Василь НІМЧУК
Лаврентій ЗИЗАНІЙ
Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ
Олексій ПАВЛОВСЬКИЙ
Маркіян ШАШКЕВИЧ
Тарас ШЕВЧЕНКО
Пантелеймон КУЛІШ
Микола ГАТЦУК
Михайло МАКСИМОВИЧ
Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
Федір ГАРТНЕР
Михайло ДРАГОМАНОВ
Борис ГРІНЧЕНКО
Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
Іван ФРАНКО
Володимир НАУМЕНКО
Василь СІМОВИЧ
Григорій ГОЛОСКЕВИЧ
Августин ВОЛОШИН
Федір ШУМЛЯНСЬКИЙ
Євген ТИМЧЕНКО
Сергій ПИЛИПЕНКО
Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ
Агатангел КРИМСЬКИЙ
Микола СКРИПНИК
Олекса СИНЯВСЬКИЙ
Іван ГАРАЙДА
Ілля КИРИЧЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

XVI–XX СТОЛІТТЯ

ХРЕСТОМАТІЯ

ПРОЕКТ
"НАУКОВА КНИГА"

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
2004

ББК 81.2 Укр-03
І-90

У хрестоматії "Історія українського правопису: XVI—XX століття" представлені наукові та публіцистичні статті, а також граматичні праці, що відображають основні етапи становлення української орфографії та специфічних рис українського алфавіту; особливо детально висвітлено перебіг навколоправописних дискусій XIX—XX ст. Хрестоматія містить також короткі відомості про осіб, які так чи інакше свого часу вплинули на цей процес. Видання є надзвичайно актуальним в умовах сучасної правописної полеміки, що точиться в Україні, оскільки воно відображає традицію формування української правописної системи на наукових засадах із урахуванням неповторних особливостей української літературної мови; подає прецеденти розв'язання багатьох конфліктних правописних питань, пошуку й віднайдення розумних компромісів між різними українськими правописними традиціями з метою створення єдиного для цілої України орфографічного кодексу та багато в чому пояснює засади й причини запропонованих сьогодні змін в українському правописі.

Хрестоматія призначена для філологів (науковців, викладачів, студентів), а також для всіх, хто не байдужий до проблем сучасного українського правопису, цікавиться історією його формування й прагне осмислити його сучасний стан.

Упорядники

В.В. Німчук — чл.-кор. НАН України, д. ф. н., проф.,
директор Інституту української мови НАН України,
Н.В. Пуряєва — к. ф. н., науковий співробітник
Інституту української мови НАН України
Переднє слово *В.В. Німчука*
Коментарі та примітки *Н.В. Пуряєвої*

Редакція філології, художньої літератури та словників

Редактори *О.В. Осадча, М.А. Щипська*

І $\frac{4602020100 - 048}{2004}$ 2004 – 41

ISBN 966-00-0261-0

© В.В. Німчук, переднє слово, упорядкування, 2004
© Н.В. Пуряєва, упорядкування, коментарі та примітки, 2004

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Потреба в хрестоматії з історії українського правопису назріла дуже давно. Особливо відчутна вона тепер, коли розгорнулися чергові дискусії навколо нашої орфографії. Суперечки довкола проекту найновішої редакції "Українського правопису", які особливо гостро точилися в кінці 2000 — на початку 2001 рр., показали, що з деталями формування чинних правил орфографії недостатньо обізнані навіть особи, які мають філологічну освіту.

В історії писемно-літературних мов, орфографії народів, що втрачали власну державність, можна спостерегти немало спільного. Але історія українського правопису, гадаємо, унікальна. Здається, навряд чи є в світі ще один народ, якому чужі правителі або політичні партії наказували, як писати його мовою.

У понад тисячолітній історії української орфографії виділяємо три етапи:

I. Давньоукраїнський (X—XIV ст.).

II. Староукраїнський (остання чверть XIV—XVIII ст.).

III. Новоукраїнський (XIX—XXI ст.).

Давньоукраїнський орфографічний узус формувався під впливом старослов'янського правопису, що прийшов в Україну разом із конфесійною літературою після офіційного введення християнства в Київській державі у кінці X ст. Але наприкінці XI ст. навіть у церковному письменстві, не кажучи вже про світське (зокрема ділове), сформувався східнослов'янський орфографічний узус, який відбивав особливості живомовної звукової системи.

У староукраїнському етапі визначаються два періоди. Перший охоплює XV—XVI ст. — час так званого другого південнослов'янського (болгарського) орфографічного впливу — застосування правил, вироблених у болгарському місті Тирнові книжниками на чолі з патріархом Євтимієм (Тирновським). Цього впливу зазнало головним чином конфесійне письменство; сфер світської літератури, зокрема ділових паперів, він торкнувся мало. Правила тирновської школи частково відбиті в орфографії, яку спробував нормалізувати у праці "Грамматіка словєнска" (1596) український філолог Л. Зизаній.

Другий період в історії староукраїнської орфографії позначений національною самобутністю. Наш видатний письменник і лінгвіст М. Смотрицький у книжці "Грамматіки славєнскиѧ правилное Сѵнтаг-

ма", надрукованій 1619 р., у розділі "Ѡ орѳографіи" вперше подав докладні правила правопису, що грунтуються на староукраїнському (багато в чому й ширшому — східнослов'янському) узусі. Так, наприклад, він увів у наш алфавіт букву *ґ*. Норми М. Смотрицького, опрацьовані детально й на великому матеріалі, в церковній сфері набули визнання в усіх слов'янських народів, які користувалися церковнослов'янською мовою. З невеликими модифікаціями вони й нині чинні в богослужбовій сфері слов'ян там, де в літургію не введено живих національних мов. Важливо підкреслити, все з орфографії М. Смотрицького, що відповідало живому мовленню, використовувано і в українському світському письменстві до початку XIX ст., а на деяких теренах (наприклад у Закарпатті) — аж до середини XIX ст.

Найскладніший етап в історії українського правопису — новоукраїнський, який рясніє різними орфографічними спробами, системами та втручанням державних чинників у, здавалося б, суто філологічні справи. Етнічна культура українців, у тому числі й нова українська літературна мова, формувалася в умовах бездержавності українського народу та перебування його під владою кількох чужих держав. До того ж у царській Росії, до складу якої входило більше 2/3 українських земель, українську мову офіційно трактували як діалект російської, а не як окрему мову, тому й українське друковане слово обмежували, шкіл з українською мовою навчання не існувало. Але саме тут почав формуватися сучасний український правопис, з'явилася перша друкована праця нової української лінгвістики — "Грамматика Малороссійскаго наръчія" (СПб., 1818) О. Павловського [1].

В орфографічній системі О. Павловського спостерігаємо виразну орієнтацію на фонетично-морфологічний принцип правопису. У зв'язку з тим, що в підросійській Україні церква поширювала російську вимову букв, зокрема ѣ як *'е*, а *и* як *і*, О. Павловський звук *і* української мови незалежно від походження передавав літерою *і* (м*і*сто < мѣсто, св*і*тло < свѣтьло; год*і* < годѣ; весільлѣ < весе*л*ье, зат*і*рка < зат*е*ръка; дзв*і*нъ < (д)звонъ, др*і*бно < др*о*бьно, тх*і*ръ < дъх*о*рь тощо), український передньо-середній *и* позначав буквою *ы*:

[1] Нижче стисло розглянемо лише ті системи, що відіграли помітну або значну роль у формуванні нинішньої української орфографії. Детальнішу історію українського правопису зацікавлений читач знайде в працях І. Огієнка, А. Кримського, О. Синявського, В. Німчука та ін. Див., наприклад: *Огієнко І.* Нариси з історії української мови: система українського правопису: Популярно-науковий курс з історичним освітленням. — Варшава, 1927; *Німчук В.В.* Проблеми українського правопису XX — початку XXI ст. — Київ, 2002. Праці А. Кримського та О. Синявського надруковано в цій хрестоматії.

бачыцьця "бачиться", Велыкдень, вырей (вырій), сърныкъ, однак після задньоязикових приголосних писав *и*: гиря, святки, хитаю. Йотований голосний *е* та м'якість приголосного перед *е* він передавав буквою *ѣ*: ѣретык, ѣретычный, ая, *еѣ*, окраѣць "окраєць", за моѣ жито, да мене жъ и побыто; нема, немаѣ; збіжьжѣ (тобто збіжжє "збіжжя"), кулі льлѣ "ллє"; йотованість *і* після голосних — літерою *і*: выіжджати, Не *і*сть панъ дякъ гусей, лихо*і* неволі. Через літеру *і* О. Павловський за традицією передавав звук *й* перед *о*: Нехай *і*ому так легенько икнецьця, якъ собака зъ тыну ввірвецьця. Відповідні африкати він позначав (мабуть, знаючи староукраїнську традицію) за допомогою сполучень приголосних *дз, дж*: *дз*ыкга, *дз*юбаю, *дж*кгутъ. Можливо, через відсутність у касі букв санктпетербурзької друкарні літери *ґ* О. Павловський на позначення відповідного проривного приголосного вжив стародавній засіб — сполучення літер *кг*: *кг*валтъ, кля*кг*аный сыръ, *кг*рынджолы. Варто зазначити, що граматист подовження м'яких приголосних передавав через подвійне написання відповідних букв, причому після першої писав м'який знак: клечыньнѣ "клечання", клочьчѣ "клоччя", Колыбъ свыньні роги. Таким же чином позначав автор асимілятивні зміни приголосних на стику основ і закінчень: Не плюй у воду, згодыцьця напыцьця; У печуроцьці родывся. М'якість у сполученнях приголосних О. Павловський позначав буквою *ь*: Засьміѣсься ты ще на кутні; Щастѣ якъ трясьця. Роздільну вимову губних приголосних та йотованих голосних всередині слова він звичайно позначав буквою *ь*: кожомьяка; дзыкгарі бьють; полывьяный; замьять на кабаку; Чмыръ <...> упьявсь. Роздільну вимову йотованих голосних і префіксів — через *ъ*: розъіхався. Перспективним виявилося застосування букви *і* на позначення відповідного звука, незалежно від його походження з погляду історії, а також використання однієї літери на позначення специфічно українського передньо-середнього звука (нині його передаємо буквою *и*), збереження старовинного способу позначення африкат — *дж, дз*.

Можливо, наслідуючи приклад видатного славіста Й. Добровського, М. Лучкай в опублікованій латинською мовою книзі "Grammatica slavo-ruthena" (Будим — нині частина Будапешта, 1830), у якій описано систему центрального закарпатського говору української мови, вилучив твердий знак з алфавіту: Клин клином выбивати.

Цю практику закріплено в галицькому альманасі "Русалка Днѣстровая" (Будим, 1837). Головна засада й деякі особливості правопису збірника зазначені в передмові до нього: «Хочемо зачинати, проте знати нам конче, якє теперѣшному язикови истинноє лице; за-для-того держалимо-ся правила: "пиши як чуєшь, а читай як ви-

дишь". Из сего огляда приймилисмо сербскоє џ (виџу, wydzu) и волоскоє ў (аў, av Erazm. Rotterd, au, eў, ev: спѣваў, spiwav; душеў, dušev) а є завсѣда в силѣ је або ье употребляєм (моє, moje, землє, zemlě, загородє, zahorodě, zahorodie)». Автори альманаху зберегли ѣ та писали цю букву на позначення *і* на місці *е* в новозакритому складі, який читали так, як часто практикувалося в староукраїнському правописі: А з гори, з долу вѣтер повѣваў Дунай висихаў, зѣльом заростаў, Зѣльом трепѣтьом вшеляким цвітом <...> Долѣв пігнали <...>. Проте *і* на місці *о* в новозакритому складі й на місці інших звуків автори "Русалки Днѣстрової" позначали буквою *і*: На т*і*м оленци пядесять ріжків <...> На т*і*м тарелци золотий ст*і*льчик <...> Турки, Татари П*і*дгіря взяли <...>. Історично перспективними виявилися позначення м'якості приголосних перед *е* та його йотації буквою *є*, а також використання лише літери *и* для передачі специфічно українського голосного (вони відкинули в цьому відношенні практику О. Павловського).

Закріпилася в українській орфографії ще одна новація альманаху "Русалка Днѣстровая" — позначення м'якості приголосного перед *о* літерою *ь*, а його йотації — буквою *й*: *Кроўцьоў* груди обкипѣли; Заточиў ся під *Мадейом* Кін[ь] на колодище; По під *гайом* зелененьким Чиста рѣчка тече.

Визначну роль в історії нового українського правопису на фонетичному принципі відіграв П. Куліш через розповсюдження публікацій власних і чужих творів своєю орфографією. Можливо, він був обізнаний з орфографічною системою альманаху "Русалка Днѣстровая", оскільки в 50-х роках XIX ст. налагодив контакти з діячами Галичини. Проте письменник повернув літеру ъ до алфавіту, використовуючи її в кінці слів після твердих та губних приголосних і *р* перед йотованими голосними на позначення їх роздільної вимови: Пару жупанівъ надівае <...> Жовті сапъянці обувае; Велю тобі іхъ на скамъі становити (але: Постоли <...> вязові). Буквою *і* П. Куліш позначав відповідний звук незалежно від його походження (< *о, е, ѣ*): А д*і*дъ: "Пост*і*й", каже <...>. Проте для передачі йотованості цього голосного він не знайшов засобу і писав просто *і*: "*І*дьте", каже, "пане". Ото за*і*хавъ; якъ Укра*і*ною князі правили. Для специфічного передньо-середнього українського голосного він вибрав букву *и*: Зуп*и*нили воли. Літеру *є* він використовував тільки для позначення м'якості приголосного перед *е*: Та й оружжє поодкидали. Йотованість цього звука на початку та всередині слова після голосного й губного приголосного він ніяк не відбивав: Росказу*е* було <...> якъ привезешъ горілку, то й прийде куповать, и заразъ бере волочокъ, тягае, сам пъе и душъ десять частуе; Маруся Богуславка Те*е*

зачува*е*, До козаківъ промовля*е*; Сіно, овесъ *е*сть? — *Е*сть, пане. Нейотований голосний *е* на початку слова письменник передавав запозиченою з російської азбуки літерою *э*: *Э*ге, и зъ нашимъ братомъ часомъ не жартуй. На позначення м'якості приголосного перед *о* та йотованості цього звука П. Куліш запозичив із російської азбуки літеру *ё*: Долю виплачу сл*ё*зами; Зъ давн*ё*го давна; въ л*ё*хъ убіжи; Богъ *ё*го знае. Проривний задньоязиковий приголосний позначав латинською літерою *g*, а відповідні африкати — сполученнями приголосних *дж* і *дз:* А въ *Г*удзіёвці живъ колись чоловік *Г*удзь, то од ёго и вся слобода *Г*удзіёвкою прозвалась; Фесько *Г*анжа; Гей, *дж*ури ви мої малі!.. П. Куліш асимілятивної м'якості приголосних перед іншими приголосними не відбивав: *сніги* впали; на *світъ дивитимесся*, зате досить широко на письмі передавав асимілятивні зміни в сусідніх приголосних: Чого ти *трусисся*; старий *женитця* тощо.

Розглянутий правопис дістав назву "кулішівка". Він дуже відрізняється від сучасного українського правопису, і тому твердження А. Кримського, ніби "ми тепер пишемо кулішівкою", — явна гіперболізація (див. статтю А. Кримського в нашій хрестоматії).

Поступово правопис П. Куліша поширився по українських землях і в Росії, і в Австро-Угорщині. Його вдосконалили видавці "Записокъ Юго-Западного Отдѣла И.Р. Географическаго Общества", перший том яких вийшов 1873 р. у Києві (серед співробітників були П. Житецький, К. Михальчук та ін.). Вони стали вживати букву *ї* у нинішній функції — позначення йотованого *і*. Напевне, в новій функції використано старовинний графічний різновид кириличної букви *і — ї*, який часом з цією метою вживали старожитні українці. Йотований *і* в староукраїнському письмі позначували також буквою *и* з різними значками над нею, в тому числі з двома крапками. Навряд чи літеру *ї* запозичено з французької графіки.

Перешкодою для поширення кулішівки на підросійських теренах став спочатку Валуєвський циркуляр 1863 р., котрий дозволяв українське друковане слово тільки в жанрі художньої літератури, а повністю унеможливив розвиток і поширення українського національного правопису так званий Емський указ царя Олександра II 1876 р., за яким у Російській імперії дозволено друкувати українською мовою тільки белетристику з використанням російської орфографії. Також було заборонено завозити з-за кордону книги українською мовою. До російської революції 1905—1907 рр. український правопис розвивався тільки за межами України.

Кардинальні зміни в українському правописі підготувала київська група культурних діячів, до якої входив і знаний громадсько-політичний діяч М. Драгоманов. Вони полягали в подальшій фоне-

тизації правопису за принципом "один звук — одна буква". З огляду на це з алфавіту усунено букви *і, я, є, ю, ъ* та *щ*. Вилучено кириличну *й*, замість якої введено латинську літеру *j* (очевидно, за зразком сербської орфографії), щоб за її допомогою передавати йотацію голосних, тобто писати *j*асла "ясла" тощо. М'якість приголосних передавано за допомогою букви *ь*: синьа "синя". М. Драгоманов, котрий 1876 р. емігрував до Швейцарії, у своїх виданнях використовував зазначену орфографію, яку згодом названо *драгоманівкою*. Її частково використовувано в Галичині у друкованих органах тих суспільних сил, які були прихильниками його політичних ідей. На території України в складі Російської імперії, де український правопис було заборонено, драгоманівка не мала жодного поширення. Та й теоретичне її обґрунтування ніколи не було опубліковане.

У боротьбі з прихильниками етимологічного правопису подальше вдосконалення новоукраїнської орфографії відбувалося на землях, які були під владою Австро-Угорщини, де українське слово не забороняли.

Виразним кроком уперед стала система, котру скомпонував лексикограф Є. Желехівський на основі правопису "Русалки Днѣстрової" та кулішівки у своєму великому двотомному творі "Малорусько-німецький словар" (Львів, 1886). Видання впорядкував, а другий том ще й доопрацював С. Недільський.

Система Є. Желехівського базувалася на тих говірках, де відповідні приголосні перед *і*, що походить із *о* в новозакритому складі, вимовляються твердо: ст*і*л < столъ, д*і*л < долъ, н*і*с < носъ, а перед *і*, який розвинувся на місці *е* в новозакритому складі та на місці ѣ, вимовляються м'яко: н*ї*съ < неслъ, ос*ї*нь < осень, д*ї*д < дѣдъ тощо. Буквою *ї* він звичайно передавав йотацію *і*: *ї*сти, з'*ї*дати, *ї*ї. Для позначення м'якості приголосних перед *е* та йотації голосного вживано букву *є*: з*і*л*є* "зілля", *є*днати, *Є*вангели*є*. Йотований *о* Є. Желехівський позначав буквосполученням *йо*: *йо*го, *йо*луп, *йо*рш, *Йо*нія. Але в передаванні м'якості приголосного перед *о* лексикограф був непослідовний. Для цього він уживав і *ь*, і букву *ё*: ст*ь*обати — ст*ё*банути, с*ь*омий — с*ё*гочасний, цёпку "трошечки", ц*ь*онька "свиня" (дитяче мовлення). Цю непослідовність із желехівки згодом усунуто разом із буквою *ё*. За допомогою *ь* Є. Желехівський відбивав м'якість *з, ц, с* перед *в*: з*ь*вір, с*ь*віт, с*ь*вято, ц*ь*віт, ц*ь*віркати тощо. Проривний задньоязиковий приголосний у желехівці передавано староукраїнською буквою *ґ*, африкати — за допомогою сполучень *дж, дз*: *ґ*ава, *ґедз*, *ґринджоли*. Роздільну вимову губних приголосних із йотованими на письмі він не відзначав: *бити — бю, бєш; вюн, вяз, мякий*. Проте роздільну вимову інших приголосних (особливо в префіксах) і йотованих голосних відзначав за допомогою апострофа:

з'єднати, з'явище (в автора немає написання *зява*, як помилково твердив А. Кримський), *з'юшити, ин'як* "інакше". Є. Желехівський писав апостроф (зайвий!) на межі префікса й кореня слова, що починається голосним, коли там немає роздільної вимови звуків: *роз'учитися*. Введення апострофа в новоукраїнську орфографію є його заслугою. У цій функції в староукраїнській писемності вживано так званий паєрок ([ʼ]), який вживав у своїй "Абєтці" 1861 р. М. Гатцук. Отже, Є. Желехівський фактично замінив старовинний кириличний знак таким, що вживаний у графіці європейських мов, які користуються латинським шрифтом.

З інших особливостей желехівки відзначимо роздільне написання *ся* з дієслівними формами (сьміяти *ся*), афіксів у складних формах майбутнього часу (писати *му*).

Через підручник С. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера "Руска граматика" (перше видання — 1893), затверджений Міністерством освіти Австро-Угорщини, вдосконалена желехівка стала нормативною в Галичині та на Буковині й протрималася там до 1922 р. Певне поширення вона мала й у підросійській Україні після скасування обмежень українського друкованого слова, але загалом тут не прищепилася і соборною, всеукраїнською не стала.

Етапною у справі упорядкування українського правопису вважаємо працю, здійснену під егідою Наукового товариства ім. Шевченка, яке аж до 1917 р. відігравало роль Української академії наук. У НТШ 1900 р. створено "Язикову комісію" для вироблення норм українського правопису, до якої в різні роки входили О. Колесса (перший її голова), М. Павлик (його заступник), В. Гнатюк, І. Кокорудз, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький, І. Франко, М. Грушевський, В. Дорошенко, А. Кримський, Є. Тимченко [2]. Ця Комісія, враховуючи правила, вироблені Крайовою шкільною радою, уклала "Руску правопись зі словарцем", схвалену Філологічною секцією НТШ і надруковану 1904 р. у Львові.

Варто відзначити такі елементи орфографії, узаконені в "Рускій правописі":

1. Вживання букви *ї* на позначення м'якості приголосних перед *і*, насамперед *і* < *ѣ*, *е*: *дїд*, *цїп*. Написання *і* на початку слова, в тому числі у словах *і*ндик, *і*нколи, *і*ноді.

---

[2] *Гузар О.* Правописна комісія НТШ і питання уніфікації єдиного українського правопису на зламі XIX—XX століть // Український правопис та реалії сьогодення: Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994—1995 рр. — Львів, 1996. — С. 13.

2. Позначення м'якості приголосних перед губними приголосними, після яких іде *і* < *ѣ*: *сьвіт, сьміх, зьвір.*

3. Позначення за допомогою *ь* м'якості приголосного перед *о*: *тьохкати, верхнього.*

4. Написання дієслівного суфікса *-ува*-ти, ненаголошеного дієприкметникового *-ува*-н-ий (та відповідного елемента в похідних абстрактних іменниках): *купувати* (не: *куповати*), *розкидуваний, розкидуванє.*

5. Написання *с* у префіксі перед *п, т, к, х, ф* (і *ц* та *ч*!): *скинути.*

6. У запозичених словах написання *и* після *д, т, з, с, ц* та *р*: *дидактичний* і т.ін. (пор. сучасне "правило дев'ятки").

7. Написання в запозичених *аї, еї, ої, уї, юї* (а не *аі, еі, оі, уі, юі*): *архаїзм, героїчний, руїна* тощо.

Щодо вживання *л* у словах іншомовного походження, то в "Рускій правописі" узаконено написання *ль*, а не *л* перед *о*: *біольогія* тощо.

Про використання *г* і *ґ* спеціально не сказано нічого, але з параграфів 37 (*гі* не: *ги*), 38 (*ге* не: *ґє*) видно, що автори орієнтувалися на західноєвропейську практику вживання *h* та *g* в словах грецького походження: *гіякинт, гілієна, гієроґліф* і т. ін., *ґеоґрафія, ґенеальоґія* тощо.

Великою вадою правил НТШ була відсутність у них засобів на позначення твердості приголосних перед *я, ю, є, ї*, отже, написання (в поданому орфографічному словнику) не тільки *мяти* і т. ін., але й *зїсти* "з'їсти". Це був крок назад навіть порівняно з практикою Є. Желехівського, в системі якого, хоч обмежено, використовувався й апостроф. Великою перевагою "Рускої правописі" було відзначення в орфографічному словнику форм родового відмінка однини та називного множини іменників.

Важливу роль у впорядкуванні українського правопису в XX ст. відіграла орфографічна система, котру застосував у "Словарі української мови" (1907—1909) Борис Грінченко. У передмові до словника автор зазначив, що в його виданні «прийнятий той правопис, який вжито в українських паралелях у "Словаре русского языка, составленном Вторым Отделением Императорской Академии Наук" і в той же час вживається і в наукових та інших виданнях "Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка" у Львові» [3]. Він дипломатично не згадав рекомендацій спеціально створеної комісії Другого відділення Імператорської академії наук, до якого звернувся відповідальний за

[3] *Словарь* украинского языка, собранный редакцией журнала "Киевская старина" / Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко. — Киев, 1907. — Т. I. — С. XXIII.

друкування словника В.М. Доманицький. Комісія на окремій нараді запропонувала:

1. Не вживати літери *ї* для позначення м'якості приголосних перед *і*.

2. Не позначати через *ь* м'якості приголосних *з, с, ц* перед сполученнями губних приголосних з *і*: *звір, сміх, звізда*.

3. Вживати *ё* для передачі йотації *о* та м'якості приголосних перед ним.

4. Роздільну вимову позначати не апострофом, а за допомогою *ь*: пьять, зьїсти.

5. У відповідних іменниках середнього роду писати подвійний приголосний та *-я*: зна*нн*я, а не зна*н*є.

6. Відповідні африкати позначати буквосполученням *дж, дз*.

7. Не відбивати асимілятивних змін у дієслівних формах перед *-ся*: да*є*ш*ся*, да*є*ть*ся*.

8. Передавати проривний дзвінкий задньоязиковий приголосний буквою *ґ* [4].

Пропозиції розіслано для обговорення українським філологам, зокрема Б. Грінченкові, П. Житецькому та К. Михальчукові [5]. У своїй відповіді Б. Грінченко відстоював написання *йо, ьо* та апострофа [6] (ці елементи галицької орфографії він застосував у публікації "Словаря української мови", апостроф уживав і після губних приголосних перед *є, ї, я, ю*), висловився за вживання тільки *і* після м'яких приголосних. Дуже близьким до Грінченкового правопису є той, що його застосував Є. Тимченко [7].

Про роль Б. Грінченка І. Огієнко сказав: "Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього XIX-го століття й усього українського народу, й запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні" [8].

Справді, Б. Грінченко використав із практики своїх попередників усе, що було раціональне, відповідало природі української мови, надавало нашій орфографії національного обличчя.

---

[4] *Известия* Императорской АН. — Сер. 6. — 1907. — № 9. — С. 10, 233—241.

[5] *Дзендзелівський Й.О.* Заходи Петербурзької академії наук щодо впорядкування українського правопису // Мовознавство. — 1971. — № 1. — С. 69.

[6] *Там само.* — С. 70—76.

[7] *Тимченко Є.* Українська граматика. — Ч. 1. — К., 1907.

[8] *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. — Київ, 1995. — С. 238.

З відновленням української державності на початку XX ст. виникла потреба вироблення кодексу — чітких офіційно затверджених та обов'язкових для всіх правил орфографії.

Перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко 1917 р. доручив І. Огієнкові — професору Київського університету — скласти короткі правила українського правопису. Йому ж пізніше (1918) цю справу доручив і міністр освіти М. Василенко [9]. Зберігся список праці "Найголовніші правила українського правопису. З доручення Правописної комісії склав прив.-доц. І. Огієнко", датований 29 квітня 1918 р., Київ. Тут зазначено, що їх ухвалила Правописна комісія при Міністерстві народної освіти в квітні 1918 р. Серед членів Комісії названі: І. Огієнко (голова), А. Лобода, М. Грунський, Г. Голоскевич, О. Курило, Д. Якимович (секретар) [10].

У № 10 журналу "Українська школа" за 1918 р. надруковано "Найголовніші правила українського правопису. Ухвалені Правописною комісією при Міністерстві освіти 24 травня 1918 р. в Києві". До Правописної комісії запрошено професорів: Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького, М. Грунського, А. Лободу, І. Огієнка (голова), а також відомих фахівців В. Науменка, Г. Голоскевича, О. Курило, І. Шалю, В. Ганцова, А. Ніковського та ін. "Комісія розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відріжняють наш правопис од правопису Галичини" [11].

Незабаром вийшли друком "Головніші правила українського правопису, ухвалені Міністерством народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні". Під ними підписався міністр народної освіти І. Огієнко. Ухвала датується 17 січня 1919 р.

Правописну комісію Української академії наук очолював А. Кримський. Очевидно, в основному він доповнив "Головніші правила..." й упорядкував "Найголовніші правила українського правопису", які схвалено спільним зібранням Академії наук. Правила затвердив Народний комісар освіти УСРР Г. Гринько. Академічні "Найголовніші правила українського правопису" найвідоміші в публікації окремою брошурою 1921 р. в Києві. Порівняльний аналіз різних редакцій показав, що академічний орфографічний кодекс — це доповнені правила, які склав й удосконалив із відповід-

---

[9] *Там само.*

[10] *Шумлянський Ф.* Найголовніші правила українського правопису Української академії наук видання 1921 р. (Розвідка): Відбиток із "Записок Херсонського інституту народної освіти ім. Н.К. Крупської". — Ч. 2, 1926 р. — Херсон, 1927. — С. 8—11.

[11] *Там само.* — С. 11—35.

ною Комісією І. Огієнко [12]. Перед нами правила, складені шляхом ретельного відбору найраціональнішого та найвідповіднішого з того, що напрацювали українські орфографісти кінця XVIII — початку XX ст. Природно, що при відборі не обійшлося і без особистих уподобань (наприклад, щодо позначення м'якості приголосних перед *о*, вживання апострофа, *ґ* і *ґ* у запозичених словах). Важлива роль у кодифікації українського правопису, як бачимо, належить І. Огієнкові та А. Кримському. За тоталітаризму цей факт замовчувався, а нині про це мало хто знає.

Академічний кодекс мав величезний авторитет, і вже в 1922 р. у Львові вийшли "Правописні правила, приняті Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові", наближені до "Найголовніших правил..." А це був великий поступ у виробленні єдиного правопису для всіх українців.

Короткий академічний орфографічний кодекс задовольняв потреби культури нетривалий час. 23 липня 1925 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила створити при Наркомпросі Комісію для впорядкування українського правопису під головуванням наркома освіти О. Шумського. До неї, зокрема, ввійшли: А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко, О. Курило, Є. Тимченко, Г. Голоскевич, М. Йогансен, Є. Касяненко, М. Яловий, О. Попов, М. Грунський, В. Ганцов, М. Сулима, М. Хвильовий, С. Єфремов, Т. Секунда, С. Кириченко, О. Скрипник. В абсолютній більшості Комісія складалася зі знаних філологів. Рада Народних Комісарів у цій же постанові наголошувала:

"2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народних діялектів, прийнявши за основу "Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії наук", затверджені НКО УСРР 1921 р.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участи у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомпросові скликати спеціяльну конференцію для обміркування виробленого Комісією проекта правил правопису" [13].

На офіційній нараді Комісії було одностайно визнано, що перед Комісією «стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису, що взагалі сучасна літературна українська мова <...> потребує дещо більшої "стабілізації", більшої одноманітности, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування». З огляду на це вирішено опрацювати: 1) правопис незмінної частини слова;

[12] *Там само.* — С. 9, 36—37.
[13] *Український* правопис (Проєкт). — Харків, 1926. — С. 3.

2) флексії відмінюваних частин мови; 3) правопис слів іншомовного походження; 4) правопис власних назв; 5) пунктуацію; 6) граматичну термінологію; 7) упорядкувати українську азбуку; 8) укласти орфографічний словничок (правописних труднощів). У Комісію кооптовано нових членів, а також запрошено представників із Західної України: С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка та В. Сімовича.

Окремим членам Комісії доручено підготувати конкретні підрозділи, які переглянуто у відповідних підкомісіях. Обрано президію Комісії: О. Шумський, П. Сологуб, А. Кримський, О. Синявський.

На першому пленумі Комісії, що відбувався 11—21 листопада 1925 р. у Харкові, розглянуто проекти В. Ганцова "Правопис незмінної частини слова", О. Синявського "Закінчення відмінних слів", "Пунктуація", О. Курило "Правопис чужих слів", М. Сулими та М. Наконечного "Власні ймення". Переглянуто проект української граматичної термінології, скомпонований із кількох проектів — Л. Булаховського, М. Йогансена, М. Грунського та Комісії при Інституті наукової мови Всеукраїнської академії наук у Києві. При обговоренні на пленумі Комісії проекти "зазнали чимало змін, поправок, додатків" [14].

Варто підкреслити, що Комісія виходила із засад унормування правопису й мови та можливого його спрощення, отже, жодних радикальних змін ні в графіку, ні в правопис не внесено [15].

Цілком слушно члени Комісії вважали, що "базою для унормування й спрощення служила традиція й природа української мови: встановлюючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми, хоч, розуміється, увесь час оглядалася на живу мову в її різних діалектах та її історії" [16].

Перший пленум Комісії обрав редакційну колегію, до складу якої увійшли А. Кримський, В. Ганцов та О. Синявський. Пізніше до її складу кооптовано Г. Голоскевича (він мав укласти правописний словничок).

О. Синявський звів матеріали Комісії, упорядкував їх у дефініціях і написав проект правописного кодексу, а редакційна колегія переглянула його та зробила поправки й доповнення.

На другому пленумі Комісії, що відбувався 5—8 квітня 1926 р. у Харкові, знову переглянуто проект, внесено до нього зміни в напрямі спрощення правопису. На ньому були присутні, зокрема, А. Кримський, С. Єфремов, О. Синявський, В. Ганцов, Г. Голоскевич,

[14] *Там само.* — С. 4.
[15] *Там само.* — С. 4—5.
[16] *Там само.* — С. 5.

М. Сулима, М. Хвильовий, К. Німчинов, М. Наконечний, Л. Булаховський, В. Дем'янчук, Б. Ткаченко, М. Гладкий.

Цього ж 1926 р. у Харкові надруковано книжку "Український правопис (Проєкт)" "для ознайомлення широких кіл — як спеціялістів-філологів, так і робітників слова, як-от письменників, редакторів тощо, а надто педагогів-практиків" [17]. У редагуванні кінцевого варіанта проекту, очевидно, особлива роль належить О. Синявському. У більшій частині (крім розділів про правопис слів іншомовного походження і власних найменувань) формулювання проекту ввійшли до прийнятого на Правописній конференції та офіційно затвердженого тексту "Українського правопису". Вони в різних виданнях нашого правопису зберігалися донедавна.

"Український правопис" 1926 р. відіграв важливу роль у кодифікації граматичної системи української писемно-літературної мови, бо його наступні редакції в орфографії відмінюваних частин мови, крім закінчень родового відмінка однини іменників, нічого суттєвого не міняли. Правопис закінчень кодифіковано насамперед з уваги на існування двох варіантів літературної мови (галицького і наддніпрянського) та діалектне розмаїття українського континууму.

Проект "Українського правопису" 1926 р. виразно орієнтовано на академічні правила 1921 р. Щодо правопису твердого та м'якого *л* в іншомовних словах запропоновано детальні рекомендації, близькі до чинних і тепер.

На Всеукраїнській правописній конференції, яка відбувалася в Харкові 26 травня — 6 червня 1927 р., найбільше дискусій велося навколо правопису слів іншомовного походження та власних назв [18]. Особливо гострі суперечки точилися навколо вживання *ла, ло, лу* й *ля, льо, лю*, а також *ґ* та *ґ* у запозиченнях, тобто в тих ділянках орфографії, які чи не найбільше відрізняли наддніпрянську та наддністрянську правописні традиції. О. Синявський про це писав: "Настала уперта й звитяжна боротьба, і слід сказати, що це було не скільки змагання двох правописно-мовних звичок, як двох культурно-історичних впливів. Щоправда, аргументація обох течій була досить різноманітна й грунтовна, але кінець кінцем найістотніші мотиви відстоювати свої позиції в обох напрямів полягали у визнанні різних культурних впливів" [19].

---

[17] *Там само.*

[18] *Синявський О.* Коротка історія "Українського правопису" // Культура українського слова. — Зб. 1. — Харків; Київ, 1931. — С. 104—106.

[19] *Там само.* — С. 104.

Постановою Конференції остаточно оформити "Український правопис" мала президія Правописної комісії, до якої входили М. Скрипник, А. Приходько, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко. Президія багато дискусійних проблем полагодила, але щодо передачі іншомовних *l, g* велися далі тривалі наради й суперечки. Коли перед нею постали дві пропозиції: 1) повернутися до "Проєкту" (*ла, ло, лу, г*) чи 2) прийняти наддністрянську практику (*ля, льо, лю, ґ*), голоси членів президії Комісії розподілилися так: за першу пропозицію подано 2 голоси, проти — 2, утримався — 1; за другу пропозицію — 2, проти — 3. Президія Комісії шукала компромісу, поєднання двох традицій — візантійської (грецької) та західноєвропейської і виробила важкі для застосування правила щодо правопису *л — ль* та *г — ґ* у запозичених словах.

Через розглянуті вище та деякі інші норми "Український правопис", затверджений Наркомом освіти М. Скрипником 6 вересня 1928 р., "від самого початку прийняли вельми неприхильно. Бажане поєднання двох правописно-мовних традицій не відбулося, та ледве чи могло відбутися при збереженні їх обох у своєрідному, штучно накиненому компромісі" [20].

Але незабаром зміни в орфографії було зроблено зовсім з інших причин. Почався наступ на українську культуру, інтелігенцію.

7 липня 1933 р. вчинив самогубство М. Скрипник, не витерпівши цькувань. Репресовані були члени президії Правописної комісії В. Ганцов, А. Приходько, С. Пилипенко (О. Синявського та А. Кримського репресували пізніше). У правописі шукали "націоналістичного шкідництва", потрібного для боротьби з українським національним відродженням.

Голова новоствореної 1933 р. Правописної комісії при Народному Комісаріаті Освіти А. Хвиля твердив: «Правопис, ухвалений М. Скрипником 6 вересня 1928 р., скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар'єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами <...>. Комісія, створена при НКО, переглянула "Український правопис" <...>. Основні виправлення стосувалися ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекручували сучасну українську мову, ставили бар'єр між українською та російською мовами <...>. Викинуто встановлені націоналістами мертві консерва-

[20] *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941) // Сучасність. — 1987. — С. 161.

тивні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України» [21].

Без жодних дискусій, конференцій зазначена Комісія "переробила" і 1933 р. видала нові правила. З абетки викинуто літеру *ґ*, докорінно змінено правопис іншомовних слів, внесено зміни у парадигми відмінюваних лексем.

Вади нашвидкуруч скомпонованих правил 1933 р. були очевидні для українських лінгвістів. До початку Другої світової війни (1941 р.) висунуто кілька проектів зі змінами в орфографії. Під час війни, коли Академія наук була евакуйована до Уфи, не припинено праці над орфографією: у 1942 р. уряд УРСР звернувся до Академії наук із пропозицією продовжити роботу над урегулюванням і вдосконаленням правопису. За дорученням Президії Академії наук цю працю очолив акад. Л. Булаховський. Враховуючи попередні проекти за участю співробітників Інституту мови і літератури Академії наук, він підготував новий, з яким 2 жовтня 1942 р. ознайомив членів Президії Академії наук, що схвалила принципи нової редакції та передала проект урядові. Окремі члени Комісії даремно намагалися відновити дещо з правил 1927 р. (1928), зокрема букву *ґ*. Згодом проект було ще раз переглянуто в Уфі. 28 серпня 1943 р. Правописна комісія у повному складі зібралася під Харковом та в основному його схвалила. Після того, як Народний комісар освіти П. Тичина затвердив проект, Рада Народних Комісарів 8 травня 1945 р. схвалила цю редакцію "Українського правопису".

Проте 1956 р. з'явилися "Правила русской орфографии и пунктуации" і було вирішено зробити відповідні зміни в правописі великої та малої букви, написаннях разом чи окремо, в пунктуації української мови. Нова редакція "Українського правопису" вийшла друком у 1960 р. Нею в нас послугувалися впродовж наступних 30 років.

У 1988 р., у період так званої перебудови, чергове редагування правописного кодексу розпочала Орфографічна комісія при Відділенні літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР. Проект обговорювався і в новоствореному Товаристві української мови ім. Т. Шевченка, голова якого Д. Павличко запропонував розширити склад Комісії та змінити її юридичний статус: за ухвалою Президії Академії наук вона стала її тимчасовим органом. 14 листопада 1989 р. Орфографічна комісія Академії наук затвердила чергову редакцію, що вийшла в світ у 1990 р. Найпомітнішою її рисою є повернення до абетки літери *ґ* і номінації *кличний відмінок* замість *клична форма*. Деякі елементи цієї редакції викликали жваву дискусію в пресі.

[21] *Український* правопис. — Харків, 1933. — С. 4—5.

На хвилі національно-державницького руху на І Міжнародному конгресі україністів (27 серпня — 3 вересня 1993 р.) його учасники заявили про потребу створення єдиного для всіх українців світу правопису. Ідучи назустріч бажанням громадськості, уряд України 8 червня 1994 р. своєю постановою затвердив склад Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України на чолі з тодішнім віце-прем'єр-міністром акад. М. Жулинським. Комісія мала підготувати нову редакцію "Українського правопису" до кінця 1996 р., тобто за два з половиною роки. Відповідальність за виконання цієї праці покладено на новостворений у 1991 р. Інститут української мови (власне, відновлений в іншій формі та з іншими завданнями Інститут української наукової мови, що був ліквідований у 1930 р.).

Правописна комісія при Кабінеті Міністрів України, сформована загалом із знаних учених-фахівців, завершила обговорення підготовлених робочою групою Комісії пропозицій у кінці 1996 р., але в листопаді 1998 р. з'ясувалося, що кінцевий варіант нової редакції ще не готовий.

Після цього було скликано засідання членів робочої групи Комісії, обговорено справи, затверджено склад членів вужчої групи, які мали переглянути все напрацьоване для того, щоб підготувати до друку проект найновішої редакції "Українського правопису". До неї ввійшли: чл.-кор. НАНУ І. Вихованець (завідувач відділу історії та граматики української мови Інституту української мови НАНУ), д.ф.н. К. Городенська (заступник директора Інституту української мови НАНУ), акад. Академії педагогічних наук А. Грищенко (завідувач кафедри української мови Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова), д.ф.н. В. Жайворонок (провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ), д.ф.н. Н. Клименко (завідувач відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ), чл.-кор. НАНУ В. Німчук (директор Інституту української мови НАНУ), чл.-кор. НАНУ Г. Півторак (завідувач відділу загальнослов'янської проблематики і східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ), д.ф.н. О. Пономарів (завідувач кафедри української мови і стилістики Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка), д.ф.н. Н. Тоцька (викладач Національного університету "Києво-Могилянська академія"). Вони знову опрацювали за розділами весь текст правописного кодексу. У роботі групи брав участь також к.ф.н. С. Головащук (тоді провідний науковий співробітник Інституту української мови НАНУ), але він із багатьма запропонованими змінами не погодився.

Опрацьований проект нової редакції "Українського правопису" надруковано в липні 1999 р. у 150 примірниках, розіслано для обговорення до наукових установ НАН України та Академії педагогічних наук, Міністерства освіти, Спілки письменників України, Спілки журналістів, до вищих навчальних закладів, редакцій видавництв, газет, журналів, а також окремим знаним діячам науки, освіти, письменникам, журналістам. Кінцевий текст проекту мала обговорити й затвердити Українська національна комісія з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, яку передбачалося скликати у повному складі в лютому 2001 р.

У кінці серпня 1999 р. проект обговорювано і загалом прихильно сприйнято на IV Міжнародному конгресі україністів, що відбувся в Одесі. На початку грудня 1999 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку з ініціативи його виконавчого президента Л. Онишкевич організувало обговорення проекту в Нью-Йорку та Філадельфії (США) за участю членів Української національної комісії з питань правопису акад. Ю. Шевельова (США) та проф. А. Горняткевича (Канада), а також директора Інституту української мови НАН України В. Німчука. Проект загалом схвалено, але висловлено низку зауважень.

Протягом 2000—2002 рр. у засобах масової інформації виступило чимало прихильників і опонентів змін в українській орфографії. На жаль, про запропоновані нововведення висловилися лише поодинокі філологи — знавці справи.

Ще до цього противники будь-яких змін у чинній орфографії домоглися постанови Президії НАН України від 26 квітня 2000 р. № 104 "Про створення Комісії НАН України з вивчення проекту нової редакції українського правопису". Комісію очолив віце-президент НАНУ акад. І. Курас. Постанова рекомендувала установам Секцій суспільних і гуманітарних наук НАНУ вивчити й обговорити проект нової редакції орфографічних правил на засіданнях вчених рад. Обговорення проекту відбулося окремо в лінгвістичних установах НАНУ та на спільних зборах науковців Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні й Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ.

Тим часом на засіданні Ради з питань мовної політики при Президентові України 25 грудня 2000 р. розглянуто питання про внесення змін до персонального складу Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, затвердженої шість років до того, та заслухано доповідь В. Німчука про проект найновішої редакції "Українського правопису". Однак до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо змін у складі Комісії не було подано. Українській національній комісії з питань правопису рекомен-

довано провести заключні засідання і затвердити остаточну редакцію "Українського правопису". Для виконання цієї ухвали дирекція Інституту української мови НАНУ запланувала на 15—16 лютого 2001 р. скликати пленарне засідання Української національної правописної комісії при Кабінеті Міністрів України.

На засідання Ради з питань мовної політики при Президентові України було запрошено представників засобів масової інформації. Після цього навколо проекту на сторінках газет, на радіо й телебаченні розгорнулася дискусія, що набрала характеру кампанії, у якій були зацікавлені різні суспільні сили: одні хотіли відвернути увагу громадян від актуальних політичних проблем, інші — зберегти набутки "інтернаціоналізації" часів тоталітаризму. Обговорення подекуди набувало карикатурного характеру: про ставлення до пропонованих інновацій питали навіть перехожих на вулицях міст та учнів у школах. У дискусії вважали за можливе й потрібне брати участь навіть окремі знані політики, що не мають філологічної освіти. Змінам в українському правописі було присвячено одну з популярних телепередач — "Табу".

Кампанія проти нововведень була організована досить чітко, особливо в російськомовних ЗМІ, яким, здавалося б, не личило перейматися справами української орфографії.

Опоненти змін у правописі організували послання до високих урядових та наукових інстанцій, написані в дусі "листів трудящих" доби тоталітаризму. Вони не гребували навіть перекрученнями та фальсифікаціями, приписуванням проектові пропозицій, яких у ньому немає. Більшість опонентів виявила слабку обізнаність із суттю змін, спиралася на розтиражовані 19 пунктів — стислий виклад запропонованих нововведень без їх обгрунтування, первісно адресованих фахівцям — працівникам Інституту української мови НАН України, які шляхом таємного голосування мали показати своє ставлення до запроектованих нововведень.

У ЗМІ були також виступи фахівців — знавців справи — на підтримку проекту нової редакції зі справедливою критикою окремих його вад. Люди, що справді вболівають за справу, нерідко порушували питання про невідрадне становище української мови в державі.

В умовах штучно спровокованого ажіотажу навколо проблем української орфографії недоцільним було скликати засідання Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України для прийняття кінцевих ухвал щодо запропонованих нововведень. Президент України Л. Кучма 2 лютого 2001 р. підписав доручення тодішньому прем'єр-міністру В. Ющенкові: «З огляду на неоднозначне ставлення в українському суспільстві до проекту нової редакції "Українського правопису" та з метою прийняття виважено-

го, всебічно обґрунтованого рішення відкласти розгляд питання про внесення змін до "Українського правопису" до 2002 р. Організувати обговорення проекту в засобах масової інформації, установах і закладах НАН України, Академії педагогічних наук України, Міністерстві освіти і науки України, творчих спілках, громадських об'єднаннях тощо з урахуванням необхідності збереження суспільної стабільності. Результати обговорення покласти в основу розгляду та оцінки проекту "Українського правопису"».

11 лютого 2002 р. Президент направив нове доручення прем'єр-міністру А. Кінахові: "З метою неупередженого та об'єктивного розгляду комплексу проблем, пов'язаних з українським правописом, у безпосередньому фаховому середовищі, максимального врахування різних позицій і думок розглянути питання щодо перепідпорядкування та часткового перегляду персонального складу Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, поклавши відповідальність за її роботу на Міністерство освіти і науки України та НАН України".

В опублікованому проекті нової редакції "Українського правопису", елементи якого вже використовують деякі друковані ЗМІ, закладено основи для компромісного розв'язання багатьох дискусійних елементів.

Вище відносно докладно розглянуто історію новоукраїнської орфографії, що ґрунтується на фонетико-морфологічних засадах. Проте нинішній український правопис формувався не тільки на зазначеному принципі.

У першій половині XIX ст. стихійно вироблявся правопис із використанням російської орфографії, прикладом чого може бути практика Т. Шевченка. У другій половині XIX — на початку XX ст. царизм нав'язував правила російського правопису для тих, хто писав і друкував свої твори українською мовою. Спроб теоретичного обґрунтування такого недосконалого правопису не було. Ним послуговувалися здебільшого з примусу.

Українські тексти з використанням цієї орфографії рясніли буквою *ы* ("єри"), тому цей правопис жартівливо-зневажливо прозвано "ярижкою" (змінене "єри" під впливом іменника *ярига, ярижка* "гультяй, п'яниця"). Звичайно, ярижка не була досконалим засобом відбиття звукової системи української мови. Наприклад, за російським правописом слово ніколи не можна починати літерою *ы*, тому ярижкою писали *иншій*, незважаючи на те, що на початку цього слова вимовляли не *і*, а передньо-середній *и*. Після революції 1905 р. в Росії "ярижний" правопис українські діячі культури відкинули. 1914 р. (із початком Першої світової війни) царизм знову за-

боронив український правопис і наказом запровадив ярижку, яку назавжди полишено після революційних подій 1917 р. У Галичині, Закарпатті та на Буковині ярижку ніколи не використовували.

Глибоке історичне коріння в Україні мав історико-етимологічний правопис, яким у нас користувалися з давніх-давен. У Східній Україні ним послуговувалися в кінці XVIII — на початку XIX ст. І. Котляревський та деякі інші письменники Наддніпрянщини. Оскільки ѣ вони традиційно вимовляли як *і*, часом цю букву використовували на місці *і* < *е, о* й писали, наприклад *вѣнъ*. У Галичині та на Буковині етимологічний правопис тримався аж до кінця XIX ст., хоч там, як відомо, були діячі, які плекали правопис на фонетичних засадах, починаючи від "Русалки Днѣстрової". На Закарпатті його різновид зберігався аж до приєднання краю до УРСР ("Грамматика руського языка" І. Гарайди).

Важливу (коли не кардинальну) роль у збереженні українського етимологічного правопису відіграв видатний діяч науки, освіти й культури М. Максимович. Він походив із родини, у якій плекано звичаї XVIII ст., тому, напевне, не сприйняв "фонетизації" української орфографії навіть через використання російського правопису. М. Максимович зберіг традиційні знаки старого українського правопису, зокрема *ъ, ь, ѣ, и, і, ы, е*, запровадив російську букву *ё*, якою передавав м'якість приголосних перед *о* і йотацію цього голосного. Наприклад: А въ борку на клинку Чій-же то лёнъ да не полотый? <...> То Грицькова сѣножать да не кошеная <...> А въ сёго пана скамья заслана <...> Крѣпкее вино — для жôнки ёго. При цьому він прагнув, щоб слова з *і* на місці різних голосних, зокрема *о* в новозакритому складі, відразу сприймали носії різних діалектів української мови, де на місці зазначених голосних виступають інші континуанти (*ӱ, у*, дифтонги), й разом із цим були зрозумілі для носіїв російської мови. Звук *і* на місці історично інших голосних він позначав за допомогою знака ˆ, який згодом названо "дашком": *ô, ê, û, ьî, ŷ*; наприклад: Сама хожу по камêню; Коня вожу — кôнь лёнъ топче <...> А у печû горщокъ бѣжить; У городѣ бузина, на êй листу нема. Йотований *і* М. Максимович передавав через етимологічний ѣ на початку слова або *ê*, через *и* — після голосної: Женьцû молодыи, Серпы золотыи! [22]

Для позначення такого *і* "дашок" вибрано випадково, про що писав 1842 р. сам М. Максимович у статті "О правописаніи Малороссійскаго языка (Письмо къ Основьяненку)" — про це див. її публіка-

[22] Приклади взято з книжки: "Малороссійскія пѣсни", изданныя М. Максимовичемъ (Москва, 1827).

цію в нашій хрестоматії. На підросійській Україні максимовичівка (так її пізніше названо) не прищепилася. Наприклад, його сучасник Т. Шевченко, орієнтуючись насамперед на українського читача, що навчався в російській школі, першу збірку своїх поезій у 1840 р. надрукував засобами російської орфографії (ярижкою). Добрий грунт правопис М. Максимовича знайшов у Галичині, Закарпатті та на Буковині, де на століттями плекану традиційну орфографію не було тиску російської вимови кириличних букв (наприклад, читання ѣ як *'е*).

Але й тут з етимологічним правописом змагався фонетичний, який у кінці XIX ст. переміг. У другій половині XIX ст. етимологічного правопису навчали в школах за підручниками, зокрема "Грамматикою руського языка" М. Осадци (1862, перевидання — 1864, 1876), "Граматикою руского языка для школъ середныхъ" О. Огоновського (1889). Однак етимологічний правопис у Галичині та на Буковині мав багато відхилень у бік фонетичного й не був цілковитим відтворенням максимовичівки. Свої особливості він мав і в Закарпатті, окремі з яких відзначимо. Хоч у закарпатському діалекті збереглася давня фонема *ы*, вживання відповідної букви не є ознакою етимологічного правопису. Оскільки *о* в новозакритому складі в говірках тут має різні континуанти — *у, ӱ, і,* закарпатські граматисти лише в цьому випадку над *о* вживали діакритичні знаки: В. Чопей у своєму "Русько-мадярському словарі" (Будапешт, 1883) використав знак похилого наголосу: *кòнь, стòлъ*, А. Волошин та І. Панькевич — дашок: *кôнь, стôл*. В. Чопей використовував ще *ъ*, але А. Волошин та І. Панькевич у 20-х роках XX ст. *ъ* вилучили. З огляду на те, що в закарпатському діалекті на місці прадавнього *ѣ* і так званого нового *ѣ* (розвивався на місці *е* в новозакритому складі) наявний лише один континуант — *і*, цю літеру вони застосовували на позначення звука *і*: *лѣто, пѣч, пôднебѣня, доброѣ* (але учителѣвъ, де в говірках у закінченні рефлекси *о*!). Букву *і* вживано після задньоязикових та шиплячих приголосних перед *й* та йотованими голосними: *високій* — *высшій, армія* (але *надѣя*).

І. Гарайда зберігав на письмі етимологічні *о, е*, повернув до алфавіту *ъ*.

Принаймні з XV ст. час від часу записувано українські тексти з допомогою латиниці, насамперед засобами польського алфавіту, спонтанно й ненав'язливо. Однак у XIX ст. в Галичині були свідомі спроби витіснити кирилицю латиницею в її польському варіанті, а в Закарпатті в XX ст. — в угорському. Але діячі української культури такі спроби категорично відкинули як антиісторичні й антинаціональні. Були пропозиції завести латинський алфавіт у ході правописних дискусій 20-х років в УРСР, але їх не прийнято.

Нині словацьку латиницю використовує в Словаччині група людей, яка на основі одного із говорів українських південнокарпатських лемків "кодифікувала" літературну "русинську мову" для тих громадян, які вважають, що вони є представниками окремого русинського народу.

Найбагатшим на пошуки адекватного українського правопису було XIX ст. І. Огієнко у "Таблиці історичного розвитку українського правопису" від 1798 р. (І. Котляревського) до 1905 р. включно показав індивідуальні особливості орфографічної практики 43 авторів або друків [23].

Чл.-кор. НАН України, д.ф.н., проф.
Василь Німчук

Для хрестоматії "Історія українського правопису: XVI—XX століття" відібрано лише ті повні тексти правил орфографії або уривки з нормативних чи кодифікаційних текстів XVI—XX ст., які в сукупності дають картину розвитку цієї ділянки історії літературної мови і відбивають формування нинішніх правил.

На жаль, портретів деяких авторів наведених текстів не віднайдено.

Відібрав тексти та написав передмову чл.-кор. НАНУ В. Німчук, підготувала тексти до друку та склала коментарі, примітки й покажчик осіб к.ф.н. Н. Пуряєва. У різний час над підготовкою текстів до хрестоматії працювали також к.ф.н. І. Сокол, к.ф.н. Л. Ажнюк, к.ф.н. Т. Майданович.

[23] *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. — Київ, 1995. — С. 238.

Лаврентій ЗИЗАНІЙ

(60-ті роки XVI ст. — після 1634 р.)

Мовознавець, письменник, перекладач, педагог і церковний діяч. Автор першого українського друкованого словника "Лексис, Сирѣч Реченїѧ, Въкратъцѣ събран(ъ)ны и из слове(н)скаго языка на просты(й) рускі(й) діѧлектъ истол(ъ)кованы" (Вільно, 1596). "Грамматіка словєнска" (Вільно, 1596) — перший систематичний підручник церковнослов'янської мови, призначений для шкіл. Тут визначено чотири частини граматики: орфографію, просодію, етимологію, синтаксис; виділено вісім частин мови; описано систему відмін та відмінків церковнослов'янської мови. Л. Зизаній зробив першу спробу опрацювання фонетичної та морфологічної систем церковнослов'янської мови, виявив її особливості, збагатив і вдосконалив слов'янську лінгвістичну термінологію тощо. "Каноны орѳографїи" — розділ "Грамматіки", що містить правила передачі на письмі звуків церковнослов'янської мови української редакції.

ГРАММАТІКА СЛОВЄНСКА

<...>КАНОНЫ ОРѲОГРА́ФЇИ

Ѡ а, Кано́нъ а҃.

а҃. Є҆ди(*н*)ствен*н*ѝѡ[1] а значи́ть. ꙗ҆́ко, чловє́ка спѧ̑ща, сѣдѧ́ща.

Полага́єтъжє сѧ нѣ́когда и҆вмѣсто ѧ, в(ъ)є҆ди*н*ствє́нъно*м* числѣ̀, ꙗ҆ко възжада̀ тєбѐ д҃ша моа̀. ми̑лость твоа̀ го́споди и҆про*ч*ѧ́. И҆въмножествен*н*о́мъже числѣ̀ полага́є*т*сѧ, є҆гда̀ трє́бѣ є҆́стъ двóє ѧ вкꙋ́пѣ писа́ти, тогда̀ пє́р(ъ)воє ѧ б҃ꙋде*т*, вто́роєжє а, въм̑ѣсто дрꙋго́го ѧ, ꙗ҆ко, помѧнꙋ(*х*) дны̑ дрє́внѧа.

Кано́нъ в҃, Ѡ є.

є Полага́єтъсѧ въсрє́дѣ рєчє́нїѧ, и҆лѝ на̀ кон(ъ)ци̑ рєчє́нїѧ ꙗко, беꙁако́нїє. Полага́є*т*жє(*с*)нѣ́когда и҆самò кро́мѣ съгла́сны*х* ꙗко, посѣцѝ є, и҆внача́лѣ рєчє́нїѧ вм̑ѣсто Є, мо́же*т* писа́тисѧ.

Вєли́коєжѐ Є, внача́лѣ и҆нако*н*ци̑ рєчє́нїѧ полага́є*т*сѧ. ꙗко, єдиноро́дны̑, є҆стествò, є҆гда̀, оу҆множє́нїє, спасє́нїє.

Кано́нъ, Ѡ ї, и҆и.

г҃. Ї и҆ и, Полага́є(*т*)сѧ и҆внача́лѣ рєчє́нїѧ, ивъсрє́дѣ, и҆нако*н*ци̑ ї, внача́лѣ и҆мєнѐ гспдствє́нъна*г* полага́єтъсѧ. ꙗко, і҆ꙁраиль, і҆ѡа́нъ. внача́лѣ ра̑зли́чїѧ є҆ди*н*ствє́нъ*н*аго числа̀. ꙗко, и҆жє.

Въи́ны*х*жє и҆мєна*х* и внача́лѣ пи́шє*т*сѧ. ꙗко, и҆лїѧ̀, и҆сто́чникъ.

Въсрє́дѣжє рє҆чє́нїѧ, є҆гда̀ оу҆́бо пре*д*гла́сными, вы́нꙋ и҆пи́шєтсѧ ї, ꙗко, с҃псє́нїє, б҃жїє, ѡ҆спасє́нїи, и҆про́чаѧ. Є҆гда̀ прє́дъ съгла́сными, тогда̀ и пишетсѧ. ꙗко, ходи́ти, посѣти́ти.

---

[1] Надрядкові літери та лігатури введено в рядок і набрано курсивом.

Задля унаочнення розвитку правописних явищ тут і далі написання слів та пунктуаційні знаки не коректувалися за правилами сучасного українського правопису, крім випадків безсумнівних друкарських помилок. У цьому виданні тексти стародруків транслітеруються сучасним українським шрифтом із додаванням таких літер: г, з, ꙁ, є, ъ, ы, ѣ, ѧ, ѫ, ꙗ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ, ѡ, ѿ.

Въконцѝже ї пи́шетсѧ, вс҃ѣхъ и҆мѣ́нъ вто́раго склоне́нїѧ въда́телном падѣ́жи. въ҆йныхже падѣ́жех, и. ѩко, ро(*д*). но́щи, д. но́щі, ро*д*. ко́сти, да*т*. ко́сти.

Кано́нъ а҃, W о, и҆ ѡ.

о и҆ ѡ, Полага́ютсѧ и҆внача́лѣ и҆ въсре́дѣ, и҆нако́нцѝ, внача́лѣ оу҆бо о. ѩко, о҆наго, о҆браз, и҆ про́чаѧ. А҆ ѡ, та́кѡждє, ѩко, ѡ про*д*ло́гъ и҆ ѡ(*т*) чрез ѡ вели́кое пи́шетсѧ, та́кѡже ѡ҆́браз ѡ҆бли́чник и҆про́чѧ. Въсре́дѣже ѡ полага́етсѧ то́кмѡ въмно́жественно*м* числѣ́, и҆въ҆йже мнѡжество҆ знача́щи*х*. и҆́ндеже, о. ѩко ч҃лкѡ*м*, богѡ́мъ, пра́ве*д*никѡ*м*, грѣ́шникѡ*м*, и҆про́чаѧ.

Наконъцѝже пи́шетсѧ, о оу҆бо въ҆менѝ, ѡ҆ба́чеже въсре*д*не*м*, ѡ же, вънарѣ́чїи. ѩко, досто́йно, досто́йнѡ. пра́ве*д*но, пра́ве*д*нѡ. любе́зно, любе́знѡ. изрѧ*д*но, изрѧ*д*нѡ, и҆про́чаѧ.

Кано́нъ, Є҃, ѡ҆ у.

Мо́же*т*сѧ полага́ти у, въсре́дѣ рече́нїѧ, поразсѹ́жде́нїю и҆скѹ́сных, на(*и*)паче*х* сі́е вътво́рѣце*х* соблюда́етсѧ. и҆нако́нцѝ та́кѡж вда́тѣлном падѣ́жи. ѩко, на́шему, ва́шему.

s҃, Кано́нъ ѡ҆, ъ, и҆ ь.

ъ, Въ дво*х* мѣ́стѣхъ полага́е*т*сѧ въсре́дѣ и҆нако́нцѝ.

Є҆́гда̀ въсре́дѣ полага́е*т*сѧ, тогда̀ сло́гъ кра*т*ки(*и*) съставлѧ́е*т*. ѩко, съ ч҃лки. Є҆́гда́же на̀кон(ъ̀)ци́, тогда̀ нѐсъставлѧ́е*т* сло́га, но̀ гла*с* де́бело вѣща́ти тво́ри*т*. ѩко, ч҃лкъ, за́конъ. ь же вы́нѹ́ наконъци полага́етсѧ, и҆то*н*ким гла́со*м* вѣща́етсѧ. ѩко, ко́нь, ко́сть.

Апа́ирчик на*д* писмены́ пи́шемы(*и*), о҆́бѡ*х* си́лѹ́ и҆́ма*т*. ѩко, мно́жестве́нъны(*и*), оумали́телъны(*и*).

Кано́нъ W, ѣ.

З҃. Сѐ ѣ, оу҆нѣ́ки*х* въ҆мѣ́сто є прие*мл*е*т*сѧ, є҆гда̀ тѣле́сны(*и*) глаголю*т* въ҆мѣ́сто теле́сны̀, и ѡ҆ христе, въ҆мѣ́сто ѡ хрі́стѣ. и҆ ѡ҆ го́споде, спа́сѣ, и҆про́чаѧ. нелѣ́пѡже ѣ҆́сть и*х* оу҆потребле́нїе. оу҆потребля́етжесѧ въ҆мѣ́сто ѧ, ѩко. бѣхѹ́, бя́хѹ́, и҆про́чаѧ. и҆ сѐ ѣ҆́сть бл҃голѣ́пно оу҆потребле́нїе.

Кано́нъ ѡ ѫ.

и҃, Сєго̀ ѡ҆быко́ша оу҆потрєблѧ́ти лю́дїє сє́рбстїи, и҆воло́ховє въм҃ѣсто ꙋ, и҆ ю.

Кано́нъ ѡ҆ ѧ.

ѳ҃. ѧ, Никогда́жє внача́лѣ сло́ва полага́єтсѧ. но̀ въсрє́дѣ и҆ на̀кон(ъ)ци̑. своиствє́нъножє є҆мꙋ́ множєствє́нъноє число̀ значит. ꙗ҆кожє ѡбыко́ша писцѣ̀ писа́ти вєли́кои россі́и. ꙗ҆ко, оу҆мно́жишасѧ, ста́шѧ. вєлєр чєва́шѧ, разд ли́шѧсѧ, съкры́шѧ, с҃ѣть.

Ивъи҆мєни́жє полага́єтсѧ въ множствє́нъном числѣ̀. ꙗ҆ко мнѡ́ги чѧ̑да, ю҆но́шѧ, и҆дв҃цѧ, мо́жєтжєс нѣгдє и҆ въ є҆динствє́нъно(м) числ҃ѣ положи́ти.

Канѡ́ны Ѡ҆ ді́ѳонкгах.

а҃. ꙗ҆, Ді́фѳонгъ вы́нꙋ внача́лѣ рєчє́нїѧ полагаєтсѧ. ꙗ҆ко, ꙗ҆сли, ꙗ҆влѧ́юсѧ.

Кано́нъ вто́рїй, ѡ҆ ꙋ, и҆ оу.

в҃. ꙋ, и҆ оу, є҆динꙋ̀ си́лꙋ и҆́мꙋт, внача́лѣ рєчє́нїѧ и҆на̀конъци̑ полага́ютсѧ, то́кмо съразсꙋждє́нїєм. ꙗ҆ко, со̑удом, бо́гꙋ, рѣшꙋ̀ нєсо̑у.

Кано́нъ г҃, ѡ҆ ы.

Сѐ ы дє́бєлым гла́сом вѣща́єтсѧ ꙗ҆́ко, влдка Хс҃, оу҆потрєблѧ́ютжє сєго̀ нѣ́цыи (наипачєжѐ мо́сква) въ множєствєнном числѣ̀ въм҃ѣсто и. ꙗ҆́ко, пра́вєдници, правє́дницы. и҆ грѣ́шники, грѣ́шникы. и҆ проч. и҆ сих мню̑ нєл҃ѣпо бы́ти ꙋ҆потрєблє́нїє. прочєх и҆́ным ѡ҆ставлѧ́ю трꙋдолюбєзны́м Спꙋд.

Кано́нъ д҃, ѡ҆ ю.

Сѐ ꙋ҆потрєбълѧ́єтсѧ въм҃ѣсто ꙋ. ꙗ҆ко, зр҃ꙋ, ю. цр҃ꙋ, цр҃ю.

Кано́нъ є҃, ѡ҆ ѿ.

Сє ѿ, ѿ ѡ и҆ т състави*с*. Є҆́стъжє прє*д*ло́го*м*. полага́є*т*жєсѧ вы́ну вънача́лѣ. ꙗ҆ко, ѿимѝ ѿ мє́нє ра́ны твои̑ г҃и мо́й бж҃є.

Пода*ж*дъ Хрїстѐ трꙋди́вшємꙋ*с* въ ѡ҆́бщꙋю по*л*зꙋ, нєпобѣди́мыѧ тѧ̑ Дєсъни́цѧ По́мощъ, А҆МИН <...>.

Зизаній Л. Грамматіка словєнска / Підгот. факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. — Київ, 1980. — С. 84—88.

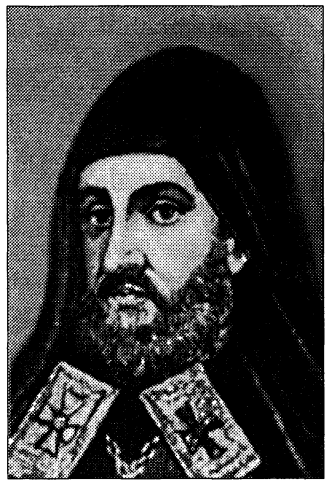

Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ

(70-ті роки XVI ст. — 1633)

Мовознавець, письменник, церковний і освітній діяч. Автор відомої свого часу в цілій Європі "Грамматіки славєнскиѧ правилноє Сѵнтагма" (Єв'є, 1619), у якій здійснено кодифікацію церковнослов'янської мови східнослов'янської редакції. До першої чверті XIX ст. "Грамматіка" М. Смотрицького була основним підручником церковнослов'янської мови не лише в Україні, але й в усіх слов'янських країнах, де церковнослов'янська мова виконувала роль священно-богослужбової. Норми "Грамматіки", за якими поступово були впорядковані всі церковнослов'янські тексти на півдні й сході Славії, набули загального поширення й понині функціонують у конфесійному вжитку. М. Смотрицький уперше виразно відділив церковнослов'янську мову від живих слов'янських мов, проте східнослов'янський характер норм, встановлених ним, благотворно вплинув на усталення орфографії й пунктуації староукраїнської літературної мови.

Подавши повний курс церковнослов'янської мови в прийнятих тоді частинах: орфографія, морфологія, синтаксис, просодія, у розділі про орфографію М. Смотрицький, зокрема, увів нову літеру на позначення дзвінкого проривного задньоязикового приголосного — ґ, узаконив використання букви й, встановив правила вживання літер на позначення голосних і приголосних, вживання великої букви, розділових знаків, правила переносу тощо. Багато з його правил орфографії та пунктуації зберігають чинність у сучасній українській літературній мові.

ГРАММАТІКИ СЛАВЕ́НСКИѦ ПРА́ВИЛНОЄ СѴ́НТАҐМА

<...> Ѡ ПИ́СМЄНИ И҆ЛИ́ Ѡ҆ Є҆СТЕСТВѢ ПИСМЕ́НЪ:

Что́ є҆стъ писмѧ̀;
Є҆́стъ рєче́нїѧ ча́сть нєраздѣ́лнаѧ.
Коли́кѡ є҆стъ писмєн Славѧ́нѡм;
Чєтырдєсѧт:
а б в г и҆лѝ ґ, д є ж ѕ ꙁ и҆лѝ з, и ї к л м н о п р с т оу илѝ ꙋ, ф х ѿ ц ч ш щ ъ ы ь ѣ є илѝ іє ю и҆лѝ ѫ, ꙗ и҆лѝ ѧ, ѡ и҆лѝ о, ѯ ѱ ѳ ѵ.
(С. 12 зв. — 13)
<...> ꙋВѢЩЄ̀НЇѦ:
Двогла́снаѧ аѵ єѵ єѵ̂ ѵ̀ й, оу҆потрєблѧ́єма Славѧ́ны быва́ют нє своє́гѡ им ꙗ҆зы́ка дѣ́лѧ, но за прии́скрноє пи́смъ гре́ческих. пи́шємаѧ бо гре́чєски а҆́ѵра, є҆ѵаγγє́лїον, ὀδυσσєύς, ςάχῦς. Славєнски по о҆рѳоґра́фїѧ пра́вилѡм пи́шєма бы́ти и҆́мꙋтъ. а҆́ѵра. є҆ѵ̂глїє, одѵссєѵ̂, ста́хѵ̂й. Достоѧ́шє про́чєє сохранє́ным бы́ти на́ми и си́м Гре́ческим дїфѳо́нгѡм. аі єі оі и латїнскомꙋ ае: обоє́гѡ ꙗ҆зы́ка рєче́нїи дѣ́лѧ Славѧ́ны оу҆потрєблѧ́ємых, ꙗ҆́кѡ, δїα͡ιτα, φαρїσα͡ιος: ἀιχὼν, βασίλαιος, οἶκος, μελίβοιος, Aerumna, Caesar и҆ проч: Славе́нски си́цє пи́шєма бы́ти дєржи́мых, дїаі́та фарїсаі́й єі҆кѡ́на/Васі́лєій/ѻ҆́ікосъ/мєлївоій/ аєрꙋ́мна/ка́єсарь. Но́ о҆ста́влєны ѿ дрєвних, понꙋ́ждѣ и҆ мы̀ ѡ҆ста́вихом. є, и҆ є различєствꙋ́ютъ: ѻ҆́вомꙋ въ подо́бных паде́жєх множєствє́нным. ѻ҆номꙋ́жє є҆ди́нствєнным слꙋжа́щꙋ: ꙗ҆́кѡ, то́й клєврє́тъ, тѣхъ клєврє́тъ: той тво́рєц, тѣхъ тво́рєцъ: тѣм творцєм: тым творцєм: тѣм мра́вїєм, тым мра́вїєм: тѣм сп҃се́нїєм: тым сп҃сєнїєм, и проч.

То́ждє храни́мо є҆стъ ра(з)ли́чїє ме́ждꙋ о, и҆ ѡ: ѻ҆номꙋ є҆ди́нствєнным, ѻ҆́вомꙋ множєствєнным слꙋжа́щꙋ: ꙗ҆́кѡ, тѣмъ чл҃вкомъ, тым чл҃вкѡмъ: тѣмъ во́ином, тым во́инѡм: и проч:

Ме́ждꙋ и, и҆ ї: разли́чїє є҆стъ, ѻ҆номꙋ, сіи єстъ/и: начина́ти рєче́нїѧ и кончи́ти, и҆ вовсѣх рєче́нїѧ срєдствꙋ́ющих ѿ согла́сна понєм начина́ющих сло́зєх полага́тисѧ: ꙗ҆́кѡ, и҆́стинни: вєри́ги: и҆мѣ́нїє: и҆ проч: Ѻ҆́вомꙋ, сі́єстъ/ї: ни начина́ти рєче́нїѧ ни кончи́ти: (ра(з)вѣ рєче́нїй стра́нных, ꙗ҆́кѡ, І҆́пархъ, І҆ма́тісм, лєві̀, мєра́рї, и҆ проч:) но всѧ́ким тогождє рєче́нїѧ ѿ гла́сна понєм начина́ющим

сло́гѡм припрѧга́тисѧ: ꙗ҆́кѡ, бл҃гій, бл҃гіѧ: и҆ проч. Согла́снꙋже понем сло́гъ начина́ющꙋ въ/и, претворѧ́тисѧ: ꙗ҆́кѡ. бл҃гих/бл҃гим/бл҃ги́ми: и҆ проч. си́це, бїю̀/бїе́ши/біе́т/бих/би́ти: и҆ проч, И҆зѧ́тꙋ роди́телномꙋ є҆ди́нственномꙋ прилага́телных же́нских, въ ра(з)ли́чїє про́чїих паде́жей на и, пише́мꙋ: ꙗ҆́кѡ бл҃гиѧ, крѣ́пкиѧ, и҆ проч. Изе́млемым про́чеє. И҆́менем Гл҃ѡ́мъ, Нарѣ́чїємъ, и҆ прича́стїємъ, съ при предло́га сло́женным: ꙗ҆́кѡ, приѧ́телище, приемлю, приемлѧ́й, приѧтнѡ: и҆ сим подо́бнаѧ.

Ксим ѡ҆ и, вѣ́стъно бꙋди, ꙗ҆́ко въ нача́лѣ рече́нїй и въ сло́зехъ полага́емо / де́белѡ произно́ситсѧ: ꙗ҆́кѡ, и҆́стинна, иско́ни: и҆ проч. Припрѧга́еможе гла́сномꙋ, и҆ ѡ҆ себѣ̀ сло́гъ творѧ́щее/мѧ́гкѡ: ꙗ҆́кѡ, и҆́стиннїи/двои́ца/трои́ца/боѧ́щїисѧ: и҆ проч. Слитноюже знаменова́ноє, со предидꙋщим сло́гом во еди́нъ сло́гъ сливаетсѧ: ꙗ҆́кѡ, и҆́стинный/боѧ́щїйсѧ/тво́й/бїи́/ и҆ проч: И҆/Сооуз, де́белѡ произно́ситсѧ.

и҆, Мѣ́стоиме́нїє, мѧ́гкѡ.

оу, и҆ ꙋ: А҆́ще и҆ вовсѣхъ рече́нїѧ сло́зехъ неразли́чнѣ помага́ема бы́ти ѡ҆́быкоша, и҆скꙋснѣ́йшими о҆ба́че писца́ми /оу въ нача́лѣ реченїй, ꙋ / же и҆ у /сре́дѣ и҆ въконцѝ оу҆потреблѧ́ема ѡ҆брѧ́щꙋтъсѧ: ꙗ҆́кѡ, оу҆мꙋдрѧ́ю: оу҆стꙋпу́ю.

ѿ: нѣ́сть писмѧ̀ / ни́же двогла́сноє, но сло́гъ: тѣ́мже боуквам заєдва сочисли́мо єстъ.

ъ, и҆ ь: въ са́мом точїю концѝ рече́нїѧ оу҆потреблѧ́ема быва́ютъ: ъ́ оу҆́бо, ꙗ҆́коже вари(в)ше рѣ́хом. въ ѡ҆дебеле́нїє согла́снагѡ рече́нїє конча́щагѡ: ь/же во ѡ҆тонче́нїє, ꙗ҆́кѡ, сосꙋ́дъ, че́стенъ, ко́нь, сн҃о́вень: и҆ проч.

ы: Внача́лѣ рече́нїѧ неполага́етсѧ.

ѣ: Вовсѣхъ рече́нїѧ сло́зехъ оу҆потреблѧ́етъсѧ: ꙗ҆́кѡ, ѣ҆́сва, ѣ҆́ста, снѣдо́ховъ: и҆ проч.

іє: нн҃ѣшными писцы̀ ѡ҆ста́висѧ, мѣ́сто є҆гѡ̀ наверша́ющꙋ/ є: си́реч, є҆́стꙋ: є҆́же чи́сто и҆ сопре́ди рече́нїѧ поло́женоє двогла́снагѡ сегѡ̀ іє, си́лꙋ притѧ́жетъ. ꙗ҆́кѡ, оу҆едине́нїє, є҆́стество, и҆ проч. И҆́ зѧ́тїю подлежа́щим реченїємъ є҆вре́йским Гре́ческим и҆ Латі́нским: ꙗ҆́кѡ, Єммануи́лъ, є҆ле́й, є҆леме́нтъ: и҆ проч. Внихже є, ꙗ҆́коже и҆ въречє́нїих Славенскихъ согла́сномꙋ припрѧ́женно гла́сит, є҆ѱїло́нꙋ гре́ческомꙋ, илѝ е латі́нскомꙋ подо́бнѣ.

ю, и҆ ѫ: ю, дре́вле и҆зъглаша́шесѧ ꙗ҆́коже ѝо латі́нскоє/въречє́нїих, іо҆́ръ іоры̀/І҆овїнїанъ/І҆одѣхъ, и҆ въсим подо́бных: нн҃ѣже є҆ди́-

3*

накоє со ѫ ймат ѝзглашéнїє. Нєѡбрѣтáющимъ бо сѧ Славєнскагѡ дїáлєкта слóгѡм на іо, в(ъ)мѣ́сто самáгѡ іu Латíнскагѡ оупотрєблѧ́єма бывáют: ꙗ҆́кѡ, стою̀, и҆лѝ стоѫ́. Врéмєн ѻ҆бáчє нáши(х) писцáми ѫ, ѡтннюд ѡ҆стáвисѧ, мѣ́сто є҆гѡ̀ ю, доволнѣ навєршáющꙋ. въ Рꙋ́ских жє рєчéнїи(х) ѿ Лѧдскагѡ и Латíнскагѡ ꙗ҆зы́ка прившєдших и іє, и іо восвоєм и҆ма свóйствѣ храни́ма бы́ти и҆ и҃нѣ: ꙗ҆́кѡ, пахóлїє, лїóсъ, маїóрїтас: и҆ проч:

ꙗ, и҆ ѧ. различєствꙋ́ютъ: ѻ҆́номꙋ сопрéди рєчéнїй, ѻ҆́вомꙋ восрéдѣ и҆ въ концѝ полагáємꙋ: ꙗ҆́кѡ, ꙗ҆влѧ́шєсѧ. и҆ проч:

ѵ҆: Грéчєским тóчїю рєчéнїєм є҆́стъ прикладно, и҆́ногда глáснагѡ/и, си́лꙋ и҆мꙋ́щє, двотóчїєм свы́шє ѡ҆знамєновáно бы́вшє: ꙗ҆́кѡ, ѵ҆акїи́ѳъ: и҆́ногдажє соглáснагѡ/ в, крóмѣ двотóчїѧ: ꙗ҆́кѡ, є҆ѵáрїстъ.

Ґ Ф Ѯ Ѱ Ѳ ѿ Грéчєскихъ соглáсных. Грéчєскихъ дѣ́лѧ, и҆ нѣ́коих є҆врéйскихъ и҆ Латíнскихъ рєчéнїй взаимовáна сꙋтъ; ꙗ҆́кѡ, грамма́тїка/лóгїка/А́покалѵ҆ѱїс/Фїлосóфъ Алєѯандєръ/ Люѯꙋ́рїа/ ѱалом/Ѳеóдѡръ/І҆ѡнаѳáнъ: и҆ проч. заéжє мєждꙋ ф, и҆ ѳ, разли́чїє ѡ҆пáснѡ храни́мо єстъ: ни́жє бо мóжєт пи́шємо бы́ти фєоѳíлъ, ѳїлíппъ, фéкла: ѳєофíлъ, Фїлíппъ. ѳéкла. и҆ проч.

Ѕ. Сїє писмѧ̀ числáдѣлѧ тóчїю зъгрéчєскаг ѕ шєстъ знамєнꙋ́ющагѡ привзѧ́сѧ, Славєнскомꙋ ꙗ҆зы́кꙋ и҆зли́шноє, дóлгъ є҆гѝ ꙁ / навєршáющꙋ.

а/ и҆ ѧ: є/ и҆ є: и҆/ и҆ ї: ы/ и҆ ѣ: о/ и҆ ѡ далшагѡ оу҆потрєблéнїѧ, склонéнїй и҆ спрѧжéнїй навык/ и҆ прóчїѧ нєскланѧ́ємыѧ чáсти помнóгꙋ наꙋ́чат. Сє обáчє бѣ́стно бꙋ́ди, ѡ҆ о/О/ и҆ ѡ/ въ начáлѣ рєчéнїѧ полагáємых: ꙗ҆̀ко и҆́мєна, г҃ли, причáстїѧ, и нарѣ́чїѧ съпрєдлѡ́гъ ѡ҆/ ѡ҆бъ/ и҆ ѿ, слóжєннаѧ, ѡ/хранѧт нєи҆змѣ́нно: ꙗ҆́кѡ, ѡ҆дѣвáю/ѡ҆бличáю/ѿтхожю̀, и҆ проч. Слóжєннаѧжє зъ со/во/вос/до/по/под/проти́во/совсѣ́ми нєслóжєнными/О/ хранѧ́щими/ о, соблюдáют: ꙗ҆́кѡ. сотворю̀/вовєдꙋ̀/возвєдꙋ̀ донєсꙋ̀/понєсꙋ̀/подéмлю/прохожꙋ̀/противоидꙋ̀: ѻ҆́нъ/ѻ҆сéлъ/ѻ҆́стровъ/ ѻ҆́трокъ/ѻ҆́ко/ѻ҆рéлъ/ѻ҆тéцъ: и҆ про(ч).

ПРА́ВИЛА ОРѲОГРАФЇИ

Пєрвоє: Ко правописáнїю налéжит вѧ́щшими пи́смєны пи́шєма быти начáла стїхѡв и҆лѝ вѣ́ршѡв: ꙗ҆́кѡ,

Бг҃ꙋ даю́щꙋ// зáвисть нимáла, спѣ́єтъ:
Недаю́щꙋжє/всѧк трꙋ́дъ вотщéсѧ дѣ́єтъ.

То́чѡкъ: ꙗ҆́кѡ, Ча́до/ а҆́щє пристꙋпа́єши работа́ти Гсдви/ оу҆готовѝ дш҃ꙋ свою̀ во и҆скꙋше́нїє. И҆ме́нъ собствєнныx: ꙗ҆́кѡ, Бг҃ъ, Гс҃дь, І҆с҃Хс҃, А҆дам, Є҆ѵа: и҆ проч. Досто́инствъ; ꙗ҆́кѡ / Ца́рь, Патрїа́рхъ, є҆пскпъ, Воєво́да: и҆ проч. хꙋдо́жєствъ: ꙗ҆́кѡ, Грамма́тїка, Ло́ґїка, Фїлософі́а, Ѳєологі́а: и҆ проч. Ча́стїй хꙋдо́жєствъ: ꙗ҆́кѡ, И҆мѧ̀, Мѣстоиме́нїє, Глагол: и҆ проч.

Вто́роє:

Пра́вѡ писа́ти хотѧ́щємꙋ/ и҆ сою(з) писме́нъ гла́сныx со согла́сным въ сло́зѣхъ храни́ти о҆па́снѡ досто́ит. да̀ и҆́мжє стро́чнє полага́ємым бы́ти подоба́єт/ ве́рхꙋ стрѡ́къ полага́єма нє быва́ют. ꙗ҆́кѡ, ивсѝ/ въмѣ́сто и҆ всѝ: испасе́, въмѣсто и҆спасе́: прєвзыйдє/ въмѣ́сто прєвзы́йдє. ик Бг҃ꙋ / въмѣ́сто и къ Бг҃ꙋ: ца́р(с)кїй/ въмѣ́сто царскїй: и҆ проч.

Тре́тєє:

Блюстѝ къ сим подоба́єт и҆ паде́жєй въ Склоне́нїиx, и҆ вре́мєнъ въ Спрѧже́нїих ѡ҆конче́нїѧ: и҆о/ въмѣ́сто ѡ, нѝ въпро́тив: нѝ ѧ/ въмѣ́сто а, нѝ въ про́тивъ: ни ъ/ въмѣ́сто ь, нѝ въпро́тив: ни є/ въ мѣ́сто ѣ, ни въ про́тив/ развѣ то и҆ о҆́но прїйма́ти могꙋ́щихъ паде́жєй: ни ѣ/ въмѣ́сто и: и҆лѝ ы/въмѣ́сто и, ни о҆бо́ѧ та въпротив полага́ти. И҆́хжє оу҆ка́зы въ паде́жєx склоне́нїй и҆ въ наклоне́нїих спрѧже́нїй ѡ҆брѧ́щꙋт(ъ)сѧ.

Чєтве́ртоє:

То́ждє храни́мо бꙋ́ди и҆ въ согла́сныхъ нѣ́коиx: ни́жє ф/ въмѣ́сто хв, ни въпро́тив: ни щ/въ мѣ́сто сч, ни въпротив: ни въ Гре́чєскиx рєче́нїиx в/ въмѣ́сто ѵ, въмѣ́сто г/ и, полага́єма бы́ти и҆́моут: ꙗ҆́кѡ / хвала̀/ а҆ нє фала̀: фо́рма/ а҆ нє хво́р ма: и҆счєтный а҆ нє ищєтный: ни́щъ/ а҆ нє ни́счъ: є҆ѵ҃глїє, а҆ нє є҆ва́нгєлїє: А҆гг҃лъ/ а҆ нє А҆́нгєлъ: ни г, въмѣ́сто ґ, ни въпро́тивъ, ꙗ҆́кѡ/ о҆диґі́трїа/ а҆ нє о҆диґі́трїѧ: гора̀/ а҆ нє гора́: и҆ проч:

Пѧ́тоє:

О҆́па́снѡ про́чєє блюдо́мо бꙋ́ди: во Гре́чєскиx рєче́нїиx орѳоґра́фїи Гре́чєской/ въ Латі́нскиx латі́нстєй храни́мѣй бы́ти: и҆во є҆вре́йскиx є҆вре́йстєй. ꙗ҆́кѡ, Данїи́лъ/Михаи́лъ/Марті́нъ/Фїлоѳе́й: и проч.

Ше́стоє:

Й҆ о҆́вомꙋ въ коне́цъ храни́мꙋ бы́ти достои*т*/ и҆́мєнємъ на чи́стоє/ ный ко*н*ча́щи*м*сѧ прили́чны бы́ти два̀ нн: ꙗ҆́кѡ, стра́нный/смире́нный/и҆́сти*н*ный/за́кон*н*ый/ѡкаѧ́нный/ и҆ про*ч*: прича́стїємъже є҆ди́но: ꙗ҆́кѡ, чи́таный/смире́ный/чте́ный/ѡ҆каѧный/ ви́дѣный: и про*ч*<...>.

(С. 16 зв. — 22 зв.)

Смотрицький М. Грамматіки славе́нскиѧ пра́вилноє Сѵ́нтаґма / Підгот. до вид. і вступна стаття В.В. Німчука. — Київ, 1979.

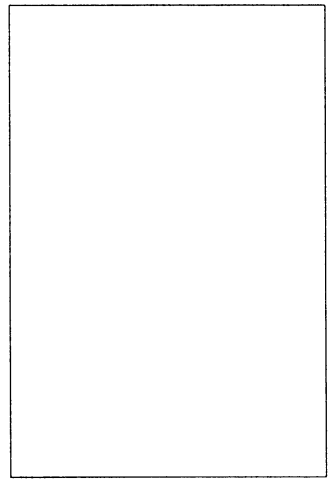

Олексій ПАВЛОВСЬКИЙ

(1773 — після 1822)

Мовознавець, автор праці "Грамматика Малороссійскаго нарѣчія" (Санкт-Петербург, 1818) — першої в українському мовознавстві друкованої граматики живої народної української мови. У 1822 р. вийшло друком також написане ним "Прибавленіе къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія", що доповнює й пояснює видану попередньо "Грамматику...". У своїй праці О. Павловський уперше теоретично обґрунтував і послідовно продемонстрував на прикладах використання фонетичного принципу орфографії для української мови (за цим принципом написання слова повинно відбивати його вимову). Із нововведень мовознавця, що закріпилися в сучасній орфографії, стала передача звука [і] будь-якого походження літерою ***і****, написання* ***дж****,* ***дз*** *для передачі дзвінких африкат [дж], [дз] тощо.*

Правопис О. Павловського відіграв помітну роль у розвитку української орфографії насамперед тим, що започаткував її організацію на фонетичних засадах.

ГРАММАТИКА МАЛОРОССІЙСКАГО НАРѢЧІЯ

<...> ГЛАВА I.

О БУКВАХЪ.

а) О ЧИСЛѢ БУКВЪ.

Малороссіяне не знаютъ особаго щота своимъ буквамъ; ибо всѣ онѣ суть либо Славенскія церьковныя, либо Россійскія гражданскія.

Многіе изъ нихъ въ письмѣ по нынѣ употребляютъ буквы Кси, Пси, Ижицу.

б) О ПРОИЗНОШЕНІИ БУКВЪ.

Буква А послѣ Ц въ концѣ рѣченій произносится какъ Я, на примѣръ: Цары́ця, прыка̀щыця, ла́вочныця, пья́ныця.

Г произносится такъ, какъ Латинское h. на пр. гуля́ю, гу́бка, горпы́на, га́рный. Но есть много словъ, въ которыхъ Г произносится такъ, какъ Латинское g. на прим. гу́ля, гны́пець, гро́на, гудзь, гвалтъ, которыя, для отличія отъ первыхъ, я буду писать двумя буквами КГ, кгу́ля, кгро́на, кгвалтъ.

Въ Малороссійскихъ словахъ есть два звука, которыхъ, не приводя въ примѣръ словъ изъ другихъ языковъ, и не выдумывая особыхъ знаковъ, изобразить иначе не можно, какъ посредствомъ также совокупно написанныхъ двухъ буквъ ДЖ и ДЗ, естьли оныя будутъ произносимы вдругъ; на пр: ДЖ: джыкгу́нъ, джыкгуне́ць, джкгу́тъ, о́дждже. ДЗ: дзви́нъ, дзыкгарі, дзы̀кглыкъ, дзѣнь.

И по большей части произносится какъ Ы. на пр. лыстъ, сы́ній, жы́рный, кны́жка.

Л въ серединѣ и на концѣ рѣченій очень часто перемѣшчняется на В; на пр: вовкъ, сказа́въ, повко́вныкъ, моды́вся, ховався.

О въ односложныхъ рѣченіяхъ произносится какъ j, на пр: сімъ, піпъ, бігъ, стілъ; а ближайшіе къ Литвѣ и грубѣйшіе Малороссіяне выговариваютъ оное такъ, какъ У или Ю мѣшая будто сѣ j, на пр: куітѣ, пуіпъ, буігъ, руідъ, сюіль.

Ф всегда произносится какъ двойная ХВ; на пр: Хве́нна, хво́рый, хва́рба, хвы́кга.

Ѣ произносится какъ Россїйское мягкое j. на пр: нíжный, лíто, слíдъ, тíнь, сíно.

Я въ срединѣ и на концѣ рѣченїй, произносится большею частїю такъ, какъ бы оное состояло изъ двухъ буквъ ЬЯ; на пр: мья́со, мьякку́й, вре́мья, тíмья.

Ѳ произносится какъ тройная буква ХВТ. на пр: Саваóхвтъ, ры́хвтма, Хвтеолóгія, Хвтеóдоръ.

Въ протчемъ буквы Ф, Ѣ, Ѳ только въ произношенїи, а не на письмѣ перемѣняются, ибо Малоросїяне всегда пишутъ фáрба, фе́нна, сѣно, слѣдъ, Ѳеолóгія, ры Ѳма.

Примѣчаніе. Букво есть изображаемый знакъ какого нибудь *звука*. Различные *тоны* звуковъ происходятъ отъ различнаго возвышенїя и пониженїя *голоса*. Всякому человѣку свойственно имѣть большее или меньшее число возвышенїй и пониженїй своего голоса, судя потому, каково у него есть строенїе голосовыхъ орудїй. Но всякая нацїя (страна, народъ), имѣетъ опредѣленное число звуковъ, сколь бы въ протчемъ ни многоразлично было у каждаго члена оныя строенїе горла, неба, языка, зубовъ и проч. Чѣмъ сосѣдственнѣе между собою народы, тѣмъ меньше они имѣютъ таковыхъ между собой отличїй. Отъ сего и въ Малороссїи весьма мало существеннаго отличїя въ произношенїи отъ чистаго Россїйскаго языка, и главнѣйшее есть — ощущаемая ухомъ *грубость*. Почему тамъ всѣ протчїя, непоказанныя здѣсь, буквы произносятся точно также, какъ и во всѣхъ другихъ мѣстахъ Россїи. — Я намѣренъ всѣ слова Малороссїйскїя писать точно тѣми буквами, какими онѣ тамъ произносятся.

ГЛАВА II.
О ЧАСТЯХЪ РѢЧИ.

а) О ИМЕНИ.

Родъ и *число* у Малороссїянъ не имѣютъ никакого исключенїя. Въ *падежахъ* есть нѣкоторыя собственности. *Склоненій*, можно сказать, пять. И поелику рѣченїй у нихъ весьма много своихъ собственныхъ, или хотя и чистыхъ Россїйскихъ, но передѣланныхъ по собственному образцу; то для сего необходимо нужно, примѣняясь ко всеобщей Грамматикѣ, представить перемѣны окончанїй оныхъ таблицами, съ показанїемъ отступающихъ отъ общихъ правилъ исключенїй.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА

СКЛОНЕНІЕ 1.

А. Я. женскаго рода.

	единств. чис.	множ. чис.	единств. чис.	множ. чис.
	гру́ба. печь.		свыньня́. свинья.	
И.	гру́ба.	гру́бы	свыньня́	сви́ньні
Р.	-бы	-бъ	-ньні	-не́й
Д.	-бі	-бамъ	-ньні	-ньня́мъ
В.	-бу	-бъ, -бы	-ньню́	-не́й
З.	-бо!	-бы!	-нѣ!	-ньні!
Т.	-бою	-бамы	-ннéю	-ньня́мы
П.	объ -бі	-бахъ.	-ньні	-ньня́хъ

Но имена кончающіяся на КА, дательный и предложный падежи имѣютъ на ЦІ, на пр: рука̀, руцѝ, объ руцѝ; на ГА, имѣютъ оные падежи на ЗІ, нога̀, нозѝ, объ нозѝ; на ХА, на СІ, заверу́ха, метель, заверусі, объ заверусі; на ЦЯ, имѣютъ дательный и предложный единственнаго числа на ЦІ, винительный на ЦЮ, а родительный множественнаго числа на ЦЬ, на пр: черныця, монахиня, объ черны́ці, черны́цю, черны́ць.

СКЛОНЕНІЕ 2.

Ъ.

	единственное число.	множественное число.
	панъ.	господинъ.
И.	панъ	паны́, пано́ве.
Р.	-на	-ны́въ
Д.	-ну -нові[1]	-на́мъ
В.	-на	-ны́въ

[1] Окончаніе на ОВІ, или на ЕВІ и на ОВЕ, рѣдко употребляется въ именахъ вещей одушевленныхъ, на пр: *коза́къ, козако́ві*; *чоловікъ, чоловікові*; *вілъ, воло́ві*; *кінь, коне́ві* или *коні́ві*; *Онопрій*, Онуфрій, *Онопрієві*; а и того рѣже въ неодушевленныхъ, на пр: *со́нце, со́нцеві*. Въ протчемъ сіе окончаніе означаетъ умягченіе грубости наръчія, — и есть собственность Славенскаго языка.

З.	-не!	-ны! -о́ве!
Т.	-номъ	-на̀мы
П.	объ -ні	-на̀хъ

Й.

	единственное число.	множественное число.
	лій, лый, луій.	свѣчное сало.
И.	лый	лоі
Р.	-о́я	-і́въ
Д.	ло́ю	лоя́мъ
В.	лый, ло́я	-оівъ, -оі
З.	-й!	-оі!
Т.	-о́ѣмъ	-я́мы
П.	объ -ою, -оі	-яхъ.

Кончающіяся на ГЪ, предложный имѣютъ на ЗІ, стігъ, стогъ сѣна, объ стозі; а на ХЪ, оный падежъ имѣютъ на СІ, духъ, объ ду́сі.

Ь. мужескаго рода.

	единственное число	множественное число.
	ду́рень.	дуракъ.
И.	ду́рень	ду́рні
Р.	-рня	-рнівъ
Д.	-рню	-рнямъ
В.	-рня	-рнівъ
З.	-рне! -рню!	-рні!
Т.	-рнемъ	-рнямы
П.	объ -рні, -рню	-рняхъ

Е

единственное число

со́нце, сло́нце, солнце.

И.	со́нце	Множественнаго не имѣетъ; но когда бываютъ на небѣ явленія нѣсколько солнцевъ представляющія, то говорятъ также: два со́нця, бага́цько со́нцівъ, межъ трі̂ома со́нцямы.
Р.	-ця	
Д.	-цю, -цеві	
В.	-це, -ця	
З.	-це!	
Т.	-цемъ	
П.	объ -ці, -цю	

	О.		Ѣ.	
	един. ч.	множ. ч.	един. ч.	множ. ч.
	ко́лыво, кутя̀,	кутья.	наси́ньнѣ, си́мья.	сѣмена
И.	ко̀лыво		насіньнѣ	множественнаго не имѣютъ
Р.	ко́лыва		насіньня	
Д.	-ву		-ньню	
В.	-во, -ва		-ньнѣ, ньня	
З.	-во!		-ньнѣ!	
Т.	-вомъ		-ньнѣмъ	
П.	объ -ві.		-ньні.	

СКЛОНЕНІЕ 3.

Я средняго рода.

	един. ч.	множ. ч.	
	порося̀, порося́то, поросѝонокъ.	поросю́къ, поросенокъ	По сему же образцу склоняются: курченя̀, цыпленокъ, паненя̀, господчикъ, турченя̀, турчонокъ, и симъ подобныя имена.
И.	порося̀	порося́та	
Р.	-ся́ты	-ся́тъ	
Д.	-ся́ті	-ся́тамъ	
В.	-ся̀ -ято	-ся́та, -ятъ	
З.	-ся! -я́то!	-ся́та!	
Т.	-ся́томъ	-ся́тамы	
П.	-ся́ті.	-ся́тахъ.	

СКЛОНЕНІЕ 4.

Ь женскаго рода.

	един. ч.	множ. ч.	
	тінь.	тѣнь.	Так же склоняется цінь, олово; но множественнаго числа не имѣетъ. Въ Малороссійскомъ наръчіи весьма мало имѣется словъ относящихсъ къ сему склоненію.
И.	тінь	ті́ні	
Р.	тіні	ті́не́й	
Д.	-ні	-ня́мъ	
В.	-нь	-ні, не́й	
З.	-нь!	-ні!	
Т.	-ньню	-ня́мы	
П.	о -ні.	-ня́хъ.	

СКЛОНЕНІЕ 5.

I.

па́ні, госпожа. Можетъ быть сїе одно только и есть во всемъ нарѣчїи имя кончающееся на j, и склоняющееся в обоихъ числахъ.

	един. число	множ. число
И.	па́ні	па́нїі, па́неі
Р.	-нїі, -неі	-нѐй
Д.	-нїі, -неі	-неямъ
В.	-ні, -нею	-нїі, -не́й
З.	-ні!	-нїі! -неі!
Т.	нїѣю, -нею	-неямы
П.	объ -нїі,	-неяхъ.

По сему же образцу склоняются, но букву Е удерживаютъ только въ родительномъ падежѣ: граблі́, грабе́ль, грабля́мъ, грабля́мы, объ грабля́хъ; краглі́, кегли, краге́ль, или краглі́въ, краглямъ, краглямы, объ краглях, и протчїя рѣченїя не имѣющїя единственнаго числа.

Вообще. Существительныя единственныя, не имѣющїя множественнаго, такъ какъ и множественныя, не имѣющїя единственнаго числа, въ Малороссїйскомъ почти всѣ тѣже, что и въ чистомъ Россїйскомъ языкѣ.

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Слѣдующїй примѣръ послужитъ образцомъ для склоненїя всѣхъ прилагательныхъ Малороссїйскихъ именъ.

га́рный, мото́рный, до́брый, хоро́шый, хорошїй

	единственное число			множеств. число
	мужескаго.	женскаго.	средняго.	всѣхъ родовъ.
И.	гарный	-ная, -на	-нѣе, -не	га̀рныі, га̀рны
Р.	-ного	-ноі	-ного	-ныхъ
Д.	-ному	-ный	-ному	-нымъ
В.	-ного,	-ную, -ну	-неѣ, -не	-ныхъ
З.	-ный!	-ная, -на	-неѣ, -не!	-ныі, -ны!
Т.	-нымъ	-ною	-нымъ	-нымы
П.	-нымъ	-ный	-нымъ	-ныхъ

Уравненїе прилагательныхъ именъ дѣлается въ уравнительной степени чрезъ прибавленїе слога ійшый, а въ превосходной чрезъ нарѣчїя дýже, очень, сылнѐ, сильно; а грубѣйшїе, въ сильномъ движенїи души, говорятъ еще изъ сы́на, изъ чóрта, изъ чортóвого, изъ бíсового сы́на, то есть, чрезвычайно дýжый; по большей же части превосходная степень дѣлается прибавляя къ положительной степени слогъ пре, а не рѣдко также и польскїй слог най, на пр: крàсный, краснíйшый, сылнѐ крáсный; чóрный, чорнíйшый, пречóрный; мотóрный, моторнíйшый, изъ сы́на мотóрный; дýжый, дужíйшый, найдýжшый, или изъ бíсового сы́на дýжый. О неправильномъ уравненїи особеннаго сказать нѣчего.

УВЕЛИЧИТЕЛЬНЫЯ И УМЕНЬШИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Имена сего рода иногда послѣдуютъ правиламъ общей Грамматики. а иногда весьма странно отъ нихъ отступаютъ, как-то:

а.) Увеличительныя: бóвдуръ, болванъ, бовдуры́ще; стíлъ, столы́ще; нога́, ножы́ще; су́ка, су́чыще, или суцы́га; окно, окны́ще; здорóвый, здоровéнный; дýжый, дужéнный; врàжый, вражéнный; чóртывъ, чортéнный. Окончанїе ЕННЫЙ показывает увеличенїе прилагательныхъ именъ, чего въ Россїйской Грамматикѣ не имѣется.

б.) Уменьшительныя: Дмытрò, Дмитрїй, дмы́трыкъ, дмытру́сь, дмытру́сыкъ; Парáска, Парасковья, парáсочка, парáся; бáтько, отецъ, бáтюшка, бáтюшечка, бáтюшечечка; тáто, тату́сь, тату́сыкъ, тату́сечко; мáты, мату́ся, мату́сенька, мату́сенечка; рука, ру́чка, ру́чечка, ру́ченька; сóнце, сóнечко, сóнечечко; кусóкъ, кусóчокъ, кусóчечокъ, кусóчечечокъ; стовпъ, столпъ, стовпéць, стóвпчыкъ, стóвпчычокъ; чоловíкъ, чоловíчына, чоловíчокъ; свы́та, смурой кафтанъ, свыты́на, свыты́нка, свыты́ночка; пірò, пирцѐ; черны́ло, черны́лце; стеклò, стекéлце; гáрный, гарнéнькій, гарнéсенькій, гарнéсесенькій; лю́бый, лю́бенькій, любéсенькій, любéсесенькій; малы́й, малéнькій, малéсенькій, малéсесенькій; или малы́й, мацю́пенькій, мацюпéсенькій, мацюпéсесенькій, мацю́пéнѣчкій, мацюпéсенѣчкій, мацюпéсесенѣчкій. Но изобильное сїе уменьшенїе уже слишкомъ нѣжно, отчасти смѣшно, и больше самопроизвольно.

ЧИСЛИТЕЛЬНЫЯ ИМЕНА.

Въ именахъ сего рода особенныхъ отступленіи отъ чистаго Россійскаго языка не имѣется; ибо онѣ въ Малороссіи все тѣже, и въ рѣчи склоняются такимъ же образомъ, какъ и по протчимъ областямъ Россіи, исключая неважную разницу въ перемѣнахъ окончаній нѣкоторыхъ склоняющихся именъ, на пр. двома́, или двоі́ма, тріома̀, пятьма̀, шестома̀, вмѣсто двумя, тремя, пятью, шестью.

б.) О МѢСТОИМЕНІИ.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЯ МѢСТОИМЕНІЯ.

	я.	ты.	себѐ.	
И.	я	ты	—	Во множественномъ числѣ также мы, вы, и проч.
Р.	—	—	—	
Д.	мынѝ	тобѝ	собѝ	
В.	менѐ	тебѐ	себѐ	
З.	—	ты!	—	
Т.	мно́ю	тобо́ю	собо́ю	
П.	объ мыні	тобѝ	собі́.	

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЯ МѢСТОИМЕНІЯ.

сей, -ся́я, ся, -се́ѣ, се. сей, этотъ.

	единственное число.			множ. ч.
	муж.	жен.	сред.	всѣхъ родовъ.
И.	сей	ся́я, ся	се́ѣ, се	сіи
Р.	сі̂ого̀	сеі, сеѣи	сі̂ого̀	сіхъ
Д.	сі̂омȕ	сій	сі̂омȕ	сімъ
В.	сі̂ого̀	сю́ю, сю	сі̂ого̀, се́ѣ, се	сіхъ, сіи
Т.	сімъ	се́ю, сеѣю	сімъ	сімы
П.	о сімъ	-сій	сімъ	-сіхъ.

Также склоняются: оцце́й, оццѧя, оццѧ, оцце́ѣ, оццѐ, вотъ-етотъ, вотъ-ета, вотъ-ето; мій, моя́, ма, моѣ̀; твій, твоя́, твоѣ̀ свій, своя́, своѣ̀; той, та́я, та, те́ѣ, те; чый, чыя́, чыѣ.

винъ, вонà, воно̀. онъ, она, оно.

	единственное число.			множ. число.
	муж.	жен.	сред.	всѣхъ родовъ.
И.	винъ	вонà	воно̀	воны̀
Р.	îгò	її, ѣ̀ї	îгò	їхъ
Д.	îмȕ	їй	îмȕ	їмъ
В.	îгò	її, ѣ̀ї	îгò	їхъ
Т.	їмъ	ѣ̀ю	їмъ	їмы
П.	объ нїмъ	-їй	-нїмъ	-ныхъ.

Также склоняются: нашъ, на́ша, на́ше; вашъ, ва́ша, ва́ше; самъ, самà, самѐ или само̀.

хто, що. кто, что?

И.	хто	що	В.	когò,	-що
Р.	—	чогò	Т.	кїмъ	чымъ
Д.	комȕ	чомȕ	П.	объ кїмъ	-чымъ

в.) О Г Л А Г О Л Ѣ.

Въ спряженїяхъ Малороссїйскихъ глаголовъ находятся слѣдующїя отличїя.

Помогающїй глаголъ быть имѣетъ: изъявительнаго наклоненїя, настоящаго времени въ обоихъ числахъ третье лицо, предъ согласною буквою ѣ, а предъ гласною ѣсть; прошедшее въ един. числѣ бувъ, булà, булò, а во множ. булы̀; давнопрошедшее бува́въ, бува́ла, бува́ло, бува́лы; будущее бу́ду, бу́дешъ, бу́де или бу́детъ, множ. бу́демо, бу́дете, бу́дуть; въ повелительном наклоненїи един. будь, бува́й, неха́й бу́де или бува́ѣ, множ. бу́дьмо, бу́дте, бува́йте, неха́й бу́дуть, неха́й бува́ють; неопредѣленнаго наклоненїя настоящее время буть; дѣепричастїе прошедшаго времени бу́вшы, давнопрошедшаго бува́вшы; причастїй же не имѣетъ.

I. СПРЯЖЕНІЕ.

співа́ть, співа̀ты, пѣть.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

единственное число		множ. число	
я.	співа́ю	мы.	співа́ѣмо
ты.	співа́ѣшъ	вы.	співа́ѣте
винъ, вона̀, но.	співа́ѣ, ва̀.	воны̀.	співа́ють

Прошедшее однократное.

един. ч.			множ. ч.
я. ты. винъ.	заспіва́въ, заспіва́ла, заспіва́ло	мы вы. воны̀.	заспіва́лы.

и л и

един. ч.			множ. ч.
я. ты. винъ.	співну́въ, співну́ла, співну́ло,	мы. вы. воны̀.	співну́лы.

Прошедшее многократное.

един. ч.			множ. ч.
я. ты. винъ	співа́въ, співа́ла, співа́ло.	мы. вы. воны̀.	співа́лы.

Давнопрошедшее.

един. ч.			множ. ч.
я. ты. винъ.	спі́вувавъ, спі́вувала, спі́вувало.	мы. вы. воны.	спі́вувалы.

Будущее однократное.

един. ч.			множ. ч.
я.	заспіва́ю,	мы.	заспіва́ѣмо,
ты.	заспіва́ѣшъ,	вы.	заспіва́ѣте,
винъ.	заспіва́ѣ, -ва̀.	воны̀.	заспіва́ють.

и л и

	един. ч.		множ. ч.
я.	співну̀.	мы.	співнемо̀.
ты.	співне́шъ.	вы.	співнетѐ.
винъ.	співнѐ, -не́ть.	воны̀.	співну́ть.

Будущее многократное.

	един. ч.			множ. ч.	
я.	бу́ду	співа́ть.	мы.	бу́демо	співа́ть,
ты.	бу́дешъ		вы.	бу́дете	и л и
винъ.	бу́де		воны̀.	бу́дуть	співа́ты

и л и

	един. ч.		множ. ч.
я.	співа́тыму	мы.	співа́тымемо.
ты.	співа́тымешъ	вы.	співа́тымете.
винъ.	співа́тыме.	воны̀.	співа́тымуть.

ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

	един. ч.		множ. ч.
я.	—	мы.	співа́ймо.
ты.	співа́й	вы.	співа́йте
винъ.	нехай співа́ть, или -ва̀	воны̀	нехай співають.

Будущее однократное.

	един. ч.		множ. ч.
я.	—	мы.	заспіваймо.
ты.	заспівай	вы.	заспівайте.
винъ.	нехай заспіва́ть или -ва.	воны.	нехай заспівають

и л и

	един. ч.		множ. ч.
я.		мы.	співні́мо.
ты.	співны̀.	вы.	співні́ть.
винъ.	нехай співнѐ.	воны̀.	нехай співну́т

НЕОПРЕДѢЛЕННОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящ. співа́ть, *или* співа́ты.
Прош. однокр. співну́ть, заспіва́ть, заспіва́ты.

ДѢЕПРИЧАСТІЯ.

Настоящ. співа́ючы.
Прош. однокр. співну́вшы, заспіва́вшы.
Прош. многокр. співа́вшы.

а. СПРЯЖЕНІЕ.

воры́шыть, трогать, ворошить.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

един. число.		множ. число.	
я.	воры́шу	мы.	воры́шымо.
ты.	-шышъ	вы.	-шыте.
винъ, вонà, воно̀.	-шыть.	воны̀.	-шать.

Прошедшее однократное.

един. число.		множ. число.	
я. ты. винъ.	ворухну́въ, ворухну́ла, ворухну́ло.	мы. вы. воны̀.	ворухну́лы.

и л и

един. число.		множ. число.	
я. ты. винъ.	поворуши́въ, поворуши́ла, поворуши́ло,	мы. вы. воны.	поворуши́лы

Прошедшее многократное.

	един. число.		множ. число.
я.	ворушы́въ,	мы.	
ты.	ворушы́ла,	вы.	ворушы́лы.
винъ.	ворушы́ло,	воны̀.	

Давнопрошедшее.

	един. число.		множ. число.
я.	воры́шувавъ,	мы.	
ты.	воры́шувала,	вы.	воры́шувалы
винъ.	воры́шувало.	воны.	

Будущее однократное.

	един. число.		множ. число.
я.	ворухну̀	мы.	ворухнемо̀,
ты.	ворухне́шъ	вы.	ворухнетѐ,
винъ.	ворухнѐ или -не́ть	воны.	ворухну́ть.

и л и

	един. число.		множ. число.
я.	повору́шу,	мы.	повору́шымо,
ты.	повору́шышъ,	вы.	повору́шыте,
винъ.	повору́шыть.	воны̀.	повору́шать.

Будущее многократное.

	един. число.			множ. число.	
я.	бу́ду		мы.	бу́демо	воры́шыть,
ты.	бу́дешъ	воры́шыть	вы.	бу́дете	и л и
винъ.	бу́де		воны.	бу́дуть	ворушы́ты.

и л и

	един. число.		множ. число.
я.	ворушы́тыму,	мы.	воры́шытымемо
ты.	-тымешъ	вы.	-мете
винъ.	-тыме, и л и меть.	воны̀.	-муть.

ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время настоящее.

	един. число.		множ. число.
я.	—	мы.	ворушѝмо.
ты.	ворушы̀	вы.	ворушѝтъ.
винъ.	нехáй вору́шыть.	воны̀.	нехай -шать.

и л и

	един. число.		множ. число.
я.	—	мы.	поворухнѝмо
ты.	поворушы̀	вы.	-нѝть.
винъ.	нехáй -шыть.	воны̀.	нехáй -нýть.

Будущее однократное.

	един. число.		множ. число.
я.	—	мы.	ворухнѝмо,
ты.	ворухны̀.	вы.	ворухнѝть,
винъ.	нехáй ворухнѐ, или -нѐть	воны.	нехáй -нýть.

НЕОПРЕДѢЛЕННОЕ НАКЛОНЕНІЕ.

Время наст. ворушы́ть, *или* ворушы́ты.
Прош. однокр. ворухну́ть, вору́хну́ты, поворухну́ть.

ДѢЕПРИЧАСТІЯ.

Настоящ. ворушачы̀.
Прош. одн. ворухну́вшы, поворухну́вшы.
Прош. многокр. ворушы́вшы.
О неправильныхъ глаголахъ Малороссійскаго нарѣчія, поелику въ нихъ важныхъ отъ правилъ отступленій весьма мало, говорить было бы излишне.

г.) О ПРИЧАСТІИ.

Причастій ни настоящаго, ни прошедшаго временъ у Малороссіянъ совсѣмъ нѣтъ; а замѣняютъ оныя мѣстоименія, первое той, що, тотъ, который и глаголъ въ настоящемъ времени, а

послѣднее тѣже мѣстоименія и глаголъ въ прошедшемъ времени, на пр:

Подáй, панычу! мынѣ тýю свíчку, що на столѣ стоíть.

Тымушъ я нечýвъ теі кáзані, що въ цéркві дякъ чытáвъ.

д.) О ПРОТЧИХЪ ЧАСТЯХЪ РѢЧИ.

Наръчія, такъ какъ и прилагательныя имѣна, имѣютъ свои степени уравненія, на пр: дýже, сильно, дýжше или дужíйше, сильнѣе, найдýжше, или предýже, пресильно.

Всѣ другія правила Наръчій, Предлоговъ, Союзовъ и Междуметій словопроизводной части Грамматики, говоря вообще, суть тѣже, что въ настоящемъ Россійскомъ языкѣ <...>

(С. 1—21)

Павловскій А. Грамматика Малороссійскаго наръчія. — Санкт-Петербург, 1818.

ПРИБАВЛЕНІЕ КЪ ГРАММАТИКѢ МАЛОРОССІЙСКАГО НАРѢЧІЯ. ИЛИ, ОТВѢТЪ НА РЕЦЕНЗІЮ, ЗДѢЛАННУЮ НА ОНУЮ ГРАММАТИКУ

Въ 1818 году, при отъѣздѣ изъ С. Петербурга, понадобилось мнѣ напечатать давно лежавшую у меня въ тетрадяхъ книжку, подъ названіемъ: *Грамматика Малороссійскаго наръчія.* Или, *Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдаливших*ъ *Малороссійское наръчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями.* При изданіи сей книжки я отнюдь не помышлялъ, что бы предметъ ея — какъ весьма, казалось, неважный — могъ склонить на себя вниманіе людей въ свѣтѣ уже извѣстныхъ своими филологическими произведеніями. Однако же возвратившись въ С. Петербургъ, и перечитывая журналъ *Сынъ Отечества* [2] на 1818 годъ, я нашелъ въ № XXIII на оную книжку Рецензію Князя *Цертелева.* — Я не имѣю чести быть извѣ-

[2] Російський історико-політичний та літературний журнал, що виходив у Петербурзі з перервою у 1812—1852 рр. — *Упор.*

стнымъ Его Сіятельству; и потому не могу изъявить лично моей благодарности за трудъ, которымъ ему угодно было открыть свои мысли, въ разсужденіи моей книжки. Но какъ мысли его по многимъ мѣстамъ той книжки съ моими мыслями несходствуютъ: то я прошу у Его Сіятельства позволенія, на тѣ несходства объясниться. — Сіе необходимо нужно для любящихъ истину и Рускую словесность [3]. Кому угодно, тотъ можетъ читать Рецензію въ подлинникѣ; а я здѣсь покажу однѣ только наши несходства — по продолженію самой Рецензіи.

(С. 1—2)

<...> В статьѣ о мѣстоименіяхъ сочинитель пишетъ такъ:

И.	я,	ты.
Р.	—	—
Д.	мини,	тоби.

Линѣечка, стоящая подъ какимъ либо словомъ, показываетъ, что и на ея мѣстѣ должно стоять то же самое предъидущее: но всякой, знающій сколько нибудь Малороссійское наречіе, скажетъ, что мѣстоименія *я* и *ты* имѣютъ въ родительномъ падежѣ *мене, тебе.*

О.

Въ Грамматикѣ моей напечатано вотъ какъ:

	я.	ты.	себе.
И.	я	ты	—
Р.	—	—	—
Д.	мынѣ	тобѣ	собѣ

В.	менѣ	тебѣ	себѣ
З.	—	ты	—
Т.	мно́ю	тобо́ю	собо́ю
П.	объ мынѣ	тобѣ	собѣ

не очевидно ли же, что линѣечки показываютъ, что изъ сихъ мѣстоименій *себе* именительнаго, всѣ три родительнаго, *я* и *себе* звательнаго падежей не имѣютъ? — Иначе, по смыслу рецензіи, сверхъ родительнаго всѣхъ сихъ трехъ мѣстоименій, *себе* должно имѣть падежъ именительный, а *я* и *себе* звательные падежи такіежъ, какъ ихъ винительные, то есть *мене*, *себе*: что однакожъ было бы въ Грамматикѣ очень ново. Мысль мою, безъ сего моего объясненія, могли бы раскрыть линѣечки, проведенныя мною в склоненіи мѣстоименія *себе* и въ звательномъ падежѣ мѣстоименія *я*: но онѣ, не знаю по чему, не вошли въ лабораторію Рецензіи. Въ прочемъ, можетъ быть, и лучше бы было, вмѣсто

[3] Латинская пословица: Littera dicta perit, littera scripta manet.

линѣечекъ, оставить пустыя мѣста: но я сочинялъ свою Грамматику близъ тридцати лѣтъ назадъ, и по тому держался тогдашняго въ книжномъ правописаніи обычая.

Однако я сказалъ, что линѣечки мои показываютъ, будто мѣстоименія *я*, *ты* и *себе* не имѣютъ родительнаго падежа; нѣтъ, я не то утверждаю, что бы сіи мѣстоименія родительнаго падежа вовсе не имѣли: они его имѣютъ, но только не *мене*, *тебе*, *себе*, а вмѣсто сихъ словъ они по вопросу *чый, чыя, чыѣ?* заимствуютъ приличные падежи отъ мѣстоименій *мій*, *твій*, *свій*, на прим. *се цѹцыкъ* (щенокъ) МІЙ, а *ся хустѝнка* (платочекъ) ТВОЯ; *хлопья̀* (мальчикъ) *укололо* СВОЮ *пѹ́чку* (палецъ); а по вопросу *для*, *до*, *изъ*, *отъ*, *у кого?* то есть, для родительнаго падежа, управляемаго предлогами, заимствуютъ у себя же падежъ винительный, на прим. *для кого̀ кравѐць шы̀ѣ кожу́хъ* (для кого портной шьетъ шубу)? *для* МЕНЕ, ТЕБЕ, СЕБЕ; и такъ словъ *менѐ, тебѐ, себѐ*, такъ какъ составляющихъ собственно падежъ винительный, въ родительномъ падежѣ — хотя бы и на мѣсто линѣечекъ — писать не слѣдуетъ; да и ни кто не говоритъ ни въ Малороссійскомъ, ни въ чистомъ Рускомъ языкѣ, на прим. *эта* МЕНЕ (моя) *собака*; такая рѣчь была бы нескладная, употребляемая только недоучившимися Рускому языку иностранцами: *эта* МЕНЕ (моя) *сапакъ*; *зей дитинъ* ТЕБЕ (твой) *шенихъ*, *кралишка*.

(С. 6—9)

<...> Нѣкоторыя слова пишетъ неправильно, на примѣръ:

вечера	*вечеря*
пайматка	*паниматка*
ныдить	*нудить*
хвостыкъ	*хвастыкъ*
бисъ-дерево	*божъ-дерево или боже дерево*

Правила для Малороссійскаго нарѣчія ни какимъ ученымъ обществомъ еще не писаны и не утверждены; а потому и не извѣстно еще, какъ должно писать на семъ нарѣчіи *правильно*; и я въ Грамматикѣ писалъ слова по тому произношенію, или употребленію, какое мнѣ случалось слышать въ разныхъ мѣстахъ, а главнѣйше въ Кіевѣ, гдѣ, какъ извѣстно, прежде жили древнѣйшіе Славяне *Поляне*, *Кій*, строитель Кіева, сами Государи и Малороссійскіе Гетманы, а слѣдовательно и языкъ былъ въ чистѣйшемъ состояніи, а по крайней мѣрѣ бываютъ случаи и те-

перь слышать различныя измѣненія Малороссійскаго нарѣчія. Однако же я не спорю и въ томъ, что нынѣ *Полтавское* нарѣчіе *Кіевскому* предпочитается, и не безъ причины.

Вечéра хотя и грубенько, но Малороссійское, а *вечеря* Славенское, наше церковное, слово. — У сосѣдей Поляковъ также *wieczerza*, а не *ia*.

Конечно *паниматка*, а не *пайматка*; но избѣгая запинки языка отъ слога *ни*, большею частію говорятъ *паймáтка*, *пайматýся*.

(С. 14—16)

<...> *Ны́дить*, значитъ, какъ я и въ Грамматикѣ перевелъ, СО СКУКИ УМИРАТЬ, также за ДѢЛОМЪ БЕЗОТХОДНО СИДѢТЬ, КОРПѢТЬ; а *нудить*, или по произношенію Малороссійскому точнѣе *нýдыть*, ТОШНИТЬ, то же, что и *вáдыть*: и такъ, между *ны́дыть* и *нýдыть* великая разница.

(С. 17)

<...> Къ недостаткамъ разсматриваемой книги можно отнесть и то, а) что сочинитель говоритъ иногда не опредѣлительно, на прим. на стр. 2 сказано: *и* по большой части произносится как *ы*; здѣсь можно бы упомянуть по крайней мѣрѣ главные случаи: сказать, что буква *и* выговаривается какъ *ы* (или лучше сказать нѣсколько мягче) въконцѣ глаголовъ на прим. *ходыти* и въ творительныхъ падежахъ именъ на прим. *рукамы*...

О.

И концы глаголовъ и творительные падежи не составляютъ главныхъ случаевъ для перемѣны Малороссіянами *и* на *ы*. Въ словахъ: с*и*ній, н*и*тка, л*и*стъ, од*и*нъ, ч*и*стый, п*и*шетъ, наклон*и*лъ, прислон*и*лся, прид*и*, в*и*хорь, ос*и*пъ и проч. они говорятъ: с*ы*ній, н*ы*тка, л*ы*стъ, од*ы*нъ, ч*ы*стый, п*ы*ше, наклон*ы*въ, прислон*ы*вся, прыды, в*ы*хоръ, ос*ы*пъ; и по тому я утверждаю, что *и* не только по большей части, но всегда произносится как *ы*, твердо: скажите мнѣ случай, гдѣ Малороссіянинъ, читая какую-либо бумагу (разумѣется, правильно по руски написанную) *и* не будетъ произносить как *ы*? — Но концы глаголовъ и творительные падежи составляютъ еще, по словамъ вашимъ, главные случаи: хотѣлъ бы я знать сіи случаи въ ихъ подробности!..

Вы еще говорите, что буква *и* у Малороссіянъ произносится *нѣсколько мягче*, нежели *ы*; это значитъ, что вы говорите еще больше неопредѣлительно, нежели я. Ибо какой существуетъ

средній тонъ между *и* и *ы*? развѣ только иностранцевъ, недавно въ Россіи живущихъ <...>

(С. 25—27)

<...> Въ сихъ рѣчахъ вы вездѣ услышите отъ Малороссіянина, ежели бы онъ сталъ ихъ переговаривать, чистое *ы*.; ибо они, какъ и всѣ прочіе Россіяне, имѣя голосовые орудія совершенныя, произносятъ чисто и ясно всѣ буквы.

<...> и в) часто безъ нужды затрудняетъ читателя правописаніемъ своимъ, употребляя на прим. вмѣсто *г* произносимаго какъ g, буквы *кг*, равно и вмѣсто ѣ произносимаго как *и*, букву *і*. Кажется, гораздо лучше писать настоящимъ образомъ, поставляя надъ оными двѣ точки...

Для означенія трехъ звуковъ въ Малороссійскомъ нарѣчіи, которыхъ я неумѣлъ изъяснить лучшимъ способомъ, какъ соединяя вмѣстѣ двѣ буквы *кг*, *дж* и *дз*, поставьте надъ буквами *г* и *д* двѣ точки, или выдумайте особые какіе нибудь знаки, въ томъ есть воля ваша; лишъ бы оные знаки хорошо изъясняли въ рѣчи тѣ самые звоны, которые въ книжкѣ я разумѣлъ. — Ежели, однакоже, въ письмѣ Малороссійскомъ, удерживая букву ѣ, писать надъ нею, какъ вы назначаете, двѣ точки .. то слова такія въ произношеніи будутъ весьма странны. Въ Рускихъ книгахъ принято писать только надъ буквою *е* двѣ точки (*ё*) или вмѣсто того двѣ буквы *іо* со знакомъ свѣрху ихъ ∧ (*іо̂*); и онѣ въ семъ случаѣ имѣютъ острой, или тупой, звонъ, употребляемый только въ просторѣчіи, какъ въ словахъ: *всё обо всём*, *тёрка*, *ёршъ*, *бьётъ*, *поёшь*, *ржёшь*, *поплёвываетъ*; и такъ слова, на прим. *свѣчка*, *хлѣбъ*, *снѣдъ*, *мѣрка*, *нѣтъ*, *звѣрь*, *звѣзда*, *синѣе*, *спѣвалъ*, *пѣсня*, *человѣкъ*, не только Малороссіянинъ, но и всѣ другіе будутъ в чтеніи произносить остро: свіо̂чка, хліо̂бъ, сніо̂дъ, міо̂рка, ніо̂тъ, звіо̂ръ, синіо̂е, спіо̂валъ, піо̂сня, человіо̂къ; т. е. какъ въ словѣ *Маіо̂ръ*. — Но какое произношеніе будутъ еще имѣть звуки *кг*, *дж* и *дз*, ежели написать ихъ двойными буквами, но поставлять надъ буквами *г* и *д* двѣ точки, на прим. въ словахъ: *ґныпецъ*, *ґудз*, *ґвалтъ*, *дґжґут*, *дзѣнь*, *дзусъ*...

О буквѣ ѣ. Возьмемъ въ примѣръ слово *синій*. Всякъ имѣющій здравое чувство слышанія, долженъ признать, что Великороссіяне въ семъ словѣ букву *і* произносятъ весьма мягко, и точно такъ, какъ Малороссіяне букву ѣ: вотъ вся причина, почему я вмѣсто ѣ въ Грамматикѣ писалъ *і*. Я однакоже повторяю

присемъ правило, которое написалъ въ Грамматикѣ на стран. 3й, что буква ѣ перемѣняется у Малороссіянъ только въ произношеніи, а не на письмѣ; ибо они всегда пишутъ также: мѣсто, хлѣбъ, дѣло, бѣда, рѣдкость, снѣгъ, свѣтъ, человѣкъ, и проч.

<...> Вообще, относительно до моего правописанія, я старался какъ можно всѣ слова Малороссійскія излагать на письмѣ тѣми самыми буквами и удареніями, какими онѣ тамъ произносятся <...>

(С. 28—31)

Павловскій А. Прибавленіе къ Грамматикѣ Малороссійскаго наръчія. или, Отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику. — Санкт-Петербург, 1822.

РУСАЛКА ДНЄСТРОВАЯ
(1837)

Український альманах, упорядкований і виданий 1837 р. у м. Будапешті "Руською трійцею" — Маркіяном Шашкевичем, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем, "Русалка Днєстровая", до якої увійшли західноукраїнські фольклорні та оригінальні твори членів "Руської трійці", стала першою в Галичині книжкою, надрукованою живою народною українською мовою, гражданським шрифтом[1] *та новим правописом, що протиставило її традиційним для Західної України виданням, написаним язичієм* [2], *церковнослов'янською кириличною азбукою та з дотриманням етимологічного правопису XVII—XVIII ст.*[3] *Орфографія "Русалки...", засади якої сформулював М. Шашкевич у передмові до цього видання, була зорієнтована на принцип "пиши, як чуєш, а читай, як видиш", тобто на фонетичний принцип.*

Як така, що заперечувала мовну й правописну галицьку традицію, а також через національно-патріотичний зміст, "Русалка Днєстровая" була різко негативно оцінена в галицьких консервативних колах, заборонена й вилучена з ужитку австрій-

---

[1] Шрифт, створений на основі московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росії за наказом царя Петра I у друкуванні книжок світського змісту замість давньоруського півуставу (1708—1710). 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Російської імперії. У Західній Україні, що перебувала під владою австрійського монарха, гражданку вперше застосували видавці "Русалки Днєстрової", однак остаточно в Галичині, Закарпатті та на Буковині вона витіснила традиційну кирилицю лише в другій половині XIX ст. — *Упор.*

[2] Штучно створена книжна мова, що побутувала в Західній Україні в XIX ст., являла собою суміш старослов'янської мови з елементами російської і староукраїнської мов та західноукраїнських діалектів. — *Упор.*

[3] Традиційний український правопис, що сформувався в писемній практиці XVIII ст. Суть його полягала у відображенні на письмі не тільки вимови, а й походження певного звука та в збереженні традиційної форми його написання. — *Упор.*

ським урядом; її правопис поширився в Галичині. Однак певні інновації упорядників альманаху були позитивно сприйняті в Наддніпрянській Україні та закріпилися в сучасному українському правописі. Так, адаптуючи російську гражданку до звукової системи української мови, видавці "Русалки..." відмовилися від літер **ъ** *та* **ы**; *звук /е/ передавали літерою* **е**, *а для йотованого /е/ увели букву* **є**, */и/ незалежно від його походження передавали літерою* **и**; *йотоване /о/ уперше стали позначати буквосполученнями* **йо**, *а м'якість приголосного перед /о/ — буквою* **ь**. *Не прижилися введені в азбуку літери* **ѵ** *на позначення африкати /дж/ та* **ў** *для передачі нескладотворчого /у/.*

РУСАЛКА ДНѢСТРОВАЯ

ПЕРЕДСЛІВЄ.

<...> Сказати нам дащо о правописи сей книжочки. Хочемо зачинати, проте знати нам конче, якє теперѣшному язикови истинноє лице; за-для-того держалисмо-ся правила: "пиши як чуєшь, а читай як видишь". Из сего огляда приймилисмо сербскоє ц (виц*у* *wydzu*) и волоскоє ў (аў, ао *Erazm. Rotterd*, аu, еў, ео, спѣваў, *spiwao*; душеў *dušeo*) а є завсѣда в силѣ *je* або *ье* употребляєм (моє, *moje* землє, *zemlě*, загородє, *zahorodě*, *zahorodie*).

(С. V)

<...> II. ОБРЯДОВІ ПѢСНѢ.

А. КОЛЯДКИ.

(Від Калушѣ зібраў Д. Вагилевичь. [4])

<...> 2.

А з гори, з долу вѣтер повѣваў
Дунай висихаў, зѣльом заростаў,

[4] *Д. Вагилевич* — Далибор Вагилевич — псевдонім Івана Вагилевича. — *Упор.*

Зѣльом трепѣтьом вшеляким цвѣтом —
Дивноє звѣрє спасає зѣлє,
Спасає зѣлє сивий оленець,
На тім оленци пядесять ріжків
Пядесять ріжків, єдин тарелець,
На тім тарелци золотий стільчик
На тім стільчику чемний молодець
На гусли грає, красно спѣває. —
Надійшоў д нему батенько єго:
Ти сину сидишь, а нич не видишь,
Турки, Татари Підгіря взяли,
Полон забрали долгѣв пігнали.
Сѣдлай ми тату коня бистрого,
Злагодь ми тату меча острого;
Най я поѣду Турки догоню,
Моє Підгіря назад обороню,
Назад оберну красче осаѡу,
Ой як догониў та-й ѣх розрониў,
Своє Підгіря назад обернуў,
Назад обернуў красче осадиў. —
Ой, осадиў він три села людьми:
Ой, та єдно село старими людьми
А друге село парубочками
А третє село дѣвчиноньками;
Старіѣ люди усѣм судили,
А парубочки в війську служили
А дѣвчиноньки шитоньки шили.

(С. 37—38)

<...> 4.

Ой в горѣ, в горѣ, в шоўковій травѣ,
Та в тій травици стоѣт наметєц,
На тѣм намѣтци золотий стільчик;
На тім стілчику можний панонько,
Двома орѣшки да цитаючи,
Трома яблучки підкидаючи;
Вицитаў коня та с під короля,
А в того коня золота грива,
Шоўковий хвостик срѣбні копита; —
Шоўковий хвостик слѣд замѣтає,

Срѣбні копита кремѣнь лупают,
Кремѣнь лупают церков муруют,
Муруют же ѣ с трома верхами,
С трома верхами, з двома віконци. —
В одно віконце изходит сонце,
В друге віконце мѣсєць заходит,
А в райскі дверѣ сам господь ходит,
Сам господь ходит, службоньку служит,
Службоньку служит, найперше Богу,
А по Богови божой матери,
А по матери господареви. —

(С. 39—40)

<...> 7.

Була в батенька нова свѣтлонька,
А коло неѣ садок саџений,
Садок саџений злотом ряшений,
А в тім садочку зелене вино. —
Стереглаж єго красна дѣвонька,
Та стерегучи шитѣнко шила,
Шитѣнко шила твердо уснула:
Та надлетѣли райскі пташеньки,
Сѣли упали на злоту рясу,
А злота ряса та зазвенѣла,
В тім сє дѣвонька з сну пробудила:
Ой, гушу! гушу! райскі пташечки,
Не вам то батько садочок садиў,
Садочок садиў, все злотом рясиў,
Зелене вино самѣй надобно;
Маю братѣнька на оженѣню,
Сама молода на віддандѣню <...>

(С. 41—42)

Русалка Днѣстровая: Фотокопія з видання 1837 р. — Київ, 1972.

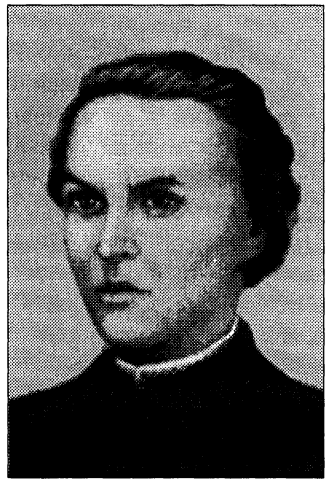

Маркіян ШАШКЕВИЧ

(1811—1843)

Культурний діяч, поет, фольклорист, перекладач; священик. Один із засновників та ідеолог "Руської трійці" — організації, створеної в Галичині, що вважала своїм завданням культурно-просвітницький розвиток і національне відродження України.

У XIX ст. в Галичині виникла й активно поширювалася ідея використання в українському письмі латинського алфавіту (його польської видозміни). Головним пропагандистом цієї ідеї був український філолог Йосип Лозинський. Свою позицію він теоретично обґрунтував у спеціальній статті "Про запровадження польської абетки в руську писемність" (1834) та унаочнив в опублікованій цим алфавітом своїй етнографічній праці "Рускоє весѣлє" (1835).

Пропозиція Й. Лозинського викликала в галицькому суспільстві різкий спротив та гостру правописну полеміку що дістала назву "азбучної війни".
Одним із непримиренних опонентів Й. Лозинського в правописній боротьбі був М. Шашкевич, який у рецензії на "Рускоє весълє" (1835) та брошурі "Azbuka i abecadło" (1836) рішуче виступив проти спроб латинізації українського алфавіту.

РУСКОЄ ВЕСѢЛЄ ОПИСАНОЄ ЧЕРЕЗ І. ЛОЗѢНЬСКОГО

Велика и всехвяльна [!] була гадка писателя сего дѣла, згорнути ладканя, привести ѣх в лад, и приложити к ним опис обрядів весѣльних народа руского. Путрудиў-ся писатель не мало, заким ѣх з помеж народа, з вѣчноѣ казаў-бись нетямки двиг, також з других писателѣв виняў и всякую пѣснь на єя питомим постановиў мѣстци [1]. Лишь жальковати-ся, що ще и половини всѣх обрядів и пѣсень по всей Руси спѣваємих не зібраў — лишь доганочка, що не встрѣчаєм в сей книжцѣ того, чогосмо ждали, и чого при зберцѣ народних пѣсень не льза забувати. — К чему-би нам придались зберки народних, перед всѣма обрядових пѣсень, з якого станища нам ся присмотрувати на них и сам ся присмотрюваў, як давні тиѣ пѣсни и обряди, и про що доси не зветочѣли и не перегомонѣли, котрі передвѣцькі а котрі нинѣшні, яка в них всѣх разом мисль; що там дѣют князѣ, княгинѣ, бояри. хоругви, коровай, кудерне деревце в ним, золотокуючі ковальчики, що косу росковуют, єдамашки, паволока, посаг, хлѣб и сіль, козаки, скупини, и много єнчого; — на останок о папѣвѣ [!] и складѣ пѣсень весѣльних, чим відличают-ся від думок, чабарашок, шумок, коломийок, и єнчих пѣсень руских? — о сем всѣм нѣ слѣду; писатель бѣля того тозлегонька незнакомо перемчяў, або моўчки цѣло мимолишиў. — Язик и правопись в сесѣм хорошім дѣлѣ, (не мовлю в пѣсньох) перший мало а вторая цѣло, не рускі. Велично красні дѣви (ладканя); прибраў в лахматє не наське переплѣў красні пахнющі цвѣти терниноў и бодлаками, нарядиў чужі мисли и слока нагинками рускими, и поставиў на ѣх причолку дивогляди Księdz, największy, seudzia łasno, starościny, choronży, żridło, и аще дуже много єнчих, що истинного Русина ужєсают.

Найбільшою обманою, ба неспрощенним грѣхом в сем дѣлѣ є, що писатель відвегши Азбуку питому рускую, приняў букви ляцькіѣ, котрі цѣло не пристают к нашому язикови [2]. Чи годит-ся безчестити святиню? чи годит-ся потручати ногою сивенького старця, що ся нами від молодости нашой опѣкувау, заступаў від

---

[1] Шкода, що П. Л. не госновау-ся многоцѣниим дѣлом Г. Дмитра Бантиш-Каменского: Исторія Малой Россіи. — Моск. 1830. — Часть III.

[2] Глянь народолюбивий читателю: Odpowied na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego (Г. Левѣцкого) w Przemyslu 1835. — Азбука і Abecadło — (Uwagi nad rosprawa) O wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismieunictwa [!] ruskiego — tamże 1836. —

бури, хорониў перед жегущим огнем, придаржуваў душу в тлѣннім тѣлѣ? Чи годит-ся відвергати Азбуку святого Кирилла любомудрця високоумного, многоученного, що ся так добре вдивиў в язик славлянскій, що бистрим соколовим оком проймиў го на вскрізь, що сильним думающим духом обняў всѣ голоси величного звенящого язика Славлян, а знаючи добре, що ѣх нѣ греческими нѣ римскими буквами не льза писати, яў-ся подати нам су кромі знаки, писменні сотворити Азбуку народно-славляньскую, и звѣў дѣло піднебесноє, с котрим кромѣ греческой и латиньской нѣ одна правопись [!] з помеж тая многа язиків рімнѣ придержати нездужат? — Лишиў-ся тот подарок сего великого мужа святим найчестнѣйшим, найдорожчим спадком, котрого нам всѣ завидують, котрий нас перед веським прославляє свѣтом, до которого наші дѣди цѣлим сердцьом прилѣгали, неугасимою милостію обнимали, вѣчнодбаючим оком стерегли, и питомими грудьми заступали. — И чиж можно було инакше? Азбука святого кирила [!] була нам небесною, незборимою твердею перед довершенним знидѣньом, була найкрѣплѣсчим стоўпом, несхолибимою скалою, на котрій Русь святая через тілько столѣтей люто печалена, крепко стояла. — Е то дѣва райская звѣздострійна озорена добродѣйною силою, що нас теплим солоденьким дохом [!] овѣвує; єѣ то чудне дѣло, що ми доси СУСИМАМИ! —

Шашкевич М. Рускоє весѣлє описаноє через І. Лозѣньского в Перемишли — в типографіи владичній гр. кат. 1835 // Русалка Днѣстровая. — Будим, 1837. — С. 130—133.

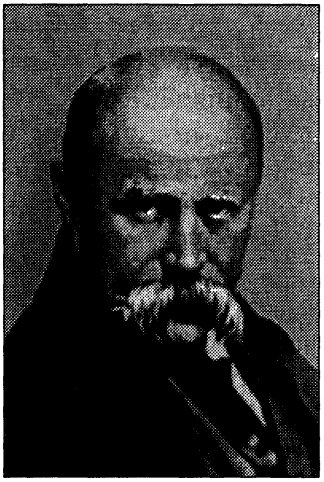

Тарас ШЕВЧЕНКО

(1814—1861)

Визначний поет, художник, мислитель. Автор відомої в цілому світі та визначальної для України поетичної збірки "Кобзар". Основоположник нової української літературної мови. Уклав та опублікував 1861 р. у Петербурзі "Букварь южнорусскій" — підручник-читанку для українських недільних шкіл. У "Букварі..." Т. Шевченко використав фонетичний правопис, а саме — його слобожанський варіант[1].

---

[1] Слобожанський правопис — варіант фонетичного правопису, що ним у першій половині XIX ст. користувалися наддніпрянські письменники П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка та ін. У слобожанському правописі послідовно використовувалися літери російського алфавіту з дотриманням їхньої вимови. Так, звук [і] передавали російською літерою ***и***, [и] — буквою ***ы***, йотоване [о] та м'якість приголосного перед [о] — літерою ***ё*** тощо. — *Упор.*

БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКІЙ

ВЕЛЫКА АЗБУКА.

А Б В Г Д Е Ж З И І Й К Л
М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ъ Ы Ь Ѣ Э Ю Я Ѳ Ѵ

МАЛА АЗБУКА.

а б в г д е ж з и і й к л м н о
п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы ь
ѣ э ю я ѳ ѵ

Л Щ М Н О П
Ч Т К Ь Ш Ъ
Ѣ Е Х И Ѳ Ц
Й Ж Ф Ь Ѵ Я
Р А Д Э Ю Ы
З У І Г Б С
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

СКЛАДЫ́

Стыхъ пе́рвый.

Чи-е що лу́ч-че, кра̀-ще въ сві-ти,
Якъ у-ку́-пи жи́-ты,
Зъ бра̀-томъ до́б-рымъ доб-ро̀ пѐв-не
По-знать, не-ди-лы-ти.

Стыхъ дру́гый.

По-мо-лю́-ся Гос-по-де-ви
Сѐр-цемъ о-ди-но̀-кымъ
И-на злы́хъ мо-и́хъ по-гля́-ну
Не-злы́мъ мо-и́мъ о̀-комъ.

Стыхъ тре́тій.

Спа-сы́ ме-нѐ, по-мо-лю́-ся
И вос-по̀-ю зно̀-ву, —
Тво-и бла̀-га чи́-стымъ сѐр-цемъ
Псàл-мо̀мъ ты́-химъ, но̀-вымъ.

Стыхъ четве́ртый.

Го-спо̀дь лю̀-быть сво-и лю-де,
Лю̀-бить, не-о-ста̀-выть
До-жы-да̀-е, по-ки пра̀в-да
Пе-редъ ны-ми ста-не.

Стыхъ пя́тый.

Влов̀-лять ду̀-шу пра̀-вед-ны-чу,
Кровъ до̀-бру о-су-дять,
Мы-нѝ Го-спо̀-дь при-ста̀-ны-ще
За-сту̀п-ны-комъ бу-де.
И воз-дасть имъ за ді-ла̀ ихъ
Кро-ва̀-ви лу-ка̀-ви,
По-гу̀-быть ихъ, и ихъ сла̀-ва
Ста-не имъ въ не-сла-ву.

Стыхъ шо́стый.

Пса-ло̀мъ но̀-вый Го-спо-де-ви
И но̀-вую сла̀-ву
Вос-по-ѐмъ чест-нѣ̀мъ со-бо̀-ромъ
Сѐр-цемъ не-лу-ка̀-вымъ,
Во-псал-ты̀-ри и тым-па̀-ни
Вос-по-ѐмъ бла-га̀-я,
Я-ко Богъ ка-ра̀ не-пра̀-выхъ
Пра̀-вымъ по-ма-га̀-е,
Пре-по-до̀б-ні-и во сла̀-ви
И на ты̀-хихъ ло-жахъ
Ра̀-ду-ют-ця, сла-во-сло̀в-лять
Хва̀-лять и-мя Бо̀-же.

ПСАЛОМЪ СХХХII.

Чи е що кра̀ще, лу̀чче въ сві́ти
Якъ у ку̀пи житы
Зъ бра̀томъ до̀брымъ, добро̀ пе́вне
Пожыть не дилыти?
Яко миро добро-во́нне
З головы чесно̀и
На бо̀роду Ааро̀ню
Спада́е́ росо̀ю,

На гаптòвани омѐты
Ризы дорогòи;
Або рòсы Ермонскіи
На святіи гòры
Высòкіи Сіòньскіи
Спадàють, и творять
Добрò тварямъ земнорòднымъ
И земли́ и лю̀дямъ...
Оттàкъ братѝвъ благѝхъ своихъ
Госпòдь не забуде.
Воцаритця въ дòму ты̀химъ
Въ семьѝ тій велы̀кій,
И пошлѐ имъ дòбру дòлю
Одъ вѝка до вѝка.

(С. 11—15)

<...> НАРОДНИ ПОСЛОВЫЦИ.

Аби булы́ побрязкачи́,
То бу́дуть и послухачи́.

Аби мыни́ ми́сяць свиты́въ; а зо́ри я ѝ кулако́мъ достàну.

Або ты, тàту, ѝды по дро́ва,
А я бу́ду до́ма;
Або жъ я бу́ду до́ма,
А ты ѝды по дро́ва.

Брехне́ю уве́сь свитъ про́йдешъ — та назàдъ не ве́рнешся.

Го́сти пе́ршого дня — зо́лото;
Другó́го — сриблó́;
А тре́тёго — мидь,
Хочь додо́му идь!

Богàто пани́въ — а на гре́блю ѝ ни́кому.

Застàвъ дурно́го Бо́гу молы́тця — то винъ и лобъ пробье́.

Зъ брехни́ не мруть —
Та ви́ры билшъ не-ѝмуть.

Зъ ду́жымъ — не боры́сь;
А зъ багàтымъ — не судысь.

Кому-кому, а куцому буде!

Казàвъ панъ:
Кожýхъ дамъ —
Та й слóво ёго тéпле.

Ледàчому жывотóви — и пироги вàдять.

Не вирь
То звирь:
Хочь не вкýсыть — то злякàе.

(С. 31—32)

Шевченко Т. Букварь южнорусскій. — Санкт-Петербург, 1861 (Фототипічне видання. — Київ, 1991).

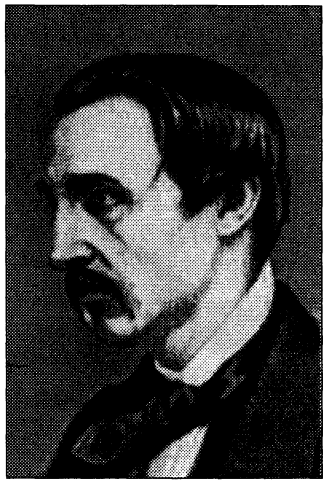

Пантелеймон КУЛІШ

(1819–1897)

Письменник, публіцист, перекладач, критик, етнограф, історик, видавець і громадський діяч. У 1856—1857 рр. видав двотомні "Записки о Южной Руси", а 1857 р. — "Граматку", де запровадив новий фонетичний правопис, що за його ім'ям дістав назву "кулішівка". Цей правопис використаний також у журналі "Основа" (Санкт-Петербург, 1861—1862), одним із засновників і редакторів якого був П. Куліш. Найбільшим досягненням кулішівки було усталення вживання літер ***і*** *та* ***и*** *для передачі звуків української мови [і] та [и] будь-якого походження. Як недоліки кулішівці закидають збереження архаїчних елементів, від яких уже відмовилися попередники П. Куліша, непослідовність вживання літер* ***е*** *та* ***є****, надмірну фонетизацію правопису деяких морфем тощо.*

Ці недоліки до певної міри були усунуті в "Записках Південно-Західного Відділу Російського географічного

товариства" (1873), що їх співавторами були П. Житецький та К. Михальчук. Правопис П. Куліша набув свого часу значного поширення. У російській Україні кулішівка вживалася до заборони українських друкованих видань Емським указом (1876) та після зняття цієї заборони протягом 1905—1914 рр., зокрема, дещо удосконалена, в "Словарі української мови" Б. Грінченка. На західноукраїнських землях кулішівка лягла в основу правописної системи Є. Желехівського (желехівки), що 1893 р. була офіційно визнана в Галичині й Буковині як загальноприйнята та проіснувала тут до 1922 р.

ГРАМАТКА

Скілько ні есть у насъ по Вкраíні грамáтокъ и букварівъ, то всі вонú не годя́тця намъ для пе́рвоі нау́ки письме́нства, бо печа́тані не на́шою мо́вою, а черезъ те вся́ка дити́на до́вго ну́дитця надъ кни́жкою, по́ки на́вчитця иноязи́чниі слова́ розбіра́ти, черезъ те на́довго діти зъ до́му для нау́ки одлуча́ютця, одъ робо́ти одвика́ють, псую́тця безъ отцéвського й матери́нського до́гляду, ище́ жъ за до́вгу и трудну́ нау́ку тре́ба не ма́ло й плати́ти. Тимъ и письме́нство не ду́же ши́ритця въ насъ поміжъ людьми́; а тимъ ча́сомъ леда́чі писарі и вся́кі нечести́ві зако́нники те́много чоловіка моро́чать і тісня́ть, бо неписьме́нний чоловікъ — все одно́, що те́мний на о́чи: куди́ поведе́ поводи́рь, туди́ и йде — хоть би́ и въ я́му. Тре́ба учи́ть дітéй письме́нства такъ, щобъ, ду́рно ча́су не га́явши, шви́дко зрозуміла дити́на нау́ку чита́ння, а до сёго найпе́рва по́мічъ — щобъ грама́тка зло́жена була́ рідною Украíнською мо́вою. Навчи́вшись чита́ть по-сво́ему, уся́ке зрозуміе и Церко́вну, и Моско́вську печа́ть; тогді й неха́й бере́тця за які хотя́ кни́ги. Отсе́ жъ напеча́тана така́ Грама́тка. У́чачись чита́ть, не бу́де тутъ спотика́тись дити́на на слова́ иноязи́чниі; а ви́твердивши ії до́бре, здобу́де на ввесь вікъ собі кори́сти. Тутъ бо для пе́рвого чита́ння підо́брані настави́тельні піснослóвия про на́шихъ пре́дківъ и Боже́ственниі псалми́; тутъ напеча́тані спóминки про да́вніі да́вна, що́ діялось на землі до прихóду Христа́ на зе́млю, — про Ёго́ святу́ю Це́рковъ и про войну́ съ Тата́рами й Ляха́ми за віру правосла́вную и во́лю людську́ю. Тутъ же, для щоде́нної потре́би, прило́жена й нау́ка ариѳме́тика, кото́ра пока́зуе вся́ку лічбу́ гро́шамъ, хлібу и вся́кому ділу. Шобъ же ся кни́жка ще більше принесла́ лю́дямъ кори́сти, напеча́тані найнужні́йші чолові́кові молитви́ Церко́вною печа́ттю, кото́ру вже вся́ке розбере́, навчи́вшись по-сво́ему чита́ти.

А́ЗБУКА.

А Б В Г Д Е
Ж З И І Й К
Л М Н О П Р
С Т У Ф Х Ц
Ч Ш Щ Ъ Ы Ь
Ѣ Э Ю Я Ѳ V

МАЛЕ́НЬКА А́ЗБУКА.

а б в г д е ж з
и і й к л м н о
п р с т у ф х ц
ч ш щ ъ ы ь ѣ э
ю я Θ ѵ

(С. 1—5)

<...> ПРА́ВИЛА ДЛЯ УЧИ́ТЕЛЯ.

1) У на́шій мо́ві бу́ква **Г** и́ногді вимовля́етця тве́рдо, отъ якъ у сло́ві *га́нокъ*, або́ *гузь*; то в таки́хъ случа́яхъ тре́ба писа́ти Лати́нську бу́кву вели́ку **G**, або́ малу́ **g**, и́менно — **g**а́нокъ, **g**узь, **G**а́нжа Андибе́ръ.

2) Бу́ква **Ы** въ на́шій мо́ві ли́шня, бо въ насъ не гово́рять такъ тве́рдо, якъ Моско́вьскі лю́де, *ты, вы, мы*, або́ *столы, бабы*, а мя́кше; тимъ и дово́лі зъ насъ бу́кви **И** для вся́кого тако́го сло́ва, якъ *крини́ця, капли́ця*, и дово́лі бу́кви **І** для вся́кого тако́го сло́ва, якъ *жінка, сіно*. Бу́ква жъ **Ы** поста́влена въ а́збуці тілько на те, що вона́ есть у Церко́внихъ кни́гахъ, а зати́мъ и въ старосвітському письмі.

3) Бу́ква **Е** вымовля́етця въ насъ тве́рдо въ слова́хъ *не́бо, тебе́*, а въ слова́хъ *корінне, ща́сте* мя́кше; то слова́ си́і й пи́шутся для сёго отта́къ: *коріннє, ща́стє*.

4) Бу́кви **Ѣ** у насъ у мо́ві не чутно́, а на-міcто ії вимовля́етця **І**. Тутъ же вона́ въ а́збуці оста́влена ра́ди Церко́вного язи́ка.

СКЛАДИ́.

Уро́къ пе́рвий.

Чи е що луч-че, кра-ще въ сві-ті,
Якъ у-ку-пі жи-ти,
Бра-томъ доб-римъ доб-ро пев-не
По-знать, не ді-ли-ти?

Уро́къ дру́гий.

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ві
Сер-цемъ о-ди-но-кимъ,

И на злихъ мо-іхъ по-гля-ну
Не злимъ мо-імъ о-комъ.

Уро́къ тре́тій.

Спа-си ме-не, по-мо-лю-ся
И вос-по-ю зно-ву
Тво-і бла-га чи-стимъ сер-цемъ,
Псал-момъ ти-химъ, но-вимъ.

Уро́къ четве́ртий.

Го-сподь лю-бить сво-і лю-ди,
Лю-бить, не о-ста-вить;
До-жи-да-е, по-ки прав-да
Пе-редъ ни-ми ста-не.

Уро́къ пя́тий.

Влов-лять ду-шу пра-вед-ни-чу,
Кровъ доб-ру о-су-дять,
Ми-ні Го-сподь при-ста-ни-ще,
За-ступ-ни-комъ бу-де,
И воз-дасть імъ за ді-ла іхъ,
Крі-ва-ві, лу-ка-ві,
По-гу-бить іхъ, и іхъ сла-ва
Ста-не імъ в не-сла-ву.

Уро́къ ше́стий.

Пса-ломъ но-вий Го-спо-де-ві
И но-ву-ю сла-ву
Вос-по-емъ чест-нимъ со-бо-ромъ,
Сер-цемъ не лу-ка-вимъ,
Во псал-ти-рі и тим-па-ні
Вос-по-емъ бла-га-я,
Я-ко Богъ ка-ра не-пра-вихъ,
Пра-вимъ по-ма-гае.
Пре-по-доб-ни-і во сла-ві
И на ти-хихъ ло-жахъ
Ра-ду-ют-ця, сла-во-слов-лять,
Хва-лять и-мя Бо-же.

Уро́къ се́мий.

Якъ у на-шій у слав-ній У-кра-і-ні бу-ва-ли ко-ли-сь пре-страш-ни-і зли-го-дні, без-доль-ні го-ди-ни, бу-ва-ли й мо-ри й вій-сько-ві чва-ри. Ні-хто Вкра-ін-цівъ не ря-то-вавъ, ні-хто за нихъ Бо-го-ві мо-ли-товъ не по-си-лавъ; тіль-ко свя-тий Богъ на-шихъ не за-бу-вавъ, на ве-ли-кі зу-сил-ля, на від-по-від-дя дер-жавъ. Тіль-ко Богъ свя-тий знав, що Вінъ ду-мавъ, га-давъ, за-миш-лявъ, якъ не-взго-ди-ни на Вкра-ін-ську зем-лю по-си-лавъ. Отъ же й про-йшли, изо-йшли зли-і не-взго-ди-ни; не-ма-е ні-ко-го, щобъ насъ по-до-лі-ли. Тіль-ко Богъ свя-тий знавъ, що Вінъ ду-мавъ, га-давъ, за-миш-лявъ.

Уро́къ во́сьмий.

Ой не день и не два Ля-хи У-кра-і-ну плін-дро-ва-ли, ні на ча-си-но-чку од-по-чин-ня не ма-ли, ко-ней на-вза-во-дахъ день и нічъ дер-жа-ли, до геть-ма-на На-ли-вай-ка до-ро-гу вер-ста-ли. А геть-манъ хо-роб-рий На-ли-вай-ко що вінъ ду-ма-е, га-да-е? що вінъ за до-лю то-ва-ри-шівъ сво-іхъ за-миш-ля-е? Тіль-ко Богъ свя-тий зна-е, що ё-му на по-мічъ по-ма-га-е.

Уро́къ девя́тий.

Ой зза го-ри хма-ра ви-сту-па-е, ви-хо-жа-е, до Чиг-ри-на гро-момъ ви-грім-ля-е, на У-кра-ін-ську зем-лю бли-ска-ви-це-ю бли-ска-е. То По-ля-ки че-резъ три рі-ки три пе-ре-хо-ди ма-ли, да й ко-ло тре-тё-го пе-ре-хо-ду ста-номъ ста-ли, пу-сти-ли ко-ней на по-па-сан-нє, са-ми со-бі да-ли на три го-ди-ни од-по-чи-ван-нє.

А що геть-манъ На-ли-вай-ко ду-ма-е, га-да-е? що вінъ на не-взго-ду Ля-хівъ за-миш-ля-е? Тіль-ко Богъ свя-тий зна-е, що ёму на по-мічъ по-ма-га-е.

Уро́къ деся́тий.

То не хма-ри по не-бу гро-момъ свя-тимъ ви-грім-ля-ють, то не свя-тихъ во-ни до Бо-га про-во-жа-ють: то Ля-хи у буб-ни вдаря-ють, у сви-стіл-ки да у тру-би вий-гра-ва-ють, у-се вій-сько сво-е до-ку-пи у гро-ма-ду скли-ка-ють, щобъ ий-шли всі до гро-ма-ди на по-слу-хан-нє, слу-ха-ти геть-ма-на Жол-ков-сько-го о-по-відан-нє. От-то й при-йшли всі, ря-домъ ста-ли, у-сі ря-домъ ста-ли, да й за-мов-ча-ли, геть-ман-ську о-по-відь слу-ха-ти за-ча-ли. А по-слу-хав-ши ко-ней сід-ла-ли, че-резъ Бі-лу річ-ку пе-ре-ходъ ве-ли-кий ма-ли: мо-сти мо-сти-ли, греб-лі га-ти-ли, кіл-лє за-би-ва-ли, гор-зи-ну да дря-ни-цю кла-ли, че-резъ Бі-лу річ-ку пе-ре-ходъ ве-ли-кий ма-ли.

Уро́къ одина́дцятий.

А пе-ре-йшов-ши, о-го-ро-ди да шан-ці ро-би-ли, у о-кріпъ гар-ма-ти ста-но-ви-ли, а пе-редъ гар-ма-та-ми три кре-сти у зем-лю вби-ли. А що пер-вий крестъ, то Со-ми-но ви-сить, Со-ми-но ви-сить, ду-же го-ло-сить; а що дру-гий крестъ, то Бо-гунъ ви-сить, Бо-гунъ ви-сить, шаб-лю-кою ло-по-тить; а що тре-тій крестъ, то по-рож-ній сто-іть, у-сіхъ ин-шихъ ко-за-ківъ до се-бе під-жи-да-е, ко-за-ківъ під-жи-да-е, ко-за-ківъ о-гля-да-е. Хто пер-вий пі-дій-де, то-го гар-ма-та у-бъе; хто дру-гий до-бі-жить, то-го са-мо-палъ цап-не; хто тре-тій під-ско-чить, той кре-стить-ця бу-де, кре-стить-ця бу-де й мо-лить-ця ста-не: що крестъ зъ о-си-ки, то ё-го на-дба-не.

Уро́къ двана́дцятий.

А ко-за-ки гля-ді-ли, у ві-чи вба-ча-ли, про-міжъ се-бе бур-ко-ва-ли, ра-хо-ва-ли, три ко-рог-ви на за-ба-чен-нє Ля-хамъ ста-но-ви-ли, на ко-рог-вахъ у-го-воръ ряд-ну пи-са-ли: Вір-но-му пра-во-слав-но-му Хри-сти-ян-ству ми-ромъ миръ, а Ля-хамъ во-ро-гамъ пе-кель-ний пиръ! Въ ко-го крестъ, на то-го й крестъ!

От-се жъ и пій-шли ко-за-ки на чо-ти-ри по-ля, що на чо-ти-ри по-ля, а на пя-те на По-дол-лє; Ля-хівъ на всі сто-ро-ни по всімъ кре-стамъ ко-ло-ти-ли. Ля-хи о-про-щен-ня про-си-ли, да не до-про-си-лись. Не та-ків-ські ко-за-ки, щобъ о-про-щен-нє да-ли; не та-ків-ські й Ля-хи, щобъ на-пасть за-бу-ли!

(С. 1—14)

<...> *Перело́жений псало́мъ 12.*

Бо́же ми́лий! чи Ти мене́
На вікъ забува́ешъ,
Одверта́ешъ лице́ Своє́,
Мене́ покида́ешъ?
До́ки бу́ду му́чить ду́шу
И се́рцемъ боліти?
До́ки бу́де во́рогъ лю́тий
На ме́не диви́тись
И смія́тись?... Спаси́ мене́,
Спаси́ мою́ ду́шу,
Да не ска́же хи́трий во́рогъ:
"Я ёго́ поду́жавъ!"
И всі зли́і посмію́тця,

Якъ упаду́ въ ру́ки,
Въ ру́ки вра́жі... Спаси́ мене́
Одъ лю́тої му́ки!
Спаси́ мене́! помолю́ся
И воспою́ зно́ву
Твоі бла́га чи́стимъ се́рцемъ,
Псалмо́мъ ти́химъ, но́вимъ.

Перело́жений псало́мъ 53.

Суди́, спаси́ мене́, Бо́же,
Ти по Своій во́лі!
Молю́сь, Го́споди, внуши́ імъ
Устъ моіхъ глаго́ли!
Бо на ду́шу мо́ю вста́ли
Си́льниі чужи́і,
Не зрять Бо́га надъ собо́ю,
Не зна́ють, що́ дію́ть.
А Бо́гъ мині помага́е,
Мене́ заступа́е
И імъ пра́вдою Свое́ю
Верта́е іхъ зла́я.
Помолю́ся Го́сподеві
Се́рцемъ одино́кимъ,
И на злихъ моіхъ погля́ну
Незли́мъ моімъ о́комъ.

Перело́жений псало́мъ 132.

Чи е́ що́ кра́ще, лу́чче въ сві́ті,
Якъ уку́пі жи́ти,
Бра́томъ до́бримъ добро́ пе́вне
Позна́ть, не дили́ти?
Яко ми́ро доброво́ннє
Зъ голови́ честно́і
На бороду Аарóню
Спада́е росо́ю
И на ши́тиі оме́ти,
Ри́зи дороги́і,
Або ро́си Ермо́нськиі
На святи́і го́ри
Висо́киі, Сио́нськиі

Спада́ють и тво́рять
Добро́ тва́рямъ земноро́днимъ
И землі, и лю́дямъ:
Отта́къ братівъ благи́хъ Своіхъ
Госпо́дь не забу́де!
Воцари́тця въ до́му ти́хихъ,
В семъі тій вели́кій
И пошле́ імъ до́бру до́лю
Одъ віка до віка <...>

(С. 41—43)

Кулiш П. Граматка. — Санкт-Петербург, 1857.

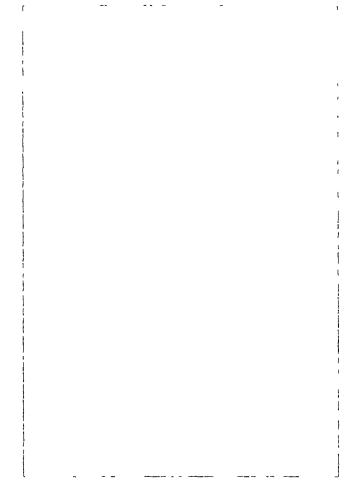

Микола ГАТЦУК

(друга половина XIX ст.)

Мовознавець, фольклорист і письменник. Автор одного з перших українських букварів — "Українська абєтка" (1861). У виданій ним збірці фольклорного матеріалу "Ужинок рідного поля" (1857) та в "Українській абєтці" М. Гатцук зробив спробу упорядкувати український правопис, виробивши два його варіанти: один — на основі граждансього алфавіту, другий — на основі кириличного. З метою відображення різноманітних діалектних нюансів української мови М. Гатцук ускладнив гражданку й кирилицю багатьма надрядковими знаками (крапками, дужками, рисками тощо). Надзвичайно складний для користування, правопис М. Гатцука не набув поширення, однак саме йому сучасна українська орфографія завдячує відновленням давнього паєрика — теперішнього апострофа.

ꙋКРАЇ́Н҆СКА АБЄ̀ТКА

ПРЍСВІТКА

Паноꙋ̑е Свічники, —
паноꙋ̑е Госпо̀дари!

Починаючи промо̀ванꙋ тꙋта „працю, ѧ мꙋшꙋ заздалегид казати, що̂ скїл҆ки мїнї не траплѧлосѧ бачити та читати бꙋкварїꙋ̂, чи ви̇дрꙋкꙋваних, чи дѐким понапи̇сꙋваних, т҆ але-ж, читаючи їх, ѧ заꙋ̂ше і ѧкос҆ нѐсхич, привертаꙋ̂с҆ д҆одного ꙋ̂се скꙋткꙋ: шо̂ вони̇, маючи ꙋ̂ себе чи-мало доброго, праꙋ̂дивого і на̏гїрш побо̀жного, не мают҆ тїл҆ки одного, але вал҆нїшого, — не мают҆ мови того людꙋ, за-глѧ ѧкого вони пишꙋццѧ, чи вистачаюццѧ.

З-за того ꙋ̂дан҆ѧ кожни̇, хто по них мае́ свіччитис҆, читаючи розꙋмнї при̇повїтки і при̇моꙋ̂ки, шо̂ ꙋ̂се досто̀тꙋ повизна̀чꙋванї ꙋ̂ них праꙋ̂дивою церкоꙋ̂но-слоꙋ̂лѧн҆скою мовою, - неꙋ̂тнѐ їх гаразд и важко о̂мꙋ, морочꙋчи головꙋ̂ꙋ, ковизти над ꙋ̂сїма̀ розꙋмними там ви̇слоꙋ̂ками, і тѧгне вїн їх - тѧгне, нетѧмлючи нїчого; прогае́ не оден час на̀вїт҆, та̏ аж занꙋдиццѧ о̂мꙋ небозї.

Бачꙋчи це і добре знаючи, ѧкꙋ припи̇нкꙋ роблют҆ бꙋкварї тї налѐжномꙋ свіччен҆ю, ѧ повабиꙋ̂с҆ скласти свою працю, пил҆нꙋючи, шо-б вона, ѧк перши̇ ꙋ̂ ч и̇ н о к, бꙋла на̏латвїша людꙋ маломꙋ, - ла̀сила-б о̂го рідним та звичним о̂мꙋ словом и не трꙋчала-б, о̂го вїд себе важки̇м примꙋшне-нада̀нним о̂мꙋ писане́м.

Важаючи на цее́, ѧ притримаꙋ̂с҆ не Петрїꙋ̂с҆кої абѐццї [1], ѧка не здат҆на до нашої мови, але церкоꙋ̂ної, - и такого на̀вїт҆ писан҆ѧ [орфографїї], ѧке праꙋ̂ди̇ве бꙋло̀ ꙋ̂ нас и ꙋ̂нерꙋ̂шилос҆ по старо̀писѧх наших; тїл҆ки-ж ѧ викинꙋ̂ꙋ з неї: ѕ, ѱ, ѯ, ѿ, ъ, ь, ѣ, ѿ, ѡ, ѫ, ѳ, ѵ, без ѧких е́ змога нам достотꙋ „перебꙋтис҆; те-ж саме́ і без титлиꙋ̂; а, замїсц҆ того, придаꙋ̂ лїтерꙋ і [ітꙋ], ѧкої хоча̀ „не бꙋло̀ ꙋ̂ абѐццї, обаче-ж вона начастꙋю траплѧіццѧ по наших старо̀писѧх и дꙋже нам на̏притрїбна, коли ми здамо̀с҆ на праꙋ̂диви осно̀ви нашої „мови.

Ѧк це наше стародаꙋ̂не писане́ [орфографїѧ] не кожномꙋ ше дознакꙋ̀ добре, то мꙋшꙋ про неї де-шо̂ „казати:

Зазначка [„] ї̏ка начастую становилас҆ над гласними а̏, е̏, ї̏, и̏, о̏, ꙋ̏, ю̏, ѧ̏, тодї треба бꙋло вимоꙋ̂лѧти їх за: аї̏, еї̏, її̏, иї̏, ої̏, ꙋї̏, юї̏, і ѧї̏.

---

[1] Йдеться про введену Петром І гражданку — шрифт, створений на основі московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росії у друкуванні книжок світського змісту замість давньоруського півуставу. 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Російської імперії. — *Упор.*

[оꙋ̂ чи ꙋ̂] ѧки траплѧющцѧ скрїз̾ по старо̀писѧх наших и начастꙋ̀ю ꙋ̂ почаццї слоꙋ̂, вимоꙋ̂лѧлис̾ ꙋ̂ нас не за про̀сте [ꙋ], а неначе_б за глꙋхѐ [в]; ꙋ̂ по_рїч того ѧ „здаꙋ̂сѧ притриматис̾ не [оꙋ̂], а [ꙋ̂].

[Ô] витина̀лос̾ за [їо].

За̀мїсц̾ [ь] на̏заꙋ̂ше становилас̾ м̾ѧка зꙋпинка [ʼ]; а за̀мїсц̾ [ъ], _ важка [˘].

Ѧк до нашоі мови [ѣ] ѧт̾ зголà непотрі̀бне, то за̀мїсц̾ ô̂го, повинно витримꙋвати [ї].

Маючи крес, шо_б дати латвї̏шꙋ і зала̀снї̏шꙋ змогꙋ свіччитис̾ маломꙋ ꙋ̂ налѐжних ô̂го основах, ѧ спочаткꙋ прибраꙋ̂ невелички т˘ але_ж сꙋто _ простолюд̾нї вїрши, ѧки кожномꙋ дознакꙋ̂ добре, роскладаючи іх на склади̇̀; а ꙋ̂сї: ба, бра, брѧ, грѧ, срѧ, фрѧ і дрꙋг., ѧк некчемнї і важко_ꙋ̂томлиꙋ̂и, ѧ ви̇̀трꙋтиꙋ̂, сподїваючис̾, шô „так бꙋде гаразд, и матимиццѧ з того належни̇̀ скꙋток ꙋ̂ꙋ̂чнѧм.

Вїд цеі ꙋ̂же абѐццї, коли іі добре знатиме і по неі читатиме, — кожни̇̀ латливе пере̏де до Псалтирѧ і читатиме Свѧте слово, на̏притрїбнї̏ше кожномꙋ чоловїкоꙋ̂ї ꙋ̂ свїтї. У по_рїч того, на скїн̾чи цеі книжцї, ѧ приклаꙋ̂ невеличкꙋ ꙋ̂світкꙋ; те_ж самѐ і ꙋ̂ по_рї̏ч Москоꙋ̂с̾коі.

6_го Грꙋд̾нѧ, 1859 „рокꙋ.

Микола Гаццꙋ̀к.

(С. III—VI)

<...>	А	Б	В	Г	Д	Є	Є̂	Ж	З	І	Î
И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	Ꙋ	Ꙋ̂
Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ю	Ѧ				

<...> На̀звїс̾ка за̀значок:

(ʼ) — м̾ѧка̀ зꙋпи̇̀нка.
(˘) — важка̀ зꙋпи̇̀нка.
(˝) — ї̏ка.

Малесен̾ки̇̀ хлопчик,
Злїз на стоꙋ̂пчик,
ꙋ̂ сꙋ̂пилочкꙋ грае̂,
Христа забаꙋ̂лѧє̂.

Раꙋ̂ликꙋ, паꙋ̂ликꙋ!
Вистаꙋ̂ рїжки!
На чотири стїжки;
Тобї два, мїнї два, _
Та̏ матимем обїдва.

Ѧ коза-дериза,
Пїꙋ̂ бокà лꙋплена, ‿
За копꙋ кꙋплєна;
Тꙋ̀пꙋ, тꙋпꙋ „ногами —
Зколю тебе „рогами,
Хвостиком мєл̓к ‿
Тꙋт тобї „смерт̓!

Иде коза рогата,
Веде дїток кошлата;
А хто кꙋзю торкне, ‿
Того кꙋзѧ шпꙋрхне.

Иди, иди дожчикꙋ,
Зварꙋ тобї „борщикꙋ,
Ꙋ̂ полиꙋ̂лѧнїм горщикꙋ;
А собї, ‿ то кашки,
Стрибати „гопашки,
Гопà, гопà гопáшички,
Наі́ꙋ̂шисѧ ꙋ̂же кашички!

СОН.

Ходе сон поз вїкон,
А дримота „коло плота.
Питаі́ццѧ сон дримоти:
Дє‿ж матимиш ночꙋвати?
Там, де хатка „теплен̓каѧ,
Де дитинка „мален̓каѧ;
Там матимꙋ „ночꙋвати,
Дитинон̓кꙋ „колихати.

(С. 9—24)

<...> ВИ̓ПИС ТИЛОВИХ СЛОꙊ̂.

За‿глѧ того, шо̂‿б латвї̀ш и без припи̇нок, бꙋлà змога кожномꙋ чиццѐвї перѐти до книжок Церкоꙋ̂но‿Слоꙋ̂лѧн̓ских чи Свѧтòбливих и читати і́х налѐжне, ‿ прикладаюццѧ тꙋта ꙋ̂сі слова, ѧкѝ трпаплѧюццѧ ꙋ̂ новѝх книжках пїд титлами. Т̆ але‿ж ним‿поки „до того, треба заздалегид знати, шо̂ ꙋ̂сі там зàзначки на лїтерах: â, ê, î, й, ô, ꙋ̂, ю̂, ѧ̂ і́ дрꙋг. хочà сперш прилꙋ̂чали і́м

ꙋ̑м҆ѧклѝꙋ̑ꙋ витѝнкꙋ; а тѐпре_ж, цо̑го тїл҆ки неꙋ̑хіл҆не треба притрѝмꙋватис҆ ꙋ̑ по_рїч: ê, î, ô, оꙋ̑ чи ꙋ̑, ѧки повиннї витинàтис҆ неначе_б: ї̀є, ї̀ї, ї̀о, а оꙋ̑ чи ꙋ̑, _ неначе_б глꙋхѐ [в] і [ꙋ] ꙋ̑ кꙋ̀пи. Тà ше, ѧк по тїх книжках, начастꙋ̀ю траплѧюццѧ: ꙁ, ѕ, ѡ, ѿ, й, ѣ, ъ, ь, ы ѫ, ѯ, ѱ, ꙗ, ѵ, ѿ, ѳ и ѵ, — то скрїз҆ по словах, де вони лꙋчаюццѧ, треба вимоꙋлѧти іх от_ѧк:

ꙁ і ѕ [зело] ѧк	[з]	ы [є́ри] ——	[и]
ѡ ——	[о]	ь [є́р҆] ——	[ʼ]
ѡ̂ ——	[о̂]	ѫ [юс] ——	[ю]
ѿ [от] ——	[от]	ѭ —— [ї̀ꙋ] чи	[ю]
ѿ ——	[ост]	ѯ [ксї] ——	[ксї]
ї̀, и —— [иже]	[ї]	ѱ [псї] ——	[псї]
[й] ——	[ї̀]	ѩ [їа] ——	[ѧ]
ѣ [ѧт҆] ——	[є́]	ѵ ——	[ꙋ]
ѥ ——	[є́]	ѳ [фита] ——	[ф]
ч [черв҆] ——	[ч]	ѵ [ижицѧ] ——	[ї]
ъ [є́р] ——	[ˍ]		

Заꙋ̑гѐт҆ тїх зàзначок, про ѧки ꙋ̑жѐ наменꙋлос҆, траплѧюццѧ ше по старòписѧх: камора [ˆ], словотитла [ˇ], кавѝка [˘], і тѝтло [¯]; а часом ꙋ̑ слòвах одна чи двї лїтери на скі̀нчи слоꙋ̑, чи з серѐдини, викидаюццѧ і станоꙋ̑люццѧ по над своі́ми словами; чи, дѐ_ѧки з них, криюццѧ під титлами.

СТАРЇША КИЇꙋ̑С҆КА ЦЕРКОꙋ̑НО-СЛОꙋ̑ЛѦН҆СКА АБЕ́ТКА

А	Б	В	Г	Д	Є	Ѥ	Ж	Ѕ	З
Ꙁ	И	І	К	Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	Ꙋ	У	Ф	Х	Ѿ	Ц	Ч	Ш
Щ	Ъ	Ы	Ь	Ѣ	Ѥ	Ю	Ѫ	Ѡ	Ѿ
Ꙗ	Ѧ	Ѱ	Ѯ	Ѳ	Ѵ				

СТАРО-Л҆ВОꙋ̑С҆КА ЧИ ПРАЗ҆КА

А	Б	В	Г	Д	Є	Ѥ	Ж	Ѕ	З	Ꙁ	И	Ї
К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	Ꙋ	У	Ф	
Х	Ѿ	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ъ	Ю	Ѫ	
Ѭ	Ѡ	Ѩ	Ѧ	Ѯ	Ѱ	Ѳ	Ѵ					

(С. 105—108)

<..> АБѐТКА ПЕТРЇꙊ̂С̆КА.

Москоꙋ̂с̆ка абѐтка склалас̆ те-ж ꙋ̂ основах Церкоꙋ̂но-Слоꙋ̂лѧн̆скої; вона звеццѧ Петрїꙋ̂с̆кою, бо склалас̆ з-за Царѧ Пѐтра, ѧкй пїдвїꙋ̂ іі пїд шталт Лан̆скй.

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И
І	К	Л	М	Н	О	П	Р	С
Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ
Ы	Ѣ	Э	Ю	Я	Ѳ	V		

<...> Шô-б латвїш бꙋлò читати ꙋ̂се, повѝзначине цею Абѐткою, треба заздалегид знати, шô:

[**Е** и **Ѣ**] вимоꙋ̂лѧюццѧ ꙋ̂ словах ѧк [є́].

[**І** и **И**] . . . . . .[ї].

[**І**] на̏бїл̆ш станòвиццѧ перед: и, е, о, ю, и, я, - тодї цѐ склад вимоꙋ̂лѧі́ццѧ ѧк: їі, їє́, їô, їю, и їѧ; - шô начастꙋю бꙋвà на скїн̆чи слоꙋ̂; а

[**И**] витрѝмꙋі́ццѧ на̏бїл̆ш ꙋ̂ серѐдинї, чи з початкꙋ слоꙋ̂.

[**Э**] витинàі́ццѧ ѧк . . . . . [е].

[**Я**] . . . . . [ѧ].

[**Ѳ** и **Ф**] . . . . . .[ф].

[**Ъ**] витрѝмꙋі́ццѧ на скін̆чи слоꙋ̂, а ѝнколи і ꙋ̂ серѐдинї по-пѐред [ѧ и ѣ]; - а

[**Ь**] — по ꙋ̂сѧкомꙋ мїс̆цї, де треба м̆ѧкꙋ зꙋпи́нкꙋ.

Цѧ абѐтка ꙋстаткòвана скрїз̆ по Рꙋссїі ї ꙋ̂ нас те-ж, з своє́ю Ново-ꙋрѧдною [Вїжовою] мовою, на ѧкоі виписанї: Статкѝ, Накàзи, ꙋ̂сѧки Сꙋдòписї і ꙋ̂сѐ ꙋ̂-по-рїч налѐжного орꙋдован̆ѧ Кра́єм та людом.

Кїнец̆.

(С. 115—117)

Гаццук М. Украі́н̆ска абѐтка. — Москва, 1861.

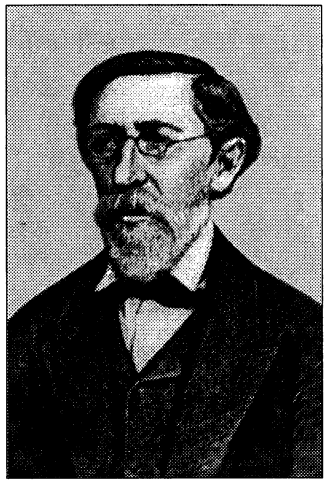

Михайло МАКСИМОВИЧ

(1804—1873)

Філолог, історик, письменник, публіцист, педагог. Автор праць з українського глотогенезу, історії української та слов'янських мов, а також етимології, ономастики, діалектології. У передмові до збірки "Малоросійські пісні" (1827) та у відкритому листі до Г. Квітки-Основ'яненка "Про правопис малоросійської мови" (1841) М. Максимович теоретично обґрунтував і практично запровадив український правопис на історико-етимологічних засадах, що за його ім'ям отримав назву "максимовичівка". В основу максимовичівки ліг традиційний український правопис, що сформувався в писемній практиці XVIII ст. і був використаний у виданні творів І. Котляревського. Суть правопису полягала у відображенні на письмі не тільки вимови, а й походження певного звука та в збереженні традиційної форми його написання. М. Максимович пристосував для цього російський гражданський алфавіт, змінивши звукове значення деяких букв і доповнивши його

численними надрядковими знаками. Так, наприклад, для передачі звука [і] у максимовичівці існувало аж п'ять літерних знаків: **ѣ**, *що відображав походження [і] зі старовинного* **ѣ** *(снѣгъ, хлѣбъ),* ô, ê, ŷ, û, *що передавали [і] з етимологічних [о], [е], [у], [и] (нôсъ, мêдъ, замŷжъ, добрû). Правопис М. Максимовича не став популярним в Наддніпрянській Україні, але здобув багато прихильників у Галичині, Закарпатті (до 1945) й на Буковині (до 1895).*

О ПРАВОПИСАНІИ МАЛОРОССІЙСКАГО ЯЗЫКА[1]

ПИСЬМО КЪ ОСНОВЬЯНЕНКУ

Давно уже собираюсь я, по вашему вызову, изложить вамъ мои мысли о правописаніи нашего Малороссійскаго языка; но все — то за недосугами, то за немощами откладывалъ; а въ послѣднее время поджидалъ еще, пока прійдетъ сюда пятая книжка Маяка[2], гдѣ помѣщено ваше письмо къ издателю о томъ же предметѣ. Наконецъ, уже въ исходѣ Декабря, получена здѣсь эта книжка; ваша статья передо мною: и вотъ я отвѣчаю вамъ, на печатное печатно. Кстати-же у меня теперь подъ рукою множество рукописной старины изъ разныхъ концевъ Южной Руси, изъ разныхъ вѣковъ. И теперь еще рябитъ у меня въ глазахъ отъ этой пестрой, поблеклой старины; но за то свѣжа въ памяти п р а в о п и с ь нашихъ предковъ. Замѣчая оную въ собственноручномъ универсалѣ гетманскомъ, и въ писаніяхъ духовныхъ особъ, и въ бумагѣ судейской, и въ грамоткѣ едва-грамотнаго простолюдина, я имѣлъ случай запастись вновь свѣдѣніями о томъ, какъ писали у насъ встарину, повѣрить вновь и кой-въ чемъ усовершить правописаніе, которое началъ я употреблять еще съ перваго моего изданія Малороссійскихъ пѣсенъ, въ Москвѣ, 1828 года. — Въ то время не было еще повѣстей Основьяненка; главнымъ и почти единственнымъ печатнымъ кодексомъ Малороссійскаго языка была Энеида Котляревскаго; Украинскія думы, изданныя княземъ Цертелевымъ, не находили себѣ сочувствія у нашихъ пановъ-земляковъ, которые, привыкши въ народѣ своемъ видѣть только рабочаго мужика или горькаго пьяницу, не подозрѣвали и въ пѣсняхъ народныхъ ничего достойнаго вниманія. Правда, была уже тогда и граматика Павловскаго; но въ ней предложено такое не Малороссійское правописаніе, что лучше-бъ его и совсѣмъ не было. Въ послѣдніе годы довольно много издано прозаическихъ и стихотворныхъ книжекъ и брошюръ на Малороссійскомъ языкѣ, у насъ въ Россіи, и въ Австріи; но къ сожалѣнію всѣ онѣ умышленно и произвольно рознятся въ правописаніи, и потому всѣ онѣ своимъ правописа-

[1] Напечатано въ Кіевлянинѣ 1842, к. II, с. 153—180.

[2] Літературно-мистецький журнал, що виходив у Петербурзі протягом 1840—1845 рр.; на його сторінках публікувалися твори українських письменників та вчених. — *Упор.*

ніемъ одна хуже другой. Но ни одна изъ нихъ этимъ качествомъ не превзошла еще граматики Павловскаго, который началъ употреблять Русскія буквы для Малороссійской рѣчи такъ произвольно, какъ будто до него не было грамоты на нашей православной Украинской Руси.

Правописаніе каждаго языка, хотя и много зависитъ отъ личнаго произвола, но тѣмъ не менѣе полагаетъ въ основаніе себѣ прежнюю письменность своего народа, и должно сохранить въ себѣ то, что освящено уже привычнымъ, вѣковымъ употребленіемъ. Эта историческая стихія письменности народной не позволяетъ выдумывать правописанія вновь; и въ слѣдствіе этой исторической стихіи — какъ бы ни было просто, удобно и по видимому даже народно новоизобрѣтенное правописаніе, оно не пріймется. Примѣръ тому недавно видѣли на романѣ Лажечникова — Басурманъ: авторъ издалъ его новымъ правописаніемъ, основаннымъ на одномъ народномъ Рускомъ выговорѣ, и оно принято многими почти какъ басурманская грамота. Такимъ же образомъ и нашей Малороссійской п р а в о п и с и не должно, да и нельзя уже быть простою, внѣшнею копировкою звуковъ языка буквами. Оно должно необходимо, кромѣ исторической своей стихіи, выражать собою болѣе или менѣе внутренніе, этимологическіе законы и свойства нашего языка. Безъ этого не можетъ быть и правописаніе нашего языка, долженствующее простираться на всѣ его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ говорящаго имъ народа — отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани. Посредствомъ одной внѣшней копировки звуковъ, можно выражать очень хорошо только областныя особенности языка, подобно тому, какъ и Руское правописаніе — отлагаетъ свои правила и принимается за внѣшнюю копировку звуковъ тогда только, когда передается народная фраза, или областное какое нибудь слово, — или-же изображается Русская рѣчь, ломаемая въ устахъ Нѣмца, Жида, и тому подобныхъ случаяхъ. Когда читаю что нибудь Малороссійское, изданное по одному акустическому или выговорному правописанію, мнѣ все кажется, что издатель пишетъ н а р о к о м ъ и передразниваетъ Малороссіянъ! Ссылаюсь на васъ самихъ: вы говорите, что вы "свои повѣсти начали писать какъ выговаривается, или по методѣ Гулака-Артемовскаго". Но почему же вы б е р е ж е т е с ь писать и

не пишете х о в а ц ц я, о ц ц е, и проч., когда такъ именно выговаривается въ народѣ, — когда такъ писали и князь Цертелевъ, и граматикъ Павловскій, и поэтъ Артемовскій, коего методѣ вы слѣдуете? Отъчего же пишете вы — х о в а т ь с я, о т с е, какъ пишу я, коего правописаніе вы преслѣдуете?.. Такое отступленіе отъ принятой вами в ы г о в о р н о й методы, очевидно говоритъ въ пользу надлежащаго Малороссійскаго правописанія, изъ котораго мы и бьемся. —

Я долженъ васъ благодарить еще за то, что вы не послѣдовали той же методѣ и въ наводненіи Малороссійской письменности е р о п у д о в ы м ъ *ы*, — что вы пишете — б а ч и т с я, м и л о, х о д и л и, г у л я т и; а не п и ш е т е — б а ч ы ц ц я, м ы л о, х о д ы л ы, г у л я т ы. Эта новая затѣя очень безобразитъ Малороссійскую грамоту и заставляетъ незнающихъ хорошо Малороссійскаго выговора произносить нашу мягкозвучную м о в у так дебело, что уши вянутъ. Да и къ чему, и откуда взялась такая п р а в о п и с ь? Наша древняя Кіевская Русь такъ не писала. Въ Поученіи Владиміра Мономаха, напримѣръ, читаемъ: л а г о д и т и, л ѣ н о щ и, л ѣ п ш і й, д и в у е м с я. Для чего же намъ эти слова наши писать: л а г о д ы т ы, л и н о щ ы, л и п ш ы й, д ы в у е м с я? Старосвѣтскіе Малороссіяне наши не е р ы ж н и ч а л и до такой степени и въ два предыдущіе вѣка. Въ ихъ писаньи гораздо чаще встрѣчается обратная замѣна этихъ двухъ буквъ, т. е. они очень часто писали *и* вмѣсто *ы*; а изъ этого видно, что и встарину буква *ы* Малороссіянами была произносима одинаково съ мягкимъ *и*: и это есть настоящій Малороссійский, а вмѣстѣ и Южнославянскій выговоръ буквы *ы*, почему Калайдовичъ (въ І о а н. Е к з. Б о л г.) и называетъ оную е р и, въ отличіе отъ твердаго Сѣверноруссkаго е р ы, которое только наноснымъ образомъ существуетъ въ нѣкоторыхъ областныхъ разностяхъ Малороссійскаго языка. Хотя вы въ Малороссійскомъ языкѣ, вѣроятно по своему мѣстному выговору, различаете дебелое *ы* отъ мягкого *и*; однако, напримѣръ въ словахъ м ы х о д и л и, звук *и* произносится три раза одинаково. Артемовскій въ Харьковѣ написалъ бы это — м ы х о д ы л ы, а Вагилевичъ въ Галиціи пишетъ — м и х о д и л и. Еслибъ надо избрать одну изъ этихъ двухъ крайностей, то на послѣднюю я скорѣе согласился бы, чѣмъ на первую. Но гораздо лучше писать, какъ обыкновенно пишемъ: м ы х о д и л и, не исключая буквы *ы* (имѣющей особенное

значеніе въ Словенской азбукѣ) и не употребляя оной всуе; а руководствуясь въ ея употребленіи правописаніемъ Церковнословенскимъ, какъ то и сдѣлалъ Котляревскій. —

Вообще правописаніе Котляревскаго, менѣе другихъ затѣйливое, болѣе другихъ подходило къ привычному и даже надлежащему правописанію Малороссійскому; а потому я и предпочелъ его другимъ методамъ, и взялъ за основаніе, при изданіи Малороссійскихъ пѣсенъ.

Но въ правописаніи Котляревскаго былъ тотъ недостатокъ, что для незнающихъ хорошо Малороссійскаго произношенія не было видно, когда букву *и* должно выговаривать м я г к о, и когда о с т р о (*йи*). Этотъ недостатокъ слѣдовало пополнить и потому, что сами Малороссіяне, особенно прошлаго столѣтія, имѣли обычай надъ буквою *и*, произносимою о с т р о (или по вашему опредѣленію — о ч е н ь м я г к о), ставить особенный значекъ: нѣкоторые въ этомъ случаѣ ставили д в ѣ т о ч к и, иные только о д н у; но чаще встрѣчается надъ острымъ *и* — т о ч к а съ черточкою или дужкою сверху. Этимъ послѣднимъ значкомъ вы предлагаете теперь означать наше м н я к е с е н ь к е, или по-моему о с т р о е *и*; и желаете знать мое объ этомъ мнѣніе. Я очень согласенъ на это — тѣмъ болѣе, что за тринадцать лѣтъ самъ я дѣлалъ тоже возобновленіе нашего прадѣдовскаго *и*, пропущеннаго Котляревскимъ. Какъ такъ? вы спросите. Да, именно такъ. Еще при первомъ изданіи пѣсенъ предпринялъ я ввесть это *и* (только безъ точки); но факторъ университетской типографіи, блаженной памяти Никифоръ Никоновичъ Басалаевъ, отказалъ мнѣ въ желанномъ значкѣ, за неимѣніемъ онаго въ типографіи, и предложилъ мнѣ замѣнить его Ф р а н ц у з с к о ю к р о в е л ь к о ю — такъ называлъ онъ accent circonflexe. Дѣлать было нечего; мнѣ же надобны были и другія гласныя буквы съ тѣмъ же значкомъ, а во Французскомъ шрифтѣ были онѣ готовыя съ кровелькою; и я разсудивъ, что и въ другихъ типографіяхъ встрѣтятся тѣ-же затрудненія, а Французскій шрифтъ есть вездѣ, рѣшился на сдѣланное мнѣ предложеніе. Съ тѣхъ поръ наше прадѣдовское острое *и* живетъ у меня, припѣваючи, подъ Французскою кровелькою, которую я переименовалъ во имя нашего Словенскаго п à е р к а, имѣющаго почти такой же видъ. — Лукашевичева книжка Малороссійскихъ и Червонорусскихъ пѣсенъ напечатана в С. Петербургѣ

1836 года по моему правописанію. Харьковская типографія доставила Срезневскому въ большомъ изобиліи, даже въ излишествѣ, сей значекъ для его Запорожской старины [3]. Тоже нашелъ я въ Кіевской типографіи, печатая мою Исторію Древней Русской Словесности, въ которой говорится и объ особенностяхъ языка Южнорусскаго.

Такимъ образомъ употребленіе этого значка распространилось, и глаза къ нему присмотрѣлись. Однако вы подъ моимъ паеркомъ не признали нашего прадѣдовскаго остраго *и*; вы пожелали воспроизвести его въ подлинномъ, властномъ видѣ его, и обратились для того къ Маяку современнаго просвѣщенія и образованности. Но вышла таже исторія: типографія академіи наукъ, гдѣ печатается Маякъ; нахлобучила ваше м н я к е с е н ь к е *и* тою же Французскою кровелькою, и оно явилось точно въ томъ видѣ, какъ мое острое, паерчатое *û*; и вы мимовольно, по силѣ необходимости типографской, попали на мое правописаніе. Видно ужь не судьба этой старосвѣтчинѣ нашей являться въ новомъ мірѣ подъ своимъ собственнымъ значкомъ; и я въ свою очередь попрошу васъ вашими же словами: "нехай такъ зостается!" Согласитесь и вы употреблять *û* по моему — хотя и не въ природной, а вынужденной, но за то удобоисполнимой формѣ, имѣющей притомъ за собою и 13-тилѣтнюю давность. Посредствомъ вашихъ сочиненій съ нимъ совершенно освоятся читатели, и наше Малороссійское правописаніе избѣжитъ новаго разногласія и затрудненія типографическаго. —

До сихъ поръ и мое и ваше правописаніе почти не розними между собою. Но вотъ слѣдуютъ ортографическія наши несогласія, правда не многія, но за то крупныя. Вы щедрою рукою расточаете букву *û*, ибо 1) вы замѣняете ею букву *ѣ* во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, гдѣ она искони была в Малороссійскомъ писаньи; 2) вы ставите букву *û* вмѣсто *о* и другихъ гласныхъ, когда онѣ выговариваются как *и*; 3) сгоняя букву *ѣ* съ ея роднаго, привычнаго мѣста, вы даете ей новое и для нея невыгодное мѣсто, напримѣръ въ словахъ — у ч о р а ш н ѣ, т о р и ш н ѣ, ѣ р о п у д о в ы й. Если угодно вамъ знать мое объ этомъ мнѣніе, то я скажу, что на первое я совершенно несогласенъ, на второе —

[3] Збірка матеріалів з українського фольклору та історії українського козацтва, що її укладав І. Срезневський; виходила протягом 1833—1838 рр. у Харкові. — *Упор.*

ваша добрая воля, а на третье я согласенъ еще менѣе, чѣмъ на первое. Объявляя такъ откровенно мое несогласіе, я обязанъ представить мои на то причины, и охотно исполняю это. Вотъ онѣ, — и во-первыхъ относительно буквы ѣ.

Вы говорите "напрасно полагаютъ, говорятъ и пишутъ, что въ Малороссійскомъ выговорѣ буква ѣ должна выговариваться какъ самое мягкое *и*" — и потомъ труните надо мною, Котляревскимъ и другими, пишущими букву ѣ въ словѣ т о б ѣ и проч. Но противъ вашихъ остротъ у меня собралось цѣлое ополченіе возраженій и доказательствъ, на защиту законнаго и стародавняго употребленія буквы ѣ въ Малороссійскомъ произношеніи и правописаніи, и на з б у р е н ь е вышеозначенныхъ трехъ пунктовъ, которыми вы укрѣпили свое правописаніе. И вотъ первый отрядъ моихъ доказательствъ — на защиту Малороссийскаго произношенія буквы ѣ.

Малороссійскій или Южнорусскій народъ, по природному свойству языка своего, произноситъ звукъ *и* во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, когда и въ Словенскихъ и въ Русскихъ книгахъ пишется буква ѣ. Эту букву наши предки узнали и заимствовали изъ церковныхъ книгъ, изъ азбуки Кирилловской. Тамъ буква ѣ изображаетъ такой Словенскій звукъ, который у Южнорусскихъ и нѣкоторыхъ другихъ Словенъ произносится как острое *и*; а у Великороссіянъ, Бѣлорусовъ, Сербовъ — въ тѣхъ самыхъ словахъ — измѣняется въ острое *е*. Потому въ Великорускомъ языкѣ буква ѣ принадлежитъ къ числу тѣхъ буквъ, коими изображается звукъ *е*; но въ языкѣ Малороссійскомъ она принадлежитъ къ числу буквъ, служащихъ для изображенія звука *и*. Отъ того Великороссіяне, по своему выговору, смѣшиваютъ буквы я т ь и е с т ь, довольно легко сбиваются въ письменномъ ихъ употребленіи и нерѣдко ставили и ставятъ одну вмѣсто другой. Малороссіяне, напротивъ того, весьма хорошо различая эти двѣ буквы, никогда не употребляли буквы ѣ вмѣсто *е*; но за то у нихъ буква ѣ легко смѣшивается съ буквою *и*; за то они сбиваются въ употребленіи этихъ двухъ буквъ и пишутъ нерѣдко одну вмѣсто другой, съ древнихъ временъ и до нынѣшняго.

Что Малороссіяне, слѣдуя своему собственному произношенію, букву ѣ выговариваютъ какъ острое *и*, въ томъ легко удостовѣриться; стоитъ послушать сельскаго дьяка, читающаго церковную книгу: въ книгѣ написано — в о в ѣ к и в ѣ к о в ъ, а онъ читаетъ в о в и́ к и в и́ к о в ъ, слѣдственно онъ букву ѣ

выговариваетъ, по своему произношенію, как *û*: а произнося ее всегда такъ, онъ, разумѣется, и на письмѣ употребляетъ ее не иначе, какъ для звука *и*. Я указалъ на нашихъ дьяковъ потому, что отъ нихъ преимущественно распространялась грамотность въ нашемъ народѣ; да и самый первый памятникъ Южнорусской учености — Изборникъ Святославовскій [4], составленъ и написанъ 1073 года Кіевскимъ дьякомъ Іоанномъ, которому обязана бытіемъ своимъ и эта Руская форма буквы ѣ. Граматка, часловецъ и псалтирь составляли у насъ первыя, а для большей части и единственныя учебныя книги. Сіи три книги и для меня составили первый учебный курсъ. Живо помню, какъ меня, еще шестилѣтняго мальчика привезли изъ Згари въ Золотоношскій женскій монастырь, на ученіе книжное; какъ въ тотъ же день учительница моя, черница Варасанофія, въ своей кельѣ посадила меня съ указкою за грамотку, и начала твердить мнѣ: азъ, буки, вйди... жйвите, зйло; а не веди, живете, зело. Произношеніе моей первой учительницы составляетъ для меня важный авторитетъ; но для вас я приведу болѣе именитый и древній — произношеніе знаменитаго Ѳеофана Прокоповича. Переселяясь изъ Кіева на Сѣверъ, онъ былъ однимъ изъ первыхъ сподвижниковъ Петра Великаго; краснорѣчивымъ словомъ своимъ онъ первенствовалъ надъ всѣми, онъ первый началъ и Рускіе стихи слагать в формѣ Италіанской октавы. Но не смотря на свое долгое пребываніе на Сѣверѣ, онъ неотвыкъ отъ Малороссійскаго выговора буквы ѣ, даже и въ стихахъ своихъ. А что онъ чрезъ 15 лѣтъ пребыванія своего на Сѣверѣ, произносилъ букву ѣ, как *и*, въ томъ убѣдитесь, прочтя напримѣръ слѣдующій отрывокъ изъ его стиховъ, написанныхъ 1792 года.

"Объемлетъ тебя Аполлонъ великій,
Любитъ всякъ, кто есть таинствъ его зритель;
О тебѣ поютъ Парнасскіи лики,
Всѣмъ честнымъ сладка твоя добродѣтель,
И будетъ сладка въ будущіе вѣки...
А ты, какъ началъ — течи путь преславный,
Коимъ книжныи текли исполины,

[4] Найдавніша давньоукраїнська перекладна пам'ятка енциклопедичного характеру, переписана в Києві за правління князя Святослава. — *Упор.*

И перомъ смѣлымъ мещи порокъ явный
На нелюбящихъ ученой дружины,
И разрушай всякъ обычай злонравный,
Желая доброй въ людяхъ п е р е м ѣ н ы,
Кой плодъ ученій не единъ искуситъ,
А дураковъ злость языкъ свой прикуситъ".

Въ мою пользу говоритъ и послѣднее слово стихотворнаго надгробія, находящагося в Печерской Лаврѣ надъ могилою Кочубея и Искры, которые послѣ того, какъ обезглавлены Мазепою, сдѣлались героями нашей исторіи:

"Почиваемъ въ семъ мѣсте Матери Владычни, Подающія всѣмъ своимъ рабомъ животъ в ѣ ч н ы й".

Наконецъ, осмѣливаюсь привести вамъ слѣдующую надпись надгробнаго камня, находящагося передъ Великою Печерскою церковью:

"Здѣ положенъ Харьковскаго полку Полковникъ Григорій Семеновичь К в ѣ т к а; жилъ всѣхъ лѣтъ отъ роду своего 64. Полковникомъ былъ 24; преставися 1734 года мѣсяца Октября".

Это фамильное имя [5], столь извѣстное въ Малороссіи и вамъ близкое, безъ сомнѣнія и вы произнесете не иначе, какъ К в и т к а; слѣдовательно и вы букву ѣ произнесете какъ *и*, а послѣ того, ужели не согласитесь, что буква ѣ по Малороссійскому выговору произносится как *и*? Въ противномъ случаѣ я спрошу у васъ, по какому же, если не Малороссійскому произношенію, во всѣхъ приведенныхъ мною примѣрахъ, Малороссіяне букву ѣ выговариваютъ какъ *и*? Одни только Сѣверяне наши (и то не всѣ, и не во всѣхъ случаяхъ) произносятъ букву ѣ какъ *е*, но это уклоненіе отъ Малороссійскаго произношенія очевидно произведено вліяніемъ Литовскорускаго или Бѣлорускаго выговора; за тоже Сѣверянъ и прозываютъ Украинцы Л и т в и н а м и. —

Теперь представляю мои доказательства, что Малороссіяне букву ѣ писали не иначе, какъ для изображенія звука *и*. Законность этого употребленія утверждается чрезвычайною д а в н о-

[5] Такимъ же образомъ и другія Малороссійскія фамиліи, писанныя съ буквою ѣ, напр. Палѣй, Гордѣенко, Гамалѣя, Забѣла, Свѣчка — произносились и произносятся по Малороссійскому выговору — Палій, Гордіенко, Забила, Свичка; но имя Хмельницкаго никогда не выговаривали *Хмѣльницкій*, за тоже ни самъ *Богданъ*, ни его сынъ, ни козаки ихъ написали *Хмѣльницкій*.

стью, повсемѣстностью и самою степенью онаго. Послѣднее обстоятельство особенно стоитъ вашего вниманія: изъ него открывается, что Малороссіяне во всѣхъ концахъ Южной Руси и во всѣ времена, употребляли букву ѣ, не только въ тѣхъ словахъ и случаяхъ, въ которыхъ она употребляется правописаніемъ Церковнословенскимъ, хотя и этого довольно; но очень часто ставили ее и въ такихъ случаяхъ, когда по Церковнословенскому правописанію ставится *и*. Эти послѣдніе случаи, хотя большею частію и неправильны, но показываютъ всего яснѣе, что Малороссіяне, даже съ пристрастіемъ къ буквѣ ѣ, употребляли ее именно для выраженія звука *и*.

Сюда во-первыхъ относятся иностранныя слова, употреблявшіяся въ языкѣ Малороссійскомъ. Они вообще были очень часто писаны съ буквою ѣ вмѣсто *и*; напримѣръ: унѣверсаль, Домѣнѣканъ, компанѣя, линѣя, баталѣя, конфѣрмація. Такъ и въ стихотворныхъ брошюрахъ нынѣшнихъ Галичанъ встрѣчаемъ: конвѣкть и даже митрополѣть.

Фамильныя имена представляютъ и здѣсь намъ очевидное доказательство употребленія буквы ѣ вместо *и*, особливо у нынѣшнихъ Галичанъ, изъ которыхъ многіе пишутъ — Лѣвѣцкій, Лозѣнскій, Могильнѣцкій и проч. Тоже было и на Волыни. Приведу примѣръ изъ стариннаго Луцкаго помянника: въ 1677-мъ году надъ перепискою онаго трудился Іеромонахъ Савицкій; тамъ же, въ 1748-мъ году, его имя написано — Савѣцкій; тамъ же написано Ступнѣцкій, Рогозѣнскій, Соснѣцкій, Гулянѣцкій и проч. Кіевская письменность прошлаго столѣтія представляетъ довольно подобныхъ примѣровъ, изъ коихъ приведу одинъ: въ судовыхъ бумагахъ часто встрѣчается имя князя Голѣцина, т. е. Голицына.

Что касается до Черниговцевъ, то довольно указать на имя города ихъ: съ древнихъ временъ и до нашего оно было писано Чернѣговъ.

Тоже самое находимъ и въ окончаніяхъ нѣкоторыхъ падежей. Еще въ древнихъ писаніяхъ читаемъ: въ подлинной грамотѣ Кіевскаго Князя Мстислава Владиміровича 1128 года — моѣ дѣти; въ договорѣ Игоревомъ (по списку 14-го вѣка) — мечѣ своѣ; въ грамотахъ Льва Даниловича — положимъ и не подлинныхъ, но все же старинныхъ — вѣчниѣ, будучиѣ, нашѣ. Подобно сему пишутъ нѣкоторые современные Галича-

не; такъ въ Днѣстровой Русалкѣ читаемъ: м о ѣ к о н ѣ, т в о ѣ х л о п ц ѣ, н а ш ѣ п ѣ с н ѣ и пр. Нашъ первый Западнорусскій граматикъ Мелетій Смотрицкій находилъ даже правильнымъ писать н а ш ѣ и т. п.

Нерѣдко и окончаніе родительнаго падежа встрѣчается съ буквою ѣ вмѣсто *и*, не только въ упомянутой Русалкѣ, гдѣ писано даже У к р а ѣ н а вм. Украина; но и въ старинныхъ писаніяхъ. Вотъ начало купчей, писанной в Галиціи 1341 года [6], слѣдственно современной завладѣнію сей земли Казимиромъ. "И сталося подъ державою великаго короля Краковскаго Казимира и господаря Р у с к о ѣ з е м л ѣ". Такимъ же образомъ и въ собственноручномъ универсалѣ Богдана Хмельницкаго (1651 г. 11 Января) читаемъ: "Створитель неба и з е м л ѣ". Подобно сему и въ собственноручныхъ универсалахъ Гетмана Самуйловича (1672) писано: зъ о с о б л и в о ѣ с в о ѣ, — и даже въ дательномъ падежѣ (1673) — р е к т о р о в ѣ, и г у м е н о в ѣ.

Въ помянникѣ Выдубицкаго монастыря, гдѣ многіе С ѣ ч е в ы е или Запорожскіе козаки выписывали свой родъ, читаемъ: "1752. Сентября 26. Родъ І о а н н а Г о р к у ш ѣ, козака куреня Тимошѣвского".

Послѣ всѣхъ приведенныхъ мною примѣровъ, я могу, кажется, уже безспорно, повторить, что у Малороссіянъ буква ѣ издавна употреблялась не иначе, какъ для изображенія звука *и*, и что они любили даже роскошествовать этою буквою. За что же лишать Малороссійское правописаніе привычной, вѣковой его принадлежности?

Наше дѣло только ограничить излишнее расточеніе оной и опредѣлить правильное ея употребленіе. Такъ, напримѣръ, въ повелительномъ наклоненіи надобно писать не *и*, но ѣ: в о з ь м ѣ т ь, х о д ѣ м ъ, — какъ и было въ древнемъ Церковнословенскомъ правописаніи, какъ писали и образованные предки наши, начиная отъ перваго лѣтописца. При второмъ изданіи Украинскихъ пѣсенъ, 1834 года, я возобновилъ это употребленіе, которое ведется и у Галицких Русиновъ.

Другой примѣръ. Вы говорите, что, принявъ букву ѣ за выраженіе звука *и*, надобно будетъ писать — п ѣ ш о в ъ, п ѣ п ъ,

[6] Эта купчая отыскана сочинителемъ Исторіи Галицкой Руси *Зубрицкимъ*, и по его мнѣнію составляетъ древнѣйшій изъ дошедшихъ къ намъ въ подлинникѣ документовъ Червонорусскихъ.

м а к о г ѣ н ъ и проч. Почему же надобно? Тогда вышло-бы неправильное и напрасное расточеніе буквы ѣ, которую вовсе не слѣдуетъ ставить вмѣсто *о*, обращаемаго народнымъ выговором в *и*. Такого употребленія буквы ѣ не встрѣчалъ я въ прежней Малороссійской письменности; и только въ стихотворныхъ изданіяхъ нашихъ юныхъ Галицкихъ земляковъ попадаются примѣры такого употребленія буквы ѣ (п ѣ ш о в ъ, з ъ - в ѣ т т и, р ѣ в н о, в ы г ѣ д н о), но и то какъ-бы случайно, по неустроенности, въ какой находится у нихъ правопись [7]. Что касается до старосвѣтскихъ Малороссіянъ, то они, въ тѣхъ случаяхъ, когда *о* народнымъ выговоромъ обращается въ *и*, ставили букву *и*; или еще чаще, не держась строго народнаго выговора, (который и самъ въ этомъ случаѣ очень измѣнчивъ), ставили коренную гласную букву и писали просто: м о й, п о п ъ, п о ш о в ъ, в о й с к о и проч. Потому-то, не противорѣча бывалому употребленію, вы пишете въ сказанныхъ случаяхъ букву *û*, что согласно и съ большинствомъ голосовъ нынѣ пишущей братіи. Но и я, въ томъ же бываломъ употребленіи, имѣю достаточное основаніе для удержанія коренныхъ гласныхъ буквъ, а для показанія, что ихъ должно произносить какъ *и*, я придумалъ ставить надъ ними п а е р о к ъ. Это есть единственное мое н о в о в в е д е н і е въ правописаніе Малороссійское. Оно читателя не затруднитъ; ибо нетрудно, кажется, замѣтить правило: “буквы, означенныя

[7] Так в Днѣстровой Русалкѣ одно и тоже слово пишется *пѣтьма* (стр. 78) и *пітьма* (стр. 72). По моему должно писать *пôтьма*. — Іосифъ Лѣвицкій началъ было также употреблять *ô*; но потомъ паерокъ замѣнилъ двумя точками и пишет *ö*, что принято и въ нѣкоторыхъ изданіяхъ Вѣнскихъ. Это напрасно. Надстрочное двоеточіе уже давно служитъ въ Рускомъ правописаніи знакомъ обращенія гласной в *острое о* (йо), что принято мною 1827 года и въ Малороссійское правописаніе (напр. *ёго, сёго*, а не іого, сіого). Буква *е* иногда въ томъ же словѣ Малороссіянами произносится как *йо* и какъ *йи*, слѣдственно нужны оба знака для той же буквы: въ первомъ случаѣ *двоеточіе*, во второмъ *паерокъ*; напримѣръ — *на сынёму, на синѣмъ*. Въ послѣднемъ случаѣ, если угодно, можно бы писать и на *синѣмъ*. Есть и другіе случаи, гдѣ буква ѣ могла бы ставиться вмѣсто *е*, произносимаго какъ *и*: *срѣбро, корѣнь, пѣсокъ, дрѣмати, лѣтати*; можно бы даже, сходно съ Церковнословенскимъ правописаніемъ, ставить ѣ въ окончаніяхъ падежей: на *святѣй*, на *высокѣмъ* (т. е. вмѣсто *о* произносимаго как *и*). Но я, слѣдуя общему правилу моей системы правописанія, пишу: срѣбро, корѣнь, пѣсокъ, дрѣмати, лѣтати, на святôй, на синѣй, на высокôмъ.

паеркомъ — â, ê, ŷ, î, ô, ŷ, также букву ѣ, должно выговаривать какъ острое *и* (*йи*), а буквы *и*, *і*, *ы*, должно произносить мягко, а не такъ твердо, какъ Великорусское ы". Но за этотъ небольшой предварительный трудъ, требуемый моимъ правописаніемъ отъ читателя, оно облегчаетъ ему не только уразумѣніе словъ, особливо произносимыхъ одинаково [8]; но и самое чтеніе чрезъ то становится удобнѣе, нежели чтеніе письма, написаннаго по методѣ выговорной, по которой можетъ быть легче писать, да и читать трудно, какъ справедливо замѣчаете и вы сами. Я знаю по опыту, что для неизбравшаго еще никакой методы, труднѣе привыкать к методѣ выговорной.

Говоря правду, такъ мой способъ писанія труднѣе не читающему, а пишущему, и особенно мнѣ первому, взявшему на себя трудъ отыскивать коренные звуки, покрываемые звукомъ *и*, что иногда несовсѣм легко. Но за то я думаю, что съ этимъ только способомъ можетъ быть установлено правописаніе М а л о р о с с і й с к а г о я з ы к а, обнимающее всѣ его разности и притомъ сближающееся съ правописаніемъ Великорускаго и нѣкоторыхъ другихъ языковъ Словенскихъ, чего нашему языку вовсе недолжно чуждаться. Но я объ этомъ способѣ писанія подробно

---

[8] *Вотъ для примѣра нѣсколько такихъ словъ — по правописанію выговорному:* — *по моему:*

Крій	— Крâй (вскрай).
Нисъ	— Нêсъ.
Нисъ	— Нôсъ.
Бривъ	— Брêвъ (брелъ).
Бривъ	— Брôвъ (бровей).
Визъ	— Вêзъ.
Визъ	— Вôзъ.
Нижъ	— Нôжъ.
Нижка	— Нôжка.
Нижный	— Нѣжный.
Миж	— Мêжъ.
За-мижъ	— За-мŷжъ.
Бигъ	— Бôгъ.
Бигъ	— Бѣгъ.
Бездилье	— Бездôлье.
Бездилье	— Бездѣлье.
Окрипъ	— Окрôпъ.
Окрипъ	— Окрѣпъ.

изъясню свои мысли предъ вами въпослѣдствіи. А теперь на прежнее обратимся.

Не стану утверждать, чтобы въ старину Малороссіяне не писали въ иныхъ словахъ буквы *и* вмѣсто *ѣ*; но это случайности такъ же неправильныя, какъ и тѣ, когда *ѣ* писано вмѣсто *и*, напр. Іоанна Горкушѣ; употреблять же постоянно букву *и* вместо *ѣ*, не значитъ ли распространять и обращать въ правило случайную погрѣшность противъ надлежащаго правописанія Малороссійскаго языка? А это именно сдѣлали начавшіе писать только по слуху: *и* — вездѣ, гдѣ сей произносится остро; *ы* — вездѣ, гдѣ сей звукъ произносится мягко или твердо; а Павловскій въ первомъ случаѣ вездѣ ставитъ *і*, точно такъ, какъ Поляки и Чехи пишутъ Латинскими буквами Малороссійскія пѣсни. Но тамъ необходимость азбучная заставляетъ, руководясь только звукомъ, ограничиться двумя буквами — *і* да *у*; для насъ же Латинская азбучная скудота не указъ, когда мы давно имѣемъ свою богатую, Словенскую азбуку, свои вѣковыя привычки въ правописаніи. Не то, лучше писать прямо уже Латинопольскими буквами, какъ сдѣлалъ въ Перемышлѣ Лозинскій, нежели писать Рускими буквами такъ, какъ пишутъ нѣкоторые ваши почтенные сусѣды и любезные подсусѣдки. —

Но вы имѣете еще особенный предлогъ писать *û* на мѣстахъ, принадлежащихъ букве *ѣ*. Вы полагаете, что сія послѣдняя буква нужна во всей своей силѣ и видѣ въ словахъ — учорашнѣ, торйшнѣ и многихъ другихъ. И такъ она нужна вамъ для изображенія звука *е*, произносимаго остро? Но отъ чего же вы пишете безъ буквы *ѣ*, напримѣръ, слова — гуляе, моe и тому подобныя, въ которыхъ тотъ же самый острый звук *е*, какъ и въ словахъ — учорашне, торôшне, еропудъ?.. Павловскій в своей грамматикѣ безъ зазрѣнія совѣсти пишетъ — співаѣ, гуляѣ, моѣі, ѣ — и проч. Но затоже онъ первый и единственный писатель, сдѣлавшій такое перемѣщеніе буквы *ѣ* въ Малороссійскомъ правописаніи, въ которомъ она никогда не употреблалась для изображенія звука *е*: ибо это несообразно съ ея значеніемъ и силою въ нашей Малороссійской письменности, и даже съ видомъ ея, представляющимъ соединеніе буквы *і* съ ь-емъ (іь, ѣ). Впрочемъ, не смотря на столь неудачное исполненіе, Павловскій предпринималъ доброе дѣло для Малороссійскаго правописанія, то есть различать острое и мягкое *е* двумя различными буквами. Если и

вамъ угодно тоже сдѣлать, то это легко, оставляя букву ѣ на ея властномъ мѣстѣ. Наша Словенороская палеографія представляетъ нѣсколько различныхъ начертаній буквы е с т ь: изберемъ изъ нихъ одно для о с т р а г о, другое для м я г к а г о произношенія сей буквы, — какъ и сдѣлалъ уже Вагилевичъ въ Днѣстровой Русалкѣ. Въ этой пріятной книжкѣ наше гражданское *е* пишется тогда, когда сей звукъ произносится мягко; а когда онъ произносится остро (*йе*), тогда ставится Славянское отверстое *є*, которое и мы очень можемъ возобновить въ нашей Малороссійской письменности (нѣкоторые другіе Галичане въ этихъ случаяхъ пишутъ *је*). Но я бы думалъ, что употребляемое в Руской азбукѣ *е* лучше оставить въ настоящей его силѣ, и употреблять въ тѣхъ случаяхъ, когда сей звукъ произносится о с т р о, ибо такъ выговариваютъ эту букву Великороссіяне, отъ которыхъ она перешла и въ Малороссію. Славянскимъ-же отверстымъ *є* можемъ изображать м я г к і й выговоръ сего звука; а пока эта буква отольется нарочито въ гражданскую форму, мы можемъ брать оборотное Руское *є*, поворачивать его на правокругомъ, и такимъ образомъ получать м я г к о е *є*, своимъ выговоромъ и видомъ близкое къ твердому Рускому *є*. Тогда для читателя будетъ очевидно, какъ ему произносить: с и н е н е б о, у ч о р а ш н е, т о р о̂ ш н е, е й - б о г у, т е б е. — Согласитесь-ли вы на такое различеніе?

Вагилевичь началъ употреблять въ Южно-русскомъ правописаніи еще букву ў, по примѣру Волоховъ или Румыновъ, пишущихъ также Словенскими буквами. По-моему это очень хорошо; безъ этой буквы намъ было также неловко, какъ было-бы безъ *й*. Но Вагилевичь до крайности расточаетъ свое нововведеніе. Слѣдуя одной только акустикѣ Малороссійскаго выговора, по которому буква *в* произносится въ извѣстныхъ случаяхъ полугласно, какъ сокращенное ў, онъ вездѣ, вмѣсто *в*, произносимаго такимъ образомъ, ставитъ *ў*; вмѣсто — ходивъ, знавъ, онъ пишетъ — х о д и ў, з н а ў и проч. Но это так же странно, какъ странно было-бы писать по-Руски: ф с і о, д ѣ ф к и, л ю б о ф ь, п е т р о ф ь, слѣдуя Великорусскому выговору, сжимающему въ извѣстныхъ случаяхъ звукъ *в* въ *ф*. Отъ такого частаго у к а н ь я Малороссійское письмо у Вагилевича является не въ своемъ видѣ, получаетъ какой-то не-Рускій характеръ, и тѣмъ болѣе, что Вагилевичь вовсе не употребляетъ ъ; вмѣсто *ы* всегда пишетъ *и*; вмѣсто *и* ставитъ если не ѣ, такъ *і*. — Потому я предложилъ 1837 года (И с т. Д р е в н. Р у с.

С л о в е с.) ставить букву *ў* только тамъ, гдѣ дѣйствительно сокращается *у*, напримѣръ: ў ж е ў н а с ъ н а Ў к р а и н ѣ н а ў ч и л и с ь. До сихъ поръ эти слова всѣ мы писали и пишемъ съ буквою *в*: в ж е в ъ н а с ъ н а В к р а и н ѣ н а в ч и л и с ь; но должно признаться, что это едва-ли не хуже, чѣмъ пишетъ Вагилевичь. Изображая буквою *в* звук *у*, хотя и сокращенно произносимый, мы шли наперекоръ Малороссійскому выговору: ибо Малороссійскій выговоръ самую букву *в* стремится приводить въ гласное состояніе, и часто произноситъ ее полугласно; а нерѣдко протягиваетъ и въ полное *у* (у з я в ъ, вм. в з я в ъ), или же прилагаетъ къ ней этотъ звукъ (у в е с ь вм. в е с ь); и только въ сихъ послѣднихъ случаяхъ, я думаю, надобно писать *у* вмѣсто *в*, ибо того требуетъ сама необходимость.

Вотъ все, что пришлось мнѣ сказать вамъ о Вашей п р а в о п и с и въ этомъ письмѣ. Оно вышло длинновато; но за то изъ него узнаете короче мои мысли о томъ дѣлѣ, около котораго всѣ мы, любящіе свою родимую рѣчь, ходимъ и не сходимся. Прошу васъ не отказать мнѣ въ вашихъ отвѣтныхъ замѣчаніяхъ. Тогда представлю на ваше утвержденіе нѣкоторые частные случаи Малороссійскаго правописанія, которые остаются у меня еще подъ вопросительнымъ знакомъ, и съ которыхъ хотѣлось бы поскорѣе снять этотъ неуспокоительный значекъ, — именно къ тому времени, какъ приступлю наконецъ къ новому, полному изданію моего собранія Украинскихъ народныхъ пѣсенъ. Я хотѣлъ бы это богатое поэтическое наслѣдство нашего народа представить Словенскому міру въ возможно-лучшемъ видѣ и относительно правописанія.

Доканчиваю письмо это въ послѣдній день истекающаго (1840) года, и поздравляя васъ съ наступленіемъ новаго года, желаю душевно, что-бы онъ принесъ намъ новый томъ вашихъ повѣстей на Малороссійскомъ языкѣ; а вамъ принесъ-бы въ изобиліи — “у полѣ ядро, а въ домѣ добро”!

P. S. — При сем случаѣ пожелаю и всѣмъ землякамъ нашимъ, чтобы съ наступленіемъ завтрашняго дня И л ь я п о м а х а л ъ имъ получше ж и т я н о ю п у г о ю, про которую поютъ п о с ы п а л ь щ и к и; и я же къ п о с ы п а л ь н о й пѣсенкѣ прибавлю еще з а ж н и в н у ю пѣсню, которую сложили и поютъ х л ѣ б о р о б ы Волынскіе, но послушать могутъ и Украинцы всякаго званія.

А въ нєдѣлоньку рано поранєньку
Збйрае жєньцй ковалєнко,
Збйрае жєньцй, а всє прибôрныи,
Дѣвки, парубки, а всє молодыи.
Да повѣвъ жє ихъ на долину,
На пшеничєньку на озиму:
— Ой жнѣтє, жєнцй, розжинайтєсь,
А назадъ сєбє нє оглядайтєсь. —
Ажъ зъ-за горы орда идє,
За собою коваля вєдє.
Ёму руки позавязовани,
Ёму очй позаглажовани.
Ото-жъ будєшъ, ковалю, знати
Якъ нєдѣлоньку шановати.
— Ой дай, Божє, такую годину,
Счобъ забачити свѣтъ хочъ на часину:
То буду ўже знати,
Як нєдѣлоньку шановати! —

Максимович М. О правописаніи Малороссійскаго языка : Письмо къ Основьяненку // М. А. Максимович. Собраніе сочиненій. — Киев, 1880. — Т. III. — С. 312—328.

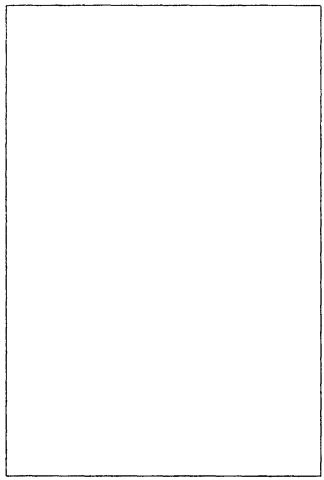

Степан **СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ** *(1859—1936)* *та* **Федір ГАРТНЕР** *(1843—1925)*

"Руска граматика", написана в співавторстві вченими-мовознавцями Степаном Смаль-Стоцьким та Федором Гартнером, що вийшла у Львові 1893 р., зазнала три перевидання — 1907, 1922, 1928 рр. Автори "Рускої граматики" унормували та науково виклали фонетичну правописну систему, заведену Є. Желехівським у "Малоросійсько-німецькому словарі" (1882—1886). Завдяки клопотанням С. Смаль-Стоцького перед австрійським урядом "Руска граматика" 1893 р. була затверджена австрійською шкільною владою як офіційний підручник для шкіл Галичини й Буковини. Автоматично офіційного визнання й затвердження дістав і представлений тут фонетичний правопис (желехівка), витіснивши з ужитку традиційний і загальноприйнятий досі етимологічний правопис.

РУСКА ГРАМАТИКА

<...> РУСКА ПРАВОПИСЬ

43. Правóпись, що тут ви́ложена, є в головни́х точка́х ф о н е т и́ ч н а; бо вона́ ма́є за основу пра́вило: П и ш и́, я к п р а́ в и л ь н о г о в о́ р и т ь с я. Пра́вильно говори́ти зна́чить обмина́ти в мóві всякі місце́ві (нарічéві) власти́вости [1], óтже ужива́ти п р а́ в и л ь н о ї мóви, т. зн. такóї, що спíльна всім письме́нним Русина́м, одна́кова і всім Русина́м ле́гко зрозумíла. Проте́, хто зна́є, чим мóва єго́ сторони́ відріжня́є ся від п и с ь м е́ н н о ї ру́ської мóви, той, мóжна-б сказа́ти, умíє вже після сéї правóписи, котра́ вимага́є писа́ти так, як пра́вильно говóрить ся, дóбре писа́ти і чита́ти; тре́ба лише́ навчи́ти ся,

I. яки́ми знака́ми озна́чують ся зву́ки ру́ської мóви,

II. в котри́х ра́зах в правóписи зазна́чує ся похóдженє сло́ва, óтже, пи́ше ся етимольогíчно, а не чи́сто фонети́чно;

III. як писа́ти чужí слова́, а крім тóго

IV. присвоїти собí ще де́які и́ньші пра́вила, які́ приня́ли ся між письме́нними а не доторка́ють зву́ків мóви.

I.

44. Зву́ки ру́ської мóви вира́жають ся в письмí отси́ми 33 бу́квами:

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,
А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,
О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь;
О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

---

[1] Нарічéва власти́вість є н. пр. каза́ти *нíч* замість н і ч, *сíль* зам. с і л ь, *стíв* áбо *сцíв* зам. с т і л, *смертéвний* зам. смертéльний, *вíйти* áбо *у́йти* зам. в и́ й т и, *зелéні* зам. з е л е́ н і, *ковальóм* зам. к о в а л е́ м, *лю́дьох* зам. л ю́ д е х áбо л ю́ д я х, *хлóпец* зам. х л о́ п е ц ь, *коню́ць* зам. к о н е́ ц ь, *бов* áбо *див* зам. б у в, *тéжко* зам. т я́ ж к о, *сє* áбо *си* зам. с я, *кíло* зам. *т і́ л о*, *хцу* зам. х о́ ч у, *кру́тю* зам. к р у́ ч у, *ви́дю* зам. в и́ д ж у, *рóбю* зам. р о́ б л ю, *прóсю* зам. п р о́ ш у, вóзю зам. в о́ ж у, *рóби* зам. р о́ б и т ь, *сьпíват* зам. с ь п і в а́ є, *будéме* зам. б у́ д е м о.

Сї бу́кви нази́ва́ють ся:

а, бе, ве, га, ґе, де, е, є, же, зе, и, ий, і, ї, ка, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ше, ще, ю, я, їр.

45. Зме́жи них означа́ють 1. шість букв поєди́нчі голосозву́ки, 2. сїмна́йцять поєди́нчі шелестозву́ки, 3. три бу́кві зло́жені шелестозву́ки, 4. дві раз голосозву́ки, раз шелестозву́ки, 5. одна́ є лише́ знако́м мя́гченя, 6. чти́ри означа́ють полу́ченє шелестозву́ка з голосозву́ками.

1. Поєди́нчі голосозву́ки є: *а, е, и, і, о, у*, н. пр. *ба́ба, тебе́, би́ти, він, то, бу́ду.*

2. Поєди́нчі шелестозву́ки є: *б, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш*, н. пр. *бі́б, го́ре, ґазда́, дім, жа́ба, за, кого́, ли́се, мене́, ни́ва, по, робо́та, сукно́, так, Фе́дір, ходи́ти, ши́ло.*

3. Зло́жені шелестозву́ки є: *ц, ч, щ*, н. пр. *цап, чу́ти, що.* В дво́звуку *ц* є именно *т* і *с* в дво́звуку *ч* — *т* і *ш* ті́сно з собо́ю полу́чені (гл. **13**, 2); *щ* є власти́во *шч.* Для так са́мо тісни́х полу́ченьд і *ж*, як в слова́х: *хо́джу, дожджа́нка*, і *д* і *з*, як в слова́х: *дзві́н, родзи́нки* нема́ осі́бних знакі́в.

4. Знак **в** ма́є перед голосозву́ками, а в на́звуку слів тако́ж перед шелестозву́ками, значі́нє шелестозву́ка, н. пр. *вода́, рове́ць, сливо́к, повози́ти, вложи́ти, вторува́ти.* З попереду́щими голосозву́ками полу́чене тво́рить **в** дво́звуки, в котри́х означа́є недо́чутне *у* (гл. **5**), н. пр. *Євро́па, бив, півостро́в, ла́вка, сли́вка, пішо́в, був.*

Буква **й** є лише́ перед *о* голосозву́ком, але *йо* поди́бує ся рі́дко коли́, н. пр. *сойо́к* (со́йка), *байо́к* (ба́йка), *розпайо́ваний* (розпаюва́ти), *надійо* (надійя); зре́штою хиба́ в чужи́х слова́х і нарічевих фо́рмах, н. пр. *Йордан, крайо́м*, (украї́ньске) *йо́го, йо́му.* З попереду́щими голосозву́ками полу́чене тво́рить **й** дво́звуки, в котри́х означа́є недо́чутне *і* (гл. **5**), н. пр. *дай, ба́йка, Маде́й, бий, со́йка, купу́й.*

5. Щоби́ означи́ти змя́гченє яко́гось шелестозву́ка (пе́рший сту́пень мя́гченя (гл. **24**), додає ся на кінці́ слів, а тако́ж перед твердим шелестозву́ком і перед **о** знак **ь**: *будь, зять, князь, мі́сяць, біль, огонь...*; *бу́дьмо, ба́тько, возьми́, сьві́т, цьві́т, ве́льми, ки́ньте...*; *ли́сього, мальо́ваний, пятьо́х*; (украї́ньске *сьо́го, сьо́му, всьо́го* і т. д.)... .

Наколи́ задля тако́го змя́гченя мягчи́ть ся ще і дру́гий шелестозву́к перед ним, так що два мягкі́ шелестозву́ки ста́нуть побіч се́бе (гл. **19**, 4), то мя́гченя пе́ршого шелестозву́ка не озна́чує ся

з осі́бна, н. пр. *гві́здь*, *кі́сть*, *ми́сль*, *бо́язнь*, *ші́сть*; *кі́стьми*, *ші́стьма́ ші́стьо́х* (*па́нський*), — а не *гвізьдь*, *кісьть*, *мисьль*, *бо́язьнь*, *шісьть*; *кісьтьми*, *шістьма́*, *шісьтьо́х*, (*па́ньський*).

6. *я*, *є*, *ї*, *ю* є знака́ми сполу́чення *й* (по безголо́сих прори́вних шелестозву́ках х[1], гл. **11** і **12**) з поєди́нчими голосозву́ками, н. пр. *я*, *яйце́*, *пя́тий*, *імя́*, *краєм*, *краї́*, *бєш*, *їсти*, *ві́ду*, *їв*, *вюн*, *Юрко́*, *Стефю́к*. Знаки́ *я*, *є*, *ї*, *ю* ма́ють се значі́нє лише́ в на́звуку слів, по дру́гих голосозву́ках і по *б*, *п*, *в*, *ф*, *м*. По *ж*, *ш*, *ч*, *щ* вони не поди́бують ся. По шелестозву́ках, котрі мо́жуть мягчи́ти ся, т. зн. по *д*, *т*; *з*, *с*, *ц*; *л* і *н* озна́чують вони змя́гченє сих зву́ків, так що *дя*, *дє*, *дї*, *дю* — *дьа*, *дье*, *дьі*, *дьу* — *тя*, *тє*, *тї*, *тю*, *зя*, *зє*, *зї*, *зю*, *ся*..., *ця*..., *ля*..., *ня*...=*тьа*, *тье*, *тьі*, *тьу*, *зьа*, *зье*, *зьі*, *зьу*, *сьа*..., *цьа*..., *льа*..., *ньа*..., н. пр. ***дя́дина***, *жолу́дєм*, ***дїд***, *медве́дю*, ***тяга́р***, *жите́*, ***ті́ло***, *жи́тю*, ***зя́тя***, *галу́зє*, *Бо́зї*, *кня́зю*, ***ся***, *лі́сє*, ***сі́яти***, *сюди́*, *шевця́*, ***о́цї***, *се́рцю*, *короля́*, *зі́лє*, *лїд*, ***люблю***, *не́ня*, *знане́*, *ни́нї*, ***нюха́ти***.

Змя́гченя ще дру́гого шелестозву́ка перед *я*, *є*, *ї*, *ю* (гл. **19**, 4) не озна́чує ся з осі́бна, н. пр. ***слїд***, ***слїпи́й***, ***снїг***, ***Сня́тин***, ***ма́слї***, ***пі́сля***, ***снї́дане***, ***стїна́***, ***красни́йший***, ***чита́лня***..., а не *сьлїд*, *сьлїпи́й*, *сьнїг*, *Сьня́тин*, *ма́сьлї*, *пі́сьля*, *сьнїда́нє*, *сьтїна́*, *красьни́йший*, *чита́льня*...

Щоби́ означи́ти, що *я*, *є*, *ї*, *ю* не ма́є мягчи́ти попере́дного *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *л* і *н*, кладе́ ся апостро́ф: *з'їсти*, *з'яви́в ся*, *від'їха́ти*..., *ад'юта́нт*...

По *р* не означа́ють *я*, *є*, *ю* а́нї змя́гченя се́го *р*, а́нї ті́лько, що *йа*, *йе*, *йу*, лише́ дво́звуки з недо́чутним *і* (гл. **5**), н. пр. *ряд*, *пі́рєм*, *хрю́кати*; *ї* не поди́бує ся по *р*.

46. ЗАМІТКИ про пи́санє де́яких зву́ків.

1. **е — и**. В склада́х без на́голосу звучи́ть ча́сто **е** неясно, а бі́льше як **и** (гл. **29**, 1); о́тже тре́ба вистеріга́ти ся, щоб не писа́ти **и** замість **е** в слова́х як *мені́*, *хо́чеш*, *пи́шеш*, *бу́деш*, *мо́жеш* і т. д., *ка́шель*, *сі́чень* і т. д., і щоб не писа́ти **е** замість **и** в слова́х *збира́ти*, *умира́ти*, *підпира́ти*, *утира́ти*, *роздира́ти* (а́ле: *беру́*, *уме́рти*, *підпе́рти*, *уте́рти*, *розде́рти*). Тако́ж запамята́ти тре́ба, що в 1-ім відм. мн. пи́ше ся: *лю́ди*, *селя́ни*, *Галича́ни*, *міща́ни*... (а не: *лю́де*, *селя́не*, *Галича́не*, *міща́не*...), а в 2-ім відм. мн.: *люди́й*, *ко́ний*, *ко́стий*... (а не: *люде́й*, *ко́ней*, *ко́стей*...).

2. **о — у**. Так са́мо набли́жує ся в склада́х без на́голосу **о** до **у** (гл. **29**, 1), так що де́коли і пи́ше ся вже **у** замість **о**: *па́рубок* (хоть *роби́ти*), *кува́ти* (хоть *ко́ваний*, *кова́ль*), *дарува́ти*, *ма-*

люва́ти і т. д. (хоть *дарóваний*, *мальóваний* і т. д.), *сúлувати*, *сúлуваний*, *вихвáлювати*, *вихвáлюваний* і т. д.

П р а́ в и л о. Пúшемо завсíди *-увати* (*-ювати*), а́ле раз *-ований*, раз *-уваний* (*-юваний*): *-ований* тодí, колú на *о* є нáголос, а *-уваний* (*-юваний*) тодí, колú нáголос падé на úньший склад слóва. Закíнченє *-ований* лишáє ся і тодí, колú дієслóво злóжене з чáстицею *ви-*, а *ви-* має нáголос, н. пр. *вúобразований*, *вúвінована*.

І в íменниках утвóрених від такúх дíєслíв захóвує ся те самé прáвило: *образóванє*, *голосóванє*, *іменóванє*, *мальóванє* і т. д., *замúлуванє*, *вíруванє*, *відмíнюванє*, *вироблюванє* і т. д., *вúвінованє*, *вúобразованє*...

Але пúше ся *я́блоко* (а не *я́блуко*), *до дóму* (а не *ду дóму*).

3. **и** — **і**. Прúставку *ви-* трéба завсíди писáти *ви-*, а не *ві-*, як то дéкуди виговóрюють, óтже: *вúйти*, *вúратувати*, *виходúти* і т. д.

Так сáмо мáє писáти ся завсíди *сидíти* (хоть *сíсти*), *дитя́* (хоть *дíти*).

В закíнченях прикмéтників на *-кий*, *-гий*, *-хий* пúше ся **и** і **і** в тих самúх рáзах, що і у úньших прикмéтників на *-ий*, н. пр. *дóбрі* і *велúкі булкú*, *дóбрих* і *велúких булóк*, *дóбрим і велúким булкáм*, *на старíм і сухíм дéреві*, *дорогíй і дóбрій мáмі*...

4. **і** — **ї**. В підгíрских стóронах Галичúни і на Буковúнї говóрять **ї** замість **і** (т. зн. мягчáть перед тим *і* шелестозвýки *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *л* і *н*) в такúх випáдках, де **і** повстáло з **о**. Ту нарічéву вимóву трéба закúнути, і трéба говорúти і писáти в тих рáзах всюди **і**: н. пр. *ніч* (нóчи) *сіль* (сóли), *діл* (дóлу), *стíл* (столá), *росíл* (росóлу), *спóсíб* (спóсобу), *осíб* (осóба), *стодíл* (стодóла), *ніг* (ногá), *долíт* (долотó), *відірвáти*, *відíйтú*, *дíйтú*, *надíйтú*, *підíйтú*, *розíйтú ся*, *дістáти*, *зібрáти*, *зі мною* і т. д., (*відорвáти*, *додáти*, *підозрівáти*, *зо мнóю*), *бíдність*, *гóрдість*, *мúлість*, *злість* і т. д. (*бíдности*, *гóрдости*, *мúлости*, *злóсти* і т. д.), *жидíвский*, *жидíвка* (жидовá), *млинíвка* (млиновúй), *Кóсів* (з Кóсова), *брáтів* (братовá) і т. д. Так само писáти і вимовлять трéба в отсúх закíнченях:

а) **-ів** в 2-ім відм. мн. тих íменників мýжеских, що не кінчáть ся áнї на *ь* áнї на *й*, і íменників жéньских на *а* і серéдних на *о*, наколú вонú приймáють в тім вíдмінку закíнченє *-ів*, н. пр. *садíв*, *волíв*, *панíв*, *вýсів*, *возíв*, *плотíв*; *паннíв*, *хатíв*, *бáгнів*... (áле: *королíв*, *зятíв*, *кравцíв*, *медвéдїв*, *колóдязїв*, *лóсосів*; *стайнíв*...);

б) **-ій**, **-ім** в 3-ім і 7-ім відм. одн. тих прикмéтників, що кінчáть ся на *-ий*, н. пр. (*в*) *зелéнім*, (*в*) *зелéнім*; *бíлій*, *бíлім*;

крáсій, *крáсім*; *білолúцій*, *білолúцім*; *твердíй*, *твердíм*; *богáтій*, *богáтім*; *сúзій*, *сúзім*;

в) в тих самúх фóрмах заíменника *той*; *тій*, *тім*;

В 1-ім відм. мн. прикмéтників на *-ий* і заíменника *той* трéба тáкже вистерігáти ся говорúти і писáти *-ї* замість *-і*; óтже лишé *зелéні*, *білі*, *крáсі*, *білолúці*, *твердí*, *богáті*, *сúзі*..., *ті*. Тілько у прикмéтників на *-їй* пúшемо *-ї*; *лúсї*, *гýсї*, *сúнї*, *вéрхнї*, *домáшнї* і т. д.

Пúшемо *волúк* (хоть *волочúй*) гл. **37**.

5. **ь**. Знак *ь* пúше ся в отсúх нáростках; *-енько*, *-енька*, *-онько*, *-онька*, *-їський* (*-іський*), *-есенький*, *-їсїнький*, н. пр. *бáтенько*, *бережéнько*, *сéрдéнько*, *сóненько*, *дýшенька*, *рíчéнька*, *домóнько*, *соколóнько*, *головóнька*, *муравóнька*, *зірóнька*, *малíський*, *новíський*, *малéсенький*, *однíсїнький*.

Нáросток *-ский* пúшуть тáкже *-ський*: *віденський*, *громáдський*, *сéрбський*, *цїсáрський*, *гáлицький*, *грéцький*, *бáтьківський*, *королíвський*, *европéйський*... попри *віденьский*, *громáдский*, *сéрбский* і т. д.

Імена влáсні не підлягáють прáвилам правóписи, а трéба їх писáти так, як воní напúсані в докумéнтах; óтже н. пр. *Шевчéнко*, *Основ'яненко*, *Желехóвский*, *Головáцкий*...

Перед нáростками *-чик*, *-щина*, *-ший*, *-ство* і *-ский* мягчáть ся *л* і *н*; óтже трéба писáти *пáльчик*, *кýльчик*, *перекúньчик*, *гребíньчик*; *бувáльщина*, *Словя'ньщина*, *бíльший*, *мéньший*, *весéльший*, *дáльший*, *рáньший*, *тóньший*; *духóвеньство*, *міщáньство*, *начáльство*, *пáньство*, *посóльство*; *пáньский*, *гýцульский*...

Перед нáростком *-кий* мягчáть чáсом звук *з*, н. пр. *блúзький* і *блúзкий*, *низькúй* і *низкúй*, *слизькúй* і *слизкúй*.

6. **г — ґ**. Де писáти *г* а де *ґ*, про се рішáє вимóва: *гóлий*, *глухúй*, *тягнýти*, *євангéліє*; áле *ґéґати*, *ґáнок*, *ґімнáзия*, *телеґráф*, *педаґóґія*, *педаґоґíчний* і т. д.

Трéба говорúти і писáти: *господáр*, *господáрство*, *господáрити*, *господúня*, *ґаздá*, *ґаздувáти*, *ґýля*, *ґіпс*.

II.

47. 1. При відмíнюваню слів трéба задéржувати в письмí голосові шелестозвýки корінні *б*, *д*, *з*, *ж*, *г* у всíх відмінках, хоть їх властúво чýти лишé в однім відмінку (а то при мýжеских íменниках в 1-ім відм. одн., а при úньших в 2-ім відм. мн.), н. пр.

парубки́ (а не *парупки́*), *клубки́*, *зарі́бки*, *воробці́* (а не *воропці́*), *поря́дки* (а не *поря́тки*), *оселе́дці*, *образки́* (а не *образки́*) *обовя́зки*, *ріжки́* (а не *рішки́*), *ні́гті* (а не *ні́хті*)..., *па́рубка*, *-ом*, *-ів* і т. д., *клубка́*, *-а́ми* і т. д. і т. д., бо 1-ий відм. одн. є: *па́рубок*, *клубо́к*, *заро́бок*, *воробе́ць*, *поря́док*, *оселе́дець*, *образо́к*, *обовя́зок*, *ріжо́к*, *но́готь*. Да́льше писа́ти тре́ба: *ри́бка* (а не *ри́пка*), *же́рдка*, *за́гадка*, *при́повідка* (а не *при́повітка*), *гря́дка*, *вя́зка*, *Францу́зка*, *кни́жка*, *ло́жка*, *сте́жка*; *лі́жко...*, *ри́бки*, *ри́бці*, *ри́бкою* і т. д., *же́рдки*, *же́рдці* і т. д. і т. д., *лі́жка*, *лі́жку* і т. д., бо 2-ий відм. мн. є: *рибо́к*, *жердо́к*, *загадо́к*, *при́повідок*, *грядо́к*, *вязо́к*, *книжо́к*, *ложо́к*, *стежо́к*; *ліжо́к*.

Так са́мо заде́ржують ся корінні шелестозву́ки голосові *б* і *з* в слова́х *ску́бсти* (не *ску́псти*), *гребсти́*, *лі́зти* (не *лі́сти*), бо ка́же ся: *скубу́*, *гребу́*, *лі́зу*, *скубе́ш* і т. д.

2. Корінні шелестозву́ки *б*, *д*, *з*, *ж*, *г* заде́ржують ся перед на́ростками *-ство*, *-ко*, *-кий*, *-ский*, *-ший* (*-чий*), н. пр. *самолю́бство* (люби́ти), *се́рбский* (Се́рби), *глу́бший* (глубо́кий), *гру́бший* (гру́бий), *сусі́дство* (сусі́ди), *забу́дько* (забу́дь), *дя́дько* (дя́дина), *соло́дкий* (солоди́ти), *їдкий* (їда́), *прудки́й* (пруд), *рідки́й* (ріде́нький), *гла́дкий* (гладе́нький), *грома́дский* (грома́да), *лю́дский* (лю́ди), *шве́дский* (Шве́ди), *моло́дший* (молоди́й), *рі́дший* (ріде́нький), *соло́дший* (солоди́ти), *тве́рдший* (твердий), *бли́зкий* (близе́нький), *вузки́й* (вузе́нький), *мерзки́й* (мерзе́нний), *низки́й* (низе́нький), *слизки́й* (ви́слизнути ся), *ховзки́й* (хо́взати ся), *бли́зший* (близе́нький), *ни́зший* (низе́нький), *тяжки́й* (тяже́нько), *тя́жший*, *тя́жчий* (тяже́нько), *доро́жший* (дорожи́ти ся), *ле́гкий* (леге́нький), *мягки́й* (мяге́нько). Але: *ле́кший*, *мя́кший* (гл. **37**).

Навпаки́ пи́шемо безголо́сі шелестозву́ки корінні перед на́ростком *-ба* н. пр. *про́сьба* (не *про́зьба*, бо ка́жемо *проси́ти*), *кісьба́* (коси́ти), *боротьба́* (боро́ти ся), *клятьба́* (прокля́тий) ... і в зло́женях як *вели́кдень* (не *вели́ґдень*), *о́сьде* (не *о́зьде*), *та́кже* (не *та́ґже*), *о́тже* (не *о́дже*).

3. *Без*, *від*, *над*, *об*, *під*, *роз-* пи́шемо всю́ди одна́ково, н. пр. *без то́го* (не *бес* то́го), *безконе́чний*, *безпе́чний*, *бе́зцін*, *від ха́ти* (не *вім* ха́ти), *ві́дси*, *від стола́*, *відки́нути*, *відтягну́ти*, *відписа́ти*, *відїжди́ти*, *надкуси́ти* (не *наткуси́ти*), *надсади́ти ся*, *обте́рти* (не *опте́рти*), *обсі́сти*, *о́бшивка*, *під столо́м*, *пі́дшивка*, *підпо́ра*, *ро́зклад*, *розсу́док*, *розчеса́ти*.

Але: *росі́л*, *роса́да*.

П р и і́ м е н н и к *з* пише ся все у всіх значі́нях *з* (*із*), а не *с* (гл. **28**), н. пр. *з бра́том, з та́том, з ха́ти, з вікна́, із смере́ки.*

П р и́ с т а в к у *з-* тре́ба писа́ти *с*, де вона́ як *с* вимовля́є ся (перед *п, т, к, ф, с, ш, ч, ц, щ, х*), н. пр. *спечи́, спе́рти* (*зіпру́*), *списа́ти, стиснýти, сте́рти* (*зітру́*), *схо́ди, скрути́ти, сши́ти, счéзнути, счорні́ти, сцїди́ти, сфальшува́ти, ссі́сти ся.* Але: *ща́стє, щасли́вий.*

4. В слова́х, що утво́рені з пні́в на *-т* на́ростками *-ство* і *-ский*, бу́кви *тс* не злива́ють ся в знак *ц*, о́тже: *адвока́тский, баламу́тство, безди́тство, бога́тство, бра́тство, бра́тский, сьвíтский, шляхо́тство, шляхо́тский...*

Але: *рільни́цтво* (рільни́к), *тка́цтво* (ткач), *га́лицкий* (Га́лич), *нїме́цкий* (Нїмець)...

Так са́мо пи́ше ся *тс* в сло́ві *отсе́й.*

III.

48. 1. В чужи́х на́ростках *-ія, -ік, -іка, -іст, -ізм*, а відта́к і в на́ростках *-ійний, -ійский, -іяльний, -ічний* і т. д. перейшо́в в вимо́ві звук *і* по шелестозву́ках *д, т, з, с, ц* і *р* на *и*; проте́ тре́ба писа́ти: *Арка́дия* (не *Арка́дія*), *буди́зм* (не *будíзм*), *коме́дия, ме́дик, мето́дика, методи́чний, періоди́чний..., арти́ст, арти́стка, арти́зм, артисти́чний, Бео́тия, грама́тика, грамати́чний, кри́тиа* [!], *кри́тика, крити́чний, матема́тика, математи́чний, па́ртия, парти́йний, пра́ктика, практи́чний, симпа́тия, симпати́чний..., Азия, язи́йский, ґімна́зия, ґімназияльний, музи́ка, музика́льний, пое́зия, фізик, фізика, фізи́чний..., диску́сия, кля́сик, кляси́чний, комі́сия, комісíйний* (не *комісíйний*), *проце́сия, Ро́сия, росíйский..., ака́ция, артикуля́ция, інду́кция, індукці́йний, інтелїґе́нция, містици́зм, орґанїза́ция, орґанїзаці́йний, полі́ция, полїці́йний, провінция, публици́ст, ста́ция, Фра́нция, цивілїза́ция, цивілїзаці́йний..., Австрия, австрі́йский, а́рия, артиле́рия, артилєрі́ст, Африка, Болга́рия, істо́рия, істо́рик, істори́чний, канцеляри́йний, консисто́рия, Ма́рия, мате́рия, материя́льний, Сти́рия, стири́йский, фа́брика, фабри́чний...*

Звук *л* і *н* мягчи́ть ся перед ти́ми на́ростками; проте́ тре́ба писа́ти: *Англїя* (*Анґлїя*), *лелі́я, лелі́йний, Натáлїя, провінциялі́зм...*, *а́рнїка, Євге́нїя, компа́нїя, лі́нїя, лінíйний, машині́ст, меха́нїк, меха́нїка, механі́чний, механі́зм, те́хнїк, те́хнїка, техні́чний, у́нїя...*

По *м*, *б*, *п*, *в*, *ф*; *ґ*, *к*, *х* і по голосозву́ках пи́ше ся в тих на́ростках *і*: *а́рмія* (не *а́рмия*), *епіде́мія*, *епідемі́чний*, *поле́міка* (не *поле́мика*), *полемі́чний...*, *Ара́бія*, *кубі́чний*, *ямбі́чний* (не *ямби́чний*)..., *Етіо́пія*, *е́піка* (не *е́пика*), *епі́чний...*, *атавізм...*, *гра́фіка*, *графі́чний* (не *графи́чний*), *етноґра́фія*, *етноґрафі́чний*, *пара́фія*, *парафія́льний*, *стеноґра́фія*, *стеноґрафі́чний*, *софі́ст*, *софі́зм*, *телеґрафі́чний*, *телеґрафі́стка* (не *телеґрафи́стка*)..., *анальо́ґія*, *анальоґі́чний*, *етимольоґі́чний*, *зоольо́ґія*, *зоольоґі́чний*, *льо́ґіка*, *льоґі́чний*, *педаґо́ґія*, *педаґо́ґіка*, *педаґоґі́чний...*, *Кападо́кія*, *кападокі́йский*, *остракі́зм...*, *моно́рхія*, *монархі́чний*, *монархі́ст...*, *архаїзм*, *атеїст...*

Де́які чужі́ слова́ приня́ли ру́ский вид, тому́ вже і пи́шуть ся з ру́ска: *аршени́к*, *пу́блика* (лю́ди), *публи́чний* (не *публі́чний*), *като́лик* (не *като́лїк*), *католи́цкий*, *євангели́ст* (не *євангелі́ст*), *акаде́мия*, *акаде́мик*, *академи́чний*, *ака́фист*.

Церко́вно-словя́ньский на́росток **-їє** пи́ше ся по ру́ски *-іе*: *євангеліе*, *милосе́рдіе*, *спасе́ніе...*; так са́мо церко́вно-словя́ньске закі́нченє іме́н хре́стних **-їй** пи́ше ся і по ру́ски *-ій*: *Васи́лій*, *Григо́рій*, *Анто́ній*, *Мето́дій...*

2. Тре́ба писа́ти *анти-*, *архи-*, (а не *анті-*, *архі-*), н. пр. *антипа́тия*, *антифо́н*; *архикня́зь*, *архиере́й...*

3. Чужі і м е н а́ в л а́ с н і, що приня́ли ру́ский вид а́бо цїлко́м зру́щили ся, особли́во імена́ словя́ньскі, пи́шемо так, як воні́ звича́йно по ру́ски вимовля́ють ся, н. пр. *Вифлеє́м*, *Єрусали́м*, *Дави́д*, *Мойсе́й*, *Рафаі́л*, *Соломо́н...*, *Ате́ни*, *Верґі́ль* а́бо *Верґі́лій*, *Гоме́р*, *Зевс*, *Крез*, *Лі́вій*, *Овід* а́бо *Ові́дій*, *Павза́ній*, *Пері́кль*, *Рим*, *Сокра́т*, *Тро́я*, *Це́зар*, *Ці́церон*, *Язон...*, *Бока́чіо*, *Да́нте*, *Ка́льдерон*, *Колю́мб*, *Манцо́ні*, *Петра́рка*, *Пі́за*, *Ра́фаель*, *Тоска́на...*, *Дон-Кішо́т...*, *Анжу́*, *Беранже́* (2-ий відм. *Беранже́ра*), *Бордо́*, *Бретань*, *Бурбо́н*, *Вольте́р*, *Діма́*, *Доде́* (2-ий відм. *Доде́та*), *Корне́ль*, *Пари́ж*, *Расі́н*, *Русо́...*, *Ба́йрон*, *Ва́льтер Скот*, *Свіфт*, *Льондо́н*, *Шекспі́р*, *Штуа́рт...*, *Га́йне*, *Ґе́ґель*, *Ґе́те* (*-того*), *Ле́сінґ*, *Липск*, *Ма́ер*, *Опіц*, *Шіллєр...*, *Ломоно́сов*, *Москва́*, *Пу́шкин*, *Турґе́нєв*, *Толсто́й...*, *Бато́рий*, *Ґедеми́н*, *Зале́ский*, *Міцке́вич*, *Собе́ский*, *Ягайло...*, *Добро́вский*, *Паля́цкий*, *Раде́цкий*, *Пра́га*, *Рокита́ньский*, *Ша́фарик...*, *Білгра́д*, *Да́нічіч*, *Вук Ка́раджіч*, *Єлячіч*, *За́греб*, *Мікльосіч...*

В чужи́х слова́х пи́шемо в сполу́ченю з послїду́ючим *о* лиш *і* (не *ї*), так са́мо, коли́ перед *і* стоїть яки́йсь голосозву́к, н. пр. *Сіо́н*, *Хіос*, *Етіо́пія*, *Ді́он*, *Оріо́н*, *Рі́о*, *кіо́ск...*, *Ка́ін*, *Михаі́л*,

Рафаíл, Люíза, Енеíда, руíна... Лиш по *л* пишемо і в тих разах *ї*: *Лїóн, мілїóн, булїóн...*

Мéньше знáні чужí імена влáсні найлíпше писáти так, як вонú пúшуть ся в чужúх мóвах. До такúх імéн влáсних налéжать н. пр. Brachelli, Mascagni, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O'Connell, Lützow, Wörishofen...

IV.

49. 1. **Велúкі бýкви початкові** пúшемо:

а) на початкý цїлóї гáдки, óтже завсíди по крóпці, такóж по питáйнику áбо по оклúчнику, а по двóкропці тодí, колú незмíнено навóдимо чиюсь бéсїду, затé нїкóли по серéднику áбо по зáпинці;

б) на початкý рядкíв віршовúх;

в) в іменáх влáсних, що нúми називáємо осóби (людúй, богíв, дýхів, зьвірята і все, що собí уособляємо), товáриства, держáви, народи, крáї, містá, сéла і всякі місцéвости і їх мéшканців, ріки і потóки, гóри, óзера і мóря, н. пр. *Алексáндер Велúкий, Богорóдиця, Катерúна, Михáйло, Петрó, Тарáс, Шашкéвич, Шевчéнко..., Атéна, Бог* (áле *богú Грéції*), *Велзебýб, Зевс, Марс, Михаíл..., Дéреш, Красýля, Рябкó..., Місяцю ясний..., Василияни, товáриство Просьвíта..., Австро-Угóрщина..., Москалí, Полякú, Русь, Русúни..., Буковúна, Галичúна, Швайцáрия..., Кáрлів, Крáків, Львів, Кýти, Личáків, Манастúрська, Парúж, Снятúн, Стрілéцкий Кут..., Буковúнцї, Львовяни, Тернопíлцї..., Дністéр, Дунáй, Прут..., Альпи, Бескúд, Піп Івáн* (горá), *Чорногóра..., Босфóр, Мóрске Óко, Чóрне мóре.* Отже нáзви місяцїв пúшемо малúми бýквами: *сíчень, лютий...*

г) в прикмéтниках вúведених від імéн особóвих, н. пр. *Івáнїв, Шевчéнкові* твóри, могúла *Тарáсова*, слýжба *Бóжа, Богорóдичин* прáзник;

д) в зáголовках книжóк і твóрів штýки, н. пр. *Енеíда, Ілїя́да, Нáймичка, Перекотúполе, Три як рíдні братú, Шкóла атéньска* (Рáфаеля).

е) Наконéць пúшемо в лúстах і в пúсьмах до влáстий і ýрядів велúкими бýквами початковúми: тúтули осíб, влáстий і ýрядів тай особóві і присвóюючі заíменники, колú стягáють ся до осóби, що до нéї пúшемо: н. пр. *Високоповáжаний Пáне Ди-*

ре́ктор, Високопреподо́бний О́тче! Висо́ке ц. к. Намісни́цтво! Сьві́тла ц. к. Ра́до Шкі́льна окру́жна! Серде́чно дя́кую *Тобі́*, дорогі́й прия́телю... Остаю́ з глубо́ким пова́жанєм *Па́на Ста-ро́сти* поки́рний слуга́... *Висо́кий Ви́дїле Краєви́й!* Са́ме в пору́ получи́в я *Ва́ше* письмо́...

50. 2. **Ді́ленє слів**.

Коли́ двоскла́дного а́бо многоскла́дного сло́ва при пи́саню не мо́жна помісти́ти в рядку́, то ді́лимо єго́ після отси́х пра́вил:

а) Коли́ сло́во так зло́жене а́бо приставко́ване, що складові ча́сти ко́ждому ле́гко розпізна́ти, то дру́гу часть сло́ва перено́симо до слїду́ючого рядка́, н. пр. *біло-ли́ций, чорно-о́кий, пройди́-сьві́т, най-глу́бший, сего́-дня, безо́-дня, бе́з-лїч, недба́лий, по-втори́ти, за-стругá ти, за-ткну́ти, за́-тхлий, зітхну́ти, ви́-вчити, відо-рва́ти, під-не́сти, підо́-шва, обов'я́зок, роз-да́ти..*;

Але: *о-бі́д, о-бу́х, по́-душка, ро́-зум, ро-са́да, ро-сі́л...* і *відім-кну́ти, зам-кну́ти, розім-кну́ти, відій-ти́, перей-ти́.*

б) На́ростки *-лий, -ливий, -ство, -ский* перено́сяться цїлі́ до дру́гого рядка́, н. пр. *набре́ск-лий, свар-ли́вий, бра́т-ство, бога́т-ство, боже-ство́, злодій-ство, лїни́в-ство, міща́нь-ство, множе-ство́, рожде-ство́, лїка́р-ство, това́ри-ство.., австри́йский, грома́д-ский, европе́й-ский, королі́в-ский, міща́нь-ский, мо́р-ский, сьві́т-ский, шве́д-ский...* Але: *намісни́ц-тво, рільни́цтво, тка́ц-тво, різ-дво́, га́лиц-кий, нїме́ц-кий, туре́ц-кий...*, а та́кже *ру́с-кий, че́с-кий, воло́с-кий...* і *мали́сь-кий, нови́сь-кий...*

в) Зре́штою тре́ба відріжня́ти, чи межи двома́ голосозву́ками є оди́н, чи два, чи три а́бо бі́льше букв:

оди́н шелестозву́к (а та́кже, *ц, ч, щ*) завсі́ди перено́сить ся до дру́гого рядка́, н. пр. *во-да́, бу́-ря, да-ру-ва́-ти, ни́-щи-ти, во-ло-цю́-га, пе-чи́..*;

із двох (ви́нявши дво́звуки *дз, дж*), перено́сить ся дру́гий шелестозву́к, н. пр. *кла́д-ка, мі́т-ла́, пе́к-ло, зем-ля́, ве́з-ти, зе́р-кало, зе́р-но, пус-ти́й, бри́т-ва, ле́д-ви, дру́ж-ба, змі́н-ний, иг-ра́, до́б-рий, крох-ма́ль, ли́н-ва, по́ч-та, ко́ж-дий, ві́с-па, бруд-ни́й..*, а́ле *са́-джа, ви́-джу, Ка́ра-джі́ч, ро-дзи́нки*;

з трох а́бо бі́льше шелестозву́ків бере́мо до дру́гого рядка́ лише́: 1. *б, п*; *д, т*; *г, к*, з *л* а́бо *р*, 2. *д* з *ж* а́бо *з* і 3. *с* з *п, т, к*, н. пр. 1. *за́з-дрість, ван-друва́ти, му́ш-тра, цир-клюва́ти, пис-кля́*, 2. *тве́р-дженє, дож-джа́нка, ксьон-дзи́*, 3. *вар-ста́т...* а́ле: *скарб-ни́ця, же́рд-ка, па́ст-ва, верст-ва́, же́рт-ва, черст-*

ви́й, ме́ст-ник, торк-ну́ти, це́рк-ва, завбільш-ки́, герш-ко́м, корш-ма́, ме́рз-нути...

51. 3. **Ра́зом** пи́шуть ся ті слова́, що зросли́ ся до ку́пи і ста́ли звича́йним ви́разом, о́тже:

а) *а́дже, а́нїж, бе́злїч, безпере́ч, бе́зцїн, бода́й, взагалї́, вздовж, взнак, відкіля́, відра́зу, ві́дси, відсїля́, відта́к, ві́дти, вкінци́, вку́пі, впере́д, впе́рше, впо́внї́, впорожнї́, впра́вдї, вряди́годи, дейнде, де́котрий, десь, де́хто, де́що, де́який, длято́го, до́ки, довко́ла, до́си, доси́ть, до́ста, досто́ту, завбільшки́, завдовжки́, завглубшки́, завгрубшки́, зає́дно, за́всї́ди, за́втра, завширшки́, завча́су, загало́м, за́для, заздалегі́дь, заки́м, зале́дви, за́любки, за́місць, зана́дто, запо́котом, заразо́м, зате́, за́через, збільшки́, зве́рха, зві́дси, зві́льна, зго́дом, зда́вна, здовж, зза, зме́жи, знад, знадво́ру, знов, зо́всїм, зра́зу, зре́штою, и́нколи, і́зза, коли́сь, котрийбу́дь, котрийне́бу́дь, лївобі́ч, мимохі́дь, мимохі́ть, мимохо́дом, навга́д, навздогі́н, нави́передки, наві́двороть, на́віть, навко́лїшки, навманя́, навми́сне, навпаки́, навпросте́ць, навстрі́ч, навстя́ж, надаре́мно, нада́рмо, наза́д, назу́стріч, наколи́, наконе́ць, налї́во, нао́слїп, напе́ре́д, напо́слїд, напра́во, направцї́, напро́тив, нара́з, наре́штї, насампе́ред, наскі́лько, нато́місць, на́тще, недале́ко* (н. пр.: шко́ла недале́ко мі́ста, а́ле: мі́сто уже́ не дале́ко), *нема́, немо́в, нена́че, нера́до, нера́з, нї́би, нї́бито, нїко́ли, нїя́к, обі́руч, око́ло, опі́сля, опя́ть, оскі́лько, о́сторонь, о́тже, пі́дчас, по́біч, пове́рх, пови́сше, пово́ли, поде́коли, поде́куди, по́за, поза́д, поза́втра, позавче́ра, позаторі́к, позая́к, поздо́вж, по́ки, пома́лу, поме́жи, поми́мо, по́між, по́над, пона́йбільше, попе́ред, попе́рек, по́під, по́при, по́руч, посе́ред, поспо́лу, пото́му, потро́хи, поча́сти, правобі́ч, приті́м, про́між, проте́, самохі́ть, сего́дне, сего́дня, силомі́ць, скоросьві́т, сно́чи, спаси́бі, спере́ду, спершу́, спід, споме́жи, спо́між, спо́над, спо́під, спра́вдї, та́же, тай, та́кже, тако́ж, тимча́сом, тогі́д, торі́к, упе́рше, хтобу́дь, хтоне́бу́дь, хтось, чима́ло, щоб, щоби́, щобу́дь, щоне́бу́дь, щось, яки́йсь...*

Тре́ба та́кже завсї́ди писа́ти ра́зом приі́менник з приналéжним до не́го імя́м, коли́ н а́ г о л о с паде́ на приі́менник, н. пр. *до́сьвіта, за́муж, за́раз, за́що, на́дто, на́ново, на́що, по́ночи, по́що...*

б) Пи́шемо ра́зом, а́ле віддї́люємо р о́ з д ї л к о ю (-) бі́льші а́бо ме́ньше звича́йні слова́ зло́жені, як *Австро-Уго́рщина, церко́вно-словя́ньский, коне́ць-кінце́м, яко-та́ко, всего-на́всего,*

раз-вра́з.., і слова́ так сла́бо сполу́чені, що ще ко́жда часть для се́бе відмі́нює ся, н. пр. *хлі́б-сі́ль, оди́н-еди́ний* і т. д.

Але: *байду́жність, верни́гора, бі́ждерево, гололе́диця, ди́вдерево, заверни́голова, незнати́що, нїсені́тниця...*

Ро́здїлкою навя́зуємо та́кже до попере́дного сло́ва *-ж, -б, -сь* і *-м*: *она́-ж, було́-б, печи́-сь, ра́да-м...*

Але: *щоб, одна́кож, пре́ціж, коли́ж.*

52. 4. **Скоро́ченє.**

Слова́ і зво́роти, що ду́же ча́сто в мо́ві поверта́ють, не випи́суємо звича́йно в ці́лости, а́ле скоро́чуємо:

гл. = гляди́	*п.* = пан
д. = добро́дїй	*пр.* = прим́іром
др. = до́ктор	*порів.* = порівна́й
зр. = золоти́х ри́ньских	*р.* = рік
і т. д. = і так да́льше	*св.* = сьвяти́й
і т. др. = і таке́ дру́ге	*сл.* = слїду́ючий
і т. и. = і таке́ и́ньше	*стр.* = сторона́
і т. п. = і тим поді́бне	*т. зв.* = так зва́ний
кр. = кре́йцар	*т. зн.* = то значи́ть
н. пр. = на прим́ір	*ц. к.* = цїса́рский корол́ївский

53. Хто ма́є в ужи́ваню право́пись Огоно́вского а́бо Оса́дци, змо́же собі ду́же ле́гко присвоїти право́пись, котра́ ту́т ви́ложена; тре́ба собі лише́ отсе́ запамята́ти:

1. Всї *ъ* відпада́ють, н. пр. *пес, стіл* (не *песъ, стілъ*), да́льше *об'яви́ти, з'яви́ти ся* (не *объяви́ти, зъяви́ти ся*).

2. Так са́мо відпада́ють всі *ь* не ма́ючі значі́ня, о́тже по *р, м, в, б, п, ч, ж, ш, щ,* н. пр. *коса́р, дам, кров, муж, миш* (не *коса́рь, дамь, кровь, мужь, мишь*).

3. За́мість *ы* і замість *і*, де воно́ так звучи́ть як *ы* і *и*, тре́ба писа́ти *и*, н. пр.: *ми́ши, шия, бий,* (не *мыши, шія, бій*).

4. Тру́дність, розріжня́ти межи *ѣ, і, о̂, и* (*и* в на́звуку і по голосозву́ках) і *û* ці́лко́м устає́; тре́ба лише́ на то уважа́ти, чи а) гово́рить ся поєди́нче (чи́сте) *і* — тоді пи́ше ся *і* — а́бо чи б) ма́є ся ще кромі зву́ка *і* ви́разити перед ним *й* а́бо змя́гченє шелестозву́ка — тоді́ пи́ше ся *ї*. Отже *піч, ніч, іти́, ті* (не *пѣчь, нѡчь, ити, тû*); *лїс, їсти, їх, мої́* (не *лѣсъ, ѣсти, ихъ, мои*).

5. *ві* треба все писати *ві*, а не раз *вѣ*, раз *вû*, раз *вѡ*, раз *о̂*, н. пр. *ві́тер, ді́дові, він, віл* (не *вѣтеръ, дѣдови, о̂нъ, вѡлъ*).

6. Так са́мо *є* завсі́ди *є*, а не раз *є*, раз *ье*, н. пр. *жите́*, (не *житье́*).

7. Звук г тре́ба тако́ж писа́ти ґ, а не *г*, котре́ в ру́ скім означа́є що и́ньшого; о́тже: *ґаздá* (не *газдá*).

8. Розріжня́ти в письмі́ ме́жи двома́ приіменниками "*зъ*" і "*съ*" не тре́ба; є тілько *з*: н. пр. *з те́бе, з тобо́ю, з ме́не, зо* а́бо *зі мно́ю, з це́ркви, з Бо́гом.*

9. Приіменника *від* не тре́ба писа́ти *о̑тъ* а́нї *во̑дъ*.

ЧАСТЬ ТРЕТА

СЛОВОТВОРЕНЄ

ЧАСТИ МОВИ І ЇХ ПОДЇЛ

54. Є де́вять ро́зрядів слів (ч а́ с т и м о́ в и):

1. і́ м е н н и к и, т. зн. такі́ слова́, котри́ми імену́ють ся осо́би а́бо рі́чи,

2. п р и к м е́ т н и к и (прило́жники), котрі́ вираżáють прикме́ти осо́би а́бо рі́чи,

3. з а і́ м е н н и к и, що самі́ не імену́ють осо́би а́бо рі́чи, а́ле вка́зують на них,

4. ч и с л і́ в н и к и для числови́х поня́ть,

— сї чоти́ри ча́сти мо́ви нази́ва́ють ся і м е н а́ —

5. д ї є с л о́ в а, котри́ми мо́жемо ви́разити чи́нність а́бо стан яко́їсь осо́би або рі́чи,

6. п р и с л і́ в н и к и, що озна́чують час, мі́сце, сте́пень, причи́ну, спо́сіб і и́ньші обстано́ви, серед яки́х щось є а́бо дїє ся,

7. п р и і́ м е н н и к и, що поста́влені перед імена́ми (і перед прислі́вниками) ука́зують, в якім відно́шеню до чо́гось щось є а́бо дїє ся,

8. з л у́ ч н и к и, котри́ми лу́чимо слова́ а́бо цїлі́ ми́сли,

9. о́ к л и к и, котри́ми власти́во не виска́зуємо ми́слий, а ті́лько коро́тко виявля́ємо чутя́.

Н. пр. 1. *В тім* **до́мі** *ме́шкає* **чолові́к** *і* **жі́нка**; *у них є дво́є* **дїти́й, Іва́н** *і* **Мари́йка**, *а на* **господа́рстві коровй́, пес** *і* **кури**. — 2. **До́брий** *слугá* **дорогий́**. — 3. **Він** *і* **моя́** *сестрá хо́дять до* **се́ї** *шко́ли*. — 4. **Тре́тий** *з тих* **пя́ти** *домі́в се наш*. — 5. *Він* **лежи́ть** *і* **хо́че спа́ти**. — 6. **За́втра** *рано́* **ранéнько**

бу́демо **там ду́же до́бре** *ба́вити ся.* — 7. **Над** *рікóю* **кóло** *цéркви ви́будуємо ще* **перед** *зимóю шкóлу.* — 8. *Не їдж нїчóго* **áбо** *ду́же мало*, **колú** *ти не здорóв.* — 9. **Огó! Ба!**

55. Розріжня́ємо чти́ри осíбні гру́пи íменників:

1. і м е н á в л á с н і, то є такí імена́, що ни́ми імену́ють ся поодино́кі осо́би а́бо рíчи, н. пр. *Петро́, Василúна, Шашке́вич, Кúїв, Галичина́, Карпáти, Днїстéр*, (това́риство) *Просьвíта*,

2. і м е н á г а т у н к о́ в і, то є імена́, що ни́ми імену́є ся одна́ково вся́ка осо́ба а́бо річ одно́го і то́го само́го гату́нку, н. пр. *швець, чоловíк, жíнка, злóдїй, мíсто, край, гора́, рікá, кінь, чóбіт*,

3. і м е н á з б і́ р н і, т. зн. імена́, що ни́ми імену́є ся збір осíб а́бо рíчий, котрí поодино́ко не мо́жна назва́ти тим само́м сло́вом, н. пр. *вíйско, товпá, чередá, лїс, ку́па*,

4. і м е н á м а т е́ р и й, т. зн. імена́ таки́х рíчий, що вся́ка їх части́на імену́є ся тим само́м сло́вом, н. пр. *зóлото, лїд, водá, вóздух*.

56. Заíменники ді́лять ся на сїм груп:

1. з а í м е н н и к и о с о б о́ в і: *я, ти,* (він),

2. з а í м е н н и к з в о р о́ т н и й: *ся*,

3. з а í м е н н и к и п р и с в о́ ю ю ч і: *мій, твій, свій, наш, ваш, свій* (*їхній*),

4. з а í м е н н и к и у к а́ з у ю ч і: *той, сей, таки́й...*

5. з а í м е н н и к и п и т а́ й н і: *хто, що, котри́й, чий...*

6. з а í м е н н и к и в і д н о́ с н і: *хто, що, котри́й, чий...*

7. з а í м е н н и к и н е о з н а́ ч е н і: *весь, хтобу́дь, де́хто, хтось, щось...*

57. Ч и с л і́ в н и к и ді́лимо на г о л о в н і́, н. пр. *оди́н, два, сто, оба́, тро́є*, і п о р я д к о́ в і: *пе́рший, дру́гий, тре́тий* і т. д.

58. Чи́нности, поді́ї а́бо стан мо́жемо через добі́рне д і є с л о́ в о ви́разити так, що вони́ дохо́дять до яко́гось кінця́ а́бо ску́тку, а́бо змага́ють до то́го; дїєсло́во, яко́го в тім ра́зї ужива́ємо, нази́ває ся д о к о́ н а н е. Иньші дїєсло́ва не зда́тні ука́зувати на таки́й коне́ць а́бо ску́ток і нази́ва́ють ся проте́ н е д о к о́ н а н і, вони́ вира́жа́ють, що озна́чені дїєсло́вом чи́нности, поді́ї а́бо стан а́бо в яки́йсь одни́й хви́лї (одни́м про́тягом) відбува́ють ся, трива́ють а́бо (на́воротами) повторя́ють ся; після то́го розрíжнюємо п р о т я г о́ в і і н а в о р о т о́ в і дїєсло́ва. Отсї гадки́ ма́ють нагля́дно показа́ти, що є дїєсло́ва 1. недоко́нані, а) протяго́ві, б) наворото́ві, а що 2. доко́нані:

1. а) **ве́зти**, б) **вози́ти**, 2. **зве́зти**: *Де тепе́р Іва́н? Везе́ сі́но гости́нцем. — Що ро́бить ни́нї Іван? Во́зить сі́но. — Як звезе́ сі́но, пі́де ора́ти.*

1. а) **лети́ти**, б) **лїта́ти**, 2. **полети́ти**: *Там лети́ть ку́ля. — Ли́лики лїта́ють вечеро́м. — Уважа́й, бо пи́лка полети́ть в вікно́.*

59. В де́яких ра́зах по́дїл на ча́сти мо́ви не дасть ся ле́гко переве́сти. Так мо́жна-б заїменники неозна́чені *бога́то, всї, де́хто...* уважа́ти за числі́вники. Де́які числі́вники сполу́чують ся з пе́вними ві́дмінками іме́н, і так стаю́ть приїменниками, н. пр. *вздовж* і *поперек — вздовж рікй, пло́та...* Так са́мо стаю́ть числі́вники злу́чниками, н. пр. *ско́ро.* І пере́чку *не* го́дї назва́ти числі́вником, бо вона́ не ука́зує на жа́дні обста́вини, серед котри́х щось є а́бо ді́є ся.

ПЕНЬ І ЗАКІНЧЕНЄ

60. Імена́ і дїєсло́ва даю́ть ся в і д м і́ н ю в а т и, т. зн. вони́ прийма́ють як до сво́го ужи́ваня рі́жні закі́нченя, н. пр. *у́ченик чита́є — у́ченики чита́ють, у́ченицѧ чита́ла — у́ченицї чита́ли.* Тре́ба проте́ розріжня́ти п е н ь і з а к і́ н ч е н є: *ученик-и, чита-є, чита-ють, читал-и...*

Розріжня́ти пень і закі́нченє не так ле́гко; бо-ж істори́чна і порі́внююча грама́тика учи́ть, що неодно́ закі́нченє лі́пше причисли́ти до пня. При практи́чній нау́ці найлі́пше уважа́ти за пень сю часть сло́ва, котра́ не зміня́є ся. Зре́штою буває, що і пнї при відмінюваню зміня́ють ся, н. пр. *ове́с — вівса́, вівця́ (вівць-а) — ове́ць, ду́-ти — дм-у...*

Відкіля́ беру́ть ся пнї, і як їх ужива́ємо до тво́реня нови́х слів, се́го учи́ть нау́ка о с л о в о т в о́ р е н ю; а як відмі́нні слова́ при свої́м ужи́ваню як до потре́би відмі́нюють ся, се є пре́дметом нау́ки о в і д м і́ н ю в а н ю <...>

Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматика. — Львів, 1893. — С. 26—43.

РУСКА ПРАВОПИСЬ ЗІ СЛОВАРЦЕМ (1904)

У 1900 р. для вироблення норм українського правопису в НТШ у Львові було створено "Язикову комісію", до складу якої в різні роки входили О. Колесса (перший її голова), М. Павлик (його заступник), В. Гнатюк, І. Кокорудз, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький, І. Франко, М. Грушевський, В. Дорошенко, А. Кримський, Є. Тимченко. Комісія, враховуючи правила, вироблені Крайовою шкільною радою [1]*, уклала "Руску правопись зі словарцем", що була схвалена Філологічною секцією НТШ та видана у Львові 1904 р. Правописна система, викладена в "Рускій правописі...", базувалася на офіційному й загальноприйнятому в Галичині й на Буковині правописі Є. Желехівського (желехівці) та проіснувала до 1922 р.*

РУСКА ПРАВОПИСЬ ЗІ СЛОВАРЦЕМ

В публи́чних шко́лах ма́ють бу́ти в ужи́ваню лиш книжки припи́сані Шкільно́ю Ра́дою Краєво́ю і ви́дані на́кладом ц. к. Видавни́цтва шкільни́х книжо́к, ви́нявши окре́мі упова́ження Ра́ди Шкільно́ї. Тако́ж не ві́льно тих книжо́к продава́ти по ціна́х ви́сших над ті, які́ на за́головнім ли́стї озна́чені. Ко́жда кни́жка, ви́дана на́кладом ц. к. Видавни́цтва шкільни́х книжо́к, ма́є на за́головнїм ли́стї ц. к. орла з на́писом "ц. к. Видавни́цтво книжо́к шкільни́х".

---

[1] Урядовий орган, створений у Галичині 1867 р. постановою галицького сойму при крайовому відділі, призначений керувати справами народного й середнього шкільництва. Крайова шкільна рада являла собою колегію, до якої входили референти — крайові шкільні інспектори, представники різних релігійних конфесій, крайового відділу та міської ради Львова. — *Упор.*

1.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА,

на основі еляборату Комісиї покликаної ц. к. Радою Шкільною краєвою, приняті фільольогічною секциєю Наукового Товариства імені Шевченка у Л ь в о в і.

І. АЗБУКА.

§. 1.

Руска азбука складає ся з 33 букв, що слїдують по собі в осьтакім порядку: а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

§. 2.

Кожду з тих букв треба писати там, де в правильнім виговорі чуємо відповідаючий їй звук. А що руска правопись, як кожда інша, мусить узглядняти також і походженє висловів і історичний розвиток мови і звичаєм принятий спосіб писаня, тож потрібними сказались ті вказівки, що дальше слїдують.

ІІ. САМОЗВУКИ.

§. 3.

є, ї, ю, я.

1. звучать як: **йе**, **йі**, **йу**, **йа**:

а) на початку висловів, пр. єго́, їсти, ю́дити, я́блоко;

б) по самозвуках, пр. ма́є, краї́, зна́ю, ши́я;

в) (винявши ї) по п, б, в, м, р, пр. пя́ний, бєш, вя́нути, фя́кер, імя́, ві́рю.

ЗАМІТКА 1. **ї** пише ся по тих співзвуках лишень в висловах зложених з приставкою: **в**, **об**, пр. ві́хати, вїзд, вїда́ти ся, о́бїзд, ітд. і в вислові: сїмі́.

2. **є**, **ї**, **ю**, **я** н е п и ш е м о по: **г**, **ґ**, **к**, **х**; **ж**, **ч**, **ш**, **щ**.

3. **є**, **ї**, **ю**, **я** м я г ч а т ь попередні: **т**, **д**, **с**, **з**, **ц**, **л**, **н**, пр. тяга́р (=тьагар), дяк, дїд, ся, зять, цїп, ля́ва, нїхто́.

ЗАМІТКА 2. Змягченя ще другого співзвука, стоячого перед змягченим **т**, **д**, **с**, **з** ітд., не означуємо в письмі з осібна, пр. стїна́ (не: сьтїна́), слїд, слїпи́й, снїг, ітд. — винявши **л** а по части і **н** (гл. зам. 3.).

ЗАМІТКА 3. Однак окремо треба мягчити **л**:

а) в іменниках перед наростками: **-ня**, **-ця**, пр. чита́льня (не: чита́лня), почека́льня, Юльця;

б) в відмінї іменників на: **-ець**, **-ень**, пр. погорі́льця (від: погорі́лець), стрільцїв, па́льцї; бі́льня (1. відм. бі́лень) ітд.;

в) перед: **-нїйший**, пр. сильні́йший (не: силні́йший), пильні́йший;

г) треба мягчити **л** і **н** в цїлій відмінї тих іменників, у котрих **л**, **н** було змягчене в 1. відм. ч. од., пр. ку́льтї (від: культ), весельця́ (від: весельце́), не́ньцї (від: не́нька) ітд.

§. 4.

Ь = ЗНАК ЗМЯГЧЕНЯ.

1. Тим знаком мягчимо: **т**, **д**, **с**, **з**, **ц**, **л**, **н**:

а) на кінци вислову, пр. зять, будь, вісь, князь, мі́сяць, сіль, ого́нь;

б) в середині слова перед твердим співзвуком, пр. ба́тько, сьвіт, цьвіт, більмо́, сьміх;

в) в середині слова перед **о**, пр. тьо́хкати, дьо́готь, мальо́ваний ітд.

ЗАМІТКА. Змягченя ще другого співзвука, стоячого перед змягченим **ть**, **дь**, **сь** ітд., не означуємо з осібна, пр. кість (не: кісьть), гвіздь, бо́язнь, мисль, кістьми́ ітд.

2. Знак "**ь**" пишемо в наростках: **-енько**, **-енька**, **-онько**, **-онька**, **-їський**, **-їсенький**, **-їсїнький**, пр. місяче́нько, рі́ченька, соколо́нько, голово́нька, малі́ський, білі́сенький, однісїнький ітд.

[Однак: Шевче́нко, Сторожéнко, Основяне́нко, Чайче́нко і інші імена власні.]

3. Знаком "**ь**" мягчимо **л** перед наростками: **-чик**, **-щина**, **-ший**, **-ство**, **-ский**, а **н** тілько перед **-стіво**, **-ский**, пр. па́льчик, бува́льщина, бі́льший, нача́льство, гуцу́льський; — духо́веньство, па́ньский (але: кі́нчик, же́нщина, ме́нший ітд.).

4. Знак "**ь**" пишемо в наростку: **-ець**, пр. краве́ць, Нїмець, хло́пець, швець ітд.

5. Пишемо "**ь**" в закінченю 3. особи ч. од. і мн.: **-ть**, пр. їсть, дасть, хвали́ть, несу́ть ітд.

§. 5.

а не: **є**

по: **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, пр. жа́ба (не: же́ба), час, ша́фа, ша́пка, ща́стє, па́ша, душа́, жаль, ро́жа ітд.

§. 6.

е не: **и**

1. в 6. відм. ч. од. іменників на: **-я**, **-ї**, **-жа**, **-ча**, **-ша**, **-ща**, пр. ди́нею (не: ди́нию), па́нею, ро́жею, зада́чею, душе́ю, гу́щею ітд.;

2. в середині висловів там, де н е н а г о л о ш е н е **е** зближає ся в виговорі до **и**, пр. мені́ (не: мині́), теля́, чека́ти, терпели́вий, трева́лий, вели́кий, перо́ ітд.; бере́ш (не: бире́ш), пере́ш, дере́ш, мо́жеш (не: мо́жиш), пи́шеш ітд.; теса́ти (не: тиса́ти), мета́ти, щеза́ти ітд.

§. 7.

и не: **е**

1. в 5. і 6. відм. ч. од. іменників ж е н ь с к и х, закінчених на с п і в з в у к, пр. ча́сти, ча́стию; но́чи, но́чию; мо́лодежи, -ию; ми́ши, -ию ітд.

2. в 1. відм. ч. мн. іменників на: **-янин (-анин)**, пр. христия́ни (від: христия́ни́н), Василия́ни, міща́ни ітд.

3. в закінченю 2. відм. ч. мн.: **-ий**, пр. люди́й, ча́стий, но́чий, ми́ший, ко́ний, го́стий, гро́ший ітд.

4. перед **р** в дїєсловах протягових (verba durativa): видира́ти (не: видера́ти), збира́ти, підпира́ти, розпира́ти, умира́ти ітд.

§. 8.

и не: **і**

1. в 1. (зглядно 4. і 5.) відм. ч. мн. іменників на: **-к**, **-г**, **-х**, **-г** пр. у́ченики (не: ученикі), дру́ги, ду́хи ітд.;

2. в 2. відм. ч. од. і 1. (зглядно 4. і 5.) ч. мн. іменників на: **-ка**, **-га**, **-ха**, **-га**, пр. руки́, дуги́, ноги́; ч. мн.: ру́ки, ду́ги, но́ги, му́хи ітд.;

3. в відмінї іменників женьских на співзвук (2. 3. 5. 6. 7. відм. ч. од. і 1. 2. 4. 5. відм. ч. мн.), пр. 2. ми́ши (не: ми́ші), 3. ми́ши, 5. ми́ши, 6. ми́шию, 7. ми́ши; ч. мн. 1. ми́ши, 2. ми́ший, 4. і 5. ми́ши;

4. в прикметникових закінченнях: **-кий**, **-гий**, **-хий**, (не: кій, гій, хій), пр. вели́кий, до́вгий, сухи́й (так само: 6. відм. ч. од.: вели́ким, 2. 3. 6. 7. відм. ч. мн.: вели́ких, вели́ким, вели́кими);

5. в приставцї: **ви** (не: ві), пр. виходи́ти, висьмівáти ітд.;

6. в висловах: дити́на (не: дїти́на), сиді́ти (не: сїді́ти);

7. в наростку власних імен славянських: **ич**, пр. Шашке́вич, Міцке́вич, Ка́раджич, Ягич ітд.

ЗАМІТКА. Але на початку таких слів, як: игла́ (не: игла́), игра́, и́кра, имя́, и́ндик, и́нколи, и́ноді, и́рха, искра ітд. пишемо **і** не: **и**.

§. 9.

і не: ї

1. там, де в замкненім складї повстало з **о**, пр. сіль (со́ли), не: сїль; діл (до́лу), не: дїл, стіл (стола́), спо́сіб (спо́собу), росíл (росо́лу), осíб (осо́ба) ітд.; жидíвский (жидова́), я́лівка (ялови́й) ітд.;

2. в закінченю: **-ів** в 2. відм. ч. мн. тих іменників мужеских, що кінчать ся на тверді співзвуки, пр. плотíв (не: плотїв), садíв, возíв, ву́сів, волíв, панíв, ко́ців, ітд., бо говоримо: пліт, сад, віз, вус, віл, пан, коц ітд., [але: зятїв, князїв, країв ітд., бо говоримо: зять, князь, коро́ль, край ітд.];

3. в закінченю: **-ій**, **-ім**, в 3. і 7. відм. ч. од. прикметників закінчених на: **-ий**, **-а**, **-е** і заіменника: **той**, **та**, **то**, пр. бíлій (не: бíлїй), бíлім; зеле́ній, зеле́нім; твердíй, твердíм; білоли́цій, -цім; ру́сій, -сім; тій, тім ітд., бо говоримо: бíлий, зеле́ний, твердий, білоли́ций, ру́сий ітд., [але: гу́сїй, -сїм; ли́сїй, -сїм, бо говоримо: гу́сїй -ся -сє, лисїй -ся -сє ітд.];

4. в закінченю: **-і** в 1. відм. ч. мн. прикметників закінчених на **-ий**, **-а**, **-е** і заіменника: **той**, **та**, **то**, пр. бíлі (не: бíлї), зеле́ні, твердí, білоли́ці, ру́сі, ті ітд., [але гу́сї, ли́сї, бо говоримо, гусїй, ли́сїй ітд.];

5. в приставках: **віді-**, **ді-**, **зі-**, **наді-**, **піді-**, **розі-**, **обі-** ітд. перед більше співзвуками, пр. відібра́ти (не: відїбра́ти анї відобра́ти), дігна́ти, зібра́ти, надійти́, підійти́, розібра́ти, обігра́ти ітд.

§. 10.

ї не: **і**

1. по: **т**, **д**, **с**, **з**, **ц**, **л**, **н** там, де оно повстало з **е**, пр. утїк (ут**е**кла́), лїд (ле́ду), нїс (не́сла), сїл (се́ло́) итд., [але по і н ш и х співзвуках пишемо: **і**, пр. мід (ме́ду), пік (пе**к**ла́) итд.];

2. по самозву́ках (щоби усунути роззїв), пр. Украї́на (не: Україна, ши́ї, надії; до́брої; мої, твої; свої; доїти (не: доїти), поїти, ра́їти, двоїти итд.;

3. в заіменниках: їх, їм, їхнїй.

§. 11.

о не: **у**

1. там де оно, не маючи наголосу, наближує ся в невиразній вимові до **у**, пр. оре́л (не: уре́л), она́ (не: уна́), я́блоко (не: я́блуко) итд.;

2. в дієприкметниковім наростку: **-о́ваний**, коли на **о** падає наголос, пр. купо́ваний, даро́ваний, образо́ваний, мальо́ваний итд. Закінченє **-ований** не зміняє ся, коли дієслово є зложене з приставкою: **ви-** і коли то **ви-** має наголос, пр. ви́образований, ви́мальований итд.;

3. так само в іменниках, утворених від дієприкметників закінчених на: **-о́ваний**, пр. купо́ванє, даро́ванє, образо́ванє, мальо́ванє...; рівнож: ви́образованє, ви́мальованє итд.

§. 12.

у не: **о**

1. в дієсловах з наростком: **-ува (-ювa)**, пр. купува́ти (не: купова́ти), дарува́ти, малюва́ти, ви́рувати, си́лувати итд.;

2. в дієприкметниковім наростку: **-уваний (-юваний)**, коли на **у (ю)** не паде́ наголос, пр. си́луваний, відмі́нюваний, поми́луваний итд.;

3. рівнож в іменниках, утворених від дієприкметників закінчених на: **-уваний**, пр. си́луванє, відмі́нюванє, поми́луванє итд.

§. 13.

-уть, -ють

в 3. особі ч. мн. дієслів, закінчених в 2. ос. ч. од. на: **-еш**, **-єш**, пр. пи́шуть, товчу́ть, хо́чуть, о́рють, бо́рють ся, ко́лють

ітд., бо говоримо: пи́шеш, товче́ш, хо́чеш, о́реш, бо́реш ся, ко́леш ітд.

§. 14.

-ять, -ать

в 3. особі ч. мн. дїєслів, закінчених в 2. ос. ч. од. на: **-иш**, **-їш**, пр. хваля́ть, раня́ть, ви́дять, спять, ба́чать, мовча́ть, уча́ть, тая́ть ітд., бо говоримо: хвали́ш, рани́ш, ви́диш, спиш, ба́чиш, мовчи́ш, учи́ш, таї́ш ітд.

III. СПІВЗВУКИ.

§. 15.

СЛАБІ СПІВЗВУКИ

б, д, г, з, ж, в (а не: п, т, х, с, ш, ф)

1. треба лишати без зміни в відмінюваню слів, хотяй би стояли перед сильними співзвуками, пр. воробці́ (не: воропці́), поря́дки (не: поря́тки), ні́гтї (не: ні́хтї), образки́ (не: обраски́), ріжки́ (не: рішки́), рівці́ (не: ріфці́) ітд., бо говоримо: воробе́ць, поря́док, но́готь, образо́к, ріжо́к, рове́ць ітд.; — гребсти́ (не: грепсти́), стерегти́ (не: стерехти́), лї́зти (не: лї́сти) ітд., бо говоримо: гребучи́, стерегучи́, лїзучи́ ітд.;

2. треба їх лишати незміненими також перед наростками, що зачинають ся співзвуками сильними, отже перед: **-кий**, **-ка**, **-ко**, **-ство**, **-ский**, **-ший,** пр. бли́зкий (не: бли́ский), вузки́й, грузки́й, мерзки́й, низки́й, слизки́й, ховзки́й; — соло́дкий (не: соло́ткий), ле́гкий (не: ле́хкий), мягки́й; — дя́дько (не: дя́тько); — жа́бка (не: жа́пка), за́гадка (не: за́гатка), вя́зка (не: вя́ска), лі́жко (не: лі́шко); — сусі́дство (не: сусі́тство анї сусі́дзтво; — лю́дский (не: лю́тский анї лю́дзкий), се́рбский (не: се́рпский); — гру́бший (не: гру́пший), гли́бший, соло́дший, бли́зший, ву́зший, ни́зший, тя́жший, доро́жший ітд., бо говоримо: близота́, вузота́, грузо́вина, мерзо́та, низина́, слизи́стий, хо́взати ся; — солоди́ти, ле́гіт, мяго́нький; — дя́дина; — жабо́к, за́гадок, вязо́к, ліжо́к, — сусі́ди, лю́ди; Се́рби; — грубі́ти, глибина́, тяжі́ти, дорожи́ти ся ітд.

Але: ле́кший, мя́кший.

§. 16.

СИЛЬНІ СПІВЗВУКИ

с, т лишають ся в письмі без зміни:

1. перед слабим **б** в наростку: **-ба**, пр. про́сьба (не: про́зьба), кісьба́ (не: кізьба́), боротьба́ (не: бородьба́), клятьба́ (не: клядьба́) ітд., бо говоримо: проси́ти, коси́ти, боро́ти ся, прокля́тий ітд.;

2. в висловах зложених: о́сьде (не: о́зьде), о́тже (не: о́дже), вели́кдень (не: вели́гдень).

§. 17.

об-, від-, над-, під-, без-, роз-.

Сї приставки пишемо перед кождим співзвуком без зміни, пр. обки́нути (не: опки́нути), обте́рти; відки́нути, відтя́ти, відсуди́ти; надкуси́ти, надтя́ти; підки́нути (не: піткинути), підтя́ти, підсу́нути; безко́рисно (не: бескорисно); розкува́ти, ро́зкіш (не: ро́скіш), ро́зклад, розсу́док ітд.

§. 18.

ПРИІМЕННИК: з.

1. Стоячи окремо, пише ся сей приіменник з а в с ї д и без зміни у всїх своїх значінях (як в значіню нїмецького: **aus**, так також в значіню: **mit**), пр. з кри́ком, з ку́хнї, з па́ном, з поко́ю, з та́том, з ха́ти ітд.;

2. Коли **з** є приставкою, то пише ся буквою **с** перед кождим сильним співзвуком з виїмком: **с**, **ш** і **щ**, отже перед: **п**, **т**, **к**, **х**, **ф**, **ц**, **ч**, пр. сполока́ти (не: зполока́ти), сте́рти, ски́нути, схоро́ваний, сфальшува́ти, сцїди́ти, счеса́ти ітд.;

3. Навпаки пише ся яко приставка буквою **з** перед кождим іншим співзвуком (і перед: **с**, **ш** і **щ**) пр. збудува́ти, здїла́ти, зго́да, ззира́ти ся, зжина́ти, змочи́ти, зня́ти, зроси́ти, зси́нїти, зши́ти, зщиба́ти, зшухну́ти ітд.;

ЗАМІТКА. Рівнож в приіменниках зложених з "**з**", що стоять з 2. відмінком, пишемо "**з**", отже: зпід (не: спід), зпо́над, зпе́ред, зпо́під ітд.

§. 19.

в не: **у**.

в звучить в рускій мові по самозвуках як голос посередний між **у** а **в** або як нїмецьке **u** в **au**, пр. Австрия (не: Аустрия), Австра́лїя, Августи́н, а́втор, Евге́нїя, Евро́па, Евзе́вій, Бавм (Baum) ітд.

§. 20.

в не: **л**

1. звичайно в групі "**ов**" межи двома співзвуками, пр. вовк (не: волк), по́вний, до́вгий, до́вбати ітд.

Але: полк;

2. в дїєприкметнику минувшім р. муж. ч. од., пр. хвали́в (не: хвали́л), уми́в, плїв, вів, коло́в ітд.

§. 21.

в я к о п р и д и х

на початку вислову перед **і**, котре повстало з **о**, пр. він (она), від, вівця́ (ове́ць), вітчина́, вісь (о́си), ві́стрє, ві́спа, Вірмени́н ітд.

§. 22.

-вство не: **-ство**:

вітці́вство, корол'і́вство, князі́вство, ше́вство, законода́вство, мисли́вство, лїни́вство ітд.

§. 23.

г не: **г**:

госпо́дар, господа́рити, господа́рство, господи́ня, грама́тика.

§. 24.

г не: **г**:

газ, газда́, газдува́ти, газе́та, га́нок, гату́нок, ге́гати, гімна́зия граф, грунт, гудз, педаго́гія, телєгра́ф і в інших чужих словах.

§. 25.

-дство, -дский (не: -дзтво, -дзкий)

в висловах, утворених від пнїв закінчених на: **д**, пор. лю́дский (не: лю́дзкий), сусі́дство, сусі́дский, шве́дский ітд... від люд, сусі́д, Швед ітд.

§. 26.

й

1. котре пишемо п о самозвуках, творить з ними двозвуки, пр. ба́йка, дай, дїла́й, до́брий, со́йка ітд.;

2. п е р е д самозвуками: пишемо тільки перед: **о**, пр. Йов, Йонатан́, Йордан́, Йо́сиф; йой; його́; байо́к, розпайо́ваний, сойо́к ітд.

§. 27.

-тство, -тский (не: -цтво, -цкий)

в висловах, утворених від пнїв закінчених на: **т**, пр. адвока́тство, адвока́тский, бога́тство, бра́тство, бра́тский (не: бра́цтво, бра́цкий), сьві́тский, шляхо́тский ітд. (від: адвока́т, бога́т, брат, сьвіт, шляхт).

Але: га́лицкий (від: Га́лич), гре́цкий (від: Грек), купе́цкий, купе́цтво (від: купе́ць), рільни́цтво (від: рільни́к), тка́цтво, тка́цкий (від: ткач) ітд.

§. 28.

-чи або **-гти** і **-кти**, нїколи: **-гчи**

в дїєіменниках: мочи́ або могти́ (не: могчи́), бічи́-гти́, береч-гти́, волочи́-кти́, запрячи́-гти́, стереч-гти́, стричи́-гти́, течи́-кти́, товчи́-кти́ ітд.

§. 29.

щ не: **сч**:

ща́стє, щасли́вий, ща́сний, щеза́ти, ру́щити, рущина́, щадни́ця.

IV. ЧУЖІ СЛОВА.

§. 30.

а не: **ат**:

в висловах присвоєних з грецкого язика, там середнього рода, а у Русинів женьского, пр. дра́ма, пое́ма, систе́ма, схе́ма, те́ма, аксио́ма ітд. (а не: дра́мат, пое́мат, систе́м, схе́мат, те́мат, аксио́м ітд.).

§. 31.

і

в серединї чужих слів, а іменно в наростках: **-ія**, **-іян**, **-іянин**, **-ізм**, **-ік**, **-іка**, **-іст**, **-іт**, дальше в: **-ійний**, **-ійский**, **-іяльний**, **-іяньский**, **-ічний** ітд. вкінци в закінченю особових імен хрестних і старинних: **-ій**, пишемо:

1. буквою **и** по: **д**, **т**, **з**, **с**, **ц** і **р**, пр. д**и**дакти́чний, д**и**є́та, д**и**єце́зия, Д**и**оґе́н, Д**и**оме́д, д**и**яльо́ґ, Тукід**и́**д, Арка́д**и**я, Інд**и**яни́н, будд**и́**зм, ме́д**и**к, мето́д**и**ка, будд**и́**ст, Студ**и́**т, мельод**и́**йний, аркад**и́**йский, корд**и**я́льний, христ**и**я́ньский, метод**и́**чний, Мето́д**и**й; — Т**и**бу́лль, Ант**и**о́х, ант**и**фо́н, Бео́т**и**я, арт**и́**зм, ант**и́**к, кри́т**и**ка, парт**и́**йний, беот**и́**йский, практ**и́**чний, Меле́т**и**й; — фіз**и**оґно́мія, Аз**и**я, му́з**и**к, аз**и́**йский, ґімназ**и**я́льний, муз**и́**чний, Атана́з**и**й; — Сиц**и́**лїя, С**и**о́н, міс**и**она́р, Ро́с**и**я, кля́с**и**к, коміс**и́**йний; — ц**и**вілїза́ц**и**я, Ц**и́**церон, нац**и**она́льний, ака́ц**и**я, публиц**и́**ст, містиц**и́**зм, індукц**и́**йний, провінц**и**я́льний, Гора́ц**и**й; — ар**и**стокра́ция, ор**и**є́нт, Ар**и**сти́д, пер**и**о́да, патр**и**о́т, Австр**и**я, Ма́р**и**я, істо́р**и**к, Афр**и**ка, матер**и**я́льний, григор**и**я́нський, фабр**и́**чний, Григо́р**и**й ітд.;

2. буквою **ї** по **л** і **н**, пр. Клїсте́н, Га́ннїбаль, мілї́о́н, Анґлїя, Емілїя́н, меха́нїк, арше́нїк, машинї́ст, мелїнї́т, сателї́т, провінц**и**ялї́зм, лїнї́йний, технї́чний, Евфрози́нїя, Верґі́лїй, Анто́нїй, Евге́нїй ітд.

ЗАМІТКА 1. Однак треба писати з руска: євангели́ст, като́лик, като́лицкий, пу́блика, публи́чний, митрополи́т, Іполи́т, Васи́лий (Василияни́н, василия́ньский), Єлисаве́та, Ілия́, що вже від дуже давна зрущили ся.

3. буквою **і** по всїх інших співзвуках, пр. Алькі**б**ія́д, Ахі́лль, Кі́мон, Бі́он, біольо́ґія, кіо́ск, Бокка́чіо, а́жіо, ші́ртінґ, акаде́мія, Ара́бія, епіде́мія, мона́рхія, педаґо́ґія, хе́мія, Маркія́н, акаде́мік,

гра́фіка, телєграфі́ст, атави́зм, льогі́чний, Параскє́вія, Евзе́вій, архідия́кон, архікня́зь, архієре́й ітд.;

Але: ака́фист, епи́скоп, пресви́тер, Кир, Кири́ло, Дани́ло, Мико́ла, Яки́м, Фили́п, Филимо́н, Дави́д, Трофи́м, що вже від дуже давна зрущили ся.

ЗАМІТКА 2. В кількох церковних висловах задержуємо давне церковнославяньске закінченє: **-ие**, а то: водосьвя́т**ие**, єванге́л**ие**, ко́п**ие**, ору́ж**ие**; впрочім пишемо: **-є**, пр. ді́ла**нє**, пи́са**нє**, милосе́рд**є**, спасе́**нє**, упо́ва**нє** ітд.

§. 32.

аї, **еї**, **ої**, **уї**, **юї**... (не: аі, еі, оі, уі, юі...)

в чужих висловах (усуваючи роззїв), пр. архаї́зм (не: архаі́зм), Каїн, Михаї́л, Рафаї́л, Енеїда, героїчний, руїна, Люїза ітд.

§. 33.

-ия (**-їя**, **-ія**) не: **іум**

в таких іменниках загальних, як: гімна́з**ия** (не: гімна́зіум), губе́рн**їя**, коле́г**ія**, консисто́р**ия**, мініґсте́р**ия**, семіна́р**ия** ітд.

[Але: архів, лїце́й, кольосе́й, горре́ндум, індиві́дуум, ме́трум, фо́рум.]

§. 34.

гі не: **ги**

в висловах присвоєних з грецкого: **гі**яки́нт, **гі**дравлі́чний, **гі**дрогра́фія, **гі**дропа́тия, **гі**гіє́на, **гі**єна, **гі**єрогліф, **Гі**менє́й, **гі**пе́рболя, **гі**перпроду́кция, **гі**пноти́зм, **гі**покри́т, **гі**по́тека, **гі**потє́за, **гі**сте́рия ітд.

Але: ги́дра, гимн.

ЗАМІТКА. В кількох висловах, після утертого вже способу писаня, опускаємо: **г**, а то: Іля́рий, Ілярио́н, Іполи́т, істо́рія, Іспа́нія...

§. 35.

кс (замісць грецкого і латиньского: х):

ге**кс**аме́тер, е**кс**а́мін, е**кс**еку́тор, е**кс**исте́нция, е**кс**о́рта, е**кс**педи́ция, **Кс**енофо́нт, те**кс**т, о**кс**амі́т ітд.

§. 36.

ль не: **л** (перед: **о**):

антропо**льо**́гія, біо**льо**́гія, социо**льо**́гія, физио**льо**́гія, фі**льосо**́фія **Ль**омба́рдия, **Ль**ондо́н ітд.

§. 37.

с не: **з**

в висловах грецкого і романьского походженя на початку слова і в ґрупах: **нс**, **рс**, пр. **С**окра́т, **Со**́льон, **Со**́фія, **с**офі́ст; бран**с**оле́та, ко́н**с**уль, конси́лія, кон**с**оля́ция, Пе́р**с**и, універ**с**ите́т ітд.; рівнож в зложенім вислові: філь**со**́фія.

Але: це́нзор, цензу́ра, рецензе́нт, рецензия.

§. 38.

сх не: **ш**:

схе́да, **сх**е́ма, **сх**емати́зм, **сх**і́зма, **сх**оля́стика, **сх**оліяст ітд.

§. 39.

т не: **та**

в іменниках особових мужеских, присвоєних з латиньского і грецкого язика, як: арти́ст (не: арти́ста), архіте́кт, архімандри́т, лїнгві́ст, митрополи́т, пое́т, софі́ст ітд.

§. 40.

П о д в і й н и х співзвуків в іменах з а г а л ь н и х чужого походженя взагалї не уживаємо, отже: афе́кт, грама́тика, ма́па, профе́сор, ілюміна́ция, ілюстра́ция, ілю́зия, інова́ция, анексия, коля́тор, коре́кта, кору́пция, коміся, проце́сия, ка́са ітд.

Противно в іменах в л а с н и х о с о б о в и х і назвах г е о г р а ф і ч н и х ітд., чужого походженя лишаємо подвійні співзвуки, пр. Ґрімм, Гофф, Ле́ссінґ, Шіллєр, Каппадо́кія, Ассирия, Гу́нни ітд. — винявши імена і назви вже від давна цїлком зрущені, пр.: Брита́нїя, Ро́сия, Іполи́т, Пельопоне́з, Фили́п, Кири́ло ітд.

§. 41.

Імена власні *місць* (країв, міст, гір, рік, озер ітд.), як старинні так і новочасні, пишемо так, як они нині Русинами виговорюють ся, пр.: Азия, Атéни, Беóтия, Вифлеéм, Грéция, Єги́пет, Єрусали́м, Кіпр, Лякедемóн, Мезопота́мія, Мікéни, Пéрсия, Рим, Сиракýзи, Фенїкія ітд.; — Аквісгра́н, Бордó, Бретáнь, Білгра́д, Да́нїя, Женéва, Іта́лїя, Липск, Льондóн, Медиоля́н, Пари́ж, Пра́га, Тоскáна, Фра́нция ітд.; — Дуна́й, Льоа́ра, Ти́бер ітд.

§. 42.

Імена власні *особові старинні*. Ті імена зрущили ся способом, що кінцеве: **-as**, **-es**, **-os**, **-us** по найбільшій части відпало, **-ias**, **-ies**, **-ios**, **-ius** замінило ся на: **-ій**, **(-ий**, **-їй)**, а противно кінцеве пневе: **-n**, **-nt** позістало, пр. Азúнїй, Айсхíль, Алькáй, Анаксимáндер, Анаксимéн, Аппій, Аристотéль, Аристофáн, Аттик, Верги́лїй, Гомéр, Гора́ций, Дидúм, Еврипíд, Енéй, Епамінóнд, Ксенофáн, Лїкýрг, Перúкль, Пітаго́р, Тибýлль, Тиртáй, Тукідúд, Сúммій, Федр, ітд.; — Крúтон, Ксенофóнт, Плятон, Сципіон, Сóльон, Цúцерон ітд.

Але: Мíнос, Нéпос, Та́лєс, Янус. Рівнож: Пáрис, Да́тис ітд.

§. 43.

Імена *особові новочасні*, котрі вже зрущили ся, пишемо рускими буквами, віддаючи по можности оригінальний звук (хотяй би навіть проти правил, поданих в §. 31.), пр. Ба́йрон, Боккáчіо, Беранжé (2. відм. Беранжéра), Бра́ндес, Ва́льтер Скотт, Вольтéр, Гáйне (Heine), Гéгель, Да́нте, Дімá (2. відм. Дімáса), Доде́ (-éта), Кальдерóн, Колю́мб, Корнéйль, Лéссінг, Расíн, Руссó, Рафаéль, Свіфт, Стюарт, Шекспíр, Шíллєр ітд.

Передовсїм рущимо славяньскі (і литовскі) імена, пр. Ви́товт, Вук Ка́раджич, Гéдимин, Гощи́ньский, Да́нїчич, Добро́вской, Єлячич, Залéский, Міцкéвич, Мíкльосич, Пáляцкий, Пýшкин, Рокита́ньский, Собéский, Ша́фарик, Яга́йло, Скирга́йло, Ягич ітд.

§. 44.

Менше присвоєні рускій мові чужі імена власні пишемо для зрозумілости латиньскими буквами так, як они оригінально пи-

шуть ся, пр. Brachelli, Du Bois-Raymond, Foucault, Mirabaud, Mirabeau, Neef, ten Brink, van Houten, O'Connell ітд.

V. ВЕЛИКІ БУКВИ.

§. 45.

Великою буквою пишемо:

1. початок кожного писаня; дальше по точці, замикаючій попереднє реченє, а по двоточці тоді, коли без зміни наводимо чиїсь слова, однак нїколи перед вичислюванєм, пр. Нáродна послóвиця говóрить: Хто в бідї даé, два рáзи даé. Але: Мáємо чотúри чáсти рóку: весна́, лїто, óсїнь, зима́.

2. по питайнику і по знаку виклику, коли слїдує відповідь або нова гадка: Чи був ти у брáта? Був. — Гóсподи милосерний! Не осиротú нас!

3. в поезиї початок кождого стиха, пр.

І дéнь ідé і нїч ідé...
І, гóлову схопúвши в рýки,
Дивýєш ся: — чомý не йдé
Апóстол прáвди і науки?!

4. всї імена власні т. є. назви осіб (людий, богів, сьвятих духів ітд.), монаших зборів, народів, держав, країв, міст, сїл і їх мешканців; імена власні давані зьвірятам; назви улиць, рік, гір, озер, морий, гербів, сьвят, тїл небесних ітд., пр. Алексáндер Велúкий; Бог (але: богú погáньскі), Пресьвята Дївá, Петрó, Шашкéвич, Зевс, Атéна, Василяни́н, Домінїкáни, Полúк, Рýсин, Австро-Угóрщина, Галичина́, Львів, Замарстúнів, Львовяни́н, Яворовець, (пес) Рябкó, (корóва) Красýля, (ýлиця) Городéцка, (рікá) Днїстéр, Карпáти, Мóрске Око, Чóрне мóре, герб Любич, Різдвó, Велúкдень, Вéнус, Барáн ітд.

5. прикметники утворені від назви особи, о скілько не служать до означеня цїлого роду, пр. Шевчéнків заповіт, Міцкéвичеві твóри, Петрóва книжка, Могиля́ньска колéгія, слýжба Бóжа, Богорóдичин прáзник, Цицерóнів вúсказ ітд.; — але: цицерóньский стиль, могаметáньскі пýтники, лютéрска цéрков ітд.

6. заголовки і назви всяких творів, пр. Котляре́вского Енеїда, Гомéрова Іліяда, Шевчéнкові Неофіти, Міцкéвичеві Дзяди, Рафаéля Мадóнна. — В довших заголовках пишемо тілько перше сло-

во великою буквою, пр. Істо́рия ру́скої лїтерату́ри Огоно́вского, Скля́нка води́ Скрі́бого ітд.

7. титули і урядові назви властий і институций, пр. ц. к. Намісни́цтво, Ви́дїл Краєви́й, Акаде́мія Нау́к в Кра́кові, Наукове́ Това́риство ім. Шевче́нка у Льво́ві, Ру́ске Това́риство педагоґі́чне ітд., отже також Це́рков (в значіню су́сполу реліґійного, але: це́рков сьвято́го Петра́). — В назвах, що складають ся з кількох слів, треба писати великою буквою тілько слово п е р ш е або також слова в и р і ж н ю ю ч і, пр. Ра́да Шкільна́ краєва́, Краєви́й Сою́з кредитови́й, ц. к. уприв. акци́йний Банк Ґіпоте́чний ітд.

Рівнож уживає ся великої букви в скороченях титулів і урядових назв, щоби раз-враз не повторювати повного титулу або назви, пр. Акаде́мія (замісць: Акаде́мія Нау́к в Кра́кові), Ви́дїл (замісць пр.: Ви́дїл Това́риства "Про́сьвіта"), Університе́т (замісць пр.: ц. к. Університе́т у Льво́ві) ітд.; Намі́сник (замісць пр.: ц. к. Намі́сник Галичини́, — але: стано́вище ц. к. намі́сника в краях репрезенто́ваних в Ра́дї держа́вній), Дире́ктор (замісць: ц. к. Дире́ктор академі́чної ґімна́зиї у Льво́ві, — але: при́писи вкладають на директо́рів обовя́зок чува́ти ітд.).

8. вкінци в листах і поданях пишемо великими початковими буквами не тілько титули осіб, властий і урядів (як повисше), але також заіменники особові і присвоюючі, о скілько відносять ся до особи, до котрої пишемо, пр. Висо́ке ц. к. Намісни́цтво! Висо́кий Ви́дїле Краєви́й! Високопова́жаний Па́не Профе́сор! Дороги́й Това́ришу! Про́шу Т е б е́. Від да́вна чека́ю на Т в і й лист ітд.

§. 46.

МАЛІ БУКВИ.

Малою буквою початковою пишемо:

1. назву днїв і місяців: неді́ля, понеді́лок, вівто́рок, середа́, четве́р, пя́ток, субо́та; мі́сяць сі́чень, лю́тий, март, цьві́тень, май, че́рвень, ли́пень, се́рпень, ве́ресень, жо́втень, листопа́д, гру́день.

2. прикметники, утворені від власного імени місцевости, пр. поді́льські лани́; во́линьска земля́; ру́скі се́ла; по́льскі го́роди; бережа́ньский став; я́ворівскі ви́роби з де́рева ітд.

VI. ДЇЛЕНЄ СЛІВ.

§. 47.

1. Односкладних слів не розриває ся нїколи, отже не: зглядь, мі-ст, ка-рк ітд., але цїле слово переносимо на нову лїнїю.

Приіменників: **в** і **з** не лишаємо нїколи на кінци записаної стрічки, бо они не творять складу. Не пишемо отже: в- Кра́кові, з- Ві́дня, але в Кра́-кові, з Ві́д-ня.

Однак пишемо: зі Льво́ва, зі Зо́лочева.

2. Роздїлюючи кількісноскладні слова, треба держати ся отсих вказівок:

а) коли яке слово є так з л о ж е н е або з л у ч е н е з п р и с т а в к о ю, що легко розпізнати складові части, тоді першу складову часть лишаємо на кінци записаної стрічки, а другу переносимо на слїдуючу лїнїю, пр. повно-ви́дий, біло-ли́ций, безо́дня, коно-ві́д, без-зу́бий, по-втори́ти, наді-сла́ти, за-ткну́ти, замкну́ти, зі-пхну́ти, ви́-вчити, ви́-йти, віді-гна́ти, розі-рва́ти, підо́шва, об-уме́рти, не-дба́лий ітд.

Виїмки: о-бі́д, о-бу́х, по́-душка, ро́-зум, ро-са́да, ро-сі́л.

б) коли слово є п о є д и н ч е, а межи двома самозвуками находить ся тілько о д е н співзвук, то переносить ся єго до слїдуючої стрічки, пр. во-да́, гли́-на, ма-ра́, роз-би-ра́-ти, ро-са́, чолові́к ітд.

ЗАМІТКА. **дж**, **дз** виражують тілько о д е н звук, для того нероздїльно переносять ся на слїдуючу лїнїю, пр. са́-джа, гля-джу́, ро-дзи́нки ітд.

в) коли слово є п о є д и н ч е, а межи двома самозвуками находять ся д в а, т р и або б і л ь ш е співзвуків, то на слїдуючу лїнїю переносимо тілько о с т а т н и й зміж них, пр. ве́з-ти, зем-ля́, кла́д-ка, крох-ма́ль, по́ч-та, бруд-ни́й; же́рд-ка, ко́рч-ма, ме́рз-нути, ме́ст-ник, скарб-ни́ця, це́рк-ва, умер-ли́й ітд.

ЗАМІТКА. Однак групи: **ств**, **тв**, **дв**; **ск**, **сп**, **ст**, **сл**; дальше **к**, **г**; **п**, **б**; **т**, **д** з слїдуючим **л** або **р** звичайно не роздїлюють ся і переносять ся нероздїльно на слїдуючу лїнїю, все одно, чи стоять они по самозвуцї, чи по співзвуцї, пр. бога́т-ство, чер-ство́й, това́ри-ство, па́-ства; купе́ц-тво, же́р-тва, бри́-тва; різ-дво́; ле́-дво; — ру́-ский, че́-ский, ві́й-ско; при́-спа, ві́-спа; пу-сти́й; вар-ста́т; цир-клювати, пис-кля́, і-гра́; до́-брий, ра́с-пря; му́ш-тра, ван-друва́ти ітд.

VII. ЗЛОЖЕНІ СЛОВА.

§. 48.

1. Зложені частиці, а іменно прислівники, приіменники і злучники, пишуть ся разом тоді, коли їх складові части так з собою зросли ся, що творять оден звичайний вираз. А пізнаємо се по тім, що котранебудь з складових частин сама для себе нині вже не уживає ся або, коли і уживає ся сама з осібна, то в іншім значіню, чим в частиці зложеній. З тих причин пишуть ся разом:

а) прислівники: байду́же, безпере́ч, бода́й, взагалі́, ві́дки, відра́зу, ві́дси, ві́дтам, відта́к, ві́дти, вкінці́, вку́пі, вна́слїдок, впере́д, впе́рше, впо́вні, впорожні́, впра́вдї, врядѝгоди, вспять, голїру́ч, доокóла, до́ки, долїни́ць, до́раз, дора́зу, до́си, доси́ть, до́ста, досто́ту, завбільшки́, завдовжки́, завглубшки́, завгрубшки́, за́єдно, за́всїди, за́втра, завширшки́, завчасу́, заздалегі́дь, зале́дви, за́любки, зана́дто, запо́котом, за́раз, заразо́м, зве́рха, зві́дси, звільна, зго́дом, зма́лку, знадво́ру, знов, зо́всїм, зра́зу, зре́штою, і́нколи, комі́тьголов, лївобі́ч, мимохі́дь, мимохі́ть, мимохо́дом, наборзі́, навга́д, навзна́к, навиперед ки, навідворіть, на́вість, навко́лїшки, навманя́, навми́сно, навпаки́, навпросте́ць, навскі́с, навстрі́ч, навстя́ж, нада́рмо, наза́д, наздогі́н, назу́стріч, наконе́ць, нали́во, наосліп, наперед, наперекір, напоперек, напо́слїд, напра́во, нара́з, наразі́, наре́штї, насамперед, наскрізь, нато́мість, на́тще, немо́в, нена́че, нера́до, нера́з, нїко́ли, нїя́к, обіру́ч, опісля, опя́ть, о́сторонь, пово́ли, поде́коли, поде́куди, поза́втра, позавче́ра, позаторі́к, по́ки, пома́лу, пона́йбільше, поспо́лу, потім, пото́му, потро́хи, правобі́ч, притім, самохі́ть, сего́дня, сейча́с, силоміць, скоросьві́т, сно́чи, спершу́, спра́вдї, тогі́д (-і́дь), торі́к, упе́рше, чима́ло...

б) прислівники: за́для, за́місць, за́через, здовж, зза, зме́жи, знад, зпе́ред, зпід, зпоме́жи, зпо́над, зпо́під, довкруги́, ізза, напро́тив, недале́ко (пр. недале́ко шко́ли), око́ло, пі́дчас, по́біч, пове́рх, повисше, по́за, позд о́вж, поме́жи, помимо, по́між, по́над, поні́зше, попере́д, попере́к, по́під, по́при, по́руч, посе́ред, поу́з, про́між, су́против...

в) злучники: аби́, а́нїж, бу́цїм, длято́го, за́ки, за́ким, зате́, коби́, немо́в, на́че, нена́че, нїби́, наколи́, наскі́лько, о́тже, позая́к, проте́, таж, тай, тако́ж, тимчасо́м, щоби́, щоб...

г) пишемо разом також приіменники з приналежним і м е н е м, коли наголос спочиває на приіменнику, пр. до́сьвіта, за́молоду, за́муж, за́що, на́ново, на́що, по́ночи, по́що..

2. Навпаки такі частиці, котрих складові части виступають в нашій сьвідомости осібними словами, треба писати о к р е м о:

а) без су́мніву, без числа́ (але: бе́зліч), від да́вна, від за́втра, до за́втра, до пі́зна, до ре́шти, до си́та (але: доси́ть), до тепе́р, з бли́зка (-зька), з висо́ка, з гру́бша, з да́вна, з да́вних дове́н, з дале́ка, з нїме́цка, з па́ньска, з по́льска, з поря́дку, з причи́ни, з ти́ха, з уго́рска, з че́рги (але: зві́льна), з часо́м, за висо́ко (за висо́кий), за до́вго, за то́нко, на спо́вид, на по́каз, на пото́м, на тепе́р, о скі́лько, по давно́му, по на́шому, по ни́нї, по нїме́цки, по по́льски, по поря́дку, по про́сту, по старо́му, по ти́ху, по ча́сти, по че́рзї (але: пово́ли, пома́лу), по пе́рше, по дру́ге, по тре́те ітд.;

б) **чим**, **що**, **як** пишемо о к р е м о, пр. чим ско́рше, чим ху́тше, чим ра́з (пр. лїпше); що рі́к, що мі́сяць, що ти́ждень, що де́нь (але: на що́день), що дня́, що ра́з, (пр. стараннїйше), що до; по́ки що; як на́йлїпше, як стій, як слі́д, як ра́з ітд.

3. Пишемо завсїгди о к р е м о: **би**, **же**, **но**, **ся**, **то**, пр.: я дїла́в би, ти писа́ла би; брат же відповів; той же сам у́ченик; ходи́ но сюди́; учу́ ся; ми́єте ся; хто то там був? Котри́й то у́ченик написа́в?

Але завсїди разом: аби́, коби́, нїби́, щоби́; бу́дьто, на́дто.

4. Противно пишемо разом слова зложені з: **-б**, **-будь**, **-небу́дь**, **-де**, **-ж**, **-крат**, **-сь**, пр. дїла́лаб, хвали́либ, коли́б; котрийбу́дь, котрийнебу́дь, де́котрий, де́хто, де́що, деїнде; хтож, щож, она́ж, єго́ж; двакра́т, трикра́т; десь, коли́сь, хтось, учу́сь, ми́ємось, мо́литесь ітд.

5. Перечене: **не**:

а) зростає ся в одно слово не тілько з всякими і м е н а м и, т. є. з іменником, прикметником і числівником, але також з п р и с л і в н и к а м и, утвореними від імен, коли слово через те набирає осібного значіня, пр. недо́рід, неду́га, не́лад, не́міч, непоря́док, непо́тріб, несла́ва, нетя́га; — неви́нний, неза́здрий, незря́чий, непокі́рливий, нему́дрий, непутя́щий; — неоде́н; — неба́вком, неба́ром, невро́ком, недале́ко, незаба́ром, немо́в, непри́чком ітд.

б) в п р о т и с т а в л е н я х пише ся "**не**" окремо також перед іменами і прислівниками, пр.: Се не (є) хара́ктер, а́ле упря́мість. Буває́ло се не раз, не два, а́ле мно́го разів. Мі́сто не (є) дале́ко ітд.

в) перед дїєсловами пишемо "**не**" окремо, пр. не зна́ю, не ма́є, не бажа́ючи, не написа́вши, не говори́ ітд.

ЗАМІТКА. Однак пишемо разом: нема́ (неособово), нехотячи́, не́хотя і не́хоч (яко прислівники), нена́видіти, недоста́ти, недомага́ти, знево́лити, зневі́рити ся, зневажа́ти, знемощі́ти, знеохо́тити, унещасли́вити..., позаяк они походять від: невóля, невíра, нéмощі, неохóта, нещасли́вий...

6. Іменники і прикметники зложені, котрих складові части сплинули зовсім в о д е н висліе, пишемо р а з о м, пр. верти́порох, гони́вітер, жми́крут, пали́вода, перекоти́поле, пройди́сьвіт, стрімголо́в; дивде́рево, гололе́диця, лихоліте, слабоси́ле; Богоро́диця, водопійло, водохре́стє, горлоріз, коновід, костогри́з, кожемя́ка, снови́да, страхополо́х, хлібоpо́б, богомільний; білоли́ций, довгову́сий, карооки́й, кривобо́кий, круглоли́ций, крутобере́гий, сивоборо́дий, тонкове́рхий, чорноволо́сий, широколи́стий; вірлоо́кий серпоріг, беззу́бий, безру́кий, безязи́кий, безкри́лий ітд.

7. Коли складові части якогось зложеного слова лише з легка є з собою получені, то вставляємо помежи них роздїлку "-", пр. Австро-Уго́рщина, украïньско-ру́ский, церко́вно-славя́ньский, хірургічно-меди́чний, хлїб-сіль (хлїба-со́ли), оде́н-еди́ний, все́гона́всего, раз-вра́з, коне́ць-кінце́м, яко-та́ко ітд.

VIII. ПЕРЕПИНАНЄ.

§. 49.

ПРОТИНКА (,).

Протинка означає найкоротший перестанок голосу і кладе ся:

1. між реченє головне й побічне і також між два реченя побічні, пр. Граб є найтвердший з дерев, які ростуть в наших лїсах. Сьвятополк післав сказати Глїбови, щоб він швиденько їхав до Києва, бо нїби Володимир дуже слабий.

2. між реченя рівнорядні, коли они короткі і не мають речень побічних, пр. Реве та стогне Днїпр широкий, сердитий вітер завиває, додолу верби гне високі, горами хвилї підіймає.

3. між реченє скорочене або втручене і реченє головне, пр. Скінчивши свою роботу, прийду до тебе. Злість, кажуть, сатанї сестриця.

4. протинкою відділюємо прикладку і кождий 5. відмінок в реченю, пр. Син Володаря, князь Володимирко, перенїс ся до Галича. Мене, мати, Турчин знає, медом, вином наповає.

5. протинку кладемо між рівнородні части реченя стягненого (пр. між два або три підмети, присудки, такі самі придатки, поясняючі додатки ітд.), коли они не є получені злучниками: **і, та, тай, або, або-або, анї, анї-анї**, пр. Я прийшов, побачив, побідив. На дворі погідно, але холодно. Глубокий, наче море. Як дома, так і в школї.

Але: він і она; брат тай сестра; нинї або завтра; або я або ти; анї великий анї малий.

ЗАМІТКА. Коли згадані злучники — з виїмком "і" = "та" = = "тай" — сполучують цїлі реченя, тоді кладемо перед ними протинки, пр. Він анї не був хорий, анї не прийшов до школи. Або перун ударив, або злочинець підпалив. Але: Моли ся, працюй, поступай чесно і нїкого не бійся.

6. перед реченєм дїєїменниковим, пр. Посилає мене мати в степ, пшеницю жати. Сонце сховалось за гори, спочивать після довгого Петрівского дня.

§. 50.

ЗНАК СЕРЕДНИЙ (;).

Сей знак означає довший перестанок голосу, нїж протинка, і кладе ся:

1. між довші реченя рівнорядні, іменно коли мають при собі реченя побічні, пр. Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде. З небес на землю, від кінця сьвіта до кінця простирає ся воля Бога; всьо, що під сонцем і висше сонця, в сьвітї і за сьвітами, розгомонює мудрість безначальну і безконечну Єго; а перед сею мудростию марниця всї мудрости наші, як капля перед морем, як червина перед велитом, як годинка перед віками.

2. Між ґрупи безпосередно по собі слїдуючих рівнорядних частий реченя: А були там: Русини, Поляки, Чехи; Італїйцї, Іспанцї, Французи; Нїмцї, Англїйцї, Шведи.

§. 51.

ДВОТОЧКА (:).

Сей знак означає ще довший перестанок голосу, нїж знак середний, і кладе ся:

1. коли попереднє реченє головне пояснює ся реченями слїдуючими, пр. Наум Дрот був паробок на все село, дежив: батькови і матери слухняний, старшим себе покірний, між товариством друзяка.

2. коли вичисляємо подробиці або части, що належать до якоїсь цїлости, пр. Чоловік має пять змислів: зір, слух, смак, нюх і дотик.

3. перед словами якоїсь другої особи, коли їх наводимо дослівно, пр. Наум було й каже: Чоловікови треба трудитись до самої смерти.

4. в очерках (периодах), між реченєм попередним і послїдуючим, коли они є довгі, пр. Не хмара сонце заступила, не вихор порохом вертить, не Галич чорна поле вкрила, не буйний вітер се шумить: се військо йде всїма шляхами.

§. 52.

ТОЧКА (.).

Сей знак означає найбільше спущенє голосу і найдовший перестанок; він вказує, що мисль вже скінчена. Точку кладемо:

1. на кінци речень поєдинчих і зложених, пр. До смерти учить ся чоловік. Що се за чоловік, ніхто не знає.

2. по титулах, написях і заголовках, пр. Руска Читанка для низших кляс. Хмари. Повість Ів. Левицкого-Нечуя.

3. по числах, означаючих порядкові числівники, пр. Сьвятополк II.; на стор. 20. (= двайцятій); в 1904. роцї.

4. яко знак скороченя по всїх буквах, що заступають цїлі слова, не написані в цїлости, а то: відм. = відмінок, гл. = гляди, д. = добродїй, др. = доктор, ітд. = і так дальше, іті. = і таке інше, ітп. = і тим подібне, ос. = особа, п. = пан, пр. = приміром, прикм. = прикметник, пор. = порівнай, р. = рік, р. муж. = р. мужеский, р. жень. = рід женьский, р. сер. = рід середнїй, сьв. = сьвятий, сл. = слїдуючий, стор. = сторона, тзв. = так званий, тзн. = то значить, ц. к. = цїсарско-королївский, ч. = час, ч. од. = число одиночне, ч. мн. = число многе.

ЗАМІТКА. По скороченях ріжних мір, монет і хемічних материй не пише ся точки, пр. 1 cm, 11,1 K (= корона), S (= сїрка) ітд.

§. 53.

ПИТАЙНИК (?).

Сей знак кладемо по реченях або словах, котрими питаємо ся, пр. Хочеш похвали і нагороди? Заслужи собі. Чи ти читав поезиї Шевченка?

ЗАМІТКА. По зависимих питанях знаку питаня не кладемо, хиба що головне реченє містить в собі питанє, пр. Перше всего подумай, чи ти зможеш се зробити.

Але: чи знаєш ти, чого я прийшов до тебе? (Ту знак питаня відносить ся до головного реченя: "чи знаєш ти").

§. 54.

ЗНАК ВИКЛИКУ (!).

Сей знак кладе ся по тих реченях і по тих словах, котрі виговорюємо піднесеним голосом. Отже кладе ся єго по реченях і словах, що виражають зазив, подив, бажанє, радість, смуток, обуренє, гнїв, біль, жаль, рішучий розказ. Рівнож пишемо єго по всїх відмінках V-тих, коли они не стоять в серединї реченя (в такім случаю кладе ся по них тілько протинку), пр.

Будь здоров! Бійте ся Бога! Ох, лихо моє! О, Боже мій милий! — Іване! ходи но сюди! Будь щаслив, мій сину! (Але: Щож я тобі, друже, злого учинив?).

§. 55.

ПАВЗА (–).

Сей знак кладе ся:

1. коли означає ся мова недокінчена або перервана, пр. Дайте менї спокій, бо —;

2. коли опускає ся в реченю таке слово, котрого легко можна догадатись, пр. Хто робить, — голий не ходить;

3. коли надумуємо ся, якого слова нам ужити, або коли приготовляємо на щось несподїваного, пр. Не хочу бути невдячним, отже заплачу тобі за твою прислугу — грішми;

4. коли заіменник **то** або **се** вказує на попередні іменники або на ціле реченє, пр. Добро найкрасшеє на сьвітї — то братолюбіє;

5. замісць скобок, щоби віддїлити реченє скобкове, пр. Наглo — а було то полудне — ударив грім з чорної хмари.

§. 56.

СКОБКИ ([ ] ( )).

Скобками замикаємо поодинокі слова або цїлі реченя, що не належать до мисли того реченя, в котрого серединї они уміщені, але є додатком пищучого, пр. То дївчина ходить, й сама не знає (бо причинна), що такеє робить.

Скобки означають також, що в якімсь слові може випасти буква, пр. з(і)шити, з(і)сїсти.

§. 57.

ЗНАК НАВЕДЕНЯ (“ ”).

Сего знаку уживаємо:

1. щоби виразно означити, що замкнені ним слова не походять від нас, але від іншої особи, а ми їх тілько дослівно наводимо, пр. Господь Бог сказав: “Нехай буде сьвіт!”;

2. щоби зазначити поодинокі слова або звороти (титули книжок, написи), або щоби означити, що зазначене слово має побічне значінє, пр. Шевченка “Думки” деклямує молодїж радо. Добрий то “приятель”, коли єго до такого дїла намовив.

§. 58.

ТОЧКИ (...).

Сей знак означає, що говорячий не висказує всього, що міг би або хотїв би висказати, і що мовчанєм заступає говоренє, пр. “Я не Ганна, не наймичка, я ...” Тай занїміла.

§. 59.

РОЗДЇЛКА (-).

Роздїлку пишемо:

1. коли дїлимо слова на кінци стрічки;

2. в зложених словах, коли складові части лише з легка з собою сполучені, пр. Австро-Угорщина; князь-гординя, смутний-невеселий, плакати-ридати, ледви-ледви, хлїб-сїль, яко-тако ітд.

(С. 1—25)

Руска правопись зі словарцем. — Львів, 1904.

Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

(1859–1936)

Мовознавець, педагог; громадсько-політичний та культурний діяч Буковини. Автор створеної у співавторстві з Ф. Гартнером "Рускої граматики" (1893), із виданням якої в українських школах Галичини й Буковини було офіційно запроваджено фонетичний правопис. "Правописні непорозуміння" — критичний відгук С. Смаль-Стоцького на видану функціонуючою при австрійському уряді Галицькою шкільною краєвою радою "Руску правопись зі словарцем" (1904)[1]*, який учений закидає непослідовність у дотриманні фонетичного принципу, що, на його думку, породжує правописний хаос в Україні.*

[1] Див.: Руска правопись зі словарцем. — *Упор.*

ПРАВОПИСНІ НЕПОРОЗУМІННЯ

<...> Зі всїх боків піднято голоси за управильненням шкільної правописи (Верхратський, Подолинський, Шкурган) ба навіть церковня часопись "Сіон" [2] у Львові домагала ся полагодження цеї справи, бо справдї дійшло вже було до вавилонського столпотворенія. Правда, у всїх було лише на думцї, зреформувати якось уживану доси етимольогічну правопись. І дидактичні потреби школи і дальший розвиток лїтератури, яка доси вже значно була зросла, поставили це питаннє на порядку дневнім. Бо правопись може лиш на око річ маловажна. Не належить вона вправдї до таких принципіяльних питань, що від їх рішення залежить все, однак це справа таки важна, як для науки мови в школах так і для лїтературнаго розвитку мови взагалї. Українська мова в Австрії здобула собі важне місце в публичнім життю, її учать в школах, в нїй видають закони державні і краєві, уряди і суди мусять послугувати ся нею, в церкві чути її в проповідях (і церковні книги читають тут з українською вимовою), одним словом терен уживання української мови дуже розширив ся, її потребують знати не лиш Українцї, але і люди иньших націй. Тим більше треба було вже раз полагодити правописне питаннє.

В р. 1886-ім підняв я враз з моїм товаришом Гартнером зовсїм серіозно це питаннє в пропамятнім письмі до мінїстерства осьвіти, в котрім ми доказавши з одного боку, що т. зв. правопись етимольогічна у нас зовсїм не історична, а штучно придумана і що задля того зовсїм неможливо запровадити в нїй який небудь лад, а покликуючись з другого боку на українську лїтературу і на словар Желеховського, який якраз появив ся, жадали заведення в школах фонетичної правописи і подали проєкт цеї правописи, уложивши в правила правопись словаря Желеховського. Це та правопись, якої тепер уживають у нас загально з невеличкими ріжницями. В основу її лягла куліївка, бо задержано в нїй стародавні знаки я, є, ю, й, між-тим як Драгоманов писав натомісць якийсь час ja, je, ju, j, а в сполуцї з мягкими шелестівками -ьа, -ье, -ьу. Тільки для звука ji завів Желеховський знак ї, який знаний нам із старого церковного письменства і яким колись і Драгоманов послугував ся по голосівках в значіню ji. Ним

[2] Український католицький журнал, що виходив у Львові в 1871—1885 рр. На його сторінках публікували наукові праці з богослов'я, церковної історії та права, проповіді; видавався народною мовою з церковнослов'янськими елементами, етимологічним правописом. — *Упор.*

доповнено систему, звязану з знаками я, є, ю, т. зн. надано і йому (ї) значіння раз ji, а в сполуці з мягкими шелестівками — ьі.

Закипіла грізна, завзята боротьба, що тяглась аж до року 1893-го. З тяжкою бідою, при помочи добрих людий (назву тут особливо Олександра Барвінського і пок. Омеляна Партицького) удалось нам противників побороти. А між ними був і такий важкий, як Омелян Огоновський. Дуже важну ролю відограв при тім словар Желеховського, що на нього ми як на яке євангеліє все наново могли з успіхом покликуватись.

Рішила цю справу що йно уложена нами ф о н е т и ч н а граматика української мови для шкіл середних, котра збила з пантелику усіх лжепророків, які голосили, що при фонетичній правописи неможлива ніяка граматика.

Саме двадцять літ минуло, як в Галичині і на Буковині запроваджено предложену нами фонетичну правопись в школах. Поза школою, н. пр. в часописях, в консисторіях, в товариствах ще досить довго придержувано ся давньої "етимольоґічної" правописи. Але в школі, між самими учителями української мови, було зразу чимало противників нової правописи. Не диво. Велику силу має привичка. Старші люди, що зжили ся з давньою хоть недорічною правописию, не раді були навикати до чогось иншого. Ба і граматики вчитись їм, та ще й професорам, не було в голові. Своє незнаннє треба було покрити чим иншим. Підняв ся рух против нашої правописи нїбито задля її непослїдовности; скликувано анкети, до яких однак мене як автора першої фонетичної шкільної граматики і нової шкільної правописи зовсім не покликувано — і нарештї галицька рада шкільна краєва видала осібну, досить обємисту книжку "Руска Правопись" [3] і приписала її для шкіл.

Не можна сказати, щоб це нове рішеннє правописної справи було щасливе і успішне; річ безперечна, що поправка наступила де в чім in peius, головно задля того, що понехано фонетичну "засаду" пиши, як правильно говорить ся. Нїкого отже не може здивувати, що ся "поправлена" правопись не приняла ся загально і що останнїми часами почали знов гомонїти про правописний хаос і т. п.

Загально взявши, не можна-б, здаєть ся, після фонетичної правописи писати фальшиво, з н а ю ч и п и с ь м е н н і з н а к и, якими виражають ся звуки, і р о з у м і ю ч и д о б р е ї х

[3] Правопис, складений Галицькою шкільною краєвою радою та схвалений Філологічною секцією НТШ (виданий у Львові 1904 р.). — *Упор.*

з н а ч і н н є. Це одно треба дійсно знати і розуміти, а цего чей не так богато і не тяжко навчити ся, які н. пр. звуки виражають ся у нас в письмі буквами я, є, ю, ї, в, л, які звуки вяжуть ся з знаками т, д, с, з, л, н, ц, а які з знаками ть, дь, сь, зь, ль, нь, ць, — які звуки виражають ся буквами та, да,... те, де,... ту, ду,... ті, ді,... , а які буквами тя, дя,... тє, дє,... тю, дю,... тї, дї,... Це, як кажу, треба знати і розуміти, а тоді і пиши буква в букву кождий звук, або кожду сполуку звуків так, як говориш. В тім то і лежить велика вартість фонетичної правописи для школи і народньої осьвіти!

Аби показати як коротко дадуть ся представити усї правила фонетичної правописи, наведу тут ті правила так, як ми їх уложили в шкільній граматиці. Ось вони:

Звуки української мови виражають ся в письмі отсими 33 буквами: а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Змежи них означають 1. шість букв поєдинчі голосівки, 2. сїмнайцять поєдинчі шелестівки, 3. три букві зложені шелестівки, 4. дві раз голосівки, раз шелестівки, 5. одна є лише знаком мягчення, 6. чотири означають сполуку шелестівки з голосівками.

1. Поєдинчі голосівки [4] є: а, е, и, і, о, у, н. пр. баба, тебе, бити, він, то, буду.

2. Поєдинчі шелестівки є: б, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, н. пр. біб, гора, газда, дім, жаба, за, кого, лис, мене, нива, по, робота, сукно, так, Федір, ходити, шило.

Зложені шелестівки є: ц, ч, щ, н. пр. цап, чути, що. В двозвуку ц є іменно т і с, в двозвуку ч так само т і ш тїсно з собою сполучені: щ є властиво шч. Для так само тїсних сполук д і ж, як в словах ходжу, дождженка, і д і з, як в словах дзвін, родзинки нема осібних знаків.

4. Знак в має перед голосівками, а в назвуку слів также і перед шелестівками, значіннє шелестівки, н. пр. вода, рівець, сливок, вложити, вторувати. З попередущими голосівками лучить ся в двозвуки, в котрих означає тільки, що (недочутне) у, н. пр. Европа, бив, півостров, лавка, сливка, пішов, був.

Буква й є лише перед о шелестівкою; йо подибується рідко коли, н. пр. сойок, (сойка), байок, (байка); зрештою хиба в чужих словах і нарічевих формах, н. пр. Йордан, його, йому. З попереду-

[4] В оригіналі помилково — "шелестівки". — *Упор.*

щими голосівками лучить ся й в двозвуки, в котрих означає тільки, що (недочутне) і, н. пр. дай, байка, Мадей, бий, сойка, купуй.

5. Щоби означити, що якусь шелестівку, треба мягко вимовляти додаєть ся до тої шелестівки у визвуку складу, а также перед твердою шелестівкою і перед о знак ь: будь, зять, князь, місяць, біль, вогонь...; будьмо, батько, возьми, сьвіт, цьвіт, киньте...; мальований, пятьох, цього, всього...

Коли задля такого змягчення, що означене знаком ь, мягчить ся ще і друга шелестівка перед нею, так що дві мягкі шелестівки стануть побіч себе, то мягченнє першої шелестівки не означуємо з осібна, н. пр. гвіздь, кість, боязнь..., а не гвізьдь, кісьть, боязьнь...

6. я, є, ї, ю є знаками сполуки звука й (по безголосих проривних шелестівках п, т, к — властиво безголосого й, т. зн. меньше більше дуже тоненького х, як його вимовляємо перед і) з поєдинчими голосівками, н. пр. я, мясо, пятий, краєм, краї, їв, вюн, бю, бє, Юрко... Знаки я, є, ї, ю мають це значіннє лише в назвуку слів, по других голосівках і по п, б, в, м, ф. По ж, ч, ш, щ вони не подибують ся[5]. По шелестівках, котрі можуть мягчити ся, т. зн. по т, д; с, з, ц; л і н означають вони змягченнє цих звуків, так що дя, дє, дї, дю = дьа, дье, дьі, дьу — тя, тє, тї, тю, зя, зє, зї, зю, ся..., ця..., ля..., ня..., = тьа, тье, тьі, тьу, зьа, зье, зьі, зьу, сьа..., цьа..., льа..., ньа..., н. пр. дядина, дїд, тїло, ся, сїяти, лїд, люблю...

Змягчення ще другої шелестівки перед я, є, ї, ю не означуємо з осібна, н. пр. слїд, слїпий, снїг, стїна..., а не сьлїд, сьлїпий, сьнїг, сьтїна...

Однак мягченнє звука л виражаємо з осібна знаком ь [6]:

---

[5] На Україні пишуть однак также лежять, ніччю, збіжжя, анальогічно до хвалять, костю, життя (але лежати); в тім разї я, ю, звучать майже як двозвуки (іа, іу).

[6] В першім виданню нашої Граматики (1893) не було установлено таких виїмкових правил для писання ль. Ми добре знали, що декуди на Україні тай н. пр. на Буковині є середнє л, т. зн. нї зовсїм мягке, нї зовсїм тверде (як от нїмецьке l), і там не говорять пильно, вільно, сильно, більше, а пилно, вілно, силно, білше. Знали ми однак также і це, що в иньших сторонах вимовляють на тім місцї мягке ль. Для того уважали ми тодї за найлїпше писати полнїйший, палцями, читаля..., бо гадали, що і одні (читаючи це з середним л) і другі (читаючи це з мягким ль) будуть тим вдоволені. Не перечимо, що стояв тому на перепоні звичай писати пильний з мягким ль. Та вже в 2-ім виданю ми мусїли

а) в іменниковім наростку -альня, н. пр. читальня..., а не читалня.

б) перед наростком -ця, н. пр. Юльця, а не Юлця...

в) в усіх відмінках іменників з визвуком на -лець і -лень, н. пр. стрільця, пальцями...

г) перед -нїйший, н. пр. пильнїйший, сильнїйший, а не пилнїйший, силнїйший...;

накінець змягченнє звука л і н виражаємо з осібна знаком ь в цїлій відмінї тих іменників, у котрих л, н вже в 1-м відмінку одн. цим знаком змягчені, н. пр. культ, отже в культї, ненька — отже неньцї, а не ненцї...

Коли-ж до слова, що починаєть ся звуками я, є, ї, ю, долучить ся зпереду приставка з-, роз-, від-(од-), над-, перед-, то з і д звичайно не вимовляємо змягчено, а твердо, а я, є, ї, ю значать тільки, що йа, йе, йі, йу, н. пр. зїсти, зявити ся, відїхати... Также і в слові адютант і подібних чужих словах вимовляємо д перед ю твердо.

(По р не означають я, є, ю анї змягчення цего р, анї тільки, що йа, йе, йу, лише двозвуки з недочутним і, (отже меньше бїльше як іа, іе, іу), н. пр. ряд, пірє, хрюкати).

Ось і всї правописні правила!

Гадали ми, що чим меньше правописних правил, тим лїпше. Так нї! Замісць навчити ся тих кілька правил про це, що кождий знак означає, і сьміло писати, жадають, правил на писаннє майже кождого, особливо-ж чужого слова. Дїти мусять в школї того вчити ся, а дорослим і не в голові, держати ся недорічних правил, бо naturam expellas furca, tamen usque recurret. Так і тут, розумна засада фонетична жадає все наново свого права — пиши, як говориш!

Вже в першім виданню нашої граматики (1893) мали ми правдиву мороку з всякими жаданнями в справі правописній і мусїли для сьвятого спокою то тут, то там попустити і доконечно ще деякі правила установити. Не хотїли нам вірити, що фонетична правопись дасть ся зовсїм коротко представити. А тепер казуїстика дійшла до крайнїх границь і для фонетичної нашої правописи надруковано цїлу книгу, цїлий словар ("Руска Правопись"),

---

пристосувати ся до приписів "Рускої Правописи", виданих Галицькою Радою Шкільною Краєвою на підставі ухвали анкети, і завести отсї виїмкові постанови для писання ль і в Граматиці (1907 г.); цей спосіб писання здебільшого приняв ся. Оправданнєм для писання ль в усїх цих разах служить це, що обі шелестівки належать до ріжних складів.

так як би правопись нашої мови була така, як англійська і т.п. І помимо того — сьміх людям сказати — правопись, як з усіх боків чути, все ще неуправильнена!

Коли розглянути ся в нашім письменстві за всякими правописними ріжницями, і коли ще окрім того зібрати все те до купи, що в правописній дискусії у нас про ці ріжниці говорило ся, то перед усім кождий обєктивно мусить признати, що в порівнанню з дійсною правописною анархією, яка панувала у нас ще так недавно (перед 20-ти роками!), теперішній стан правописної справи на цілій українській території представить ся нам величезним, просто надзвичайним поступом. Наша теперішня правопись з всякими її ріжницями що до свого усталення і опанування письменства не уступає майже в нічім перед сучасними правописями иньших, навіть значно більше літературно розвинених мов. На доказ того просимо приглянути ся докладно правописи пр. з одного боку Літературно-Наукового Вістника [7], Української Хати [8], Записок тов. ім. Шевченка [9], з другого боку правописи "Ради" [10], а далі "Діла" [11] і т.п.

Ріжниці, очевидно, побачить кождий. Однак проаналізувавши їх докладно, переконаєм ся, що одні мають свою причину в не зовсім ще доконанім усталенню нашої письменної мови — це

---

[7] Один із найвизначніших свого часу українських часописів, заснований як видання НТШ у Львові 1898 р. Редакторами були І. Франко, М. Грушевський та ін. Журнал послуговувався фонетичним правописом Є. Желехівського. Після зняття заборон на українське друковане слово 1905 р. "Літературно-науковий вісник" було перенесено до Києва, де його продовжували видавати желехівкою. — *Упор.*

[8] Літературно-критичний та публіцистичний часопис — друкований орган національно-демократичного руху в українському суспільстві початку XX ст.; виходив у Києві в 1909—1914 рр. — *Упор.*

[9] Головне видання НТШ, присвячене питанням українознавства; почало виходити у Львові 1892 р. — *Упор.*

[10] Єдина в підросійській Україні щоденна україномовна газета, що висвітлювала проблеми громадсько-політичного та культурного життя українського народу; виходила в Києві протягом 1906—1914 рр. Редакторами та співробітниками "Ради" були члени Товариства українських поступовців, а також визначні діячі майбутньої Української Народної Республіки. — *Упор.*

[11] Українська газета, що виходила у Львові протягом 1880—1939 рр., друкований орган руху народовців. До 1902 р. газета "Діло" послуговувалася етимологічним правописом. — *Упор.*

такі, які сама мова мусить вирівнати, а не правопись; а другі дадуть ся звести на прості непорозуміння.

До перших належать н. пр. такі річи, як чи писати в 3-ім відм. -ові, -еві, чи -ови, -еви, на землї, полї, конї — земли, поли, кони, робить — робе, -ський, чи -ский, житя, бажаня і т. п., чи життя, бажання і т. д., людям, людем чи людїм, його, йому — єго, єму, до него — до нього, до його; сей, сего, сему — цей, цього, цьому; повісти, повістї; повістий [12] — повістїв; писань — писаннїв; прошу — просю; ходжу — хожу, ходю і т. д. і т. д. — або чи сяк і так, бо чому-ж би нї, коли одні і другі форми дїйсно живі. З часом вони самі від себе вирівнають ся. Про це не будемо тут дальше говорити, а звернемо ся до джерела п р а в о п и с н и х непорозумінь.

У нас письменні люди ще занадто стоять тай стояли під впливом д а в н ь о ї правописи і під впливом правописий ч у ж и х мов і відси походить усе лихо.

На росїйській Україні нема української школи. Всї письменні люди привикли тут з письменними знаками лучити ті звукові вартости, які вони мають в росїйській школї, в росийській (а не українській) мові. А це таки велика ріжниця. Впливом росийської мови і правописи поясняємо собі такі писання на росийській Україні, як світ, свічка, святий, сміх, звізда замість сьвіт, сьвічка, сьвятий, сьміх, зьвізда..., ніс = ніс (носа) і нїс (несли)..., п'ять, або пьять, пам'ять або памьять, п'є, б'є або пьє, бьє замість пять, память, пє, бє..., зьїсти зам. зїсти..., вчитися зам. вчити ся і т. д.

Такі писання противлять ся фонетичній засадї української правописи, вони противні звуковим законам української мови і я глубоко переконаний, що Українцї, осьвідомившись раз, що таке писання — це ознака чужих кайданів, визволять ся до решти зпід впливу росийської мови і правописи. Бо що і на росийській Україні говорять в таких разах скрізь сьвіт, сьвятий, зьвізда з мягким сь, зь, про це сьвідчать зовсїм безперечно між иньшим і фонетичні записки і фонограми Ярошенка з Полтавщини (гл. Извѣстія отд. рус. яз й слов. т. XIV, стр. 237—240, т. XVII,

[12] Теж — повістей під впливом росийської м о в и і правописи. О тім переконуєм ся зовсїм безпечно на таких прикладах, що в них наголос паде на закінченнє, як грудий, лютий, свиний, плечий. В устах народу не почуєте на тім місці -ей, тільки ий. І історія мови показує нам, що наше закінченнє виросло не із -ьи, а із ии, між тим як росийське із ьи.

стр. 227—241) і фонетичні записки Сорочана з Поділля (гл. Извѣстія т. XVII, стр. 248—260) і т. д. Сьвідчить про це і Тимченко в Українській Граматиці стр. 27. Коли у нас принялась вже фонетична правопись, то чому-ж не визначувати і в тім разі мягкої шелестівки? Та-ж як не визначити її, то читати муть, люди світ, звізда з твердою шелестівкою с, з, а це-ж не буде по українськи. Але не визначують її очивидячки тільки для того, бо так є в росийськім письмі. Це-ж для нас не рація! Ми не сьміємо одної з найважнїйших прикмет української мови, прикмети відмінної від мови росийської, в письмі затирати.

Що в українській мові, окрім кількох говорів, відріжняєть ся виразно ніс (носа), стіл (стола) з твердим н, т перед і, а нїс (несли), стїна з мягким н, ст перед і, про це сьвідчать также фонетичні записки. Коли ще до того сягнем в історію української мови, то переконаєм ся, що в нїй і доси, не так як в росийській мові, відріжняєть ся двояке і: таке, що є нащадком стародавнього ѣ і е — воно завсїди мягчить попередущу шелестівку, як що вона даєть ся мягчити; і таке і, що повстало із о в замкнутім складї — воно не мягчить попередущої шелестівки вже хоть би для того, що чергуєть ся з о, перед яким удержуєть ся тверда шелестівка. Це здержує мягченє шелестівки перед таким і. І в тім знов таки бачимо велику ріжницю між українською а росийською мовою, де кожде і мягчить попередущу шелестівку. На означеннє такого і, що мягчить попередню шелестівку, можна-б було приняти стародавнїй знак ѣ [13]. Однак з огляду на це, що в Росії цей знак (ѣ) міг би був дати причину до непорозуміня, бо тут під тою буквою розуміють звук је, приняв ся у нас знак ї. Його вже загально уживають в значінню ји. Треба ще піти оден ступінь наперед і уживати його также і в значінню ьі так само, як уживаємо я, є, ю в значіню ја, је, ју і ьа, ье, ьу! Цїла система звукова української мови і фонетична наша правопись цего вимагає.

Велике непорозуміннє виявляють такі писання, як п'ять або пьять, п'є, б'є або пьє, бье і т. п. Ті, що так пишуть, бажають оче-

[13] В тім значінню у нас на Україні бувало зовсїм правильно його уживали. Воно у нас було колись найвиразнїйшим знаком для звука йі, і, так що навіть писалось часом в такому разї, коли воно чергувалось з о, особливо після шелестівок нездатних до безпосередного мягчіння, як ось н. пр. пѣпъ (попа). А вжеж зовсїм правильно писалось тѣло, дѣло, мѣра, вѣра, бѣсь (бѣса), заплѣтати і т. п., а читалось не инакше, як тїло, дїло, міра, віра, біс, заплїтати і т. д.

видячки остерегти тим способом читачів, щоб не читали українського слова пять по росийськи. Та Українців зовсім не треба остерегати, бо вони вміють по українськи, і з давен давна нїколи не читали і тепер певно не читають пять инакше, як по українськи. А чужинцї мусять навчити ся не лиш пять читати по українськи, але і багато дечого иньшого. Як би ми українською правописю схотїли визначати в письмі всї ріжницї між українською а росийською мовою, то не сталоб нам нї апострофів, нї їрів, а мусїли б ми придумати Бог зна ще кілько иньших знаків. От перш усього треба би придумати ще якийсь знак н. пр. для цього, щоб борони Боже нїхто нашого слова вода не читав з росийська вода. Хто скаже, що наше ся читаєть ся так само як росийське ся? Ну, то треба би хиба і цю ріжницю в письмі у нас визначувати! Алеж бо нї! Правопись українська має служити т і л ь к и українській мові, вона собі сама для себе, самостійна, а хто з чужинців хоче по українськи читати, той мусить навчити ся, як вимовляють ся по українськи уживані нами букви. Сотки лїт писалось у нас завсїди пять, память, і ми уміли це по нашому, відмінно від росийського, читати, чомуж тепер заводити тут якусь зовсім непотрібну новизну?

Так само зовсім неоправдана, нї історично, нї фонетично, є заведена що йно в найновійших часах на Україні новина, писати зьїсти, зьїзд, зам. зїсти, зїзд і т. д. Тут знакови ь надаєть ся значіння розмежовника звука ї від твердого з, яке значіннє мало в давнину ъ, яке в першім виданню нашої шкільної граматики на жаданє декого надали ми апострофови ', якого нїколи не мало ь. Знаком ь означуєть ся в українській правописи тільки мягчення попередущої шелестівки, більше нїчого. Писання зьїсти збиває длятого тільки з пантелику людий, бо заставляє читати це слово з мягким з (зь), а цего результату чей нїхто не бажав собі осягнути. Що з-, роз-, від-, над-, перед- є приставки, які в сьвідомости мовній навіть неписьменного чоловіка самі собою відмежовують ся від властивого слова, це річ безперечна. Зазначувати це розмежованнє з осібна, річ зовсім непотрібна. Таке-ж є і в иньших мовах і свої тай чужі знають, як такі слова читати (Порів. нїмецьке Abart, яке, хоть цего в письмі нїяк не зазначено, читаєть ся Ab-art, а не A-bart). Колиб однак таки доконечно наважив ся хто цю річ зазначувати і в письмі, хоть по нашій думці цего зовсім непотрібно, то до того моглоб хиба ъ придати ся, а нїяким чином ь!

Дрібниця на око, про яку не варт і говорити, є писаннє ся враз з дїєсловом (вчитися). Тим меньше обставати муть Українці

за таким писаннєм, коли зважать, що в українській мові заіменник ся не лучить ся так тїсно з дїєсловом, як в мові росийській. Зовсїм добре преціньо сказано по українськи: як ся маєте? — инакше навіть нїхто не скаже. Так само нїхто не заперечить, що по українськи можна з таким самим правом сказати хотїлось би (з причепленим ся до дїєслова), як і хотїлоб ся (де між дїєсловом а заіменником ся стоїть би). А вжеж заіменник ся зовсїм правильно розмежовуєть ся від власного дїєслова в формах, як сьміятимуть ся = будуть сьміяти ся. Для того і тїсну сполуку ся з дїєсловом не можу собі инакше пояснити, як впливом росийської правописи (Гл. Тимченка Укр. Грам. стр. 173).

Все те властиво такі дрібниці, що про них не повинноб між нами бути нїякої суперечки, і нїчого не повинноб стояти на завадї, щоб в обговорених тут точках наша правопись вирівналась, стала одностайною. А що ми маємо рацію, то думаємо, що Українці попустять і тим причинять ся не лиш до визволення української правописи зпід чужих впливів, але і до згоди в справі правописній між нами.

В шкільній правописи в Галичинї, приписаній в осібній книжцї "Руска правопись", слїдний знов вплив польський, а также сам собою добрий намір, все вирівняти, все набити на одно копито, навіть і те, що не дасть ся на нього набити. Це бачимо в таких писаннях, як Палєстина, аксиома, іскра, ігла, інший і т. п. З осібна мусимо ще ось що сказати. Це вправдї зовсїм вірно, що стародавний звук і розвинув ся в українській мові в звук и, але при тім запізнаєть ся факт, що українська мова переймила в н о в і й ш и х часах (коли ця зміна звукова не має вже так би сказати творчої сили) слова з чужим і, які і у нас чути лише з і. Хто у нас н. пр. каже Ягич, Єлячич? Навіть ті, що знають, що сей наросток відповідає нашому питомому нарості кови -ич, так не говорять! По щож так по "фонетичному" писати? Хто каже Цицерон? і т. д. і т. д. Не треба забувати, що і в правописи м о д а грає велику ролю, а тепер зайшла така мода, щоб усї чужі імена власні, імена географічні вимовляти оскільки можна так, як вони в тих чужих мовах вимовляють ся, відки ми їх переймили. Що дня чуємо ми по галицьких церквах (а так було колись, а може ще й тепер декуди трапляєть ся і на Україні) такі слова, як євангеліє, водосьвятіє, Василій, архидіякон і т. п. От і писатиб нам буква в букву все так, як чуємо і самі з церковна говоримо. Ба ні! Треба перекрутити язик задля якогось иньшого нїбито прин-

ципу! І от виходять такі дивогляди, як Василий, аксиома, Ариост, Антиох, ассоциация, Ахилль і т. д. Просимо лиш прочитати звук за звуком так, як ми їх звичайно лучимо з певними буквами, н. пр. слово Антиох. І хто так говорить? Але не в тім усе лихо. Таке писаннє спричинить ще в додатку, що зовсїм фальшиво і незгідно з дїйсною вимовою стануть такі слова ще і вимовляти так, як написано, міркуючи собі, що так їх вимовляють ті чужі люди, відки ми їх переймили.

Одна ще ріжниця між шкільною галицькою правописию а писаннєм, що приняло ся у нас майже загально поза школою, і яка занадто впадає в очи, — се писаннє чужих наростків -ій, -ія, -іє, н. пр. Азия — Азія, Методий — Методій, милосердиє — милосердіє. Я думаю, що галицька шкільна правопись повинна-б доконечно подати ся за майже загально принятим способом писання і установити для школи правило, що наросток -ія по всїх шелестівках пишеть ся -ія, тільки по л, н -їя. В наслїдок того і в наростку -іяльний буде після того самого правила зовсїди -іяльний або -їяльний (гімназіяльний, кольоніяльний). За тим одностайним способом писання цего наростка промовляє це, що він буде в згоді з писаннєм наростка -ій і -іє і що таким чином вийде взагалї більша одностайність в правописи, а можна це зробити зовсїм без шкоди для фонетичної засади нашої правописи. Писаннє звука і в серединї чужих слів повинно знов бути в згоді з правилом, постановленим для писання чужих наростків -ік, -іка, -іст, -ізм і т. д. (По п, б, в, л, ф; к, г, х і по голосівках — писати і, — по л, н — ї, по т, д, с, з, ц, ш, ж, ч, р — и [14]).

[14] Подамо тут кілька прикладів, як після цього правила повинніб у нас писати ся чужі слова (коли без них вже годї обійти ся). Отже: полєміка, епіка, атавізм, софіст, софізм, л(ь)огіка, л(ь)огічний, монархічний, монархіст, архаізм, атеіст..., але акафист (так безперечно колись і на Українї вимовляли); механїка, технїк, машиніст, провінціялїзм..., але пу́блика (люди), бо публїка означає тілько, що ганьба, ледаща жінка, публичний, католик, євангелист...; медик, методика, артист, артизм, граматика, критика, критичний, практика, практичний, партийний, симпатичний, фізика, містицизм, публицист, цивілїзація, історик, полїтика, синод, принцип бандажист... В сполученню з наступним о, а так само, коли перед і стоїть якась голосівка, повинно ся писати тільки і: Сіон, місіонар, періода, патріот, Ніоба, Каін, Енеіда, руіна... Лише по л пишемо і в таких разах ї: Лїон, мілїон... Чужі приставки анти-, архи- повинноб ся так таки писати: антипатія, архикнязь, архимандрит...

Хоть писаннє наростка -ський не є справа правописна, то згадую про нього тут для того, щоб за одним заходом сказати, що і в тім галицька шкільна правопись повиннаб зробити уступку загально поза школою принятому способови писання -ський.

Коли розважимо всї правописні ріжниці докладно, то покажеть ся ясно як на долоні, що вони походять відси, що в нашій ф о н е т и ч н і й правописи дехто під ріжними впливами відступає від фонетичної її засади. Колиж бажаємо щиро, хиби нашої правописи поправити, то треба нам усїм повернути до розумної фонетичної засади: пиши, як правильно говорить ся. Пристосовуючи цю засаду до української мови, зовсїм безпечно дамо собі з нею раду, а як десьнедесь побачимо трохи незвичайну форму діялєктичну, то це не велике нещастє, тай треба знати, що правопись цего не управильнить, а тільки дальший розвиток письменної мови. Цеж буває і у иньших мовах. Годї від правописи вимагати, чого вона сама нам дати не може. А чужі імена власні і чужі слова треба знов таки писати буква в букву звук за звуком так, як ми їх вимовляємо. Колиж напише хто Перікль, Лондон, Пушкін, а иньший Перикль, Льондон, Пушкин, бо оден поки що так, а другий сяк ті слова вимовляє, то чи справдї таки від того сьвіт завалить ся? Таке є і в иньших лїтературно далеко більше розвинених мовах.

Ми не перечимо, що школа і для писання таких слів потребує якоїсь сказівки. Ми хочемо тільки вказати на те, що та сказівка не сьміє противити ся живій вимові, не може бути иньша, як фонетична. В справах правописи завсїди рішатиме дїйсна вимова і нїчого не поможуть нїякі правила.

Наша правопись мусить отже звільнити ся від антифонетичних забаганок, не сьміє накидати штучних "для консеквенції" придуманих правил і фальшувати вимову, мусить пристосувати ся і завсїди наново пристосувати ся до розвитку письменної мови.

(С. 6—18)

Смаль-Стоцький С. Правописні непорозуміння: Одбитка журнала "Українська Хата". — Київ, 1914.

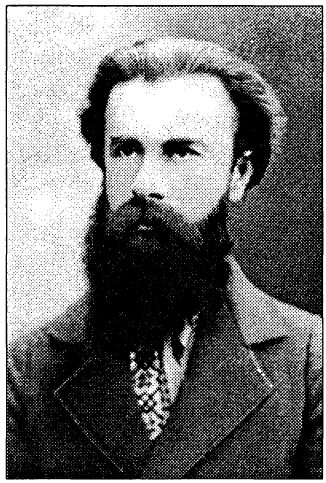

Михайло ДРАГОМАНОВ

(1841–1895)

Видатний політичний, громадський і культурний діяч, учений, публіцист. Наведений лист до І. Франка опублікований правописом, укладеним самим М. Драгомановим і спопуляризованим ним в альманасі "Громада", який він видавав у Женеві 1878 р. Цей правопис за його ім'ям отримав назву "драгоманівка", а за виразну орієнтацію на сербський правопис був названий також "герцеговинкою". У Женеві 1880 р. драгоманівкою було надруковане також перше видання роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Драгоманівка продовжувала традиції фонетизації українського правопису: тут кожному звукові відповідала окрема буква, а тому з алфавіту були вилучені літери ***є, ї, ю, щ, я, й,***

уведено латинську букву ***j****, за допомогою якої передавано усі йотовані звуки:* ***ja****,* ***je****,* ***jy****,* ***ji****; африкату* ***щ*** *слід було передавати через буквосполучення* ***шч****, м'якість приголосних перед голосними — через* ***ьа****,* ***ье****,* ***ьу****. Із Женеви драгоманівка проникла в Галичину, де її підтримали однодумці М. Драгоманова, зокрема І. Франко. Проте вона так і не здобула офіційного визнання в Україні.*

В СПРАВІ РЕФОРМИ НАШОЇ ПРАВОПИСІ [1]

<...> Проти австро-руськоїі оффіціальноїі правописі, котру звуть не зовсім вірно етімологичноїу, виставленій був трохи не в першій лініїі аргумент політичній, то б то, шчо вона подібна до россіїськоїі (оффіціальноїі-ж).

Перш усього це неправда, котру — замітимо дльа противників "московшчини" серед австріїських русинів — використуїуть звичаїно в Россіїі галицькі консерватисти власне проти "україінства". На самім ділі австро-руська "етімологіїа" може назватись хиба тільки сестроїу россіїськоїі, бо обидві вийшли з староїі церковно-славїанськоїі правописі, а зовсім не тож-сама з неїу. Обидві носьать на собі сліди осібних евольуцій: россіїська набралась елементів і фонетичних, перше малоруських, потім великоруських, — австріїська своїіх крайевих елементів і етімологичних і фонетичних, означаїемих одмінно од россіїських. Обидві правописі подібні між собоїу своїеїу штучностьу, нелогічностьу і через те трудноїу, — але всьака на свій лад, при чому пальма первенства в усіх таких ознаках мусить бути оддана етімологіїі австро-руськіїй. В усьакім же случаїі, коли зробити пробу і дати двом "общеруссам", напр. львівському і московському, шчоб вони прочитали голосно першиї напр. "Московскія Вѣдомости" [2], а другиї напр. "Слово" [3] або "Н. Проломъ" [4], то і побачимо, шчо

---

[1] *Од автора.* Ми ніколи не робили з справ формальних — справи прінціпіальноїі. На азбуку і правопись ми дивимось јак на справу важну, та все таки формальну і, јак би треба було дльа чого, то готові писати хоч гіерогліфами. Тільки ж в такому виданьньу, јак "Наукова бібліотека" дльа тіїеїі публіки, дльа јакоїі воно виходить, ми не бачимо, чому б треба було писати иншоїу правописьсьу, јак та, котру ми вважаємо за найбільш наукову, по крајнїі мірі јединy логічну з усіх наших правописів, до котроїі беруть сьа і льуди, до неїі не дуже то прихильні, јак тілько треба науково передати звуки нашоїі мови. (Див. напр. д. Ом. Огоновського Studien і т. д., ріжні статьті в Archiv f. slavische Philologie і др.) Через те ми просимо редакціїу Н.Б. задержати в нашіїй замітці і оцьу нашу правопись.

[2] Газета Московського університету літературно-мистецького та наукового змісту; виходила в Москві у 1756—1917 рр. — *Упор.*

[3] Газета — друкований орган москвофілів, що виходив у Львові протягом 1861—1887 рр. за фінансової підтримки російського уряду; друкувалася язичієм. — *Упор.*

[4] Двотижнева газета москвофільського напряму, що виходила у Львові протягом 1880—1882 рр. за фінансової підтримки російського уряду; газета друкувалася язичієм. — *Упор.*

обидва прочитають до того різно, шчо ј сами муситимуть признати фантастичність своєјі віри, буцім то вони вживають однієјі правописі [5]. Знаменитих же дашків (ô, ê, û і т. и.) і јіх потреби ні один москаль не розбере, бо в себе, јак де треба в таких случајах, москалі преспокійно пишуть фонетикоју, напр. вотчина, вотчимъ і т. д.

(С. 375—376)

<...> Далі в остатні часи сама наша фонетика підпала својій евольуціјі: јавились дві фонетики, котрих русини навикші до теологічного способу думки похрестили іменами двох апостолів Сатани: Куліша ј Драгоманова. З цих фонетик пізнішча, вже через самиј час свого појаву, мусила статись радікальнішчоју, логічнішчоју і простішчоју. До неје зближались вже давно льуде, котрі без усьакого "житейскаго попеченія" хотіли вірно оддати звуки нашоји народньоји мови (напр. в виданьньах Петерб. географ. Товариства, Росс. Академіі наук, Казках Аѳанасьева і т. и.) і тепер, јак сказано, в таких чисто наукових випадках стали вживати цьу нову фонетику ј німецькі твори про нашу мову. Цьу нову фонетику прињьала прихильно всьа прогрессивна частина галицькоји молодіжі. Післьа цього старша фонетика сама стала свого роду етімологіјеју, котроји держатись стали дејакі фонетики тільки з огльадів не наукових, а консервативних, кружкових і навіть особистих.

---

[5] Про мову ја вже не говорьу. Ја абсольутно не розумију, јак можна навіть на одну хвильу подумати, шчо мовльав австро-руські етімологи стремльать до літературного јединства з "Москвоју". Беру напр. "Бесѣду" і бачу, шчо там навіть перепечатка повісти П. Рајевского прилагожујеть сьа "до австро-руськоји мови", а вже орігінальні речі, јак напр. "Масковый балъ" і т. п. написані такоју мовоју, котру можна брати за шчо хочете (скорше все таки за малоруську), ніж за московську. Беру "Н. Проломъ" і в нім читају напр. фељјетон з Брандеса "Современный русскій романъ", і тільки там можу јого читати, шчо ја малорусин і вмију по польському ј по німецькому (дејакі уступи ја тільки ј зрозумију, коли перекладу в умі на німецьку мову). А вже чого я нијак не розумију, так це того, јак може редакција "Н. Пролому" післьа прекрасноїї статьті Брандеса хвалити писанину сотрудників "Бесѣды", або ј власних белетристів, — і не зрозуміти, шчо в Галичині тільки твори "украјнофільських анархістів", јак Ів. Франко, сімја Павликів, М. Рошкевичівна і т. и., — і можуть вважатись за родичів "Современнаго русскаго романа".

Шчоб поjаснити остатні слова тим, хто не дуже добре зна галицькі справи тих часів, коли поjавилась нова фонетика, треба б було багато росказувати. Ми тілько нагадаjемо наjголовнішче. Поjавилась цьа фонетика в звjазку з новим радікальним рухом серед галицькоjі інтеллігенціjі, котриj показавсь коло 1876 р. Наjхарактернішчим проjавом того руху ві Львові було поjеднаньньа двох товариств молодіжі: "Академичниj Кружок" [6], котре належало перше до партіjі, шчо колись була "молодоjу", народньоjу або украjінськоjу, але тоді вже одстала од новішчого прогресивного украjінського руху в Россіjі і навіть почала одставати і од ідеj украjінського руху 1860-их років, котриj між инчим висунув наперед старшу фонетику. Новиj рух серед галицькоjі молодіжі, котра між инчим заjавила, шчо вона прихильна до прогрессивнодемократичноjі літератури, великоруськоjі мови, але ж у себе (згідно j з прінціпами цеjі літератури) вважаje потрібним робити наjголовнішче дльа народу і розвивати літературу на основі европеjських прогрессивних ідеj в мові цього народу [7]. [Друге товариство держало сьа народовецькоjі ортодоксіjі].

(С. 378—379)

<...> Серед таких то обставин поjавилась на світ нова фонетика в виданьньах женевських і львівського кружка "Громадського Друга" [8], проскрібованих одинаково jак "словістами" [9], так і "правдьанами" [10]. Остатні не могли нічого сказати проти прінціпу новоjі фонетики, котроjі наукова вартість на стільки була очевидна, шчо такиj муж правдьанського гурту, jак о. Ом. Огоновськиj, мусив уживати jеjі в своjім німецькім науковім ділі. Але при-

[6] Студентське товариство москвофільського напряму, що виникло у Львові в 1870 р. — *Упор.*

[7] Дивись в "Другу" 1876—77 рр.

[8] Літературно-політичний місячник, друкований драгоманівкою; виходив у Львові 1878 р. за редакцією І. Франка та М. Павлика й за підтримки М. Драгоманова; обидва числа місячника, що побачили світ, були конфісковані. — *Упор.*

[9] Йдеться про громадських та культурних діячів, згуртованих навколо москвофільської газети "Слово". — *Упор.*

[10] Йдеться про громадських та культурних діячів, згуртованих навколо провідного друкованого органу народовців — літературно-наукового та політичного журналу "Правда", що виходив у Львові з 1867 р. — *Упор.*

знатись до новоїі фонетики в своїх руських виданьньах — народовці не зважувались, бо це б значило признати, шчо в женевських і львівських синах Сатанаїла јесть шчось доброго, а це було не на руку народовськіј (найбільш львівськіј) парахвіїі. І ось, коли дејакі мньакші душі з народовців, найбільш "провінціали", јак Желехівськиј з своїм словником, — змагались встојати хоч при старшіј фонетиці, — другі, львівські жерці парахвіїі навіть покинули цьу захвачену фонетику дльа етимологіїі. ("Зоря" [11] д. Партицького, "Дѣло" [12] Вол. Барвинського). Нијаких наукових резонів в підпору такоїі зміни львівські редактори вже не виставльали, а один з них, д. Партицькиј, тој самиј, котриј тепер би то подав голос за фонетику, навіть озвавсь у своїіј "Зорѣ" (1882, стор. 160) "що въ нынѣшну пору заощадити належало бы Галичинѣ всякихъ спорôвъ и пробъ правописныхъ" <...>

(С. 380)

Треба признати, шчо "етімологи" дуже зручно поставили спор так, шчо, мовльав, фонетики хотьать оффіціального признаньньа власне "женевськоїі", нігілістично-анархічноїі фонетики, а не старшоїі, бо цьа останньа вже на стільки підкопана, шчо за неју навряд шчоб багато льудеј могло гарьачитись навіть між старшими народовцьами, — тоді јак виступити голосно за нову фонетику не зважујуть сьа навіть многі ј з молодших, нальаканих криками всіх старших парахвіј проти јіјі діавольського походжіньньа!

(С. 381)

<...> Льуди — річ органічна: реформа, та шче ј радікальна, ніколи серед льудеј не зостајеть сьа сама в однім крузі, а веде за собоју ј инші, в других кругах. Це зовсім не випадок, шчо напр. метрична сістема міри ј ваги појавилась зараз післьа "Декларації прав льудини і громадьанина". Між одним і другим јесть прьамиј,

[11] Ілюстрований літературно-науковий журнал, що виходив у Львові (1880—1897) спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. Редактором "Зорі" певний час був О. Партицький, у 1885 р. часопис перейшов у власність НТШ. — *Упор.*

[12] Газета, друкований орган народовців, що виник на противагу москвофільському виданню "Слово" (1880). Редаговане В. Барвінським, "Діло" друкувалося етимологічним правописом. — *Упор.*

органічниј звјазок! Фонетична ж правопись може шче більше порідньајеть сьа з тіјеју "Декларацијеју", ніж метрична система.

Фонетична правопись, це полегкість всьакіј дитині, вивчитись читати ј писати, всьакому мужикові раз на завше задержати собі в голові ортографіју, не бојатись граматичних помилок, обходитись без писарьа і т. и.! Хиба ж це не револьуціја, навіть не "анархіја" дльа певного сорту льудеј?!

(С. 382—383)

<...> Хто передума про ці всі ј подібні речі, тој пријде до думки, шчо ј клерикальна аристократіја чи бьурократіја безперемінно потребује кастовоји архајчноји мови з одповідноју правописеју, — а далі безпремінно мусить противитись і "простіј" мові ј такіј же правописі ј по за стінами церкви. І це зовсім резонно, бо в јакому стані буде церква з јеји мертвоју мовоју, коли навкруги јеји буде рости письменство на живіј, народніј мові, легко доступне всьакому через просту правопись? В ціј осередковіј антітезі лежить најголовнішчиј корінь усіх спорів літературних і малих успіхів народньоји літератури в Галичині, а зовсім не в побічних впливах, напр. в московському, јак думајуть де хто з галичан; ба навіть за "всеруське објединеніје" вхопились дејакі галицькі клерикали најголовнішче через те, шчо розмови про нього помагајуть вдержати церковно-літературне кастове status quo <...>

(С. 384—385)

Очевидно, шчо хто бажаје переваги простого, народнього інтересу хоч би в таких формальних річах, јак письменна мова ј правопись, тој најліпше зробить, коли замісць того, шчоб кланьатись в оффіціальних кругах, заходьучи до них з заднього ганку, просто пристали до того, шчоб ширити серед русинів таку науку в простіј народніј мові і простоју, фонетичноју правописьсьу. Остатньа мусить перш усього привчити громади, а потім колись зверне до себе ј урьади.

(С. 385)

<...> Коли другі, з практичного досвіду думајуть инакше, хај виробльајуть практичниј компроміс між фонетикоју і правописьсьу звичајноју, тільки, звісно, без јавних дуростів теперішньоји етімольогіји, і хај потроху зближајуть попульарну правопись

з науковою, пояснюючи при нагодах резон і користь останньої. Перехідний період не буде довгий, а особливо, коли радікально-прогресивний рух інтеллігенції потрапить зблизитись з таким же рухом серед простого народу <...>

(С. 387)

11 Јулья 1887. Женева

М. Драгоманов.

Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і инших: 1887—1895. — Львів, 1908.

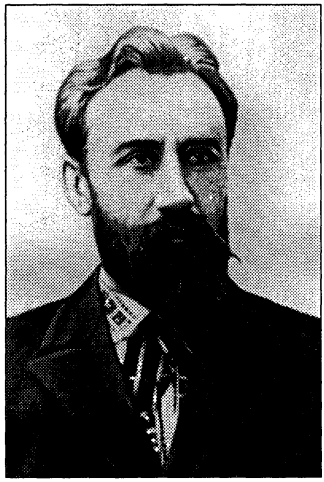

Борис ГРІНЧЕНКО

(1863—1910)

Письменник, педагог, фольклорист, етнограф, публіцист і громадський діяч. Один із укладачів та редактор чотиритомного "Словаря української мови" (1907—1909) — фундаментальної лексикографічної праці початку XX ст., для видання якої на основі кулішівки та з урахуванням найраціональніших елементів правопису видань НТШ у Львові (так званого галицького правопису) розробив найдосконалішу для свого часу правописну систему (її назвали "грінчевичівка"), що лягла в основу сучасного українського правопису. "Три питання нашого правопису" (1908) — полеміка Б. Грінченка з прихильниками галицького правопису, тобто правописної системи Є. Желехівського, що 1893 р. була офіційно визнана в Галичині як загальноприйнята та за якою М. Грушевський

почав видавати перенесений зі Львова до Києва 1905 р. журнал "Літературно-науковий вісник".
Б. Грінченко запропонував усунути відмінності між правописом, прийнятим у Наддніпрянській Україні та галицьким правописом із метою вироблення єдиної для цілої України правописної системи й уникнення орфографічної багатонормативності, шкідливої для повноцінного функціонування й розвитку української літературної мови.

ТРИ ПИТАННЯ НАШОГО ПРАВОПИСУ [1]

Яким правописом писатиметься українське письменство, — про це тепер уже не може бути двох думок: це буде так званий "фонетичний" правопис, що виробився працею українських письменників під час XIX віку і найбільше заходом П. Куліша, — через те часом і зветься "кулішівкою". Тільки склався цей правопис 1856 року (в "Записках о Южной Руси" Куліша) в першій своїй редакції, — зараз же їм стали писати мало не всі вкраїнські письменники. Хоч року 1876-го його в Росії заборонено було, та це дуже мало змінило думки українських письменних людей про цей правопис, бо тільки заборону ту скасовано, зараз же офіціяльний, так званий "ярижний", правопис [2] покинуто, і тепер на россійській Україні нема ні одного періодичного видання, що не вживало б фонетичного вкраїнського правопису, та й книжки пишуться не инакше. В Галичині й на Буковині через деякі місцеві причини правопис цей якийсь час змагався ще зо старим церковно-етимологичним правописом, та згодом і там він подужав і тепер скрізь там уживається в письменстві, в науці і в офіціяльних документах.

Така одностайна прихильність до цього правопису серед письменних людей мало не на всьому просторі української землі [3] сама вже показує, що він дуже придатний до того, щоб добре виявляти згуки нашої мови, і що він практично-зручний, легенький на вивчання і вживання. Він, цей правопис, виріс органично й помалу з потреб нашої мови й письменства, — тим то він так добре й пасує до їх. Через те ж і певна тепер уже річ, що са́ме він, а не який инший, і зостанеться на далі в нашому письменстві.

Та подробиці його далеко ще не всі виробилися й установилися як треба; але ж так буває звичайно з правописом кожної живої мови. Тільки мертві мови можуть мати нерухомий, застиглий

---

[1] **Увага.** Професор А.Е. Кримський ласкаво згодився переглянути перед друком цю працю і поробив до неї додатки, зазначені далі його іменем. Щиро дякую йому і за перегляд, і за тії додатки. *Б.Г.*

[2] Офіційний правопис, що був запроваджений у підросійській Україні після Емського указу про обмеження вживання української мови та побутував тут до 1905 р., коли ці обмеження були скасовані. За цим правописом українські тексти друкували російським алфавітом без зміни звукового значення його букв та згідно з російським правописом. — *Упор.*

[3] Винятком є тільки нещасний закуток нашого краю — Угорська Україна, де ще й досі панує етимологичний правопис.

правопис; жива ж мова раз-у-раз, хоч і помалу, зміняючись, раз-у-раз висуває й нові питання про те, як краще припасува́ти правопис до всяких подробиць і до нових одмін у мові. Українська літературна мова, як рівняти до инших, ще молода, — через те й питаннів таких у неї може трохи більше, ніж по инших мовах.

От про деякі такі окремі справи в нашому правописі я й хотів би тут поговорити.

Кожен добрий правопис мусить бути поперед усього *науковий* — добре виявляти згуки в мові і робити це способами, консеквентно проведеними; потім він повинен бути *практично-легкий* до початкової і дальшої науки мови. Письменство всякої живої мови пишеться не для самого тільки невеличкого гуртка вчених людей, — воно повинно бути для потреби всього того народу, що тією мовою говорить. Значить і правопис мусить бути такий, щоб, зостаючися науковим, він разом з тим був і яко мога лекшим до початкової науки і до дальшої науки рідної мови. Бо коли він буде трудний, — трудно буде дітям навчатися читати й писати, трудно буде й далі вивчитися правильно писати рідною мовою, а через це гальмуватиметься справа народньої просвіти.

У нас українців справа про те, щоб правопис був практично-легкий до науки, має ще більшу вагу, ніж де-инде. Української школи на россійській Україні в нас іще нема, ми ще тільки добиваємося її. Коли б наш правопис був трудний для шкільної науки, то це неминуче пошкодило б справі націоналізації школи: і вчителям, і школярам трудніше було б навчитися його, а через те наука початкова й дальша не була б такою легкою й продуктивною, якою могла б бути з иншим правописом, і в руках у ворогів української школи цей факт був би великим козирем у боротьбі проти цієї школи. Та й хиба з однією тільки школою нам клопіт? Адже ж і інтелігенцію нашу зденаціоналізовану ми мусимо ще навчити вкраїнської мови. І дуже мудрований правопис був би дуже важною перешкодою на цьому поворотному шляху до рідного слова, на шляху, що ми неминуче мусимо пройти. І нам конче треба знайти в правописній справі ту розумну середню стежку, що, пішовши нею, ми й науку рідної мови не утруднняли б, і науковости правопису додержали б.

Взагалі кажучи, наш сьогочасній правопис такий і є; але деякі подробиці, що стали в йому заводитися останніми часами, дуже легко можуть його попсувати в тому небезпешному напрямку, про який тут казано.

От візьмемо хоч справу з літерою **Ї**.

Цю літеру вперше заведено в український правопис у Київі, і починає вона вживатися, здається, з першого тому "Записокъ Юго-Западнаго Отдѣла И. Р. Географическаго Общества" [4] за 1873 рік (див. Приложенія, 10—11): після цього стріваємо її скрізь по виданнях тодішнього київського гуртка письменників. Вживалася вона там, де вимовляється *йі*, а це в українській мови в середині слів звичайно буває після самозгуків (мої, Україна, гоїти, до неї, отруїти та ин.) і з початку деяких слів (їхати, їсти, їх, їжак та инші). Не можно обійтись без цієї літери **Ї**, бо коли б скрізь писати ***і***, то була б плутаниця, бо і в середині і з початку слова буває в українській мові і *йі*, і *і*, як от: *їхати* та *іти:* коли б в обох ціх словах писати однаково **Ї**, то не можно було б розібрати, що́ саме говориться в отакій, напр., фразі: Чоловік *іде* шляхом, — що́ са́ме робить чоловік: *іде* чи *їде*? Таким робом літеру **Ї** заведено було зовсім доладу і дуже легко розібрати дѐ саме треба її писати.

Але з початку восьмидесятих років у Галичині Желехівський, видаючи свій "Малоруско-нїмецкий словар", став писати її і після зубних *л, н, д, т, з, с, ц* в тих випадках, де ці згуки перед *і* чуються зовсім мняко. Він учив писати так: *у лїсї, у цїнї, на тїлї, дїдів, лїсів*. Оцю вигадку заведено по книжках у Галичині й на Буковині, а з 1907-го року пробують заводити і в нас. Чи добра ж то вигадка?

Поперед усього: що хочуть зазначити, пишучи *дїдів, лїсів*, т о б т о : в одному випадкові **Ї**, а в другому *і*? Тільки те, що в складах *дї, лї* зубні співзгуки *д* та *л* вимовляються зовсім м'яко [5], а в складах *ді, сі* чуються тверденько. Иншими словами: не однакові тут виходють *д* та *с*, а *самозгук і в обох випадках однаковісінький*. Через те тому, хто хотів би цю річ зазначити графічно, треба було б зазначити це на літерах *д* та *с*, а літеру *і* зовсім не займати, і правильно фонетично треба було б написати це так: *дьідів, лысів* [6]; а прихильники Желехівського натомість

---

[4] "Записки Юго-Западного Отдѣла И. Р. Географического Общества" — збірник матеріалів і статей з географії, статистики та етнографії України, опублікований у двох томах у Києві в 1874—1875 рр. — *Упор.*

[5] Так саме м'яко, як і в незубних **мі, ві, бі, пі**: в словах **півень** і **дід** згук **і** однаковісінький.

[6] Зважаючи на те, що літерою **ь** ми зазначаємо зм'якшування в співзгуках. Звичайно, що тоді довелось би писати **пьівень** і т. и.

ставляють инший самозгук *і* (**ї**) там, де його, иншого самозгуку, зовсім нема. Таким робом перше, що ми бачимо, це те, що *такий правопис ненауковий* і вже через те одно недобрий [7].

Звісно, на це мені можуть сказати, що такий са̀ме ненауковий правопис маємо, уживаючи літер *я, є, ю* для обох випадків: і для йотації *а, е, у*, і для зм'якшування попереднього співзгука.

Цьому правда, і дехто (напр. М. Драгоманов) пробував запобігти цьому лихові і писав јама, земља, моју земљу, даје, синье. Та з того, що через традіцію вдержано якусь давню (грецько-кирилівську) недобру річ в одному випадкові, не виходить, що треба її нам самим наново заводити ще й у другому. Написання такі, як "яма" та "земля" мають за собою більше як тисячолітню історію, і через те важко зробити в їх реформу, але покинути новітню орфографію "дїд" і писати просто "дід" — це ще не пізно і це в наших руках.

Це одно, а друге от що. У таких випадках, як "земля", "синє", "сюди" і т. и. згуки *л, н, с* та ин. безперечно зм'якшуються *скрізь* по Вкраїні і через те тую м'ягкість конче якось треба зазначити — чи так, як ми це робимо (літерами *я, ю, є*), чи як Драгоманов робив. Що ж до згаданих зубних літер перед **і**, то різнація в вимові їх чується не на всьому просторі вкраїнської землі, і є такі місцевости, де в слові *дідів* обидва *д* вимовлятимуться однаково, се б то однаковісінько м'яко. Таким робом для якоїсь частини нашого народу правопис із двома крапками над *і* буде цілком зайвий, не відповідатиме тому, що справді чується в мові.

Усе це показує, яка плутаниця з оцим **ї** після співзгуків, як трудно запевне встановити — де са̀ме його писати, а де — ні. Яке справді може бути тута правило? Пиши так, як вимовляєш? Але ж я вимовляю так, що зм'якшую обидва *д* в слові *дідів*, — то я у всіх тих випадках маю писати **ї**? А хто вимовляє инак, той і після *б*, і після *в*, і після другого *д* (в слові "дідів") писатиме *і*? Тоді буде два або й три правописи. Зна́чить — на вухо не можно здатися. А чого ж тоді слухатися? Зостається тільки етимо-

[7] З наших філологів на Вкраїні россійській за **ї** після співзгуків стоїть проф. Кримський, але й він дуже добре почуває всю антинауковість цього **ї** в словах типу **дід** і додержуючи його, шукає иншого способу графічно відрізняти твердуваті склади **ді, ті, зі, сі, ні, лі** од таких самих мняких складів (див. "Укр. грамматику" проф. А. Крымськаго, I, 31).

логія, — доведеться докопуватися, яка літера стояла в слові в старій нашій (а може й не тільки нашій) мові — *ѣ* чи *о*.

Це ж добре письменний чоловік, муштрований на всяких граматиках, може так-сяк і докопається, хоч і не до всього, та й буде якось стромляти теє **ї**, раз-у-раз собі самому нагадуючи про його породу; а що ж робити чоловікові, хитрощей граматичних несвідомому? Що робити нещасному школярові народньої школи та й взагалі всякій дитині? Скільки вона мусить намучитися, силкуючися зрозуміти незрозуміле: де са́ме писати оте кляте **ї**? Чи не буде це гірше, багато разів гірше від усіх проклятої літери *ѣ* у моськовській мові? І ми ото свідомо будемо заводити отаку дитячу каторгу, сушити свіжі маленькі голови правилами, яких і сами доладу не вміємо скласти? Та невже ж нема нічого розумнішого й користнішого за для науки бідолашним дітям? Чи в їх, а надто в мужицьких дітей, так багато часу, що треба його сповняти такими делікатесами найтоншого правопису? Що ці делікатеси можуть мати підстави з погляду кабінетних учених, — про те я не сперечаюсь, але для діла народньої просвіти, для ширення українського письменства всякі такі штучки тільки *шкодливі*, бо стають на заваді і тій просвіті, і тому ширенню.

Та й яке ж власне добро буде нам, коли заведемо оте **ї** після зубних? Науковости правописові це не надасть, бо самий спосіб цей ненауковий, фонетичної прикмети нашої мови — принаймні для деяких місцевостей — добре не зазначить, бо тут, як ми бачили, є багато різнації в різних місцях нашого краю. То яке ж з того добро?

Кажуть: тоді можно буде розрізняти такі слова, як *ніж* (*нôж*) і *нїж* (*нêж*) або *ніс* (*нôс*) і *нїс* (*нêс*). Та невже ми, слухаючи живу мову, тільки через те й розрізняємо їх, що прислухаємося як чоловік вимовив *н* — чи зм'якшено, чи твердо? Ніколи! Ми просто чуємо всю фразу і по цій фразі зараз догадуємося — про що са́ме говорить розмовник. Так саме, або ще й краще, розберемо ми справу і в написаній фразі, і що ми це дуже добре робимо, — те всякий знає. А тим, хто так боїться за нашу догадливість, я скажу, що й правописом Желехівського так саме буде багато слів, про які без фрази не скажеш що́ воно саме. Ось приклади (не забуваймо, що цей правопис не дозволя писати **ї** після незубних): *біг* це *бôг*, чи *бѣг*? *безгрішний* — це *безгрôшний* чи *безгрѣшний*? Або таке: *дїти* — це маленькі люде, чи це кудись подіти? *лїта* — це літає птиця, чи літа людські?

Досить цих прикладів, щоб побачити, що правопис з **ї** після зубних не дає ніякої поруки, що все вже буде так зазначено, що ні про що буде й догадуватися.

То нащо ж він здався? Тільки на те, щоб мучити їм діти і робити клопіт дорослим?

Є ще одна вигадка в тому галицькому правопису, що дехто намагається тепер у нас завести, і ця вигадка вже просто таки псує, калічить рідну мову величезної більшости українського народу. Я кажу тут про вимагання писати *ся* окремо від глаголів.

З приводу цього д. В. Гнатюк надрукував у LXXX томі "Записок науков. Т-ва ім. Шевченка" [8] навіть окрему розвідку: "Як писати заіменник *ся* при дієсловах?" У їй він сказав усе, що тільки можно було сказати в оборону правила — пиши *ся* окремо від глаголів, — через те найкраще буде для діла, коли ми просто переглянемо ті всі доводи д. Гнатюка і подивимось, чи справді можно з ними згодитися.

Спершу д. Гнатюк удається до старих наших пам'яток. Але з їх він робить вивод цілком противний його теорії писання *ся* окремо, бо, як він сам каже, "*у всіх давнійших памятках пишеть ся заіменник ся звичайно разом із дієсловами*" (стор. 137). Д. Гнатюк силкується пояснити це тим, що ніби в старовину не відділювали слів як треба, а через те й *ся* не відділяли [9]; та сам же він суперечить собі, кажучи, що "чим близше до нас, тим більше розлучавано їх (слова), аж у кінци дійшли до нинішньої правописи" (137). Але ж і тоді, як ми вже навчилися відділяти слова пишучи, і тоді все ж давні пам'ятки наші не становлють *ся* окремо, і д. Гнатюк міг знайти тільки шість прикла-

[8] "Записки наукового Товариства ім. Шевченка" — провідний друкований орган НТШ, що висвітлював проблеми української історії, філології, етнографії; почав виходити у Львові 1892 р. — *Упор.*

[9] Це не так. Єсть багацько рукописів, де слова пишуться не щілно, а кожне окроме, — і в них "**ся**" пишеться вкупі з дієсловом, а не о к р о м е. І що найважніше: давні писарі, точно пильнуючи букви **ъ** в усяких *инчих* випадках, проминають букву **ъ** в дієсловнім закінченню — "**лся**", відколи **ъ** перестало бути самозвуком. Вже й з київського Ізборника вел. кн. Святослава 1073 р. можно бачити, що кияни XI в. не вважали **ся** за осібне слово, бо писарь Ізборника 1073 р. "наричет*ся*" (л. 9 б), "являєт*ся*" (л. 9 об., а), "падет*ся*" (л. 36 об., а) і т. и. Коли б писарь 1073 р. мав **ся** за самостійне слово, то не викинув би букву **ь** або **ъ** перед ним. *А. Кримський.*

дів, де *ся* випадком поставлене окроме, та й приклади ці знайшов він не з тих пізніших часів, коли ми вже навчилися розлучати слова, а тільки з XIV та XV віку. І сам д. Гнатюк каже після цього: "Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то *висновків знов із того не можна ніяких зробити*" (138).

З цими словами можно цілком згодитися. Кілька винятків з правила ніколи, як відомо, не ламають правила, а тільки що підкреслюють його — це одно. А друге, коли б навіть у старих наших писаннях теє *ся* писалося окремо від глаголів, то це все ж не давало б підстави до того, щоб писати його окроме й тепер. Ми покинули ту книжню, більше або менше мішану мову, якою писали наші предки, за для мови народньої і прийняли в нашій літературі фонетику більшости вкраїнського народу; разом з старою книжньою мовою покинули ми й старий книжний правопис етимологичний і вживаємо тепер правопис, збудований на зовсім иншому, фонетичному прінціпі. Через те старі способи писання перестали бути для нас обов'язкові, і ми можемо озиратися на старий правопис *тільки в тих випадках, де він не суперечить тому фонетичному прінціпові, який став основою нашого сьогочасного правопису*. Бо коли б ми робили инакше, то, на підставі нашого старого правопису, ми могли б вимагати, напр., того, щоб замісто *і* писати, як у старовину, *о* та *ѣ* (не кінь, а конь, не хліб, а хлѣб) і т. и. Писання ж *ся* окремо безперечно цей фонетичний принціп ламає, — це далі виясниться докладно. Значить, — чи вкупі, чи окремо писалося *ся* в старовину, — нам те однаково; але все ж варто зазначити те, що і *в старому нашому письменстві нема доводів за правопис, що обороняє д. Гнатюк, а єсть доводи тільки проти його.*

Не знайшовши доводів у своєму письменстві, вдається д. Гнатюк до чужих. "Полишається тільки одно, — каже він: — приглянутися, як пишуть слово *ся* инші народи в своїх нових літературах" (138). Через віщо аналогія від чужих мов, з яких кожна має свою фонетику, свої способи вживання *ся* і свої правописні традиції, може бути для нас доводом, того д. Гнатюк не поясняє і цього не можно зрозуміти. Він обмежується самими слав'янськими мовами і доходить до того виводу, що з усіх слав'янських мов, опріче української, ще тільки в московській *ся* пишеться від глагола окремо; але на цьому він і спиняється і на дає сам собі питання про те: через віщо ж так сталося, що з усіх слав'ян тільки українці та москалі пишуть *ся* вкупі з глаголом? Чи не ле-

жить причина цього факту в самих властивостях тих мов? Це питання д. Гнатюк зовсім обминає, а тим часом у йому вся суть, і відповідь на його знищує всі доводи д. Гнатюка аналогіями від слав'янських мов.

Але через що ж справді з усіх слав'ян тільки українці та москалі пишуть *ся* вкупі з глаголом? Відповідь на це знайдемо ми в оцьому уривкові з "Украинской граматики" проф. А.Е. Кримського.

«Отъ возвратныхъ глаголовъ на *ся*, — напр. отъ *крутитися* — мы форму 3-го л. ед. ч. выговариваем "крутыця", или (чаще) "крутыцця", а пишемъ этимологически: крути*ться* (съ *тьс*) ... При этом, конечно, принимается на видъ й то обстоятельство, что начертаніе *тьс* (передъ мягкимъ *я*) иначе и не можетъ быть прочитано, какъ мягкое *ц*, и что малорусская фонетика нисколько даже не искажается этимологическимъ воспроизведеніемъ звука *ц* буквами *тьс*. — Въ такомъ случаѣ, — спроситъ кто нибудь, — не слѣдуетъ-ли намъ довершить этимологизацію этой формы и писать *ся* раздѣльно, — напримѣръ: "крутить ся?" такъ вѣдь и пишуть новѣйшіе галичане. — Нѣтъ, это не возможно. Раздѣльное написаніе "крутить ся" не есть безвредная этимологія, а есть покушеніе на самый организмъ малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія. Пока мы пишемъ *ться* слитно, мы, хоть пишемъ этимологически, все-жъ не уродуемъ языка, потому что *слитное* начертаніе *тьс* передъ мягкимъ гласнымъ звукомъ не можетъ быть иначе прочитано, какъ мягкое *ц*. Но какъ только мы напишемъ *ть* отдѣльно отъ *с* ("крутить ся"), то мы ужъ воспроизводимъ не одинъ слитный свистящій звукъ *ц*, но два раздѣльныхъ звука, самостоятельныхъ другъ отъ друга, отчлененныхъ: одинъ звукъ — зубное *ть*, другой звукъ — самостоятельное свистящее *с*. Такъ никто формы 3-го лица не произноситъ, — и писать отдѣльно "крутить ся" есть варварское уродованіе языка съ одной стороны и антинаучное противофизіологическое кривописаніе съ другой стороны» [10].

Таким робом в українській мові в глаголах *ться=ця=цця*, так саме, як у московській мові в тому самому випадкові *тся=цца* (в живій мові "крутиться"="крутицца"), — от і причина, через що

[10] **А. Крымській,** Украинская грамматика, Том I, вып. 1, стр. 226—227

з усіх слав'янських мов тільки вкраїнська та московська пишуть і повинні писати *ся* вкупі з глаголом.

Щоб іще виразніше стала перед читачем ця справа, нехай він собі уявить українську дитину, напр. сільського хлопця, що вчиться читати і має прочитати з одокремленим *ся* слово "крутить ся": він неминуче прочитає його як *два* слова, инакше він *не може* його прочитати, а через це вимова *цця* зникає. А це значить, що той, хто пише *ся* окроме, *перевчає наш народ по своєму, заставляє його вимовляти слова не так, як він їх вимовляє і вимовляв з діда-прадіда, а по новому.*

А коли трапиться такий глагол, що без *ся* не може вживатися (наприклад: боятися) і коли дитина побачить розділену орфографію "боїть ся", то й зовсім не зможе зрозуміти цього слова, бо "боїть" — це дитині щось ніби китайське. А вже отака галицька орфографія: "бояти меть ся" — це китайщина не тільки дитині, а й дорослому нашому інтелігентові, бо замість одного зрозумілого слова око бачить аж троє незрозумілих слів: "бояти", "меть", "ся".

От через віщо цілком правий проф. Кримський, коли каже, що окреме писання *ся* — "не есть безвредная этимологія, а есть покушеніе на самый организмъ малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія". От через віщо всі прихильники народньої просвіти, а надто народні вчителі ніколи не можуть згодитися на такий ворожий нашій мові правопис і повинні боротися проти його доти, аж поки він зникне.

Єсть іще одно, через що *ся* не можно писати окроме від глаголів. «Малорусское *ся*, — каже проф. Кримський, — есть неударная енклитика, способная сокращаться послѣ гласныхъ въ неслоговое *сь*: напр. вмѣсто "крутимося" всегда можно сказать "крутимось". Кто пишетъ раздѣльно "крутимо ся", тотъ долженъ писать раздѣльно й "крутимо сь", а это есть полная орѳографическая нелѣпость, которой и галичане не допускаютъ» [11].

Що це "нелѣпость", — почуває те й д. Гнатюк і через те згоджується *сь* писати вкупі з глаголом при окремому *ся*! Тепер я просив би росказати мені, яке правило я мушу дати дитині, щоб вона зрозуміла — через що "крутимо ся" треба писати як два слова, а "крутимось" — як одно? Д. Гнатюк хотів би зовсім об-

[11] Крымскій, Украин. грамматика т. I, в. 1, стр. 228.

минути потребу в такому правилі і через те радить у літературній мові зовсім не вживати скороченої форми *сь*, хиба що "з виїмком деяких і з гори означенних випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д." (151—152). Через віщо робиться виїмок тільки для ціх форм — незрозуміло. Взагалі ж свою неприхильність до *сь* д. Гнатюк мотивує тим, що "в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі **ся** не скорочує ся, а в яких говорах скорочуєть ся воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати задля недостачі відповідних жерел. В давній нашій літературі *ся* також не скорочувалося" (151).

З цим одначе не можно згодитися ані в одному пункті.

Уже галичанин Огоновський у своїй відомій праці "Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache"(Льв., 1880) зазначив в українській народній мові це скорочення *ся* на *сь*: в інфінітиві [12], імперативі [13] і в praesens [14]. Не раз показував на цю форму і д. Михальчук у своїй теж знаній праці: "Наръчія, поднаръчія говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины" ("Труды" Чубинського, т. VII, 453). Збірки народніх творів дають величезну силу прикладів скороченої форми *сь*, та ще й з усяких місцевостей нашої землі. Розгортаю, напр., "Українські приказки" Номиса, випадково натрапляю на стор. 40, відділ "Лихо", і нахожу там форми на *ся* — 14, а на *сь* — 11. Беру другий том "Трудовъ" Чубинського (казки), казка № 2, з Волині (Новградвол. п.) і, нашвидку перебігши її очима, нахожу: *ся* — 11 разів, *сь* — 19; далі казка № 5, з Харьківщини (перші 4 сторінки): *ся* — 18 разів, *сь* — 17; — казка № 6, з Полтавщини (Переясл. пов.): *ся* — 5 разів, *сь* — 16; — казка № 7, з Київщини (Черкаськ. п., перші 4 стор.): *ся* — 3 рази, *сь* — 7 разів; нарешті казка № 78, з Подільської губ. (Литин. пов.): *ся* — 8 і *сь* — 8 разів. Таких прикладів можно було б набірати без кінця, але й сказаного досить, щоб зрозуміти, що *ся* скорочується на російській Україні не в якихсь "говорах", а на всьому просторі її. Що до українців австро-угорських, про яких каже д. Гнатюк, ніби в їх зовсім нема цієї

[12] Indessen wird сьа häufig zu сь gekürzt; zumal wenn die Infinitivform mehrsilbig ist, wie ви́ — купитесь sich loskaufen. 146.

[13] Ausserdem wird es bei Verb. refl. gebraucht, falls сьа in сь gekürtz wird: несьітесь, берітесь u.s.v. 142.

[14] Стор. 140.

форми, то приклади скороченого *ся* ми знайдемо у збірці "Галицько-руські анекдоти", що видав сам же д. Гнатюк (Етногр. збірн., т. VI); там з початку вже ми знаходимо: грівсь і засоромились (Львів, стор. 1), урадувались (Дрогобич, 16), заохочувались (там же, 30), засміялись (Іеж, 31) і т. д. Нарешті Огоновський у згаданій своїй праці показує спеціяльно галицький випадок такого скорочування: в 3-й особі praesens: *ведесь* зам. *ведеся* (ведеться [15]).

Ця форма є і в народній мові, і дуже поширена в галицьких письменників (ніколи не вживаючись у письменників з України росс.). От, наприклад, без вибору, кілька зразків з Франкової збірки "З вершин і низин" (2-ге вид.): "Не прийдесь тобі буть" (15), "уже май зачинаєсь" (17), "мов дитя хлюпочесь" (25), "чуєш, як тріпочесь свершок" (24), "А плід єго приймесь" (25), "їм заснути хочесь" (25). Галицькі письменники скорочують *ся* в *сь* навіть *перед* глаголом: "Мені *сь* кровавить серце" (Зоря 1888, стор. 133), "рибка в сіті *сь* мече" (Зоря 1888, 108), "в мисли *сь* снує" (Зоря 1889, 20). *Цієї* форми скорочування (3-тя особа praesens) на росс. Україні нема, — де ж її взяли галицькі письменники, як не в себе ж? Це всім відомі факти.

Так саме зовсім неправдиве упевнення д. Гнатюка, що "в давній літературі *ся* також не скорочувалося". Навпаки: починаючи з пам'ятників XI віку, се б то з найдавніших, які до нас дійшли, ми бачимо *сь* замість *ся*...

(С. 3—17)

<...> Усі ці факти не дають ніякої змоги згодитися з д. Гнатюком, ніби скорочення *ся* в *сь* єсть якась місцева річ, що її краще і не заводити до літературної мови. Навпаки: це з'явище загальновкраїнське, і наші письменники, що завсігди широко вживали де треба цієї форми, робили те цілком у згоді з народньою мовою і ні в якому разі вони не можуть послухатися і певне не послухаються поради, що дає їм д. Гнатюк. А деякі пурісти (див., напр., розвідку І.С. Левицького-Нечуя) дуже неприхильно позирають на *ся*, коли воно трапляється після самозгуків (боюся, вернися), вважають (хоч і несправедливо) таке *ся* за галицьку

[15] In Galizien wird **ть** im erwähnten Falle auch vor dem Pronomen reflex. gewöhnlich abgeworfen; somit ведесьа (сье, -се, -сьі, -са). Hiebei Kann **сьа** in **сь** gekürzt werden, wie ведесь 140.

вигадку і вимагають, щоб українці не писали, напр., "вернися", а тільки "вернись". Це, звісно, вже переборщено в другий бік, але ж добре показує наскільки органично вросло *сь* в мову східньому вкраїнцеві.

"Та найважніший аргумент, — каже д. Гнатюк, — який промовляє за віддільним писанєм *ся* від дієслова, се — на мою думку — можливість пересування *ся* перед дієслово". Уривками з старої нашої літератури д. Гнатюк силкується довести що "се загальна проява, а не льокальна, закуткова". Ні, в сьогочасній *живій* мові пересувають *ся* поперед глагола тільки в західно-вкраїнському діялекті нашої мови; д. Михальчук, у згаданій своїй праці, зазначає територію його так: повіти Подольської губернії: Кам'янець-подольський, частини Ново-ушицького й Проскуровського; Волинської губ.: "мало не ввесь Владимирський і тонкі смуги біля західної гряниці з Австрією в повітах Дубенському, Кременецькому й Старокостянтинівському"; в Басарабії — західна смуга хотинського повіту; в Люблинській губ.: повіти Холмський, Грубешівський і частини повітів Красноставського, Замостьського, Томашівського й Яновського; нарешті — територія австро-угорських українців [16]. Певна річ, що на всьому цьому просторі живе ніяк не більше як п'ята частина всієї української людности; на всіх же инших величезних просторах нашої землі з їх — найменше — $^4/_5$ людности *ся* ніколи не становиться поперед глагола. Таким робом для ціх $^4/_5$ нашого народу найважніший аргумент д. Гнатюка не має ніякої ваги, навпаки: форма з *ся* поперед глаголу буде чужою і навіть (для сільського читача) незрозумілою.

Та що до літературної мови і сам д. Гнатюк не обороняє такого способу: "Вправді, — каже він, — я стою за тим, аби в літературній мові не уживати *ся* перед дієсловом, але знов же, як можна заказати його уживати белєтристови, особливо коли він переводить народній діяльог?" (144).

Та ніхто й не подума цього забороняти, навпаки: було-б цілком вороже реалізмові, коли б автор, подаючи слова галицького селянина, велів йому говорити мовою селянина полтавського або харьківського; навіть коли б хто схотів пересувати *ся* поперед глагола і не тільки в белетристиці, то проти цього з прінціпіяльного погляду не можно нічого сказати: хай собі на здоров'я пише, коли йому подобається, — вільно читачам або читати, або

[16] Чубинскій, Труды, VII, 501—502.

не читати його писання. Тільки з *практичного* погляду можна цілком згодитися з д. Гнатюком, щоб з цього права користувалися самі белетристи та драматурги в народніх діялогах.

Але як же тоді писати *ся*, коли воно поперед глаголу? Ну, та звичайно окроме. Після глаголу ми пишемо *ся* вкупі з глаголом через те, що у величезної більшости нашого народу *ся* не єсть самостійне слово, а попросту енклітична частинка, що зливається з *ть*, і виходить тоді *цця*; коли ж воно стоїть поперед глаголу, ні з чим не зливається і має більш самостійну роль, се б то, коли воно не є частинка, а окреме слово, то тоді й писати його треба окремо. Я вже казав, що аналогії від инших мов мало що нам можуть допомогти в цій справі; та коли вже д. Гнатюк наводить приклади з инших слав'ян про те, як совається в їх *ся*, то я й дозволю собі один приклад, а саме нагадаю італійську мову. Там *si* (ся), коли воно стоїть після глаголу, пишеться з їм укупі: rivedersi; коли ж попереду глаголу, то окремо: si rivede. Чому не могло б і в нас так бути, коли це стоїть у згоді з вимаганнями нашої мови?

Так саме і з тих же причин доведеться писати *ся* окремо і в тих випадках, де воно хоч і не пересунулось поперед глаголу, але все ж виразно відокремилось од *ть* яким иншим словом, як от у тих прикладах з галицьких говорів, що наводить д. Гнатюк: захтіло *му* сі, звір *же* ся тут на нього, іло *би* ся смачно і т. и. Але складна форма будучого часу з *му* (крутитимуся) повинна писатися як одно слово, бо ця помічна частинка зовсім утратила самостійне значіння і вживається не инакше, як одно ціле з основним глаголом, се б то — в ролі флексії будучого часу; коли ж на Буковині і в деяких говорах у Галичині (Ogonowski, Studien 147) ще зосталися бліді сліди самостійної ролі цього *му* в тому, що воно пересувається поперед глаголу (му казати), і фольклористові треба таку форму вжити, то, звісно, він напише її окремо.

Коли д. Гнатюк любить аналогії з чужих мов, то нагадаймо йому романські мови, напр. французьку та італійську, де енклітичні форми глаголу avoir чи avere (мати), що служать флексіями до формування будучого часу (се б то так саме, як і в нашій мові, бо наші "казатиму", "казатимеш" і т. д. повстали з давнього "казати имашь", "казати имаши" і т. д. [17], пишуться вкупі з

[17] В кінці XI та в XII віці наші предки вже скорочували "имамь" і казали: "казати мамь" (прим. див. в черніг. Рум'янц Ліствиці XII в. № 198: "изѣдати мать", л. 198 обор.), а далі (в XIV в.) замінили "мамь" на "му",

infinitiv'ом: французьке: parler*ai*, parler*as*, parler*a* і т. д. — це як по нашому: казати*му*, казати*меш*, казати*ме*; так саме італійське: parler*o*, parler*ai*, parler*a* і т. и.

Ще дужче не можно згодитися з д. Гнатюком, коли він забороняє (див. стор. 143—144) вживати в літературній мові частинку *би* (*б*) після *ся*, а рекомендує її вживати тільки так: *їло би ся* заміcто нашого *їлося б*: таким вимаганням д. Гнатюк робить кривду $^{4}/_{5}$ нашого народу на користь однієї п'ятої частини.

Який же висновок з усього сказаного можемо зробити?

Для величезної більшости нашого народу писати *ся* окремо від глаголів, — значить калічити живу народню мову; коли ж *ся* пишеться вкупі з глаголом, то такий правопис однаково добрий і для тих, хто вимовляє *цця*, і для тих, хто каже *ся*: кожен може вимовляти його по своєму.

Через те *ся* треба писати завсігди вкупі з глаголом там, де воно стоїть зараз після глаголу; коли ж фольклорист чи беллетрист будуть уживати таких діялектичних форм, де *ся* відокремилося від глаголу яким словом (опріче частинки *му, меш; ме* і т. д. в буд. часі) або де воно пересунулось поперед глаголу, то там вони, звісно, не можуть написати *ся* инакше, як тільки окремо від глаголу.

Треба ще сказати про третю вигадку галицького правопису, а саме про такі писання, як от: *пє, вє, бю, семя, піря, зїсти* [18] заміcто *п'є, в'є, б'є, сем'я, з'їсти*. Правопис цей засновано на тій думці, що коли згуки *п, б, м, в, р* в українській мові тверді, то нема потреби якось іще окремо зазначити їх твердість і те, що вони не злучаються з *є, ю, я, ї*: і без того люде вимовлятимуть їх одрізнено від тих йотованих згуків. Одначе з таким правописом не можно згодитися ні з наукового погляду, ні з практичного.

Літери *я, є, ю,* — це умовні знаки, якими зазначаються два зовсім неодинакові з'явища: а) йотація після самозгуків або з початку слова: *стояти, єдиний, мою* = *стойати, йединий, мойу*; б) зм'якшення співзгуків перед *а, е, у*: *лялька, синє, нюхати* = *льалька, синьє, ньухати*; иншими словами: *після самозгуків* або з початку слова я, є, ю = йа, йе, йу; *після співзгуків*

"машь" на "мешь" і т. д. та й обернули цей глагол в несамостійне граматичне закінчення, в просту флексію будучого часу. *А. Кримський.*

[18] ЛНВ. 1908, III, 449, також "Руска правопись зі словарцем". (Л. 1904), 62.

я, є, ю = *ьа, ье, ьу*. Значить і такі написання, як от *семя, пє, вє, бю, піря*, ми мусили б читати *семья, вье, пье, бьу, пірьа*, а це суперечить українській фонетиці. За для того, щоб їх так не читати, довелось би завести нове правило, а саме таке: хоча *я, є, ю* після співзгуків і рівні *ьа, ье, ьу*, але після *б, п, м, в, р* вони визначають не зм'якшення, а йотацію, і рівні *йа, йе, йу*. Але таке правило зовсім ламало б той прінціп, на якому вже в нас засновано вживання літер *я, є, ю* і вносило б у справу страшенну плутаницю.

От возьмемо згук *р*. По деяких місцевостях він у нас твердий і там вимовляють: *зорйа, рйад*, але більшість нашого народу таки зм'якшує *р* і вимовляє, не вставляючи йоти після *р*: *зорьа, рьад*. Коли послухатися галицького правопису і писати *ряд, пірря, карюк, матірю*, то скрізь, де *р* зм'якшується і після його йота не вставляється, такий правопис буде плутати читача, бо йому доведеться однакові написання (в обох випадках *ря, рю*) читати не однаково: раз *рьа, рьу* (ряд, карюк), а вдруге *рйа, рйу* (пір'я, матір'ю).

Потім єсть же в нашій мові багато випадків, коли згуки, що зм'якшуються на всьому просторі нашої землі (д, з), не зливаються з йотованими я, є, ю. Коли в таких випадках слухатися галицького правопису, то нам доведеться писати однаково подяка (подьака) і підязати (підйазати), узятися (узьатися) і зявитися (зйавитися) і т. и.

Усе, що сказано тут про *я, є, ю*, можно приложити і до ї, а надто в тому випадкові, коли це ї вживається і після співзгуків. Тут справа доходить иноді навіть до правописних курйозів; напр. в одному поважному органі довелося побачити таке написання: "зїхати". Зостається невідомим щò це за слово: чи — це *з'їхати* (съѣхать), чи *зіхàти* (разѣвать ротъ, зѣвать).

Що до школи, то там такий правопис був би справжнім "камнемъ преткновенія": і так там буває клопіт з літерами *я, є, ю*, а то ще довелось би виясняти третю мудрацію з цими літерами, а сàме, що деякі згуки треба вимовляти одрізнено від *я, є, ю*. Це дуже трудна річ для тих, хто вчиться читати, а ще труднішою вона стає через те, що певне ми можемо тут сказати тільки про *б, п, м, в* — ці справді від я, є, ю, ї, читатимуться одрізнено; але *р*? як бути з ним? Адже для полтавця воно може бути м'яким, а для галичанина ні. Що ж ми тут скажемо? А *д* та *з*? Яке ми про їх правило дамо, коли не будемо якось зазначáти де саме читати

окремо від **я**, **є**, **ю**, **ї**, а де зливати з ними? Тому, хто вчився, чи вчиться граматики, ми ще вимудрували б якесь правило, але що ми скажемо дитині, що ледві подужує механизм читання? Яким способом навчимо її читати "бурян" як "бурйан", коли рівночасно вчимо її читати "ряд" за "рьад", а не за "рйад"? Та чи не краще ж просто зазначити яким знаком усі ті випадки, коли літери *ю, я, є* визначають собою не *ьу, ьа, ье*, але йотовані *йу, йа, йе*, що відрубуються од попереднього співзгука, аніж заморочувати дитині (та й дорослому) голову силою всяких, проміж себе суперечних, правил, які нікого не навчать, а кожного зіб'ють з пантелику?

Усе згадане дає мені змогу сказати, що писання, де не зазначається одрубне читання співзгуків од йотованих самозгуків, не може видержати критики з наукового погляду, вносить силу неконсеквенцій і плутаниці в правопис, калічить тим нашу вимову і утрудняє початкову науку в школі і взагалі науку нашої мови. Через усе це правопис цей треба яко мога швидче і назавжди рішуче одкинути тим, хто його вживає, і ні в якому разі не заводити тому, хто досі не вживав.

Дехто, незадоволений з такого недоладнього правопису, почав уживати в згаданих випадках иншого, став писати: *пьє, бью, вьє, семья*. Але таке писання може гірше калічить нашу мову, ніж галицькі *бю, пю*, у всякому разі воно є грубим гріхом проти української фонетики. Літеру *ь* скрізь і у всіх випадках ми вживаємо на те, щоб показати, що попередній співзгук вимовляється м'ягко і коли ми становимо її після *б, п, м, в*, то тим самим ніби кажемо, що й ці згуки теж треба читати м'ягко, а тим часом українська мова їх не зм'якшує.

Звісно, той, хто пише "бьє, пьє, семья, вьє", хоче показати, що тут співзгуки б, п, м, в читаються одрібно від йоти, то б то зостаються твердими; але як же це ми той самий знак (ь) будемо вживати для двох, діяметрально супротележних, цілей? Це недоладу і з наукового погляду, а ще більше з практичного. Яким робом учитель буде виясняти своїм школярам, що в одніх випадках *ь* показує, що попередній співзгук зм'якшився, а в других — цілком навпаки — зоставсь твердий? Яка плутанина буде од цього в голові в дитини? Безперечно, це до того зіб'є дітей з пантелику, що помилки на вживання літери *ь* стануть такими саме частими, як у московській мові на літеру *ѣ*, і робитимуть і учням, і вчителеві стільки ж клопоту.

Та й не тільки це. Адже відомо, що правопис з часом починає впливати на вимову, і через те є всі підстави боятися, що вживання *ь* після *б, п, м, в* може зробити те, що в українців, що добре говорють і вміють вимовляти по московському, ці українські тверді згуки, під вражінням од графіки, почнуть у живій мові м'якшитися не тільки в московській, але і в українській мові, то б то: українська мова калічитиметься.

Таким робом і цей правопис з *ь* перед йотою, яко ненауковий, суперечний нашій фонетиці і шкодливий, ми мусимо яко мога швидче закинути.

Але яким же способом зазначати в таких випадках одрубне читання співзгуків од йоти?

Можно було б роскласти *я, ю, є* на *йа, йу, йе*, і писати *бйе, пйу, вйе, семйа*: цей спосіб був би цілком науковий і до читання таке написання було б дуже легеньке; але з погляду на традіційне вживання в таких випадках *я, ю* краще цього не робити (принаймні — поки): дуже вже чудним здаватиметься таке написання сьогочасньому письменному чоловікові, що здавна звик завсігди в таких випадках бачити *я* та *ю*, дуже вже мулятимуть йому очі оті *йа* та *йу*, такі за для його нові й дивні!

Через те, з погляду практичного, краще всім пристати на той спосіб, якого вживає тепер більша частина наших авторів, а саме — становити в таких випадках апострофа.

Знак цей здавна вживався в українській мові: в XVI та XVII в. давні наші письменники найчастіше писали апостроф замісто проминутої літери *ъ*: з' сего свѣта, в' Церкви Божей, з' учителей і т. и. [19]; у новому вкраїнському письменстві їм взагалі зазначалося випадання згуків (як не було змалку, не буде й д' останку) і так цього знаку треба для нашої мови, що навіть Желехівський не зважився його обминути: пишучи *бю, пю*, він все ж мусив писати: з'їдати, з'явитися, з'яструбіти, з'ясувати, під'їздити, під'юдити, під'яремний і т. и. Та й справді — як його обійтися без апострофу у всіх отих і таких випадках? І ніколи ми не виженемо цього давнього знаку з нашого правопису. То чому ж не завести його, як і робить це більша частина наших авторів, у всіх тих випадках, де чути одрубне вимовляння співзгука від йоти?

[19] Марковскій, Антоній Радивиловскій, южно-русскій проповѣдникъ XVII в., прилож., 21.

Декому не подобається апостроф через те, що в друці та літера, після якої стоїть він, дуже далеко відсунута від тієї, що після неї. Воно трохи нечепурно, то так, але це лихо дочасне: тепер замість апострофа становлють друкарні здебільшого протинку (ко҃му: ,), — воно й виходить дуже широко; трохи згодом, як друкуватиметься по вкраїнському багато, можно буде досягти, щоб у друкарнях пороблено співзгуки *б, п, м, в, д, з, р* з апострофами при їх, — тоді апостроф буде до літери дуже близько і тієї стежки посеред слова вже не буде.

Таким робом уживати апостроф нам неминуче. І на мою думку — його треба вживати у всіх тих випадках, коли маємо показати, що співзгук одділяється в вимові од йоти, що після його.

Є ще не одно питання нашого правопису, що про його треба було б поміркувати, але тепер оце зараз три розглянуті справи можно вважати за найважніші. Через те я поки що й не займатиму инших.

А що до зачеплених трьох питаннів, то, після всього сказаного, можно, мені здається, сказати так: кожен, хто дбає про те, щоб ширилось наше письменство, щоб народ наш яко мога швидче почав освічуватися рідною мовою, щоб ми яко мога скоріше досягли своїх шкіл, — кожен такий письменний чоловік повинен подбати про те, щоб яко мога швидче зникли з нашого правопису: ї після співзгуків, *ся* окреме від глаголів і написання *бю, семя* або *бью, семья*, а замість їх уживалися в писанні ті правила, які показано було тут попереду.

Але — спитають мене, — а як же галичане й буковинці? Адже вони все те (опріче бью, семья) уже вживають, то як же це буде?

Не розводючись широко, скажу тільки оце.

У той час, як ми вже писали (з 1856 р.) "фонетикою" галичане й буковинці вживали надзвичайно недоладнього церковноетимологичного правопису з *ѣ, ѳ, ы* та *ъ*, учили писати їм по всіх школах нижчих, середніх і вищих і так цупко його держалися, що львівська "Просвіта" вживала його ще 1898 р., як уже й по школах почато вчити фонетикою! Тепер вони вже зовсім покинули свою "етимологію" для нашої "фонетики", тільки поробили в їй додатки, припасовуючи правопис до своїх місцевих одмін. Та безперечно, що в міру того, як літературна й наукова продукція на Вкраїні россійській буде зростати, все більше й більше прикмети *загальної* літературної вкраїнської мови ширити-

мутьcя на Галичину й Буковину і все менше та менше галичане та буковинці будуть держатися своїх місцевих одмін не тільки в правопису, але і в мові. Галицькі й буковинські автори неминуче до того прийдуть хоч би вже через те, що їм треба ширшої публики, ширшого книгарського ринку для своїх книг. Тоді зникнуть і місцеві галицькі правописні одміни. Їх галичане й буковинці покинуть так саме, як покинули "етимологію".

1908. *Б. Грінченко.*

ДОДАТОК ДО СТАТТІ Б.Д. ГРІНЧЕНКА

ЧИ СПРАВДІ ВАЖКО ВЧИТИ ПРАВОПИС З Ї?

Я мав нагоду перечитати статтю Б.Д. Грінченка ще в рукописному її орігіналі та й зовсім згоджуюся з його думками, окрім однієї: про написання букви ї після зубних. Він каже, що це дуже важка річ, а мені думається, що ані трохи не важка. Вчитель повинен сказати школяреві: "Де ти чуєш чисте ***і***, там і пиши букву ***і***: к*і*нь, мнякі*ш*ий, в*і*ник, в*і*н і т. и. Тілки ж пам'ятай, що в твоїй мові єсть семеро букв (чи звуків), які вимовляються язиком, притуленим до зубів, і звуться зубними: це — д, т, з, с, ц, н, л. Коли маєш писати *і* після зубних, то перше прокажи собі слово та й прислухайся, як справді чується в твоїм вимовлянню мняке *і*, чи може твердіще. Коли чуєш мнякість, то пиши ї (прим. "нїмець"); коли чуєш твердість, пиши *і* (прим. "н*і*с").

Мені здається, що таким способом школяр зовсім легко навчиться писати ї і *і*. Адже галицькі й буковинські школярі легко навчаються, і ми не чуємо, щоб це була для них така морока, як для російських школярів буква ѣ. Коли ж ми не навчимо сільського хлопця одрізняти графічно склад *нї* од *ні, дї* од *ді* і т. и., то він однаково робитиме правописні помилки, бо замість "н*і*ч", "ст*і*л", "вол*і*в" (gen. plur.) писатиме "н*и*ч", "ст*и*л", "вол*и*в", або — ярижним правописом — "н*ы*чъ", "ст*ы*лъ", "вол*ы*въ". Це я з досвіду знаю, бо маю записи од сільських хлопців з отим *ы*, а через те не можу пристати на думку д. Грінченка, буцім одрізняти графічно звук *і* в слові "ст*і*л" од звука *і* в слові "тїло" — це кабінетний делікатес. Ні, це практична, життєва потреба, — не менча потреба, ніж одрізняти графічно "ряд" от "бур'ян".

— Але ж єсть говори, де звук *і* в "ст*і*л" вимовляється однаковісінько із звуком *і* в слові "тїло"! — каже д. Грінченко: — Нащо ж мають собі сушити мозок тамошні бідні школярі отими правописними делікатесами?!

Що робити! без того не перебудемося! такі говори повинні принести жертву для других говорів. Мозок дитини галицької, буковинської або поліщукової, яка вимовляє слова "ряд" і "бур'ян" однаковісінько (себто "р*й*ад" і "бур*й*ан"), не менче дорогоцінний, ніж мозок усякої инакшої дитини, але ж д. Грінченко (і я, грішний, разом із ним) вимагаємо, щоб літературний правопис одрізняв вимову "ряд" (р*ь*ад) од вимови "бур'ян" (бур*й*ан) і щоб бідні галицькі, буковинські і поліські діти сушили свій мозок отими правописними делікатесами.

— Та те ї після зубних не може вважатися за *научну* графіку! — каже д. Грінченко. Звичайно, що не може. Але конвенціонально, умовно, ця графіка зовсім добра, а в усякім разі ані трохи не гірша од инакших антинаучних конвенціональностів, яких ми тримаємося, пишучи нашою азбукою. Вся грецька азбука, з бідою припасована (чи, як кажуть теслі, "придерта") до староболгарської мови, а із староболгарської мови придерта до мішаної староруської, а із староруської — до нашої. Користуючись цією тисячолітньою спадщиною, ми не можемо добутися до чистої філологічно-фонетичної научности, а можемо виробити собі тілки *умовно*-научну графіку. З цього погляду графіка "тїло" і "ст̣л" — нічого собі, нівроку. Що правда, можна б вигадати трохи кращу графіку; — приміром, можна було б писати "т*і*ло" — з однією точкою, а в слові "стіл" — ставити точку під буквою *т*; або, знов, можна було б писати "т*і*ло" із звичайним *і*, а в слові "ст*і*л" писати *і* перекинене точкою донизу, се б то "ст̣л". Тільки ж, щоб спромогтися на кращу реформу, треба було б скликати всеукраїнський з'їзд письменників. А поки що доводиться тримати отого ї, до якого люди вже потроху звикли через галицькі (а тепер і через декотрі київські) видання.

[Ве́лико шануючи авторитетне слово проф. А.Є. Кримського, все ж не можу з ним згодитися що до цього пункту і через те мушу сказати тут кілька слів з приводу його уваг. У своїй граматиці (I, 31) він каже про писання ї після зубних: "Нельзя не признаться, что этотъ пунктъ малорусскаго правописанія представляетъ собою извѣстныя трудности. Быть может, со временемъ будетъ введенъ более легкій способъ различенія..." и т. д.

Я згоджуюся з цими його словами і не можу згодитися з тим, що він каже тут, ніби писання **ї** після зубних річ "ані трохи не важка". Він дає правило для школяра і каже, що, слухаючись його, "школяр зовсім легко навчиться писати **ї** і **і**". Щоб бути певним у цьому, треба було б випробувати це правило на практиці. Я ж, на підставі своєї десятилітньої вчительської практики, можу тільки думати, що для дитини, а надто для школяра нар. школи, таке правило дуже плутане, і діти раз-у-раз будуть на йому помилятися. Прислухàтися до таких тонкощей, як різнація між ї (після зубних) та **і**, може чоловік вимуштрований на граматиці, а не дитина: що більше ви будете заставляти її прислухàтися, то більше вона буде плутатися, а надто коли ще це буде дитина з такого місця, де, говорючи, і зовсім не розрізняють тих згуків. Правило тут нічого не поможе: звісно ж, що є багато прекрасних граматичних правил, од яких тільки плачуть діти, але не кращає їх писання. Проф. Кримський каже, що галицькі й буковинські школярі легко того навчаються. Звідки це нам відомо? Щоб сказати це, треба побути в галицькій та буковинській школі, треба роспитати вчителів, треба передивитися школярське писання з багатьох шкіл. Поки цього не зроблено, як ми можемо сказати, що галицькі діти легко того навчаються?

Проф. Кримський каже, що коли не завести ї після зубних, то діти будуть робити помилки, плутаючи **і** та **и** в таких словах, як ніч, стіл, волів. Мені здається — чи завести його, чи не завести, — все одно вони ці помилки робити будуть; тільки як не заводити ї після зубних, то робитимуться тільки ці помилки, а як завести, то робитимуться ще й помилки на ї. Слова: "що більше правил, то більше помилок" у *цьому* випадкові цілком, на мою думку, справдяться.

На мою оборону дітей з тих місцевостей, де розрізняється в вимові ї після зубних та **і** (о), проф. Кримський каже, що ми ж силуємо галицьку, чи поліську дитину одрізняти вимову згука в словах *ряд* і *бур'ян*, то чому ж і тут так не зробити. Я скажу більше: ми чернігівця, що вимовляє *кунь, куонь* або *куінь*, силуємо своїм правописом вимовляти *кінь*, гуцула, що говорить *кєгло*, силуємо читати *тягло*, харьківця, що каже *скіко*, примушуємо читати *скілько* і т. д. і т. д.; одно слово: принявши в літературній мові вимову одного українського діялекту, ми, як то буває і в кожному письменстві, силуємо до неї всіх тих, хто говорить иншим діялектом нашої мови. Але сáме через те, що такого си-

лування, такого примусу і без того багато, — саме через те ми й не повинні додавати ще нових примусів, заплутувати правопис ще новими деталями, бо роблючи так, ми можемо нарешті зробити наш правопис негодящим для широких масс.

Звісно, то правда, що всякий правопис може бути тільки *умовно*-науковим, і коли б писання ї після зубних було тільки неконсеквенцією з наукового погляду, — я мовчав би; але це писання шкодливе для ширення нашого письменства, а коли воно до того ще й не наукове, — то мені цього й досить, щоб сказати: що швидче ми його покинемо, то краще. Б. Грінченко].

Розминаючися з д. Грінченком в його погляді на ортографію типа "тїло", я до краю пристаю на всї його инакші думки про галицьку правопись. А вже ж до тих суворо-научних аргументів, які він подає проти відокремлювання *ся*, я додам один аргумент, чисто практичний. А саме, спитаюся я в галичан: "Закордонні земляки! Невже ви *вірите*, що українці россійські коли-небудь *згодяться* писати *ся* окроме?!"

Сподіваюся, що поміж галичанами нема таких наївних людей, які б повірили, що українці коли-небудь згодяться написати: "він боїть ся", "він бояти меть ся". Тілки той з українців, який геть до краю одкинувся б од живого українського грунту, міг би пристати на оті "ортографії", а для всякого инакшого вкраїнця вони — органічно огидні і дикі. Я ані трохи не вагаюся сказати галичанам в імени всіх українців: На оте ваше "бояти меть ся" ми *ніколи* й *нізащо* не пристанемо!

Тим часом ваші батьки писали "*ся*" вкупі з глаголом, дехто поміж вами навіть зараз пише "*ся*" вкупі. Отже ж ця для вас не тяжка річ. А коли так, то для одностайности нашої спільної правописи не ми можемо піти за вами, а тілки ви за нами <...>

(С. 19—33)

Грінченко Б. Три питання нашого правопису (З додатком професора А.Е. Кримського). — Київ, 1908.

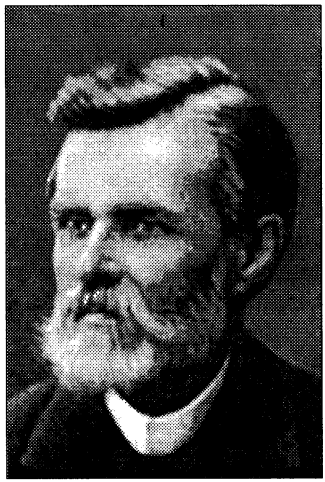

Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

(1838—1918)

Визначний письменник. Відомий як активний учасник дискусій навколо проблем української літературної мови, її діалектної основи, шляхів розвитку та критеріїв нормалізації, що точилися в кінці XIX — на початку XX ст. У цій суперечці обстоював позицію створення літературної мови на народнорозмовній основі, на основі наддніпрянських говірок, був прихильником ідеї радикального мовного пуризму (абсолютного очищення мови від іншомовних запозичень). І. Нечуй-Левицький виступав непримиренним противником галицького варіанту української літературної мови та, зокрема, правопису, офіційно прийнятого в Галичині 1893 р. (так званої желехівки). Відомі полемічні статті І. Нечуя-Левицького

"Сьогочасна часописна мова на Україні" (1907),
"Криве дзеркало української мови" (1912)
містять гарячі заклики до збереження чистоти народної
мови в усіх її сферах: лексиці, термінології,
фразеології, морфології тощо.
На таких же романтично-консервативних засадах
створена його "Граматика українського язика"
(ч. 1—2, 1914), призначена для самоосвіти.

СЬОГОЧАСНА ЧАСОПИСНА МОВА НА УКРАЇНІ

<...> В українських газетах і журналах сливе скризь викинули народні форми заіменника (мѣстоименія) *міні*, або *мині*, і натомісць пишуть — мені, бо так пишуть в Галицьких книжках. Тим часом вже Куліш пісьля Котляревського писав: *мині*, а в "Досвітках", — південно-українське *міні*. Старицький теж писав — мині. В Шевченка в "Кобзарі", в виданні 1860 р. виданному ще за його життя, і в Кожанчиковому виданні 1866 р. теж стоіть *мині*.

<...> Видавництво "Вік" [1] вже тенденційно поставило в усіх своіх виданнях (і в моіх томах) теж — *мені*; і в "Розвазі" і в "Досвітних огнях" ці ж таки добродіі насадили цього заіменника, підроблюючись під галицькі форми. Тим часом, поки наші переймачі заводили цю стару галицьку форму, вона взяла та й вмерла, бо я знайшов йіі ще тільки в двох повітах черніговськоі губернііта в пісьнях хотинського повіта на Бесарабіі (Киів. Ст. 1906 р.). Я радив би усім нашим пісьменикам викинуть с своіх книжок цього мерця, і натомісьць поставить живе народнє слово — *мині* або *міні*, та й писать — роздивився, подивився, як писав Квітка, Куліш, Шевченко й Старіцкий.

Скрізь по часописях вживаються галицькі й черніговські стародавні слова: більше, меньше, иньше, побільшало, поменьшало, робишся, дивишся і т. д. Тим часом в центральні українські мові на Правобережні Україні та й за Дніпром на лівому березі, як от в золотоносському повіті, кажуть: білше, менче, инче, дивився, инакше, побілшало, кажуть: ми з села Мелників, а не Мельників, білше і т. д., с середнім, а не з мяким *л* (Золотон. пов. село Мелники). Тільки на окраіні в черніговщині і в харківському повіті та в Галичині, на далекі окраіні західні ще вживаються ті слова в старих формах, ніби россійських. На мою думку краще б писать ті слова так, як говорять в наддніпрянські Україні, бо ці форми самостійні.

<...> Галичани вживають в пісьменстві мякі букви: *с, ц, з* і пишуть: цьвіт, сьвіт, зьвір і т. д. І справді в українські народні мові букви: *с, ц, з* бувають мякі тоді, як вони з другою будлі-

[1] Видавництво, засноване в Києві 1895 р. (проіснувало до 1918 р.), що в тяжких умовах цензури й заборон на українські видання друкувало художні твори та популярну літературу для народу. — *Упор.*

якою півзгучною буквою позад себе стоять перед мякими самозгучними буквами, як от, приміром: сьвіт, сьвятий, сьніг, зьвір, цьвіт, цьвяшок. Перед тим мяким *і*, що одповідає букві *ѣ* скрізь ці три букви вимовляються мяко, але перед тим *і*, що повстало з *о*, або з *ы*, ці букви вдержали й до цього часу свою тверду вдачу: стіл, стільки, скільки, зозулясті кури, загонисті люде і т. д. Галичани перші почали вживати ці мякі самозгучні букви, бо їм підказала польська мова, де одначе тільки одно *s* (с) змягчується в таких достоду випадках, як і в українські мові <...> Нашим письменикам великоруська мова цього не підказала.

<...> Буква *й* в словах: мерщій, хутчій, в дат. і пред. падіжах йменнів прикметних, лічбових та заіменників: в першій, добрій, на тій самій — вже вимерла в народні мови, і йіі треба викинуть. Це ніби другий теж — *ъ*. Коли один єр викинули, то доконешне треба викинуть і другий, бо він дуже заважає при читанні тім, хто знає народню мову.

В дієсловних прикметних йменнях вживається на кінці *янний* (а не *енний*) пісьля букв — *л, н* та ще після *д, т*: одчинять — одчиняний, побілять — побіляний, заведяний, заметяний. Ця форма правобережня, але й за Дніпром вже трапляється місьцями: діжа вчиняна (Катерин. г. с. Чунихино), загострянний (Луб. пов.).

Скажемо що кільки слів про значки зверху над словами, чи апострофи та точки. Ці апострофи перший почав ставить Куліш в словах пісьля букви *м* тільки перед буковою *я*, в таких словах, як — им'я, плем'я, полум'я і т. д. "Вік" перший завів ці значки в усіх словах пісьля губних букв — *б, в, м, п* де вони стоять перед буквою *я*: плем'я, в'янути, п'ять, жаб'ячий, дріб'язок, луб'яний і т. д. В галицьких книжках вже давно вживають цей значок в словах с приставними приіменниками перед кожною самозгучною буквою там, де в руських книжках ставлять єр (ъ): объявлять, съѣзд, въѣзд, въѣхать і т. д. Галичани пишуть такъ — з'їздъ, з'явився, б'є, б'ю, поб'є, п'єса, з'їхав і т. д. "Вік" завів і ці зверхні значки в таких самих словах. Петербургські українці та "Кіевская Старина" [2] в своіх виданнях народніх книжок не прий-

[2] Науковий місячник українознавства, що виходив у Києві в 1882—1906 рр. На сторінках цього журналу публікувалися етнографічні й фольклорні матеріали, статті з історії та археології України, а також художні твори. — *Упор.*

няли ціх истино ребусів для народа, і розумно зробили. Але як тільки почали видаваться українські газети та журнали, усі видавці натикали над словами ціх апострофів, чи церковно-славянських ериків, неначе в йіх вже заздалегідь була зробляна змова, бо скрізь по всіх усюдах обізвались заразом однодумці... щоб було достоту так, як і в галичан, ще й нащось почали ставіть тіре скрізь між короткими слівцями й словами *бъ, бы,* як от, прим'іром: я-б, я-ж, ти-б, ти-ж, що-ж, було-б, пішов-би, — неначе боялись, що це *б* та *ж* часом не втікло кудись, і припяли його припина'чкою до слова, як на левадах припинають припиначкою телята до забитого кілка окроми од корів, припятих в другому місці, щоб корови не позлучались с телятами. Чудна якась в галичан граматика! але наші пішли на'сьлідці за цією припиначкою задля повного пойіднання з галичанами в формах...

<...> Діло в тому, що в українські мові букви: *б, в, м, п* перед буквою *я* вимовляється міцніше, ніж инчі букви, неначе вони вимовляються окроми, а буква *я* вимовляється теж окроми, тоді як инчі букви ніби зливаються з — *я* в вимові. Ці чотирі букві вимовляються так, як в великоруські мові в приставках: объявить, объяснить і т. д. Але треба сказать, що це вже така прикметність українськоі мови <...>

Діло в тому, що за часу Сковороди та Котляревського ще мало хто знав великоруську мову та ще й вимову. Великоруських книжок було дуже мало, а мова ще не росповсюднилась між панами широко. І Сковороді і Котляревському мабуть і на думку не приходило прирівнювать українську вимову до великоруськоі. Але вже за часів Квітчиних в Харькові, знать, великоруська мова пішла ширше, бо Квітка вже прирівнював вимову до великоруськоі мови та підводив українську вимову під великоруську, примітивши, що губні букви перед — *я* в нас вимовляються инакше і ... почав ставить перед *я* — єр.

В наш час видавництво "Вік" вже зовсім підвело в цьому українську вимову під великоруську і без усякоі потреби наставило значків перед *я* після *в, б, м, п*. Тим часом в Галичині, де ніколи не було великоруського письменства і його впливу, де може мало хто настояще й знав великоруську вимову, і навіть ніколи не чув йіі, ніколи не ставляли в словах ціх значків, та й тепер не ставляють, бо йім не було до чого й прирівнювать свою вимову, хіба до польскоі. Виходе, що в нас вигадали ці значки для *сусіда* й ради сусіда, навіщось підвели не українсь-

ку, а особову свою вимову під великоруську. В нас не тільки селяни, але й міщани ще і досі читають (та певно й читатимуть) такі слова — по український і без єрів, і без значків. Ці значки та єри годящі тільки для панів та ще й таких, що обрусіли, як от памятне, щоб завжди нагадувало, як треба вимовлять чисто по український. <...> Це й справді, "Зробив дядя — на себе глядя", як кажуть в приказці... В гімназії бувало насилу привчиш в низчих классах читать — пять, имя, а не пъять, имья. Усі ці вигадки "Віка" непотрібні й зайві. Видавець д. Череповський, Петербургське "Благот. Общество" й "Київська Старіна" розумно зробили, що не прийняли в своіх виданнях ціх ребусів для народа, на котрі селяни тільки очі витріщають і все мене питають, навіщо ото теліпаються над словами оті хвостики? Ні апострофів, ні твердих знаків не треба ставить перед *я* пісьля губних букв. Усе це зайве й непотрібне і тільки сьвідчить про обрусіння вимови в саміх вигадчиків.

В останній час в галицьких книжках почали ставить такі значки, ці давні церковно-славянські єрики та паєрики пісьля приставок (приіменників) в словах перед самозгучними буквами, де в россійських книжках ставляють ъ або ь: объяснить, изъяснить, бью, вью і т. д. Перше писали так: бю, бє, а потім почали писать з ериками: б'є, з'їзд, з'явивсь, п'єса, п'єси і т. д. Цей спосіб писання поганий через те, що слова роздераються ніби пополовині, а в коротеньких словах дві букві стоять ніби нарізно, і в середині стерчить хвостик, це б то церковно-славянський *єрок*. Око розбігається по опрічніх буквах, поки стулиш йіх докупи в думці. Це велика й неприємна притичина при читанні. І печать виходе не гладенька, а якась кострюбата. І все таки око спохвату та хапки читає: бє, бю, вє, розбє, в сімі, зізд, пєса, пєси і т. д. Отакі ребуси, як — пєси, пєса, бє — теж добре одбивають широку публіку од українських книжок та часописів. Виходять не слова, а якісь каррикатури на слова. Я давав на селі читать селянам видання "Віка". Селяни так і читають оті слова, як я вище написав: бє, побє, в сімі і т. д. Це просто таки ребуси для селян, котрих вони ніяким способом не спроможуться одгадать. І справді, в нас в азбуці білше 30 букв, і невже таки не знайшлось с такого числа букв, щоб написать оті слова буквами: бьє, вьє, зйізд, обьявить, зьявилась, пьєса як от роблять в великоруських книжках? Поставте букви тоді й читать буде краще й легше і

нам і селянам, і не будуть стреміть в книжках якісь загадки або єгипецькі гієрогліфи. Нема в сьвіті, як букви! А то наставили якогось "каміння спотикання" в словах, та й спотикайся раз-у-раз.

Як на мою думку, то треба якусь зупи́нку ставіть тільки в тіх словах пісьля букв *в*, де в великоруських словах ставлять *ь*: здоровья, прислівья. Бо тут *в* зміцніло вже так, що вимовляється ніби окроми, нарізно од букв в *усіх падіжах*, а не тільки в *першому*: в здоровьі, прислівьями, як і в деяких словах пісьля *р*: подвірья, вірья, на подвірьі, на вірьі, купья, на купьі. До цієї категоріі слів можна ще прилучити ті пятеро слів на *мя*, де в усіх падіжах таксамо вдержується ніби опрічність *м* од *я*: в сімьі, на тімьі, тімью, на вімьі, вимью, в племьі, полумьі. Але тут вже краще ставить знак *ь*, а не зверхній значок, єрок, або па́єрок. Бо в чисто фонетичні правописі ці значки нічого неварті. Не одлюдок же якийсь, та не виродок наша мова між усіма мовами, що йіі голосів та згуків неможна висловить ніякими буквами, хочь визнаходь ще нову букву. В середині таких слів, як: пять, вязи, лубяний, мякий, пяний і т. д. непотрібний ніякий значок, ні ъ, або ь. Кожний украінець читатиме такі слова, "як сьлід, по-украінськый".

В нас "Вік" перший завів і це — з'їзд, (от і тут над чотирьма буквами три значки!), і з'їхав, і б'є, б'ю і усяку таку галицьку нісенітницю, а за ними насьлідці пішли і инчі, бо... то була заздалегідня змова, щоб писать доконче до маленьких дрібязків так, як пишуть в Галичині. Якось по-рабському наш украінець йде за чужим..., бо в його вже давно загинуло почування самостійности в усьому...

Ще од 1870 року в Галичині видавалась "Правда" [3], а потім "Зоря" [4] кулішівкою: покинули ставить ъ і почали ставить *і*, як

[3] Літературно-науковий і політичний журнал, що виходив у Львові в 1867—1896 рр., на сторінках якого публікувалися наукові, публіцистичні та художні твори діячів із цілої України. Тривалий час будучи провідним друкованим органом народовців, "Правда" відіграла значну роль у боротьбі за українську мову на народній основі та за український правопис на фонетичних засадах. — *Упор.*

[4] Літературно-науковий журнал; виходив у Львові протягом 1880—1897 рр. спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. У "Зорі" друкували свої твори як галицькі, так і наддніпрянські автори. — *Упор.*

мяке, та *и*, як тверде. замісьць *ы*. Я завжди писав таксамо давньою кулішівкою, тільки приставляв *й* спочатку перед і. Але як Желихівський видав свій українсько-німецький словарь, він поставив над йотированим *і* (*йі*) дві точки, це б то завів церковнославянське "іже": —ї Ї, її, на її, доброї. Ці дві точки він зоставив і над тим *і*, що с плином часу повстало з ѣ: хліб, сніг. Це був прикритий передніший етимологичній максимовичів правопис значками й точками над славянською буквою "іже". Ще навіщось ставили *і* з двома точками і в чужовомовних словах, як от: бїблія, полїтика і т. д.

<...> В нас на Україні писали давньою непопсованою кулішівкою: дехто, як Ив. Рудченко в "Южно-русскихъ сказкахъ" ставив *й*, де було мяке *і*: йіх, йісти, добройі. Але як я послав в Киів друкувать "Хмари", "Перші Киівські князі" й "Татари й Литва на Україні", йіх видали желихівкою, само по собі в мене не спитавшись, як у нас тепериньки це поводиться. Повикидали міні початкове *й* (йіх, йіі) і поставили — їх, її. Але Старіцький в "Раді" 1883 р. вернувся знов до давньої кулішивки. В нас на Україні оце недавно, як цензура не вмикувалась в наш правопис, в часописях завели йотироване *і* з двома точками, завели, замісьць кулішівки, галицьку желихівку, хоч не повну. І в Галичині, і в нас письменики не держаться правила і ставляють над і дві точки, де трапиться, просто таки плутають. От в Л.-Науковому Вістнику [5] 1901 р. 61 кн., наприклад, д. Стефаник пише: дїточний, а рядом — сьвітом, недосміяний, хоч тут — *і* вийшло з ѣ, а далі знов пише — сидїв, в сьвітї (в свїтї, бік 15). Леся Українка там таки пише: Настася Іліїнїшна (це виходе: Ільйінйішна, — виходе казнащо), а далі вже пише: — "в гардеробі" з однією точкою, пише — "скорійш": тут *і* з ѣ: треба б ставить дві точки.

<...> І в Чернівцях тикають над *і* дві точки на́зря, куди й де влучать. Д. Франко так само плутає ці точки над йотированним *і*, та над *і* з ѣ; ("Откровеніє св. Стефана" Кіев. Ст. 1906 г. іюнь):

[5] "Літературно-науковий вісник" (ЛНВ) — друкований орган НТШ, заснований за ініціативою М. Грушевського на базі журналу "Зоря", що виходив з 1898 р. у Львові. У 1905 р. після зняття заборон на українське друковане слово в підросійській Україні "ЛНВ" був перенесений до Києва. І у Львові, і в Києві "ЛНВ" видавався правописом, офіційно прийнятим у Галичині, — желехівкою. — *Упор.*

вірують (вїрують), в сїм напрямі (сім), переклад Біблії (Біблії), тодїшньою, матїрю (матірью) і т. д.

В нас на Україні навіть в одні й ті самі часописі один автор пише по своєму, другий — инакше. Приміром, в "Громад. Думці" [6], № 54 не видержують гаразд навіть прийнятого з двома точками *і* йотированного: цієї статі (цієї), хлопськоі (хлопської) мови, і так скрізь. Леся Українка в "Вільні Україні" ставить желихівське *і* з двома точками: "Було *їх* три" (стр. 7, кн. I), приїхавши, не *їв* нічого... — а потім далі вже пише так: на *її* чолі (тут вже три точки), — це виходе по фонетиці — на ійі, а не їйі. Добродій Л. Бич пише: *іх*. Инчі пишуть — з'їдуть... я на з'їзді... (І. Личко стр. 106). А другі пишуть — її (Ткаченко, с. 125), її діячів (д. Стешенко, стр. 96). Доб. Бич вже пише: з'їзд (стр. 52), — їхніх з'їздів. Це вже виходе не — зйіздъ, зйіздів, а — зізд, зіздів. Градація цієї плутанини виходе ось яка в українських часописах і в журналах: іх, її (с трьома точками в "Вільні Україні"), її (с чотирьма точками; в Гром. Думці, в Рід. Краі). Пятох точок над *їіі* ще нігде не траплялось в часописах; теж саме в инчих словах з'їзд, з'їзд, в пір'і, в' пір'ї, ім, їм, ів, їв, в, з, в', з' (Вільна Україна), пять, пъять, п'ять і т. д.

Певно не кожне навіть знає, тай й не кожне постреже, де те *і* просте, а де *і* йотироване. Для того, щоб це гаразд знати, треба повчитись, хоч трохи в гімназіі; та й гімназісти забувають згодом навіть і падіжі. Чи багато ж в нас просьвічених людей пише по-український? Та й просьвічені пісьменики плутають цей безглудий правопис, що й зветься ніби всьмішки кулішівкою.

Навіщо ж і заводить таку трудноту, коли ті, що заводять желихівку, те церковно-славянське іже, не сповняють йіі, а часом таки не тямлять йіі, як сьлід? Тикають ті дві точки де трапиться і куди само перо скоче. Треба знать, що і в самі кулішівці того *і* з однією точкою силенна сила! і звичайне *і*, як в россійські мові, ще й *і* з *ѣ*, *і* з *о* (кінь, віл) *і* з *е* (пісок, лід). І так доведеться натикать силу точок. А тут на тобі ще й *иже* з двома точками на одному *ї*, та ще цього *ї* рясно та густо скрізь!

До цієї хмари зверхніх значків редакторі "Вільноі Україны" та фельєтони Ради: (з' дорогою душею, з' острахом і т. д. Рада

[6] "Громадська Думка" — перша щоденна газета українською мовою, заснована в Києві (1906), що висвітлювала політичні та культурні події в Україні; 1906 р. заборонена. — *Упор.*

№ 33), ще підсипають мірку цього непотрібного маку: вони ще ставляють апострофи, чи єрики над приіменниками, де колись ставляли вже теперички викинуті єри (ъ): — з' пересилкою, в' інші державі, з' утисками, з' національними рисами, з' селянського життя. Не знаю, що воно таке, і для чого ті значки: чи то сльози за мерцем, чи то надгробні памятники на могилах небіжчиків.

<...> Це ж тучі, це хмари значків! Виходе, що хто багато пише, то тільки те й робитиме, що ставитиме значки та сіятиме мак точок і внизу і вгорі. Скільки напише букв, сливе, стільки напише й значків. І все це непотрібна нісенітниця. На мій погляд, то треба покинуть желехівку і писать давньою кулішівкою, з однією точкою на *і*, а до початкового *і* приставлять *й*: — йісти, йіі, йіх, йів, йій-Богу, (а не їсти її, їх, їв), як зробив Ів. Рудченко в своіх "Южно-Рус. сказках". Це ж дивовижний рядок церковних значків, церковних *иже*, навіть сьмішний! І все таки кожне читає та й читатиме оті слова: їв, їсти, її по-россійський, як: ив, исты, іи. А як приставить перед словами — *й*, кожне, навіть дитина, читатиме, як сьлід: йів, йіду, йіі. В середині й на кінці слів письля самозгучних, як от — доброі, моеі, — *і* й без того читається мяко (як і в великоруські мові в словах: моі твоі і т. д.), і там зовсім непотрібне *й* перед *і*: — моеі, твоеі; непотрібні й дві точки.

(С. 20—30)

<...> Приіменника *з* та *с* галичани давненько вже підвели під одно польське *z* (з). В українські та й в галицькі мові є таких два приіменника — *з* та *с*: з ним, с тобою, с ким і т. д. <...> В польскі мові нема приіменника *с*, є тільки один *з*. Цей один приіменник — *з* прийняли на польський зразець в галицькому письменстві, а звідтіль в останній час те ж саме одно *з* завелось скрізь, навіть в приставках, і в українському письменстві: вживають тільки *з*, і зовсім викинули с письменства — *с*. Воно б то й нічого для простішоі справи в пісанні й орфографіі, але через це вийшло... псування самоі мови, навіть в середині слів.

<...> Все лихо с книжньою українською мовою в наш час скоілось од того, що в нас заходились навіщось підводить українську мову під закони й правила инчих мов: в фонетиці підвели йіі під великоруську мову, і... давай сіять в таких словах, як

пять, мясо і т. д., стародавні апострофи; три падіжі підвели під галицькі й польські падіжі; опрічні, не приставні приіменники *с* та *з* підвели під один польський приіменник — *з*. Ці опрічні приіменники "Вільна Україна" й "Рада" примитикували навіщось підвести під французьке правило: ставляють французький викидни́й значок пісьля йіх: с', з', в' хату. А коли вже йти далі цією стежкою, то й доконешне треба ще підвести під німецьку вимову рядок слів: тъі, рудъі, чорнъі, нъіс і т. д. — та й там зверху понатика́ть значків: руд'і, чорн'і, біл'і, н'іс, жовт'і, зелен'і, ст'іл, пот'ік, і т. д.

Як підуть цією стежкою і в такім прямуванні; як почнуть підводить нашу мову під усякі мови, то що ж зостанеться українського в наші мові? Що з нею станеться? Те, що сказав Шевченко про "Калину": "Зневажають червоную калину мою... Широкіі тіі віти й діти обірвуть"... В нас таки добре тепер обшарпують ті віти, а на червону натикали силенну силу репяхів та сьміття. Про нашу українську книжню мову можна сказать так, як казала баба: "хрест на міні, хрест на голові, хрест на руках: я вся в хрестах, як вівця в репяхах". І справді, як глянеш на теперішню галицьку або й українську газету, або й книжку, то вона така поцяцькована значками й точками, така пелехата, неначе вівця в репяхах.

(С. 32—33)

<...> Чудні для нас і декотрі дієслови с таким написанням, як от, прикладом: б'є, в'є і т. д. Академик Шахматов в свої рецензіі на український академічній словарь д. Грінченка радить повикидати оті непотрібні апострофи перед буквою я і т. д. і це він дає добру пораду. Видавцям україн. словаря доконешне треба повикидать оті, совсім зайві апострофи та дві точки над ї, що тільки ганжують книжки. Але кн. Шахматов радить писати дієслови оттак: бє, вє. Але — бє, вє це ж будуть дитячі викрики (междометія), а не дієслові. Дітям кажуть на селі: бє! кака! вє! не бери в рот! Згадані дієслови й инчі підхожі слова найкраще писать з мяким знаком: бьє, вьє, бью, вью і т. д. як і в инчих словах, бо в таких випадках в словах і справді в нас в вимові не буває зовсім тверда півзгучна буква, а середня, як от в словах: більше, менче, мелник, і т. д. (окрім Полісся та Галичини).

(С. 81)

<...> Оце недавно вийшла "Граматка" чи буквар для народніх школ д. Норця. Граматка гарна й педагогічна на зміст, написана народньою доладньою мовою, але вона зовсім не педагогічна через деякі форми мови й правопис, бо написана не давньою простою кулішівкою, а мудрою, напів етимологічньою желехівкою. Міні казали, що якийсь студент переробив поставляний мною кулішів правопис на желехівський і понаставляв в граматці ось яких слів: їв, їли, їжа, їду, її, їх і т. д. Я вже згадував вище, що небіжчик Желехівський взяв це ї з двома точками з церковних книжок, назвавши його йотированим, мяким. Через це желехівське ї вийде в народніх (та й в не народніх) школах така плутанина. Батюшки казатимуть хлопцям, щоб вони читали в молитвах і загалом в церковних книгах ї (иже), як просте і: Іоаннъ, Іаковъ і т. д., а вчителі казатимуть, що в граматці те ж таки ї з двома точками зверху треба читати инакше, вже як мяке *і*, як — йі. Батюшки казатимуть, щоб читали: Іоаннъ, Іаковъ, а по Норцеві граматці школярі збиватимуться, бо по неї треба читать: Йіоаннъ, Йіаковъ і т. д. Вийде спотичка між ї церковним та українським — і все збиватиме дітей. Це гарна педагогія! Нічого казать. <...> От і потрапляй поміж гіллям! як кажуть в приказці. А такого непотрібного гілля й накидано в граматці д. Норця. Та я й певний, що цього гілля накидають і в ті букварі та читанки, що, як кажуть, готуються і в Київі, і в Полтаві... Само по собі, що в цім разі мається на думці зовсім не педагогія, не та полегкість для народа, котру мав на думці Куліш, заводячи легкий правопис, без ъ таі ѣ, а щось инче: заведіння галицького желехівського правописа на Україні.

(С. 137—138)

<...> Є ще й инчі хиби в Норцевій граматці. Коли він ставляє в азбуці *Ї* йотироване, як опрічню букву, то йому доконешне треба було поставіть ще одну букву в азбуці, котра має таке ж саме право на самостійність. Це *о* мяке, чи йотироване. По такі системі довелось би ставіть дві точки над *ӧ* задля одлички (галиц. ріжниці) от твердого *о*. Ми ж, письменики, всі орудуємо цім *й* в таких випадках і пишемо: його, йому, йолоп, Йосип і т. д. А коли ми всі пишемо: його, йому і т. д., то чому б пак за одним махом на писать і: йіх, йіі, йій Богу, йіжа і т. д. І тут одгонить чимсь не логичнім, недоробляним. А недоробляне воно тим, що в

галицькому письменстві цього нема... А якби й це було, тоді й наші переймачі заводили б це і в українському письменстві. Хвалить Бога, що хоч цього в Галичині нема.

<...> Норцева граматка просто таки одстала од живої народньої сьогочасної мови.

<...> Коли не годиться кривдить української мови ради якихсь побічніх та ще й хибних тенденцій, то кривдить і морочити дітей задля цього просто негуманно. Тоді як в школах молитви й псалтирь, і российські книжки треба читать, як вони надруковані, школярам доведеться читать в українських граматках, букварях та читанках оттакі примітивні написи, химерні, ніби ребуси: їм, їв, їж, їду (йіду), та ще такі як — з'їзд, з'їхався і т. д. з гніздами якихсь китайських премудрих значків. Це, ніби сорочі та ластовині гнізда, наліпляні на книжках, повинні розбірать діти. І ці гнізда звуться в йіх фонетичнім правописом. Це ж просто беглуздя! Нас же люде осьміють. Ці слова с приставками с півзгучних букв треба писать по фонетиці так: зйізд, обйіхать, обйів, зьявивсь і т. д.

(С. 140—143)

<...> Оту нісенітницю, оту желехівку, вигадану давнішими галицькими схоластами, перше од усього треба покинуть галичанам і знов завести багато простішу давню кулішівку, котрою колись видавались перші часописі в Галичині "Мета" [7], "Правда", й "Зоря", а на Україні — "Основа" [8] й "Метелики" [9] для народа. <...>

(С. 146)

Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні: Одбитка з журналу "Україна". — Київ, 1907.

---

[7] Перший український жіночий журнал, виходив у Львові 1908 р. як друкований орган Кружка українок — організації галицької жіночої молоді. — *Упор.*

[8] Український літературно-науковий журнал, що виходив у Петербурзі в 1861—1862 рр.; одним із редакторів "Основи" був П. Куліш. — *Упор.*

[9] Серія популярних брошур для народу українською мовою з сільського господарства, гігієни, історії тощо, яку видавало Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, засноване в Петербурзі 1898 р. — *Упор.*

ГРАММАТИКА УКРАІНСЬКОГО ЯЗИКА

ЧАСТКА І.

ЕТИМОЛОГІЯ.

<...> ЗВУК І СЛОВО.

§ 3.

Кожне окроми написане слово в реченнях складається с кількох букв. Кожне слово сказане устами в розмові складається з звуків. Ці усі звуки в писанні назначуються опрічніми значками. Такі значки звуться буквами.

Букв в українські мові 32: **а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.**

Усі ці букви звуться азбукою [1].

Буква **г** з цяткою зверху вимовляється як **кг**, як от в словах, дзиґа (дзикга), ґава (кгава), ґалаган (кгалакган).

Букви діляться на повнозвучні і півзвучні. Повнозвучні вимовляються повним голосом самі, одні, так, що одна повнозвучна буква може буть опрічнім словом: а! це ти? о! чи ти ба! де це ти взявся? Півзвучних букв неможна вимовить голосно, повним голосом; їіх трудно вимовлять голосно поодинці, як з ними вкупі не стоіть повнозвучна буква, і одна півзвучна буква не може вважаться, як опрічнє слово.

Повнозвучних букв 9: **а, е, є, и, і, о, у, ю, я.** Півзвучніх букв 21: **б, в, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.**

Буква **й** назначує в вимові половину мякого звука і; ставляють йіі на кінці слів: добрий, синій, або перед буквою **о** та **і**, щоб вимовлять **о**, **і**, як йо, або як йі: його, йіхать, йісти. Буква **ь** сама не назначує ніякого звука, і йіі пишуть після півзвучних букв для їіх мякішання, щоб вони вимовлялись мяко, а не твердо: гість, вість, тінь, зьіхав, зьявився, бурьян.

---

[1] В церковно-славянські мові букви звуться инакше: аз, буки, вѣди, глаголь, добро, єсть, живѣте і т. д. Од назвища перших двох букв і пішло загальне назвище усіх букв — а́з-бука, а́збука.

§ 4.

Повнозвучні букви бувають в вимові тверді: **а, е, и, о, у,** і одповідні їм мякі: **я, є, і (йі, йо), ю.**

Правило. В українські мові букви **у** та **і** с початку слів скрізь зміняються на букви **в** та **й** для полегкости в вимовлянні слів і легкозвучности мови, коли перед ними стоять слова, котрі кінчаються на повнозвучні букви: пішов улицею, на вулиці курява; вона й він рідня, він і вона рідня; на вугіллі (а не на угіллі), бо вимовлять дві повнозвучні букви трудно, та ще там, де трапляється буква у, наприклад: ми ішли укупі з людьми. Тут треба писати: ми йшли вкупі з людьми.

(С. 6—7)

<...> § 16. ДРУГЕ СКЛОНІННЯ

До другого склоніння належяться ймення предметні з закінченнями на **а, я, ь** жіночого роду, на **а, я,** чоловічого й спільного роду. Воно буває таксамо тверде й мяке, як і перше.

<...> Зразці мякого склоніння на ь

Число поодиначе

Йм.	тін-ь	вдячніст-ь	повіст-ь	піч
Част.	тін-і	вдячност-и	повіст-и	печ-і
Дав.	тін-і	вдячност-і	повіст-і	печ-і
Вин.	тін-ь	вдячніст-ь	повіст-ь	піч
Клик.	тін-е	вдячност-е	повіст-е	пе́ч-е
Ор.	тінн-ю	вдячніст-ю	повіст-ю	пічч-ю
Міс.	в тін-і	при вдячност-і	в повіст-і	на печ-і

Множественне число

<...>	Част.	тін-ів	вдячност-ів	повіст-ів	пе́ч-ів

(С. 22—24)

<...> Але як слова з закінченням на **ість** мають букву і, котра вийшла з букви **е**, або з якоісь инчої, то в усіх падіжах обох чисел буква **і** не змінюється: творчість (творчество), свіжість (свѣжесть), білшість (білший), менчість (менший): — творчісти, свіжісти, білшісти, творчістю, свіжістю, білшістю, а не білшости,

творчости, свіжости, що здається чудернацьким і дуже неприємно вражає чуття, бо не одповідає вдачі народньої мови. Усі вони склоняються, як церковнославянське слово совість (со-вѣм, вѣсть), навить в часточному падіжі краще буде ставлять на кінці букву **і**: до совісті, до свіжісті, до білшісті.

(С. 26)

<...> Решта слів, належачих до инчого якого склоніння на **ь**, не мають закінчення в часточнім падіжі множ. числа на **ей**, і всі кінчаються на **ів**: но́чів, ре́чів, оброті́в, пе́чів, а не ночéй, печей, речей, оброте́й, і на це закінчення в словах треба вважать, як на вимерше, або виміраюче.

<...> Слова, взяті з чужоземських мов, в українські мові склоняються, як вони закінчуються на о: пальто, пальта, па́льтам, пальтами; а ті, що закінчуються на **е** або на і, не склоняються: Кале, Шпре, Мадзині, Гарибальді, Гете. Кажуть тільки: на шоссі́, шоссем, шосса́.

(С. 35)

<...> Част.	двохсо́т і двохсотень	пятисот і пятисотень
Дав.	двохстам	пятиста́м і пятисотням

(С. 50)

<...> В давальному падіжі поодинчого числа заіменника першої особости — **я** треба писати міні, або мині, а не мені, бо вже нігде не кажуть — мені; це старе слово тільки ще вживається в Хотинському повіті на Бассарабіі.

(С. 55)

Нечуй-Левицький І. Грамматика українського язика. — Київ, 1913. — Ч. І.

Іван ФРАНКО

(1866—1916)

Визначний письменник, літературознавець, фольклорист, мовознавець, історик, етнограф, перекладач, публіцист і громадський діяч. Автор численних праць з історії української літературної мови, діалектології, соціолінгвістики, ономастики тощо. У статті "Етимологія і фонетика в южноруській літературі" (1894) І. Франко науково обґрунтував переваги фонетичного правопису для української літературної мови.

"Азбучна війна в Галичині 1859 р." — полемічний виступ І. Франка проти спроби австрійського уряду запровадити законодавчим шляхом латинку (а саме — чеську видозміну латинського алфавіту) в українське письмо. Ініціатива реформи українського алфавіту належала намісникові Галичини Агенору Голуховському. За дорученням австрійського уряду та міністерства освіти чеський філолог Йосиф Їречек, що виконував обов'язки співредактора шкільних підручників для всіх народів, об'єднаних

Австрійською імперією, склав систему латинки для української мови, яка була затверджена австрійським урядом (1859) для офіційного вжитку. Цей факт був уже другою спробою латинізувати українську абетку після відомої пропозиції Й. Лозинського запровадити в українському письмі абецадло — польський алфавіт (1834). І. Франко гостро розкритикував аргументи Й. Їречка та його попередника Й. Лозинського на користь латинки, ствердивши необхідність збереження традиційного для українців кириличного письма. Латинізаційні інтенції австрійського уряду викликали хвилю масового протесту з боку української інтелігенції, її численні виступи в пресі, завдяки чому перехід до латинки не відбувся.

АЗБУЧНА ВІЙНА В ГАЛИЧИНІ 1859 р.

Славянське племя майже від самого початку свойого цівілїзаційного розвою послугувало ся в писанях складаних мовами його ріжних племен також ріжними азбуками.

(Т. 114, с. 81)

<...> Родовиті Греки Константин і Методій кладуть початки христіянського письменства церковно-славянською мовою, а Методію пощастило стати основником великої славянської епіскопії та досить численної школи письменників та ширителїв церковно-славянського письменства. І хоч мораво-панонська епіскопія, основана Методієм, упала незабаром по його смерти під напором Нїмців і Мадяр, то про те вже його безпосередні ученики могли насадити христіянство і витворити досить богате письменство не тілько в полїтично самостійній Болгарії, але також дати початки такого-ж письменства в Чехії та Південній Руси.

(Т. 114, с. 82)

<...> Розуміють ся, бували також проби вживати для писаня церковно-славянською мовою латинських букв. Найстарші такі проби, що повстали на германській території сумежній із територією Словінців, се т. зв. Фрізінгенські памятки, віднайдені в р. 1803 і писані в X або XI віці. Вони являють ся пробою латинського духовенства нїмецької народности підійти до Славян і подати їм у їх мові деякі поученя та вислухати їх сповіди. Розуміють ся, що такі проби мусїло латинське духовенство робити не раз із самої конечности порозуміти ся зі славянською паствою.

(Т. 114, с. 83—84)

<...> II. У многих Славян західно-европейського культурного круга, особливо таких, що займали ся ширшими питанями славянського письменства, не раз виникала думка, що для славянських народів було би лїпше приняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередно в круг европейських культурних народів і влекшила би тим народам знайомити ся з письменствами всїх славянських племен. Таку думку висловлював Копітар у однім листї до Добровського з лютого 1810 р., пишучи між иншим: "Мій ідеал для всїх Славян латинські букви, але деякі славянські букви з кирилиці для доповненя — voilà mon

idée" (Я г и ч ъ, op. cit. ст. 191). Подібну думку стрічаємо також у видавця руських і польських пісень Вацлава з Олеська, який у передмові до своєї цінної збірки писав між иншим ось що: "Przysłużyć się w ten sposób ludowi ruskiemu (як згаданий висше Серб Вук Стефанович Караджіч, що видавши збірку сербських народніх пісень видав також граматику сербського язика і устaлив для того язика новий фонетичний правопис), nie mam ani sił, ani możności po temu, innym to więc zostawić muszę. Chcąc się jednak pewnych trzymać prawideł, położyłem sobie za zasadę, ile możności tak pisać, jak wymawia, choć by i oczywiście gramatyczne zachodziły błędy. Żem do tego użył charakterów polskich, nie glagolickich albo kirilickich, każdy mi zapewne pochwali. Przyjdzie zapewne czas, że wszystkie narody sławiańskie porzucą te stare charaktery, który wcieleniu literatury sławiańskiej do ogólnej massy literatury europejskiej głównie stają na przeszkodzie" [1].

Збірка Вацлава з Олеська, пізнійшого губернатора Галичини Залєского, була на свій час замітною появою не лише в галицькім, але й загалом у австрійськім письменстві.

(Т. 114, с. 95)

<...> Відомо, що ріжні славянські народи не все вживали однакового письма. Маємо певні слїди, що колись Поляки так само як і инші їх побратимцї вживали т. зв. кирилицї. Війшовши в близші зносини з сусїдньою Европою Польща приняла загально готське письмо, яке згодом мусїло уступити гарнїйшим і догіднїйшим буквам латинським.

<...> Подібним шляхом як у Поляків, зміняли ся букви також у Чехів, того народа, що своєю освітою випередив Поляків. Москва, а пізнїйше Росія, до половини XVII в. відлучена від Европи, а навіть мало відома Европі, задержала найдовше первісні букви вже через сам брак світла, що дуже скупо падало в ту країну. Але з поступом освіти й тут відчуто потребу реформи. Петро Великий, воскреситель наук і основатель теперішньої сили Росії, надав давнїйшим буквам зручнїйші форми, наближаючи їх до характеру латинського, і своїм указом наказав уживати того письма в цїлій Росії; так по-

[1] W a c ł a w z O l e s k a, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie, 1833, ст. XLIX.

встало письмо указове або гражданське. Але се не значить, аби реформа доконана Петром В. була в Росії вже остатня.

<...> "Я згадав уже, що руський язик — не людове наріче [писав Август Бельовський. — *Упор.*], бо того язика вживали не лише прості люди, але також руські князї, а пізнїйше литовські та польські королї аж до часу Зигмунта Августа. Сей язик списувано тодї кирилицею, якої букви мусїли бути докладно примінені до тодїшнього виговору. Тих самих знаків уживала тодї також Москва, але поодинокі знаки вже тодї були примінені до відмінного виговору російського язика. Пізнїйше кілька столїть не вживано руського язика в письмі, тому й форми букв, до яких привязані були живі в ту пору звуки, помертвіли. Натомісь російський язик, улягши первісно впливам языків Угрів, Татар та Фінів і через те значно нарушений у своїй славянській будові, виробив ся тим часом під впливом приязнїйших обставин на взірцях нїмецьких і французьких у инший язик, зовсїм окремий від того спільного славянського жерела, з якого виплив, а змінивши ся тим способом примінив до себе ще більше букви, змінені вже в XVI в. То й як же ж вони припадуть до чисто славянської рущини, тої рущини, що щасливою долею не підпала анї впливам диких Угрів, що жили колись над Волгою, анї довголїтнїй тяжкій неволї Татар? Природним наслїдком відносин, у яких жив той (південно-руський) язик аж до недавнїх часів, він сегодня подібнїйший до язика польського, нїж до російського... "

<...> Як бачимо, піднесену Вацлавом із Олеська думку про порадність видаваня руських текстів латинськими буквами Бєльовський підняв і мотівув ширше, не вдаючи ся в міркованя анї про язиковий, анї про полїтичний бік сеї справи. Ту саму думку підняв у слїдуючім 1834 р. руський священник Йосиф Лозинський, що помістив у ч. 29 "Rozmaitości" з того року (ст. 228—230) невеличку статю п. з. "O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego" <...> Читаємо у вступі сеї статї ось що: "Маю у себе кілька руських книжок побожного змісту, в яких початок і конець видерто; вони друковані латинськими буквами і походять, здаєть ся, з дуже давнїх часів. Читаючи їх я переконав ся, що букви польського abecadła дуже здібні для віданя кождого руського звука. Подібне переконанє витворили в мене також руські пісні друковані польськими буквами та помішувані від часу до часу в Rozmaitościach, Gazecie Lwowskiej і

Pielgrzymie Lwowskim na r. 1882. Д. Вацлав із Олеська надрукував богато руських пісень польськими буквами в своїй книжці "Pieśni polskie i ruskie lidu galicyjskiego", а у вступній розвідці тої книги (ст. 49) заявляє, що кирильські букви "wcieleniu literatury słowiańskiej do ogólnej massy literatury europejskiej głównie na przeszkodzie stoją". Незабаром по тім прочитав я в часописї "Oesterreichischer Beobachter" із дня 8 грудня 1833 під написом "Literatur" бажанє, аби дві заповіджені граматики руського язика взяли собі також і в граматичнім огляді за взір правдиві слова Вацлава з Олеська. Ті уваги при моїм намірі, по змозї прикладати ся до виробленя руського язика, спонукали мене до досліїдів і застанови над тим, чи справдї не було би добре впровадити польське абецадло до ново-твореного руського письменства, а наслїдком тих досліїдів було переконанє, що польські букви надають ся найлїпше до відданя кождого руського звука, і тому в письмі повинні бути вжиті.

<...> Із сього виводжу, що руський язик, не бувши ще письменним, має свободу вибрати собі таку азбуку, яка була би найздібнїйша до відданя його звуків і найкориснїйша для його розвою. Таким уважаю абецадло польське — не латинське, бо хоча польське й латинське має однакові букви, то про те польське має ще письменні знаки ć, ń, ś, cz, sz, szcz, яких не має абецадло латинське.

Тому, що дотеперішні руські письменники вживали в писаню більше кирилиці, ніж польського абецадла[2], порівнюю кирильську азбуку з польським абецадлом, аби показати, о скілько се остатнє придатнїйше для рущини від першої.

1. Букви, се знаки звуків. Чим коротша їх назва, тим лекше переняти поодинокий звук, який вона означає. З того погляду польське абецадло перевисшає руську азбуку. Бо з назв be, de, wu і т. и., які означають b, d, w, можна пізнати ті звуки, але не так легко можна пізнати правдивий звук назв: б у к и, д о б р о, в і д е (б, д, в,), бо в них чути більше ріжних звуків, а ученик певно не легко пійме, котрий звук означає та назва.

[2] Були одначе, як я сказав на початку, руські книжки дуже давнї, друковані польськими буквами, а се доказує, що в давнїйших часах уживано для рущини також польського абецадла. (*Увага О. Лозинського*).

2. Кирилиця має богато букв ріжних виглядом, а однакових звуком, прим. ѕ і з, о і ѡ, оу і ѹ, ꙗ і ѧ, що утруднює пізнанє і множить їх без потреби. Entia sine necessitate non sunt multiplicanda. Сего нема в польськім абецадлї.

3. Деякі кирильські букви мають двояке значінє, і відси йде богато неладу в склоненю та спряганю. Адже кождий звук повинен мати свій власний знак, і се знаходимо в польськім абецадлї. До таких букв належать: є, яке часом значить е (тебе), а часом є (єден, моє); и, яке иноді значить і (рѹки), часом ji (имъ), а часом и (роби); ѧ, яке часом значить ьа (тѧ), часом ja (моѧ); ю, яке часом значить ьу (люди), м [!] часом jу (мою).

4. Деякі кирильські букви мають нестаточну вдачу, означаючи иноді самозвук, а иноді співзвук, що певно не можна назвати доброю прикметою азбуки. Так прим. ї значить иноді співзвук j (їама, Ієрѹсалим, Їона), а иноді самозвук і (низкій, спасеніє). Подібно и значить часом самозвук і (у), прим. милый, де перше и самозвук, а остатнє (й) співзвук. Від сеї хиби свобідне абецадло польське.

5. Кирилиця має два знаки, один для мягкої, а другий для твердої вимови; се зовсїм непотрібне і продовжає слова (czyni pisownię rozwlekłą), коли натомісь принявши польське абецадло обійдемо ся одним знаком (') для змягченя. По що маю писати: гробъ, былъ, конь, коли можу написати коротше hrob, był, koń?

6. Руський язик має звуки уживані в польськім язиції, а невідомі Славянщинї; тому кирилиця не має навіть знаків, якими можна-б означити ті звуки. І так не має кирилиця знака на g, а про те Русин говорить: grunt, gospodar, grys, gdyraty, nigdy і т. и.; не має початкового звука е, бо приміром коли захочу написати кирилицею оклик ej, то вийде єй (jej). А чистого е потребуємо що найменше для чужих слів. Не має також кирилиця знаків на звуки dz, dź, прим. dzwin, jędza, dziub, dziura, бо в церковнім нарічю вживало ся тілько звонъ, звукъ і т. и. Так само нема знака на dż, прим. sidżu, wydżu, бо в церковнім нарічю писано сѣждѹ, виждѹ. Нема також знака для складу jo, бо говорено і писано в старо-славянщинї: злодѣем, краем, що ми вимовляємо: złodijom, krajom. Се дало о. Левицькому привід писати ё. Що правда, польський язик також не має в уживаню деяких знаків, пр. дь, ть, рь і т. и., але чи тяжко ж нам писати d', t', r', коли в польській азбуцї маємо ć, ś, ń і т. и.? Для наголосу, якого поль-

ське письмо не означує, може нам послужити горизонтальна лінія (¯) покладена над самозвуком, яке вже в латинській мові означала місце тону[3]. Отже можемо писати: mūka (męka) і mukā (mąka); płāczu (płaczę) і płaczū (płacę).

7. Приймаючи кирильську азбуку, потрібно для е і о, що стиснені звучать як і (у), нових знаків, коли натомість у польському абецадлї маємо такі стиснені знаки é і ó (sér, chléb, wół, wór). Легко отже буде нам писати: méd (читай мід), pék (чит. пік), nés (чит. ніс), bóh (чит. Біг), kóń (чит. кінь), rów (чит. рів) і т. и.

8. Принявши польську азбуку одержимо упрощенє форми при відмінах іменників та дїєслів. При іменниках мужеських кирилиця має дві форми відміни, одна для твердих укінчень, а друга для мягких, що веде за собою букви я і ю, пр. голуб, голуба, голубу; риль, риля, рилю. Коли прийму польське абецадло, то лишить ся лиш одна форма: hołub-a-u, ryl-a-u. Так само й для іменників середнього рода з двох форм зробить ся одна: дерево-а-у, зѣлье-я-ю, коли натомість польськими буквами напишу: derewo-a-u, zile-a-u. Так само й для дїєслів із двох форм буде одна, пр. лапаю-єш-є, перу-еш-є; при вживанню польських букв вийде одно закінченє для обох форм: łapaju-esz-e, peru-esz-e.

9. Нарештї з принятя польського абецадла випливають великі користи для руського язика. Всї Поляки, що живуть із Русинами, розуміють, а навіть говорять добре по руськи, але мало хто захоче вчити ся кирильської азбуки, аби читати руські книжки. Надто латинське письмо розширене по всїм світї, так що польська азбука послужила би для розповсюдженя рущини між иншими славянськими племенами і влекшила би науку руської мови иншоязичним народам. Уживаючи кирилиці ми мов егоісти замикаємо себе в черепашиній шкаралющі перед чужими народами. Надто в способі писаня живих язиків ожив би та виробив би ся найскорше також руський язик, а в скелєтї мертвого язика, кирилиці, коли не замре, то що найменше не так легко і не так скоро здужає виробити ся.

<...> Тижневик "Rozmaitości", виданий як додаток до урядової "Gazety Lwowskiej", мав як одинокий орган для середньої інтеліґенції в Галичині в тих часах богато читачів також серед

[3] Властиво означала тілько довготу самозвука. *І. Ф.*

руської інтеліґенції, а особливо духовенства. Тому й не диво, що порушене в тім органі питанє про заведенє польських букв для руського письменства мусїло викликати значне зацікавленє в руських кругах і остаточно також прилюдну реакцію. Першим виразом такої реакції була статя Йосифа Левицького, тодї руського пароха у Шклї, яворівського повіту, поміщена в додатку до річника "Rozmaitości" з 1834 р. п. з. "Odpowiedź na zdanie o zaprowdzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego", з датою "Szkło, 1 października 1834". Подаю сю статю в перекладї на нашу мову.

(Т. 114, с. 97—103)

<...> Та прийнявши навіть за правдиву думку автора (що Русини до XIX в. не мали граматик), не виходить із того ще анї те, що руська мова не здібна до лїтератури задля браку граматики, анї те, що Русинів треба відсудити від їх питомої власности, кирильської азбуки. Адже-ж і Поляки в перед мали красномовців, поетів та істориків у своїй мові, нїж граматиків. Граматику Копчиньского попередили Ґурнїцкий, Скарга, Вуєк, Кохановский, Бєльский і богато инших письменників т. зв. золотого віку польської лїтератури. Зовсїм природно взірцеві письменники мусять попереджати граматиків, бо їх твори дають приклади та правила складнї та плавности язика. Те правило, що практика попереджає теорію, служить також для инших наук: у перед були народи, держави та правительства, нїж письменники про штуку панованя, адмінїстрацію, полїтику та право народів. У перед були суди та вимір справедливости, нїж писані статути та судові процедури. Опираючи ся на тім, що сказано доси, бажаємо, аби наш реформатор, ідучи за своїм святим покликанєм, зробив ся руським Скаргою, а беручи його за взірець для своїх будучих писань може бути певний, що пізнїйше знайдеть ся також руський Копчиньский.

Його порівнанє кирильської азбуки [з латинкою] дуже упереджене. [Перейду його точка за точкою]:

1. Назва букви не перешкаджає звукови; наука букв, се не те саме, що наука складаня[4], а в читаню нїхто ще не читав букв по

[4] Пор. Methodenbuch für Lehre in Trivial- und Hauptschulen. Wien 1832, S. 57, 74. *О. Л.*

їх назвам. І чи назви польських букв справді найкоротші? Be, ka, el, cie, gie, jod, wu, iks, ypsylon, zet, ziet, żet, es-zet-cezet, es-zet, ceha, e z kreską, o z kreską і т. и. Грецька та арабська мова, обі високо розвинені, чи мають також приняти польський альфабет тому, що Греки називають свої букви: альфа, бета, ґамма, дельта, а Араби: алеф, бет, джім, лям і т. и. Також і Жиди мають берегти ся, аби й у них не заведено реформи, бо й їх азбука вродила ся також у тім самім первороднім грісї. Зрештою руське б, д, ж, с і т. и. звучать у складаню як b, d, ż, s, а не як be, de, żet, es.

2. Закид, що кирилиця має богато букв ріжних формою а однакових звуком, пр. ѕ і з, о і ѡ, оу і ѹ, ѫ і ѧ мусимо по просту назвати нестійним. Кожда з тих букв має свій звук хоч подібний, але де в чім відмінний, на що давнїйші граматики дуже вважали. Адже й нїмецька мова має букви ä, ö, e, eh; хто би думав, що всї ті букви вимовляють ся так само як польське e, той помиляв би ся сильно, бо пр. зовсїм відмінно вимовляють ся Aehre, Ehre, er, Oehr. Той сам нїмецький язик має також букви i, j, ü, y, [в яких чути звук i, але в кождій відмінно] і букви s, ss, sz, в яких також не однаково чути звук s. Навпаки і в польськім абецадлї маємо букви ріжних форм, а однакового звука [вже хоч би взяти ріжницю між великими й малими буквами]. Ergo entia sine necessitate multiplicata.

3. Буква и (iże) має тілько один звук такий, як латинське i (tibi). В початку складу нїщо не стоїть на перешкоді звукови ї, та по твердім співзвуцї не чути його так добре, бо твердий співзвук міняв би ся на мягкий, пр. ити, gehen, бити, schlagen, быти, seyn; отже в тих словах писаних польськими буквами й мало би двояке значінє, раз як i, другий раз як y; вимовляти и як ji зовсїм фальшиво. Ми русини вимовляємо: "дай имъ воды" як "day im wody". Є у нас у серединї слова значить і вимовляєть ся як e, а на початку додаєть ся йому для більшої звучности в вимові мягке j, яке давнїйше зазначувано буквою ѥ. Бо се властивість руського слуху, що e на початку складу звучить йому неприємно. Коли-ж у чужих словах або іменах власних доконче треба вжити на початку звука e, пишемо (властиво пишуть Росіяни. *І. Ф.*) відвернене э. Одним словом, кирильська азбука може задоволити всяке бажанє і передати докладно звуки кождого язика. Що до букви e, то Поляки вимовляють її двояко. В слові ciele на кінцї e вимовляєть ся як звичайне e, але пишучи "z tém

cilęciem" буква é вимовляєть ся в слові tém як у, а не як е; надто мають Поляки ще букву ę для вираженя носівки, отже ся одна буква має у Поляків не двояке значінє, як у Русинів, а трояке. Як би я хотїв нудити читача такими елєментарними спорами, то навів би подібні виводи також що до букв ѧ і ю, та на думку нашого автора все те, що знавцї наводять як добру прикмету руської азбуки, треба вважати наганним.

4. Кирильські букви статочнїйші від латинських. Адже читаємо Їерѹсалимъ (Ijerusałym), Їона (Iona), але не пишеть ся їама, тілько ꙗма. Й ріжнить ся від и півмісяцем на версї, що називаєть ся слитная. А коли ріжнить ся зверхнїм виглядом, то ріжнить ся також звуком. Яка-ж тут хиба? Польське j, якого дехто вживає на початку складу, ріжнить ся звуком від кінцевого j або у, що відповідає руському й. Навпаки, в польській азбуцї деякі букви зовсїм нестаточні. І так буква і значить самозвук, співзвук і знак змягченя (ь), буква у значить самозвук і співзвук. Прим. у словах "bielizna moia" перше і означає змягченє (ь), друге самозвук, а третє відповідає букві j. У слові "rossyyskiey" перше у самозвук, друге й третє співзвук (j), — бодай так пишуть многі польські письменники, в тім числї й сам Копчинський.

5. Кирилиця має знаки для мягкої й твердої вимови (ь і ъ), дуже потрібні, бо вимова співзвуків буває значно відмінна в міру того, чи при котрім стоїть ь або ъ, або нема жадного з тих знаків. Добровский уважав зайвим тілько ъ. Та припустїм, що й справдї Русини викинули би ті два знаки, хоч я сумнїваю ся в тім знаючи їх нехіть до всяких новинок, а надто маючи в своїй графіцї єрчик і паєрчик (ʻ), — чи-ж випливає з того, що треба закинути й усе кирильське письменство?

6. Руський язик має свої знаки на всї звуки, які наукою признано в письмі. Має також мягке г і тверде ґ, відповідне польському g, і то тілько в чужих словах, які Поляки переняли від Нїмцїв і удїлили тутешнїм Русинам. Слово нїгди польське, а не руське; Русин толкує його: никогда, нїколи. Про букву є була вже мова висше під 3. Знаків на dz, dź, dż не мають Поляки так само як і Русини, і нїколи ще не відчули їх потреби. Ті звуки мають по дві букви також і в инших язиках. Слова jędza, dzwón, dziób (не dźub), dziura (не dźura, як пише автор), усї польські, а не руські. Русин каже звонъ або у діялектї звін, далї зьобъ від зьобати, або зьоб, дира і т. и.

Признає сам автор, що польський язик не має в уживаню деяких звуків властивих руському, як ось: дь, ть, рь; тому радить означати їх апострофами d', t', r'. І чи не буде се натяганєм польського абецадла, аби ним конче писати по руськи? І як буде читати Поляк, не маючи в своїм язиці відповідного звука і не знаючи, чи при такім значку треба голос змяхчити або заострити, скоротити або продовжити? І що казати про лїнїйку (—) над буквою, яку Поляк і кождий необізнаний із латинським язиком признає за дивогляд, бо не стрічав її нїколи в своїх книжках?

Польський язик, а властиво польська ґрафіка не має букв також на инші звуки: sz, szcz, cz, ch і мусить там уживати двох, трьох або чотирьох букв, де Русин уживає тілько одної. Вже муж незрівнано заслужений у Славянщинї Й. Добровский відчув сю хибу в своїй книзї "Institutiones linguae slavicae, Vindobonae 1822"; кілько разів приходило йому писати імена власні, в яких трафляють ся ті звуки, він між латинські букви мусїв класти також руські, бо в латинських не ставало йому знаків. Склад jo, що приходить тілько в простій мові, можна означити знаком ё, а як би хто впер ся доконче й хотїв писати так, як говорить ся в декотрих сторонах, то йдучи за прикладом Сербів можна в складї jo для відріжненя від ю писати латинське j (злодѣjомъ).

7. Русини перед 9-ма віками приняли кирильську азбуку[5], то й як же можна думати й писати: "приймати для é стисненого ѣ, а o (on)", яке в деяких словах малоруської мови звучить як нїмецьке ü або французьке u. Сей звук легко означити двома точками над o, прим. рöвь, грöбь, кöнь, що не робить нїякої трудности. Великорусови також зрозумілі ті слова, але котрий Поляк або Русин може написане латинськими буквами méd відчитати як мѣдъ (mid) або Boh як Бöгъ (Bih)?

8. Принявши латинський альфабет не здобудемо упрощеня форми при відмінах іменників та дїєслів, бо-ж буде все таки

[5] Що язик і правопис у богослужебних книгах у давнїх часах називано не славянським, але руським, доказує угода між Швайбольдом Фіолем і Рудольфом Борсдорфом із р. 1491 на різанє руських букв для напечатаня Октоіха, заключена нїмецькою мовою перед краківською міською радою і поміщена в книзї H. S. B a n d t k i e, Historya drukarń krakowskich, c. 135. Ті букви названо там "rewssische Schrift". У старих писанях скрізь уживаєть ся прикметників "rewssisch, reussisch", rossisch або russisch, що все на одно виходить, а форми ruthenisch, rusnakisch, język ruthеński, се плоди фантазії пізнїйших часів. *О. Л.*

прим.: zwon-a-u, koń-ia-iu, ziat'-ia-iu. Пощастило авторови навести слово мягкої форми з укінченєм на l (ryl), по якім у польськім не пишеть ся і, але инакше виходить при словах, що кінчать ся иншими співзвуками, як n, t. Так само при іменниках середнього рода з двох форм не зробить ся одна, прим. derew-o-a-u, imienie-ia-iu, żytie-ia-iu. Про дієслова сказано вже висше під 3, де була мова про e.

9. Нарештї приймаючи польський альфабет доходимо в руській мові до великих недокладностий. Хто потрафить розріжнити ось які слова: im (ѣmъ, ich esse), im (имъ, ihnen), kiń (кинь, wirf), kiń (кóнь, Pferd), nis (нѣсъ, er trug), nis (нöсъ, Nase), rik (рѣкъ, er sprach), rik (pökъ, das Jahr), rik (рѣкъ, der Flüsse), koły (коли, wann), koły (колы, die Pfähle), koły (коли, stehe), braty (брати, nehmen), braty (браты, Brüder) і т. и.? І хто може передрукувати всї руські книжки латинськими буквами, аби й Поляки могли їх читати?

(T. 114, c. 104—108)

<...> З тих отже причин ми Русини повинні й далї писати так, як писали наші прадїди. А коли кому ходить о те, аби його руські книжки крамарі по відпустах скоро розпродували, то може піти утертою дорогою, але в такім разї раджу йому писати зовсїм на польський лад, бо коли самозвуки понатягає павзами, а співзвуки понаїжує крисками, то може бути певний, що заробить так, як Заблоцкий на милї.

Шкло дня 1-ого жовтня 1834.

(T. 114, c. 109)

<...> В азбучнім спорі 1833—5 рр. занадто загально говорить ся про кирилицю як якусь одностайну і скрізь обовязкову, а для ока неприємну азбуку. Супроти сего не треба забувати, що найдавнїйші памятки старо-руського письменства з князївських і пізнїйших часів були писані переважно дуже гарними та приємними для ока буквами, а руські букви подібні до пізнїйшої граждянки являють ся ще в XVI в. в венецьких друках Божидара Вуковича та в малочисленних римських друках хорватських памяток. Так само скоропис із давнїх часів виробляв ся незалежно від кирилиці, під впливом грецьких та латинських букв, і осягнув у прописних взірцях ("форшріфтах", як називано їх тодї з нїмець-

ка) руського письма, публїкованих за австрійських часів дуже гарні й каліґрафічні форми. Все те значно зміняє питанє про практичність і потребу заведеня кирилиці до руського письменства, поминаючи вже те, що в 30-их рр. мин. віку руським письменникам не снила ся ще можливість заведеня фонетичного правопису до руського письменства, яка зробила руське письмо здібним до відданя всїх звуків руської мови і навіть усїх діялєктичних відтїнків, а з другого боку поклала виразні межі всїм заходам польонїзаційним та обєдинительно-русіфікаційним, які при помочи азбуки хотїли фальшувати руську мову на користь вимріяного єдинства "малоруського" та "великоруського" нарічій. Так само не почували ще тодїшні наші письменники всего богатства та ріжнородности нашого старого письменства, того доси ще невичерпаного скарбу, якого не заступить нам нїяке чуже письменство і яке сміло можемо вважати тривкою основою культурного та духовного розвою нашого народа.

(Т. 114, с. 115—116)

<...> Десятилїтє 1849—1859 у памяти значної части нашого народа живе й доси під назвою "тїсних років". Се були часи не тілько полїтичної реакції після бурливого 1848 р., але також часи елєментарних нещасть та тяжкого переходу в суспільних відносинах по знесеню панщини.

(Т. 115, с. 131)

<...> Що принїс галицьким Русинам 1848 рік?

На се питанє відповім показом на такі події та документи. Поперед усего принїс їм розбудженє — нехай і так, що лише в верхах суспільности — полїтичної думки, основаної на почутю національної свідомости та відрубности, поперед усего від Поляків. <...> Для початку руського полїтичного руху в р. 1848 я користую ся оповіданєм о. Алексїя Заклинського, одинокого сучасника тих памятних подій, що полишив про них досить просторе оповіданє [6]. Подаю його тут у перекладї на нашу мову з деякими скороченями.

(Т. 115, с. 134)

[6] Записки Алексея Заклинского, приходника Старыхъ Богородчанъ. Изданіе редакціи "Черв. Руси". Львовъ 1890, ст. 38—45.

<...> Далї доказував я історією, що наша мова не є й нїколи не була нарічєм польського язика, що вона так само, як і наш руський народ, самостійна та відрубна, має своє 1000-лїтнє письменство і вживала ся також в урядових актах та документах за часів руських князїв і навіть під пановапєм польських королїв. <...> Нарештї я піднїс, що ми не боїмо ся ґерманізації, а боїмо ся польонїзації, що забрала нам наших вельмож, бояр, ґрафів та князїв, а від якої спасла наш народ тілько наша руська церков.

<...> Першим документом того нового полїтичного житя, що почало ся тими інавгураційними зборами, було "Прошеніе Рꙋского народа въ Галиціи черезъ рꙋки Єго Превосходительства Графа Францѣшка Стадїона ґꙋбернатора галицкого Єго Величествꙋ Императорꙋ и Царю Фердинандꙋ поданое" <...> подаю тут із нього дещо найважнїйше нашою новочасною мовою.

"Ваше Величество!

<...> Далеко більша половина жителїв Галичини — Русини. Вони — галузь великого славянського роду. І ми мали колись своїх власних родимих князїв із поколїня св. Володимира. Коли ті вимерли, стратила наша люба вітчина свою самостійність у другій половинї XIV в. Ся страта, а ще більше пізнїйші полїтичні бурі, опустошеня, переслїдуваня за віру та упосльдженя, що тягли ся майже 400 лїт, були причиною, що ми стратили нашу шляхту, того природного заступника народу, мало що не до одного. Та ядро народа — руський люд у всїх тих полїтичних та релїгійних бурях лишив ся сильний і непорушний, заховав твердо свою мову й письмо, свої звичаї та обряди проти всїх ворожнеч насилля й часу, і передав нам віру батьків і народність як одиноке дороге добро, що спасло його у всїх тих бурях. А наш святий обовязок ту передану кождому щирому Русинови дорогу народність вірно берегти й невщерблену передати її також своїм потомкам. У тім намірі удаємо ся до престола В. В. [Вашої Величності. — *Упор.*] з найсильнїйшою надїєю і просимо також нас, як і всї инші народи австрійської монархії, всемилостивійше обняти тою самою любовю та вітцївською ласкою, і наші права для охорони нашого обряду та нашої народности, надані нам всемилостивійше від славнопамятних предків В. В. потвердити і проти всякої напасти боронити та заступати".

<...> На се поданє львівських Русинів одержала Руська Рада[7] цїсарську відповідь, написану в Відні дня 9 мая 1848 р., підписану мінїстром Піллєрсдорфом, якої нїмецький текст лїтографований маю перед собою. Відповідь адресована "An die ruthenische Verzammlung in Lemberg"; подаю з неї також найважнїйше в перекладї на нашу мову.

<...> Що до першої точки цїсарське рішенє позволяє на заведенє руської мови у всїх народнїх школах тих громад, де переважає руська людність, із тим застереженєм, аби в громадах, де переважає польська людність, задержано польську викладову мову. <...> "Тому, що руська мова на теперішнїм ступнї свойого розвою не надаєть ся ще вповнї до викладаня найбільшого числа наукових предметів, висловлене в петиції бажанє, аби в округах заселених Русинами також у висших школах розришити права руської мови при навчаню відповідно до інтересів руської людности, полагоджуєть ся так, що в висших школах руської части краю поперед усего основана буде катедра руської мови, аби дати руським студентам можність навчити ся своєї рідної мови, і таким способом причинити ся до розвою тої мови".

(Т. 115, с. 136—140)

<...> У початку мая 1859 р. появила ся в Відні брошура п. з. "Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Joseph Jireček. Wien. Aus der kaiserlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859, формату великої вісїмки стор. 5—60. Тілько зі слів "im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht", та з того, що брошура вийшла з урядової друкарнї, можна догадувати ся про її урядовий характер. У самім текстї нема анї слова про причини, які спонукали її автора заняти ся справою переміни руської азбуки в Галичинї, анї тим менше про причини, які спонукали ц. к. мінїстерство віроісповідань та наук поручати се

[7] Руська Рада (Головна Руська Рада) — українська політична організація, заснована у Львові 1848 р. для оборони прав українського народу в Австрійській імперії. Головна Руська Рада відстоювала, зокрема, право вживання української мови в школах та установах підавстрійської України. — *Упор.*

дїло чоловікови чеської народности, без означеного урядового характеру.

<...> Брошура Йосифа Їречка розпадаєть ся на чотири части:

1. Gründe, welche dafür sprechen, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben (ст. 6—18). 2. Uebersicht der Versuche, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben, und Würdigung derselben (ст. 19—36). 3. Entwurf einer ruthenischen Orthographie mit Anwendung lateinischer Schriftzeichen (ст. 37—48). 4. Proben der beantragten Orthographie (ст. 49—60). З огляду на її урядовий характер годить ся придивити ся близше поперед усего першій части, себ-то мотівам, які склонили австрійське мінїстерство при помочи одного відпоручника без означеного урядового характеру підіймати в однім короннім краю бучу, що грозила дуже поважними наслїдками, далеко не азбучної, але високо полїтичної натури.

Їречек розпочинає свій виклад короткими афористичними тезами, які подано тут у дословнім перекладї.

1. Про відносини руської мови до инших славянських панували аж до найновійшого часу найріжнійші погляди. Від хибного розуміня не свобідні були навіть Русини.

2. Церковно-славянський язик, а власне парість старо-славянського, вироблена під впливом російського та руського, якою написані церковні книги, вважала ся довгий час також авторами руських граматик за властиву руську мову, до якої людовий діялєкт відносить ся лиш як вульґарний, для лїтератури непридатний говір.

3. Під впливом церковно-славянської виробила ся знов російська письменна мова. Тому що вона легко зрозуміла Русинам освоєним із церковно-славянською мовою, вони привикли в руській мові бачити тілько наріче російської.

4. Нарештї й Поляки иноді вважали руську мову, близько посвячену з їх мовою, нарічем своєї.

5. Ті ріжні погляди впливали, розуміеть ся, на писаня Русинів. Одні писали по церковно-славянськи, другі по російськи, третї по польськи. Руська мова була занедбана і виявляла ся лише в тім, що Русини пишучи по церковно-славянськи, по російськи або по польськи, примішували більш або менше рутенїзмів.

6. Тілько білоруський язик, у многому змодифікований руським, здобув собі в XIV, XV і XVI вв. самостійне значінє, зробивши ся урядовою мовою в литовський державі.

7. Властиву руську мову почали аж у початку сего (XIX в.) вводити до літератури деякі письменники в (російській) Малороссії, а за їх прикладом пішли пізнійше також австрійські Русини.

8. Між славянськими лінгвістами був першим Міклошіч, що признав руський (малоруський) язик самостійною мовою і в своїй порівняній граматиці (славянських язиків) указав їй рівнорядне місце між славянськими язиками (ст. 5).

(Т. 116, с. 87—89)

<...> Нарештї доходить автор (ст. 16—18) до найважнійшої точки. "Кирилиця — каже дехто — се палядіюм руської літератури. Вона стоїть на нїй, а усуненє кирилиці грозить небезпекою, що руське письменство втопить ся в польськім". На сей дуже важний закид автор відповідає дуже деліkatним питанєм: "Чи Русини можуть повірити, що австрійський уряд допустить, аби руський народ був утисканий на користь польського, що було би рівнозначне з загладою руської літератури? За чиєю підмогою і під чиєю охороною підіймаєть ся так гарно розцвитаюче руське людове шкільництво? Хто піддержує плеканє руської мови в гімназіях та на унївєрсітетї в Галичині? Від коли почав ся зріст руського письменства?" На всї ті питаня автор уважає зайвим давати відповідь, хоч на всї ті питаня безсторонній історик мусить відповісти, що австрійське правительство в першій половині XIX в. у всїх тих проявах не мало нїякої заслуги, нїякої ініціятіви, і де тілько могло, ставило найріжнійші перешкоди розвоєви руської мови та народности. Дуже наївно виглядає те, що говорить автор зараз далї: "А Поляки зі своєю богатою літературою, якій відносини запевняють широкий круг читачів також між Русинами, якої користи можуть вони ждати від того, аби Русини покинули розвивати свою рідну мову? Часи, коли були причини бояти ся таких змаганьь, очевидно минули і не вернуть більше нїколи". Очевидно автор тих слів не мав понятя про те, що робило ся в тім часї в Галичині для пригнобленя рущини і піднесеня польщини.

<...> Оглядаючи сей матеріал зібраний у брошурі віденського урядника, маєть ся вражінє, що зібрав його чоловік досить фаховий і при тім такий, що бував у Львові і займав ся там науковими дослїдами навіть у таких не легко доступних місцях, як бібліотека василіянського манастиря. Так само наукове мотівованє проєкту переміни кирилиці на латинку, хоч і не стояло на

висотї тодїшньої науки, все таки свідчить про досить глубоку знайомість славянських язиків, а особливо галицько-руських та польсько-руських відносин. Усе те насуває думку, що по за фірмою Йосиф Їречек криєть ся якась таємна та значна сила, що вважала потрібним не виступати явно.

Властиво найважнїйша в брошурі часть третя, проба руського правопису з ужитєм латинки. Автор просторо мотівує свій проєкт лїнгвістичними доказами та порівнанями, але остаточно основує його не на польськім, тілько на ческім правописї. Сей правопис, якого творцем можна назвати Яна Гуса, справдї має високі прикмети науковости і вживаєть ся тепер загально европейськими лїнгвістами та иншими вченими для транскріпції славянських слів. Яке значінє міг мати сей проєкт для Галичини і спеціяльно для Русинів у ту пору, побачимо далї.

(Т. 116, с. 94—96)

<...> брошура Їречка вийшла з друку в перших днях мая 1859 р. і не пішла в книжкову продаж, а була трактована як довірена урядова публїкація. Розумієть ся, правительство подбало про те, аби в пресї не було про се нїяких згадок.

<...> Коли й як відгукнула ся відомість про те, що робило ся в Відні, в ріжних кутах Галичини, маємо деякі свідоцтва в листах до Я. Головацького. Ось що писав до нього д. 3 червня 1859 р. І. Гушалевич: "Ужасна вѣсть объ наслыханомъ, даже въ варварски времена насилію на наши священныя письмена молнією пронеслась помежь наше духовеньство й народъ єще 6 (8) мая. Всѣхъ серце запеклося кровью". Наводжу далї нашою мовою: "По кількох днях повторила ся та сама вість із додатками, що наші радо гнуть свої плечі під чуже ярмо. Сегодня почувши (писав д. мінїстеріяльний радник до Станїславова), що проєкт заведеня чужих букв походить від Чехів, ми почули полекшу: що буде, най буде, аби лиш наші не брали участи в тім святотатстві.

<...> Додаю отсей галицько-руський вірш, що ходить між нами:

Най швець держить ся свойого копита,
Аби підошва гладонько пришита;
Коваль най держить кріпко за кліщі,
А кравець сидить при своїй иглї!

Кождий най буде майстром на своїм!
Як кого зловлять на ділї чужім,
Скажуть всї люди: "Дивіть ся, дурак,
Замісь зелїза верг в огонь ходак;
Замісь клїщами брав огонь шилом!"
Така то біда зо свинським рилом.
Най-же Їречек в своє чеське пиво,
А не в наш медок пхає своє рило;
Бо його рило приберем в ходак;
Скажуть Славяни: "Їречек дурак!"

(Ст. 450—51).

(Т. 116, с. 122—124)

Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // ЗНТШ. — 1913. — Т. 114, кн. 2. — С. 81—116; Т. 115, кн. 3. — С. 131—153; Т. 116, кн. 4. — С. 87—125.

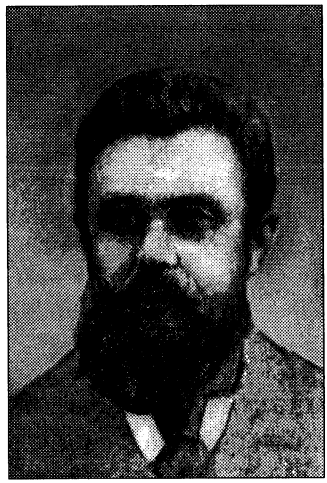

Володимир НАУМЕНКО

(1852—1919)

Педагог, філолог, публіцист, етнограф та громадський діяч; редактор і видавець журналів "Киевская старина", "Україна" та ін. Член Центральної Ради, міністр освіти в уряді гетьмана П. Скоропадського (1918). Автор численних статей із проблем української мови.

У праці "Загальні прінціпи українського правопису" (1917) В. Науменко здійснив огляд історії формування української орфографії, подав детальну характеристику історико-етимологічної та фонетичної (драгоманівка, кулішівка) правописних систем. Останні В. Науменко вважав найбільш адаптованими для української мови, тому його рекомендації стосувалися насамперед удосконалення зазначених правописів.

ЗАГАЛЬНІ ПРІНЦІПИ УКРАЇНСЬКОГО[1] ПРАВОПИСУ

Настав той час, коли на Україні почнеться освіта дітей, та і всіх людей на своїй рідній мові. З самого початку треба-б подумати про те, щоб широко поставлене письменство, а разом з тим і грамота людей, були з'єднані з загальним прінціпом, який завше був головним в Україні, а тепер ставиться на прапорі, як льозунг, — се *демократизм правопису*. Не треба в сім разі іти слідом за правописами других народів, особливо західної Европи, де ми бачимо в правописах англійському, французському прінціп аристократизму: правопис у сих націй, видержаний на прінціпі історичному, або етімольогичному, більш-менш науково-послідовний, але має характер жрецеської науки, яка для людей простих з'являється мало зрозумілою. Навчитися грамотно писати по-англійськи — се не аби-яка наука. Далеко простіші правописи — німецький та російський, де більш ваги дано фонетичному прінціпові, хоч плутанина фонетичного прінціпа з етимольогичним і тут завдають не мало лиха з грамотністю людей: вже одно ѣ (російське є) ціла мука для учнів. А між тим ми живемо в такий час, коли грамота для людей — не роскіш, а перша потреба. От через що, заводячи тепер широко освіту на Україні, треба зразу установити таку правописну схему і такий альфавит, щоб забезпечити легку дорогу до того стану, який дає титул — *грамотний чоловік* в широкому значінню, себ-то: що він не тільки читає і пише, але пише без помилок. На своїому віку я перечитав тисячі усяких рукописів сучасних українців — і малоосвічених, і людей великої освіти; де-не-де попадався мені текст, написаний послідовно, якої-б правописної схеми не додержувався чоловік, а далеко значна більшість пише так, що тільки і можна сказати: "безграмотно". Назбірайте і тепер десяток-другий освічених українців і загадайте їм написати диктант стрічок в 20—30, — побачите, який вийде результат. А що-ж буде з дітьми, коли почнуть вони вчитись по школах, додержуючись тих трудних правописних правил, які тепер иноді вживаються у письменстві. Через се я й радив-би зараз-же українським інстітуціям освітного характеру, але не виключно фаховим фільольогам, працювати над виробкою яко мога просто і послідовно складеного альфави-

[1] Мені здається помилкою писати в слові Україна ї (ї = йі), бо вимовляється воно з гострим *і*, а йотована вимова чується тільки тоді, як хто наумисно усилюється так сказати.

ту та над постановкою головніших прінціпів правописних правил, не ганяючись за дрібницями, ні фонетичними, ні етімольогичними.

Зовсім не претендуючи на те, що той проект правописний, який я зараз маю докласти шановним читачам, видержує сильну критику, я тільки хочу показати, на яких прінціпах, по моїй думці, треба утворити український правопис.

Першим прінціпом писання, який найбільше дає ґарантію уберегтися од "безграмотности", мусить бути прінціп фонетичного письма, себ-то: кожна літера мусить послідовно означати те, що чується вухом. Звичайно, тут ми маємо на увазі ту центральну літературну українську мову, яка завше мусить бути якимсь осередком між українськими діалєктами, через що в сій літературній мові неможна кожному, покладаючись на свої діалектичні окремости, писати тільки так, як диктує йому його вимова. Що-ж може тут бути коректівом? Тільки додатковий прінціп: там, де вагається фонетика, там, де у вимові не чується зовсім виразного згуку, треба додержуватись етімольогії, але не ганяючись за фонетичними дріб'язками.

На протязі усього 19-го віку українська письменність дала чимало зразків правопису, починаючи од послідовно-фонетичного прінціпу і кінчаючи зовсім етімольогичним. Не маю потреби передивлятися тепер всі сі проби правописні, хоч вони і дуже цікаві, а зупинюсь тільки на двох крайніх.

Дуже відомий в науці наш українець Михайло Максимович, з щирою українською натурою, але з політикою як мога більшого єднання з Росією, ще в 20-х роках 19-го віку утворів чисто етімольогичний правопис, думаючи, що сим способом легко прилучити до читання українського тексту росіян, які, не вимовляючи слів як слід по-українськи, очима можуть зрозуміти мало не все те, що читатимуть. Для сієї мети він поклав, напр., правило, що в словах, де чується українське *і* (гостре), пишеться або *ѣ* (вѣтер), або *ô* (вôнъ), або *ê* (нêсъ), або *û* (конû), навіть *â, у* (крâй, замуж). Взагалі Максимович додержувався писання по-російськи, і тільки в поясненнях до нього він показував, як треба вимовляти по-українськи, напр.: зѣлья=зілля, рятовавъ=рятував. Нема чого й казати, що сей правопис був, так би сказати, ком-

промісний: коли в школі і у всій освіті на Україні була тільки російська наука, то здавалось Максимовичеві, що буде зручніш українцям читати друковане на своїй мові, коли вони побачуть ті-ж самі літери, що і в російській книжці, вимовляючи тільки по-своєму, а росіянам буде зрозумілим надруковане по-українськи, бо вони будуть текст читати, наче російський. Видно зразу, що українцеві можна научитися писати правильно сим правописом, тільки пізнавши добре російську мову, бо своя рідна вимова зовсім не показує, яку літеру треба писати в слові, наприклад, *налітає — налѣтае*. Не глядячи на те, що сей правопис, зовсім незручний для українців, як далекий од їх фонетики, не мав ніякого поспіху в російській Україні, де він має хоч який-небудь резон, — не глядячи на се, кажу, його приняла до себе Галичина, і там сей правопис панував доволі довго, аж поки в 70-х та 80-х роках не став пересилювати його правопис фонетичний, через що в Галичині пішла була боротьба між *фонетиками* та *етімольоґами* мало не така-ж гостра, як колись була в московщині між православ'ям з двохперстним і трьохперстним хрестом. В останні два десятки літ в Галичині зовсім взяв гору фонетичний правопис, основу якому дали прінціпи правописів в Україні російській, найбільш яскраво вироблені П.А. Кулішем, через що сей правопис часто прозивають *кулішівкою*. Але до сього правопису я вернусь ще потім, а тепер зупинюсь на повній антитезі правопису Максимовича — на чисто фонетичнім правопису, який иноді називають *драгоманівкою*, а також і *герцеговинкою*. Остання назва і єсть основа сього правопису, але вона вимагає історичної справки.

В 1876 році в Київі серед громадян з'явилась думка поспішити з роботою над виданням українського словника, над яким давно вже працювали молоді робітники, найбільш студенти, під доглядом і по програмі П.І. Житецького. Порішивши, що ся остання робота піде собі повагом далі, не дуже величкий гурток, на чолі якого стояли В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, В.Л. Беренштам, А.І. Лоначевський [2], хотів скласти яко мога швидче, як тоді казали, українського Рейфа. Перш усього почали виробляти правопис і зупинились на думці послідовного фонетичного право-

[2] Співчлени київської "Громади" та Південно-західного відділу Російського географічного товариства, що було засноване з ініціативи "Громади" з метою ведення й популяризації українознавчих досліджень. — *Упор.*

пису. Сей правопис, а також і увесь метод роботи (зовсім, правда, не науковий, бо навіть бальотировкою рішалось питання про те, чи годиться слово для словаря, чи ні), звичайно викликали протест з боку П.І. Житецького, яко фільольога, і він, жартуючи, обізвав наш гурток *герцеговинцями* (бо саме тоді почалось повстання в Герцеговині проти турків) за те, що ми з такою справою, як словарна робота, обходились революційним методом. З того часу і пішла назва *герцеговинський словарь, герцеговинський правопис,* або *герцеговинка*; з того часу і П.І. Житецького почали прозивати *султаном*, звичайно, в дружнім колі приятелів його самого. Правопис сей довго держався в роботі по словарю, але нарешті його мусіли замінити другим, як перемінили і увесь метод роботи [3].

Незабаром після того, як почалась робота над словарем, мусів виїхати за кордон М.П. Драгоманов в 1876 р., де і розпочав видання "Громади" і инших своїх праць сією самою герцеговинкою, через що і прозвано правопис сей *драгоманівкою* [4]. Як би не те, що сей правопис дуже не економний і трошки незграбний, то його можна було-б вважати за самий послідовний фонетичний, через те, що він найбільш дає гарантію грамотного писання. Найвиразніше прінціп сього правопису виявляється в системі голосних згуків або самозгуків. Голосні згуки ідуть по такій таблиці:

а	е	и	і	о	у

Сі згуки, крім *и*, можуть йотуватися, себ-то:

йа	йе	йі	йо	йу
(*йа*блуко,	мо*йе*,	*йі*хати,	*йо*лоп,	*йу*шка).

Вже з сього видно, що при навчанні грамоти ви маєте змогу зовсім уникнути од нових літер *я, ю, є, ї*, а показати тільки природу *й* (j); найголовніша-ж користь сієї системи — се послідовність, яка зовсім пропадає, коли ви мусите через щось научати дітей, що *йо* треба писати двома літерами, а *я, ю* — однією.

До сієї-ж системи дуже льогично пристосовується і наука про суголосні згуки, або напівзгуки, себ-то: суголосні можуть бути

[3] Се і єсть той словарь, що виданий був "Кіевской Стариной" під останньою редакцією Б.Д. Грінченка.

[4] Сей-же правопис і я взяв за основу в моїй невеличкій роботі "Обзоръ фонетич. особенностей малорусской рѣчи".

або тільки *твердими* (б, в, м, п, г, к, х, ж, ч, ш, щ), через що вони просто зливаються з голосними (ба, бе, би, бо, бу), і навіть з дуже гострим *і* (бі, ві, мі, пі, гі, кі, хі, жі, чі, ші, щі); всі останні суголосні можуть бути і *твердими,* і *м'якими,* через що до м'яких прикладається *м'який знак* (ь): д—дь, з—зь, л—ль, н—нь, р—рь, с—сь, т—ть, ц—ць. Коли треба злучити твердий суголосний з голосними, то їх рядом і ставлять (да, зе, ли, ні, ро, су, та, ца); коли-ж треба злучити з голосними м'який суголосний згук, то так треба і писати (окрім *и, і*; при першому з них не може стояти м'якого, а при другому — усякий суголосний стає наче трошки ум'якшеним) — дьа, зьа, лье, ньу, рьо, сьа, тьу, цьо. Хто вчив дітей грамоти російської, той добре знає, що найтрудніше дається зливання суголосних з *я, ю, е,* при чому в російській грамоті нема ніякого клопоту з *е, ѣ,* які вимовляються однаково м'якo, а в українській треба додати ще зливання з *є.* При сказаній вище системі писання, прийдеться дітям тільки показати ріжницю між твердим суголосним і м'яким — і тоді зливати з голосними і ті і другі згуки.

Як легко додержувати правопис при сій системі, видно з такого зразка.

Ішли дорогойу дьадько з свойейу донькойу. Назустріч їйм їхала тітка з дітьми. Маньусінький цуцик біг за возом, все погльадайучи на свойіх хазьайінів.

Я вище вже сказав, що се дуже неекономний метод, бо багато доводиться писати літер, — так в сих стрічечках зайвих літер 13. Се одно вже робить усю систему незручною, бо багато часу виходить на писання, багато зайвого паперу затрачується на друк книжок, багато зайвих грошей приходиться платити в типографію за набірання тексту.

Треба шукати найліпшого виходу з сього становища, себ-то: треба яко мога більше додержати послідовність фонетики, а через се легкість научання дітей, і разом з тим економію міста, часу і грошей. До сієї середини і підходить вище згадана *кулішівка* з де-якими додатковими поправками.

Щоб уникнути од зайвого писання літер, виробляються нові літери, або нові значки, для умовного розуміння йотовки голосних і єрації (ум'ягшення) суголосних згуків: *йа=я, ньа=ня.* Але тоді треба видержати сю систему до кінця, чого і не робить сучасний український провопис [!]: він так-сяк видержує *я, ю, є* (*йе, ье*), гірше *ї* (*йі*), і зовсім не видержує *йо, ьо* (його, нього).

Почну з того, що *є* дуже незручно пишеться; особливо великою (прописною) літерою (Еге! Ех! — Єдваб, Єднати); *ї* — ще більш незручно писати, ставлячи аж дві цяточки, які в друку дуже часто не виходять; що-ж до *йо, ьо*, то не варто заміняти їх російським *ё*, бо се вже зовсім умовний знак. Краще всього і послідовніш всього було-б скрізь умовитись ставити над голосними згуками лежачий *й* (—), і тоді виходило-б, що і *йотація*, і *єрація* означалась-би однаковим *й* (—). Боюся я того, що давня традиція писати *я, ю* не дозволить перейти до сього новшества, через що я не стою дуже на одміні їх; але мені здається, що *є, ї* — такої давньої традиції не мають, і слід було-б їх, злучивши з *о*, підвести під одну лінію, себ-то провести паралель: *е—е* з тіре над ним (і для *йе*, і для *ьє*), *і—і* з тіре над ним (тільки для *йі*), *о—о* з тіре над ним (і для *йо*, і для *ьо*). Вигода од сього така: 1) для дітей — льогична послідовність, а через те і легше розуміння; 2) легше і виразніше писати і друкувати тіре (—), ніж [!] дві цятки (..); 3) тіре (—) можна дітям пояснити, як лежачий *й* (славянський *і*). Се тільки наша звичка до всякої традиції робить те, що якось ніяково побачити уперше слово не так написаним, як ми звикли; а чим гірше буде написати *ого* (з тіре) замість *його, лоду* (з тіре) замість *льоду, іхати* (з тіре) замість *їхати, едваб* (з тіре) замість *єдваб*? Або чим трудніше написати *зьіхати* (з тіре) ніж [!] *зьїхати, бье* (з тіре), ніж [!] *бьє, вьо* (з тіре), ніж [!] *вйо*? Краще всього видно, до чого доводить непослідовність правопису, з того зразка, який виявляється в російському писанню: треба написати *йож* — пиши *ёжъ*, треба написати *майор* — пиши *маіоръ*, треба написати *район* — пиши *раіонъ*, треба написати *бульйон* — пиши *бульонъ*. От і розбірайсь дитина в сих правилах!

Як що кохання традицій візьме верх, то нехай вже зостається та система в голосних згуках, яка тепер найбільш вживається у нас на Україні, навіть з виключними написами *йо, ьо*, при поруч написаних *я, ю, є, ї*. Але безумовно треба зректися того писання, яке вживається в Галичині і подекуди в нас: се писання після суголосних *ї*. Нема чого й казати, що для такого писання єсть резон і збоку етімольогичного, і навіть трохи фонетичного, але се останнє так невиразно почувається, що треба мати дуже тонке вухо, щоб почути ріжницю у вимові *дім* і *дїло*. Як що завести сей спосіб писання, то доведеться дітей навчати цілого ряду правил, які стануть зрозумілими тільки при поясненнях етімольогичних

та ще й методом порівняючої фільольогії. Дам кілька зразків, беручи їх з книги Мих. Грушевського "Історія України", вид. 1913 року. Як пояснити дітям, що в словах: здійснити, хліборобство, в часі, на тілі треба писати *і*, коли не знають вони *ѣ*-ого походження сього згуку? Або: чи вирозуміють діти таку ріжницю в правописі, як давні, теперешні, і рядом — змучені, стомлені, схудлі? Вухо мало дасть тут допомоги, а доведеться розбіратися в тому, що таке тверді і м'якгі основи в словах. Наскільки тут можливі помилки, краще всього видно з названої книжки М. Грушевського: тут побачимо — теперішні і тутешні (і рядом тутешніх); давні і давній. Щоб показати, яка трудність буде задана дітям (та і дорослим людям) із сим писанням, я спробую підвести сей приклад під граматичні правила, бо знов кажу, що вухо багато помочі не дасть.

1) Треба заучити, що суголосні згуки *б, в, м, п, ф, г, к, х, ж, ч, ш, щ* ніколи не злучаються з *і*, навіть в *ѣ-их* закінченнях слів (в грубі, в ямі і т. и.). Через щось тут-же признається і *р* таким згуком, що не може злучатися з *і*, себ-то не може бути м'якгим. Се вже дуже велика однобокість на сторону галицьких, волинських і подільських діалектів, де справді чується *р* твердим гуком: цар, кухар, ратувати; але-ж і тут ніхто не напише слово *ряд — рад*, або *рябий — рабий, рясний — расний* (див. "Словарь" Б. Грінченка); навіть в таких словах, де в російській мові чується *а* (*рама, рамка*), в Київщині і в Полтавщині вимовляється *я* (*ряма, рямка*).

2) *д, т, л, н* бувають в формах *ѣ* і *е* злучені з *і*: на воді, на світі, на столі, на дні, діло, тіло, літо, німий; втік (теку), ніж (нежели), ніс (нёсъ); а в формі *о* вони злучаються з *і*: дім (домъ), тік (токъ), ніс (носъ). Як ми бачили, в сих самих згуках робиться ріжниця між твердими і м'якгими основами в прикметниках: давні часи, стомлені люди; чому-ж не вести послідовности ще далі і поставити правилом і в іменниках так само робити ріжницю в твердих і м'якгих основах: на столі (стіл), на бараболі (бараболя)?

3) Така сама плутанина виходить із згуками *з, с, ц*, себ-то вони бувають в формах *ѣ* й *е* злучені з *і*: зілля (зеліе), на носі, на руці, в сім (семъ), князівство, князів (князей), але в формах з *и, о* теж злучаються вони з *і*: осібно, елекційний, сизі.

Завести сі правила писання — се вийде далеко гірше, ніж те, що робиться тепер з російською грамотою: так скрізь лунають

голоси про безпремінну зміну правопису, щоб легше стало бути грамотним, — чи слід-же нам в нову школу на Україні заносити таке-ж правописне сміття, яке хочуть вимести наші брати? Ось через що і комісія при Академії Наук висловилась проти писання *і* після суголосних згуків.

Ось через се-то і я, педагог, який мусив 40 год працювати в російській школі, научаючи дітей грамотности, і не бачив справжніх результатів свого навчання, тепер молю і благаю земляків уберегтися од замірів фахових учених і просто вигукую: "Пробі! рятуйте дітей од можливої шкільної халепи!"

З системою суголосних згуків, або напівзгуків, далеко менше клопоту в загальному правописному прінціпі — літерами виявляти те, що чує вухо. Тільки і треба в сій системі умовитись про такі згуки: 1) чи треба на письмі означати ріжницю у вимові згука *г*, який сливе постійно буває в українській мові *густим* (*h*) і тільки де-коли *гострим* (*g*)? 2) чи треба заводити окремі літери для таких згуків, як *дж, дз*, дуже міцно спаяних у вимові (*дж*ерело, *дз*уски)? 3) чи удержати літеру *щ* для згуків — *шч*, зовсім не міцно спаяних?

Хоч гострий гук *г* (*g*) трапляється не часто, проте він настільки одрізняється од густого *г* (*h*), що неможна не означити його на письмі. В правописах українських досі ми бачили кілька способів означити сей згук: найдавніше зустрічалося *кг*, потім з'явилося латинське *g* далі у галичан стали писати зовсім нову літеру ґ, де-не-де попадалося г з цяткою над ним. На чому-ж зупинитися? Видумувати якусь нову літеру, та й ще таку незграбну, як галицька ґ, або брати з романського письма *g*, або писати дві літери *кг*, які зовсім не нагадують вимови гострого *г* — мені здається незручним. Хочу бути послідовним і раджу уживати сю саму літеру *г* з *тіре* над нею, яке і буде покажчиком *небного* (близького до йотації) походження гострого згука *г*.

Що до згуків *дж, дз*, дуже міцно спаяних, то я зовсім згоджуюсь з думками комісії Академії Наук, яка висловилась проти нових літер для них, бо не варто заводити нові літери для таких випадків у вимові, які не дають ніяких різких одмін.

Можна було-б обійтися зовсім без літери *щ*, пишучи так, як вимовляється — *шч*, але не варто на сім стояти, бо все-ж таки

традиція письма *щ* дуже давня — се раз, а друге те, що з писанням *щ* звязана де-яка економія місця, а значиться — і грошей. Є в українській мові ще один суголосний згук, який от-от підлягає остракизму, — се згук *ф*. Треба взагалі сказати, що сей згук в руских мовах не вживається; тільки і забрів він сюди з мов чужоземних, бо нема ні одного руского слова із згуком *ф*, окрім якихось сумлінних вигуків — *фе, фюить,* або слів, що ідуть од вигуків — *фыркать*. В українській мові мало не скрізь згук *ф* заміняється то *хв — Хведір, Хведот, хваетон*; иноді *х — хурман, хунт*; иноді *п — Пилип, хвилозоп*. Проте приходиться все-ж таки удержати літеру *ф* в українськім альфавиті, особливо для галицьких слів, перейнятих з німецької мови (*файний*), і взагалі для чужоземних термінів.

Таким способом увесь альфавит український зводиться у такий черговий ряд: а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, і, ї, й, к, л, м, н, о, о (з тіре над ним — йо, ьо, ё), п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Як що прийняти літеру *о* з тіре, яку раджу я, або *ё*, за яку висловилась комісія Академії Наук, то всіх літер буде 34; але по моїй системі 4 з них є не нові літери, а ті-ж самі, що й були, тільки з значками над ними.

Досі я казав поки про те, як, на мою думку, найкраще установити альфавит в українській мові, і тільки по дорозі мусив зачепити питання про правило злучення суголосних згуків з *і*. Заголовний прінціп, таким способом, більш-менш видержується, бо кожна літера виявляє собою на очі те-ж саме, що чує вухо, без деталів маленьких одмін у вимові. За сими останніми не може уганятися загальний літературний правопис, бо для кожного згуку в місцевих вимовах можна знайти свої одміни. Через се, крім загального правопису, фільольоги і етнографи для своїх наукових робот вживають спеціяльні правописи з ріжними умовними значками над кожною літерою, і звичайно, такий спеціяльний український правопис буде вироблятися в ріжних наукових інституціях і у нас.

Виходячи з сього прінціпу про загально-літературний український правопис, я і хочу тепер переглянути ще де-які правописні моменти, які не виходять з рамок чисто фонетичного характеру і сливе зовсім не зачіпають фактів етімольогії.

На першому місці треба поставити найбільш трудне питання про те, як писати такі слова, в яких суголосні згуки не злучаються з голосними, а стоять окремо перед йотованими голосними. Буває се в мові з ріжних причин. Для пояснення я поки що напишу сі слова чисто фонетичним методом. *Перший ряд* таких случаїв: *пйать, мйасо* (иноді — *мнясо*), пам*йа*ть, врем*йа; другий ряд — пйу, бйу, пйе, бйе, вйуть*, безхліб*йа, льйе*, (иноді — *ллье*), *льй*уть (*лль*уть); *третій ряд — обй*іхати, *зйа*влятися, *зйі*сти, від*ійз*д [!]. Із сього бачимо, що в сих трьох рядках (а в кожному з них свій особливий етімольогичний і морфольогичний прінціп) фонетичне письмо приводить до однакового методу писання: чи буде суголосний згук твердий (*п*йать, *б*йе, *з*йавлятися), чи буде він м'ягкий (*ль*йе, *ль*йуть), — однаково далі за ним іде йотований голосний; чи буде злучання суголосного згука в коріні слова (або з суфіксом) з юсовими згуками, чи буде се злучання в коріні слова (або з суфіксом) з основним згуком *и* (*пи*ти — *пйу, би*-ти — *бйу, ли*-ти — *льйе,* безхліб*ійе* — безхліб*йа*), чи буде, нарешті, воно в префіксах (*з-йі*сти, *об-йі*хати, *з-йа*влятися, *від-йі*зд), — скрізь фонетичний склад один і той же, себто — за суголосним далі іде йотований голосний. Коли ми з практичного погляду ухиляємось од чистого фонетичного письма і заміняємо природні *йа, йе, й, йо, йу* умовними *я, ї, о* (з тіре над ним), *ю,* то для тої-ж практичної мети підемо ще трошки далі і умовимось, що *ь* не тільки знак повного ум'ягшення суголосного згука, але і часткового перед йотованим голосним згуком. Инакше кажучи, почнемо писати, як радила комісія при Академії Наук, вставляючи *ь*: пьять, мьясо, памьять, времья; пью, бью, пьє, бьє, льє, вьють, безхлібья; обьїхати, зьявлятися, зьїсти, відьїзд. Можна спитати, через що я не хочу замість умовного *ь* ставити апострофа (’), як се тепер прийнято і в Галичині, і мало не скрізь в нашій Україні. А через те-ж, через що зріклася апострофа і академична комісія, признаючи його незручним ні для друку, ні для писання. Крім того, апостроф мусить означити твердість, через що прийшлось-би писати *в’ють* і рядом *льють* од слів одної конструкції — (*ви*-ти, *ли*-ти), де в обох словах *в* і *л* тверді згуки, і через щось стало *л* м'ягким (*ль*-ють), а *в* осталось твердим (*в*’ють). Перш усього не треба забувати того, що ніхто не зможе в плавкій розмові уловити, який буде суголосний згук, стоячи перед йотованим голосним — чи твердий, чи м'ягкий; більш того, що він в таких злучаннях не може зоставатись зо-

всім твердим, коли на нього впливає *j*, через що він стає умягшеним, а коли так, то *ь* не зовсім буде тут безпашпортний знак. Бо й справді: коли ми бачимо, не тільки в українській мові, але і в російській, в словах *би-ть, ви-ть, ли-ть, пи-ть — би-ти, ви-ти, ли-ти, пи-ти,* один і той-же факт послаблення корінного *и* в *ь* і той-же самий факт бачимо і в суфіксах (безхлѣ*біе* — безхлѣбье, укр. безхлі*бья*), — то чи не єсть се покажчик можливости всіх сих суголосних згуків ум'ягшатись? Порівняйте тепер російський і український глагол *ши-ть*. В російській мові *ш* може бути, правда не скрізь, мьягким [!] (во*шь*, бро*шь*, ходи*шь*), через що і в глаголі *ши-ть* появляється той-же самий закон послаблення *и* в *ь — шь-ю, шь-ешь,* а в українській *ши*плячі згуки тільки перед *і* мусять трошки ум'ягшатись (*жінка, щітка, шість*), а більш нігде, через що в глаголі *ши-ти* зостається *шию, ши-єш*, так само, як в глаголах *ви*-ти — *ви*-ю, *ри*-ти — *ри-ю*, де без усякого сумніву *в* і *р* твердо злучаються з *и* (ы). Не тільки не перечить сьому, але стверджує сей факт і таке явище у вимові: послаблений згук *і* в *ь* в українській мові дає зараз же закон повної асіміляції (й) в тих словах, де суголосний згук легко ум'ягшається (*льйе* — *лье* — *ллє*, *льйуть* — льють — *ллють*, попадія — попа*дьйа* — попа*дья* — попа*ддя*, узлісіе — узлі*сьйе* — узлісье — узлі*сся*); сей-же самий послаблений *і* в *ь* при *р* дає вже вагання (подвірья — подвірря, *узгірья — узгірря*), бо само *р*, як було вище сказано, не скрізь охоче ум'ягшається; далі: сей самий факт при *б, в, м, п*, які ще менше здатні до ум'ягшення, не дають зовсім асіміляції, хоч злучаються легко з йотованим голосним (безголо*вья,* безхлі*бья*); ще далі: шиплячі, не можучи ум'ягшатись нігде, окрім злучення з *і*, дають цікавий факт повної асіміляції, заставляючи кінець слова *я* стати нейотованим (а) — подру*жіе* — подру*жье* — подру*жья* — подру*жжа* (в діалектах зустрічаємо подру*жжя*, кло*ччя*). Гортанні згуки *г, к, х*, які в таких злучаннях ум'ягшаються переходним ум'ягшенням (дру*г* — дру*зіе* — дру*зья* — дру*ззя*, кло*к* — кло*чіе* — кло*чья* — кло*чча*), зовсім не дають фактів асіміляції.

Подивимось тепер ще на ті злучання суголосних згуків один з другим, при яких у вимові не чується якогось сталого згука, через що в книжках знаходимо багато одмін у правопису. Най-

частіш такі випадки бувають тоді, коли злучаються два суголосних згука, після яких стоїть або йотований голосний згук (*святий, цвях*), або гостре *і*, про яке вже було сказано, що воно по натурі своїй належить до м'яких згуків (*спів, сміх, звізда*). Можна в книжках побачити сі всі слова написанними так: *свя-тий — св'ятий — сьвятий — сьватий; цвях — цв'ях — цьвях — цьвах; спів — сьпів, сміх — сьміх, звізда — зьвізда*. Для таких одмін на письмі, звичайно, є свої причини у вимові, але так невиразно чуються сі одміни в самій вимові, що мені здавалося-б більш зручним, не ганяючись за дрібницями ні фонетичними, ні етімольогичними, всі їх підвести під один загальний прінціп. Таким прінціпом можна покласти, здається, такий факт: ум'ягшення другого суголосного згука разом з тим ум'ягшає і перший, а коли так, то нема ніякої потреби після першого писати *ь*. Бо й справді: візмім такі слова, як *багаття* (чистою фонетикою *багаттьа*), *узліся* (*узліссьа*); чи тут перший суголосний твердий, коли ми після його не ставимо *ь*? Навряд, щоб се можна було доказати фонетикою. Або *роззява* (*роззьава*), *оддячити* (*оддьачити*) — хіба у вимові чується перший суголосний твердим, а тільки другий м'ягким? Тут обидва згуки так зливаються, що приймають один загальний характер м'якої вимови! Ось через що я зовсім погоджуюсь з думкою комісії при Академії Наук, яка висловилась за те, що не варто писати ь після з, с, ц, коли за ними слідом ідуть губні згуки; але я поширив-би се правило, сказавши, що два суголосних згука, коли стоять рядом перед ум'ягшаючим голосним, робляться однаково м'якими, через що після першого не треба писать *ь*. Тільки і треба виключати з сього правила згук *л*, дуже чуткий до м'якости або твердости, через що в зовсім однакових формах згук *л* дає ум'ягшення, а всі останні згуки пристосовуються до сусіда; напр.: *стільця, стільця*, але — *горобця, молодця, образця, корінця, борця, писця, винуватця*. От через що я в своїй роботі "Обзор фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи" стояв на тому, що не варто, ганяючись за етімольогичним прінціпом, заводити правило писати те, чого вухо зовсім не почуває: *-ться* в глаголах, коли для правопису *тся* бачимо загальний фонетичний прінціп ум'ягшення обох суголосних разом. Не дурно-ж ми чуємо в глаголах так злитими *тс*, що вони дають згук *ц*, який і зливається з *я*, ум'ягшаючись і даючи подекуди писання *хочеццця*, і ніколи *хочецья*.

По дорозі зачеплю тут питання, яке не звязується ні з фонетичними, ні з етімольогичними явищами, а має чисто формальний характер. В Галичині заведено правило в глаголах на *тся* видиляти се *ся* в окреме слово: просить ся, получаєть ся (або почуває ся). Таку-ж саму систему приняли до себе і де-котрі письменники на Україні (наприкл. — в цитованій раніш книжці М. Грушевського). Чи маємо ми якісь тверді підвалини заводити таку систему в українській літературній мові? Справді, в Галичині і на Поділлі ми зустрічаємось з фактами виділення *ся* навіть у формі перенесення його наперед слова (він *ся* піклує), але се остільки діалектично, що в літературі сливе зовсім не попадаються такі форми (в книзі М. Грушевського нам не попалася ся форма ні разу). В нашому старому письмі теж ся форма не була в моді. При всім тім треба завше держатись послідовности: коли *ся* одділяється, то треба одділяти і послаблену форму *сь*, але сього не роблять галичане, не роблять сього і наші письменники, бо чують, що вийде якось незграбність. В книзі М. Грушевського сливе скрізь поставлені форми *ся*; але де-не-де проскакує і *сь*, і тоді вже написано разом з глаголом (вернув*сь* — стор. 3). У других письменників наших ся послаблена форма зустрічається дуже часто, особливо в віршах (Шевченко: старий заховавсь; вони-б насміялись; бо вже й не плачу, не смію*сь*; діти грали*сь* собі крашанками та й стали хвалити*сь* обновами) і звичайно не одділяється. Через се рішучо слід зректися написання *хочеть ся*, як зовсім незакріпленного ні вимовою, ні традицією, ні навить нашою етімольогією (форма *ся*, як окрема форма заіменника, давно загубилася в українській мові, замінившись *себе*).

Раніш вже довелось мені висловитись, правда без мотивів, за те, як треба писати всі слова, які походять від основи *іе* (знаніе, житіе). Галичане пишуть *знанє, житє*, бо вони так і вимовляють; але у нас на Україні чутно дуже виразно вимову *знання, життя*, через що справедливість вимагає, щоб в літературній українській мові вживалась та форма, яка має за себе більшість. Де-хто з наших письменників зовсім вже путають галицьку форму з нашою і пишуть *зннанє, життє*; се, як висловилась і академична комісія, немає за собою ніякого резону [5].

[5] Див. про сей виділ слів на *іе* подробиці в моїй роботі "Обзоръ фонетич. особенностей малорусской рѣчи".

На сім поки-що я кінчаю свої думки про загальні прінціпи українського правопису, бо я хотів поділитись думками своїми про основу писання, не торкаючись правил письма, звязанних з граматичними розслідами. Се останнє я сподіваюсь надрукувати в ближчий час окремою книжечкою.

Науменко В. Загальні прінціпи українського правопису. — Київ, 1917.

ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПРАВОПИСЬ, УХВАЛЕНІ КОМІСІЄЮ МОВИ ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИЇВІ

У Києві 1917 р. було засноване Українське Товариство Шкільної Освіти (ТОШ) — організація українських вчителів, які ставили собі за мету розвиток шкільництва в Україні. Започаткував та очолив Товариство Іван Стешенко — генеральний секретар, а згодом міністр освіти в уряді Української Центральної Ради. За час своєї діяльності ТОШ організувало перший український з'їзд учителів, створило першу українську гімназію, а також практичні українознавчі курси для вчителів, видавало шкільні підручники.

При Товаристві була створена спеціальна Комісія для розв'язання мовних проблем, зокрема, для створення української термінології певних наукових та суспільних галузей.

ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПРАВОПИСЬ, УХВАЛЕНІ КОМІСІЄЮ МОВИ ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИЇВІ

<...> Деякі пункти правопису.

1) Букви української азбуки спільні з російськими, крім трьох: 1) "г", що вимовляється як латинське "g", напр.: гирлиґа, гудзь і вживається переважно в чужоземних словах, 2) "є", що вимовляється, як російське "йе", 3) "ї", що вимовляється як "йі". Крім того, наша буква "и" передає гук середній між російським

"і" та "ы"; "е" вимовляється, як російське "э"; "г" вимовляється як латинське "h"; букви "θ" у нас немає: вона заміняється, відповідно вимові народній, однією з трьох букв: "т", "хв", "х" — Марта, Хведір, Хома. Нашу правопись зложено на фонетичній підвалині, це б то слова пишуться переважно так, як вимовляються, але додержується і історія мови, через те для писання треба знати нашу граматику, щоб не калічити слів та щоб тріматися одного правописного принціпу. Для того подаємо деякі правила:

1) "Ї" пишеться тільки тоді, коли воно передає і йотоване — їхав, білої.

2) Пишеться "і", а не "и" в дава́льному одмі́нку поодинокого числа іменників муж. роду і в назівному множ. числа: напр.: дав Іванові, Іванові коні.

3) Я, ю, є, ї, що не зливаються з попередніми приголосними, одділяються мняким знаком: пьє, сімья́.

4) Кінцеве "я" або "є" в іменниках пишеться по діалектах: життя і житє.

5) Наше "л" вимовляється мнякіш од російського і в словах чужоземних не змягчається, напр.: клуб, логіка, філософія і т. д. В дієсловах "ся" одділяється і не одділяється по діалектах: ти граєшся і граєш ся, він грається і грає ся.

(С. 19—20)

Граматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Київі. — Київ, 1917.

Василь СІМОВИЧ

(1880—1944)

Філолог, культурний діяч, дійсний член НТШ; у мовознавстві відомий насамперед як дослідник сучасної та історичної фонології; автор праць з історії української мови й правопису; учасник правописної дискусії 1925—1927 рр. Будучи одним із організаторів культурно-освітньої праці в таборах для українських військовополонених в Австрії та Німеччині (1914—1919), В. Сімович читав там курс української мови. Із зазначених мовних курсів постало кілька граматик за авторством цього вченого, серед яких "Граматика української мови для самонавчання й в допомогу шкільній науці" (Берлін, 1921).

ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ САМОНАВЧАННЯ ТА В ДОПОМОГУ ШКІЛЬНІЙ НАУЦІ

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

<...> Одне ж можу завважити, що майже всї граматики, які появили ся в нас ув останнїх двох роках, я мав під руками, докладно їх переглянув і використав, що міг, використав і г р а м а т и ч н у т е р м і н о л ь о г і ю, ухвалену комісією мови при "*Українському Товаристві Шкільної Освіти в Київі*" [1] з. 1917. р. та, що вважав за потрібне, взяв до своєї книжки (гл. стор. 16).

Нїяких змін я не заводив у цьому виданню у п р а в о п и с ї. Не з якоїнебудь "галицької" впертости, або з яких иньчих причин, а попросту задля свойого розуміння д и с ц и п л ї н о в а н о с т и і в такій дрібниці, як правопис (гл. стор. 17). Я в цьому п е в е н, що цей правопис — я зву його н а у к о в и м, бо в ньому є наукові основини — будуччини не має, що ж и т т я візьме своє (воно вже, може, і взяло!), і цей правопис уступить місця иньчому. Як практичний учитель, я добре з н а ю, яку мороку наводить у початках на учнів "**ї**" у тих частинах нашої землї, де не чуєть ся ріжниці між обома "**і**" (гл. § 55, Заввага). Що важко воно даєть ся селянинові й робітникові, про те я теж переконав ся, навчаючи правопису по таборах полонених Українців. Що більш, моя думка така, що краще хай завалить ся вся науковість правопису, коли він має спиняти грамотність межи народом або подїляти людей на добре-, слабо- й малограмотних! Та все ж я не зважую ся в ц ї й к н и ж ц ї, призначеній у першу чергу для вчителїв, переходити вже *тепер* на т. зв. практичний правопис, доки в цій справі не сказала ще свойого слова наша найвища наукова інституція, цим разом уже *Українська Академія Наук у Київі.*

Берлїн, у лютому 1919 р. Д-р В а с и л ь С ї м о в и ч.

(С. 7—8)

---

[1] Організація, створена українськими вчителями 1917 р. у Києві для розвитку українського шкільництва (проведення практичних курсів з українознавства, видання підручників тощо). — *Упор.*

І. ЗВУКИ.

І. ЗВУЧНЯ І ПРАВОПИС.

25. Які звуки має українська мова, ми вже пізнали.

Колись було їх куди більше. Але ж бо українська мова стара, і з часом серед звуків позаходили великі зміни.

Багацько звуків попропадало зовсім (**ъ, ь**), багато повитворювало ся нових (**й, і, ї, г**) [2], багато попереміню вало колишнє своє значіння (**ѣ, ы, і, е**) [3].

Стало ся це все не нараз, а протягом довгих століть. Іще й тепер сям та там, по закутинах України, живуть деякі давні звуки, як не в первісному значінні (н. пр., у Бойків та Закарпацьких Українців живе **ы**, там кажуть: "*быкы*"), то в дуже зближеному до давнього (н. пр., двозвуки в Чернигівщині на місці нашого ***і*** з ***о*** або ***е***, пор. "*куи́нь*" — замісць "кінь", "*ню́ис*" — замісць "ніс").

Звучня.

Був час, коли, може, всї Українці так балакали, та з розвитком мови це позмінялось.

26. Як життя цїлого народу, як його мова, так і звуки в мові мають свою **історію.**

Тільки історією звуків у нашій мові нам займати ся нїколи. Це річ історичної граматики української мови, а наша граматика — практична. Ми спиняємо ся тільки на тих законах, що вже в нашій мові склали ся, й тільки ними займаємо ся.

Та частина граматики, яка обіймає звукові закони, зветь ся **звучня.**

Пізнати хоч найважнїщі звукові закони нашої мови цїкаво, бо ж вони відбивають ся на цїлій її будові, відріжняють її від иньчих славянських мов, у першій лїнії від московської й польської, й надають їй прикмету самостійної мови.

Правопис.

27. У практиці цїкаво знати звукові закони вже через те, що на основі цих законів витворив ся й більш-менш уже устаткував ся український **правопис** — закони, як віддавати звуки мови на письмі.

---

[2] Звук ***и*** витворив ся зі змішання ***ы***, й ***і*** (пор. наше: *ходити, риба* з московськ.: *хадїть, рыба*), подібно як у південнославянських мовах оба ці звуки злили ся в один, і то в ***і***; про укр. ***і*** гл. §§ 50—57.

[3] Про ***ѣ*** гл. § 51; укр. ***е*** ствердло, як у південнослав. мовах.

Український правопис у своїй основі **фонетичний** (грецьк. слово φονή = голос, згук), опираєть ся на законї: **пиши, як чуєш.**

Але ж через те, що тодї кожний буде собі писати, як в і н ч у є, то й буде стілько українських правописів і стілько українських мов, скілько людей балакає українською мовою, бо ж кожний чує п о с в о й о м у. Тому то, вибіраючи зі звукових законів те, що для мови сутнє, характеристичне, наш правопис м і с т и т ь у с о б і щ е й б а г а ц ь к о т а к о г о, що нам покинула **історія** мови, і далї лїчить ся потрохи з тим, який **корінь** у якому слові, себто, із чого слово склало ся. Через те він уже тратить вартість чисто фонетичного правопису, а стає потрохи е т и м о л ь о г і ч н и м (грецьке слово ἐτυμολογία — наука про щось справжнє, про значіння слова), себто, зберігає декуди корінь слова (н. пр., пишемо: *човна*, хоч кажемо: *чоўна*, бо — *човен*).

Звичайно по граматиках одділюють одне від одного — звучню від правопису, і так, власне, і треба. Але ж у практичній граматиці цієї справи відділяти не будемо, а обговорювати мемо їх побіч себе; де тільки буде цього треба, побіч з в у к о в о г о закона все йти ме п р а в о п и с н и й, і навпаки.

II. УКРАЇНСЬКА АЗБУКА.

Азбука

28. Українська **азбука** або **абетка** (з грецька: а л ь ф а б е т або а л ь ф а в і т) [4] налічує **33** значки, з яких 32 віддають п р и б л и з н о [5] всї звуки нашої мови, а один (**ь**) має свою окрему службу (§§ 37, 38, 41). Ось вони:

А а (*а*) [6], **Б** б (*бе*), **В** в (*ве*), **Г** г (*ге*), **Ґ** ґ (*ґе*), **Д** д (*де*), **Е** е (*е*), **Є** є (*йе*), **Ж** ж (*же*), **З** з (*зе*), **И** и (*и*), **Й** й (*ий*), **І** і (*і*), **Ї** ї (*йі*), **К** к (*ка*), **Л** л (*ел*), **М** м (*ем*), **Н** н (*ен*), **О** о (*о*), **П** п (*пе*), **Р** р (*ер*), **С** с (*ес*), **Т** т (*те*), **У** у (*у*), **Ф** ф (*еф*), **Х** х (*хе*), **Ц** ц (*це*), **Ч** ч (*че*), **Ш** ш (*ше*), **Щ** щ (*шче*), **Ю** ю (*йу*), **Я** я (*йа*), **Ь** ь (*їр або мнякий знак*).

---

[4] від назв перших двох буквів: ***аз, буки*** (церковно-слав.), ***а, бе*** (укр. і загально европ.), ***альфа, бета*** або по новогрецькому ***віта*** (грецьк.).

[5] Пор. помітки в §§ 17, 24.

[6] У дужках назва букви.

III. ЗВУКОВІ І ПРАВОПИСНІ ЗАКОНИ.

29. Як у житті панує безнастанна боротьба за те, щоб л е г ч е прожити, так воно і в мові. Не тільки одне слово витискає друге, не тільки одна форма нахабно вдираєть ся на місце другої, але й один звук із другим бореть ся.

А в тій боротьбі один звук потягає за собою другий, один другому подає, кожний віддає денещо зі себе, себто, вони п р и п о д і б н ю ю т ь с я (асимілюють ся) до себе (§§ 65, 73), один в и т и с к а є другий зовсім (§ 62), то знов у тій боротьбі між два звуки в с у н е т ь с я третій (§ 65_5, § 63) і засяде собі місце так, що оба мусять із ним лїчити ся...

Усе це робить мова, щоб і собі в л е г ч и т и ж и т т я, а людині, що нею говорить, з а о щ а д и т и е н е р ґ і ї, при порушуванні мовних приладів.

Нераз на око видаєть ся, що мова замісць улегчувати собі роботу, спричинює собі труднощі. Це як до мови. От українська мова, всупереч иньчим, н. пр., московській, польській, нїмецькій і т. д., любить п о в н о т у — через те, задля цієї повноти, любить нераз д о д а в а т и деякі звуки, тодї як иньчі мови волять їх в і д к и д а т и (§§ 56, 66), вона любить і г о л о с и с т і с т ь (§§ 30—34), тодї як иньчі мови її уникають.

І з цими прикметами треба лїчити ся, бо вони мову характеризують, відріжняють її від других.

IV. ГОЛОСОВІ ШЕЛЕСТІВКИ.

На кінцї слова

30. У иньчих мовах г о л о с о в і шелестівки (гл. табл. шелест. стор. 35) на **кінцї слів** м о в к н у т ь, переходять у безголосі. В українській мові кожне **б, д, дь, г, з, зь, ж, дз, дж — лишаєть ся** на кінцї слова (у в и з в у к у) **голосовим** і в м о в і й, розуміється, н а п и с ь м і. Тому то ми г о в о р и м о й п и ш е м о:

*хлі**б*** (а не як Москалї або Поляки кажуть — хлєп), ***дїд*** (не — дїт), ***мідь*** (не — міть), ***дзиґ*** (не — дзик), ***віз*** (не — віс), ***мазь*** (не — мась), ***ґудз*** (не — гуц), ***ніж*** (не — ніш), ***їдж*** (не — їш, пор. моск.: єш).

Перед безголосими

31. І не тільки на кінці слова, але й **перед безголосими** шелестівками всі ці голосові шелестівки і в мові й на письмі задержують свою **голосовість.**

Кажемо й пишемо:

парубка (не як Москалї сказали б: паруπка),
редька (не — ретька), *розвідка* (не — розвітка),
березка (не — беріска), *ніжка* (не — нішка) [7]...

От і через те слівця: **без, від (од), під, над, об, перед (пред)**, чи вони самостійні слова (приіменики, §§ 283, 288, 289), чи зросли ся з другими словами в одне (приростки, §§ 95, 295), і далї приросток **роз-** (§ 110) нїколи нї в вимові, нї на письмі своїх визвучних голосових шелестівок на безголосі не заміняють. Через те ми кажемо й пишемо:

без — *без тебе, **без**печний* (не — бес тебе, беспечний)...
від — *від тепер, **від**перти, **од**штовхнути...*
під — *під садом, **під**тягнути...*
над — *над полем, **над**колоти...*
об — *об тин, **об**садити...*
перед — *перед тим, **перед**плата, **пред**ставник...*
роз — *роз**з**питати, **роз**кинути, **роз**терти...*

"З" перед безголосими

32. Те саме треба сказати про приіменик **"з"**, який нїколи не переходить у **"с"** (як, н. пр., у моск. мові), і ми мусимо балакати й писати:

з Полтави, з тюрми, з Кутів (гл. § 58).
з паном, з тобою, з Костем...

Коли ж це слівце **"з"** злило ся з другими ув одне (приросток), то воно перед ось якими безголосими шелестівка-

---

[7] Як би в деяких околицях, під польським (в Галичинї, — тільки ж не Гуцули й не Покутяни, цї вимовляють як слїд — на Поліссї, на західній Волинї, в Холмщинї), або під московським упливом (в північній Чернигівщинї) дїти в школї робили тут помилки на письмі (і балакаючи), то зараз треба їм підшукати відповідне слово, де б голосова шелестівка стикалася з голосівкою, н. пр.:

парубка, бо: *парубок, жердка*, бо: *жердок* і т.д.

ми, перед: **п, т, к, ф, х** — переходить і в мові, і на письмі в безголосе **"с"** [8], отже:

спекти, стерти, скинути, сфальшувати, схопити...

Але ж і перед безголосими: **с, ш, ц, ч** — чується й пишеться все **"з"**:

зсїсти, зшиток, зчепити, зцідити...,

не кажучи вже про **в, л, м,** де, звичайно, все чути й де пишеть ся **"з"**... отже:

звалити, зламати, змочити... (пор. моск.: свалить, сломить, смочить...).

Таксамо у зложених приіменниках (гл. § 294) пишемо (й по більшій части вимовляємо) **"з"** не — **"с"** отже:

зпід, зпонад, зпопід, зперед, зпоза...

Безголосі перед голосовими

33. За те ж, коли **безголоса** шелестівка здибле ть ся з **голосовою**, то ця остання робить її в мові (не — на письмі) **голосовою**, н. пр.:

кажемо:	*велиґдень,*	пишемо:	*великдень,*	бо	— *великий*
"	*яґже,*	"	*якже,*	"	*який*
"	*прозьба*	"	*просьба*	"	*просити* і т. д.

"в" після голосівки

34. Шелестівка **"в"** після голосівки скрізь, де б то не було і з чого вона не склала ся б (§ 35), у **мові** перейшла в нас на **"у"** н. пр.:

кров (кажемо — *кроў*)
дївчина (кажемо — *дїўчина*)
лавка (кажемо — *лаўка*)
човни (кажемо — *чоўни*)...

У **правописї** того **"у"** після голосівки ніде не зазначуємо, а всюди **пишемо "в"** [9], — і то навіть у тих випадках, коли **"у"** витворило ся з **"л"** (гляди під § 35 б, г), отже:

---

[8] хоч, н. пр., у Нечуя-Левицького найдете: *зкинути* і сям, і там так і балакають; за те той же письменник пише: *с тобою, с тебе.*

[9] Таке ў (в) мають іще Білоруси, і вони зазначують його окремим значком ў, н. пр.:

кроў, кароўка (корівка), *поўны* (повний) і т. д.

читав (по моск.: читалъ)
вовк (московськ.: волкъ)
повний (по моск. полный)...

Тільки після **"у"** шелестівка **"в"** чуєть ся як **"в"**, але ж далеко не так, як у московській або в польській мові, де його чути як легке **"ф"** (укр.: *чув, обув* Москаль вимовив би близько до: *чуф, обуф*). Це **"в"** сильно голосове, що близько підходить до **"ў"** [10].

На кінці слова або і складу після шелестівки **"в"** тратить трохи зі своєї голосистости, але теж далеко ще йому до московського або польського **"ф"**, н. пр.:

черв, нерв, червня...

При цьому **"в"** уста заокруглюють ся немов до **"у"**, а долїшніх губ не прикладаєть ся до горішніх зубів (пор. стор. 33, образ 1, 7, 9) як це роблять у таких випадках Поляки або Москалї (вони вимовляють: черф, нерф, червфня — пор. польськ.: черфца).

"Л" у визвуку

35. В українській мові в **дїєсловах — у чоловічому роді минулости** (§ 243) — кінцеве **"л"** (у визвуку)

а) після голосівок

а) після голосівок перейшло в **"у"** (пишемо **"в"**), н. пр.:

(вона)	*каза-ла*,	(вони)	*каза-ли*	але (він)	*каза-в*
"	*пи-ла*,	"	*пи-ли*,	"	*пи-в*
"	*ї-ла*,	"	*ї-ли*,	"	*ї-в*
"	*коло-ла*,	"	*коло-ли*,	"	*коло-в*
"	*кину-ла*,	"	*кину-ли*,	"	*кину-в* ...,

Колись так і писав український письменник *Маркіян Шашкевич* у "Русалцї Дністровій", але ж цей знак теж не приняв ся.

[10] Узагалї укр. **"в"** шелестівка дуже голосова, — тим і пояснюєть ся її перехід ув **"у"** — так, що необзнайомлений із московською мовою Українець московські слова: сволочь, свыше вимовляти ме: зволоч, звише і т. д., пор. іще вгорі § 32.

б) після шелестівок

б) після шелестівок: **п, б, с, з, р, к, г, х** — відпало, н. пр.:

(вона)	*ослїп-ла,*	але —	(він)	*ослїп*
"	*скуб-ла,*	"	"	*скуб*
"	*тряс-ла,*	"	"	*тряс*
"	*ліз-ла,*	"	"	*ліз*
"	*умер-ла,*	"	"	*умер*
"	*товк-ла,*	"	"	*товк*
"	*застряг-ла,*	"	"	*застряг*
"	*оглух-ла,*	"	"	*оглух...*

Деколи випадає **"л"** і після **"д"** (§ 271, 2):

(вона)	*зблїд-ла,*	але —	(він)	*зблїд*
"	*обрид-ла,*	"	"	*обрид*

в) Але ж загалом як перед **"л"** повинно стояти **т, д**, то ці **т** й **д** випадають перед **"л"**, і тоді **"л"** із попередньою голосівкою творить двозвук (переходить ув **"у"**), н. пр.:

(вона й він)	*клад-е* —	(вона)	*кла-ла,*	але —	(він) *кла-в*
"	*плет-е,*	"	*пле-ла,*	"	*плі-в...*

Заввага. В **іменників "л"** на кінці слова (у визвуку) в літературній мові всюди зберегло ся, отже:

орел, котел, стіл, віл і т. д. [11]

в) ол+шелестівка

г) У визвуку **складів** кожне **ол** із наступною шелестівкою в українській мові теж перейшло в **оў** (пишемо **ов**), отже:

вовк	(пор. московськ.:	волкъ)
повний	("	полный)
човна	("	челна)
натовп	("	толпа) і т. д.

[11] У покуцьких говірках (на Буковині) і тут **"л"** перейшло в **"у"**. Там кажуть:

стїв (стіл), *орев* (навіть відміняють: орева), *котев* (таксамо: котева), пор. у Федьковича:

От вигреби поволеньки по́пів (=попіл) *з печі.* (Ангель-хранитель).

"Г" на кінці складів

36. Голосова шелестівка **"г"** на кінці слів трохи нїміє й деколи відпадає, н. пр.:

кажемо:	*Бог,*	але —	*спасибі*
"	*четверга,*	" —	*четвер...*

Тільки ж, нїміючи, укр. **"г"** в шелестівку **"х"** (як у моск. мові) не переходить; через те у словах

одяг, поріг, Бог, луг...

усе мусить бути чути **"г"** — не **"х"**.

V. МНЯГЧЕННЯ.

1. НОВЕ МНЯГЧЕННЯ.

37. Як зубні шелестівки — **т, д, с, ц, з**, та ще й плавкі — **л** та **н** зійдуть ся з мнякими голосівками, такими, що мають перед собою **й**, себто, з: **я, є, йо, ю, ї** (§ 16), то вони перестають бути собою, язик підходить трішки вище, до твердого піднебіння, і з тих звуків творять ся вже:

ть, дь, сь, зь, ць, ль, нь.

або, як кажемо, ці шелестівки: **мнягчать ся.**

т, д, с, з, ц, л, н

У нашій мові тепер **тільки ці** шелестівки, себто: **т, д, с, ц, з, л, н** [12] **можуть мнягчити ся,** більш **нї одна** (у московській мові ще й, н. пр., губні — пор.: *голубь, кровь* і т. д.), і тільки після цих шелестівок на письмі може стояти **їр** (ь).

Мнягчення у правописї

38. Але ж цим знаком зазначуєть ся мнягчення після цих шелестівок тільки:

а) на кінці слів і складів, у визвуку, н. пр.:

батько, мідь, письмо, мазь, швець, банька, жаль... і

б) перед **о**, н. пр.:

дьоготь, нього, льоду...

[12] Ось цїле гарне речення, зложене з цих початкових буквів: "*Треба, друже, з цілого серця любити народ!*"

Зрештою, перед голосівками зазначуєть ся мнягчення **мнякими голосівками**, себто, знаками: **я, є, ї, ю.** То так

кажемо:	*т**ьа**жко*, —	пишемо:	*т**я**жко*
"	*син**ье***	"	*син**є***
"	*на нозь**і***	"	*на нозі**ї***
"	*бол**ьу***	"	*бол**ю**...*

Середнє "л" (λ)

Заввага. У деяких говорах (на Буковині, на Полтавщині) чуєть ся середнє "л", щось наче:

λавка, сλава, λебідь, λомити, λуснути...

Таке ж середнє **"л"** (λ) подибується в західній Україні (Станиславівщина) та в Київщині в деяких таких випадках, як:

тілки, білше, началник

і деякі письменники пишуть на тому місці тверде "л" [13].

У письменницькій мові принято в таких випадках усюди зазначувати мнякість ***л*** і писати:

*ті**льки**, бі**льше**, си**льне**, маза**льниця*** і т. д.

Мнягчення двох шелестівок

39. Як у мові йдуть після себе дві мякі шелестівки, то на письмі зазначуємо мнякість тільки останньої, н. пр.:

кажемо:	*кі**сьть***,	пишемо:	*кі**сть***
"	*рі**зьнь**а*,	"	*рі**зня***
"	*наміс**ьцьі***,	"	*мі**сці*** [14]...

---

[13] пор. *Тим то мова його **найбільше** скидається на мову Якова Марковича. Зараз пошлю до волосного, нехай висилає **мазалниць** та **вшивалників*** (Нечуй-Левицький, том VIII, 7. стор.). *Вона пожалувала **тілки** через те, що всі їй понадбридали. Мати плазувала перед паньством, хоч і не так **силне**, як тепер* (Кримський-Лаговський, 23).

[14] Деякі письменники, боячись, щоб кому не подумало ся вимовляти з-московська, що тільки остання шелестівка мняка, дуже вперто зазначували завсїди мнякість обох шелестівок.

Ось Нечуй-Левицький писав усе:

*оповіда**ньня***, а далї: ***сьлідком, госьті, латиньською мовою*** (Повісти, VIII)...

мняке "л" Тільки мняке **"л"** усюди лишаєть ся м н я к и м, коли воно тільки на кінці складу.

Вимовляємо й пишемо: *читальня*, не — читалня
" *пальці* " палці..., хоч
провалля, весілля, бо тут подвоєна шелестівка (гл. § 61).

св, зв, цв, см Таксамо не зазначуємо м н я к о г о **с, з, ц** у н е з л о ж е н и х с л о в а х, як після них ідуть г у б н і ш е л е с т і в к и (п, б, м, в), і п о т і м іде **"я"** або **"і"** (з **"ѣ"**, гл. § 51), тому

кажемо:	*сьвіт*,	пишемо:	*світ*
"	*зьвір*,	"	*звір*
"	*сьміх*,	"	*сміх*
"	*цьвях*,	"	*цвях*
"	*сьвято*,	"	*свято*

Навпаки ж, в и м о в л я т и з-московська так, як написано (світ, звір, цвях) ніяк н е м о ж н а. Мнякі **с, з, ц** в таких випадках — це дуже х а р а к т е р и с т и ч н а п р и к м е т а української мови, і в вимові до того треба д у ж е д о д и в л я т и с я.

Але ж у з л о ж е н и х с л о в а х, або якщо **"і"** склалося з **"о"** (гл. § 52), чують ся **с, з** твердими, н. пр.:

***сп**ішити* (пор. рос. спѣшить), **сп**імнути (мос. вспомнить), ***зв**ірити ся* (пор. віра, рос. свѣриться), **зв**ід (пор. мос. сводъ) [15].

---

[15] У К у л і ш а ч и т а є м о:
корисьть, завзятьтя, сьцілив, озвецьця, пісьля, на мосьті, сьсяє
і навіть — *на серьці, котьляр* (приклади взяті із "Позиченої Кобзи", Женева, 1897).

Таксамо додивляєть ся до цього К р и м с ь к и й:
пісьля, поясьняла, поясьню, пісьню (Лаговський)...

Західно-українські письменники донедавна додержували ся на письмі мнягчення цих **с, з, ц**, але ж тепер уже закинули (Граматика проф. С т о ц ь к о г о каже таки писати *сьвіт, зьвір*... і т. д.). Із наддніпрянських письменників так писав постійно Н е ч у й-Л е в и ц ь к и й (***сьвято, сьпів, сьміх, пересьвідчився, несьвідомо*** — Повісти, VIII), і передусім чуткий на всї цїкаві явища в мові — К у л ї ш. Ось кілька виписків:

ськ, цьк, зьк

41. За те як у слові чуєть ся на кінці (наросток, §§ 95, 179, 2б) **-ський, -цький**, а далі: **-ısько, -їсько** (§ 139), то всюди, в мові й на письмі зазначуємо мнякість **с, ц** [16], отже:

*Артемов**ський**, люд**ський**...*
*Стари**цький**, Хмельни**цький**...*
*пасови**сько**, пси**сько**...*

Під упливом цих наростків вже й деинде **с, ц,** а також і **з,** якщо вони стоять перед **к — мнягчать ся.** То так кажемо й пишемо:

ськати (пор. церк.: искати), *зіськати* (правди не...), *вій**ськo**...*
*цькувати, ця**цька**, лопу**цьки**, бага**цько**, знена**цька**...*
*бли**зький**, ни**зький**, сов**зький**, рі**зький**...*

Губні шелестівки

42. Губні шелестівки — **п, б, в, ф, м** — в українській мові **не мнягчать ся,** вони все **тверді,** де б вони не стояли [17].

От і через те після них ніколи не можна писати мняκого знаку, а голосівки: **я, є, ю, ї,** якщо вони стоять після губних, мають свою питому вартість, себто:

я = йа (*пяний=пйаний*)

пересьпів, сьвіт, зьвіздами, сьвітлиця, сьвятий ("Позичена Кобза", Женева, 1897).

Таксамо Кримський: *на сьмітнику, насьмішкувато, осьвіта, несьвідомо, сьвятонька*... (Лаговський).

Що більше — Кулїш пише: *дзьвін, сьвій* — хоч тут "і" склало ся з **"о"** — і мнягчення не дуже дочуваєть ся, і Нечуй: *присьпішили, зьмінить* (Повісти, VIII), хоча це слова зложені.

[16] Ці **"с"** та **"ц"** вимовляли ся колись твердо, як у московській мові, але ж вони вподібнили ся до **"к"**, яке знов під упливом **"и"** посунуло ся наперед до зубів. Це прикмета виключно української мови; мняких наростків: *-ський, -цький* — немає нї в одній славянській мові (гл. ще § 49).

[17] Маленький виїмок творить вимова слів: *свято, святий, цвях* [і загалом тих слів, де є дві шелестівки, як ось: *червяк, тьмяник, цвьохнути*...], то в деяких околицях чується не: *сьвйато, сьвйатий, цьвйах*, а так якось наче: *сьвьато, сьвьатий, цьвьах* (через те у Словарі Грінченка пишеть ся *святий, свято, цвях* — без апострофа — і Драгоманов писав *свьатий*, не — *свјатий*). Та ці слова ще й вимовляють ся: *сьвато, сьватий, цьвах*, а навіть *сьсьато, сьсьатий.*

є = йе (*бємо=бйемо*)
ю = йу (*вюн=вйун*)
ї = йі (*сімї=сімйі*),

а не так, як у московській мові, де вони мають значіння: **а, е, у, і** — з мнякою попередньою шелестівкою.

Заввата. Знаючи це, що губні шелестівки в українській мові не можуть мнягчити ся, ми й не потребуємо після них писати ані **апострофа** (') [як це за Грінченком зараз пишеть ся по всіх часописах та в усіх урядових виданнях Наддніпрянщини (гл. § 92)] ані "**ъ**" [як радив і писав Нечуй-Левицький і як за порадою комісії Академії Наук[18] пише багато письменників (§ 92, 2)], ані переписувати **я, є, ю, ї** через **йа, йе, йу, йі** [як це робить деколи Кримський], і вже зовсім неможливо писати "**ъ**" [як це бачимо у "Словарі Уманця і Спілки"][19] і т. д.[20] Треба виходити від законів **своєї** мови, не — чужої, від знання своєї граматики, не — чужої, а що Москалї могли б, н. пр., наше *пйать* прочитати за своє *пьать* — то нехай! Наша граматика писана задля нас, на основі наших законів, отже

наше: *пять* треба читати як: ***пйать***
" *вязати* " " " ***вйазати***
" *імя* " " " ***імйа*** і т. д.

Р **43.** Після "**р**" теж нїколи мнякого знаку не ставить ся, хоч у багатьох околицях України (Лївобережжя, Гуцульщина, Покуття, Буковина)

---

[18] Цю відомість узято із брошури *В. Науменка*: Загальні прінціпи українського правопису, Київ 1917, стор. 15.

[19] "Словарь російсько-український" — чотиритомний словник, виданий у Львові протягом 1893—1898 рр. Його укладачами були М. Уманець (псевдонім М. Комарова) та А. Спілка (груповий псевдонім співавторів М. Комарова — членів Одеської української громади); другий в Україні російсько-український словник. — *Упор.*

[20] Виходить, що, н. пр., слово *пять* пишуть у нас іще так:

п'ять (Грінченко), *пьять* (Нечуй-Левицький), *пъять* (Словар Уманця, Куліш, Кримський), та ще Кримський пише:

Пйер, субйективний, пйеса, хоч: *хлопъятко, румъяно, прислівъя* (Лаговський). Нечуй-Левицький пише:

пьяного, сімья, а навіть: *зьєднання, зьідено, зьявищ* (Повісти, VIII) і стоїть проти апострофів.

А все це задля того, щоб відрізнити українську вимову губних перед мнякими (йотованими) голосівками від московської.

воно живе і мняко вимовляєть ся (пор. *літер.*: *рямка, рятувати, рябий, буряк* і т. д.). Треба писати:

косар не — косарь
Харків " — Харьків
тюрма " — тюрьма... [21]

Шелестівку **"р"** перед: **я, є, ю, ї** вимовляють у нас р і ж н о, то як: **рйа, рйе, рйу, рйі,**

то немов: **ріа́, ріе́, ріу́, рії́,**

то знову немов: **рьа, рье, рьу, рьі** (*пірйа, піріа, пірьа*).

ч, ш, щ, ж

44. І після **шипучих — ч, ш, щ, ж** — в українській мові ніколи н е м о ж е б у т и мнякого знаку. Ці шелестівки всюди т в е р д і (тільки в деяких говірках, н. пр., у Гуцулів, на Підгіррі, подекуди на Буковині та на Київщині вони мнякі) [22]. Після них рідко стоять і мнякі голосівки, а коли стоять, то їх таке значіння, як після губних, н. пр.:

ніччю = ніччйу,
підніжжя = підніжжйа,

або просто вимовляється твердо:

ніччу, підніжжа...

Ці всї закони мнягчення витворила мова новіщими часами. Й через те це мнягчення ми звемо **новим.**

2. СТАРЕ МНЯГЧЕННЯ.

45. Колись ув українській мові м н я г ч и л и с я ще й **губні** шелестівки, і **заднєпіднебінні,** тай і **зубні** и н а к ш е мнягчилися, ніж тепер. Мнягчення це наступало не тільки в таких випадках, як зараз, але ще й перед **"е"** та **"и"** (тепер — ні).

---

[21] Урядова правопись (грінченківка) зазначує мнякість "р" (гл. § 92), К р и м с ь к и й його не зазначує: *книгар* (Лаговський). С т е ф а н и к пише: *церькова* і таксамо Ф е д ь к о в и ч.

[22] Через те Х о т к е в и ч свій роман із г у ц у л ь с ь к о г о життя озаголовив *"Камяна душя"*, і в С т е ф а н и к а в розмовах люде балакають: *шьо* (=що), *чьис* (=час), *пічь, шьистє* (=щастя). Таксамо пише Н е ч у й-Л е в и ц ь к и й: *курчят, мережять, вчять ся* (Повісти, VIII) й Ф е д ь к о в и ч: *душя, бжьоли* (Ангел-хранитель).

Ці форми мнягчення передала нам мова зі своєї історії — і через те це мнягчення ми звемо **старим** або **історичним.**

Губні: **46.** І так **губні** прибірали **"л"** перед мнякими голосівками, тому то ми тепер кажемо й пишемо:

а) л
*люб**л**ити*, але — *люб**л**ю*, а тепер уже після того: *люб**л**ять* (мос. любятъ), гл. § 276
*луп**л**ити*, але — *луп**л**ю*, а тепер уже після того: *луп**л**ять* (мос. лупятъ)
*лом**л**ити*, але — *лом**л**ю*, а тепер уже після того: *лом**л**ять* (мос. ломятъ)
*здоров**л**ий*, але — *здоров**л**я* (мос. здоровье) і т. д. [23]

Цїкаво, що тепер уже в майже всїх говірках України в деяких випадках до **м, п,** якщо після них іде **"я"**, втиснуло ся **"н"**. Таким чином побіч

б) н

імя (імйа)	чується	*ім**н**я*
мякий (мйакий)	"	*м**н**який*
мята (мйата)	"	*м**н**ята*
мясо (мйасо)	"	*м**н**ясо*
розіпяти (розіпйати)	"	*розіп**н**яти* і т. д.

Вживати можна в лїтературній мові обох форм:

імя й *імня, мя(г)кий* і *мнякий.*

Зубні. **47.** Так само досї ми кажемо й пишемо в лїтературній мові:

*пла**т**ити — пла**ч**у* (не — платю), *пла**ч**ений*
*ход**и**ти — ход**ж**у* (не — ходю), *прохо**ж**ий*
*мусїти — му**ш**у* (не — мусю), *приму**ш**ений*
*воз**и**ти — во**ж**у* (не — возю), *во**ж**ений*
*хре**ст**ити — хре**щ**у* (не — хрестю), *хре**щ**ений*
*їз**д**ити — ї**жж**у* (не — їздю) — *виї**жж**ений...*

(про нарічеві форми, що в дужках, гл. § 276 — примітка).

[23] Є такі говірки, що такого мнягчення вже не знають, н. пр.: Підгіряни, Гуцули, які говорять: *люб**ю**, луп**ю**, здоров**є***, гл. про це докладніше § 276, примітка.

Так і пише декуди Стефаник (у розмовах) і Федькович.

Виходить, що в деяких випадках колись мнягчили ся **зубні**, так, що

т переходило на **ч**
д " " **дж, ж**
с " " **ш**
з " " **ж**
ст " " **шч = щ** (кожне зокрема для себе мнягчило ся)
зд " " **ждж** (")

і те мнягчення й досї обовязкове.

Заднєпіднебінні "г"

48. Таксамо у спадщинї лишила нам мова мнягчення заднєпіднебінних — **к, г, х,** та гортанного — **г.**

Кажемо: *потік*, але кличемо: *поточе*!, купаємось: *у потоцї*.
" *Бог* " " *Боже*! наша надія: *в Бозї*
" *гріх* " " *гріше*! каємось: *у грісї*
" *хурдиґа* " " сидять: *у хурдизї* [24].

а далї кажемо:

точити, божитися, грішити...

То так здавна, й до сьогоднї, в деяких формах (у відмінї, гл. §§ $151_{6,7}$, 158_1, 265_6, 273, й як творимо слова)

к	перед	**е, и**	переходить у	**ч,**	перед	**ї**	у	**ць**
г	"	**е, и**	"	**ж**	"	**ї**	"	**зь**
х	"	**е, и**	"	**ш**	"	**ї**	"	**сь**
г	"		"		"	**ї**	"	**зь**

3. МНЯКЕ "Ц".

49. Дуже цїкавою зокрема й оригінальною прикметою української мови являєть ся м н я к е **"ц"** [25] (гл. §§ 37, 41). Воно

[24] Останнього мнягчення московська мова не знає (пор.: потокъ, порогъ, грѣхъ), а й форм: *вовче, пороже, гріше* зовсїм нема. За те для української мови це мнягчення дуже цїкава й своєрідна прикмета.

[25] Є діялекти, що не знають мнякого **"ц"**, н. пр., Покутяни (під Коломиєю), Підгіряни, на Буковинї. Через те у творах С т е ф а н и к а, у словах, які він укладає в уста селян, не найдете мнякого **"ц"**; він пише, н. пр.: *хлопец, речинец, нівец, кінца, клевцами, полотенца, цу* (зиму), *шибеницу*... (приклади зі збірки: М о є с л о в о).

появляєть ся передусім у іменників на: **-ць, -ець, -ця, -иця** (§§ 130, 132, $113_{1a, 2a, 3a}$), н. пр.:

*Гри**ць**, міся**ць**...*
*крав**ець**, Украї**нець**, за**єць**...*
*вів**ця**, пра**ця**...*
*удови**ця**, паля**ниця**...*

Це мняке **"ц"** лишаєть ся в усіх цих словах у цілій відміні з виїмкою перед "е" (гл. §§ 153, 160), н. пр.:

(нема) *Гри**ця**,* (кличемо) *Гри**цю**!*, (є) *Гри**ці**,* (нема) *Гри**ців**...*
" *Украї**нця**,* (є) *Украї**нці**,* (даємо) *Украї**нцям**...*
" *вів**ці**,* (бачу) *вів**цю**,* (нема) *ове**ць**, у вів**цях**...*
" *вули**ці**,* (нема) *вули**ць**,* (тїшуся) *вули**цями**...*

І в іменників на **-це** являєть ся в відмінї (з виїмкою перед "е" гл. § 170) мняке **"ц"**, н. пр.:

*яй**це** — яй**ця**, яй**цю**, в яй**ці**, яє**ць**, яй**цями**...*

І в иньчих частинах мови появляєть ся мняке **"ц"**, хоч на кінцї, хоч у середині слова, хоч і на початку, н. пр.:

*ни**ць**, горілиць, навпросте**ць**, навправ**ці**...*
*крав**цювати**, пра**цювати**, тупцювати...*
*пра**цьовитий**, **цяцян**ка...*
*ц**ї**лий, ц**ї**лувати, ц**ї**ль, ц**ї**на, **цю**рком...*

Про мняке **"ц"** перед **"к"**, гл. § 41.

Мнякого **"ц"** не має ніодин славянський нарід, і рідко котрий може вимовити його як слїд [26].

Те саме бачимо в Федьковича: *удовец, коверец*... (Жовнярка). Декуди й на галицькому Поділлї (гусятинський повіт) кажуть: *хлопец, кравец, швец, овец*,... — *хоч хлопця, хлопцям, вівцю, шевця* (у визвуку все тверде тільки **-ець**) а далї: *місяць, вулиць*... і т. д.

[26] Тим то і сміють ся наші люде з Москалїв, які нїяк не вимовлять слова: ***паляниця.***

VI. УКРАЇНСЬКЕ "І".

50. В українській мові голосівка **"і"** грає важну ролю. Тих **"і"** є кілька. Вони ріжно вимовляють ся (отже й пишуть ся), бо й із ріжних звуків повитворювали ся.

"і" з "ѣ"

Передусім є таке **"і"**, яке н і к о л и у с л о в і н е з м і н я є т ь с я. Це **"і"** в с е м н я г ч и т ь ті шелестівки, що на основі українського закона мнягчення (§ 37) дають мнягчити ся, себто, **т, д, с, з, ц, л, н.** На письмі таке мнягчення зазначуєть ся значком **"ї"** (мняке **і**). Це **"і"** відповідає старославянському й московському **"ѣ"** (ять). То так пишемо:

тїло (**"і"** ніде не зміняєть ся: тїла, тїлу, тїлом і т. д.), *дїло, сїно, зївати, цїлий, пильнїщий*... (вимовляється: тыло, дыло, сыно, зывати, цылий, пильныщий)

— але попри те:

вітер, біда, пїхота, мідь, різький... (з т. зв. твердим **"і"**, бо г у б н і й "*р*" не мнягчать ся).

Таке **і (ї)** подибуєть ся в дієсловах н а в о р о т о в и х (§ $225_{1в}$), якщо в корінї (§ 96) їх є **"е"**, н. пр.:

плету, але — (часто) *заплїтаю* (мос. уплетаю)
лечу, "(нераз) *лїтаю* (мос. летаю)
все з "мняким" **і**, бо після: **л**,
мету, " (часто) *вимїтаю* (мос. выметаю)
гребу, " (часто) *загрїбаю* (мос. загребаю)
все з "твердим" **і** — бо після: **м, р**.

І тут у с ю д и л и ш а є т ь с я **ї (і)**: лїтаю, лїтаєш, лїтати, вимітаю, вимітати і т. д.

"і" з "о", "е" (ікання)

52. Є ще таке **"і"**, що вийшло з **"о"**, або **"е"**. Тут витворили ся окремі з а к о н и, к о л и **"о"** та **"е"** переходять у **"і"**. Кажемо, н. пр.:

(нема) *ро-ва*, але (є) — *рів*, (нема) *со-ли*, але (є) — *сіль*
" *но-са*, " — *ніс*, " *но-чі*, " — *ніч*
(є) *се-ло*, але (нема) *сїл*, (нема) *о-се-ни*, але (є) — *о-сінь*
ве-се-лий, але — *ве-сїл-ля*,
ка-ме-ня, — *ка-мінь*...

Отже як **"о"** або **"е"** з в і д ч и н е н о г о с к л а д у переходять у з а ч и н е н и й (гл. § 9), то замість **"о"** та **"е"** появляєть ся **"і"**.

Тільки ж ці оба **"і"** не однакові. Те **"і"**, що вийшло з **"о"**, не мнягчить попередньої шелестівки, тому на письмі зазначуємо його **"і"** (твердим **"і"**); те ж **"і"**, що повстало з **"е"**, мнягчить ті шелестівки, що дають мнягчити ся (§ 37) в українській мові (т, д, с, з, ц, л, н), отже так, як при **"і"** з **"ѣ"** (§ 51) — і це мнягчення зазначуємо т. зв. мняким **і=ї**.

Це т. зв. **закон ікання** в українській мові [27].

---

[27] На око здаєть ся, що він не всюди переведений *послїдовно*, але це тільки на око, і ті, "виїмки" ікання мають свою причину то в історії мови, то в чому иньчому. Ось ці, "виїмки" — склад зачинений, ікання **нема**:

1. при відмінї, в закінченнях, н. пр.:

*чоловік**ом***, не — *чоловік**ім***, бо **-ом** (гл. § 150) закінчення (на повстання якого дає пояснення історія мови, гл. під 7),

*корол**ем***, не — *корол**їм***, бо **-ем** (гл. § 153) закінчення,

*нес**еш***, не — *нес**їш***, бо **-еш** (гл. § 246) закінчення і т. д.

2. при відмінї, як **"о"** або **"е"** випадають, н. пр.:

*с**он***, не — *с**ін***, бо кажеть ся: (нема) *сна*, (тїшу ся) *сном* (**"о"** всюди випадає),

*д**ень***, не — *д**інь***, бо кажеть ся: (нема) *дня*, (кілька) *днїв* (всюди **"е"** випадає)... про це гл. відм. §§ 151, 154,

3. якщо в відмінї **"о"** або **"е"** вставлені, н. пр.:

*вік**он***, не — вік**ін**, бо **"о"** вставлене між **"к"** і **"н"** (§ 168, 5),

*сест**ер***, не — сестїр бо **"е"** вставлене між **"т"** і **"р"** (§ 158, 2), пор.: *сестра, сестри*... гл. ще § 171_4,

4. в таких словах, де є: **оро, оло, ере** (повноголос), н. пр.:

*гор**ох***, *гол**од***, *очер**ет***...,

хоч тут уже почало сильно входити **"і"**, й ми кажемо вже:

голів, борід, сторін, корів, воріт, беріг, поріг... гл. §§ 158_2, 151_2,

5. у таких словах, що стоять під сильним церковним упливом, н. пр., кажемо:

Господь Бог (церк.), але *Пан Біг* (народне),

богдапрости (церк.), але *спасибі* (народнє)...

6. в дуже рідких випадках і наголос упливає на те, чи ікання є, чи його немає, тільки ж таких випадків дуже мало, ось вони:

*нар**о́д*** але — *н**а́**рід*

*в**о́**льний* але — *вільн**и́**й*

*в**о́**йна* але — *війн**а́***

*зг**о́**дний* але — *згідн**и́**й*

*сам**о́**тний* але — *самітн**и́**й*...

Тому то у слові *ніс* (носа) вимовляємо **"і"** т в е р д о (пишемо: **і**),
" " *нїс* (нести) " **"і"** м н я к о (пишемо: **ї**),

Так само пишемо: *тік* (току), але — *тїк* (текти),
сіль (соли), але — *сїл* (село),
постіл (постоли́), але *постїль* (постелі),

а далі: *дід* (долу), " *дїль* (ділити – **"і"** не змінюється),
ліз (лоза), " *лїз* (лізти) і т. д.

о—ві

53. Якщо **"о"** стоїть на початку слова й на основі закону ікання мусить переходити в **"і"**, бо склад зачинив ся шелестівкою, то **"і"** дістає спереду **"в"** (роззів, гл. § 66), отже так:

***о**-вес*, але — ***вів**-са*
***о**-тець*, " — ***вітц**-я*, (але: пан-отця — церк.)
***о**-рел*, " — ***вір**-ла*, (хоч і — *орла*)
***о**-вець*, " — ***вів**-ця*, атак само
від, він і т. д.

од—від

Щодо **"від"**, то воно в нашій мові вживаєть ся побіч **"од"**. Радимо писати так, як це роблять кращі наші письменники, а саме — **"від"** тоді, як п о п е р е д н є слово кінчить ся г о л о с і в к о ю; як же воно кінчить ся ш е л е с т і в к о ю, то краще вживати **"од"** [28].

---

7. тай іще в багатьох випадках, що або мають свою причину **в історії** мови (н. пр., *вовк, повний, борщ, кров, торг, смерть, серп, верх* і т. д.), або склалися **припадково**, на п о д о б у и н ь ч и х форм (анальогічно), н. пр.:

істот, підвод, вечер (вечеря)...

Через те саме нераз маємо ікання т а м, де н е п о в и н н о б його бути, бо склад о д ч и н е н и й, н. пр., кажемо:

кілок, хоч "кола", бо: *кілка, кілкові, кілки* — усюди є **"і"**...

кінець, побіч: *конець*, бо: *кінця, кінцеві, кінці*...

стілець, побіч: *столець*, бо: *стільця, стільцеві*...

Це "і" теж дісталося сюди на п о д о б у иньчих форм.

Під упливом "ікання" вже й таке **"і"**, що н ї д е не повинно змінятися (із **ѣ**), зміняєть ся в словах:

річ, ведмідь,

і ми кажемо: *речі, ведмедя* і т. д.

[28] А так, то деякі письменники вживають виключно або **од** (Нечуй-Левицький) або **від**.

Пор. *Волохата тінь* ***од*** *них упала на стіл. Немов аж потемніло в хаті* ***від*** *них, покращало* (Василь ченко).

Це відносить ся до **"від"**, якщо воно і злило ся з другим словом ув одне (приросток).

Пор. *Прийде, запевне, той день, що ми* ***від****починем* ***од*** *мук* (Грінченко — Під хмарним небом, Львів).

"і" в прикметниках

54. Ще є таке **"і"**, яке повстало зі стягнення (в називн. відм. множини у прикметників, гл. §§ 119, 201), н. пр.:

гарн-і, добр-і, син-ї, лис-ї — повстало із:
*гарн-****ии****, добр-****ии****, син-****іи****, ли́с-****іи***

Це **"і"** або не мнягчить попередньої шелестівки (§ 199), або мнягчить її (§ 201), коли вона дає ться мнягчити (т, д, с, з, ц, л, н, § 37).

Коли прикметник кінчить ся на **-ий (-а, -е)**, то **"і"** не мнягчить попередньої шелестівки, й тоді пишеть ся тверде **і** (§ 199), н. пр.:

*товст****ий*** (пан) — *товст****і*** (пани)
*руд****ий*** (вус) — *руд****і*** (вуса)
*бос****ий*** (чоловік) — *бос****і*** (люде)
*сиз****ий*** (сокіл) — *сиз****і*** (соколи)
*куц****ий*** (хвіст) — *куц****і*** (хвости)
*біл****ий*** (кінь) — *біл****і*** (коні)
*чорн****ий*** (кіт) — *чорн****і*** (коти)...

У тих прикметників усюди, де тільки чути **"і"**, треба вимовляти шелестівки перед **"і"** твердо й писати **"і"**, н. пр.:

(приглядаємось) *сиз****ій*** (зозулі)
(малюємо на) *біл****ім*** (полотні)
(пишемо на) *товст****ім*** (папері)
(черевик на) *бос****ій*** (нозі)...

Коли прикметник має закінчення **-їй (-я, -є)**, то всюди, де чути **"і"**, воно мнягчить попередню шелестівку (як вона дає мнягчити ся), й тоді пишеться **"ї"** (§ 201), н. пр.:

*синї****й*** (папір) — *синї* (папери)
*гу́сї****й*** (дзюб) — *гу́сї* (дзюби), а далі
(пишу) *синї****м*** (олівцем)
(сиджу в) *останні****й*** (лавці)
(приглядаюсь) *тутешні****й*** (людині) і т. д.

"і" після голосівок і в назвуку

55. а) Після г о л о с і в о к кожне українське **"і"** в українських словах (і в чужих, гл. § 75_7) вимовляєть ся як **йі**, й на і в письмі зазначуєть ся т. зв. мняким **і (ї)**, н. пр.:

Україна, моєї, поїти, шиї, доброді ї, Чугуїв...

б) На п о ч а т к у с л о в а пишеть ся і мняке **(ї)**, і тверде **і**, відповідно до того, як чуєть ся:

імовірний, імня, але — *їхати, їсти...*

в) Про **"і"** в чужих словах гл. § 75.

ЗАВВАГА. У переважній більшости українських говірок ріжниця між "*твердим*" (із **"о"**) і "*мняким*" (із **"е"**, **"ѣ"**) **"і"** затерла ся (в Херсонщині, на Полтавщині, на Підгіррі, на Буковині і т. д.) і *всюди* шелестівки перед **"і"** вимовляють ся *мняко* (отже: *сыл* і *сыль, постыл* і *постыль, тык* [току] й *тык* [текти]). Через те, та ще зі страху, щоб із українським **"ї"** не склало ся по школах те ж, що з московським **ѣ**, яке морочило голову дітям, майже всї письменники Наддніпрянщини й за ними й Комісія при Академії Наук висловлюють ся проти писання **"і"** після змнягчальних (§ 37) шелестівок. Через те ж саме й сучасний урядовий правопис його в таких випадках не вживає (гл. § 92, $_5$). Ясна річ, що порівняння з московським "ѣ" тут бути не може, бо в московській мові **"ѣ"** й **"е"** визначають один і той же звук, а тим часом **"і"** й **"ї"** й вимовою шелестівок перед ними й повстанням своїм — це д в а р і ж н і з в у к и. Усї письменники й автори граматик, — усї згідно підносять, що воно так, що це ріжні звуки [29], але ж усе таки стоять за скасовання **"ї"** після шелестівок і вживають його тільки п і с л я г о л о с і в о к, у значінні **йі** (*моїї, твоїї, їхати,* гл. вище § 55, § 92, $_5$), хоча рівночасно лишають **я, є, ю** в їх подвійній ролї (гл. *яйце — коня, поєдинок — синє*). Через те затираєть ся д у ж е х а р а к т е р и с т и ч н а п р и к м е т а нашої мови, і правопис тратить признаку н а у к о в о с т и. Коли такий правопис з а г а л ь н о

[29] Тимченко — Українська граматика ч. I, стор. 7; Модест Левицький — Українська граматика, стор. 11; Залозний — Коротка граматика укр. мови, вид. четверте, стор. 4; Грунскій — Украинское правописаніе, стор. 8; Гладкий — Практическій курсъ украинскаго языка стор. 2 і т. д.

прийметь ся, коли Академія Наук скаже так писати, то, правда, у школї дїтям стане багато легче, але ж учителеві таки треба буде безнастанно звертати увагу на вимову, щоб дїти не плутали **"і"** з **"о"** з **"і"** з **"е"** (або **ѣ**), щоб вимовляли як слїд

нїс (носа) й *нїс* (нести), *дїл* (долу) й *дїл* (дїлити) і т. д.

Те ж саме відносить ся до сцени. Актори теж мусять відрізняти ції оба ріжні звуки, бо вимова на сценї (і у школї) все мусить бути зразкова <...>

Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науцї / Друге видання з одмінами й додатками. — Київ—Ляйпціг, б. р.

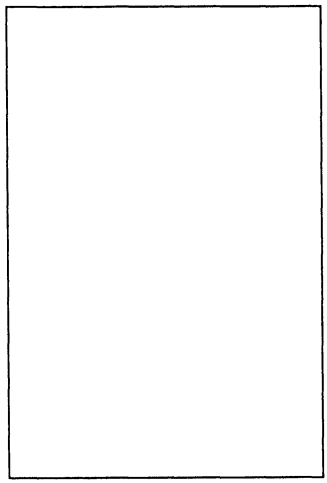

Григорій ГОЛОСКЕВИЧ

(1885—1935)

Мовознавець, дослідник Євсевієвого Євангелія 1283 р., діалектології Поділля, лексикограф. З 1922 р. — співробітник Інституту української наукової мови ВУАН. Співупорядник академічного "Російсько-українського словника" (1924—1928). Як член Державної правописної комісії з упорядкування українського правопису (1925—1927), Г. Голоскевич мав укласти адаптований до новоприйнятих правил орфографічний словник. Його "Український правописний словничок з короткими правилами правопису" — перший найповніший (близько 40 000 слів) та найкращий свого часу орфографічний словник української

мови, що витримав 12 перевидань (перше видання 1914 р.). Сьоме видання словника (1930) було перероблене і пристосоване до правописних правил, прийнятих у Харкові 1928 р. Під новою назвою "Правописний словник" ця праця перевидавалася в діаспорі (1952, 1955, 1972, 1977). Українська діаспора в більшості користується "Правописним словником" Г. Голоскевича й сьогодні.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИСНИЙ СЛОВНИЧОК З КОРОТКИМИ ПРАВИЛАМИ ПРАВОПИСУ

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ.

В цьому словничкові ми вживаємо той правопис, який *в його загальних рисах* утворив ще в середині минулого віку (р. 1856-го) наш відомий вчений і письменник П. Куліш; від нього цей правопис і назву має *кулішівка*. Правопис П. Куліша ґрунтується головним чином на фонетиці, а також і на етимольогії загальноукраїнської літературної мови.

Головна ознака правопису П. Куліша в тому, що він писав *и, і* там, де в українській мові маємо згуки *и, і,* себ-то П. Куліш писав *и* на місці давніх *ы, и: синъ* (сынъ), *лисиця* (лисиця), а *і* — на місці давніх *ѣ, о, е, и* (*і*): *дідъ* (дѣдъ), *іхавъ* (ѣхалъ), *дімъ* (домъ), *іхъ* (ихъ), *своіхъ* (своихъ), *синій* (синій) і т.д.

Другорядні ознаки правопису П. Куліша такі: 1) літерою *ё* він визначав *йо, йе: ёму*, народнёго, *моё*; замість літери *є* писав *е*, і тільки після шелестівок *є*: *ве, гуляе*; *думаешъ*, здоровъе; *коріннє*, *щастє*, *третє*; 2) задержав знак *ъ*: *світъ*, *въ* мові, *пъявка*; 3) сполучення губних з мякими голосівками писав з *ъ*, а иноді і без *ъ*: *объявитця*, *пъяницю*, здоровъямь, *бъютця*, *пъе*, здоровъе, а також *пять*, *пятака*, *розвязувавъ*; 4) подекуди писав фонетично і шелестівки, наприклад: *подивисся*, замість подивишся, *смієтця*, *дивлятця* зам. сміється, дивляться; *молоцці* зам. молодці; навіть писав: *ж* жоною, *ш* чоловіком, *перет* тобою зам. з жоною, з чоловіком, перед тобою і т. д.; 5) в речівниках середнього роду писав *є* з подвоєною попередньою шелестівкою: *коріннє*, *кіллє*, *життє* подружжє і т.п.; ⟨...⟩ 6) заіменник *ся* при дієсловах писав вкупі з ними: *діждатися*, *одружився*, *питалася*, не *лякайся*, *журитця*.

Цей правопис П. Куліша став загально-українським, і ним друкувалися в Росії всі українські книжки та видання до року 1876-го, коли цей правопис було заборонено.

Згодом в правописові П. Куліша було зроблено де-які зміни. Так, в середині 70-х років минулого віку проф. Драгоманів увів такі головні зміни в цей правопис: він писав *ja, jy, je, ji, j* замість *я, ю, є, ї, й*: *ja*блуко, ім*ja*, сво*jeju*, *jo*го, *ji*хав, ці*j*, а мякість шелестівок визначав знаком *ь*: пр*ьа*мо, дл*ьа*, л*ьу*де: відкинув *ъ*. Таким правописом проф. М. Драгоманів друкував свої видання в Женеві та Галичині, але цей правопис не поширився.

Року 1886-го Є. Желехівський в своїм українсько-німецькім словникові теж зробив зміни в кулішівці: 1) він увів *ї* для означення йотованого і (йі), а також і для *і*, що мякшить попередню шелестівку: *їхати, їсти, мої, дїд, тїло, лїто, нїмець, сїно*, але — *дім, тільки, сніп, ніч, добрі* і т. д.; 2) викинув твердий знак — *ъ*; 3) завів протинку для означення, що попередня шелестівка не зливається в вимові з слідуючою за нею голосівкою: з'їзд, з'явитись; 4) писав *бя, пя, вя, мя, бю, пє, бє* і т. д., котрі вимовляємо як *бйа, пйа, вйа, мйа, бйю, пйє, бйє* і т. д.; 5) в речівниках середн. р. писав *є* з неподвоєною попередньою шелестівкою: *весілє, житє, корінє*; 6) заіменник *ся* при дієсловах писав окремо: *бояти ся, годило ся, належить ся*.

Цей правопис П. Куліша з змінами Є. Желехівського, прозваний *желехівкою*, запанував в Галичині та на Буковині як в школі й пресі, так і взагалі в літературі. Він згодом все більше вироблявся в подробицях і нарешті був більш-менш скодифікований в книжці "Руська правопись зі словарцем" (Львів, 1904).

У нас, на Російській Україні, після заборони в 1876 р. українського слова та правопису, в тих небагатьох наших виданнях, котрі пропускала цензура, мусіли вживати російський правопис, прозваний українцями *ярижкою* (від *єр* (ъ), *єри* (ы)). Тільки починаючи з року 1905-го, коли в Росії настали вільніші часи, всі наші видавці знову звернулись до кулішівки, але вона в нас набирає деяких своїх особливих ознак, котрими ріжниться від желехівки. Головніші з тих ознак такі: 1) *ї* пишуть тільки там, де *і* вимовляємо як *йі*: *їхати, їсти, мої, своїх*, але — *тіло, літо, сіно* і т. д.; 2) сполучення губних з мякими голосівками пишуть з протинкою (апострофом) або з *ь: б'я, п'я, м'я, в'я, б'ю, б'є* і т. д.; або *бья, пья, мья, вья, бью, бьє, пьє* і т. д.; 3) в речівниках середн. р. пишуть *я* з подвоєною попередньою шелестівкою: *весілля, оповідання, життя* і т. д.; 4) заіменник *ся* при дієсловах пишуть вкупі з ними: *дивитися, пишалася, боїться* і т. д.

Що до правописних подробиць, то ця кулішівка Російської України не має ще цілковитої єдности та одностайности. Беручи це на увагу і бажаючи по можливості впорядкувати цей правопис, ми і зважуємось випустити свій словничок, цю на Російській Україні першу спробу підручника по нашій рідній ортографії <...>.

Головні ознаки правопису нашого словничка такі:

1) **ї** пишемо тільки тоді, коли **і** вимовляємо як **йі**: **їхав, їх, Україна, доброї, з'їзд** і т. д.

2) Сполучення губних шелестівок: **б**, **п**, **в**, **мзя**, **ю**, **є**, котрі (сполучення) вимовляємо як *бйя, пйя, вйя, мйя, бйю, пйю, бйє, пйє* і т. д., пишемо так: **бя**, **пя**, **мя**, **бю**, **пю**, **бє**, **пє**: бабячий, пять, вязати, мякий, бють, пють, бєш, пє і т. д.

3) В речівниках середнього роду пишемо **подвоєну** шелестівку з **я**: оповіда**нння**, наси**нння**, воло**ссся**, весі**лля**, збі**жжя**, галу**ззя**, підборі**ддя**, зві**рря**, кло**ччя** і т. д.

4) Заіменник **ся** пишемо **вкупі** з дієсловом (часівником), коли **ся** стоїть безпосередньо після нього: бою*ся*, кохаєть*ся*, дивлять*ся*, вернув*ся* і т. д., але коли **ся** стоїть перед дієсловом або між ним та **ся** є ще якесь слово, тоді **ся** пишемо окремо: як *ся* маєш? сховав-би *ся*, я *ся* бою (місцева форма) і т. д.

Що до правопису чужомовних слів, яких вживають у нашій мові і яких що-раз більшає, — з'явище цілком натуральне в кожній культурній мові, — то встановити остаточно для них, принаймі для де-якої части цих слів, той чи инший спосіб правопису тепер майже неможливо, бо ці слова поки перебувають в добі свого пристосування до законів української мови. Далі (дивись правила правопису) ми подаємо де-які загальні уваги до правопису чужомовних слів.

Звичайно, що впорядчик цього словничка мав на увазі літературну українську мову, а не місцеві говірки.

Зладжуючи свій словничок, ми користувалися словниками Б. Грінченка ("Словарь української мови" в 4 т., Київ), Є. Желехівського ("Малорусько-нїмецький словар", Львів, 1886 р.), Є. Тимченка ("Русско-малороссійскій словарь", Кіевъ, 1897), Уманця і Спілки ("Словарь русско-галицкій", Вѣна, 1896), В. Дубровського ("Українсько-російський словник", видання друге, Київ, 1914), "Словариком" В. Доманицького (Київ, 1906 р.), "Руською правописсю зі словарцем" (Львів, 1904), граматиками Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького і Гартнера ("Grammatik der ruthenischen (ukraïnischen) Sprache", Wien, 1913), О. Огоновського ("Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache", Lemberg, 1880), А. Кримського ("Украинская грамматика"), П. Залозного ("Коротка граматика української мови", видання друге, Київ, 1912) і иншими. Брали ми також матеріял для свого словничка з творів нашого красного письменства та з сучасної нашої преси.

Випускаючи в світ цей словничок, ми бачимо, що він і неповний і має ріжні хиби, які залежать почасти від упорядчика, а почасти і від сучасного стану самого нашого правопису.

За цінні поради, вказівки та перегляд рукопису висловлюємо нашу щиру і приятельську подяку д. Ярошенкові.

Г. Голоскевич.
Петроград.

Року 1914-го. Травень.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ.

В другім виданні нашого правописного словничка залишено ті-ж принціпи правопису, які були нами прийняті в першім виданні.

Через тяжкі сучасні умови друку випускаємо словничок без наголосів і без доповнень.

Г. Г.

Київ.
Року 1918-го.
30 січня.

(С. 5—10)

<...> КОРОТКІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ.

<...> II. ПРАВОПИС ПРИГОЛОСНИХ.

<...> §2. Г і ґ

Г вимовляємо як латинське h (голова), а **ґ** як лат. або польське g (ґвалт); **г** та **ґ** пишемо там, де цього потребує вимова. Звук **ґ** вживається в українській мові тільки в чужомовних словах: ґанок, ґонта, ґудзик, колєґа, аґітатор, фігура, епільоґ, етноґрафія і т. д.; граматика пишемо з **г**.

<...> ПРАВОПИС СПОЛУЧЕНЬ ГУБНИХ З Я, Ю, Є.

В українській мові губні шелестівки: **б**, **п**, **в**, **м** в сполученнях з **я**, **ю**, **є** *ніколи не мякшаться*. Ці сполучення пишемо так: **бя**, **вя**, **мя**, **пя**, **бю**, **пю**, **бє**, **пє**, а вимовляємо їх як *бйя, пйя, вйя, мйя, бйю, пйю, бйє, пйє*: бабячий, пять, пяниця, вязати, вянути, мяти, память, бю, бють, пю, пють, бє, пє, пєте і т. д.

<...> V. ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА (ПРОТИНКИ).

Протинку ставимо: 1) після префіксів (приставок), що кінчаються шелестівкою, але не губною, перед **я**, **ю**, **є**: з'явище, без'язикий, з'єднати і т. д.;

2) а також взагалі в сполученнях не губних шелестівок з **я**, **ю**, **є**, коли ці сполучення вимовляємо з **й** перед **я**, **ю**, **є**: пір'я, узгір'я, бур'ян, кар'єра, ар'єргард, кон'югація і т. д.

VI. УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ЧУЖОМОВНИХ СЛІВ.

§ 1.

<...> 3. Шелестівку **л** в чужомовних словах вимовляємо мяко і через це пишемо: кляса, ляконичний, клюб, колєґа, льогіка, псіхольогія, соціялізм, політика, алькоголь і т. д.

У в а г а. З цього правила виключаються де-які чужомовні слова, які вже українизувались, наприклад: ювил*ей*, митропол*ит*.

(С. 152—155)

Голоскевич Г. Український правописний словничок з короткими правилами правопису. Видання третє. — Київ, 1918.

Августин ВОЛОШИН

(1874—1945)

Культурний, церковно-релігійний і громадсько-політичний діяч, педагог, філолог, журналіст, центральна постать боротьби за незалежність Карпатської України, згодом її президент (1939); священик.

Як викладач Ужгородської учительської семінарії, а пізніше професор і ректор Українського вільного університету в Празі та активіст закарпатської "Просвіти" А. Волошин працював над створенням шкільних підручників, зокрема з філологічних дисциплін.

А. Волошин очолював оборону закарпатської освіти й церкви від мадяризації, протестував проти запровадження латиниці (її угорського різновиду) до української писемності.

МЕТОДИЧЕСКА ГРАММАТИКА КАРПАТО-РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ НАРОДНЫХЪ ШКОЛЪ

§.1. ПРЕДЛОЖЕНІЕ.

<...> 1. *Люди свои мысли выражаютъ с л о в а м и.*

2. *Выраженіе мысли словами називаеся п р е д л о ж е н і е м ъ.*

3. *Послѣ каждого отдѣльного предложенія на письмѣ ставится т о ч к а*(.)

4. *Въ началѣ предложенія послѣ точки пишеся велика буква.*

5. *При чтеніи коло точки дальше, а коло запятой короче нужно остановитися.*

6. *Послѣ предложенія, которое содержить въ себѣ вопросъ, ставится знакъ вопросительный(?)*

7. *Послѣ предложенія, которое содержитъ въ себѣ восклицаніе, ставится знакъ восклицательный(!)*

8. *На письмѣ каждое слово нужно отдѣльно отъ другого писати.*

(С. 4)

§.2. СЛОВО, ЗВУКИ, БУКВЫ.

ОСѢНЬ.

Осѣнь наступила, высохли цвѣты,
Листье опадуе, пристигли плоды.
Время холоднѣе, бываютъ слоты,
Птички отлетѣли въ теплыя страны.

Якое первое слово? Сколько въ немъ звуковъ? Якій первый звукъ? Якій вторый, третій...? Якъ ся зове видимый знакъ звука? Буквою. Сколько буквъ єсть въ первомъ словѣ? Яка буква на концѣ? Якое второе слово?...

1. *Каждое с л о в о состоитъ изъ з в у к о в ъ (hang).*

2. *Видимый знакъ звука называеся б у к в о ю (betü).*

3. *Всѣхъ буквъ въ русской а з б у к ѣ єстъ 36 (тридцать шесть); бываютъ в е л и к і я (прописныя) и м а л ы я.*

А а, Б б, В в, Г г, Д д, Е е, Ж ж, З з, И и, І і, Й й, К к, Л л,
а бе ве ге де е же зе и і й ка элъ
М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш,
эмъ энъ о пе эръ эсъ те у эфъ ха це че ша

Щ щ, Ъ ъ, Ы ы, Ь ь, Ѣ ѣ, Э э, Ю ю, Я я, ѳ, ѳ, ѵ, ѵ
ща ёръ ёры ёрь ять э ю я ѳита ѵжица

<...> §.3. БУКВЫ ГЛАСНЫЯ, СОГЛАСНЫЯ И ПОЛУГЛАСНЫЯ.

Небо. Диванъ. Сѣно. Быкъ. Линія. Когуть. Экзаменъ. Ключъ.

Изъ якихъ звуковъ состоитъ первое слово? Можно-ли первый звукъ выповѣсти безъ помочи другой буквы? Нѣть. А вторый звук ци можъ выповѣсти свободно, безъ помочи другого звука? Можъ... Спишите данныя слова и подчеркните буквы, котрыя можно выповѣсти безъ помочи другой буквы! Спишите слова и подчеркните буквы, котрыя можно произносити токмо съ иной буквой въедно! Якъ ся називаютъ буквы сіи, и якъ тѣ?

1. *Буквы: а, е, и, і, о, у, ы, ѣ, э, ю, я, ѵ называются г л а с н ы м и.* (Magánhangzó).

Гласна буква легко произносится безъ помочи другой буквы и свободно тягнеся (а-а...)

2. *Буквы: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ѳ называются с о г л а с н ы м и.* (Mássalhangzó).

Согласную букву только съ помочью гласной буквы можъ выповѣсти (и не тягнеся свободно: б-б-б... в-в-в...).

2.

Конь. Лень. Край.

Якій послѣдній звукъ въ первомъ словѣ? Ци означае буква **ь** сама даякого звука? Нѣтъ. Для чего же написана? Для омягченія звука стоящого передъ ней... Якій послѣдній звукъ въ второмъ словѣ? Для чего употребляеся буква **ь**? ... Якъ произносится послѣдня буква въ третьем словѣ?... На котру букву подобна буква **й**?...

3. *Буквы: ъ, ь, й называются п о л у г л а с н ы м и* (Félhangzó).

Буквы **ъ** *й* **ь** *не обозначаютъ ніякого звука, но употребляются только для того, чтобы показати, якъ треба произнести передъ ними стоящу букву!* **ъ** *показуе т в е р д о е, а* **ь** *мягкое произношеніе. На примѣръ: уголъ, уголь, кровъ, кровь, ганьба, письмо.*

На концѣ слова послѣ твердо произношаемого согласного звука в с е г д а ставится **ъ**.

4. *Буква* **й** *обозначае краткое произношеніе звука:* **и**. *(На примѣр: иду, поиду=пойду.)*

5. *Буквы гласныя и полугласныя подроздѣляются на твердыя и мягкія:*

Твердыя: а, о, у, ы, ъ.

Мягкія: я, е, ю, й, ь, і, ѣ.

(С. 7—8)

<...> §.4. ПРАВОПИСАНІЕ БУКВЪ.

1.

Евангеліе. Экзаменъ. Береза. Спасеніе. Подъемъ. Чёрный. Эхо есть отголосокъ.

Якъ произносится первый звукъ въ словѣ первомъ и якъ въ второмъ? Якъ произносится буква **е** въ первомъ словѣ послѣ буквы **г** и якъ послѣ буквы **і**?... Якъ произносится буква **е** въ пятом словѣ и як въ шестомъ?...

1. *Буква* **е** *въ началѣ слова, послѣ гласной й послѣ полугласной* **ъ** *произносится, якъ "йе" на пр. е с т ь, е д в а, о б ъ е м ъ, а послѣ согласной, якъ э; на пр. б е р е з а, в е д е.*

Если буква **е** *произносится, якъ "йо", тогда пишеся сякъ:* **ё**; *на пр.* **ё***го, н***ё***го, пут***ё***мъ, кон***ё***мъ, ч***ё***рный, ч***ё***ло.*

2.

Иду. Христіанинъ. При. Примиреніе. Прійду. Убогій.

Передъ якими буквами стоитъ въ сихъ словахъ буква **и**? Передъ якими буквами стоитъ въ сихъ словахъ буква **і**?...

2. *Буква "***і***" пишеся только передъ буквами гласными и передъ полугласной* **й**; *исключаеся слово м і р ъ (вселенная) въ отличіе отъ слова м и р ъ (покой).*

*Буква "***и***" пишеся передъ согласными и въ концѣ слова.*

3.

Ѣсти. Бѣда. Дѣло. Лѣнивый. Нѣмый. Тѣло. Сѣно. Вѣтер. Рѣка.

Якъ звучитъ буква **ѣ** въ первомъ, якъ въ второмъ й якъ въ третьем словѣ?...

3. *Буква* **ѣ** *въ началѣ слова произносится, якъ "йі", послѣ согласной же якъ "***і***" или (послѣ д, з, б, н, т, с)* "ы".

Звукъ "і" *передъ согласной должно писати* съ "ѣ". *На пр. в ѣ т е р, р ѣ к а.*

4.

Ганьба. Письмо. Сѣсти. Съѣсти. Обѣдати. Объѣдати.

Для чего употребляеся буква **ь** въ первомъ словѣ? Якъ бы читалося слова сіе безъ буквы **г**? Для чего употребляеся буква **ь** въ второмъ словѣ?... Якъ произносится третьое й четвертое слово? Для чего стоить буква **ъ** въ четвертомъ словѣ? Якъ должно читати пятое й шестое слово?...

4. *Буква* **ь** *употребляеся въ серединѣ слова для смягченія согласной буквы, буква же* **ъ** *для того, чтобы показати, что согласну букву не треба сливати съ гласной. На пр. О б ъ е м ъ (й не о б е м ъ) И з ъ я в и т и (и не и з я в и т и).*

5.

Книжка. Книжица. Мужчина. Мужа. Рыбка. Рыба.

Ясно-ли слышится звукъ четвертый в первомъ словѣ? (**ж** или **ш**?) Но въ второмъ словѣ ци такъ ясно слышится звукъ **ж**?...

5. *Въ словѣ даколи звукъ* **б** *трлъ слышится, якъ* **п**, **з** *якъ* **с**, **г**, *якъ* **к**, или **х**, **д** *якъ* **т**, **ж**, *якъ* **ш**, **ф**, *якъ* **в**; *чтобы опредѣлити въ словѣ сомнительный согласный звукъ, нужно измѣнити слово такъ, чтобы послѣ сего звука стояль гласный звукъ. На пр. плу**г**ъ—плу**г**а, моро**з**ъ—моро**з**а, ша**п**ка—ша**п**очка, оши**б**ка—оши**б**атися.*

6.

Волы пасутъ. Волъ стоитъ. Коня запрягли къ возу. Конь годенъ везти возъ.

Якъ выговорится вторый звукъ въ первомъ словѣ? Й якъ въ третьем? Перемѣняйте слово вôлъ на разнии вопросы: чёго? Вола. Чёму? Волови. Съ чѣмъ? Воломъ. О чёмъ? О волѣ?... Якъ слышится вторый звукъ въ сихъ словахъ? Всягды, якъ **о**. Якъ нужно прото писати вторый звукъ въ словѣ «волъ»? Буквою ô. Перемѣняйте слова: кôнъ, вôзъ, плôтъ... Якъ должно писати и сіи слова?...

6. *Звукъ* **о** *даколи произносится, якъ* **у**, **ѣ** *или* **ѵ**: *чтобы опредѣлити, якъ нужно писати сякій сомнительный гласный звукъ, треба измѣнити слово такъ, чтобы приняло еще единъ слогъ. На пр. конь—коня, волъ—вола... (Богъ...Бога), плотъ—плота.*

(С. 8—11)

Волошинъ А. Методическа грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ. — Ужгород, 1919. — Ч. II.

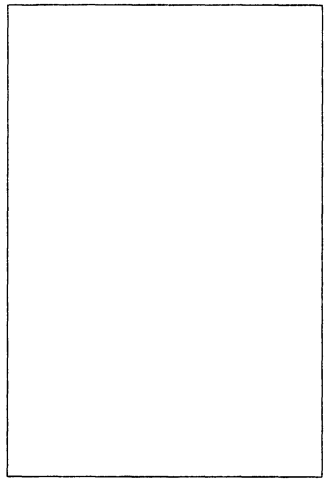

Федір ШУМЛЯНСЬКИЙ

(1887—1980)

1917 р. професор Київського університету Іван Огієнко за дорученням міністра освіти при уряді Центральної Ради І. Стешенка склав короткі правила українського правопису. Весною 1918 р. було скликано Правописну комісію для розгляду зазначеного проекту, до якої увійшли визначні українські науковці та викладачі, серед яких А. Кримський, Є. Тимченко, М. Грунський, О. Курило, Г. Голоскевич та ін. Цього ж року Правописну комісію скликувано вдруге для остаточного редагування вироблених правописних правил (А. Кримський, Є. Тимченко та І. Огієнко). Як міністр освіти Центральної Ради І. Огієнко ухвалив та затвердив цей варіант правопису, а 1919 р. він був опублікований у Києві під назвою "Головніші правила українського правопису". Того ж року "Головніші правила..." були переглянуті Українською академією наук, виправлені й доповнені, а згодом схвалені УАН та затверджені урядом для вживання на всій

території України. 1921 р. змінений варіант правопису був опублікований масовим тиражем під назвою "Найголовніші правила українського правопису". Таким чином, саме "Головніші правила...", укладені І. Огієнком, лягли в основу першого в Україні академічного правописного кодексу. Розвідка Ф. Шумлянського "Найголовніші правила українського правопису" написана 1923 р., коли він ще працював викладачем української мови в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти (ІНО), й опублікована в Херсоні 1926 р. У ній Ф. Шумлянський здійснив докладний аналіз цього правопису, критично опрацював певні вміщені в ньому орфографічні рекомендації, а також сформулював теоретичні засади подальшого упорядкування української правописної системи. Розвідка Ф. Шумлянського є цікавою насамперед тому, що містить три редакції "Найголовніших правил..." (у тому числі й "Головніші правила..."), які попередили й підготували вихід у світ академічного правопису 1921 р., і дозволяє в повноті простежити шлях його постання.

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ВИДАННЯ 1921 РОКУ

(Розвідка)

<...> "Ухвалюю ці правила для шкільного вжитку на всій Україні"

Міністр Народньої Освіти
Проф. *Іван Огієнко.*

17 січня 1919 року.

ГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ,

ухвалені Міністерством Народньої Освіти для шкільного вжитку на всій Україні.

Весною 1918 року при Міністерстві Народньої Освіти працювала Правописна Комісія з видатних українських вчених і педагогів. Голова цеї Комісії, проф. Іван Огієнко склав "Головніші правила українського правопису" і подав їх на розгляд Комісії; правила ці Комісія ухвалила з де-якими змінами.

З наказу Міністра Народньої Освіти ці ж правила було остаточно переглянуто видатними українськими вченими і 17 січня їх ухвалено Міністром Народньої Освіти для шкільного вжитку на всій Україні.

Правила охоплюють переважно спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відріжняють наш правопис від правопису Галичини.

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку складу, коли тільки вона вимовляється як **йі**: **ї**дець, **ї**дкий, **ї**дцем, **ї**жа, **ї**жак, **ї**зда, **ї**здити, **Ї**ї, **ї**й, **ї**сти, **ї**хати, **ї**хній, Україна, твоїми, мої, свої, **Ї**вга, троїстий.

Після приголосних звуків **ї** ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): **І**ван, **і**грашка, **і**ду, **і**стина, **і**ржа, **І**лля, **і**накше, **і**ндик, **і**нколи, **і**ноді, **і**нший, **і**скра, **і**кавка, **і**м'я, **і**спит, **і**снувати, **і**стота, **і**ти, **І**род.

Примітка: але перед **н** можна писати **и**: **и**нший, **и**нколи, **и**ней, **и**ноді.

3. Букви **йо** пишемо з початку слова або з початку складу за голосним звуком: **й**ого, **й**ому, **й**олоп, твой**о**го, твой**о**му; після приголосних треба писати **ьо** (а не **йо**): л**ьо**х, л**ьо**н, с**ьо**годні, вс**ьо**го, с**ьо**мий.

4. Між губними звуками **б**, **п**, **в**, **м** і йотованими голосними **я**, **ї**, **ю**, **є** ставимо протинку (апостроф) ' (а не **ь**): б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, безголів'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плів'я, м'ясо, імя [1], м'яло, м'ясниці, рум'яний.

В де-яких словах ставимо апострофа перед йотованою голосною і після **р**: пір'я, бур'ян, подвір'я.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед йотованою голосною ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'ясняти.

Примітка 1: в цім разі пишуть часом **ь** або нічого не пишуть: пьять або пять.

Примітка 2: Замість **м'я**, **м'ю**, **м'ї**, **м'є** часто буває **мня**, **мню**, **мні**, **мнє**: мнякий, імня [2], вимню, мнясо, мнята, тімнє.

5. Після подвоєних шиплячих звуків **ж**, **ч**, **ш** на кінці слів пишемо **а**, **у**, а не **я**, **ю**: збіжжа, клочча, роздоріжжа, за піччу, цею ніччу, подоріжжу.

Примітка: але часто тут пишуть і **я**, **ю**: збіжжя, клоччя, безгрішшя, цею ніччю.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яки́м, але **ь** після нього не ставимо: слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський (хоч вимовляється с**ь**лід, с**ь**віт, сон**ь**ця і т. д.).

Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: паль**ь**ця, саль**ь**цю, закаль**ь**ця; між двома **л** не ставиться **ь**: ллється, лляти, Ілля, гілля.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати; але **л** в цим [3] випадку м'ягчиться: біль**ь**ший, паль**ь**чик, буваль**ь**щина.

---

[1] Повинно бути: "ім'я". (Ф. Ш.).

[2] Повинно бути: "ім'я". (Ф. Ш.).

[3] Повинно бути: "в цім". (Ф. Ш.).

8. Слова на **ець** мають на кінці **ь**: післанець**ь**, горобець**ь**, молодець**ь**.

При одмінюванні слів на **ець** перед **ц** не треба писати **ь**: післанця, на кінці, отця, молодцю.

Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: паль**ь**ця, смаль**ь**цю, з закаль**ь**цем.

9. В сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: празник, тижня, пізно, кожный [4], борозна; пісний, чесний, капосний, напасник, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний, первісний.

10. Пишемо сполучення **чн**: безпе**чн**ий, яє**чн**я, серде**чн**ий, Сагайда**чн**ий, пшени**чн**ий, безконе**чн**ий, міся**чн**ий, помі**чн**ий, помі**чн**ик.

Примітка: але дуже часто замість **чн** пишуть **шн**: безпешний, сердешний і т. д.

Завжди пишуть: ру**шн**ик, міро**шн**ик, влу**чн**ий, вдя**чн**ий, зру**чн**ий, ві**чн**ий, нао**чн**ий.

11. Приростки **з** та **роз** перед глухими: **к**, **т**, **п**, **ф**, **х**, **ц**, **ч**, **ш** змінюють своє **з** на **с**: **с**казати, **с**парити, **с**хилитися, **с**фабрикувати, **с**тулити, **с**хопити, **сц**апати, **сш**ивати, **сч**арувати; перед всіма іншими приголосними приростки **з** та **роз** не змінюються: **з**бавити, **з**жалитися, **з**вести.

Приставки **роз** і **з** не змінюються перед **с**: ро**з**сівся, **з**садити.

Приросток **без** не міняє свого **з** на **с**: бе**з**костий, бе**з**путній, бе**з**часний, бе**з**таланний, бе**з**хатній, бе**з**честя.

Примітка: в приставці **роз** часто звука **з** не міняють на **с**: ро**з**хилити, ро**з**казати, ро**з**казувати, ро**з**парити і т. інш.

12. Закінчення **ар** та **ир** на кінці речівників пишемо без **ь**, навіть коли в родовому відмінкові маємо м'ягкий голосний звук: ца**р**, кобза**р**, секрета**р**, писа**р**, коса**р**, ліка**р**, вівта**р**, манасти**р**, багати**р**. Так само: зві**р**, мати**р**, тепе**р**, не ві**р**.

Примітка: але інколи пишуть ці слова і з **ь**: царь, секретарь, писарь.

13. Речівники середнього роду на **я** (що вийшло з давнього закінчення **іе**) подвоюють приголосний звук перед **я**: жи**тт**я, сми**тт**я, бага**тт**я, бра**тт**я, весі**лл**я, Поді**лл**я, зі**лл**я, похмі**лл**я, воло**сс**я, Поро**сс**я, безладдя, безуряддя, мотуззя, галуззя і т. п.

[4] Повинно бути: "кожний". (Ф. Ш.).

Губні звуки **б**, **п**, **в**, **м** і **р** въ [5] цих випадках не подвоюються.

На кінці таких слів пишемо **я** (а не **є**): життя, сміття, весілля.

Примітка: в багатьох українських говірках в цих випадках чуємо **є** на кінці: життє, сміттє, весіллє, а де-не-де навіть: житє, смітє, весілє; часто так пишуть і в літературі.

14. Речівники середнього роду, що походять від дієслів на **увати**, **ювати**, затримують звук **у**, **ю** (а не **о**, **е**), коли на них нема наголосу: будува́ння, дарува́ння, царюва́ння, раюва́ння, горюва́ння.

15. В родовому одмінкові множини пишемо закінчення **ей** (а не **ий**): людей, ночей, коней, грошей, костей.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення **ові**, а в словах м'якої одміни **еві**: батькові, козакові, коневі, учителеві, гостеві, кобзареві, манастиреві, цареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві, сонцеві.

Слова на **й** мають закінчення **єві**: краєві, раєві, гаєві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **і**, а не **и**.

Примітка: До твердої одміни належать речівники з закінченнями на твердий звук, а до м'якої — речівники на **ь**, **й**, **я**, **е**, на шиплячий **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, і ті слова на **ар**, **ир**, що в родовому відмінкові мають на кінці **я**.

17. В словах чоловічого і середнього роду в орудній одмінкові однини в твердій одміні треба писати **ом**, а в м'якій — **ем**: столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.

В словах жіночого роду в такім разі в твердій одміні треба писати **ою**, а в м'якій одміні **ею**: водою, землею, попадею, молодицею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, вишнею, черешнею.

Слова на **й** мають закінчення на **єм**: краєм, раєм, гаєм, роєм, коліем.

18. Прикметники на **евий** з наголосом на **е** не міняють цього **е** на **ьо**: вишнѐвий, смушѐвий, тижнѐвий, грушѐвий, Василѐвий [6], сажнѐвий, дешѐвий; коли ж **е** без наголосу, воно може змінюватися на **ьо**: польови́й, лойови́й.

---

[5] Повинно бути: "в". (Ф. Ш.).

[6] Повинно б бути: "Василе́ва (мати)", бо в чоловічім маємо звичайно: "Василів (батько)". (Ф. Ш.).

19. В закінченні прикметників **ський**, **цький** пишемо **ь** після **с**, **ц** [7], бабсь**к**ий, братсь**к**ий, пансь**к**ий, людсь**к**ий, Томашівсь**к**ий, козаць**к**ий, ткаць**к**ий, німець**к**ий, молодець**к**ий.

20. В другім ступені прикметників пишемо "**іший**" (а не **ійший**): старіший, миліший.

21. В літературнім українськім письмі переважно вживається форми займенника **цей**, **ця**, **це**, рідше — **сей**, **ся**, **се**.

22. Часточку **ся** треба писати вкупі з дієсловом: проситьс**я**, носитьс**я**, беретьс**я**.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо **шся** (а не **сся**, або **ся**): суди**шся**, води**шся**.

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо **ться** (а не **цця** або **ця**): суди**ть**ся, суд**я**ться, губи**ть**ся, губл**я**ться, заборонює**ть**ся.

25. В дієсловах треба писати наросток **увати**, **ювати** (а не **овати**, **евати**): куп**ува**ти, танц**ю**вати, гор**ю**вати.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення **ований**, **ьований**, коли наголос падає на **о**: купо́ваний, збудо́ваний, подаро́ваний, вторго́ваний, схвильо́ваний, і **уваний**, **ю**ваний, коли наголос не падає на склад перед **ва**: ви́будуваний, ви́торгуваний, ви́гор**ю**ваний.

26. Закінчення **ство**, **ський** додаємо просто до пня: братський — бра**т**ство; бабський — бабс**т**во; сиротський — сирот**с**тво [8].

Коли це закінчення додаємо до пня після звуків **к**, **ч**, **ць**, то тоді пишемо **цький**, **цтво**: козацький, козацтво, ткацький, ткацтво.

27. В літературнім письмі однаково вживаються **від** і **од** (а не **от**): від тебе, од тебе (а не: от тебе).

28. В причасниках пишемо одно **н** (а не два): зроблен**и**й, спечен**и**й, зварен**и**й, запрохан**и**й, закохан**и**й, виструган**и**й, поорани**й**.

В прикметниках пишемо два **н**: спасен**нн**ий, невблаган**нн**ий.

Правопис чужих слів в українській мові

1. Звук **g** в чужоземних словах передаємо через **г**: **г**імназія, телеграф, **г**енерал, **г**азета, термінологія, психологія.

Примітка: В цім разі часто пишуть і г: телеграф, генерал.

---

[7] Тут повинен бути знак ":" (Ф. Ш.).

[8] Ліпше б було: "сирітський — сирітство". (Ф. Ш.).

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цеб-то пишемо по "**л**" букви **а**, **о**, **е**, **у**, а не **я**, **є**, **ьо**, **ю**: клас**а**, пл**а**н, новел**а**, бил**е**т [9], л**е**гальний, л**е**генда, л**е**гіон, л**е**кція, л**о**гика, фл**о**та, філ**о**логія, анал**о**гія, л**о**яльний, л**о**зунг, Л**у**зитанія, кл**у**б.

Примітка: В цім разі часто м'якшать **л**: кл**я**са, пл**я**н, фл**ь**ота, новел**я**, філ**ь**ольогія, і т. д.

3. Звук **ф** в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): **ф**орма, **Ф**ран**ф**ція, **ф**абрика, **ф**інанси, **ф**ілологія, **ф**осфор, мані**ф**ест, о**ф**іцер, **ф**аховий, **ф**акт, **ф**асон, **ф**аетон, **ф**амілія, **ф**антазія, **ф**арба, **ф**ортуна, **ф**ілософ.

4. В словах недавно взятих чуже **ϑ**, **th** на письмі передаємо через **т**: ка**т**едра, А**т**ени, ор**т**ографія, мі**т** (міф), ана**т**ема, апо**т**ема, Бори**т**ен, логари**т**м, ари**т**метика, па**т**ос, Пі**т**агор, е**т**ер і т. п.

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: кла**с**а, програ**м**, проце**с**, су**б**ота, ма**с**а, су**ф**ікс, про**ф**есор, ко**м**ісія, ка**с**а, гру**п**а, шо**с**е, інте**л**ігент; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: ма**нн**а, па**нн**а, ва**нн**а, Га**нн**а, бо**нн**а.

Але в власних назвах та в словах з церковної мови подвоюємо приголосний: Е**дд**а, Мі**лл**ер, Га**нн**ібал, А**нн**ам, Колес**сс**а, а**вв**а, ра**вв**і, оса**нн**а, Ме**кк**а, Одес**сс**а [10].

6. Початкове **е** в чужих словах передаємо так:

а) В словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як **йе**, через **є**: **є**вангелія, **є**вангеліста, **Є**гіпет, **є**зуїт, **є**ретик, **Є**русалим, **Є**вген, **Є**вропа, **є**піскоп.

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовляється як **е**, через **е**: **е**вакуація [11] **е**волюція, **е**гоїзм, **е**кватор, **е**кзамен, **е**кскурсія, **е**легія, **е**лемент, **е**нергія, **е**підемія, **е**пізод, **е**пітет, **е**тика, **е**тимологія, **е**тнографія, **е**фект, **е**поха, **е**стетика, **е**хо.

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: **і**сторія, **і**мперія, **і**дол, **і**дея, **І**род, **і**нститут, **і**нтелігент, **і**нок, **і**гумен, **і**ронія, **І**спанія, **І**ндія, **І**ван, **і**міграція, **і**нституція, **і**нспектор.

8. В чужих словах пишемо **ія**, **іє**, а не **іа**, **іе**: матері**ял**, геніяльний, спеціяльний, фіялка, варіянт, діявол, діякон, пієтизм, гієна.

---

[9] Повинно б бути: "білет" (див. п. 9). (Ф. Ш.).

[10] Звичайно говорять і пишуть лише: "Одеса". (Ф. Ш.).

[11] Тут бракує коми (,). (Ф. Ш.).

9. Після приголосних зубних **д**, **т**, **з**, **с**, шиплячих **ж**, **ч**, **ш** і після **р** в чужих словах пишемо **и** (а не **і**): **и**ректор, **и**пломат, універс**и**тет, муз**и**ка, ш**и**фрований, фабр**и**ка, ант**и**хр**и**ст, пропоз**и**ція.

Після всіх інших звуків пишемо **і**: мітрополіт, єпіскоп, євангеліста, публіка, маніфест, міністр, амуніція, принціп, біблія, фігура, універсал, хроніка, архідіякон, бібліотека і т. д.

10. В чужих словах перед голосною і перед звуком **й** пишемо **і**, а не **и**: Франц**і**я, Рос**і**я, Австр**і**я, Аз**і**я, істор**і**я, матер**і**ял, арх**і**єрей, Антон**і**й, Онофр**і**й, Григор**і**й, Гораці**й**; але можна писати: **и**якон, **и**явол, Гавр**и**їл.

11. Букву **і**, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через **ї** (а не **і**): Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Чужі слова треба писати по можливости так, як вони пишуться і в своїй мові: до**к**тор, акт**о**р, (а не актьор), гувер**н**ер, доктри**н**ер, **ф**ельдшер, адво**к**ат, хо**л**ера, во**к**зал, ка**п**ітан, ка**п**італ.

Голова правописної Комісії:

Міністр Народньої Освіти, Ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету

Професор *Іван Огієнко*

Члени Комісії:

Неодмінний Секретар Української Академії Наук, Ординарний Професор Українського Державного Університету в Київі

Агатангел Кримський

Директор постійної комісії Української Академії Наук по складанню історичного словника української мови

Професор *Євген Тимченко*

<...> **Вільна Українська Школа, № 10, 1918**

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ [12]

Ухвалені Правописною Комісією [13] при Министерстві Освіти 24 травня 1918 року в м. Київі

ПЕРЕДМОВА

З огляду на відсутність певних правил українського правопису, думка про утворення єдиного постійного українського правопису виникала вже не раз і з початку мала бути доручена Науковому Товариству в Київі [14], але вимоги життя, — приступити в найближчі часи до друку великої кількости шкільних підручників, примусили Міністерство [13] Освіти поспішити з організацією правописної комісії.

Міністерством [13] Освіти були закликані до Правописної Комісії [13]: проф. Тимченко, проф. Смаль-Стоцький, проф. Грунський, проф. Лобода, проф. Лук'яненко, прив. доц. Сушицький, прив. доц. Огієнко, а також відомі фаховці [15] та педагоги д.д. Науменко, Голоскевич, О. Курило, Марковський, Шаля, Дурдуковський, Дога, Ганцов, Пелех, М. Левицький, Ніковський, Бакалінський, але [16] на жаль, через події сучасного життя не всі закликані члени правописної комісії [13] мали змогу взяти участь в засіданнях Комісії [13].

На першому засіданні 16 квітня ц. р. головою правописної комісії [13] було обрано прив. доц. Київського Университету І. І. Огієнка, секретарем комісії [13] призначено д. Якимовича.

---

[12] Школа не може нормально функціонувати без сталого правопису, і через те редакція "В. Укр. Ш." ("Вільна Українська Школа" — педагогічний часопис Всеукраїнської Учительської Спілки; виходив у Києві у 1917—1919 рр. — *Упор.*) поспішає подати до уваги читачам ці правила, що їх вироблено в офіціяльній министерській комісії при участи видатних учених. *Редакція (В. Укр. Ш.).*

[13] Згідно з п.п. 5 і 9 правопису чужих слів (див. далі) треба б сподіватися: "Комисією", "комисії"... "Министерство", "Министерством"... "принципу". (Ф. Ш.).

[14] Українське Наукове Товариство (УНТ), засноване 1907 р. в Києві за ініціативою М. Грушевського на зразок Наукового товариства ім. Шевченка у Львові; в УНТ співпрацювали провідні вчені Наддніпрянщини та Галичини. — *Упор.*

[15] Повинно бути: "фахівці", "фахівців". (Ф. Ш.).

[16] Бракує коми (,). (Ф. Ш.).

Всіх [17] засідань правописної комісії [13] відбулося 10, з 16 квітня по 24 травня ц. р.

Головна мета Правописної Комісії [13] була упорядкувати для потреби школи та звести до єдиного принципу [13] всі ріжноголосні правила вже істнуючого [18] на Вкраїні правопису.

На засіданнях Правописної Комісії [13] більш всього було звернуто уваги на спірні питання українського правопису і [16] після обміркування спірних питань [16] Правописною Комісією було доручено голові цієї Комісії [13] прив. доц. Огієнкові скласти редакцію "найголовніших правил українського правопису" [19], та дати їх на розгляд членам правописної комісії [13]; потім вони були ухвалені комісією [13] з де-якими змінами.

Але Міністерство [13] Освіти, заклавши Правописну Комісію [13] через настирливі вимоги сучасного життя, щоб завести єдиний український правопис — для шкільної потреби та друку шкільних підручників, має на меті скликати в найближчі часи з'їзд відомих українських учених та фаховців [15] — педагогів для утворення українського єдиного правопису.

Секретарь Правописної Комісії [13]

С. Якимович.

Голова Комісії — прив.-доцент І. Огієнко; члени: проф. А. Лобода, проф. М. Грунський, прив.-доц. Сушицький, Г. Голоскевич, О. Курило, Пелех, М. Левицький, М. Марковський, Дога, Дурдуківський, Бакалінський, Ганцов.

Комісія [20] розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відріжняють наш правопис од правопису Галичини. Постанови Комісії [20] такі:

1. Букву "ї" пишемо з початку слова або з початку склада [21], коли тільки вона вимовляється як "йі": їдець, їдкий, їдцем, їжа,

---

[17] Повинно бути — "Всіх". (Ф. Ш.).

[18] Згідно з п. 9 ч. І-ої "Правил" (див. далі) треба б сподіватися: "існуючого". (Ф. Ш.).

[19] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

[20] Треба б сподіватися (див. далі п. 5-й і 9-й II ч. цих "Правил"): "Комисії" "Комисія". (Ф. Ш.).

Примітка: Про передмову треба сказати, що стилізовано її досить коструба́то й плутано, напр., середину першого абзацу; на численні коректурні недогляди вже вказано (див. 2—7). Сила коректурних похибок є і в самім тексті "Правил" (див. далі). (Ф. Ш.).

[21] Треба б: "складу". (Ф. Ш.).

їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїми, мої, свої, ївга [22], троїстий.

Після приголосних звуків "**ї**" ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється "**йі**", треба писати "**і**" (а не "**и**": Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, іковка [23], ім'я, іспит, існувати, істота, іти.

Примітка: але перед "**н**" можно [24] писати "**и**".

3. Букву "**йо**" пишемо з початку слова або з початку складу [25] за голосним звуком: його, йому, йолоп, твойого, твойому; після приголосних треба писати **ьо** (а не **йо**): льох, льон, сьогодні, всього, сьомий.

4. Між губними звуками "**б**", "**п**", "**в**", "**м**" і м'ягким голосним ставимо протинку (апостроф) "'" (а не **ь**): б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, безголів'я, в'ється, в'язнути, м'ягкий, тім'я, вим'я, плім'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний. В де-яких словах ставимо апострофа перед м'ягкою голосною і після **р**: пір'я, бур'ян.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед "м'ягкою" голосною ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'ясняти.

Примітка: в цім разі пишуть иноді **ь** або ничого [26] не пишуть: пьять, або пять.

5. Після шиплячих звуків "**ж**, **ч**, **ш**, **щ**" [27], на кінці слів пишемо "**я**", "**ю**" [28] а не "**а**", "**у**": збіжжя, клоччя, безгрішшя, роздоріжжя, за піччю, цею ніччю, подоріжжю.

Примітка: але иноді тут пишуть і "**а**", "**у**": збіжжа, цею ніччу.

6. Приголосний звук перед м'ягким приголосним сам стає м'ягким, але **ь** після нього не ставимо: слід, світ, сонця, віконця, сміх,

---

[22] Повинно бути: "Ївга". (Ф. Ш.).
[23] Очевидно, треба: "ікавка". (Ф. Ш.).
[24] Треба б: "можна". (Ф. Ш.).
[25] Треба б: "складу". (Ф. Ш.).
[26] Повинно бути "нічого". (Ф. Ш.)
[27] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[28] Тут кому пропущено. (Ф. Ш.).

цвіт, кість, мислі, панський. Тільки після звука "**л**", що стоїть перед м'ягким приголосним, треба ставити "**ь**": пальця, сальцю, закальця; між двома "**л**" не ставиться "**ь**": лллється, лляти, Ілля, гілля.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати; але "**л**" в цим [29] випадку м'ягчиться: більший, пальчик, бувальщина.

3 [30]. Слова на "**ець**" мають на кінці "**ь**": посланець, горобець, молодець. При обмінюванні [31] слів на "**ець**" перед "**ц**" не треба писати "**ь**": посланця, на кінці, отця, молодцю. Але коли в таких словах перед "**ц**" стоїть звук "**ю**" [32], то тоді **ь** треба писати: пальця, смальцю, з закальцем.

9. В сполученнях "**здн**" і "**стн**" зубні звуки "**д**" і "**т**" зникають перед "**н**": празник, тижня, пізно, кожний, борозна; пісний, чесний, капосний, напасник, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний, первісний.

10. Пишемо сполучення "**шн**": безпешний, сердешний, Сагайдашний, пшенишний, безконешний, місяшний, помішний, помішник; рушник, мірошник, яшний і ячний, яешний [33]; але: влучний, вдячний, зручний, вічний.

Примітка: але пишуть: безпечний, сердечний і т. д.

11. Приросток "**з**" перед глухими: **к**, **т**, **п**, **ф**, **х**, **с**, **ч**, **ш**, **щ** [34], зміняється на "**с**": сказати, спарити, схилитися, сфабрикувати, стулити, схопити, сшивати, счарувати; перед всіма иншими приголосними приросток "**з**" не змінюється: зсадити, збавити, зжалитися.

Приростки "**без**" та "**роз**" не міняють свого **з** на **с**: безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя, розказ, розказати, розташувати, розправа, розпарити, розхилити, розсівся, розчесати, розченяти [35], розшарпаний, розшукати; але пишуть: роскіш, роскішний.

Примітка: в приставці "**роз**" часто звук "**з**" міняється на "**с**": росказати, росказувати, роспарити і т. инш.

---

[29] Повинно бути: "в цім". (Ф. Ш.).
[30] Очевидно, треба: "8". (Ф. Ш.).
[31] Очевидно: "одмінюванні". (Ф. Ш.).
[32] Очевидно, треба: "**л**". (Ф. Ш.).
[33] Повинно бути: "яєшний". (Ф. Ш.).
[34] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[35] Повинно бути: "розчиняти". (Ф. Ш.).

12. Закінчення "**ар**" на кінці речівників пишемо з "**ь**", коли в другому відмінкові маємо мягкий [36] голосний звук: царь, кобзарь, секретарь, писарь, косарь, лікарь, вівтарь; але, коли в другому відмінкові твердий — пишемо: багатир, манастир, матір, хір [37], тепер, не вір.

Примітка: але часто пишуть ці слова і без **ь**: цар, секретар, писар.

13. Речівники середнього роду на **я** (з давнім закінченням "**іє**") подвоюють приголосний звук перед "**я**": життя, сміття, багаття, браття, весілля, Поділля, зілля, похмілля, волосся, поросся [38], безладдя, безураддя [39], мотуззя, галуззя і т. п. [40]; губні звуки **б**, **н** [41], **в**, **м** і **р** [42] в цих випадках не подвоюються.

На кінці таких слів пишимо [43] "**я**", а не **е** [44]: батіжжя, збіжжя, безгрішшя.

Примітка: в багатьох українських говірках [45], в цих випадках чуємо "**є**" на кінці: життє, сміттє, весіллє, а де-не-де навіть: житє, смітє, весілє.

14. Речівники середнього роду, що походять от [46] дієслів на "**увати**", "**ювати**", затримують звук "**у**", "**ю**", а не "**о**", "**е**": добування, будування, дарування, царювання, раювання, горювання.

15. В родовому відмінкові множини пишимо [47] закінчення "**ей**", а не "**ий**" [48] людей, ночей, коней, грошей, костей.

16. В давальному відмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення "**ові**", а в словах м'ягкої [49] одміни — "**еві**": батькові, козакові, коневі, учителеві, гос-

---

[36] Треба б сподіватися: "м'ягкий". (Ф. Ш.).
[37] Очевидно, повинно бути: "тхір" або "кір" (?). (Ф. Ш.).
[38] Очевидно, треба: "Пороссся". (Ф. Ш.).
[39] Повинно бути: "безуряддя". (Ф. Ш.).
[40] Тут пропущено знак скорочення (".."). (Ф. Ш.).
[41] Очевидно, треба: "п". (Ф. Ш.).
[42] Тут "р" звук не губний. (Ф. Ш.).
[43] Треба: "пишемо". (Ф. Ш.).
[44] Очевидно, треба: "**а**". (Ф. Ш.).
[45] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[46] Треба: "од". (Ф. Ш.).
[47] Треба: "пишемо". (Ф. Ш.).
[48] Пропущено — ":". (Ф. Ш.).
[49] До твердої одміни належать речівники з закінченням на твердий звук, а до м'ягкої — речівники на **ь**, **й**, **я**, **е**, на шиплячій (Повинно бути: "на шиплячий". (Ф. Ш.)) **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, (Тут кома зайва. (Ф. Ш.)) і де які (Це слово в правилах прийнято писати з "-". (Ф. Ш.)) слова на **арь**, **ирь**.

теві, кобзареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві. Слова на **й** мають закінчення **єві**: краєві, раєві.

На кінці в цих закінченнях пишемо "**і**", а не **и**.

17. В словах чоловічого і середнього роду в орудній одмінкові однини в твердій одміні треба писати "**ом**", а в м'якій — "**ем**": столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.

В словах жіночого роду в такім разі в твердій одміні треба писати "**ою**", а в м'якій одміні "**ею**": водою, землею, попадею, молодицею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, вишнею, черешнею. Слова на "**й**" мають закінчення на "**єм**": краєм, раєм.

18. Прикметники на "**евий**" (з наголосом на **е**) здебільшого не міняють цього "**е**" на "**ьо**": вишневий, дешевий, смушевий, тижневий, грушевий, Василевий, сажневой [50], коли ж "**е**" без наголосу, воно може змінюватись на "**ьо**": польовий, лойовий.

19. В закінченні прикметників "**ський**", "**цький**" [51], пишемо "**ь**" [52], після "**с**", "**ц**" [53]; бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький.

20. В другім ступені прикметників пишемо "**іший**", а не "**ійший**": старіший, миліший.

21. В літературнім українськім письмі переважно вживається форми займенника "**цей**", "**ця**", "**це**", рідше — "**сей**", "**ся**", "**се**".

22. Часточку "**ся**" треба писати вкупі з дієсловом [54]: проситься, носиться, береться.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо "**шся**", а не "**сся**", або "**ся**": судишся, водишся.

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо "**ться**", а не "**ццця**", або "**ця**": судиться, судяться, губиться, губляться.

25. В дієсловах треба писати наросток "**увати**", "**ювати**", а не "**овати**", "**евати**": купувати, танцювати, горювати.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення "**ований**", "**ьований**" [55] коли наголос на "**о**": купований, збудований, пода-

[50] Повинно бути: "сажневий". (Ф. Ш.).
[51] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[52] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[53] Тут потрібно — ":", а не ";". (Ф. Ш.).
[54] Треба: "з дієсловом". (Ф. Ш.).
[55] Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

рований, вторгований, схвильований [56] і "**уваний**", "**юваний**", коли наголос не падає на склад перед "**ва**": вибудований [57], виторгуваний, вигорюваний.

26. Закінчення "**ство**", "**ський**" додаємо просто до пня: братський — братство; бабський — бабство; сиротський — сиротство [58]. Коли це закінчення додаємо до пня після звуків **к**, **ч**, **ць**, то тоді пишемо: — "**цький**", "**цтво**" [59], замісьць [60] "**ський**", "**ство**": козацький (козакський), казацтво (казакство), ткацький (ткачський), ткацтво (ткачство).

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Звук **г** пишем згідно з вимовою в чужих словах: гімназія, телеграф, генерал, газета, терминологія, психологія.

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цебто [61] пишемо по "**л**" букви: **а**, **є** [62], **о**, **у**, а не **я**, **е** [63], **ьо**, **ю**: клас, план, новела, билет, легальний, легенда, легіон, лекція, логика, флот, филологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.

3. Звук "**ф**" в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через "**ф**", а не **хв**: форма, франція [64], фабрики, финанси, филологія [65], фосфор, манифест, офецер [66], фаховий, факт, фасон, фаетон, фамилія, фантазія, фарба, фортуна, философ.

4. В словах недавно взятих чуже **ѵ** [67], **th** на письмі передаємо через **т**: катедра, атени [68], ортографія [69], мит (миф), анатема, апотеоза, Бористен, логаризм [70], патос, Питагор [69], етер і т. п.

---

[56] Тут бракує коми. (Ф. Ш.).
[57] Треба: "вибудуваний". (Ф. Ш.).
[58] Треба б: "сирітський — сирітство". (Ф. Ш.).
[59] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[60] Повинно б бути — "замісць". (Ф. Ш.).
[61] Прийнято звичайно писати: "цеб-то". (Ф. Ш.).
[62] Очевидно, треба — "**е**". (Ф. Ш.).
[63] Очевидно, треба — "**є**". (Ф. Ш.).
[64] Повинно бути — "Франція". (Ф. Ш.).
[65] Треба б сподіватися: "филологія". (Ф. Ш.).
[66] Треба б сподіватися: "офицер". (Ф. Ш.).
[67] Треба — "**ѳ**".(Ф. Ш.).
[68] Треба — "Атени". (Ф. Ш.).
[69] Треба б сподіватися — "ортографія", "Питагор" (див. 1 п.). (Ф. Ш.).
[70] Очевидно — "логаритм". (Ф. Ш.).

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: клас, програма, процес, субота, маса, суфікс [71], професор, комисія, каса, група, шосе, інтелигент [71], Росія, Одеса; тільки звук "**н**" подвоюємо в отаких словах: манна, панна, Ганна, бонна.

6. Початкове "**є**" [72] в чужих словах передаємо так:

а) в словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як "**йе**", через "**є**": євангелія [73], євангелиста [73], єгипет [74], єзуїт, єретик, єрусалим [74], Євген, європа [74], єпископ [75].

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовляється як "**е**", через "**е**": евакуація [76] еволюція, егоїзм [77], екватор, екзамен, екскурсія, елегія [77], елемент, енергія [77], епидемія, епизод, епитет, етика, етимологія [77], етнографія [77], ефект, епоха, естетика, ехо.

7. Початкове "**і**" в чужих словах пишемо через **і**: історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелигент [78], інок, ігумен [78], іронія, іспанія [79], індія [79], Іван, імиграція [80], інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо "**ія**", а не "**іа**": матеріял, геніяльний [80], спеціяльний, фіялка, варіянт, діявол, діякон.

9. Після приголосних звуків в чужих словах пишемо "**и**", а не "**і**": митрополит, епископ [81], музика, євангелист [73], католик, публика, публичний, манифест, министр, амуниція, шпиталь, директор, принцип, университет, шифрований, библія, фигура, епидемія, универсал, хроника, академик, архидіякон, антихрист, телеграфист [82], фабрика, библіотека, і т. п. Тільки після "**л**" можна писати "**і**" і "**и**": митрополит і митрополіт, література [83], і литература.

---

[71] Треба б сподіватись: "суфикс" (див. п. 9), "інтелигент" (див. п. 1). (Ф. Ш.).

[72] Очевидно — "**е**". (Ф. Ш.).

[73] Можна б сподіватися: "євангелія", "євангелиста" (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

[74] Повинно б бути: "Єгипет", "Єрусалим", "Європа". (Ф. Ш.).

[75] Тут треба б сподіватися — ";". (Ф. Ш.).

[76] Тут бракує коми. (Ф. Ш.).

[77] Треба б сподіватися: "егоїзм", "елегія", "енергія", "етимологія", "етнографія" (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

[78] Треба б сподіватися: "інтелигент", "ігумен" (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

[79] Повинно б бути — "Іспанія", "Індія". (Ф. Ш.).

[80] Треба б сподіватися: "імиграція", "геніяльний" (п. 1). (Ф. Ш.).

[81] Очевидно — "єпископ". (Ф. Ш.).

[82] Треба б сподіватися — "телеграфист" (п. 1). (Ф. Ш.).

[83] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

10 [84]. В чужих словах перед голосною "**і**" перед "**й**" пишемо "**і**", а не "**и**": Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архіерей [85], Антоній, Онофрій, Григорій, Горацій; але можна писати: диякон, диявол, Гавриїл.

11. Букву "**ї**", що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через [86] **ї**, а не "**і**": Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Звуки "**еu**, **е**, **іе**, **аі**", [87] французских [88] слів (почасти латинських) передаємо через **о**, **е**, **е** [89] (а не через **і**); після "**т**" пишемо **о**: docteur доктор, directeur директор, inspecteur інспектор, repititeur [90] репетитор, acteur актор і актьор; після **н**, **с**, **ц** пишемо **е**: gouverneur гувернер [91], doctrineur [92] доктринер, partneur [92] партнер, officic [92] офицер, entrepeneur [92] антрепренер: [93] після **л** пишемо **е** або **о** [94] soufleur [95] суфлер, controleur [95] кентролер, chevalier кавалер, також: ngineur [95] інженер.

13. Чужі слова треба писати по можливости так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, фельдшер, адвокат, холера, вокзал, капитан, капитал.

Голова правописної Комісії [96]
прив.-доц. *І. Огієнко.*

---

[84] Початок цього пункту, очевидно, треба читати так: "В чужих словах перед **голосною** і перед "**й**" пишемо "**і**", а не "**и**"... . (Ф. Ш.).

[85] Очевидно — "архієрей". (Ф. Ш.).

[86] Повинно бути — "через". (Ф. Ш.).

[87] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

[88] Повинно бути — "французьких". (Ф. Ш.).

[89] Очевидно — "**є**"(?). (Ф. Ш.).

[90] Треба — "ге́ре́titeur". (Ф. Ш.).

[91] Треба б сподіватися —"гувернер" (див. 1 п.). (Ф. Ш.).

[92] Повинно бути — "doctrinaire", "partenaire", "officier", "entrepreneur".

[93] Очевидно — ":". (Ф. Ш.).

[94] Очевидно — "**є**". (Ф. Ш.).

[95] Повинно бути — "soufflеur", "contrôleur", "контролер", "ingénieur". (Ф. Ш.).

[96] Треба б сподіватися: "Комисії". (Ф. Ш.).

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНЬСЬКОГО [97] ПРАВОПИСУ.

<...> **"Подільський список"**

З доручення правописної комісії склав прив.-доц. І. Огієнко.

Ухвалено правописною комісією при міністерстві [98] народньої освіти в квітні 1918 р.

Голова Комісії [98] — прив. доц. І. Огієнко; члени: проф. А. Лобода, проф. М. Грунський, прив. доц. Ф. Сушицький, Г. Голоскевич, О. Курило, Пелех, М. Левицький, М. Марковський, Дога, Дурдуківський.

Комисія розглянула спірні питання українського правопису, а разом з тим і ті випадки, що відріжняють наш правопис од правопису Галичини. Постанови Комисії такі:

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку склада [99], коли тільки вона вимовляється як **йі**: їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїм, мої, свої, Ївга, троїстий.

Після приголосних звуків **ї** ніколи не пишемо.

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не и): Іван, іграшка, іду, істина, іржа, Ілля, інакше, індик, інколи, іноді, інший, іскра, іковка [100], ім'я, іспит, існувати, істота, іти, іще.

Примітка: але перед "**н**" можна писати "**и**".

3. Букву **йо** пишемо з початку слова або з початку склада [101] за голосним звуком: його, йому, йолоп, твойого, твойому; після приголосної треба писати **ьо** (а не **йо**): льох, льон, сьогодні, всього, сьомий.

4. (Ще не ухвалене правило). Між губними звуками **б**, **п**, **в**, **м** і м'ягким голосним ставимо протинку (апостроф) ' (а не **ь**): б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ятка, п'ять, п'ятниця, п'ята, рип'яхи [102], пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, без-

---

[97] Треба б сподіватися: "українського" (див. далі й п. 6). (Ф. Ш.).

[98] Треба б сподіватися: "при министерстві", "Комисії" (див. далі п.п. 5 і 9). (Ф. Ш.).

[99] Повинно б: "складу". (Ф. Ш.).

[100] Очевидно — "ікавка". (Ф. Ш.).

[101] Повинно б: "складу". (Ф. Ш.).

[102] Треба: "реп'яхи". (Ф. Ш.).

голів'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плім'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний.

В де-яких словах ставимо апострофа перед м'якою голосною і після **р**: пір'я, бур'ян.

Після приростків, що кінчаються на приголосний звук, перед "м'якою" голосною ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'ясняти. (Перед твердою голосною в такім разі апострофа не ставимо: безокий [103], безуряддя, безусий, зорати, підорати; також: безідейний.

5. Після шиплячих звуків **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, [104] на кінці слів пишемо **а**, **у** [105], (а не **я**, **ю**): збіжжа, клочча, безгрішша, роздоріжжа, за піччу, цею ніччу, по́доріжжу.

Примітка: Зза того, що шиплячі звуки в українській мові давно вже стверділи, на кінці слів пишемо їх без **ь**: подоріж, піч, ніч, пригорщ, сидиш, спиш, просишся, водушся [106]. В речівниках на кінці слів замість **и** пишемо **і**: ночі, пущі, подорожі, паші.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: слід, світ, сонця, віконця, сміх, цвіт, кість, мислі, панський. Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: пальця, сальцю, закальця; між двома **л** не ставиться **ь**: ллеться [107], лляти, Ілля, гілля.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: менший, тонший, інший, кінчик, панщина, женщина, ганчірка, віншувати; але **л** в цім випадку м'ягчиться: більший, пальчик, бувальщина.

8. Слова на **ець** мають на кінці **ь**: посланець, горобець, молодець. При одмінюванні слів на **ець** перед **ц** не треба писати **ь**: посланця, на кінці, отця, молодця. Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: пальця, смальцю, з закальцем.

9. В сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: празник, тижня, пізно, кожний, борозна; пісний, чесний, капосний, напасний, пропасниця, власний, вісник, існувати, сучасний, водохресний, персня, глисник, ненависний, корисний, первісний.

---

[103] Тут пропущено кому. (Ф. Ш.).
[104] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[105] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[106] Очевидно — "водишся". (Ф. Ш.).
[107] Треба "ллється". (Ф. Ш.).

10. Пишемо сполучення **шн** (а не **чн**): безпешний, сердешний, Сагайдашний, пшенишний, безконешний, місяшний, помішний, помішник, рушник, мірошник; але вдячний, яшний і ячний, яєшня і яєчня.

Примітка: але пишуть: безпечний, сердечний.

11. Приросток **з** перед глухими **к**, **т**, **п**, **ф**, **х**, [108] змінюється на **с**: сказати, спарити, схилитися, сфабрикувати, стулити, схопити; перед всіма іншими приголосними (**ч**, **ш**, **щ**, **с** і інш.) приросток **з** не змінюється: зшивати, зчарувати, зсадити, збавити, зжалитися.

Приростки **без** та **роз** ніколи не міняють свого **з** на **с**: безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безхатній, безчестя, розказ, розказати, розташувати, розказувати, розправа, розпарити, розхилити, розсівся, розчесати, розчиняти, розшарпаний, розшукати; але: роскіш, роскішний.

Примітка: Часто — росказати.

12. Закінчення **ар** на кінці речівників пишемо без **ь**: цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вівтар, і так само без **ь** пишемо: багатир, манастир, матір, кір, тепер, не вір.

13. Речівники середнього роду на **я** (з давнім закінченням **ие**) подвоюють приголосний звук перед **я**: життя, сміття, багаття, браття, бажання, оповідання, сповідання, ждання, пізнання, чекання, весілля, Поділля, зілля, похмілля, волосся, Поро́сся, безладдя, безуряддя, мотуззя, галуззя і т. и.; губні звуки **б**, **п**, **в**, **м**, [109] в цих ви́падках не подвоюються. На кінці таких слів пишемо **я**, а по шиплячих — **а** (див. прав. 5): батіжжа, збіжжа, безгрішша.

Примітка: В багатьох українських говірках в цих випадках чуємо **є** на кінці: життє, сміттє, весіллє, а де-не-де — навіть: житє, смітє, весілє; але ці форми в літературній мові не прийняті.

14. Речівники середнього роду, що походять от [110] дієслів на **увати**, **ювати**, затримують звук **у**, **ю** (а не **о**, **е**): добування, будування, дарування, царювання, горювання.

15. В родовому одмінкові множини пишемо закінчення **ей** (а не **ий**): людей, ночей, коней, грошей, костей.

---

[108] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[109] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).
[110] Повинно бути: "од". (Ф. Ш.).

Примітка: В багатьох говірках українських чуємо тут **ий**: людий, коний, гроший, гостий.

16. В давальному одмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни [111] треба писати закінчення **ові**, а в словах м'якої одміни — **еві**: батькові, козакові, коневі, учителеві [112], гостеві, кобзареві, учневі, родичеві, купцеві, молодцеві, паничеві, Василеві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **і** (а не **и**).

Примітка: В правопису Галичини в цих випадках принято писати **и** (а не **і**): батькови, раєви.

17. В словах чоловічого і середнього роду в орудним одмінкові однини в твердій одміні треба писати **ом**, а в м'якій — **ем**: столом, конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем.

В словах жіночого роду в такім разі в твердій одміні треба писати **ою**, а в м'якій одміні **ею**: водою, землею, попадею, молодицею, їжею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, стелею, баришнею.

18. Прикметники на **евий** (з наголосом на **е**) здебільшого не міняють цього **е** на **ьо**: вишневий, дишевий [113], смушевий, тижневий, грушевий, Василевий, сажневий; коли ж **е** без наголосу, воно може змінюватись на **ьо**: польовий, лойовий.

19. В закінченні прикметників **ський**, **цький** [114], пишемо **ь** після **с**, **ц**: бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький.

20. В другім ступені прикметників пишемо **іший** (а не ійший): старіший, миліший.

21. В літературнім українськім письмі переважно вживається форми займенника **цей**, **ця**, **це**, рідше — **сей**, **ся**, **се**.

22. Часточку **ся** треба писати вкупі з дієсловом: проситься, носиться, береться.

23. В дієсловах в другій особі однини теперішнього часу пишемо **шся** (а не **ссяабо ся**) судишся, водишся.

---

[111] До твердої одміни стосуються речівники з закінченням на твердий звук, а до м'якої — речівники на **ь**, **й**, **я**, **е**, на шиплячій (Повинно бути "шиплячий". (Ф. Ш.)) **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і слова на **ар**, **ир**.

[112] Повинно бути: "учителеві". (Ф. Ш.).

[113] Повинно бути: "дешевий". (Ф. Ш.).

[114] Тут кома зайва. (Ф. Ш.).

24. В дієсловах в 3-ій особі однини й множини теперішнього часу пишемо **ться** (а не **цця** або **ця**): судиться, судяться, губиться, губляться.

25. В дієсловах треба писати наросток **увати**, **ювати** (а не **овати**, **евати**): купувати, будувати, дарувати, торгувати, царювати, господарювати, раювати, танцювати, горювати.

Дієприкметники від цих слів мають закінчення **ований**, **ьований** (коли наголос падає на **о**): купований, збудований, подарований, вторгований, схвильований, опрацьований, потанцьований, і **уваний**, **юваний** (коли наголос не падає на склад перед **ва**): вибудуваний, виторгуваний, вигорюваний.

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Згідно з нашою вимовою чуже **g** передаємо через **г**: гімназія, телеграф, генерал, газета, терминологія, психологія.

2. В чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, це б то пишемо по **л** букви **а**, **о**, **е**, **у** (а не я, є, ьо, ю): клас, план, новела, білет [115], легальний, легенда, легіон, лекція, логіка [115], флот, филологія, аналогія, лояльний, лозунг, Лузитанія, клуб.

3. Звук **ф** в чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не **хв**): форма, Франція, фабрика, финанси, фаетон, фамилія, фантазія, фарба, фортуна, философ.

4. В словах недавно взятих чуже θ (ϑ) на письмі передаємо через **т**: катедра, Атени, ортографія, митологія, мит (миф), анатема, апотеоз, Бористен, логаритм, патос, Питагор, етер і т. п.

5. В чужих словах не подвоюється приголосний звук: клас, програма, процес, граматика, субота, маса, суфікс [116], професор, комисія, каса, група, шосе, інтелигент, Росія, Одеса; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: манна, ванна, Ганна, бонна.

6. Початкове **е** в чужих словах передаємо так:

а) в словах давніх і часто вживаних, де воно вимовлюється як **йе**, через **є**: євангелія, євангелиста, Єгипет, єзуїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпископ.

б) в словах рідко вживаних, де воно вимовлюється як **е**, через **е**: евакуація, еволюція, егоїзм, едикт, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, елемент, енергія, епидемія, епизод, епитет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ехо.

---

[115] Можна б сподіватися (див. далі п. 9) "билет", "логика". (Ф. Ш.).

[116] Треба б сподіватися: "суфикс" (див. далі п. 9). (Ф. Ш.).

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: історія, імперія, ідол, ідея, інститут, інтелигент, інок, ігумен, іронія, Іспанія, Індія, Іван, імиграція, інституція, інспектор.

8. В чужих словах пишемо **ія** (а не **іа**): матеріял, геніяльний, спеціяльний, фіялка, варіянт, діявол, діякон.

9. Після приголосних звуків в чужих словах пишемо **и** (а не **і**): митрополит, єпископ, музика, євангелист, католик, публика, публичний, манифест, министр, амуниція, шпиталь, директор, принцип, университет, шифрований, библія, фигура, епидемія, универсал, хроника, академик, архидіякон, антихрист, телеграфист, фабрика, библіотека, і т. п.

Тільки після **л** можно [117] писати **і** і **и**: митрополит і митрополіт, література.

10. В чужих словах перед голосною і перед **й** завжди пишемо **і** (а не **и**): Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архієрей, Антоній, Онофрій, Григорій, Горацій; але можна писати: диякон, диявол, Гавриїл.

11. Букву **ї**, що стоїть в чужих словах після голосної, передаємо через **ї** (а не **і**): Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм.

12. Звуки **еu**, **е**, **іе**, **аі** французьких слів (почасти латинських) передаємо через **о**, **е**, **є** (а не через **і**); після **т** пишемо **о**: доктор, директор, інспектор, гувернер, доктринер, партнер, офицер, антрепренер; після **л** пишемо **є**, або **е**: суфлер, контролер, кавалер, також: інженер.

13. Чужі слова треба писати по можливости так, як вони пишуться і в своїй мові: доктор, фельдшер, адвокат, солдат, холера, вокзал, капитан, капитал.

Голова правописної Комисії
Прив.-доц. *І. Огієнко.*
Київ 29 квітня 1918 р.

Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року. (Розвідка): Відбиток із "Записок Херсонського Інституту Народньої Освіти ім. Н. К. Крупської", Ч. II, 1926 р. — Херсон, 1927.

[117] Ліпше б: "можна". (Ф. Ш.).

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (1921)

16 березня 1919 р. при Українській академії наук було створено окрему Правописно-термінологічну комісію, головою якої став акад. А. Кримський.

Правописна комісія доповнила й упорядкувала видані попередньо "Головніші правила українського правопису". Змінений варіант правопису, схвалений спільним зібранням УАН (що скликувалося тричі: 17.05. і 12.07.1919 та 20.11.1920) та затверджений Народним комісаром освіти М. Гриньком, був уперше опублікований масовим тиражем 1921 р. під назвою "Найголовніші правила українського правопису".

Перший український академічний правопис визнали й почали популяризувати також в Галичині, на Буковині та Волині. Так, 1922 р. НТШ у Львові прийняло "Правописні правила", що значною мірою наблизили желехівку до правописної системи "Найголовніших правил".

"Найголовніші правила українського правопису", що базувалися значною мірою на фонетичному правописі П. Куліша — Б. Грінченка, лягли в свою чергу в основу правописних правил, прийнятих у Харкові 1928 р.

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

ЗАТВЕРДЖЕНО
Народним Комісаром Освіти
У.С.Р.Р. ***Гриньком.***

Друкується як офіційно-ухвалене (Спільним Зібранням Академії 17. V. і 12. VII. 1919 та 29. XI. 1920 р.) академичне видання.

Неодмінний Секретар Академії,
акад. А. ***Кримський.***

1. Букву **ї** пишемо з початку слова або з початку складу, коли тільки вона вимовляється як **йі**: **ї**дець, **ї**дкий, **ї**дцем, **ї**жа, **ї**жак, **ї**зда,

їздити, **її**, **їй**, **їсти**, **їхати**, **їхній**, **Україна**, **твоїм**, **мої**, **свої**, **Ївга**, **троїстий**.

Після приголосних звуків букви **ї** ніколи не пишемо (хіба що з апострофом, § 4).

2. З початку слова, коли не вимовляється **йі**, треба писати **і** (а не **и**): **Іван**, **іграшка**, **іду**, **істина**, **Ілля**, **іскра**, **ікавка**, **ім'я**, **іспит**, **існувати**, **істота**, **іти**, **Ірод**, **іржа**, **Ірпень**.

Примітка: але перед **н** можна писати **и: инший**, **инколи**, **иней**, **иноді**.

3. Букву **йо** пишемо з початку слова або з початку складу за голосним звуком: **йо**го, **йо**му, **йо**лоп, тво**йо**го, тво**йо**му; після приголосних, за невеликими винятками, треба писати **ьо** (а не **йо**): л**ьо**х, л**ьо**н, с**ьо**годні, вс**ьо**го, с**ьо**мий.

Винятки: а) в**йо**-в**йо**, роз**йо**йкатися, з**йо**ржитися, солов**йо**вий; б) чужі назви: Воробй**ов**, Солов**йов** (але Лін**ьов**, Корен**ьов**, Кошел**ьов**); в) чужі слова: кур**йоз**, сер**йоз**ний, (або кур**іоз**, сер**іоз**ний) і т. ин.

4. Між губними звуками: **б**, **п**, **в**, **м** і йотованими голосними: **я**, **ї**, **є**, **ю** ставимо п р о т и н к у (апостроф) ' (а не **ь**): б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язати, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, плім'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний, на тім'ї, на безриб'ї.

Без апострофа пишуться: с**вя**тий, с**вя**то, різд**вя**ний, морк**вя**ний, ц**вя**х, з**вя**зок, роз**вя**зувати, з**вя**зувати, і такі чужі слова, як: **бю**джет, **бю**ст, **бю**ро, **бю**рократ, **Вю**ртемберг, Бель**вю**, **Мю**ллер, **Мю**льбах, де-**Мю**се, **Мю**рже і інші чужі ймення, де безапострофною буквою **ю** передається німецьке **ü** та французьке **u**.

У де-яких словах ставимо апострофа перед йотованою голосною і після **р**: пір'я, бур'ян, подвір'я (де чути инакшу вимову, ніж у **ря**бий, **ря**сний) і в чужих словах, таких, як: кур'єр, кар'єра, ар'єргард.

Після п р и р о с т к і в, що кінчаються на приголосний звук, перед йотованою голосною ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти (і ззісти), роз'ясняти, з'явитися, з'явище (останнє слово не треба плутати з словом "**зя**вище", що відповідає московському "хайло").

5. Після подвоєних шиплячих звуків: **ж**, **ч**, **ш** на кінці слів пишемо **я**, **ю**: збі**жжя**, кло**ччя**, безгрі**шшя**, роздорі**жжя**, за пі**ччю**, цею ні**ччю**, подоро**жжю**.

6. Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але **ь** після нього не ставимо: **сл**ід, **св**іт, со**нц**я, віко**нц**я, **см**іх, **цв**іт, кі**сть**, ми**сл**і, па**нс**ький (хоч вимовляється: **сьл**ід, **сьв**іт, со**ньц**я і т. д.).

Тільки після звука **л**, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити **ь**: па**льц**я, са**льц**ю, зака**льц**я; між двома **л** не ставиться **ь**: **лл**ється, **лл**яти, І**лл**я, гі**лл**я.

7. Перед шиплячими звуками **н** не м'ягчимо: ме**ншй**, то**нш**ий, и**ншй**, кі**нч**ик, па**нщ**ина, га**нч**ірка, ві**ншу**вати; але **л**, у цім випадку м'ягчиться: бі**льш**ий, па**льч**ик, бува**льщ**ина.

8. Слова на **-ець** мають на кінці **ь**: післан**ець**, горобе**ць**, моло**дець**.

При одмінюванні слів на **-ець** перед **ц** не треба писати **ь**: пі-сла**нц**я, на кі**нц**і, о**тц**я, моло**дц**ю.

Але коли в таких словах перед **ц** стоїть звук **л**, то тоді **ь** треба писати: па**льц**я, сма**льц**ю, з зака**льц**ем.

9. У сполученнях **здн** і **стн** зубні звуки **д** і **т** зникають перед **н**: праз**н**ик, тиж**н**я, піз**н**о, кож**н**ий, борозна, пі**сн**ий, че**сн**ий, капо**сн**ик, напа**сн**ик, пропа**сн**иця, вла**сн**ий, зві**сн**ий, ві**сн**ик, і**сн**увати, суча**сн**ий, водохре**сн**ий, пер**сн**я, ненави**сн**ий, кори**сн**ий, перві**сн**ий.

10. Пишемо сполучення **чн**: безпе**чн**ий, яє**чн**я, серде**чн**ий, Сагайда**чн**ий, пшени**чн**ий, безконе**чн**ий, міся**чн**ий, помі**чн**ий, помі**чн**ик, влу**чн**ий, вдя**чн**ий, зру**чн**ий, ві**чн**ий, нао**чн**ий.

Але завжди пишемо: ру**шн**ик, ру**шн**иця, міро**шн**ик.

11. Приросток **з** (або **із**) перед глухими: **к**, **т**, **п**, **х** змінює своє **з** на **с**: **с**казати, **с**тулити, **с**питати, **с**хилитися, **с**ходитися; перед усіма иншими приголосними приросток **з** (чи **із**) не змінюється: **зб**авити, **зв**ести, **зж**алитися, **зч**арувати, **зч**истити, **зц**ідити, **зц**ілити, **зш**ивати, **зш**иток, **зс**адити, **зс**істи.

Приросток **без** не міняє свого з на с: бе**зк**остий, бе**зп**утній, бе**зч**асний, бе**зт**аланний, бе**зх**атній, бе**зч**естя.

12. Закінчення **-ар** та **-ир** на кінці речівників пишемо **без ь**, навіть коли в родовому відмінкові маємо м'який голосний звук: ц**ар**, кобз**ар**, секрет**ар**, пис**ар**, кос**ар**, лік**ар**, вівт**ар**, манаст**ир**, багат**ир** (род. відм. — цар**я**, кобзар**я** і т. д.). Так само: зв**ір**, мат**ір**, теп**ер**, не в**ір**, і в середині слів: г**ір**кий, Х**ар**ко, місто Х**ар**ків.

Примітка: але іноді пишуть ці слова і з **ь**: цар**ь**, секретар**ь**, писар**ь**.

13. Речівники середнього роду на **-я** (що вийшло з давнього закінчення -іе, чи -ье) і скількись слів жіночого та чоловічого роду на **-я** (що вийшло з давнішого -ія чи -ья) подвоюють приголосний звук перед -я: жи**ття**, сми**ття**, бага**ття**, весі**лля**, Поді**лля**, зі**лля**, похмі**лля**, наси**ння**, ходи**ння**, воло**сся**, Порò**сся**, безла**ддя**, безуря**ддя**, моту**ззя**, галу**ззя**, збі**жжя**, роздорі**жжя**, безгрі**шшя**, клю**ччя** і т. п., знов-же й: су**ддя**, бра**ття**, ста**ття** (з "судія", "братія", "статья"). При відмінюванні таких слів подвоєний приголосний звук залишається перед усіма иншими голосними: жи**ттю**, в жи**тті**, весі**ллю**, на весі**ллі**, так само як і в відповідних прикметниках (жи**ттє**вий або жи**ттьо**вий) і в зложених словах (жи**ттє**пис).

Губні звуки: **б**, **п**, **в**, **м** і звук **р** у цих випадках не подвоюються: лу**б'я**, безголо**в'я**, сі**м'я**, подві**р'я**, пі**р'я.**

Увага I. На кінці таких слів середнього роду пишемо **-я** (а не -є): життя, сміття, весілля, дарма що по багатьох українських говірках у цих випадках чуємо -є на кінці: життє, сміттє, весіллє, а де-не-де навіть: житє, смітє, весілє.

Увага II. Не треба аналогічно з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та на чужі ймення. Треба писати: Вальян (не Валлян!), Тальякоццо, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Готьє, цеб-то з однією приголосною буквою та з ь; а в таких словах, як ад'юнкт та кон'юнктура, пишеться апостроф, а не ь.

14. Речівники середнього роду, що походять од дієслів на -увати, -ювати, затримують звук **у, ю** (а не о, е), коли на них нема наголосу: буду**ва́**ння, дару**ва́**ння, царю**ва́**ння, раю**ва́**ння, горю**ва́**ння.

15. У родовому відмінкові множини пишемо закінчення **-ей** (а не -ий): люд**ей**, ноч**ей**, кон**ей**, грош**ей**, гост**ей**, кост**ей**.

16. У давальному відмінкові однини в словах чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення **-ові**, а в словах м'якої одміни **-еві**: батьк**ові**, козак**ові**, кон**еві**, учител**еві**, гост**еві**, кобзар**еві**, манастир**еві**, цар**еві**, учн**еві**, товариш**еві**, ноже**ві**, родич**еві**, паничеві, купц**еві**, молодц**еві**, сонц**еві**, Василеві.

Слова на **-й** мають закінчення **-єві**: краєві, раєві, гаєві.

На кінці в цих закінченнях пишемо **-і**, а не **-и**.

Примітка: До твердої одміни належать речівники з закінченням на твердий звук, а до м'якої — речівники на -ь, -й, -я, -є, на шиплячий -ж,

-ч, -ш, -щ, і ті слова на -ар, -ир, що в родовому відмінкові мають на кінці -я.

17. У словах чоловічого і середнього роду в орудному відмінкові однини в твердій одміні треба писати **-ом**, а в м'якій — **-ем**: стол**ом**, кон**ем**, пол**ем**, Васил**ем**, нож**ем**, меч**ем**, ковш**ем**, борщ**ем**, гост**ем**, кравц**ем**, учител**ем**, учн**ем**, цар**ем**, кобзар**ем**, товариш**ем**.

У словах жіночого роду в такому разі в твердій одміні треба писати **-ою**, а в м'якій одміні — **-ею**: вод**ою**, земл**ею**, попад**ею**, молодиц**ею**, їж**ею**, стел**ею**, душ**ею**, кручею, пущ**ею**, тучею, бан**ею**, піснею, лялею, вишнею, черешнею.

Слова на **-й** мають закінчення **-єм**: краєм, раєм, гаєм, роєм, коліємо.

Примітка: Пам'ятати треба, що в прикметниках пишеться в таких випадках тільки закінчення -ою: синьою, третьою, чужою, иншою, старішою.

18. У словах чоловічого роду, що кінчаться на **-ж**, **-ч**, **-ш**, **-щ**, у називному та знахідному відмінкові множини треба писати **-і**: нож**і**, паничі, товариші, гроші, кущі. Так само — в словах жіночого роду типу: радощі, труднощі, молодощі і т. ин. (що ніби являються множиною для слів на -ість: радість).

19. У словах жіночого роду, що кінчаються на **-жа**, **-ча**, **-ша**, **-ща**, в родовому, давальному та місцевому відмінкові однини та в називному і знахідному відмінкові множини треба писати **-і**: великої калюжі, на високій кручі, чистій душі, солодкі груші, лев'ячі пащі.

20. У словах жіночого роду, що кінчаться на приголосний звук, треба писати в родовому відмінкові однини **-и**, а в давальному й місцевому однини та називному й знахідному множини треба писати **-і**; напр. род. відм. — з ночи, коло печи, з подорожи, цієї соли, нічної тіни, без сповіди, без відповіди, з радости, до смерти; дав. відм. та місцев. — дрібній солі, в тіні, у ночі, в печі.

Виняток — в осени.

21. Прикметники на **-евий** (з наголосом на е), не міняють цього **е** на ьо: вишнєвий, смушєвий, тижнєвий, грушєвий, Василєвий, сажнєвий, дешєвий; коли-ж **е** без наголосу, то воно може змінюватися на **ьо**: пол**ьо**ви́й, л**ойо**ви́й, грош**о**ви́й.

22. У закінченні прикметників **-ський**, **-цький** пишемо **ь** після **с**, **ц**: баб**ськ**ий, брат**ськ**ий, пан**ськ**ий, люд**ськ**ий, Томашів**ськ**ий, коза**цьк**ий, тка**цьк**ий, нім**цьк**ий, молоде**цьк**ий.

23. У другому ступені прикметників пишемо **-іший** (а не -ійший): стар**іший**, мил**іший**.

24. Однаково добре пишемо: гарн**есе**нький і гарн**ісі**нький, біл**есе**нький і біл**ісі**нький (але не гарнісенький, не білісенький).

25. У літературному українському письмі переважно вживається форми займенника **цей**, **ця**, **це**, рідше сей, ся, се.

26. Часточку **-ся** треба писати в к у п і з дієсловом: прос**иться**, нос**иться**, бер**еться**.

27. У дієсловах, у другій особі однини теперішнього та майбутнього часу, пишемо **-шся** (а не -ссся, або -ся): суди**шся**, води**шся**, боятиме**шся**.

28. У дієсловах, у третій особі однини й множини теперішнього та майбутнього часу, пишемо **-ться** (а не -ццця, або -ця): суди**ться**, суд**яться**, губи**ться**, губл**яться**, заборонює**ться**, братиме**ться**, боятиму**ться**.

29. У дієсловах треба писати наросток **-увати**, **-ювати** (а не -овати, -евати): куп**увати**, танц**ювати**, гор**ювати**.

Дієприкметники від цих дієслів мають закінчення **-ований**, **-ьований**, коли наголос падає на о: купо́ваний, збудо́ваний, подаро́ваний, вторго́ваний, схвильо́ваний, але пишемо **-уваний**, **-ю**ваний, коли наголос не падає на склад перед -ва-: ви́буд**у**ваний, ви́торг**у**ваний, ви́гор**ю**ваний.

30. Закінчення **-ство**, **-ський** додаємо просто до пня: брат**ський** — брат**ство**; ба**бський** — ба**бство**; сирі**тський** — сирі**тство**.

Коли ці закінчення додаємо до пня після звуків **к**, **ч**, **ць**, то тоді пишемо **-цький, -цтво**: коза**цький** — коза**цтво**; тка**цький** — тка**цтво**, молоде**цький**, лове**цький** — лове**цтво**.

31. У літературному письмі однаково вживаються **від** і **од** (але не от): **від** тебе, **од** тебе (але не от тебе).

32. У причасниках пишемо одно **н** (а не два): зроблен**н**ий, спечен**н**ий, зварен**н**ий, запроха**н**ий, закоха**н**ий, поора**н**ий.

У прикметниках пишемо два **нн**: спасен**нн**ий, невлага**нн**ий.

Правопис чужих слів в українській мові.

1. Чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: доктор, гувер**н**ер, доктрин**е**р, фельдш**е**р, адв**о**кат, х**о**лера, в**о**кзал, кап**і**тан, кап**і**тал.

2. Звук **g** у чужоземних словах передаємо через **г**: **г**імназія, теле**г**раф, **г**енерал, **г**азета, термінолоґія, психолоґія.

Але в чужих прізвищах точно одрізняємо **g** од **h**. **Г**юґо (Hugo), **Ґ**утгейль, **Ґ**ріґ, **Г**артман.

3. У чужих словах звук **л** на письмі здебільшого не м'ягчимо, цеб-то пишемо по **л** букви: **а**, **е**, **о**, **у**, а не: я, є, ьо, ю: кл**а**са, пл**а**н, л**а**вровий, л**а**нтух, л**а**тинський, новел**а**, білет, л**е**гальний, л**е**генда, л**е**ґіон, л**е**кція, л**о**ґіка, фл**о**та, філолоґія, аналоґія, л**о**яльний, л**о**зунг, **Лу**зітанія, кл**у**б.

Сюди не стосуються такі слова, як: рельєфний, барельєф, **льє** (франц. миля — lieu), мільйон, бульйон, де ь вийшло з і.

Тільки в декількох нечисленних словах, що дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке **л**, напр.: пл**я**шка, кл**я**мка, л**я**да, л**я**мпа, канцел**я**рія, л**ьо**х, або ще: **ілю**мінація, **ілю**страція (останні не без французького впливу: illustration, illumination).

4. Звук **ф** у чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не хв): **ф**орма, **Ф**ранція, **ф**абрика, **ф**інанси, **ф**ілологія, **фос**фор, маніфест, оф**і**цер, **ф**аховий, **ф**акт, **ф**асон, **ф**аетон, **ф**амілія, **ф**антазія, **ф**арба, **ф**ортуна, філосо**ф**.

У словах, недавно або не дуже давно взятих, чуже **ϑ, th** на письмі передаємо через **т** (не через ф): ка**т**едра, А**т**ени, ор**т**ографія, мі**т** (міф), ана**т**ема, апофе**т**гма, Бориси**т**ен, логари**т**м, ари**т**метика, па**т**ос, Пі**т**агор, е**т**ер і т. ин.

Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до ймень, давно взятих, напр.: **Т**еофан, **Т**еодосій (або Тодос). Але є скількись слів цієї категорії, де пишеться **ф** або **хв**, а иноді й **х**: **Ф**едір або **Хв**едір (раніше Тодір), Тимох**в**ій або Тимо**ф**ій (рідше Тимотей), гора А**ф**он (рідше Атос), **Х**ома. Коли такі ймення відносяться до людей західньої Європи, а не до українців, то треба писати тільки **т**: **Т**ома Аквінський (а не Хома).

5. У чужих словах не подвоюється приголосний звук: кла**с**а, ма**с**а, ка**с**а, шо**с**е, проце**с**, профе**с**ор, су**б**ота, гру**п**а, су**ф**ікс, комі**с**ар, комі**с**ія, ко**м**уна, ко**м**уніст, інте**л**ігент, і**л**юстрований; тільки звук **н** подвоюємо в отаких словах: ма**нн**а, па**нн**а, ва**нн**а, Га**нн**а, бо**нн**а.

Але у власних назвах, здебільша лиш чужоземних (винятково в своїх), та в словах з церковної мови подвоюємо приголосний звук згідно з вимовою чужоземців: Е**дд**а, Мі**лл**ер, Мю**лл**ер, Га**нн**ібал, А**нн**ам, Коле**сс**а, Ме**кк**а, а**вв**а, ра**вв**і, оса**нн**а.

Увага: В таких випадках треба вважати тільки на справжню вимову у чужоземців, а не на їхню г р а ф і к у. Через те не пишемо двох приголосних у французьких іменнях: Де-Бюсі, Брюсель, Франшвіль, Мюзета, Ґарона, та з другого боку залишаємо подвійні приголосні в італійських іменнях: Ріголетто, Патті, Страделла, Тассо. Пишучи німецьке Мюллер з двома лл, рівночасно пишемо: Рюкерт, Гофман (Rückert, Hoffmann), бо й самі німці так вимовляють.

6. Початково **е** в чужих словах передаємо так:

а) у словах давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як йе, через **є**: **є**вангелія, **є**вангеліста, **Є**гипет, **є**зуїт, **є**ретик, **Є**русалим, **Є**вген, **Є**вропа, **є**піскоп.

б) у словах рідко вживаних, де воно вимовляється як е, через **е**: **е**вакуація, **е**волюція, **е**гоїзм, **е**кватор, **е**кзамен, **е**кскурсія, **е**легія, **е**лемент, **е**нергія, **е**підемія, **е**пізод, **е**пітет, **е**тика, **е**тимологія, **е**тнографія, **е**фект, **е**поха, **е**стетика, **е**хо.

7. Початкове **і** в чужих словах пишемо через **і**: **і**сторія, **і**мперія, **і**дол, **і**дея, **І**род, **і**нститут, **і**нтелігент, **і**гумен, **і**ронія, **І**спанія, **І**ндія, **І**ван, **і**міграція, **і**нституція, **і**нспектор.

8. В чужих словах пишемо **-ія**, **-іє**, а не -іа, -іе: матер**ія**л, ген**ія**льний, спец**ія**льний, ф**ія**лка, вар**ія**нт, д**ія**вол, д**ія**кон, п**іє**тизм, г**іє**на.

9. Чужоземне **-іо-** звичайно передається через **іо**: п**іо**нер, ембр**іо**н, б**іо**скоп, соц**іо**логія. В декількох словах, котрі більше поукраїнізувалися, **іо** чергується з **йо** — однаково добре пишеться: кур**іо**з і кур**йо**з, сер**іо**зний і сер**йо**зний. Окрім того: бу**льйо**н, мі**льйо**н, медаль**йо**н.

10. Після приголосних зубних: **д**, **т**, **з**, **с**, шиплячих: **ж**, **ч**, **ш** і після **р** у чужих словах (тільки не в іменнях власних) пишемо **и** (а не і): **ди**ректор, **ди**пломат, **ти**п, **ти**ран, ан**ти**христ, універ**си**тет, му**зи**ка, пропо**зи**ція, **ши**фрований, ре**жи**м, фаб**ри**ка.

Після всіх инших звуків пишемо **і**: **мі**трополіт, **єпі**скоп, євангел**і**ста, публ**і**ка, ман**і**фест, **мі**ністр, аму**ні**ція, принц**і**п, **бі**блія, **фі**гура, у**ні**версал, хро**ні**ка, архів, арх**і**діякон, **бі**бліотека і т. д.

Увага: До хрещених іменнів та назв це правило прикладається тільки тоді, коли вони не заукраїнізовані: **М**ікель, **М**ікаела, **М**іклош, **Ф**іліппо, Лузітанія і т. д., а коли вони зукраїнізовані, то пишемо **и**: **М**ихайло, **М**ихалина, **М**икола або **М**иколай (**Н**иколай), **П**илип або **Ф**илип, **Є**гипет, **С**ирія, **Р**им.

11. У прізвищах чуже **і** після зубних та шиплячих однаково передається через **і**: **Ді**зраелі, **Ді**льман, **Ті**льмон, **Ті**де, **Ті**мур, Маз**і**ні, **Зі**бер, де-Бюс**і**, Росс**і**ні, де-Нанж**і**, Скюдер**і**.

12. У чужих словах перед голосною та перед звуком **й** пишемо **і** (а не и): Франц**ія**, Рос**ія**, Австр**ія**, Аз**ія**, істор**ія**, матер**іял**, архі**є**рей, Антон**ій**, Онофр**ій**, Григор**ій**, Гораці**й**; але можна писати: диякон, диявол, Гавриїл.

13. Букву **і**, що стоїть у чужих словах після голосної передаємо через **ї** (а не і): К**аї**н, Мих**аїл**, Гавр**иїл**, Раф**аїл**, Ен**еїда**, арх**аїчний**, гер**оїчний**, р**уїна**, арх**аїзм**.

14. Чужий дифтонг **au** передаємо через **ав**: **ав**тор, **ав**тограф, **ав**диторія, **ав**дієнція, л**авр**овий, **Ав**густ, **Ав**стрія, ф**ав**на, ф**ав**ністичний, **Тав**рія, **ав**кціон. Аналогічно — лок**авт**, бр**ав**нінг.

Тільки перед голосними передаємо той дифтонг через **ау**, а не ав: **Ау**е, **Ау**ербах, Шопенг**ау**ер.

Найголовніші правила українського правопису. — Київ, 1921.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА ПРИНЯТІ НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ (1922)

З ініціативи Наукового товариства ім. Шевченка у Львові 1922 р. на базі виданих 1921 р. у Києві "Найголовніших правил українського правопису" були розроблені "Правописні правила", що наблизили так званий галицький правопис (желехівку) до "Найголовніших правил". Хоча "Правописні правила" і надалі зберігали деякі особливості желехівки (зокрема, у написанні слів іншомовного походження), — це був перший крок на шляху до створення єдиної для цілої України правописної системи. "Правописні правила" функціонували в західноукраїнських регіонах до 1927 р., коли на Правописній конференції у Харкові був нарешті прийнятий спільний для цілої України правописний кодекс.

ПРАВОПИСНІ ПРАВИЛА ПРИНЯТІ НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

І. Звуки та букви.

<...> Наша правопись є в своїй основі фонетична й опирається на засаді: Віддавай кождий правильно й виразно вимовлений звук відповідним йому знаком. А що число уживаних письменних знаків є значно менше від числа звуків та ріжних звукових відтінків живої мови, то буває так, що:

1) в деяких формах і словах уживається тих самих знаків для означування ріжних звуків, н. пр. знак "в" відповідає іншому звукови в словах: чов*в*на, ла*в*ка, по*в*ний і т. д., як у формах: чов*е*н, ла*в*ок, по*в*ен і т. д.; "й" звучить відмінно в словах: да*й*, би*й* ... як у: *й*ого, *й*ойк і т. и.;

2) декотрі поєдинчі звуки, пр. *дз, дж, дь, зь, нь, сь, ть, ць* віддається двома, а звук "*дзь*" навіть трома знаками;

3) деколи одна буква передає два звуки, н. пр. *ї, є, ю, я* = йі, йе, йу, йа; *ц* = тс, *ч* = тш, *щ* = шч і т. п.

Крім того в ріжних околицях кождої великої язикової области ті самі слова вимовляються дещо відмінно, тому правопись мусить числити ся побіч виговору також з історичним розвитком поодиноких звуків, з походженнєм слів і з принятим традиціею способом їх писання.

З висшесказаного видно, що також українська правопись не може бути чисто фонетична, а мусить бути компромісом трох засад: фонетичної, етимольогічної та традиційно-історичної.

3. Українська азбука.

Для віддавання звуків української мови на письмі принято 33 знаків, що уставлені в порядку, звуться азбукою: А а, Б б, В в, Г г, Ґ ґ, Д д, Е е, Є є, Ж ж, З з, И и, Й й, І і, Ї ї, К к, Л л, М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш, Щ щ, Ю ю, Я я, Ь ь.

4. Звуки можуть бути поєдинчі або зложені (двозвуки) і діляться на голосівки та шелестівки.

Букви, що служать до означування поєдинчих звуків, є:

а) голосівки: а, е, и, і, о, у;

б) шелестівки: б, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш.

5. Знаки *ц, ч, щ* означають сполуку двох звукових елєментів, а саме: проривної шелестівки з протисненою, що злилися разом в один звук (ц = т + с, ч = т + ш, щ = ш + ч, точнійше = ш + т + ш), н. пр.: оцей-цей = отсей, свічка, що і т. п.

Для інших подібно злитих звуків українське письмо не має окремих поєдинчих знаків і їх віддається двома відповідними буквами. Так пр. пишемо *дз* і *дж* однаково в словах: дзвін, джміль і т. п., як і в словах: підзамче (під-замче), віджити (від-жити) і т. п., (де прецінь обі букви окремо вимовляються).

6. Букви *в* і *й* виражають то голосівки, то шелестівки.

в = *ў*. Знак *в* після голосівки має значіннє скороченого-нескладового *у*, що лучиться з попередною голосівкою в двозвук (дифтонг): аў, еў, иў, іў, оў, уў, н. пр.: казав, завтра, лев, певний, ходив, дідів, кров, повний, забув...

в = *в*. У всіх інших положеннях (тобто перед голосівкою, у назвуку також перед шелестівкою і так само й після шелестівки на кінци слова або складу) означає *в* губно-зубну шелестівку,

н. пр.: овес, вас, віз, влада, втиснýти, всадити, черв, нерв, червня і т. п.

Й тільки перед *о* є шелестівкою (й = і), н. пр.: гайок, його, йому, йойкати, Йордан, вйо-вйо...;

з попередною голосівкою лучиться *й* у двозвук (дифтонг), що в нім означає скорочене-нескладове *і* = ї: ай, ей, ий, ій, ой, уй, н. пр.: рай, гей, бий, стій, той, купуй і т. д.

7. Знаки *я, є, ю,* уживаються в подвійному характері:

а) з початку слів, по голосівках і по губних шелестівках *п, б, в, м, ф* та по *р* вони є знаками сполучень двох звуків, а саме *й* зі з наступною голосівкою (я = й + а, є = й + е, ю = й + у), н. пр.: яма, моя, пявка, пяний, обяснити, вязати, мясо, память, фяско, буря, ряса, єдиний, обєднати, пєш, краєм, юшка, знаю, пю, на подвірю і т. д.;

б) по шелестівках, що можуть мягчитися, зазначують лишень їх мягкість, н. пр.: дядько, зять, лякатися, неня, тяжко, сягати, цяцька, синє, гусє, князю, гостю, серцю, сюди і т. д.

Примітка. В словах з приставкою: *з-, роз-, без-, від-* букви *я, є, ю* не мягчать попередної шелестівки, тільки вимовляються як *йа, йе, йу*. В письмі непотрібно перед ними класти апострофа (’), тільки треба писати просто: зявитися, зясувати, розяснити, безязикий, зєднати, розєм, відємний, підюджувати і т. п., бо вже сама свідомість зложення таких слів повинна читача остерегти перед хибною їх вимовою.

8. Буква *ї* віддає сполучення *й* + *і* та пишеться з початку слова або складу після голосівок; по шелестівках тільки там, де вимовляється прейотоване *і* = *ji*, н. пр.: їхати, їсти, поїти, мої, твої, троїстий, Україна, руїна, Енеїда, Каїн, архаїчний, героїчний, св. Михаїл; вїзд, вїхати, вїдатися, обїзд, сімї, відїзд, зїзд, розїздитися, зїсти і т. д.

9. У всіх інших випадках треба скрізь писати *і* (з одною точкою) без огляду на те, чи перед тим *і* чується змягчену шелестівку, чи ні, н. пр.: ніс (носа), я ніс (нести), сіль (соли), я сів (сісти), дідів, батіг, потік, утік, молоді літа, місто, сім, олівець, слід, сніг; іскра, іспит, імя, іду, Іван, Ісус, Ірод, Ірпень, імовірно, істина, істота, інший, інколи, іноді, іней і т. д.

Примітка. У словах: інший, інколи, іноді, іней пишуть також і вимовляють у назвуку букву *и*: инший, инколи, иноді, иней.

10. Буква *ь*, що колись означала голосівку подібну до *і*, не відповідає в сучасній мові ніякому окремому звукови та є тільки знаком мягчення. Вона пишеться після змягченої шелестівки:

1) На кінци слова або складу: жаль, біль, сіль, зять, князь, кінь, тінь, пень, хтось, щось, будь, Івась, Петрусь, Гриць, Василь, дідусь, місяць, хлопець, чернець, купець, кравець, швець, сліпець, жнець, камінець, годованець, Українець, учитель, приятель; письмо, батько, дядько, ненька, донька, банька, мельник, вельми і т. д.

2) Перед *о*: льох, мальований, дьоготь, дідуньо, Петруньо, Івасуньо, пятьох, шістьох, всього, сьогодня, бадьорий і т. д.

3) Після *л* на кінци складу:

а) в цілій відміні іменників утворених наростками: *-ник, -чик, -щина, -ство, -ня, -альня, -ця, -це*, та прикметників на *-ший, -ний, -ський*, н. пр.: начальник, невільник, мельник, пальчик, ковальчик, бувальщина, начальство, ковальство, спальня, пральня, їдальня, читальня, копальня, цегольня, читальні, читальнею, їдальні, їдальнею, пральні, спальні, Юльця, Юльці, весельце, зеркальце, весельця, зеркальця; більший, сильний, пильний, спільний, загальний, смертельний, ковальський, сільський, польський і т. д.

б) у скісних відмінках іменників на *-ець*: пальця, пальцем, пальці, стрільця, стрільцем, стрільці, закальця, смальцю і т. д.

в) у декотрих прислівниках, н. пр.: сильно, пильно, спільно, смертельно, більше, кілько, тілько, скільки, стільки і т. д.

4) По *н* на кінци складу в відміні іменників і прикметників, утворених наростками: *-ька, -ько, -еньк-, -есеньк-, -оньк-, -іньк-, -ісіньк-*, та в відповідних прислівниках, н. пр.: банька, баньки, банькою (але: у банці, пор. низше замітку), ненька, неньки, ненько, ненькою (але: ненці), річенька, річеньки... (але: річенці), головонька, головоньки... (але: головонці), сирітонька, сирітоньки... (але: сирітонці), Гринько, Данько, Панько, козаченько, ба́тенько, дітоньки, дрібненький, дрібне́сенький, дрібнісінький, біленький, білесенький, білісінький, маленький, малесенький, малісінький, гарненький, гарнесенький, гарнісінький, однісінький, близенький..., близенько, низенько, дрібненько, дрібнесенько, біленько і т. п.

П р и м і т к а. *н* не мягчиться:

а) в цілій відміні іменників, що не мають у першому відмінку однини мягкого *н*, н. пр.: хатинка—хатинки—хатинці—хатинку—хатинко—хатинкою і т. д., сосонка—сосонці, суконка—суконці, Японка—Японці; танець—танцю—танцем—танці..., вінець—вінця, кінець—кінця, віконце—віконця—віконцям, сонце—сонця, сінце—сінця, полотенце—полотенця і т. п.

По анальогії до тої групи пишеться також вже й: головонці, сирітонці, вдовиченці і т. д. (под. висше), хоч 1. відмінок однини є: головонька, сирітонька, вдовиченька і т. д.

б) в назвах осіб, утворених наростом *-енко*, н. пр.: Шевченко, Основяненко, Грінченко, Кравченко, Лисенко, Самійленко і т. п., і так само: вдовиченко, бондаренко і т. д.

в) перед шиплячими: *ч, ж, ш, щ*, перед *ц* і перед наростком *-ство*, н. пр.: кінчик, пустунчик, сміхунчик, санчата, гончар, віншувати, панщина; сонце, віконце, сінце, полотенце, (через те й: головонці, вдовиченці... пор. висше), тонший, менший, інший; громадянство, горожанство, міщанство, селянство, духовенство, панство, лизунство і т. д.

5) У прикметникових наростках: *-ський, -іський, -цький*, н. пр.: український, громадський, морський, батьківський, материнський, російський, сербський, болгарський, латинський, міщанський, поганський, одніський, саміський, голіський, грецький, німецький, турецький, козацький, купецький і т. д.

6) В дієсловах закінченнє 3 особи однини й множини *-ть*, н. пр. ходить, робить, носить, ходять, роблять, носять, їсти, дасть, ведуть, пишуть і т. д.

11. При зустрічі двох шелестівок — тверда перед мягкою — сама стає мягкою, одначе мягкости першої шелестівки не треба окремо зазначувати (з винятком по *л*, гл. § **10**, 3) і то тим більше, що ступінь тої мягкости в ріжних сторонах української язикової території є ріжний і досі у вимові, так сказатиб, взірцевій (клясичній) ще не усталився вповні. Приміри: часть, гість, злість, радість, дасть, шість, слід, сніг, сліпий, стіна, Снятин, на мості, гості, після, світ, цвіт, спів, звір, звізда, світло, свідок, пересвідчитися, свічка, освіта, світлиця, сміх, свідомий, смітник, смілий, свято, святий, цвях, пісня, лазня, різня, кузня, близнюк, в хустці, танцю, танці, вінця, вінці, сонця, віконця, кінця, в суконці, полотенця, на сосонці; головонці, ненці, банці, в риченці...; зілля, весілля, бажання, значіння, життя, ллється і т. д., (але: спальня, спальні, читальня, пальця, стрільця, зеркальця, Юльці і т. п., (пор. § 10, 3).

12. Голосові шелестівки: *б, в, г, ґ, д, ж, з* задержують свою етимольогічну голосовість на кінци та в середині слова перед наступною безголосою шелестівкою. Отже пишемо: біб, дід, лід, мідь, віз, мазь, ніж, їдж; книжка, ліжко, тяжко, рибка, грубший, молодший, рідко, вязка, берізка, ніжка, загадка, жердка, нігті,

молодці, Запорожці, лізти, везти, стерегти, солодкий, солодший, твердший, близший, низший, тяжший, дорожший, сербський, легко, легчати, встати і т. д.

П р и м і т к а. Якщо нема певности, чи шелестівка на кінци або в середині слова є голосова, треба утворити таке слово або форму, де ся шелестівка станулаб перед якоюсь голосівкою, н. пр.: рибка (риба), книжка (книжок), низший (низенький), вузший (вузенький), (але: вис*ш*ий бо: вис*о*кий), молодший (молодий), грубший (грубий), везти (везу), лізти (лізу), тяжший (тяженький), тяжко (тяженько) і т. и.

13. Слівця: *без, від, під, над, об, перед* і *роз*, що зрослися як приростки з другими словами в одно, не змінюють своїх визвучних голосових шелестівок на безголосі, н. пр.: безпечний, безконечний, безчесний, безцінний, безталанний, відкусити, відтяти, відчинити, відхилити, відсидіти, підтягати, підшукати, підсунути, надкусити, надколоти, обступити, обшити, передплата, представник, розсудити, розсудок, розкинути, розтопити, розхід, розходитися, розпорядок, розпука, розкішний, розпороти, розкинути і т. д.

14. Приросток *з*, що злився з другим словом в одно:

а) задержує голосовість тільки перед наступними безголосими шелестівками: *с, ш, ц, ч*, н. пр.: зсунути, зсадити, зшивати, зшиток, зціпити, зчорніти, зчарувати і т. п.

П р и м і т к а. Слова: зціпити, зчорніти, зчарувати, і т. п. пишуться також через *с* з огляду на те, що:

1) їх приставка *с* походить з давнього *съ* = лат. "cum", і шелестівки *ц* і *ч* є зложені з *т* + *с* і *т* + *ш*;

2) натомісць слова: зсадити, зсісти і и., мають приставку з первісного *съ* = лат. "ex".

3) *з* тратить голос і переходить у безголосе *с* перед: *к, п, т, ф, х*, н. пр.: скинути, скубнути, скрутити, сперти (але: зіпру), спорохнавіти, стерти (але: зітру), стиснути, сфальшувати, сходити, схопити і т. п.

П р и м і т к а. Тільки в зложених приіменниках пишемо *з*: зпід, зпонад, зперед, зпоза, зпоміж, зпосеред і т. п.

15. Корінні безголосі шелестівки перед наступними голосовими зберігаються на письмі правильно без зміни, н. пр.: просьба (просити), кісьба (косити), боротьба, клятьба, великдень, якже, осьде, отже, также і т. п.

16. Подвоюваннє шелестівок.

1) В українській мові подвоюються на письмі шелестівки, що повстали наслідком зустрічі двох первісно ідентичних або наслідком асиміляції двох первісно неоднакових шелестівок, н. пр.: оттак, відділ, віддати, ссати, зза, ізза, ззаду, ззувати, ввесь, ввійти, вводити, Анна, козаччина, Хмельниччина, Чехословаччина, Туреччина, Німеччина, Товмаччина, годинник, письменник, жертвенник, щоденник, невинність, родинний, невинний, щоденний, здоровенний, сотенний, буденний, відмінний, змінний, сумлінний, ремінний, камінний, дорогоцінний, бездоганний, спасенний, останній, безупинно, нужденно і т. п.

2) Крім того пишуться у виді подвоєння такі здовжені шелестівки, особливо: *н, л, т, д*, що повстали наслідком прогресивної асиміляції із давких сполучень: мягка шелестівка + j, і то головно в дієслівних іменниках, закінчених тепер на: *-є, -я* [1], н. пр.: із **житиѥ** через жить + је повстало жить + тье = життє — життя, насіннє — насіння, корінне — коріння, розстанне — розстання, терпіннє — терпіння, значіннє — значіння, питаннє — питання, поважаннє — поважання, панува́ннє — панува́ння, дівува́ннє — дівува́ння, змаганнє — змагання, зіллє — зілля, весіллє — весілля, Поділлє — Поділля, Ілля; життє — життя, буттє́ — буття́, поняттє — поняття, прийняттє — прийняття, проклятте — прокляття, безробіттє — безробіття, безладдє — безладдя, знарядде — знаряддя, орудде — оруддя; браття, стаття (статті), суддя (судді), ллю, ллєш, ллється, лляти, зілляти, сіллю (6 відм. одн. від сіль), тінню (тінь) і т. п.

Се здовженнє шелестівки та її подвоєннє на письмі залишається в цілій відміні слів, закінчених у 1. відм. одн. на *-є, -я*, пе-

[1] Закінченнє 1. відм. однини таких іменників середнього роду може бути *-є* або *-я*. Обі форми є наші рідні, однаково добрі й гарні, обі живуть на широких просторах східної та західної України в устах народу, є окрасою богатої у форми нашої мови і тому обі повинні мати право горожанства також і в літературній мові. В поважнійших писаннях, особливо в наукових творах, в юридичній, фільософічній термінольогії і т. п., красше вживати форми на *-є*, щоби усунути всякі неясности й непорозуміння, що можуть повстати ізза змішання відмінків однини й множини при виключнім уживанню форм на *-я*.

При передруках творів давнійших письменників, що пр. уживали в своїх писаннях тільки форми на *-є* або не подвоювали шелестівок у вище поданих дієслівних іменниках і и., треба задержувати їх оригінальний спосіб писання, щоби не насилувати їхнього наголосу, ритму й риму.

ред *-я, -є, -ю, -і*, н. пр.: весіллє, віселля, весіллю, весіллям, весіллях (але: весіль), терпіннє, терпіння, терпінню, (але: терпінь), поняттє, поняття, поняттю, поняттям (але: понять), суддя, судді і т. п.

Колиж у таких формаціях стоять дві шелестівки або хочби й одна, але губна: *п, б, в, м* або *р*, тоді здовження ані подвоєння нема, н. пр.: листє — листя, щастє — щастя (не: лис*тт*я, щас*тт*я), милосердє — милосердя, здоровлє — здоровля, прислівє — прислівя, безголовє — безголовя, безхлібє — безхлібя, безрибє — безрибя, пірє — піря, подвірє — подвіря і т. п.

Примітка. Висше подані здовжені шелестівки вимовляються як поєдинчий але здовжений звук (не як: два окремі звуки). Вони тому роблять акустичне вражіннє подвійних шелестівок, бо наслідком ослаблення експіраторного натиску в середині шелестівки перша її частина звичайно належить до першого, а друга — до другого складу.

Отже не треба вимовляти н. пр. слова: *життя* як: *жить* + *тя* (себто розриваючи звук *ть* на дві половини), тільки одно здовжене *ть* = *життя*. Инакше вимовляється пр. слово: *віддати* (= *від* + *дати*), инакше: *суддя* (з одним здовженим *д*).

17. У шелестівкових сполученнях *ждн, здн, рдн, стн*, звуки *т, д* перед *н* випадають. Отже пишемо: тижня (тиждень), празник, пізно, милосерний (милосердитися), звісний, чесний, дійсний, радісний, пісний, хресний, похресник, злісник, власний, водохресний, напасник, пропасниця, первісний, ненависний, корисний і т. п. побіч форм (етимольогічних): вістник, хрестний, істнувати і т. п.

18. Закінченнє *-ство, -ський* додаємо просто до пня, н. пр.: братство — братський, лицарство — лицарський, громадянство — громадянський, токарство — токарський, людство — людський, сусідство — сусідський, бабство — бабський, українство — український, баламутство, сирітство — сирітський і т. д.

Якщо пень кінчиться на: *к, ч, ць*, то пишемо: *-цтво, -цький*, н. пр.: козацтво — козацький, парубоцтво — парубоцький, бурсацтво — бурсацький, ткацтво — ткацький, ловецтво — ловецький, купецтво — купецький, жіноцтво — жіноцький, дівоцтво — дівоцький, кріпацтво — кріпацький, дивацтво, неуцтво, свідоцтво, юнацтво, каліцтво і т. п.

19. Сполученнє *чн* пишемо в словах: безпечний, сердечний, влучний, вдячний, помічний, пшеничний, вічний, наочний, нарочний, зручний, необачний, Сагайдачний...

Тільки в деяких словах пишеться (відповідно до вимови) радше *шн* замість *чн*: рушниця, рушник, соняшник, мірошник...

20. Епентетичне *л* пишеться по губних шелестівках перед прейотованою голосівкою у словах: люблю, люблять, ломлю, ломлять, терплю, терплять, куплю, куплять, зловлю, зловлять, сплю, сплять, трафлю; люблений, куплений, зловлений, земля, здоровлє, поготівлє, купівля, годівля, крівля, крапля, граблі, Римлянин і т. п.

21. У безнаголосних складах зближується у виговорі *е* до *и*, *є* до *ї*, *о* до *у*, одначе сих відтінків не зазначуємо в письмі. Отже пишемо етимольогічно: *сел*о́ (не *сил*о́), *м*е́ні, *леж*и́ть, *лет*у́, *м*а́ємо (не: маїмо), *м*а́єте, *д*у́має, думає́те; *к*ожу́х, *до д*о́му, *гол*у́бка, *я́бл*око... але також: *п*а́р*у*бок побіч *п*а́р*і*бок (із первісного *п*а́р*о*бок, пор. *р*обити), *мач*у́ха (з давнійшого *мач*о́ха), *її* побіч первісного, етимольогічного *єї* і т. п.

Примітка. 1) Дієслова на *-увати, -ювати* задержують *у, ю* тільки в безнаголосних складах, н. пр.: куп*у*ва́ти, год*у*ва́ти, дар*у*ва́ти, сил*у*ва́ти, попс*у*ва́ти, полу́г*у*ватися, мал*ю*ва́ти, гор*ю*ва́ти, танц*ю*ва́ти...

Дієприкметники, утворені від сих дієслів, мають закінчення *-о́ваний, -ьо́ваний*, коли наголос паде на *о́*, н. пр.: купо́ваний, осно́ваний, збудо́ваний, подаро́ваний, годо́ваний, попсо́ваний, арешто́ваний (не: арешту́ваний), мальо́ваний, схвильо́ваний...

Якщо наголос паде на інший склад, то пишеться звичайно *-у*ваний, *-ю*ваний: си́л*у*ваний, виду́м*у*ваний, напо́*ю*ваний, виговор*ю*ваний...

2) Іменники середнього роду, що повстали з дієслів на *-увати, -ювати*, задержують *у, ю*, якщо сей склад не має наголосу, н. пр.: пан*у*ва́ннє (не: пану́ваннє, але: поно́ваннє), год*у*ва́ннє, гор*ю*ва́ннє, цар*ю*ва́ннє, тін*ю*ваннє і т. п.

22. Гармонійне приподібненнє голосівок.

Ненаголошене *о* переходить в деяких словах в *а* під впливом сеї голосівки в сусіднім складі та пишеться: б*а*га́то, б*а*га́цько, г*а*ра́зд, к*а*ча́н, г*а*ря́чий, х*а*зя́їн, х*а*ля́ва, м*а*настр́... побіч первісних форм: б*о*га́то, г*о*ра́зд, к*о*ча́н, г*о*ря́чий, х*о*зя́їн, х*о*ля́ва, м*о*настр́ і т. п.

23. Щоб обминути зустріч кількох шелестівок, вставляється голосівку *і* в дієсловах зложених із слівцями: *об-, від-, над-, під-, роз-*, коли друга частина зложеного слова зачинається двома шелестівками, н. пр.: об*і*рвати, від*і*рвати, від*і*тнути, над*і*гнати, над*і*слати, під*і*брати, роз*і*гнати...

24. Незвичайно гнучка й милозвучна українська мова не зносить накопичування шелестівок не тільки в середині слова; вона обминає зустріч двох або й більше шелестівок також поміж поодинокими словами в реченню при помочі чергування звуків: *в* з *у*, *і* з *й* або чергування *і* — *та*, *з* — *зі* — *із* і т. п. Так пр. говоримо й пишемо евфонічно: пішла *в* садок *у* вишневий, він *у*сюди вештається,

він *у*читься, але вона *в*читься,
він *у* лісі вона *в* лісі,
з *у*богої хати до *в*богої хати,
брат *і* сестра батько *й* сестра,
він *і*де хто *й*де,
він *і* ти я й ти, батько *й* мати,
вийшла *з* хати вийшов *із* хати,
біжу *з* гори сам *із* собою, ходи *зі* мною,
Іван *і* Петро Ганна *та* Олена і т. п.

П р и м і т к а. Сю дуже гарну й характеристичну прикмету нашої мови треба плекати й зазначувати в письмі, де лиш можна, одначе тільки в границях, дозволених вимогами граматичної та льогічної правильности в будові речень.

II. Писаннє чужих слів.

Слова, переняті з чужих мов, можна поділити на ось які два роди:

а) давно визичені й присвоєні слова, що цілком уже зукраїнізувалися (такі слова пишемо згідно з українськими правописними правилами);

б) чужі слова, переняті з чужих мов, що ще не вспіли зукраїнщитися й тому зберегли ще хоч у части свою технічну, чужомовну барву.

Правила писання чужих слів такі:

25. Чуже *і* перед наступною шелестівкою вимовляється:

а) після *д*, *т*, *з*, *с*, *ж*, *ш*, *ц*, *р* в середині слова як наше типічне — середне *и*, отже тільки сею буквою треба його консеквентно в такім положенню на письмі й віддавати.

Приміри: *ди*ректор, *ди*пльомат, еди*к*т, тради*ц*ія, авди*т*орія, *ди*сципліна, креди*т*, *ди*спута, *ти*п, моти*в*, сти*л*ь, арти*ст*, сенти*м*ентальний, рести*т*уція, *ти*рада, ети*м*ольогія, *ти*пічний, романти*з*м, романти*ч*ний, сенти*м*ент, анти*х*ри*ст*, сти*л*істика, прези*д*ія, пози*ц*ія, візи*т*а,

візитатор, позиція, композитор, позитивний, дезидерат, класик, лексикон, синтакса, символ, сигнал, система, синтеза, психольогія, психоза, університет, пасивний, жиро, режисер, жирафа, машина, шина, шинка, шихта, шибувати, шильд, шикана, принцип, цитат, цинік, цинамон, цикорія, цирк, циркель, цикліст, ліцитація, Сицилія, цивілізація, циліндер, корифей, трибуна, трибунал, тригонометрія, критика, юрист, принц, територія, експеримент, карикатура, афоризм, кольорит, варваризм, критерій, доктрина, горизонт, меритерично, авторитет; гімназист, гімназистка і т. д.

Примітка. Виняток становлять чужі, власні імена осіб (призвища), що ще замало зукраїнщилися й не перейшли ще в буденне уживаннє, н. пр.: Лєссінг, Шіллєр, Расін, Дідро, Дізраелі, Россіні, Верді, Ріголєтто, Едісон, Стріндберг, Мікльосіч і т. п.

б) після всіх інших шелестівок і так само на початку слова залишається у виговорі й на письмі високе *і*. Приміри: бібула, арбітраж, біблія, вівісекція, вірилість, індивідуальний, мімічний, міністер, академік, академічний, термін, термінольогія, економічний, астрономічний, фіґа, фільольогія, фільософія, фіґура, софізм, фікція, фіктивний, філістер, архів, хірург, психіка, психічний, ґімназія, ґімнастика, магік, магічний, анальоґічний, фільольоґічний, ґіпноза, ґістерія, легітимація, кіно, кільо, техніка, технік, технічний, маніфест, гуманізм, гуманістичний, гуманітарний, організм, органічний, ботаніка, ботанічний, хроніка, хронічний, германіст, романіст, політика, література, лірічний, ліберальний, лібералізм, ліберал, лігатура, поліклініка, літургія, літургіка, ліквідація, лімоніт, лінгвіст;

ідея, імперія, історія, інститут, ідол, Ісус, Ірод, Індія, інтеліґент, іронія, інституція, інспектор, інструктор, інструкція, індустрія, інтерес, інформація, інвестиція, інерція, імпровізація, імпресіонізм, інтимний, індивідуальний і т. п.

Виняток творять тільки декотрі зукраїнщені слова, що в них згідно з вимовою і письменною традицією пишемо *и*: публика, публичний, республика, католик, католицький, євангелист, євангелик, митрополит, єпископ, семинар, акафист, ювилей, привилей, архистратиг, архитект, архипресвитер, гимн, схизма, Михайло, Филип й Пилип, Василь, Кирило, Микола, Михайло, Никон, Никодим, Никифор, Данило, Яким, Трохим, Филемон, Давид, Єгипет, Кипр, Кир, Скити, Литва, Вильно, литовський...

26. Чужі сполучення: *-іа, -іе, -іо, -іи* (= іу) віддаємо на кінци та в середині слова буквами: *-ія, -ієї, -іо, -ію*, так само пишемо *і*

пред *й* в чужомовних наростках *-ій, -ійний, -ійський*. Приміри: Мар*ія*, ар*ія*, фур*ія*, матер*ія*, матер*іял*, традиц*ія*, епідем*ія*, парт*ія*, редакц*ія*, реакц*ія*, президі*я*, комісі*я*, меморі*ял*, нац*ія*, рац*ія*, варіяц*ія*, ірон*ія*, Італ*ія*, опін*ія*, мельод*ія*, Рос*ія*, Англ*ія*, Франц*ія*, Швец*ія*, Швайцар*ія*, д*іяк*он, д*іявол*, психі*ятр*, спец*іяльний*, провінц*іялізм*, акомпан*іямент*, ініц*іятива*, секретар*іят*, д*іямант*, д*іягноза*, д*іяфрагма*; євангел*іє*, д*ієта*, кар*ієра*, архі*єрей*, д*ієцезія*, авд*ієнція*, прем*ієра*, орієнт; С*іон*, Д*іоген*, Р*іо*, патр*іот*, соц*іольог*, мілі*он*, функц*іонар*, нац*іональний*, міс*іонар*, пер*іод*, б*іограф*, б*іольог*, фіз*іольог*, фіз*іономія*, медал*іон*, акс*іом*, сер*іозний*, рац*іональний*; св. Антон*ій*, Теодозі*й*, Онуфр*ій*, Григор*ій*, Горац*ій*; парт*ійний*, стац*ійний*, еміграц*ійний*, окупац*ійний*, мельод*ійний*, поліц*ійний*; рос*ійський*, італ*ійський*, австр*ійський*, аз*ійський*; тр*ію*мф, д*ію*рніст і т. п.

П р и м і т к а. Чуже *і* після голосівки вимовляється як *ї* та передається буквою *ї* (не *і*), н. пр.: руїна, архаїзм, архаїчний, ляїк, монотеїзм, героїчний, Каїн, Енеїда, св. Михаїл, Рафаїл, егоїзм, альтруїзм, Каїро, Помпеї, Гінеї (2. відм. від Гінея), в Генуї і т. п.

27. Початкове *е* в чужих словах пишемо звичайно буквою *е*, тільки в деяких вже зукраїнщених словах перейшло воно в *є*, н. пр.: *е*тика, *е*гоїзм, *е*волюція, *е*кватор, *е*пізод, *е*тимольогія, *е*тнографія, *е*фект, *е*хо, *е*стетика, *е*нтузіяст, *е*кстаза, *е*похальний...;

але євангеліє, євангелист, єретик, Єгипет, єктенія, єпископ, побіч *е*пископ.

28. Німецьке *ü* та французьке *u* віддаємо в нашій мові буквою *ю*, яка ще найбільше підходить до дійсного виговору сих чужих звуків, н. пр.: б*ю*ро, б*ю*рократ, с*ю*жет, рез*ю*ме, деб*ю*т, інтерв*ю*, с*ю*рприза, б*юлєтин*, *Ю*бека, *Ю*тляндія, Бр*ю*сель, М*ю*нхен, Ц*ю*рих, В*ю*ртемберґ, М*юллєр*, Бр*юлов*, Г*юго* (Hugo), Тар*тю*ф (Tartufe), Ф*ю*рт (Fürth), Р*ю*керт (Rückert) і т. п.

29. Німецьке *ö* і французьке *eu* передаємо буквою *е*: Ґете, Ш*е*нберґ, Ш*е*нбрун, Р*е*нтґен, м*е*бель, гувернер, лік*е*р, монт*е*р, режис*е*р, репорт*е*р, суфл*е*р, вояж*е*р і т. п.

30. Чужі двозвуки *аи, еи* передаємо через *ав*, а німецьке *еі* через *ай*, н. пр.: *ав*тор, *ав*тограф, *ав*диторія, *ав*дієнція, фа*в*на, *Ав*стрія, Шопенга*вер* *Ав*густ, *Ав*ербах, Га*вп*тман, *Ав*ерсперґ, *Ав*гсбурґ; *ев*фонія, *Ев*фрат, *Ев*рипід, *Ев*фрозина; Г*ай*не, Шт*ай*нберґ і т. п.

31. Чуже l (λ), переняте з чужих мов, особливо в новійших часах, пишемо звичайно змягченою буквою *л* у всіх комбінаціях. Приміри: к*ля*са, к*ля*мка, *ля*мпа, пл*ян*, пл*ян*тація, ска*ля*, *ля*да,

*ля*віна, парце*ля*, канце*ля*рія, рек*ля*ма, ба*ля*ст, дек*ля*мація, п*ля*кат, попу*ля*рний, аквар*еля*, нове*ля*, бі*ля*рд, ба*ля*нс, моду*ля*ція, Зо*ля*, те*лє*фон, те*лє*ґраф, ка*лє*ндар, е*лє*ктрика, *лє*ктор, *лє*кція, по*лє*міка, *лє*ґіон, пара*лє*лізм, *лє*ґенда, *лє*ґітимація, проб*лє*м, е*лє*мент, бі*лє*т, комп*лє*кс, морфо*льо*ґія, мітo*льо*ґія, ана*льо*ґія, фі*льо*льоґія, фі*льо*софія, астро*льо*ґія, *льо*ґіка, фразео*льо*ґія, *льо*яльний, б*льо*ндин, ф*льо*та, *Льо*ндон, *Льо*ара, *Льо*врана, Ф*льо*ренція, ево*лю*ція, рево*лю*ція, і*лю*страція, і*лю*мінація, ба*лю*страда, п*лю*с, к*лю*б, резо*лю*ція, *Лю*бляна, *Лю*зитанія, *Лю*тер, *Лю*бе, Во*льте́*р, А*ль*пи, а*ль*ґебра, а*ль*бом, ба*ль*сам, а*ль*т, а*ль*коголь, а*ль*труїст, ама*ль*ґам, мета*ль*, ба*ль*, фоте*ль*, Теофі*ль* і т. п.

Одначе в старих словах, перенятих із біблії, літописий та церк. сл. калєндаря і т. п., вимовляється загально й пишеться тверде *л*, н. пр.: а*лилу*я, *ли*тія, *ли*турґія, фе*ло*н, трефо*ло*й, *ла*дан, *Ла*вра, *ла*вровий, мавзо*ле*й, є*ле*й, анге*л*, *ле*нта, (*λέντιον*), Вифле*є*м, Єруса*ли*м, Со*ло*мон, А*ле*ксандрія, Гали*ле*я, І*ла*ріон, *Ла*врентій, Панте*ле*ймон, *Ле*в, О*ле*на, О*ле*кса, Пав*ло*, відтак: *ла*тина, *ла*тинський, *ла*тинник, *ла*тинізм, *ле*нно, *ле*нник, *ла*хман, *ле*йбик, *ла*зур, *ла*зуровий, *ле*вкоя, *Ли*тва, *ли*товський, *Ли*тава, фабу*ла*, москоф*іл*...

32. Чуже *g* (= *ґ*) звичайно зберігається в українськім виговорі й передається буквою *ґ*: ма*ґ*азин, ма*ґ*істер, *ґ*імназія, аль*ґ*ебра, *ґ*еометрія, *ґ*ео*ґ*рафія, *ґ*рафіка, льо*ґ*іка, психольо*ґ*ія, *ґ*еольо*ґ*ія, теольо*ґ*ія, телє*ґ*раф, пара*ґ*раф, *ґ*азета, лє*ґ*енда, *ґ*увернер, гі*ґ*роскоп, *ґ*ама, ма*ґ*ік, ма*ґ*нет, ма*ґ*ель, *ґ*ан*ґ*рена, і*ґ*норант, інтелі*ґ*енція, *ґ*енерал, контин*ґ*ент, *ґ*рунт, пропа*ґ*анда, а*ґ*ітатор, *ґ*вінт, *ґ*анок, *ґ*удзик, *Ґ*оти, Гамбур*ґ*, Га*ґ*а, Ге*ґ*ель, *Ґ*ете, *Ґ*ергарт *Г*авптман, *Ґ*рі*ґ* і т. д.

Тільки в немногих старих, уже давно зукраїнізованих словах, головно грецького та єврейського походження, вимовляємо й пишемо *г*: і*г*умен, *Г*реція, *Г*рек, *г*река, *г*рецький, *г*раматика, ан*г*ел, про*г*рама, архистрати*г*, *Г*алилея, *Г*олгофа, св. *Г*еоргій, *Г*алата, Є*г*ипет...

33. Чуже *s* перед наступною голосівкою або й шелестівкою передається, звичайно, через *с*, н. пр.: універ*с*итет, фільо*с*офія, пер*с*онал, кон*с*ум, кон*с*уль, кор*с*о, кур*с*ор, конвер*с*ація, *С*ократ, *С*ольон, *С*офокль, *с*офіст, По*с*ейдон, Пер*с*ій (Persius), Пер*с*и, пер*с*ький, *С*офія, *с*порт, му*с*кул, *с*хема, *с*холястика і т. п.

Тільки в деяких словах переважно латинського походження, особливо між голосівками, у визвуку та в наростку *-ізм* (лат. *-ismus*) пишемо згідно з традицією і виговором *з* замісць *с*,

н. пр.: Азія, Крез, Анхіз, Цезар, цензор, цензура, ценз, рецензія, рецензент, інтензивний, сензація, офензива, дефензива, гуманізм, буддизм, софізм, остракізм, атавізм, архаїзм, атеїзм, провінціялізм, артизм, містицизм, гіпнотизм і т. п.

34. Чужий звук *ф* (*f, ph, φ*) звичайно зберігається з винятком кількох цілком зукраїнізованих слів, де він заступається звуком: *п, х*, н. пр.: *ф*абрика, *ф*айка, *ф*акт, *ф*акультет, *ф*алд, *ф*амілія, *ф*анатик, *ф*асоля, ша*ф*а, *ф*артух, *ф*арба, *ф*антазія, *Ф*араон, *ф*іртка, *ф*ілія, *ф*ільм, *ф*ільософ, *ф*льора, *ф*олькльор, *ф*онетика, *ф*отограф, *ф*орма, *ф*рак, *ф*ризієр, *ф*унт, ти*ф*, *ф*іга, *ф*лєт, *ф*ільм, *ф*онд, *ф*інанси, *ф*осфор, гра*ф*іт, мані*ф*ест, *ф*раза, метамор*ф*оза, *ф*утро, *ф*альшивий, *ф*лянеля...,

але: Сте*п*ан побіч Сте*ф*ан, *П*илип побіч *Ф*илип, Оси*п*, св. Йоси*ф*, Оста*п* (з Евста*ф*ій), О*х*рім (Є*ф*рем), *Х*има (Є*в*ф*и*мія), карто*ф*ля побіч карто*п*ля, тра*ф*ити побіч тра*п*ити і т. п.

35. Грецьке *ϑ* і латинське *th* передається звичайно через *т*: А*т*ени, *Теби*, *Т*еокрит, *Т*еофан, Пі*т*агор, *Т*ракія, Ме*т*одій, мі*т*, ка*т*едра, *т*еатр, ор*т*ографія, ари*т*метика, па*т*ос, ана*т*ема, ка*т*олик; в зукраїнізованих словах: *Т*ома побіч *Х*ома, Тимо*т*ей побіч Тимо*ф*ій, *Т*еодор побіч *Ф*едір, *Х*ведір, Ма*т*ей побіч Ма*т*ій, Ма*т*вій, А*т*аназій побіч *Т*анас, О*п*анас, *П*анас, А*т*ос...

36. Грецьке *ξ* і латинське *x* передаємо знаками *кс*: ге*кс*аметер, *Кс*енофонт, Ана*кс*агор, Але*кс*андрія, е*кс*перимент, е*кс*педиція, е*кс*орта, те*кс*т, о*кс*аміт, е*кс*истенція, е*кс*екутор, коде*кс*, е*кс*курсія, *Люкс*енбург і т. п.

37. Подвійні шелестівки в чужно гатункових іменах (т. зв. "nomina appellativa") і так само в географічних назвах вимовляємо й пишемо згідно з духом нашої мови поединчо, н. пр.: каса, кляса, маса, адреса, сума, група, граматика, програма, субота, прогрес, процес, місія, комісія, песиміст, процесія, експресія, територія, коректа, інтелігенція, афект, ефект, апеляція, балюстрада, белєтристика, колєкція, колєгія, анексія, корупція, ілюзія, ілюстрація, ілюмінація, баляда, асиміляція, сугестія, асоціяція, білярд, балєт, металь; Геляда, Гелєспонт, Асирія, Галія, Панонія, Кападокія, Тесалія, Абісинія, Бесарабія, Ганновер, Ілірія, Ляпляндія, Місісіпі, Місурі і т. д.

Тільки звуки *л* і *н* подвоюємо в ось яких словах: вілля, ленно, манна, мадонна, осанна, сутанна, ванна, Ганна.

В чужих іменах власних осіб зберігаємо подвоєні шелестівки, згідно з дійсною вимовою у дотичного народу; при старинних

іменах осіб придержуємося графіки класичних мов, якщо вона не противиться звуковим законам нашої мови. Н. пр.: Шіллєр, Барбаросса, Геґґель, Лєссінґ, Тассо, Ріголетто, Руссо́, Шамі́ссо, Торрічеллі, Тінторетто, Россіні, Будда, Кассандра, Ганнібаль, Гіппарх, Саллюстій, Сервій Туллій, Одиссей, Тиссаферн і т. п.

38. Писаннє чужих імен власних:

а) Чужі ймена власні осіб, країв, міст, гір, озер і т. д., що перейшли в нашу мову через біблію, літописи, церковно-славянський калєндар і через школу, вже давно зукраїнщилися та відносяться до старинного світа, треба писати згідно з традицією та з нинішною вимовою. Притім треба мати на увазі, що закінчення *-as, -es, -os, -us* здебільшого відпали, *-ias, -ies, -ios, -ius* перейшли на *-ій*, а кінцеві *-n, -nt* задержалися. Приміри: Еней, Алькай, Мільтіяд, Пізистрат (Pisistratus), Діоніз, Діонізій, Ромуль, Анк Марцій, Помпілій, Марк Туллій, Тарквіній, Сервій Туллій, Аристотель, Аристофан, Гомер, Сократ, Вергілій, Горацій, Еврипід, Епамінонд, Лікурґ, Перикль (також Перікль), Пітаґор, Тукідид, Федр, Гефайст, Критон, Сципіон, Цицерон (також Сціпіон, Ціцерон), Мінос, Непос, Талєс, Янус, Парис, Зевс — Зевес, Марс, Арес, Геракль, Ніоба і т. п.

П р и м і т к а. 1) Двоскладові слова задержують звичайно закінчення *-os*: Самос, Іос, Хіос, Дельос, ... але Лєсб, Кипр, Род.

2) Двозвуки в грецьких іменах власних треба вимовляти й писати згідно з латинською традицією: н. пр.: Едип, Егіна, Лякедемон, Лякедемонці, Клітемнестра побіч Клітаймнестра, Есхіль, Крез, Пізистрат, Еоль, ... але також: Айсхіль, Айсхін, Айет, Файдон, Фейдій і т. п.

Відтак пишемо: Греція, Беотія, Македонія, Атени, Троя, Коринт, Рим, Єрусалим, Єгипет, Давид, Мойсей, Соломон, Вавилон, Царгород, Париж, Відень, Липск, Дрезно і т. п.

б) Новочасні чужомовні імена власні треба вимовляти й писати так, як вони звучать в дотичній чужій мові, без огляду на їхню чужу графіку, при чому менше знані слова найкрасше навести в дужках (скобках) побіч фонетичної транскрипції достоту так, як вони пишуться чужоземцями. Приміри: Абаці́я, Бето́вен, Бельфо́р, Беранже́, Бяріц, Біская, Бісмарк, Бєрнзон, Бєрншерне (Björnson Björnstjerne), Бокачіо (Boccaccio), Больонія (Bologna), Бордо́ (Bordeaux), Боргезе (Borghese), Буенос Айрес, Васко да Гама, Верден, Версай (Versailles), Верді, Амеріго Веспучі (Amerigo Vespucci), Вольте́р, Гамільтон, Гамлєт, Гановер, Гавана, Гайдн, Гайті, Гельм-

гольц, Гімаляя, Гольбайн, Гюс (Hughes), Гумбольдт (Humboldt), Гюґо́ (Hugo), Галілей, Гледстон (Gladston), Гуно́ (Gounod), Грінвіч (Greenwich), Гвадалківір (Guadalquivir), Гінея (Guinea), Данте Алігієрі, Леонардо Да Вінчі, Дідро́ (Diderot), Дюма́ (Dumas), Ван Дайк (Dyck), Доде (Daudet), Едісон, Занзібар, Заратустра, Зендавеста, Знайм, Золя, Зріні (Zrinyi), Ілірія, Інсбрук, Іркуцк, Йоахімсталь, Йокай, Йокогама, Кале́ (Calais), Каїро, Каліф, Кампань (Campagne), Кан (Cannes), Капштат, Каринтія, Карльсбад, Корреджіо (Correggio), Капрі, Кембрідж (Cambridge), Кіргізи, Кльопшток, Корней (Corneille), Ляфонте́н (Lafontaine), Ляго Маджіоре (Lago Maggiore), Леонкавалльо, Лір (Lear), Лєняно (Legnano), Лестер (Liecester), Лібія, Ліхтенштайн, Ліст (Liszt), Люрд (Lourdes), Лювр (Louvre), Ліон (Lyon), Маскані, Мекбет, Макіявеллі, Марсей (Marseille), Медічі, Мікельанджельо, Мільтон, Мірабо́ (Mirabeau), Моліер, Момзен, Мон-Блян (Mont-Blanc), Нансі (Nancy), Нютон (Newton), Ню-Йорк, Ніцше, Орлеан, Оксфорд, Петрарка, Потсдам, Прова́нс (Provence), Расін, Ракоці, Руссо, Рентген, Се́льсбере (Salisbury), Сарду́, Севр (Sèvres), Сегедін (Szegedin), Тибет, Тесальоніки, Торрічеллі, Улянд, Уругвай, Упсаля, Фінляндія, Фуко́ (Foukault), Чемберлєн (Chamberlain), Чімборассо, Шамісso, Ше́кспір, Шотляндія, Шафгавзен...

в) Славянські імена власні приймають форму, питому українській мові, н. пр.: Пушкин, Толстой, Жуковський, Тургенєв, Петербург, Міцкевич, Словацький, Залєський, Добровський, Палацький, Шафарик, Челяковський, Коляр, Прага, Берно, Білгород, Вук Караджіч, Загреб, Мікльосіч, Ягіч...

П р и м і т к а. Чужі імена власні відміняються в засаді згідно з правилами української мови, н. пр.: Італія, 2. відм. Італії і т. д., Еспанія — Еспанії.., Цезар — Цезара.., Гомер — Гомера, Геродот — Геродота, Вергілій — Вергілія — Вергілієви — Вергілієм, Ше́кспір — Ше́кспіра.., Ляпляс — Ляпляса.., Шіллєр — Шіллєра, Вагнера, Байрона, Нютона, Моліера, Штравса.., Корреджіо — Корреджія — Корреджієм.., Льондон — Льондону — в Льондоні, Берлін — Берліна — в Берліні, Едісон — Едісона, Петрарка — Петрарки, Данте — Данта і т. д.

Після прикметникової відміни відміняємо пр. великоруські прізвища на *ой*: Толстой — Толстого — Толстим.., Трубецкой — Трубецкого — Трубецким і т. п.

Чужомовні назви осіб, закінчені в 1. відм. на *-і* приймають у скісних відмінках українські закінчення: *-я, -еви*, і т. д., н. пр.:

Верді, Маскані, Галєві, Цвінглі.., твори: Вердія, Масканія, Торрічеллія, Галлєвія, Персія, Петефія, Ракоція, Баторія, і т. п.

Як що якоїсь чужої назви ізза своєрідного закінчення в 1. відм. одн. не можна в українській мові відміняти, то ставиться перед незміненою формою 1. відм. по можности хресне імя або якесь инше слово для відріжнювання відмінків, н. пр.: Твори Віктора Гюґо́, Дениса Дідро́, Альфонса Доде́, Фридриха Ніцше, Йогана Ґотліба Фіхте, Йогана Вольфганга Ґете (або: Ґетові твори), опера композитора Ґуно́, у місті Бордо́, Токіо і т. п.

Подібно не приймають українських закінчень і не відміняються чужі жіночі прізвища, н. пр.: Анна Поппер (не: Попперівна), Марія Едер (не: Едерівна), Ольга Фільц (не: Фільцівна), Сельма Лягерлєф, Сельма Курц, Рікарда Гух і т. п.

39. В документах уживаються зукраїнщені імена хресні, але не здрібнілі, н. пр.: Андрій (не: Андрійко, Андрусь, Андрунь), Антін (не: Антось, Антошко), Василь (не: Василько, Васько), Володимир (не: Володко...), Гнат (не: Гнатко), Григорій (не: Гриць, Гринь, Гринько, Грицько, Гриньо, Грицунь), Данило (не: Данилко, Данько), Дмитро (не: Дмитрик, Дмитрусь, Дмитруньо), Константин, Кость (не: Костик, Костуньо), Іван (не: Івась, Івасик, Іванко, Івасуньо, Іванцьо), Катерина, Катря (не: Катруся...), Лев, Лесь (не: Левко, Левусь), Марія (не: Марійка, Маруся), Микола (не: Миколка, Николка, Микольцьо), Михайло (не: Михась, Михань, Михайлик, Михаськó), Ольга (не: Оля, Олюня, Олюнька), Петро (не: Петрусь, Петрунь, Петрусик), Роман (не: Ромко, Романко, Ромцьо), Стефанія (не: Стефа, Стефця), Ярослав (не: Славко, Славцьо) і т. п.

40. При переписуванню (транскрипції) українських імен власних у чужих мовах латинськими буквами треба придержуватися чеської правописи, з деякими незначними змінами, отже:

укр.	в	=	лат.	v	укр.	ч	=	лат.	č
”	ж	=	”	ž	”	ш	=	”	š
”	и	=	”	y	”	щ	=	”	šč
”	ї	=	”	ji	”	дз	=	”	dz
”	й	=	”	j	”	дж	=	”	dž
”	л	=	”	l	”	є	=	”	je
”	с	=	”	s	”	ю	=	”	ju
”	х	=	”	ch	”	я	=	”	ja.
”	ц	=	”	c					

Приміри: Ševčenko, Kuliš, Hlibiv, Franko, Vynnyčenko, Halyč, Kyïv, Charkiv, Lviv, Dnipro, Dnister...

Мягкі українські шелестівки зазначуємо, де се доконче потрібне, апострофом над дотичними буквами, н. пр.: Fed'kovyč, Kos'ubyns'kyj...

Примітка. Жіночі прізвища на -ська не можна в чужих мовах писати з мужеським закінченнєм, отже: Olha Kobylans'ka (не: Olha Kobylans'kyj), Natalija Kobryns'ka (не: Kobryns'kyj) і т. п.

III. Великі й малі букви.

41. Великою початковою буквою пишемо:

а) перше слово кождого окремого речення після точки, окличника, питайника, по двоточці, якщо наводимо без зміни чужі слова, і також у поезії звичайно початок кождого рядка. Н. пр.: Народна приповідка каже: Крути, верти, мусиш умерти і т. д.

б) всі імена власні осіб, всякі імена божеств (християнських і поганських), назв свят, постів, народів, частин світа, держав, країв, областий, міст, сіл, садиб та їх мешканців, назви площ, улиць, гір, долин, лиманів, озер, морий, островів, півостровів, заливів, проливів, пустинь і т. и. Приміри: Іван, Петро, Орися, Шевченко, Іван Франко, Господь, Спаситель, Мати Божа, Богородиця, Великдень, Різдво, Петрівка, Пилипівка, Спасівка, Зевес, Атена, Українець, Поляк, Чех, Німець, Італієць, Америка, Азія, Україна, Німеччина, Галичина, Буковина, Волинь, Волинська губернія, Київ, Львів, Відень, Киянин, Львовянин, Угнівець, Яворівець, Галицька площа, улиця Стрийська, Купецький сад, Карпати, Альпи, Дніпро, Дніпрові пороги, Дністровий, Хаджибейський лиман, Дунай, Чорне Море, Балканський півострров, Босфор, Генуенський залив, Сагара, Гобі...

в) присвойні прикметники, утворені від імен осіб. Н. пр.: Шевченкові твори, Петрова хата, Василева книжка...

г) заголовки книжок, назви творів письменства, мистецтва, часописий, н. пр.: Кавказ (Шевченка), Мойсей (Франка), Гагілки (Труша), Світло і т. п.

У довших заголовках пишемо звичайно тільки перше слово великою буквою, хиба що в склад заголовка входять імена авторів, наукових товариств і т. и. Н. пр.: У грішний світ (Коцюбинського), Чорна рада (Куліша), В поті чола (Франка), Хиба ревуть

воли, як ясла повні (Мирного), "Як ми мертві воскреснемо" Ібзена, Записки Наукового Товариства ім. Шевченка і т. п.

г) Титули осіб, установ та урядів — у всяких урядових та офіціяльних письмах, а також заіменники та прикметники, що відносяться до осіб, до яких пишемо. Н. пр.: До Хвальної Управи Товариства Просвіта. Високоповажна Добродійко! Високоповажний Пане Директор! Маю честь заявити Вам, що... Дорогий Товаришу! Пишу Тобі... і т. д.

42. Малою буквою пишемо:

а) назви днів тижня і місяців: неділя, понеділок, вівторок.., січень, лютий, март...

б) прикметники, утворені від імен власних місцевостий. Н. пр.: київські тополі, волинські села, ямненський пісковець...

в) перше слово по двоточці при вичислюванню. Н. пр.: Маємо чотири пори року: весна, літо, осінь і зима...

IV. Писаннє слів разом і окремо.

Два або й більше слів лучимо на письмі разом тільки тоді, коли вони так тісно зрослися вже зі собою, що творять у нашій свідомості одну льогічну цілість. — А що не всі однаково відчуваємо ступінь відрубности складових частин ріжних того рода слів, тому дуже трудно уняти всі випадки в точні правила, чи писати такі слова разом, чи окремо.

Се зрештою справа маловажна, умовна, чистої технічної вигоди й прозорости або й привички.

43. Так пр. пишеться зворотний заіменник *ся* і скорочені форми дієслова *імити* = няти: *му, меш, ме, мемо, мете, муть* разом із попередним дієсловом, хоч ті слівця ще не затратили зовсім значіння самостійних слів, як се видко н. пр. у питанню: Як ся маєш, як живеш? (Котляревський) і т. п. Приміри: здається, боїться, крутиться, бавиться, питається, дивиться, проситься, боятися, зватися, проситися, сваритися, хвалитися; робитиму, робитиме, робитимеш, робитимуть і т. д.

44. Консеквентно треба писати разом із попередним дієсловом також частиці: *-сь, -би, -б, -же, -ж*, н. пр.: боюсь, молюсь, вони ходилиби, ходилиб, хотілаби, хотілаб, поборовсяб і я може, якби малось сили.., ходиже, ходиж, дайте спокій, бериж мене зі собою і т. п.

45. Безумовно разом пишемо:

а) зложені слова, що вкупі творять одно поняттє й один вираз, н. пр.: великдень, хлібороб, одностріи, Криворучка, Кривоніс, Покотигорошок, нісенітниця, ледащо, водохрещі, Богородиця, перекотиполе, кожемяка, синьоокий, бистроумний, правобічний, хтобудь, котрийнебудь, дехто, дещо, декотрий, деякий...

б) невідмінні зложені слова, головно прислівники, коли їх можна заступити якимсь іншим, незложеним синонімом. Н. пр.: довкола (кругом), надаремно (дарма), вранці (рано), досвіта (раненько), безліч (багато), себто (значить), навманя (сліпо), наборзі (швидко), натще (порожнє), нараз (нечайно), завидна (днем), знечевя (несподівано), докупи (разом), поблизу (близько), зроду (усе), щодо (відносно), всмак (смачно), подостатком (доволі, досить), наскрізь (цілком) і т. д.

Крім того пишемо разом ось які прислівники: вперед, назад, враз, вниз, вдолину, згори, догори і т. п.

46. П и ш е м о р а з о м і о к р е м о:

а) разом пишуться приіменники, що як приростки зрослися з другим словом в одно й можуть з ним відмінятися. Н. пр.: додаток, додатку, податок, податком, відділ, заспів, наперстоk, підбрехач, прохід, понеділок, прозорий, підхлібний, приступ, притиснути і т. и.

б) Колиж приіменники стоять при словах (іменах) у властивім значінню як приіменники, тоді, розуміється, пишуться окремо. Н. пр.: відчепися від мене, додай до того дещо, затужила за милим, засіли за столом, написав на машинці письмо, надбіг над ріку, під лісом піднялася мрака, наконець прийшов, взяв соли на конець ножа, присягався при розставанню і т. д.

в) окремо пишемо складові части зложеного прислівника, як що сполученнє не є тісне і приіменник можна лучити з такою самою формою, утвореною від ріжних прикметників. Н. пр.: по божому, по християнськи, по панськи, по німецьки, по давному, по одному, з панська, з німецька і т. и.

Сюди належать також нетісні сполучення, яких другої частини можна ужити окремо як прислівника. Н. пр.: на чисто, на довго, на ліво, на право, на пізнійше.., відтак при вичислюванню: по перше, по друге і т. д.

г) *чим що, як* пишемо окремо. Н. пр.: чим скоріше, чим раз, що рік, що тиждень, що ночи, як стій, як найкраще...

ґ) частицю *то* пишемо окремо у висловах, в яких "то" заховує ще значіннє заіменника вказуючого, н. пр.: сумно то було, як славно то було...

Але разом пишеться у висловах: ото, якто, кількожто, чомужто, будьто і т. п., бо тут "то" є вже тільки мовби наростком із злучника "то-то", який маємо прим. у вислові: "то сюди, то туди".

д) перечка *не* пишеться разом з наступним словом, коли вона з ним цілком зливається в одно. Н. пр.: неволя, невільник, нещирість, недуга, неміч, нерозум, неслава, непотріб, непевність, ненависть, небезпека, небезпечний, непевний, немудрий, неодин, непотрібно, непорушно, небаром, недалеко, немов, ненавидіти, непокоїтися, недосипляти, недоставати, зневіритися, знеохотитися...

Колиж перечка *не* відноситься до присудка, то пишеться окремо без огляду на се, чи присудком є дієслово, чи инша часть мови (іменник, прикметник...) Н. пр.:

Ще не вмерла Україна...:

Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани...

Не вмірає душа наша,
Не вмірає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля...

Хибаж я тобі не казав? Ой мамо, не можна нелюба любити. Теплий кожух, тілько шкода, не на мене шитий. Чи я в лузі не калина була, чи я в лузі не червона була?

Так само пишеться перечка *не* окремо, коли одну річ протиставимо другій, н. пр.: Не в Синопу, ... а у Царград до султана поїдемо в гості. Ой то не сива зозуленька закувала, не дрібні пташки защебетали — то Ярославна рано до схід сонця слізно ридала, словами промовляла... А матерніх гарячих сльоз... Не ріки, море розлилось...

47. Як що складові части якогось зложеного слова виявляють ще значну самостійність, то вставляємо поміж них розділку, н. пр. Чехо-Словакія, українсько-німецький словар, церковно-словянська мова, хліб-сіль, сяк-так, всього-навсього, раз-враз, кінець-кінцем і т. д.

V. Діленнє слів.

48. 1. Односкладових слів не можна ділити. Ділимо тільки дво- або більшескладові, по кождім складі, хочби він складався тільки з одної голосівки, н. пр.: часть, гість; о-бида, О-лена, а-ле...

2. У зложених або спристaвкованих словах розділюємо їх складові части, що даються легко розпізнати. Н. пр.: хлібо-роб, сно-вида, далеко-вид, стрім-голов, пройди-світ, сього-дня, без-ліч, сизо-крилий, чорно-окий, най-глубший, обо-вязок, за-ступити, роз-дати, без-зу-бий, наді-слати, ви-вчити, підо-шва, не-дбалий, ді-стати, ви-рвати...

3. Так само легко даються відріжнити деякі наростки від пня, особливо наростки: *-ка, -ко, -ний, -кий, -лий, -ливий, -ство, -ник, -ший, -ський, -нути*; закінченнє дієслова *-ти, -нути* і т. и., н. пр.: квіт-ка, хуст-ка, чверт-ка, бать-ко, лич-ко, бід-ний, яс-ний, лікар-ство, свар-ливий, страш-ний, бува-лий, корот-кий, віз-ник, біль-ший, украін-ський, козаць-кий, двиг-нути, вез-ти, нес-ти, несла, нес-ло, нес-ли...

4. Як що почуттє границі поміж складовими частинами слова, між наростком і пнем, зовсім затерлося, то ділимо слова по довільнім складі так, щоби при зустрічі кількох шелестівок перейшло до другого рядка лише тілько шелестівок, кілько їх в українській мові може починати окреме слово, н. пр.: о-бід, ро-зум, вио-бражениє, пу-стий, бри-тва, ле-дви, друж-ба, до-брий, кро-хмаль, лин-ва, ко-ждий, ві-сна, са-джа, ро-дзин-ки, ван-дру-ва-ти, муштра, скарб-ниця, вер-ства, жер-тва, цер-ква, зав-біль-шки, ві-стря, жер-тва, ле-дви, ко-сти, ви-ски...

П р и м і т к а. Групи *рв, рж* розділюємо, хоч є слова н. пр.: рвати, ржати, бо *р* тіснійше лучиться з попередною голосівкою, як із наступною шелестівкою, отже: пер-вак, пер-вина, дер-жати і т. и.

VI. Перепинні знаки.

Для більшої прозорости відділюємо від себе цілі речення або поодинокі части речення ріжними знаками.

А.) Цілі замкнені в собі та самі собою понятні (зрозумілі) речення відмежовуються: 1) точкою, 2) питайником, 3) окличником.

49. Точка (.) кладеться:

а) на кінци оповідних речень, що містять якусь повну думку, оповіданнє, опис і т. п., н. пр.: Світ не хата. Дурня всюди бють. Вечеріє, Стоїть село. Старого лиса тяжко зловити...;

б) по числівниках порядкових: 1. = перший, 2. = другий, 10. = десятий...

в) по скорочених словах, н. пр.: гл. = гляди, д. = добродій, д. = доктор і т. п. (пор. § 60).

50. Питайник (?) ставляється по дослівно наведенім, прямім питайнім реченню або також після поодиноких питайних слів, н. пр.: Чи чуєш? Чому ти сумний? Як? Що? Чому?

51. Окличник (!) пишеться по окликах або по цілих висказаних піднесеним голосом реченнях, що виражають наказ, біль, радість, подив, досаду, пересердє, жаль, бажаннє, насміх, глум, проклін і т. п., а також у заголовках промов, відозв, листів, н. пр.: Ах! Ох! Ой! Гей! Стій! Овва! Геть! Тихо будь! Ходи сюди! Яка шкода! О Господи! Добродію мій! Благаю вас! Ох, як се мені неприємно! Алеж бо то гарна річ! Ратуйте! Доле, де ти? — Нема ніякої! Шановна Громадо! Любі Родичі!

П р и м і т к а. Для зазначення здивування ставиться питайник і окличник побіч себе, н. пр.: Як?! Що?!

Б) Поодинокі части речення відділюються: 1. запинкою, 2. середником, 3. двоточкою.

52. Запинкою (,) відділюємо:

а) короткі головні речення рівнорядні, побічні речення від головних і побічні від побічних, о скілько зміст речення не вимагає инших розділових знаків, н. пр.: По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу. Старий заховавсь в степу на могилі, щоб ніхто не бачив, щоб вітер по полю слова розмахав, щоб люди не чули, — бо то Боже слово, то серце по волі з Богом розмовля...

б) речення скорочені або вставні, а також звороти рівновартні з побічними реченнями, н. пр.: Злість, кажуть, сатані сестриця. Се, на мою думку, так. Я, славити Бога, здоров. Ідучи зі школи, я загубив книжку. Зліталися сичі на полі, на роздолі, пожартувать, поміркувать.

в) рівнорядні частини стягненого речення, як що вони не сполучені злучниками *і, та, тай, або,* н. пр.: Чернець мій встав, надів клобук, взяв патерицю, перехрестився, чотки взяв... і за Україну молитись святий чернець пошкандибав. І дід і баба у неділю у двох собі сиділи. Маруся була і красива і розумна і зви-

чайна та щеж до того і смирна і всякому покірна. А я сяду тай заплачу, що я бідна сирота. Він бідний та ще до того дурний. Я або ти. Вона співає чудовим, тонким, рівним голосом...

г) 5. відмінок або який инший оклик у реченню, н. пр.: Хорони тебе Боже, мій сину, від нещастя. Ой, не гаразд, Запорожці, не гаразд вчинили, степ широкий, край веселий тай занапастили.

ґ) прикладку, н. пр.: Цвітка дрібная молила неньку, весну раненьку...

53. Середник (;) означає довше перепиненнє голосу ніж запинка, а коротше ніж точка і кладеться звичайно між довшими рівнорядними головними реченнями, н. пр.: Минув і рік, минув другий, козака немає; сохне вона, як квіточка, — мати не питає. Якби вона плавала в синьому морі рибкою, яб її шовковим неводом поняв; колиб літала пташкою, бувби золотим просом принадив; а тепер мушу питати: "Якого це батька дочка?"

54. Двоточку (:) пишемо:

а) перед дослівним наведеннєм чужої, прямої мови, що її звичайно зазначуємо наводовими знаками, н. пр.: Взяла зілля, поклонилась: "Спасибі, бабусю!" Мати каже: "Будьте, діти, чемні, а батько привезе вам з міста гостинця"...

б) перед вичислюваннєм ріжних річий, н. пр.: Чого тільки нема в тім городі: бураки, капуста, бульба, мак, рожі та всяка запашна травиця.

в) при докладнійшім поясненню того, що попереду сказано, н. пр.: Не та вже я стала: зледащіла, нездужаю і на ноги встати.

Крім того ужиємо ще ось яких перепинних знаків:

55. Пружка (—) означає наглий зворот думки в реченню, пропущені або протиставлені слова, та часто уживається також замісць наводових знаків, дужок, запинки, середника і т. п., н. пр.: Добра господиня — два городи, одна диня. Випєш — біжи, яко мога... Книги — морська глибина. Нараз — кроки. Іде. Вже його видко. Нагло — а було се полудне — ударив грім з чорної хмари. Не покоси — кладе гори.

56. Точки (три точки побіч себе ...) пишемо, коли реченнє недокінчене, думка перервана або коли виявляється глибоке почуттє, н. пр.: Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають... Москва... бори й сніги... і Єнісей... І покотились із очий на рясу сльози... У тій хатині, у раю — я бачив пекло...

57. Дужки (скобки) уживаються:

а) при поясненню якогось слова другим більше зрозумілим і тоді те пояснення кладеться в дужки, н. пр.: анархія (безладдє), табун (стадо коний), маяк (морська ліхтарня) і т. п.

б) при вставлених довших реченнях, н. пр.: І роботящий (бо всюди сироти — ледащо) у наймах виріс. І гавкає Рябко, щоб часом москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. Знаю тільки, що тверезий (бо вже ані вина, ні меди, ні оковита не пилися, сину!).

58. Наводові знаки (“”) кладемо, коли наводимо чужу думку, поодинокі слова, назви творів і т. п. Н. пр.: Батько каже: “Сину, збирайся, поїдемо орати”. Шевченкова “Тополя”. На сімнацятому році Марко прочитав “Кобзаря” і т. д.

59. Розділку (-) пишемо при діленню слова на кінци рядка та в слабо споєних зложеннях, н. пр.: Князь-гординя, жовто-синій прапор і т. п.

VII. Скорочення.

60. Загально знані слова й звороти можна ось як скорочувати на письмі:

Вп = високоповажаний
вр. = власноручно
гл. = гляди
гр. = гривня
гр. кат. = греко-католицький
д. = добродій
дд. = добродії
див. = диви
др. = доктор
заг. = загалом
і т. д. = і так далі
і т. и. = і таке инше
і т. п. = і тому подібне
карб. = карбованець
м. р. = минулого року
н. пр. = на примір, приклад
н. ст. = нового стилю
п. = пан
пор. = порівнай
пр. = приміром
П. Т. = “pleno titulo”
р. = рік
с. = сотик
св. = святий
с. є = се є
с. т. = себто
с. м. = сього місяця
ст. ст. = старого стилю
ст., стор. = сторона
тов. = товариш
Т-во = Товариство
т. зв. = так званий
т. зн. = то значить
т. є = то є
ур. = уродився
укр. = український

пп. = панове
пов. = поважаний
пом. = помер
ч. = число
чит. = читай і т. п.

Правописні правила приняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові. — Львів, 1922.

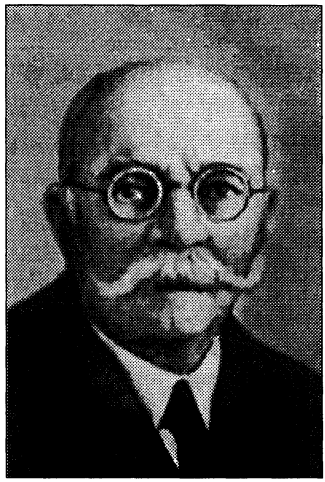

Євген ТИМЧЕНКО

(1866—1948)

Філолог, педагог, перекладач; дійсний член НТШ, член-кореспондент АН СРСР (з 1929); з 1918 р. — голова Постійної Комісії для складання історичного словника української мови при ВУАН. Автор праць із української морфології, діалектології; лексикограф. Є. Тимченко брав активну участь в процесі унормування українського правописного кодексу як член правописних комісій та учасник правописних нарад і дискусій.

Наведеною статтею вчений виступив із аналізом перебігу правописної полеміки, що точилася в українському суспільстві напередодні виходу проекту українського правопису (1926).

DESIDERATA В СПРАВІ НАШОГО ПРАВОПИСУ

Невдовзі мають відбутися наради в справі нашого правопису, що в теперішнім своїм стані несистематичности і непослідовности викликає справедливі нарікання в нашім громадянстві.

Коли справді має відбутись реформа, а не кластися латки на убогім жупані відомих "Правил", то учасникам нарад перш над усе треба погодитися на певних принципах реформи. Ці принципи мусять бути керуючим і міродайним чинником в переведенні дискусій і охороною перед тим, щоб ці дискусії не обернулися в боротьбу особистих уподобань та призвичаїнь з розвязанням питань мітинґово, більшістю голосів, без жадної системи, плановости та підставових умотивувань.

На наш погляд такі три принципи треба покласти в основу реформи, і всяку думу, що їм суперечить, треба згори відкинути без дискусії:

1. Кожному звукові (звуковому типові), належить щоб відповідала окрема літера, і щоб лічбі звуків дорівнювала лічба літер, инакше кажучи, щоб їх було не більше як звуків і не менше, і щоб одна літера не виконувала функцій другої.

2. В основі правопис має бути загально фонетичним, але в тих випадках, де ми діалектично маємо ріжні фонетичні варіанти, то віддавати перевагу тому, що удає правильну фонетичну еволюцію, а не є вислідом пізніших процесів анальогічних.

3. В правопису іноязичних слів віддавати знаками нашого письма як-найдостотніше їх вимову, коли на це дозволяють його графічні засоби, в противнім разі знаками, що найближче відповідають звукам того язика, що з нього запозичено слово.

З першим принципом вяжеться проблема нашої графіки. Чи нам залишатися й надалі при "гражданці", чи перейти на латинку? Лишаючись при "гражданці", повстає питання, як її найліпше пристосувати до нашої мови, згідно з виставленим принципом, що проти його маємо такі хиби в теперішній графіці:

На звуки **дз** і **дж** ми не маємо окремих знаків, звук **j (й),** то ховвається в лігатурах **я, ю** і в знаках **ї, є,** то виявляється в окремому знакові **й** (перед шелестівкою на початку і в середині слова та по голосівці в кінці слова). Літера **ь** не виражає жадного звука, а вказує тільки на палятальний відтінок попередньої шелестівки. Ту саму функцію виконують так само літери **я, ю, ї, є,** що разом з тим мають і другу функцію відзначати два звуки j + а, j + у, j + і, j + е, себ-то цілий склад. Ці їх дві функції не

що йно утрудняють графіку зайвими правилами, а мають ще й ті хиби, що

1. затемнюють морфольогічну суставність слова: **б'ю** або **бю, бою,** боїще = **бj-у, бoj-іще**.

2. спричинилися до відомої ріжноманітної умовности в означенні груп: губний + j (бja, бje, бjі, бjу, вja і т. д.), як це ми маємо в таких написаннях як **бя, бє, бю, вя, вю** і т. д., **б'я, б'ю, б'є** і т. д., **бъя, бъю, бъє**, навіть **бья, бьє, бью** і т. д., і нарешті

3. з науково-педагогічної сторони викликають надзвичайно шкідливе (з нього часом не можуть виборсатися навіть фахові фільольоги) змішування в свідомости літери зі звуком ба навіть зі складом через те, що знаки **я, є, ї, ю,** в теперішнім уживанні асоціюються цими трома моментами.

Лігатура **щ** править за літеру двом шелестовим звукам **ш** і **ч.**

Літера **і** виконує теж дві функції, то відбиваючи звук **і** (з колишніх **о, е, ѣ,** перед j і по j, та з **иjі** в наслідок стягнення) і звук **и** (на початку слова з винятком невідомо чому позиції перед **н**, в слові х**і**ба, та в випадках діалектичної анальогії: тін**і,** відомост**і,** і т. ин.).

Всі ці графічні недокладности і непослідовности дасться легко усунути в такий спосіб:

1. Для звуків **дз, дж,** приняти знаки сучасної наукової транскрипції.

2. Знак **щ** викинути.

3. Звук **j,** що відіграє в українськім, як і в инших словянських язиках таку важну і самостійну ролю, потрібує конче означення у всіх його позиціях спеціяльним знаком. Історично виробилося таке означення знаком **й,** модифікацією знаку **и,** хоч в інтересах зближення з латинкою, що у нас спостерігаеся з XVI віку, і ідучи за прикладом сербів, та маючи прецедент в графіці Драгоманова і проєктові М. Тулова (Филологическія Записки 1879, IV—V) можна б сміло упростити його в **j**, себ-то приняти модифікацію літери **і,** тим більше що лігатури **я, ю** постали з іа, іѵ, себ-то **і** перед голосівками виконувало функцію **j**. Таким чином замість теперішніх написань **я, моя, є, моє, її, його, Юрко, мою** можна б писати і просто і одноманітно: **ja, моja, je, моjє, jіjі, joго, Jурко, моjу.**

4. Що до способу відзначати палятальний відтінок шелестівки, то в цім питанні ми маємо досі два проєкти, оден Драгоманова, що на це вживав літери **ь: дьадьо, ньухати, тьагти, синье,**

день і т. ин.; другий М. Тулова, що перед голосівкою відзначав мякість шелестівки знаками **я, ю** і т. д., а перед шелестівками і в кінці слова значком ′; і пише сяје, ден′. В проєкті Драгоманова та перевага, що він дає на оден спосіб відзначати мякість шелестівки, тим часом як Тулов на два. За те Тулівський проєкт має ту перевагу, що не дуже порушує традиційні звички, а разом з тим знакам **я, ю, є, ї** надав тільки одної функції виражати мякість шелестівки перед голосівками **а, е, і, у,** щоб виразити ту мякість перед **о**, Тулов уживає знаку **ё** (кращеб уживати знаку **ö**, напр.: лöх).

Драгоманівський спосіб відзначати мякість шелестівки перед голосівками з винятком **о** у нас не прищепився. Причина цього лежить не тільки в забороні від рос. цензури, не тільки в тім, що ця система занадто порушала графічні звички, засвоєні так в російській школі, як і дотогочаснім українським писанні, і не тільки в тім, що бракувало впливового й багатого на засоби видавництва, що масою б своїх видань призвичаїло громадянство до нової графіки, а також і в естетичнім і утилітарнім моменті: часте написання знаку **ь** неприємно вражало око і тамувало самий процес писання.

Розвязати це питання здається нам що можливо в двох напрямках: в строго науковім, себ-то означувати мякість в оден спосіб у всіх позиціях, напр. значком ′, або компромісовим, але практично може догіднішім способом Тулова — перед голосівками **я, ю, є, ї, ö,** а перед шелестівками і в кінці слів значком ′, або навіть літерою **ь**.

5. Літери **и** треба б писати у всіх тих разах, коли вона відбиває давні звукі, що відзначалися знаками **и** і **ы,** а значить і на початку слів і в злучникові **і,** і в слові х**і**ба, і в формах родового, датного та місцевого відм. одн. і іменового та причинового множ.: печ**и,** відомост**и** і т. ин., а літери **і** писати тільки тоді, коли вона відбиває звук **і** з колишніх довгих **ê, ô, ѣ** перед **j** і по **j**, та в стягнених формах, одже піч — печ**и,** н**і**с — носа, д**і**д — діда, **ji**х, Рос**і**я, добр**і** з добриї. В графіці Желехівського слушно розріжнялося **і** з **о** і **ї** з **ê, ѣ,** бо перед **і** з **о** шелестівка не мягчиться, тим часом як перед **і** з **ê, ѣ** вона мяка. Тулов замість знаку **ї,** пропонував **і**, а замість **і** знак **ú**, і писав н**ú**с — носа і н**і**с — несла. З наукового погляду ці відтінки, що підносяться до двох цілком відмінних звуків і мають ріжні рефлекси в живій сучасній мові належало б заховати і в графіці нашій. Противники

цього вказують на ніби практичну недогоду, бо в деяких діалектах звуки **і** і **ї** помішалися в вимові; але викидом **ї** практичні трудности може й не усунуться, бо постане графічне плутання **і** і **и** в таких випадках як н**і**с — носа, с**і**ль — соли і т. ин.

Виходячи з другого принципу, гадаю, належить щоб у нашім правопису відбилася фонетична засада, як вислід історичної еволюції, напр., ми повинні писати: чорнобр**и**вий, тр**и**вога, др**и**жати, г**и**рло, гл**и**тати, а не чорнобр**і**вий, тр**і**вога і т. д. на тій підставі, що тут звук **и** розвинувся з складотворчих **р** і **л**, а не з **о** і **е** як гадає Лаїк прирівнюючи наші форми до росийських і даючи останнім примат.

Далі: через заник слабих **ъ, ь** в українськім постали нові групи шелестівок, що не їх було давніше, і вони мали свій одмінний розвиток. Так, коли через зникнення **ъ, ь** стикалися дві однакової артикуляції замкнені шелестівки, то вони упрощувалися в одну, напр.: **пjадесят, шісьдесят, девjадесят, з пjать десят, шісьть десят** і т. д.; **мjакиj, мнякиj** з **мjакъкии.**

Коли стикаються два спіранти близької (зубний і палятальний) або однакової артикуляції, і при тім другий спірант перед шелестівкою, то перший уподібнюється в артикуляції другому, а другий при тім зникає, напр.:

сьс, шьс>сь: руський з **русьский, міський** з **міськ**ий, а це з **містьский, товариський** з **товаришьский, чеський** з **чешьский, наський** з **нашьский** і т. ин. **зьс, жьс>зь: кавказький** з **кавказьский; вразький** з **вражьский, музтво (музьтво)** з **мужьство, мнозтво** з **множьство** (форми: **мужество, множество,** церковно-книжні). **Різдво** з **рожьство** через ступінь **розство>розтво>роздво** (**т** між двома голосними перейшло в голосний **д**). А в тім разі, як за другим спірантом стоїть голосівка, то звичайно він заховується, напр.: **ссати** з **съсати**.

Коли стикаються зубні, замкнений і спірант, то утворюється відповідний африкат; так, напр.:

тс (т′с′) > ц **(ц′)**: **багацтво** з **багатьство, багацько** з **багатьско, брацтво** з **братьство, діцький** з **дітьский, свіцький** з **світьский; дванацять** з **дванатьцять,** а це з **дванадьсять.**

дс (д′с′) > дз **(д′з′)** внаслідок асиміляції **с** попередньому **д**: **сусідзтво** з **сусідьство, сусідзький** з **сусідьский.**

Коли африкат **ч** себ-то **тш**, стикається з замкненим **т,** то утрачує перше **т** (себ-то замик), і група упрощується в **шт: пошт**ий з **почьтивий** (потштивий).

Група **ст** + шелестівка, з винятком груп **стр** (страх) і почасти **стк** з **стьк** (хустка, пустка, кістка, але невістка; в словах як пустка і т. д. **т** затримується певно під упливом форм споріднених: пустий, хустка і т. п.) упрощується в **с** + шелестівка, напр.: **скло** з **стькло, щасливий** з **щастьливий; пісний** з **пістьний, вісник** з **вістьник, шісьнацять** з **шестьнадьсять.**

Д зникає, як середній член тришелестової групи, з винятком груп **здр** і **здв** напр.: **кожний** з **кождьний, пізно** з **поздьно, милосерний** з **милосердьний.** В групі **здк**, під упливом споріднених форм **д** звичайно затримується, напр.: **гвіздка́** з **гвоздька́,** хоч діалектично **гвізка́.**

В зникає між двома шелестівками, напр.: **півтора** з **пів-втора** (полъвтора), **перший** з **первший** (пьрвьший), **черцю** з **червьцю, обjазати** з **объвjазати, зjалити** з **звjалити, обітріти** з **обвjітрити** (обвѣтрити), **звязати** з **зjазати,** а це з **съвjазати** і т. ин.

Л зникає в групах **слн, сльск,** напр.: **умисний** з **умисльний, Радомиський** з **Радомисльский.**

Н зникає в групах **знл, знк, рнц, рнч,** напр.: **боязливий** з **боязньливий, боязкий** з **боязнький, черця** з **черньця** (при **ченця**), **горця** з **горньця** (при **горнець**), **черчик** з **черньчик** (при **ченчик**).

Коли стикаються **с, з** з **ч,** або **ш, ж** з **ц,** або **т** з **ч,** або **ж, ч** з **ц,** то перший звук уподібнюється другому в артикуляції і діалектично в фонації. Уподібнення в артикуляції як загальноукраїнське, мусіло б увіти в правила правопису; напр.: **крашче** з **красче, вужче** з **вузче, jіжджу** з **jізджу, касці** з **кашці; нізці** з **ніжці, очче** з **отче, кацці** з **качці.**

Пом'якшення **ш, ж, ч,** що ми достерігаємо в деяких формах діалектично, не повинно б мати місце в правилах загальноукраїнського правопису.

Виходячи з третього принципу не слід би писати **ла, ло, лу,** в іноязичних словах запозичених пізніше XIV віку. Це тим, що наше **ль,** ближче до l ніж велярне **л,** а з другого боку і вухо українське приймає чуже l як **ль,** тим часом як російське як **л;** довід на це в людових запозиченнях з инших язиків, напр.: **блякавз, ляда, ляк, лямпа, лямпарт, плян, пляц, баляси, білет, шпалери, холера, льоник, льос, льох, люнт, люшня, плюндрувати, літера, публіка, ліберія, лібра, літра, салітра, баль, рашпель, дишель, шальвія,** і навіть **стодоля** при пл. stodoła, **паляц** (Чуб. II, 167) при пл. pałac.

Одже закінчуючи наші desiderata ми ще раз заакцентовуємо, що в нашім правопису мусять найти собі місце загально-українські фонетичні зявища. В правопису фором, що мають говірково ріжні варіанти, треба дати перевагу, на наш погляд тим, що удають фонетичний розвій, а не анальогічні утворення. Так, напр.: треба б дати перевагу формам: синов**и** проти синов**і**, печ**и** у всіх відмінках, де це **и** з колишнього **и** і т. ин.

Що ж до питання, чи писати **ся** разом з дієсловом, чи ні, то це питання графіки, значить цілком конвенціональне, річ графічних звичок: в цьому ми можемо піти або з усіма иншими словянами, або тільки з росіянами. Ідучи з росіянами, треба б вияснити, між иншим, як писати **годило б ся** чи **годилобся,** чи українець мусить переробляти свою форму цього виразу на подібну до російської: годилося б? [1]

Тимченко Є. Desiderata в справі нашого правопису // Україна. — Київ, 1925. — Кн. 4. — С. 188—192.

[1] Друковано правописом автора.

Сергій ПИЛИПЕНКО

(1891—1943)

Письменник і журналіст, відомий як засновник літературного угруповання "Плуг". Підтримуючи популярну в 20-ті роки XX ст. революційну ідею російського лінгвіста Миколи Марра про необхідність і неминучість майбутнього об'єднання всіх мов світу в єдину мову шляхом уніфікації письма й запровадження для всіх мов латинського алфавіту, С. Пилипенко опублікував латиницею "Odvertyj lyst do vsix, xto cikavyt'sja sijeju spravoju" (1923), у якому виклав свої погляди на можливі шляхи впровадження її в українську писемну практику. Цю ж пропозицію С. Пилипенко повторив під час обговорення проекту "Українського правопису" на Правописній конференції 1927 р.; його підтримали М. Йогансен та І. Ткачук, однак ця пропозиція на Конференції не дістала підтримки й була відкинута.

ODVERTYJ LYST DO VSIX, XTO CIKAVYT'SJA CIJEJU SPRAVOJU

Skilka raziv uže pidnosylasja sprava pro te, ščo vart bulo b zavesty v ukrajins'komu pys'mi latyns'kyj al'favit. Buly i sproby praktyčno perevesty cju dumku v žyttja — tak na Ukrajini Naddniprjans'kij, jak i Naddnistrjans'kij. Nahadaty pro ci spravy, jak takož pro jix ideologyčni pidosnovy, metu j zavdannja, bude dilom tyx, xto vidhuknet'sja na cej mij odvertyj lyst i viz'met'sja znov obmirkuvaty cju spravu. Meni ž osobysto žadalosja b til'ky postavyty pered šyrokymy kolamy dijačiv hromads'kyx, polityčnyx i naukovyx pytannja pro slušnist' rozvjazannja cijeji problemy same v naši dni stvorennja molodoji ukrajins'koji deržavnosty na bazi radjans'koho suspil'stva.

Meni zdajet'sja, ščo sprava cja stojit' majže dylemoju: teper čy nikoly. "Majže tak", bo tverdo perekonanyj, ščo unifikacija al'favitiv je nemynuča sprava — i to ne tak dalekoho majbutn'oho. XX storiččja maje cju problemu rozvjazaty razom iz velykoju socijal'noju perebudovoju. Ljudstvo maje odnakovo pysaty, aby men'še vytračaty času na oznajomlennja z ynšymy movamy. Ljudstvo maje ce zrobyty, aby spryjaty procesovi kopuljaciji mov i tvorennju jedynoji internacional'noji movy (lyše bahatoji na dijalekty terytorijal'ni j profesijni).

Xiba može xtos' zaperečuvaty, ščo zaderžannja vidminnoho pys'ma je akt nacional'noho vidhorožuvannja i pevna pereškoda dlja oznajomlennja z inonacional'nymy kul'turamy! Xiba može xtos' zaperečuvaty, ščo, nakoly dlja tak zvanyx "vyščyx" verstv suspil'stva navčatysja inonacional'nym transkrypcijam bulo zajvoju vytratoju času, tak dlja mas trudovyx se bulo b nadmirnoju roskiššu?

A same pered cymy masamy problema internacional'noho jednannja stojit', jak najaktual'niše zavdannja času — i najblyžčoho i, tym pače, dal'šoho — času komunistyčnoho budivnyctva. I xiba, zreštoju, ne latyns'kyj al'favit — z pevnymy vidminamy na razi toho čy ynšoho prystosuvannja — je najkraščym sposobom unifikuvaty jak najskorše i jak najzručniše pys'mo rižnyx narodiv?

Otož zapytuju: čy ne pora iznov obhovoryty cju spravu i, može, povoli uzjatysja do pidhotovky jiji realizaciji?

Znov vertajučy do dylemy: "teper čy nikoly", majemo skonstatuvaty, ščo kožen novyj rik maje uskladnjaty spravu i ščo til'ky v najblyžči roky vona mohla b buty perevedena v žyttja bez velykyx trudnoščiv. Poky my ne majemo solidnyx velykyx naukovyx prac', poky v sferi pidručnykiv obmežujemosja holovnym čynom počatkovoju školoju i til'ky dumajemo pro profesijnu, poky til'ky zasivajet'sja lan novoho radjans'koho pys'menstva — ce zrobyty ne tak važko. Za velykymy bahactvamy stvorenoho dosi škoduvaty osoblyvo ne dovodyt'sja, bo "bahactva" ci nadto sumnivni i u velykij pryhodi našym naščadkam ne stanut'. Ale skoro my dijsno zabohatijemo na velytens'ki štosy novyx vydan', skoro stvorymo rižnoridnu naukovu literaturu j zabezpečymo profesijnu školu, instytuty i texnikumy pidručnykamy — perexodyty do novoho al'favitu bude ščo razu trudniše. Škoduvatymemo za vytračenoju praceju. Bojatymemosja skladnoji reorganizaciji.

Otož — "teper čy nikoly!".

Dovodyt'sja, zvyčajna rič, obhovoryty i šče odyn bik spravy — vužčyj, a same: stosunky z Rosijeju (de, miž ynšym, ce pytannja takož ne ščo davno znymalos') i Halyčynoju.

"Moskvofily" hovorytymut' pro vidryv od najbil'šoju v teperišnij čas i najblyžčoji do Ukrajiny v usix vidnošennjax Radjans'koju Respubliky. Poprykatymut', može, j "samostijnycstvom", odhorožuvannjam od rosijs'koji kul'tury, toji kul'tury, ščo najperša maje kopuljuvaty z ukrajins'koju.

"Ukrajinofily" kryčatymut', navpaky, pro odhorožuvannja vid išče blyžčoji do nas Halyčyny i, do pevnoji miry "polonizaciji", jak možut' zustrity taku dumku de-xto na Naddnistrjanščyni i t. y., i t. y.

Vse ce j należyt' jak najdetal'niše i same teper obhovoryty razom iz možlyvymy projektamy majbutn'oji reformy. (Prykladom: čy znyzu, z počatkovoji školy jiji rospočynaty, a čy zhory, z vyščoji i perevahu toho čy ynšoho sposobu, polityčni j texnyčni; zarazom, dekretal'no, a čy povoli, paralel'no i porivnjannja z podibnymy reformamy v Nimeččyni, Japoniji, Serbiji, v Kavkaz'kyx narodiv i t. y.).

Maju nadiju, ščo z laskavoho dozvolu redakciji "Červonoho Šljaxu", jaka vmistyla cej mij "odvertyj lyst", zjavljat'sja tutož i vidhuky na njoho — i sprava tak abo ynak bude rozvjazana (jak "ynak", to, dumaju, til'ky tymčasovo, bo istorija vymahatyme svoho).

P.S. Pyšu cijeju transkrypcijeju, zovsim ne propagujučy imenno jiji, ale ščob pokazaty, jak lehko, navit' bez nijakoji zvyčky, rozbyratysja v nij, a, značyt', na razi potreby — j nazavše do čohos' podibnoho perejty.

S. Pylypenko.

Pylypenko S. Odvertyj lyst do vsix, xto cikavyt'sja cijeju spravoju // Червоний шлях. — 1923. — № 6—7. — С. 267—268.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС
(проєкт)
(1926)

У липні 1925 р. за ініціативою Ради народних комісарів УРСР та Народного комісаріату освіти УРСР було створено Державну правописну комісію, яку зобов'язали до 1 вересня 1926 р. укласти проект нового українського правопису й оприлюднити його для обговорення українською громадськістю як в радянській Україні, так і поза її межами.

"Український правопис (проєкт)", укладений на базі "Найголовніших правил українського правопису" (1921), опубліковано в серпні 1926 р. накладом 2000 примірників і розіслано у провідні українські наукові, освітні та громадські установи. Цей проект викликав бурхливу правописну дискусію в пресі. Обговорення його засад та правил відбувалося, зокрема, на сторінках наукового журналу "Україна" та в спеціально створеному додатку до газети "Вісти ВУЦВК"[1] *— "Український правопис. Дискусійний бюлетень". Крім того, для його остаточного опрацювання Народний комісаріат освіти скликав Правописну конференцію, що відбулася в Харкові 1927 р.*

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС
(проєкт)

ВІД ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ПРИ НКО ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

23-го липня 1925 року Рада Народніх Комісарів УСРР постановила:

---

[1] "Вісти ВУЦВК" — друкований орган Всеукраїнського центрального комітету, щоденна газета, що виходила в Харкові (1921—1941) та у Києві (з 1934). На сторінках "Вістей" висвітлювався перебіг правописної дискусії 20-х років XX ст. — *Упор.*

"1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: т.т. П. Солодуба, М. Яворського, А. Кримського, О. Синявського, С. Пилипенка, О. Курилової (Курило), Є. Тимченка, Г. Голоскевича, М. Йогансена, Є. Касяненка, А. Річицького, Н. Калюжного, М. Ялового, О. Попова, М. Грунського, В. Ганцова, М. Сулими, В. Бутвина, В. Коряка, М. Хвильового, С. Єфремова, Т. Секунди, С. Кириченка, І. Соколянського й О. Скрипника.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діялектів, принявши за основу "Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук", затверджені НКО УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участи у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціяльну конференцію для обміркування виробленого Комісією проєкта правил правопису".

1-го серпня того ж року Наркомос скликав організаційну нараду Комісії, де взяли участь т.т. О. Шумський, В. Бутвин, М. Йогансен, Н. Калюжний, Є. Касяненко, О. Попів, А. Річицький, О. Синявський, П. Солодуб, М. Яловий, П. Дятлів та з К и є в а — С. Єфремів, В. Ганцов, Г. Голоскевич, Т. Секунда.

Обміркувавши питання всебічно, Комісія одностайно визнала, що перед нею стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису, що взагалі сучасна літературна українська мова, як орган державних і громадських установ, школи й науки, потребує дещо більшої "стабілізації", більшої одноманітности, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування.

Таким чином, на організаційній нараді вирішено внести в план своєї праці не тільки чисто правописні питання, а й інші питання нормалізації літературної мови, а саме намічено опрацювати:

1. Правопис незмінної частини слова (корінь, наросток, приросток).
2. Закінчення відмінних слів.
3. Правопис чужих слів.
4. Власні ймення.
5. Пунктуацію.
6. Граматичну термінологію.

Крім того, вирішено за потрібне впорядкувати український альфабет і скласти словничок важких з правописного боку слів.

Окремим референтам — членам Комісії — доручено підготувати всі ці розділи й переглянути в спеціяльних підкомісіях, при чім у ці підкомісії кооптовано кілька нових членів і винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західньої України: акад. С. Смаль-Стоцького, акад. В. Гнатюка та д-ра В. Сімовича.

Наостанці обрано президію Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського. На секретаря Комісії призначено П. Дятлова.

З 11-го до 21-го листопада 1925 р. в Харкові відбувався з'їзд Комісії (1 пленум) і розглядав проєкти: В. Ганцова — *Правопис незмінної частини слова*, О. Синявського — *Закінчення відмінних слів* та *Пунктуацію*, О. Курилової — *Правопис чужих слів*, М. Сулими та М. Наконечного — *Власні йменння*. Переглянув також проєкт елементарної української *Граматичної термінології*, скомпонований з кількох проєктів — М. Йогансена, Л. Булаховського, Київської Комісії при Інституті наукової мови та М. Грунського.

Усі розділи правопису на цім пленумі Державної Комісії зазнали чималих змін, поправок, додатків.

У своїй цій праці Комісія виходила з засад у н о р м у в а н н я правопису й мови та можливого с п р о щ е н н я правопису, отже ніяких радикальних змін ні в графику (альфабет та інші знаки письма), ні в правопис не внесено. Комісія намагалась лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути розбіжність, що з'являється в наслідок боротьби в українській літературній мові різних діялектів, впливів, звичок.

Базою для унормування й спрощення служила т р а д и ц і я й п р и р о д а у к р а ї н с ь к о ї м о в и: встановляючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми, хоч, розуміється, увесь час оглядалася на живу мову в її різних діялектах та її історію.

Розглянувши ввесь матеріял, пленум Комісії доручив його зредагувати обраній редакційній трійці — А. Кримському, В. Ганцову та О. Синявському.

О. Синявський зводив матеріял Комісії, кодифікував його, укладаючи в один суцільний порадник, і потім (7.II—13.II 1926 року на 12 засіданнях у Києві) редакційна колегія у складі вищеназваних трьох осіб та кооптованого Г. Голоскевича (що йому на пленумі доручено скласти правописний словничок до порадника)

переглянула підготовлений проєкт, поробивши редакційні поправки та потрібні доповнення в дусі постанов пленуму.

І нарешті востаннє проєкт переглядався на 2 пленумі Комісії в Харкові 5—8 квітня цього 1926 р., де в проєкт знов унесено деякі зміни й поправки в напрямі спрощення правопису. Відбувся цей пленум під головуванням Народн. Коміс. Освіти О. Шумського при участі таких призначених і кооптованих членів Комісії: А. Кримського, С. Єфремова, О. Синявського, В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Йогансена, М. Сулими, Є. Касяненка, А. Річицького, М. Ялового, О. Попова, В. Бутвина, М. Хвильового, С. Пилипенка, С. Кириченка, І. Соколянського, Т. Секунди, Н. Калюжного, К. Німчинова, М. Наконечного, Л. Булаховського, Ф. Калиновича, В. Дем'янчука, Б. Ткаченка, М. Гладкого, С. Вікула.

Друкується цей проєкт для ознайомлення широких кіл — як спеціялістів-філологів, так і робітників слова, як от письменників, редакторів то-що, а надто педагогів-практиків.

Уваги з приводу його Комісія просить надсилати до ред. часопису "Вісти" (Харків, вулиця К. Лібкнехта, 11), де вони друкуватимуться в спеціяльному додаткові, або на адресу Комісії (Харків, вулиця Артема, 29, кімн. 25).

По 2—3 місяцях дискусії збереться 3-ій пленум Комісії (конференція) для остаточного перегляду й затвердження проєкту.

Квітень 1926 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ь.

Примітка 1. Апостроф (') в альфабет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *зя́вище* і *з'я́вище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в альфабеті, отже *то́пнути* стоятиме перед *ть*о́*пнути*, а між ними будуть слова на **тр**..., **ту**..., **тю**..., **тя**...

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в альфабет, отже такі слова, як *джерело́, дзи́ґа*, стоять у словникові під літерою **д**.

(С. 3—7)

<...> II
ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІННИХ СЛІВ

РЕЧІВНИК

Увага до таблиці відмін

§ 22. Зважаючи на закінчення речівників у називному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень ув інших формах однини й множини, усі речівники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать речівники всіх трьох родів, і речівники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти речівників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільности їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угрупування лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **дж** не буває в закінченнях **о** й **и**, а тільки **е** й **і** (*кни́гою — їжею, кни́ги — огоро́жі* і т. ін.). Що до речівників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме речівники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки що до вживання речівникових закінчень.

"Таблицю відмін" див. на 72—73 стор.

ОДНИНА

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді речівники чоловіч. роду

§ 23. 1. До твердих речівників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать речівники на **-г**, **-к**, **-х**, **-ґ**..., тоб-то такі, як *плуг, робітни́к, ґля́ґ, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, коц* (*Перетц, пала́ц, принц*... з чужих мов), *будз, міня́йло* й інші, а також на **-р**: *двір, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, ху́тір, папі́р, звір, осокі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхір, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, шар, інжи́р, куши́р, ка́чур, кушні́р, жо́вні́р, но́мер, бузуві́р, щур, те́нор, комуна́р, коміса́р, каси́р, акто́р, команди́р, бригади́р, інспе́ктор, дире́ктор, профе́сор, тротуа́р, семіна́р, тракти́р,*

мадя́р, кав'я́р, футля́р, та́ляр, фуля́р, монтаньяр, Абеля́р, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р (на **-яр** звичайно чужі слова).

Тверді речів. ніяк. р.

2. До твердих речівників ніякого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать речівн. на **-го**, **-ко**, **-хо**..., тоб-то такі, як *бла́го, я́блуко, добро́, гніздо́, залі́зо, пле́со, депо́* й ін.

Тверді речів. жін. р.

3. До твердих речівників жіноч. роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать речівн. на **-га**, **-ка**, **-ха**..., тоб-то такі, як *сму́га, шту́ка, заду́ха, дзи́ґа, тюрма́, сту́па, графа́, журба́, грома́да, погро́за, кукуру́дза, кару́ца* (**-дза**, **-ца** тільки в словах з чужих мов) й ін.

Мішані речів. чол. р.

4. До мішаної групи речівників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, вапня́р, тесля́р, фігля́р, смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, му́ля́р, повістя́р, газетя́р, бараня́р, повстя́р, воля́р, сідля́р* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. § 23_7.

Примітка. Речівники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові**, **-ом** (а не -еві, -ем): *сто́лярові, му́ляром* і т. ін.

б) Усі на **-ж**, **-ч**, **-ш**, **-щ**, **-дж**: *сторо́ж, слуха́ч, това́риш.*

Мішані речів. ніяк. р.

5. До мішаної групи речівників ніякого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать всі речівники на **-же**, **-че**, **-ще**: *ло́же, ві́че, прі́звище*...

Мішані речів. жін. р.

6. До мішаної групи речівників жіночого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) відносяться всі речівники (також і чоловічого роду) на **-жа**, **-ча**, **-ша**, **-ща**, **-джа**: *мере́жа, бу́ча, поро́ша, гу́ща, га́нджа, міхоно́ша.*

М'які речів. чол. р.

7. До м'яких речівників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать речівники на **-дь**, **-зь**, **-ль**..., тоб-то такі, як *ле́бідь, коло́дязь, учи́тель, кре́мінь, кара́сь, зять, їзде́ць, ґудзь, рій, Іва́сьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар**, **-ир**): *вівча́р, байка́р, госпо́дар, інвента́р, ві́втар, бляха́р, віспа́р, ли́мар, ворота́р, чобота́р, дима́р, бо́ндар, калама́р, пролета́р, секрета́р, цви́нтар, цар, кобза́р, багати́р, проводи́р, поводи́р, гузи́р, боби́р, упи́р* і т. ін. Пор. § 23_4.

М'які речів. ніяк. р.

8. До м'яких речівників ніякого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре**, **-ле**, **-це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-**, **-ат-**, **-ен-** і зде-

більшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обі́ддя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, вій'я* (цеб-то віййа́), *збіжжя, обли́ччя, підда́шшя, підза́мчя, розто́ржя, рі́щя, ли́стя, ві́стря, пі́р'я, ду́б'я, стру́п'я, безду́м'я, здоро́в'я* і т. ін. [2]); також *сі́м'я, мі́м'я, ви́м'я, по́лум'я, пле́м'я*.

М'які речів. жін. р.

9. До м'яких речівників жіночого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать речівники на **-ря**, **-дя**, **-зя**..., тоб-то такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, леге́ня, мату́ся, стаття́, робітни́ця, Га́ндзя, надія, сім'я́*...; також і чоловічого роду, як *суддя́, те́сля*.

Речів. ніяк. р. з наростками -ЯТ-, -АТ-, -ЕН-

10. До речівників ніякого роду ІІ відміни (див. § 22) належать:

а) Назви малих істот і речей, як *теля́, козеня́, гуся́, вутя́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, горща́, коліща́, горня́* (не плутати з речівниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Речів. жін. р. на приголосний

11. До речівників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 ІІІ відм.) належать такі, як *по́дорож, ніч, ро́зкіш, не́хворощ, кров, твар, мо́лодь, па́морозь, сіль, тінь, вісь, вість, міць*. Так само відмінюється й *ма́ти*.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі речівники однини мають закінчення **-у**, **-ю**, **-а**, **-е (є)**.

-У

1. **-у** мають речівники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко**, **-ик**, **-ук**, **-ок**: *ба́тьку, голу́бчику, ковальчуку́, си́нку, ко́ничку, конича́ньку*...

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж**, **-ч**, **-ш**: *му́жу, пого́ничу, това́ришу*...

в) Окремі речівники тверді: *ді́ду, та́ту, си́ну, сва́ту*.

-Ю

2. **-ю** мають речівники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 І відм. 3 група):

---

[2] За те, щоб писати в цій підгрупі не **я**, а **є** (*обіддє*...) з 24 членів Комісії стояли 3 категорично (Є. Касяненко, В. Дем'янчук і М. Яловий) та 2 ще не категорично, тоб-то й за **є** і за **я** (А. Кримський та В. Ганцов).

кобзáрю, ведмéдю, мíсяцю, князю, ковáлю, кóню, Івáсю, зя́тю, крáю.

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 І відм. 3 гр.) пестливі: *дóню, матýсю, Галúнцю, Марýсю* (і *Марýсе*)...

-О

3. **-о** мають усі без винятку тверді речівники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.): *Украї́но, сéстро, Гáнно, гайдамáко, бідолáхо*...

-Е (-Є)

4. **-е** мають речівники:

а) Усі жіночого роду не тверді, тоб-то І відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *дóле, зéмле, вдовúце, Кáтре, смéрте, нóче, твáре*...

Але: *мáти*.

Після голосних **-є**: *Марíє, збрóє*...

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *сóколе, лúсе, морóзе, грóме, Днíпре, Пáвле, Пéтре, вóвче, козáче, чумáче, лýже, ля́ше, пáрубче, воя́че* (від *воя́к*), *громадя́нине, нарóде*...

-Е, -Ю (-У)

5. Речівники чоловічого роду на **-ець** мають то закінчення **-е**, то **-ю**: *молóдче, крáвче, жéнче, хлóпче* (і *хлóпцю*), *нíмче* (і *нíмцю*), *зáйче* (і *зáйцю*), *удівцю́, злочúнцю, курцю́, перемóжцю*...

То **-е**, то **-у** мають і речівн. чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 І відм. 2 група): *тесля́ре* і *тесля́ру* і т. ін.

Ніякий рід

6. Речівники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Примітка. Лише зрідка речівники ніякого роду з наростком **-к-** приймають у кличній формі закінчення **-у** під впливом подібних речівників чоловічого роду: "*Ой сонечку-батечку, догоди, догоди*".

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини речівники мають закінчення **-а (-я)**, **-у (-ю)**, **-и (-яти, -ати, -ени)**, **-і (-ї)**.

-А (-Я)

1. **-а (-я)** мають:

а) Усі без винятку речівники ніякого роду І відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: *з села́, до ячменúща, з пóля, лиця́, роздорíжжя, клóччя, підзáмчя*...

б) Речівники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в називн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означують точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без бра́та, до хло́пця, з лиході́я, від коня́, проти со́кола, мете́лика...*; предмети: *коло плу́га, без но́са, з па́льця, до олівця́, димаря́, гвинта́...*; певні міри: *з га́рця, до пу́да, без карбо́ванця, арши́на, ме́тра, гра́ма, сі́чня, листопа́да, вівті́рка, ти́жня, мі́сяця...*

-У (-Ю)

2. **-у (-ю)** мають речівники чоловічого роду, коли вони означують поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні, ті, що означують одноманітну масу, середовище: *без ма́ку, з молоча́ю, до пе́рцю, від часнику́, проти наро́ду, пролетарія́ту, ми́ру, база́ру, бо́ру, всесві́ту, піску́, сні́гу, гно́ю, ме́ду, ква́су, льо́ду, тума́ну, цу́кру, тютюну́, ячме́ню, по́пелу, вогню́, дьо́гтю, льо́ну, жи́ру, горо́ху, ки́сню (ки́сень), во́дню (во́день)...*; безформні явища природи: *з ви́хру, від гро́му, до дощу́, без моро́зу, проти ві́тру, гра́ду, жа́ру...*; чинність, враження, душевний стан: *до почи́ну, без розбо́ю, від да́ру, з бо́лю, жа́лю, плачу́, ре́готу, гні́ву, стра́ху, сміху, ля́ку, су́му, до́тепу, за́паху, за́ходу, кло́поту...*; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: *без по́ступу, до по́буту, від ста́ну, проти по́ділу, зви́ча́ю, уря́ду, за́кладу, а́кту, фа́кту, сти́лю, ку́рсу, імперіялі́зму, комісарія́ту, університе́ту, колекти́ву, шта́бу, архіву, декре́ту*; також штучні слова (скорочення), як *до лікнепу* ("ліквідації неписьменности"), *з Раднаркому* ("Ради Народніх Комісарів"), *від Комунгоспу* ("Комунального господарства"), *коло Наркомосу* ("Народн. Комісаріяту Освіти").

-А (-Я) — -У (-Ю)

3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих речівниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *нема́ ка́меня* (= одніеї каменюки) — *нема́ ка́меню* (= будівельного матеріялу), *без листа́* (= одного листка) — *без ли́сту* (= листя), *з звіра* (= вовка, лисиці...) — *з звіру* (= звір'я), *без жо́лудя* (= одного плода) — *без жо́лудю* (= жолуддя), *без папе́ра* (= "справи" в канцеляр. значінні) — *без папе́ру* (= матеріялу до писання...), *від моро́зу — від Моро́за* (прізвище).

Підвести геть усі інші речівники чоловічого роду під норми що до **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік, вік, ра́нок*, родовий відмінок *ро́ку, ві́ку, ра́нку*, але *ве́чір — ве́чора*.

Так само від речівників-назов місцевостей, країв, річок, міст то-що родовий однини вживається то з **-у**, **-ю** (далеко частіше), то з **-а (-я)**: *з сте́пу, коло лі́су, без лу́гу, до горо́ду, край ста́ву, проти са́ду, майда́ну, я́ру, слі́ду, Сибі́ру, Туркеста́ну, Кавка́зу, Кри́му, До́ну, Ура́лу, Берлі́ну, Ло́ндону, Пари́жу, Ри́му, Нью-Йо́рку, Херсо́ну, Жито́миру, Коното́пу*, але *коло бе́рега, до кря́жа, біля горба́, з Ха́ркова, Черні́гова* (міста на **-ів** тільки так), *Остра́, Кам'янця́, Перемишля́, Ві́дня*. Здрібнілі ж звичайно тільки з **-а (-я)**: *з ярка́, до ліска́, біля ставо́чка, горо́дця, Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в називному відмінку: *Дніпро́ — з Дніпра́*).

Зрідка є винятки з вищенакреслених правил, напр., завжди *без хлі́ба, вівса́*, наперекір прав. 2.

Декотрі ж уживаються в обох формах: *без стида́ — без сти́ду, без сорома — без со́рому, до моста́ — до мо́сту, з двора́ — з дво́ру*.

-И

4. **-и** мають:

а) Усі речівники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *коло води́, без кни́жки*...

б) Усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *з ра́дости, без по́дорожи, до но́чи, від ро́зкоши, кро́ви, тва́ри, мо́лоди, па́морози, со́ли, тіни, Ро́си, артілі, мора́лі, ма́тери*...

в) Усі речівники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **-ат-**), **-ен-** (див. § 22 II відміна): *до теля́ти, горща́ти*... і слово *і́мени*.

-І (-Ї)

5. **-і** мають усі речівники жіночого роду м'які та мішані на **-жа**, **-ча**, **-ша**, **-ща**, **-джа** (див. § 22 I відміна 3 і 2 групи): *без до́лі, бу́рі, лиси́ці, са́жі, поро́ші, кру́чі, гу́щі*...

Після голосних **-ї**: *без надії, Марії*...

Що до чергування **о — і**, **е — і** (*Ха́рків — Ха́ркова, ка́мінь — ка́меня* то-що), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини речівники мають закінчення **-ові (-еві, -єві)**, **-у (-ю)**, **-і (-ї)**, **-яті (-аті, -ені)**.

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ)

1. **-ові (-еві**, після голосних **-єві**) мають:

а) Майже всі речівники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** І відм. 1 групи, **-еві** І відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *брáт**ові**, дýб**ові**, Михáйл**ові**, повістяр**е́ві*[3], *стóрож**еві**, слухач**е́ві**, товáриш**еві**, кущ**е́ві**, косар**е́ві**, ведм**е́деві**, учúтел**еві**, гóст**еві**, хлóпц**еві**, рóєві**, куріє́ві*...

б) Зрідка речівники ніякого роду І відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягня́т**кові**, теля́т**кові**, дитя́т**кові**, немовля́т**кові**,* навіть *лúх**ові**, вíйськ**ові**, свя́т**ові**, се́рц**еві**, сóнц**еві**...*

-У (-Ю)

2. **-у (-ю)** мають:

а) Майже всі речівники ніякого роду І відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *де́рев**у**, гніздý, селý, стóвпищ**у**, лиц**ю́**, облúччю, підзáмчю, знáнн**ю**...* (порівн. 1б).

б) Усі речівники чоловічого роду з закінченням **-ів (-їв)**, **-ов** у назив. відмінку: *Львів — Львóв**у**, Млíїв — Млíєв**у**, Драгомáнів — Драгомáнов**у**, Воробйóв — Воробйóв**у**, Ковалíв — Ковалéв**у**, Стеблíв — Стеблóв**у**, Чугýєв**у**, óстров**у**, болúголов**у**...*

Рідше це закінчення буває в речівниках, зазначених під 1а.

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ)

3. **-і (-ї)** мають:

а) Усі речівники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а**, **-я**: *сестр**і́**, жíнц**і**, дочц**і́**, свекрýс**і**, нос**і́**, гирлúз**і**, огорóж**і**, гýщ**і**, Марýс**і**, молодúц**і**, нóч**і**, рóзкош**і**, крóв**і**, твáр**і**, мíд**і**, пóвіст**і**, сóл**і**, прúязн**і**, бідолáс**і**, старшин**і́**...* Також *Мéкка — Мéцц**і*** і т. ін.

Після голосних та ' **-ї**: *надíї, Марíї, шиї, сім'ї́.*

б) Усі речівники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж**, **ч**, **ш**, **щ -ат-**): *теля́т**і**, курчáт**і**...* і в слові *íмен**і**.*

---

[3] Див. § $23_{4а}$ Примітка.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини речівники мають закінчення **-а (-я)**, **-у (-ю)**.

-А (-Я) 1. **-а (-я)** мають усі речівники чоловічого роду на приголосний та **-о (-ьо)**, коли вони означують живі істоти, а крім того можуть мати й інші речівники, означені в § 25_{16}: *за хло́пця, мете́лика...*, *на ду́ба, за олівця́, карбо́ванця, плу́га, каганця́...*, навіть *університе́та, декре́та* й ін.

-У (-Ю) 2. **-у (-ю)** мають усі речівники жіночого й чоловічого роду на **-а (-я)**: *на ра́ду, старши́ну, суддю́...*

Усі інші речівники (тоб-то всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми називного, але від слова "мати" знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини речівники мають закінчення **-ом (-ем, -єм)**, **-ою (-ею, -єю)**, **-ю**, **-ям (-ам)**.

-ОМ (-ЕМ, -ЄМ) 1. **-ом** мають усі речівники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі речівники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м'які речівники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 І відміна): *над сте́пом, під тягаро́м, за база́ром, перед бакаля́ром, село́м, повістяре́м* [4], *това́ришем, бича́м, бондаре́м, кобзаре́м, го́стем, хло́пцем, коне́м, сто́впищем, ві́чем, лице́м, татуне́м, по́лем, кра́єм, курі́єм...*

-ОЮ (-ЕЮ, -ЄЮ) 2. **-ою** мають усі речівники жіночого й чоловічого роду тверді, **-ею** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані речівники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 І відміна): *з сестро́ю, перед комо́рою, над міхоно́шею, за душе́ю, під кру́чею, гу́щею, їжею, земле́ю, до́лею, Ві́вдею, пі́снею, колотне́ю, судде́ю, статте́ю, рілле́ю, революці́єю, Марі́єю, збро́єю...*

Не плутати з прикметниками: *під си́ньою, над сві́жою...*, а також не скорочувати **-ою (-ею, -єю)** в -ой (-ей, -єй) див. § 38_4 Примітка 1 й 2.

[4] Див. § $23_{4а}$ Примітка.

-Ю

3. **-ю** мають усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над мóлоддю, пáмороззю, сíллю, тíнню, Рóссю, пáпороттю, мíццю, глибочíнню, смéртю, пóвістю, крóв'ю, твáр'ю, мáтір'ю, пóдорожжю, нíччю, рóзкішшю, нéхворощю, хáрчю, жóвчю*...

Що до **і** й **о** в таких випадках, як *пóвістю, пáмороззю*..., то див. § $7_{1д.\ 2в.}$.

-ЯМ (-АМ)

4. **-ям** мають усі речівники ніякого роду на **-я**, тоб-то як І відміни м'які (див. § 22 І відміна 3 гр.), так і ІІ відміни (див. § 22 ІІ відміна) не після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**: *з бадíллям, за безлáддям, над галýззям, за сміття́м, перед волóссям, дуб'я́м, пíр'ям, лушпáйям, підзáмчям, розтóржям, теля́м, голуб'я́м, горобеня́м, ім'я́м* (рідко *íменем*).

Після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** **-ам**: *з ведмежа́м, над курча́м, перед лоша́м, горща́м* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини речівники мають закінчення **-і (-ї)**, **-у (-ю)**, **-ові (-еві, -єві)**.

-І (-Ї)

1. **-і** (після голосних та ' **-ї**) мають:

а) Усі речівники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на водí, у руцí, на тíтці, по землí, при статтí, полúцí, крýчі, мерéжі, надíї, збрóї, сім'ї́, пóдорожі, пéчі, крóві, твáрі, мíді, пóвісті, мáтері, бідолáсі, міхонóші, суддí*...

Примітка. В прислівниках, витворених з речівників жіночого роду на приголосні, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *почáсти, восени́* або *увосени́* (порівн. *по осенí*).

б) Усі речівники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** **-ат-** — див. § 22 ІІ відміна): *на теля́тí, горща́тí*..., також у слові *íменí*.

в) Речівники чоловічого роду, переважно ті, що без нарості: *у байрáці, на язицí, при стóзі, на порóзі, в дýсі, лýзі, на пóверсі, кожýсі, горóсі, бéрезі, місяці, конí, зýбі, хрестí, котí, вóзі, óбразі, дóмі, дýбі, чóботі, рóці, хлíбі, ґрýнті, свíті, стовпí, листí, хвостí, пнí, днí, снí, лóбі, рóті, товáриші, пáльці, рéготі, налúгачі, молочаї́, трáвні, злóчині, камінцí, кáмені*... (див. іще 4).

г) Речівники ніякого роду тверді (див. § 22 І відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: *на селі́, у гнізді́, при я́блуні, в о́ці, молоці́, ву́сі, сло́ві, письмі́, чолі́, боло́ті, полотні́, в пальті́, у бюрі́, зо́лоті, добрі́, ма́слі, вікні́, багні́, дні, па́ливі, заступи́лні, това́ристві*..., а також речівники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 І відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці́, у яйці́, при кільці́, в де́нці́, плечі́, житті́, сміттí, гіллí, груддí*..., також: *на со́нці́, у мо́рі́, в по́лі́, го́рі́, се́рці́, вікóнці́, сто́впищі́, зга́рищі́, стано́вищі́, в пита́нні́, у збіжжі́, роздорíжжі́, карто́пли́нні́, прокля́ттí, обли́ччі́, в лушпа́йї́, у пір'ї́, розто́ржі́*... (див. іще 3).

-у (-ю)

2. а) **-у** мають переважно речівники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик**, **-ок**, **-ак**, **-ко**...): *на ко́нику, при гвіздку́, у мішку́, ба́теньку, в буди́нку, на ри́нку, бідаку́, пуче́чку, до́щику, ставку́, грабу́нку, жовтку́, у вíйську, на лíжку, у вíчку́, місте́чку, се́рденьку, горща́тку, яе́чку, видо́виську..., а також і деякі інші реч. чоловічого роду тверді: на воску́, в соку́, на снігу́, по моху́, у міху́, в полку́, слíду́, бору́, меду́, степу́, току́, шляху́, яру́, льоду́, знаку́*...

3. То **-у (-ю)**, то **-і** (після голосних **-ї**) мають деякі речівники чоловічого роду: *на роду́ — на ро́ді, в лісу́ — в лíсі, в гаю́ — в гаї́, у саду́ — у са́ді, у склепу́ — у скле́пі, на ставу́ — на ста́ві, на торгу́ — на то́рзі, в бору́ — в бо́рі, в капшуку́ — в капшуці́, в по́тягу — в по́тязі, на козаку́ — на козаці́, на чумаку́ — на чумаці́, на това́ришу — на това́ріші, на школяру́ — на школярí, на косарю́ — на косарí* (див. іще 4).

Також речівники ніякого роду І відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і (-ї)**, то з закінченням **-ю (-у)**: *на со́нці́ — на со́нцю, у мо́рі́ — у мо́рю, на по́лі́ — на по́лю, при го́рі́ — при го́рю, на се́рці́ — на се́рцю, у сто́впищі́ — у сто́впищу, на вíчі́ — на вíчу, в пита́нні́ — в пита́нню, у збіжжі́ — у збіжжю, в роздоро́жжі́ — в роздоро́жжю, на обли́ччі́ — на обли́ччю* (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у (-ю)** після прийменника **по**: *по Дніпру́, по дну, по сло́ву, по кожу́ху, по олівцю́, по я́блуку*...

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 4. **-ові (-еві**, після голосних **-єві)** мають речівники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на ба́тьк**ові**, при ко́ник**ові**, на бра́т**ові**, на това́риш**еві**, во́вк**ові**, кобзар**е́ві**, Корні́**єві**, у ру́х**ові**...*

Навіть речівники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: *на теля́тк**ові**, при дитя́тк**ові*** і т. ін.

(С. 36—46)

<...> III
ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ [5]

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л **§ 54.** Чужомовне *l* в українській мові в одних випадках передаємо як не м'яке, цеб-то **ле**, **ла**, **ло**, **лу**, **л**, в інших як м'яке, цеб-то **лі**, **ля**, **льо**, **лю**, **ль**.

Але, зважаючи на такі причини, як різні часи запозичення чужих слів, характер тих *l* у різних чужих мовах, нарешті шляхи запозичення не можна точно визначити геть усіх випадків і розрядів з **ла**, **ло** і т. ін., або з **ля**, **льо** і т. ін. Лише в деяких категоріях звукосполучення такі пишуться цілком послідовно.

ЛЕ 1. Сполучення *le* послідовно передаємо через **ле** (а не лє): *біле́т, гале́ра, гале́рі́йний, гале́рія, деле́га́т, еле́ктри́чний, кале́нда́р, коле́га, лега́льний, леге́нда, ле́кція, телегра́ма, телефо́н, холе́ра, Каледо́нія, Ле́мберг, Пале́рмо, Лена́в* і т. ін., але див. § 71.

ЛА, ЛО, ЛУ, Л— ЛЯ, ЛЬО, ЛЮ, ЛЬ 2. а) У чужих словах, що йдуть до нас із Заходу (незалежно від походження їх), особливо в словах грецького походження, переважно пишемо **ла**, **ло**, **лу** (здебільшого перед твердим приголосним) та **л** (в кінці складу):

α) **ла** — *аеропла́н, атла́нти́да, а́тла́с, бала́да, бала́нс, бала́ст, баци́ла, біпла́н, бу́лла, гала́нте́рія, гала́нтері́йний,*

[5] До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *база́р, галу́н, карто́пля, льох, ла́нтух, ли́цар, плуг* то-що. Тим-то й подані далі правила до них не стосуються.

гіпе́рбола, деклама́ція, капе́ла, кла́са, класифіка́ція, лабораторі́я, лабіри́нт, ла́ва, лавн-те́ніс, лаж, лагу́на, лаконі́зм, ландша́фт, лати́нський, лафе́т, макулату́ра, мензу́ла, нове́ла, номенклату́ра, обла́тка, пара́бола, парламе́нт, платони́чний, прокла́мація, протоплазма, схола́стика, фа́була, філантро́пія, фо́рмула, Ламартін, Платон, Калабрія, Ла-Манш, Мала́га, Мон-Блан та ін.

β) **ло** — *ало́патія, агломера́т, анало́гія, афоло́гія, балон, балотува́ти, блока́да, гло́бус, дипло́м, золо́гія, каталог, коло́квіум, коло́нія, колори́т, колори́тний, колоса́льний, ловела́с, ло́гика, ло́зунг, лока́вт, локомоти́в, ломба́рд, пролонга́ція, семасіоло́гія, терміноло́гія, філосо́фія, філологи́чний, фло́та, шаблон, Коло́мбо, Локарно́, Ло́ндон, Лонґфе́лло* та ін.

γ) **лу** — *блу́за, лу́за, лунати́зм, лу́па, лупана́р, Лувр, Поллу́кс* та деякі ін.

δ) **л** перед приголосними — *балко́н, Алта́й, Балка́ни, Далма́ція, далма́тика, Ба́лтика, Талму́д, Халде́я* та ін.

ε) **л** на кінці — *адмірал, арсена́л, арти́кул, бал* (= відзначення, але *баль* — бенкет), *бензо́л, бока́л, васа́л, генера́л, журна́л, ідеа́л, інтернаціона́л, капіта́л, капіту́л, кварта́л, ко́нсул, ма́ршал, меморія́л, мінера́л, оригіна́л, п'єдеста́л, порта́л, протоко́л, скандал, ти́тул* та ін.

б) Але іноді (особливо перед наступним м'яким складом) пишемо в цих позиціях і **ля**, **льо**, **лю** (**лю** завсіди з французьк. *lu* та німецьк. *lü* — пор. § 67), **ль**:

α) **ля** — *астроля́бія, вакуо́ля, віолонче́ля, за́ля, іспя́м, канделя́бр, ка́псуля, клявіш, клявіяту́ра, ля́біялізація, ляти́фу́ндія, ляфіт, паляталіза́ція, пляж, скаля, такеля́ж, шкарлятина* і т. ін.

β) **лю** — *абсолюти́зм, аглютина́ція, алю́вій, алюмі́ній, алю́ра, балюстра́да, валю́та, галюцина́ція, алю́зія, алюмінація, алюстра́ція, інфлюе́нца, лю́ес, люк, люмпенпролетаріят, люпін, люстри́н, перлюстра́ція, плюра́льний, по́люс, флю́гер, флюс, целюло́їд, целюльо́за, шлюз, шлю́пка, Лю́тер, Лютеція, Люцерн* та ін.

γ) **ль** — перед приголосними у сполученнях **аль** (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), **ель**, **іль**, **оль**, **уль**, **юль**: *альбатро́с, альбігойці, а́льгебра, альдегід, алько́в, алького́ль, алькало́їди, альмана́х, альт, альта́на, аль-*

хе́мія, а́льфа, альфабе́т (але *алфа́вит*), *альфре́ско, асфа́льт, база́льт, бальза́м, бухга́льтер, валькі́рія, вальто́рня, гальванізм, дальтонізм, девальва́ція, кавалька́да, кальвінізм, калькуля́ція, кальсо́ни, ка́льцій, мальтузія́нство, пальто́, скальп, фальсифіка́ція, фальцюва́ти, фальши́вий, Альбіо́н, Альжі́р, Альпи, Ґвадальківі́р; бельведе́р, ґве́льфи, дельфі́н, де́льта, ре́льси, фе́льдшер, фельдфе́бель, Мельпоме́на, Філаде́льфія, Це́льсій; більбоке́, гільдія, гільза, Вільсо́н, Шеффі́льд, Мільто́н, фі́льтр; вольт, декольте́, гольф, кольпорта́ж, фольклО́р; бульва́р, бульдо́г, вульга́рний, індульге́нція, консульта́ція, культу́ра, ультима́тум, у́льтра, факульте́т, Пу́льман, Фульто́н, адюльте́р* та ін.

б) **ль** на кінці — *автомобі́ль, ансА́мбль, акро́піль, бемо́ль, біно́кль, ве́кселЬ, ве́нзель, верміше́ль, водеві́ль, вуа́ль, да́ктиль, детА́ль, дуе́ль, інструмента́ль, каніте́ль, мора́ль, паро́ль, па́сквіль, педа́ль, спіра́ль, стиль, Верса́ль, Еміль, Жюль, Марсе́ль, Поль, СадУ́ль, Сенега́ль, Шарль* та ін.

М'яке Л

3. Послідовно м'яким **л** передаємо чуже *l* у таких комплексах:

а) **-лювати** — *анулюва́ти, апелюва́ти, гастролюва́ти, дестилюва́ти, ізолюва́ти, капітулюва́ти, протоколюва́ти, спекулюва́ти, титулюва́ти, формулюва́ти* і т. ін.

б) **-люція** — *еволю́ція, полю́ція, революція, резолю́ція, солю́ція* і т. ін.

в) **-ляндія** (у назвах країн) — *Голя́ндія, Гренля́ндія, Зеля́ндія, Естля́ндія, Курля́ндія, Лапля́ндія, Ліфля́ндія, Фінля́ндія, Ютля́ндія* і т. ін.

г) **-ляр, -лярний**... — *вахля́р, екземпля́р, окуля́р, циркуля́р, футля́р, соля́ріум, веля́рний, епістоля́рний, капіля́рний, поля́рний, популя́рний, титуля́рний, циркуля́рний* і т. ін.

ґ) **-лярія** — *канцеля́рія, маля́рія, Пантелля́рія* (острів) і т. ін.

д) **-ля́тор** — *акумуля́тор, асиміля́тор, вентиля́тор, ізоля́тор, компіля́тор, регуля́тор* і т. ін.

е) **-ляція** — *акумуля́ція, апеля́ція, артикуля́ція, асиміля́ція, вентиля́ція, ізоля́ція, капітуля́ція, маніпуля́ція, нівеля́ція, реля́ція, спекуля́ція* і т. ін.

є) **-льний** — *астра́льний, актуа́льний, бана́льний, ідеа́льний, радика́льний, скандА́льний, спеціА́льний, центра́льний* і т. ін. Пор. §§ $14_{2в}$ та 15_5 Увага 4.

ж) **-льоз, -льоза, -льозний** — *скрофульо́з, скрупульо́зний, туберкульо́з, фурункульо́з, целюльо́за* і т. ін.

Також у всіх вивідних від них словах: *акумуля́ційний, ґренля́ндець, актуа́льність, голя́ндський, канцеля́рський, компіля́торський, маля́рійний, маніпуля́нтка, спекулятивний* і т. ін.

Про **лі** з *li* див. § $62_{1г}$.

Чуже h — g

§ 55. Чуже *h* — *g* однаково передаємо нашим **г**: *агроно́мія, аге́нт, агіта́ція, егоїст, бра́вінг, генера́л, гегемо́нія, гігіє́на, гігроско́п, гангре́на, гімна́зія, гібелі́н, гекто́граф, геогра́фія, педаго́гіка, оригіна́л, фігу́ра, телегра́ф* і т. ін.

Але в чужих іменнях, прізвищах та географічних назвах (власні імена) одрізняємо на письмі **г** (= *h*) від **г** (= *g*): ***Го́тфрід, Густа́в, Ге́ргард, Ге́гель, Га́вптман, Гайм, Грі́г, Брю́ггe, Гюго́, Ге́те, Геттінге́н, Гаро́на, Арагóнія, Гвінея́, Чіка́го, Копенга́ген, Грана́да, Тегра́н*** (а не Тегеран) і т. ін.

Тільки ж у давно запозичених географічних назвах чуже *g* також передаємо літерою **г**: ***Галиле́я, Голго́та, Ри́га, Єгипет, А́нглія, Киргизія, Гру́зія, Гре́ція*** й ін.

Також у визвуці після приголосних у германських географ. назвах зам. **г** пишемо **г**, бо й у німецькій мові тут здебільшого *g* не чується: ***За́льцбург, Га́мбург, Ке́нігсберг, Ла́ндсберг*** і т. ін.

Примітка. У всіх вивідних словах додержуємося правопису первісного речівника (що до **г**): *копенгаґенський, ґвінеєць, геґельянство* і т. ін., але див. § $16_{2в}$.

Чуже Ф

§ 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): ***ф**акт, **ф**ранцу́з, **ф**о́рма, **ф**унт, **ф**а́брика, **ф**анати́зм, **ф**анта́зія, **ф**аховий, **ф**аміліа, **ф**унда́мент, **ф**отогра́фія, **ф**ілосо́фія, **ф**ілоло́гія, **ф**ундато́р, **ф**альши́вий, **ф**о́сфор, **ф**інанси, **ф**ерат, о**ф**іціяльний, про**ф**е́сор, ре**ф**о́рма, Гаммер**ф**е́ст, **Ф**авст, **Ф**ранція*** і т. ін.

Грецьке ϑ (th)

§ 57. Грецьке ϑ (*th*) передаємо через **т** (а не через ф): не тільки ***т**еа́тр, **т**еоло́гія, бібліоте́ка, **т**ео́рія, ме**т**о́да, а**т**еїзм,*** але ***па́**т**ос, е**т**е́р, ка**т**е́дра, мі**т**, ортогра́фія, ари**т**ме́тика, ди**т**ира́мб, логари́**т**м, е**т**іо́пський, Пі**т**аго́р, А**т**е́ни, Карта**г**е́на, Корін**т**, Ме**т**о́дій*** і т. ін.

Так само: ***Т**еофа́н, **Т**ео́дор, **Т**еодо́сій,*** але ***Фе́дір*** (рідше ***Хве́дір***), ***Т**имофій, **Ф**о́н*** (рідше ***А**тос*), ***Х**ома́*. Та коли ці ймення від-

носяться до людей Західньої Европи, то теж вживаємо **Т**ома́, **Т**еодор.

Грецьке β

§ 58. Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: **В**авило́н, **В**аси́ль, **В**арва́ра, **В**ізанті́я, **В**іфлее́м (юдейський), *херув**и́**м*, *си́**м**вол*, *дия́**в**ол*, *ам**в**о́н* (й *ам**б**о́на*); але як ці слова перейшли до нас з Заходу, то пишемо їх через **б**: *Ара́**б**ія*, ***б**азили́ка*, ***б**і́**б**лія*, ***б**і**б**ліоте́ка*, ***б**аза́льт*, *аля**б**а́стер*, **Б**акх, ***б**акха́нка*, ***б**акхана́лія*, ***б**ар**б**ари́зм*, ***б**а́р**б**ар* (і ***в**а́р**в**ар*), *Те́**б**и*, **Б**етлеге́м (в Америці).

С — З у чужих словах

§ 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: *Со́**с**фія*, *Васи́**с**ль*, *Нас**с**та́**с**ія*, *філо**с**о́**с**фія*, ***с**офіст*, *тео**с**о́**с**фія*, *про**с**о́**с**дія*, ***с**ема**с**іоло́гія*, *також* гек**с**а́метр, ди**с**енте́рія; *але фра́за*, *фа́за*, *ба́за*, *гіпо́те**з**а*, *баль**з**а́м*, *фі**з**ика*, *фанта́**з**ія*, *А́**з**ія*.

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтен**с**и́вний*, *ему́ль**с**ія*, *претен**с**ія*, *універ**с**ите́т*, *кару**с**е́ля*, але *през**у́**мпція* й под.

Еспанське *s* між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: Вене**с**уе́ла, *Вальпараї́о*, *Роса́ріо*, *Веласке**с**, **С**улоага.

Англійське w

§ 60. Англійське *w* і перед голосними передаємо через **в** (а не через у): **В**айльд (не Уальд), **В**айт (не Уайт), **В**елс (не Уельс), **В**і́тман (не Уітман), **В**і́клеф (не Уїклеф), **В**естмі́нстер (не Уестмінстер), *в**а**т*, *кіло**в**а́т* і т. ін.

Неподвоєні — подвоєні приголосні

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *а**к**умуля́ція*, *а**п**ара́т*, *а**с**имілюва́ти*, *бала́**с**т*, *белетри́**с**тика*, *гру́**п**а*, *жира́**ф**а*, *іди**л**и́чний*, *інтелектуа́льний*, *ко**м**у́на*, *су́**м**а*, *терито́рія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *а́**вв**а*, *баро́**кк**о*, *бру́**тт**о*, *бу́**лл**а*, *ва́**нн**а*, *ві́**лл**а*, *галл**о́**]*, *гее́**нн**а*, *до́**нн**а*, *модо́**нн**а*, *ма́**нн**а*, *мо́**тт**о*, *не́**тт**о*, *оса́**нн**а*, *ра́**вв**і* і деякі інші.

Що до чужих власних назов, то заховуємо подвоєний приголосний тільки тоді, як він чується в чужій мові (звичайно, між голосними). Тим-то пишемо: *Абе**с**і́нія*, *Гаро́**н**а*, *Брю́сель*, *Мюзе́та*, *Го́**ф**ман* (хоч пиш. німці Hoffmann), але *Ші́**лл**ер*, *Мю́**лл**ер*, *Ні́**цц**а*, *Андо́**рр**а*, *Анна́м*, *Едда*, *Ме́**кк**а*, *Ді́**кк**енс*, *Маро́**кк**о*, *Алла́х*, *Па́**тт**і*, *Та́**с**со*, *Ганновер*, *Страде́**лл**а*, *Га́**лл**ія*, *Ціммерман*, *Сіе**рр**а*, *Еде́**с**са*, *Ше**ффі**льд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *галліцизм* (від *Галлія*), *марокканець*, *шеффільдський* то-що, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андорський*, *едеський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже і

§ 62. Чужомовне *і* в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

І(ія, ієр, іу...)

а) У початку слова: *історія*, *імперія*, *ідея*, *інститут*, *Італія*, *Ісландія* і т. ін. Пор. § 3_2.

б) Після всіх пригол. перед голосн., при чім чуже *іа* передаємо через **ія**, *іе* — через **іє**, але *іи* — через **іу**, *іо* — через **іо**: *матеріал*, *історія*, *копія*, *Азія*, *соціялізм*, *спеціяльний*, *мініятюрний*, *паліятив*, *амоніяк*, *діялект*, *гіяцинт* і т. ін.; *авдієнція*, *гієна*, *кліент*, *пієтет*, *Трієст* і т. ін.; *тріумф*, *тріумвірат*, *радіус*, *консиліум*, *медіум*, *Кіу-Сіу* і т. ін. (хоч, звичайно, *гармоніювати*, *асоціювати*, *копіювати*...); *ембріон*, *геліотроп*, *біоскоп*, *соціологія*, *аксіома*, *Онтаріо* і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: *серійозний*, *курйоз*, *бар'єр*, *ар'єргард*, *кар'єра*, *прем'єр*, *п'єдестал*, *п'єса*, *п'яніно*, *Ф'юме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Ізраелі*, *Ільман*, *Тільман*, *Тімур*, *Зібер*, *Мазіні*, *Ціцерон*, *Россіні*, *де-Бюсі*, *Шіллер*, *Чімароза*, *Жід*, *де-Нанжі*, *Мікель*, *Філіппо*, *Прісціян*, *Ґотфрід*, *Едінбург*, *Сардінія*, *Тіроль*, *Кастілія*, *Тільзіт*, *Бразілія*, *Лузітанія*, *Абесінія*, *Мессіна*, *Сіцілія*, *Ляйпціг*, *Альжір*, *Чікаго*, *Вашінґтон*, *Цюріх*, *Мадрід*, *Брістоль*, *Бірмінгем*, *Вікторія*, *Гімалая*, *Пекін*, *Берлін*, *Мітава*, *Вінніпеґ*, *Ніцца*, *Піренеї*, *Мехіко*, *Хіва*, *Капрі*, *Нагасакі*, *Гаїті*, *Бріндізі*, *Поті*, *Сансусі* і т. ін. (інша річ *Анди*, *Воґези*, *Кордільєри* то-що — тут множина).

г) У всіх інших випадках після **б**, **в**, **г**, **к**, **л**, **м**, **н**, **п**, **ф**, **х**, крім зазначеного під 2а: *білет*, *вівісекція*, *гігієна*, *кіно*, *ліга*, *міт*, *нігілізм*, *пілот*, *офіціоз*, *архів*, *комуніст*, *утопіст*, *націоналіст*, *соціялізм*, *економіст*, *комунізм* і т. ін.

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Каїн*, *руїна*, *егоїст*, *Енеїда*, *прозаїк*, *прозаїчний*, *архаїзм*, *теїн*, *наївний*, *целюлоїд* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформува́ти, преісторичний, заінтересува́ти* і т. ін.

И 2. **и** в чужих словах пишемо:

а) Після всіх приголосних у наростках **-ик, -ика, -икум, -ичний**: *мето́дика, методи́чний, матема́тик, математи́чний, фізика, те́хник, те́хникум, те́хника, техні́чний, акаде́мик, академі́чний, пу́блика, публі́чний, педаго́гика, педагогі́чний, тро́пик, тропі́чний, гра́фик, гра́фика, графі́чний, бакхі́чний, філософі́чний, історі́чний, куби́чний, агрономі́чний, утопі́чний* і т. ін.

б) У загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**: *дире́ктор, методи́ст, тип, тира́н, університе́т, марксі́ст, пропозиція, ци́фра, енциклопе́дія, режи́м, масажи́ст, шифр, чичеро́не, речитати́в, експеримент, терорис́т* і т. ін.

Але в кінці слова **і**: *журі́, попурі́, колібрі́, парі́, гаракірі́, ефе́нді, мерсі́* [6].

Чужі еа, иа, іа, ие, ео і ін.

§ 63. Чужі сполучення *еа, иа* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя**: *іде́я, але́я, епопе́я, Психе́я, ста́туя, Ге́нуя* і т. ін., але *Бенуа́, Андре́а, Франсуа́* і т. ін.

В інших випадках сполучення *еа, иа* (франц. *oi*), а також завсіди *ао, оа, ае, ие, ое, ео, ии, ио* не змінюємо: *ідеа́льний, дуалі́зм, зуа́в, індивідуа́льний, вуа́ль, будуа́р, аксесуа́р, какао́, каолі́н, Фігеро́а, боа́, коаліція, фаетон, реакція, дуе́ль, поет, феодалізм, дуумвірат, індивідуум, віртуо́з* і т. ін.

Але: *проєкт, реєстр, геєна.*

Що до **ія, іє, іу, іо** з чужих *іа, іе, іи, іо*, то див. § 62_{16}.

---

[6] Цей § 62 на 2 пленумі викликав жваві дискусії, і принятий він лише незначною більшістю голосів. За цей проєкт із 25 член. Комісії подало голос 10 душ (А. Кримський, О. Синявський, М. Гладкий, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук, С. Єфремів, Ф. Калинович, А. Річицький, Т. Секунда, С. Пилипенко), за одноманітне передавання чужомовного *і* (або послідовно через **і** або через **и**) подало 7 душ (О. Шумський, В. Бутвин, О. Попів, М. Сулима, Б. Ткаченко, М. Йогансен, І. Соколянський), за послідовне **і** (тоб-то писати *тіп, діректор*...) подало 4 душі (С. Вікул, Є. Касяненко, М. Хвильовий, М. Яловий), за те, щоб писати або послідовно **и** (тоб-то не тільки *тип*..., а й *министр, бисквит*...), або ж як у проєкті, подало 3 душі (В. Ганцов, М. Наконечний, К. Німчинів) і нарешті 1 голос (С. Кириченко) за послідовне **и**.

Грецьке η

§ 64. Грецьке η в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополі́т, псалти́р, Яри́на, Дмитро́*, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е**: *летаргі́я, крите́рій, телегра́ф, систе́ма, атле́т, оркестра, аритме́тика, бібліоте́ка, гегемо́нія і т. ін., а так само Ате́ни* (не Афини), *ете́р* (не ефір), *амнести́я* (не амністія), *магне́т* (не магнит), *хе́мія* (і альхе́мія) і т. ін.

Чуже е в початку слова

§ 65. На початку слова е в чужих словах передаємо через **е** (а не є): *Євро́па, європе́йський, Евпато́рія, Ефра́т (не Євфрат), епіде́мія, епізо́д, евакуа́ція, его́їзм, експеримент, е́тика, есте́тика, ефе́кт, етногра́фія, ене́ргія, еконо́мія, еква́тор, Еспа́нія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови **є**: *Євге́н, єретик* (із *αἱρετικός*), *Єги́пет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Франц. eu, німецьке ö, англ. u

§ 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закритому складі) передаємо через **е**: *Гарфлер, Сент-Бев, Тепфер, Ґете, Шлецер, Бернс, Дефферін* і т. ін.

Франц. u, німецьке ü

§ 67. Французьке *u* та німецьке *ü* передаємо через **ю**: *Бельвю́, бюро́, бюдже́т, бюст, вестибю́ль, жюрі́, купю́ра, меню́, ноктю́рн, нюа́нс, увертю́ра, Жюль Верн, бю́ргер, Дю́ринґ, Дюсельдо́рф, Любек, Мюнцер, Шюц* і т. ін. — пор. § 54_{26}.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах

§ 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **ґ**, **к**, **х**, **р**, **ж**, **ч**, **ш** перед йотованими голосними: *мар'я́ж, суб'є́кт, об'є́кт, Барб'е́, Жюр'є́н де ла Грав'е́р, К'ю, Руж'е́, Кюв'е́, В'єн, П'емо́нт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйонде́лло* і т. ін. Див. іще § $62_{1б}$ та §§ 6 і $15_{1, 2}$.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбе́р, д'Ану́нціо, д'Ако́ста, О'Конне́ль, О'Конор* і т. ін.

НЬЙО, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах

§ 69. Після **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйо́н, мільйо́н, компаньйо́н, павільйо́н, медальйо́н, мільяр́д, коньяк, ві-*

ньє́та, алья́нс, марсельє́за, рельє́ф, імбро́льйо, пеньюа́р, адьюта́нт, адью́нкт, коньюнкту́ра, Тальйо́ні, Севіньє́, Тьєр, Валья́н, Ґарньє́, Вальядолі́д, Тардьє́, Севі́лья, Мольє́р, Ґотьє́, Колі́ньї, Лавуазьє́, Жюсьє́ й ін. Також: *акомпаньюва́ти*. Але див. § 68.

Дифтонг au, ou, eu

§ 70. Дифтонг *au* й *ou* передаємо через **ав** і **ов**: ***Ав**густ, **Ав**стрія, **ав**дито́рія, **ав**діє́нція, **ав**то́граф, аргона́вт, **гав**птва́хта, гла́вберова сіль, лока́вт, бра́внінг, **пав**пери́зм, **рав**т, фа́вна, **Фав**ст (не Фауст), Га́вптман, **Пав**лі, **Пав**льсон, Штравс, Макс Нордав, **Ав**стерліц, **Гав**ф, Ґавс, **Кав**тський, Бічер-Стов, Бернард Шов* і т. ін.

А також звичайно ***Аве**, **Ав**ербах, **Бав**ер, Шопенгавер, Ґебавер, **Тов**ер, **Сов**ер* і т. ін. [7]

Дифтонг *eu* передаємо через **ев**: *невраcтені́я, невроло́гія, невтра́льний, невтраліте́т* і т. ін., але нім. *eu* через **ой**: *Нойман* (Neumann), ***Ой**тінґ* (Euting) і т. ін., також *Фоєрбах* (Feuerbach).

Німецьке ei

§ 71. Німецький (германський) дифтонг *ei* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після **л — яй** (а не ей): ***Ай**нштайн, **Ай**хенвальд, **Вай**нгольд, **Гай**не, га́йзер, **ляй**бгва́рдія, **ляй**тмоти́в, **Ляй**бніц, **Ляй**пціг, Шва**й**царія, Шта**й**нталь, Шля**й**хер, Фан **Вай**к, Фан **Дай**к, **Рай**н, **рай**нва**й**н, портва́йн* і т. ін.

Французьке -eur, -aire

§ 72. Французькі наростки *-eur, -aire* в речівниках чоловічого роду передаємо через **-ер**: *акціоне́р, антрепрене́р, гуверне́р, контроле́р, мароде́р, місіоне́р, монте́р, парламенте́р, партне́р, режисе́р, резоне́р* і т. ін.

Так само: *офіце́р, інжене́р*, але *дезерти́р, каси́р, гренади́р, бригади́р, команди́р, кіраси́р*.

Згідно з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *акто́р, до́ктор, інстру́ктор, репети́тор* і т. ін. (як також *секрета́р, нота́р* то-що).

Закінчення -ТР, -ДР

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр**, **-др** (а не -тер, -дер): *арео́метр, баро́метр, гігро́метр, гекса́метр, дія́метр, динамо́метр, термо́метр, бурмі́стр, магі́стр, міні́стр,*

[7] Писати *Аве*, а не *Ауе* і т. ін. постановлено на 2 пленумі незначною більшістю голосів.

реє́стр, семе́стр, секве́стр, теа́тр, центр, пюпі́тр, цилі́ндр і т. ін. [8]

Г перед голосними у початку слова

§ 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно заховуємо придихове **г**: *га́рфа* (частіше *а́рфа*), *Гела́да, гісте́рія, гістери́чний, гомо́нім, гієрогліф, гіпохо́ндрія, готе́ль, гу́мор, гело́ти, гагіогра́фія, галяба́рда, гебра́їка, галло́, Ганніба́л, Гамілька́р, Гадріян* (рим. імпер.).

Але: *істо́рія, ангáр, омáр.*

РІД У ЧУЖИХ РЕЧІВНИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих речівниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх ув українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських речівників. Так напр., всі речівники латинського походження на **-ум** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенаро́дній референ́дум, університе́тський коло́квіум, мемора́ндум, фо́рум, по́діум* і т. ін., або такі, як *декада́нс, алья́нс, префера́нс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі речівники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність що до роду становлять лише ті речівники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. речівниках мають речівники й чоловічого й жіночого роду (*кінь — тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *алько́в* чи *алько́ва*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку що до роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі речівники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як речівники ніякого роду слова: *а́вто, бюро́, депо́, кіно́, мо́тто, пальто́, п'яні́но, трюмо́, са́го, ци́церо.* Зовсім не відмінюються такі слова:

1. а) Усі на **е**, **є**, як от: *купе́, негліже́, декольте́, турне́, кольє́, шосе́, Га́йне, Туапсе́* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *по́ні, комі́, ра́ві, По́ті* і т. ін.

[8] На 1 пленумі незначною більшістю голосів ухвалено було писати *театер*, і т. ін.; на 2 знов незначною більшістю постановлено писати без **е**.

3. Усі на **у**, **ю**: *какаду́, кенгуру́, інтерв'ю́, Анжу́, Лупуле́ску* і т. ін.

4. *бру́тто, не́тто, по́рто, со́ло, трі́о, фра́нко, ло́ко, са́льдо, інко́гніто, ра́діо* (від *ра́діо* можливо й *радіо́м*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золя́, Іпсіланті, Каподістрія*, див. § 80.

IV
ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРІЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим-то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище речівник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Шевченко, Ніс*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде або той самий речівник, звичайно, невідмінний, як от напр.: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, Марія Шевченко, до Марії Шевченко, товаришка Ніс, товаришці Ніс* то-що, або ж, згідно з законами української народньої мови, прикметник від тих речівників з наростками **-ова**, **-ева**, **-єва**: *Чубова, Чубової, Чубовій, Шевченкова, Шевченкової, Шевченковій, Носова, Носової, з Носовою* то-що — див. § 20_{26}[9].

Примітка 1. В офіційних документах поруч жіночого прізвища на **-ова, -ева, -єва** можна писати й відповідне невідмінне (чоловіче) прізвище, звичайно, в дужках, напр.: *Марія Голубова* (*Голуб*), *Катерина Носачева* (*Носач*), *Ганна Палієва* (*Палій*) і т. ін.

---

[9] Ця норма вживання жіночих прізвищ від речівників чоловічого роду (рівноправність невідмінних прізвищ і відмінних на **-ова**, **-ева**, **-єва**) принята 15 голосами супроти 7, що обстоювали за тим, щоб були прізвища тільки відмінні (*Ганна Чубова* і т. ін.). Це були: А. Кримський, С. Єфремів, О. Синявський, В. Ганцов, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук і Ф. Калинович. Вважаючи постанову більшости за невідповідну до української мови, О. Синявський зрікся був далі редагувати проєкт правопису й лише після настирливих домагань Комісії м у с и в редагувати.

Примітка 2. В народній мові прізвища осіб жіночої статі мають іще такі закінчення: **-івна**, **-ївна** (для дівчат — *Морозі́вна, Чубі́вна, Палії́вна* і т. ін.), **-ка** (для заміжніх відповідно до чоловічих на **-ич** — *Антоно́вичка* і т. ін.) та **-иха**, **-їха** (для заміжніх і старих жінок — *Морози́ха, Кочубе́їха* і т. ін.). Цих прізвищ уживається в неофіційних випадках.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
Степовий	*Степова*
Задорожній	*Задорожня*
Гаврилів	*Гаврилова*
Ковалів	*Ковалева*
Паліїв	*Палієва*
Кузьмин	*Кузьмина*
Надіїн	*Надіїна*

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов**, **-ев**, **-єв**, **-ів**, **-їв**: *Соколовський, Котляревський, Гаєвський, Зіньківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів**, **-їв**, а решта з'явилась під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський**, **-евський**, **-євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище речівник з закінченням на **-а**, **-я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр. *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін.

Примітка: У народній мові жінки не мають прізвищ-речівників на **-а**, **-я**, а вивідні від цих речівників прізвища-прикметники на **-ина**, **-їна**: *Сивошапчина* (від *Сивошапка*), *Стодолина* (від *Стодоля*), *Верещажина* (від *Верещага*) і т. ін.

2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова**, **-ева**, **-єва**, то чоловіче прізвище від нього буде той речівник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалася *Морозова*, то для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз, Андрієнкова — Андрієнко, Шевцева — Швець* і т. ін. Порівн. 1а.

Але коли жіноче прізвище прикметник на **-ова**, **-ева**, **-єва**, що в основі має чоловіче й м е н н я (*Петро, Іван, Гнатко* і

т. ін.), то чоловіче прізвище від такого прізвища буде на **-ів (-їв)**, напр.: син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Іванової — Іванів, Миколаєвої — Миколаїв* і т. ін.

б) Коли в жінки (матери) за прізвище править інший прикметник жіночого роду (крім на **-ова**, **-ева**, **-єва**), то чоловіче прізвище буде той сам прикметник з закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий, Чернявська — Чернявський, Кузьмина — Кузьмин* і т. ін. Порівн. 1б.

в) Речівникові жіночі прізвища на **-а**, **-я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. Пор. 1в.

Увага. Син від батька, а дочка від матери переймають прізвища без ніяких змін: батько *Мороз* і син *Мороз*, мати *Скоробагатькова* й дочка *Скоробагатькова* і т. ін.

Примітка. В народній українській мові, взагалі в неофіційних випадках буває, що син до свого повноліття носить батькове прізвище з додатком **-енко**, **-єнко**, напр., батько *Бондар* — син *Бондаренко,* батько *Бурлій* — син *Бурлієнко* і т. ін.

Як відмінюються прізвища

§ 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів**, **-їв**, **-ин**, **-їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як речівники, напр.:

Однина

Наз.	*Гаврилів*	*Бутвин*
Кл. ф.	*Гаврилів*	*Бутвине*
Род.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Дав.	*Гаврилову* (не Гавриловому)	*Бутвинові* (або *Бутвину*)
Знах.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Орудн.	*Гавриловим*	*Бутвином*
Місц.	*при Гаврилову*	*при Бутвині* (або *Бутвинові*)

Множина (для всіх родів)

Наз. Кл.	*Гаврилови* (не Гаврилові)	*Бутвини́* (не Бутвині)
Род.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Дав.	*Гавриловим*	*Бутвинам*
Знах.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Орудн.	*Гавриловими*	*Бутвинами*
Місц.	*при Гаврилових*	*при Бутвинах*

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, речівникові — як речівники, напр.: *Марія Петрова, у Марії Петрової, з Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко, Івана Лободюченка, з Іваном Лободюченком, Іванові Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 79. Російські, польські, чеські й інші слов'янські прізвища віддаємо на письмі, зважаючи на етимологичну спорідненість їх із прізвищами українськими: прізвища, етимологично й своєю конструкцією близькі до українських, більше принатурюємо до україн. мови, ніж прізвища інші. Проте, деякі елементи таких прізвищ (напр., деякі закінчення), споріднені з українськими, послідовно передаємо в українській формі.

Найважніші правила що до правопису цих слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю

1. Після приголосних **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** перед йотованими голосними ставимо **ь**, після інших приголосних — апостроф (пор. §§ 68—69): *Ульянів, Васильїв, Ільїн, Третьяков, Дьяконів, Ананьїв, Афанасьїв, Полозьїв, Григор'їв, Зінов'їв, Прокоф'їв, Лук'янів* і т. ін.

Перед **йо** звичайно апострофа не ставимо: *Воробйов, Соловйов, Муравйов.*

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева, Пясецький* (*Piasecki*), *Пяст,* пишемо без апострофа.

Г — Г

2. Російське, сербське й болгарське **г**, польське й ін. **g** передаємо в прізвищах українським **г**: *Говорів, Григорович, Цегельський* (*Cegielski*), *Ягич* і т. ін.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ

3. Закінчення російських прізвищ **-ский**, **-цкий** (також **-ской**, **-цкой**), польських **-ski**, **-cki**, чеських **-ský**, **-cký** передаємо українськими **-ський**, **-цький**: *Соболевський, Александровський, Троцький, Трубецький, Ходський, Донський, Твардовський, Кринський, Ржепецький, Добровський, Палацький* (*Palacký*) і т. ін.

-ИЧ 4. Закінчення російських прізвищ **-ич**, польських **-icz**, сербських **-ић** то-що передаємо українським **-ич**: *Серафимович, Чистович, Засулич, Міцкевич, Караджич, Міклошич, Ягич* і т. ін.

-ИН, -ЇН 5. Закінчення російських прізвищ **-ин** передаємо українським **-ин** (після голосних, **ь** й апострофа **-їн**): *Пушкин, Державин, Гаршин, Мухин, Милютин, Істомин, Істрин, Апраксин, Зеленин, Красин, Стоюнин, Ленин, Єсенин, Оленин, Пипин, Ситин, Софіїн, Ільїн* і т. ін.

-ИК 6. Закінчення **-ик** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Масарик, Шафарик, Менчик, Гавлик, Прусик, Славик* і т. ін.

-ЕК 7. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек, Гавличек, Парубек* і т. ін.

-ОВ — -ІВ, -ЇВ 8. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** під наголосом, ненаголошені ж — через — **-ів** (після голосних, **ь** й апострофа **-їв**): *Крило́в, Кольцо́в, Плетньо́в, Кузнецо́в, Хрущо́в, Чернишо́в, Пугачо́в, Сичо́в, Воробйо́в* і т. ін., але *Турге́нів, По́ловців, Ради́щів, Некра́сів, Га́стів, Теодорів, Василів* (болг. *Васильов*), *Цонів, Ботів, Мірчів, Андріїв, Аракчеїв, Ігнатьїв, Порфир'їв, Лебедів, Князів, Токарів, Каменів, Голубів* (род. *Голубова*) і т. ін. Пор. § 82$_3$.

-ИЙ 9. Прикметникові російські прізвища на **-ый, -ий**, польські **-y**, чеські **-ý** передаємо українськими на **-ий**: *Білий* (*Белый*), *Горкий, Бідний, Зубатий, Черний* (*Černy*), *Білий* (*Bílý*) і т. ін., але в м'яких прикметниках **-ій**: *Синій, Дальній* і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** не змінюємо на **-ий**: *Толстой, Полевой, Босой* і т. ін., але див. 3.

Е, И, І й ін. 10. В іншому чужі слов'янські прізвища принатурюємо до української мови остільки, оскільки вони не чужі українській мові, напр., російські склади з **е**, польські з **іе** (тоб-то з пом'якшеними попередніми приголосними) передаємо українськ. з **е** (тоб-то з не м'якими по-

передніми приголосними), коли такі прізвища асоціюються з українськими словами: *Плетньов, Петров, Третьяков, Некрасів, Беспалів, Василевський, Воскресенський, Веселовський, Черкесів, Городецький, Стеблевський, Цегельський* (*Cegielski*) і т. ін.

Також і в інших прізвищах звичайно пишемо **е**: *Лермонтів, Каренин, Серафимович, Шелгунов, Черемисів* і т. ін.

Тільки коли такі склади неприродно передавати з українськими **е**, то передаємо з **і (ї)**: *Білий, Бідний, Білкин, Білов, Ріпин, Хлібників, Грибоїдів, Авдіїв, Фатіїв, Карніїв, Риліїв, Матвіїв* і т. ін. [10]

В аналогічних випадках пишемо українське **и** або (рідко) **і**: *Тихонравів, Чистяков, Данилевський, Понизовський, Филипович, Мрозинський, Малиновський, Славинський, Кирпичників, Татищів, Радищів, Чириків, Чичиків, Никитин, Киреєвський* і т. ін., хоч: *Свірський, Міклошич, Міцкевич, Пілсудський, Зінов'їв* і т. ін.

Рідко вживані в українській мові чужі прізвища, особливо важкі до написання, краще писати фонетично (*Nejedlý — Неєдлі* і т. ін.).

ЧУЖОМОВНІ (НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ) ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі "Правопис чужих слів" (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же ймennях вони звичайно не відмінні: *Роза Люксембург — без Рози Люксембург* і т. ін.

---

[10] Таким способом передавати слов'янські прізвища з **і** ухвалено лише 10 голосами (О. Шумський, А. Кримський, О. Синявський, В. Бутвин, С. Кириченко, О. Попів, І. Соколянський, М. Сулима, Т. Секунда, М. Хвильовий). Інші голосували за те, щоб писати в останній категорії **є**: *Белий, Фатєїв* і т. ін. (О. Синявський, С. Єфремів, Г. Голоскевич, Є. Касяненко, М. Гладкий, С. Вікул, М. Хвильовий, М. Яловий), або за те, щоб писати скрізь **е**: *Белий* і т. ін. (В. Ганцов, В. Дем'янчук, Ф. Калинович, М. Наконечний, К. Німчинів, Б. Ткаченко, М. Йогансен, Л. Булаховський).

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паґаніні, Мірабо, Гайне, Ґете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Бере́стя* (а не Брест-Литовський), *Роме́н* (а не Ромни), *Прилу́ка* (а не Прилуки), *Лубні* (а не Лубни), *Во́вча* (а не Вовчанськ), *Санджа́р* (а не Сенжари), *Замо́стя, Миропі́лля, Рі́вне, Підкарпа́ття, Поді́лля, Ков'я́ги, Підгі́рна, Ві́нниця, Черні́гів, Галичина́, При́п'ять* і т. ін.

Зокрема, що до закінчень ув українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

-ІВ, -ІВКА, -ІВСЬКИЙ

1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не -ов (після голосних та ' звичайно **-їв**): *Ха́рків, Львів, Крилів, Зо́лочів, Рогачі́в, Хва́стів, Се́днів, Бардичів, Уланів, Хмелів, Київ, Чугуїв, Миколаїв, Зміїв, Мліїв* і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-єв-**): *Харкова, Золочеву, у Рогачеві* і т. ін. — див. § 20_{26}.

Відмінюються такі назви як звичайні речівники: *під Харковом, за Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та ' **-ївка**): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів (-їв)**, напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріївський, Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ

2. Назви міст кінчаються на **-ське**, **-цьке** (а не -ськ, -цьк): *Волочиськ**е**, Старобільськ**е**, Пинськ**е**, Зінов'ївськ**е**, Луцьк**е*** і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільськ**ого**, під Волочиськ**им*** і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН

3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова**, **-ева**, **-ина**, або **-ове**, **-еве**, **-ине**, або **-ів**, **-ин** за місцевою вимовою (а не -ово, -ево, -ино): *Шляхов**а**, Демурин**а**, Сталин**е**, Синельник**ів**, Виповз**ів**, Свято́**шин*** і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на -ая: *Лозов**а**, Весел**а**, Попасн**а*** і т. ін. Відповідно до російських назов на -ое вживається закінчення на **-е (-є)**: *Погоріл**е** (село), Кругл**е**, Копан**е**, Красн**е**, Жовт**е**, Весел**е**, Підгороднє* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: *з Лозов**ої**, у Погоріл**ому*** і т. ін.

4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не -поль): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелітопіль, Томашпіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах звичайно **-пол**: *з Тернопо**л**я, під Ольвіопо**л**ем* і т. ін.

5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як речівники: *з Кобрин**а**, під Чигирин**о**м, Гайсин**о**м* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 82. Правопис і закінчення російських, польських, чеських і інших слов'янських географичних назов у більшій чи меншій мірі підганяємо під українські, а саме:

Г

1. Російське, болгарське, сербське **г**, польське то-що **g** передаємо українським **г**: *Волга, Новгород, Калуга, Белград, Разград* і т. ін.

-ИН, -ЇН, -ИЧ

2. У закінченнях географичних назов пишемо **-ин** (після голосних та ' **-їн**), **-ич**: *Скопин, Бжезин, Бендин, Люблин, Колин, Землин, Углич, Лятович, Требич* і т. ін.

-ІВ (-ЇВ) — -ОВ, -ЕВ, -ІВКА (-ЇВКА), -ІВСЬКИЙ (-ЇВСЬКИЙ)

3. У назвах міст то-що російське **-ов**, **-ев**, польське *-ów* і т. ін. передаємо українськими **-ів (-їв)**, коли на закінчення не падає наголос, під наголосом же — **-ов**; але **-овка**, **-ówka**, **-овский**... завсіди передаємо українськими **-івка**, **-івський**...: *Оста́шків, Сара́тів, Краків, Августів, Цеханів, Грабів, Гелчів, Хейнів, Брудзів, Гельнів, Сміхів, Юр'їв, Макар'їв* і т. ін.; *Псков, Тамбо́в, Шклов, Балашо́в* і т. ін.; *Сичівка, Дубівка, Филипівка, Янівка, Анастасівське (село), Василівський острів, Петрівський порт* і т. ін. Пор. § 79$_8$.

Про міну **о — і, е — і** (*Осташків — Осташкова, Брудзів — Брудзева...*) — див. § 20_{26}.

-СЬК, -ЦЬК

4. У закінченнях російських, білоруських та польських міст пишемо **-ськ**, **-цьк**: *Курськ, Томськ, Симбірськ, Троїцьк, Алапаївськ, Вітебськ, Мінськ, Смоленськ, Глуськ* (польське *Głusk*), *Любомирськ, Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлинськ, Липськ* і т. ін. Пор. § 81_2.

Примітка. Неслов'янських назов звичайно не підганяємо під українські: *Дамаск, Сан-Франсіско.*

-ОВО, -ЕВО, -ИНО

5. Російські, сербські, болгарські географічні назви на **-ово**, **-ево**, **-ино** так і передаємо: *Пулково, Ртищево, Іваново, Тирново, Сараєво, Никулино* і т. ін. і відмінюємо як речівники: *з Пулкова, під Пулковом* і т. ін. Пор. § 81_3.

Інші прикметникові закінчення

6. Інші прикметникові закінчення в слов'янських географічних назвах віддаємо відповідними прикметниковими закінченнями українськими: *Грозний* (рос. Грозный), *Покровська* (рос. Покровская), *Удобна* (рос. Удобная), *Високе* (рос. Высокое), *Длуга* (польське *Długa*), *Добжинська* (польське *Dobrzyńska*) і т. ін.

-ЕЦЬ, -ИЦЯ

7. У слов'янських географічних назвах на **ц** це **ц** віддаємо українським пом'якшеним **ц**, оскільки вони асоціюються з відповідними українськими закінченнями **(-ець, -иця)**: *Юр'євець, Єлець, Повінець, Болеславець, Гумполець, Стариця, Пилиця, Бжезниця, Границя, Подгориця, Мариця, Струмиця* і т. ін.

Але: *Столац, Шабац, Ловац* і т. ін.

Назви на Б, М, Ч, Р то-що

8. Російські географічні назви на пом'якшені **губні**, **шиплячі** або **р** передаємо без **ь**: *Об, Перм, Кем, Керч, Твер* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські речівники: *над Об'ю, до Твери* і т. ін.

Назви множинні (Pluralia tantum)

9. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі*

(рос. Боровичи), *Кошиці* (чеське *Košice*), *Домбровиці* (польське *Dąbrowice*), *Бискупиці*, *Бялобжеги* і т. ін.

Описові назви 10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двина* (Северная Двина), *Льодовúй океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін. [11]

11. Російське **е**, польське **іе** то-що звичайно передаємо українським **е**: *Петрозаводськ, Мезень, Лена, Пенза, Ветлуга, Челябинськ, Несвіж, Болеславець, Цеханів, Гельнів* (польське *Gelnióẃ*) і т. ін.

Також здебільшого й російське **и,** польське то-що **і** передаємо українським **и**: *Рибинськ, Владивосток, Шадринськ, Жилина, Павлино, Дубровник, Братислав* (чеське *Bratislav*) і т. ін. Пор. § 79_{10}.

ЧУЖОМОВНІ (НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ) ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 83. Правопис чужомовних (не слов'янських) географичних назов узгляднений у розділі "Правопис чужих слів", де подані вказівки щодо чужих *l*: *ла, ло... — ля, льо...* (§ 54), *h* і *g*: *г — ґ* (§ 55), *f*: *ф — хв* (§ 56), грецьке *ϑ*: *т — ф* (§ 57), грецьке *β*: *в — б* (§ 58), грецьке *σ, ζ*, есп. *z*: *с — з* (§ 59), англійське *w*: *у — в* (§ 60), подвоєння і неподвоєння приголосних (§ 61), чужом. *i*: *і — и* (§ 62), грецьке *η*: *е — и* (§ 64), *е* у початку слова (§ 65), французьке *еи*, німецьке *ä*, англійське *и* (§ 66), французьке *и*, німецьке *ü*: *ю — і* (§ 67), апостроф (§ 68), *ньє, нья, льє...* (§ 69), дифтонг *аи*: *ав — ау* (§ 70), німецьке *еі*: *ай* (§ 71) <...>

(С. 75—95)

Український правопис (проєкт). — Харків, 1926.

[11] Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії* (*Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance*) і т. ін.

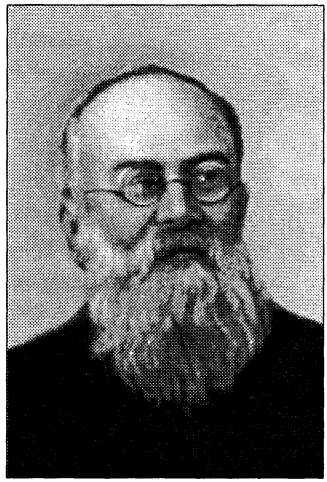

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

(1866—1934)

Визначний історик, одна з центральних постатей національно-визвольного й державотворчого процесу в Україні початку XX ст.; голова НТШ (1897—1913), дійсний член ВУАН. Один із засновників і редакторів "Літературно-наукового вісника" — щомісячника, який виходив у Львові й публікував літературні, публіцистичні та наукові твори.

Наведеною тут статтею М. Грушевський виступив у дискусії навколо проекту українського правопису (1926), ревно обстоюючи особливості галицького варіанта українського правопису (желехівки) та наполягаючи на необхідності їх урахування при створенні нової, спільної для цілої України орфографічної системи.

ДО УПРАВИЛЬНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Не знати, чи вже при сім теперішнім управильненню, що, очевидно, ставить перед собою чисто практичні завдання біжучого моменту, українська мова позбудеться тих "приспособлень", котрими її обезбарвлювано і обезличувано, в інтересах легшого і незамітнішого привчання до неї "тоже Малоросов". Галицька правопись не знала таких мотивів, і справді старалася здійснити принципи фонетичної передачі української звучні. В Великій-же Україні на місце живосилом їй накидуваної "романівки", — коли її позбулися — прийшла своя добровільна: ота приспособлена для ока призвичаєного до старої російської граматики. Що відріжняло українську писовню від російської, признавалось "галичанщиною", котру треба було як найскорше знищити, затоптати й забути, щоб не ображати "тоже-малороссійського" ока. І дійсно, вичистили її так, що тепер уже Українці з успіхом наламують і свої язики під великоросійську вимову, відповідно до правописи, і дійсно затирають ріжницю української мови від великоруської. Сим і відріжнятиметься, очевидно, "мова Квітки і Шевченка" від ненависної "галицької мови", як її звуть в не-українських кругах, — хоч вона вироблена культурною роботою всіх частин України за останні три чвертини століття.

Перед усім зліквідовано було "галицький ять": **ї** для означення **ьі** в відміну від **і** для **ъі** (як лїз — льіз, від лізти, а ліз — лъіз 2 відм. мн. від лоза). Хоча в галицьких школах учителі навчають українську дитину сього секрету в двох-трьох годинах, але було загально признано, що на Великій Україні, де все робиться не инакше як "в мировом масштабе" (я говорю, розуміється, про давніші часи, 1900-ті роки, а не теперішні, коли ми привчаємось працювати не більш як в окр-масштабі), — не можна витрачати дорогоцінного часу на такі дрібниці як правильна українська вимова. Тому рішено не розріжняти **ьі** і **ъі**, бо, мовляв, такої ріжниці в дійсності в вимові на Великій Україні нема, і нема чого тим мучити дітей. Се незовсім вірно, бо коли не скрізь, то в багатьох місцях Вел. України виразно відчувається ріжниця вимови **і**, напр., в фразі *вуж виліз* (вильіз) *з ліз* (лъіз), або *я утік* (утьік) *на тік* (тъік). *Українська фонетика вимагає сього відріжнення* вимови для відріжнення слів. Але практичні міркування перемогли рішучо і безповоротно.

Більші спори викликало знамените **ся:** писати його разом, як в російськім, чи окремо — як писалося в галицькім, і пишеться в

польськім, чеськім, болгарськім, і ин. Тут, розуміється, мотив труднощів не грав ніякої ролі: так само легко умовитись раз назавсіди писати **ся** разом, як і окремо. Але сим разом рішав принцип "приспособленія": **ся** поставлене окремо ображало око призвичаєне до російської правописи, і як ненависна галичанщина мусіло бути усунене. Оборонці окремішности **ся** пробували посилатись на те, що українське **ся** виявляє далеко більшу самостійність і рухливість ніж великоруське: може відділятись від дієслова, ставати перед ним (я ся не бою, настрашила-б ся), в синтаксі чергується з інструменталем "собою" і под. Але сей аргумент не вважався досить важним супроти вище вказаного "практичного" міркування. Більше рахувалися з иншим: що писаннє **ся** разом утворить помітну ріжницю між правописею великоукраїнською і галицькою — де **ся** писалось окремо (був пущений такий дотепний каламбур: "Щоб нам не ділитися, краще відділити **ся**"). Але, кінець кінцем самі Галичане, стараючись утримати одність з Вел. Україною, останіми часами стали виявляти готовність відступити від своєї правописної традиції й писати **ся** разом. Отже можна було сміло уподобити українську правопись російській в сім пункті: нехай милосердніш дивиться на українське слово "просвіщенне око".

З сих-же мотивів закинено чи майже закинено знак ґ для замиканого g на відміну від спірантного г — h. Теоретично признається ще за ним право фігурувати в де-яких словах, але фактично його вживають хиба ненароком, до річи і недорічи, — або й зовсім не вживають. Тим часом потреба в сім розріжненню була відчута українськими письменними людьми зараз як тільки стали вони вживати народньої мови в літературі й письмі, в XVI—XVII ст. Уже тоді латинське g передають вони через **кг**, потім українські граматики і друкарі видумали для сього звука спеціяльний знак, що в де-що зміненій формі **г** (як обернене до гори **д** з відтятою ногою і гіпотенузою) задержалось до наших часів в західнє-українській друкарській практиці, і було перенесене на Вел. Україну після скасовання романівки (ріжні проби відродити його робились тут і раніш). Але в правописній практиці Вел. Укр. сього знаку не прийнято, з мотивів "практичности", і хоч в академічних "Правилах" значиться, що сей знак має вживатися в чужоземних **прізвищах** замість g, то фактично, сеї букви дуже часто зовсім не буває в друкарській касі, і вона не вживається цілком. З тим і письменні люде все більше привика-

ють обходитися без неї та вживати **г** всуміш для h і g, хоча в народній вимові єсть безсумнівна тенденція розріжняти сі два звуки (галаґан, ґанок, ґрунт, ґудзик й ин.). Правопись, очевидно, повинна дати їй докладніші директиви в сім напрямі, згідно з загальним принципом, що "чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові" (Правила с. 12). Існуваннє двох знаків для h і g дає сю можливість в повній мірі, і зовсім нема причини обмежати її самими прізвищами, в супереч отсьому основному принципові фонетики.

Де-що складніша справа з передачою **л** в чужоземних словах. Як відомо, в старих запозиченнях, за прикладом староболгарської писовні воно означалось твердим **л**. Але в новіших видна виразна паляталізаційна тенденція (канцелярія, кольор, лямпа, лямівка, пляшка і под.), і в науковій укр. термінольогії — з початку західнє-укр., а далі і східнє-укр. було повелось вживати м'ягкого **л** (лє, лї, льо, лю) в нових запозиченнях і взагалі в наукових виразах (біольогія, лєгенда, плян і под.). Тепер се залишено і властиво прийнято російську правопись: пишеться дип**ло**матія, **ле**генда, **ло**комотив, але барель**ьє**ф, і**лю**страція, п**лю**ральний, — тому що се більш похоже до російського, і под.

В результаті українську мову сильно приподоблено до "літературної", і не тільки в правописі, але і в вимові сей процес приподобленнє іде дуже сильно. Правопись дає директиви вимові — особливо коли вона фонетична, як у нас. Вважається, що слова повинні писатись як вимовляються, — отже і навпаки: вони вимовляються як пишуться. Пишеться однаково **сіл** і **сіль** — і в вимові їх затрачується ріжниця. В залежности того чи пишеться **план** чи **плян, л** вимовляється м'ягше чи твердше. Хоч і говориться, що українська вимова однаково мякшить всюди **л** незалежно від транскрипції, але в дійсності се не так: в одних місцях є така тенденція сильніша, в других слабша, а правопись без сумніву впливає на вимову письменного люду.

Я от помічаю по собі. Я-ж людина з філологічною освітою, піввіка інтересуюсь питаннями укр. правописи, не менше 500 укр. книжок прокоректував і випустив в світ. А от пописав приписаною правописью "психологія" замість "псіхольогія", як я писав раніш, і вже чую, як і вимова моя починає ухилятись в бік "псыхолоhі-ї", замість "псіхольоgі-ї" як я вимовляв раніш, коли писав "псіхольогія" і слово се раніш, асоціювалося в мене з

"псіхе", а типер з "псами" (мнемоневтика правописи **пси**). Супроти сього я не дивуюсь, коли наслідком занехання правописних ріжниць люде вимовляють "тэлэhраф", "лоhіка", "hрупа", — і навпаки — "ґетман", "ґоґоль", "ґамлет" і под. Раз пишеться однаково **Г**інденбур**г** — то воно ad libitum вимовляється як ґінденбурґ або hінденбурh, ґеідельберґ або hейдельберh, тільки ніяк не hайдельберґ, як було колись при писанню "Гайдельберґ".

Розуміється, від всього сього можна одмахуватись: сказати, що все се дрібниці, не важне, і т. д. Але кінець кінцем на що-ж тоді взагалі граматика і правопись, що вчать **правильно** говорити і писати, коли се не важно? А коли се "не важно", тоді має вагу також і те, щоб українську писовню і вимову не обезличувати, не стирати з неї характеристичного її офарбования з "практичних" мотивів, для зовнішнього приподоблення до російської правописи — щоб улегшити роботу складачів (наборщиків), що не вміють по-українськи, складаннє папірців для слабо українізованих урядовців, і т. д.

Має свою вагу також і те, щоб в устах трудових мас культурні слова заховували свій культурний вигляд, непотрібно не вульгаризувались і не калічились. Всі ми знаємо, наскільки культурні люде чуткі на такі помилки в культурних словах і термінах, і коли не зовнішнім, то внутрішнім усміхом одмічають всяку таку помилку, як познаку неповної освіченості "недоуків". Нащо-ж "упрощеною" чи "приспособленою" правописью засуджувати наших вихованців трудової школи, щоб вони потім своєю вимовою в стилю старих семінаристів чи инших "плебеїв" викликали посміх і зневагу людей, які проходили чужі мови під проводом домашніх учителів і гувернерів, і знають, як треба вимовити і заакцентувати ту алгебраїчну групу букв, в котрій *ґ* може значити і *g* і *h*, *л* може бути *лъ* і *ль*, а акцент таки й зовсім не знати, де його положити? Коли хочемо, щоб у нас не було двох культур для трудящих і для непманів, то мусимо пильнувати, щоб в письмі і слові, сих найелєментарніших проявах культури, відразу не було двох категорій людей: тих що вміють вимовляти і тих, що не вміють вимовляти культурних слів! Щоб сього не було, культурні слова повинні писатись можливо докладно фонетично, з акцентами, і поруч форм транскрибованих повинні даватися (в скобках) сі слова в їх оригінальній транскрипції, щоб читач, знавши се слово в фонетичній правопи-

сі, вмів його впізнати в його оригінальній формі, чи так його написати. Будьмо певні, що кожда здібна письменна людина з трудового народу не пожалує труду засвоїти собі одно і друге.

Голова Соціяльно-Істор. Відділу Інституту Наукової Мови

Акад. *М. Грушевський.*

Грушевський М. До управильнення українського правопису // Україна. — Київ, 1925. — Кн. 5. — С. 189—191.

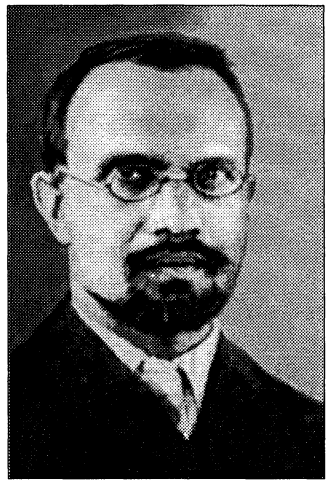

Агатангел КРИМСЬКИЙ

(1871—1942)

Лінгвіст, літературознавець, етнограф, історик, письменник та перекладач. Відомий як дослідник Сходу і східних мов. Автор численних праць з українського глотогенезу, історії української мови та діалектології. Протягом 1921—1929 рр. очолював Інститут української наукової мови ВУАН та, зокрема, Орфографічну комісію при ньому; дійсний член НТШ.

Разом з І. Огієнком та Є. Тимченком розробив "Найголовніші правила українського правопису" (1921). Активний та авторитетний учасник правописних дискусій першої половини XX ст., противник галицької правописної традиції.

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ДО 1927 РОКУ [1]

Разом із християнством перейшла до всіх православних слов'ян церковно-слов'янська (болгарська) мова, як літературна. Правописні та інші модифікації, що вона їх зазнала на Русі. Граматична реформа XIV в. патріярха Евтимія Тирновського кінець-кінцем не змінила справи: в писаній мові і правописі Русі залишилася, по давньому, середня лінія.

Історія нашого правопису стоїть у тісному звязку з історією нашої літературної мови.

Найстаріша наша літературна мова, так з віку XI, це *не* була жива українська мова, це була мова церковно-слов'янська, староболгарська: разом з християнством до нас перейшла церковно-слов'янська література з її чужою для нас мовою, з її чужим для нас церковно-слов'янським правописом. І цей факт одбився в дальшій історії нашого правопису. Жива наша стара мова вдиралася в літературну церковно-слов'янщину і змінювала потроху чужий правопис так, щоб він був лекший для нашої людности.

От, у церковно-слов'янській мові ми знаємо *юси*: "юс малий" ѧ і "юс великий" ѫ. Великий юс (ѫ) вимовлявся в староболгарській мові носовим способом: *он*, малий (ѧ) вимовлявся *ен*. Для наших предків XI в. так вимовляти було важко, і вони, бачивши церковно-слов'янські написання "дѫбъ", "мѧсо", читали їх не "donbъ", "menso", а в дусі своєї рідної мови: "*дубъ*", "*мясо*". Це ми взнати можемо з писаних пам'яток XI століття (бо од X стол. ми не маємо рукописів). Приміром у київському Ізборнику Святослава 1073 р. [2] ми маємо поплутання ѫ та ѹ, ѧ та ꙗ, і ми констатуємо, що принаймні з цього моменту написані юси вимовляються у нас у Київі вже не на церковно-слов'янський лад, а на наш, цеб-то юс великий ми вимовляємо як *у*, а юс малий як *я*. І це, треба сказати, пішло далі в хід: це, можна сказати, зро-

[1] Це (стенографічно записана, але для друку трохи вкорочена) доповідь акад. А.Е. Кримського на правописній конференції в Харкові в травні 1927 року.

[2] Пам'ятка давньоукраїнської літератури — енциклопедичний збірник, що являє собою переклад із грецької мови, здійснений в Болгарії та переписаний у Києві 1073 р.; переписувачі внесли у цей твір значну кількість фонетичних українізмів. — *Упор.*

билося правилом; така вимова живовидячки навіть не вважалася за помилку.

Спорадично бачимо у нас в XI столітті ще й инші, навіть типовіщі, вказівки на пристосування літературного правопису до духу нашої живої мови, — коли вже ми маємо в Ізборнику 1073 р. поплутання букви **ы** та **и** (а цього не було в справжніх церковно-слов'янських пам'ятниках XI в.). Ми бачимо, приміром, у тому самому київському збірнику Святослава 1073 року: "прост*ы* н*и*". Було б треба писати по церковно-слов'янському: "прост*и* н*ы*", а київський переписувач 1073 р. написав "прост*ы* н*и*" — чому? що це за знак? А це — жива наша рідна стихія вдирається в церковно-слов'янську, літературну, чужу для нас мову і міняє її в нашому рідному дусі.

Або ось, наприклад, знов місцеве пристосування, теж з київського Ізборника 1073 р. Той звук, що відповідає букві ѣ ("ять"), у нас вимовлявсь *іе*, як і тепер він вимовляється в архаїчних наших північних говорах: тоб-то це був дифтонг, з певним нахилом до *і*. І от переписувач 1073 р. замість "вѣра" написав "в**и**ра", згідно з своєю київською вимовою.

Отак, не одкидаючи принципа, що літературною нашою мовою повинна бути чужа, священна церковно-слов'янська, з її священним правописом, наші прадіди вже й у XI в. допускалися певних модифікацій у тому правопису, і тим наближали його до живої своєї мови.

Далі, в XI—XII в., коли доводилося вже не чужу церковно-слов'янщину переписувати, а писати самим щось своє, — от, літописи, чи що, — тут знову робилися пристосування до живого життя, та ще й сильніщії. В теорії хтіли б геть-усе правописати ніби по церковно-слов'янськи. Але ж, і добру волю мавши, наші тодішні люди не знали часом, як би написати до ладу щось "по книжному". Найпередше були труднощі в лексиці, в окремих словах: не кожен знав, як зветься той або той предмет нашої обихідки по церковно-слов'янському, — і тому словар у літописах бравсь наш, місцевий. Граматичні форми — їх силувалися наші прадіди писати по книжному; але й тут не могли не одхилятися од церковно-слов'янщини. От, якесь "добр*о*го" треба було б писати по слов'янському: "добр*аа*го", а по нашому говорилося (як і тепер) "добр*о*го"; — і ми бачимо, що наші люди XII, XIII і XIV в. охоче пишуть "добр*ого*", а церковно-слов'янське занадто важке "добр*аа*го" зовсім одкидають. І

чим далі одходило життя од XI в., тим більше в нашій літературній мові бачимо елементу свого, рідного, а церковно-слов'янщина тратить свої типові ознаки, дарма що ми ніде у наших тодішніх книжників не зустрічаємо думки, що й принципово треба б писати по нашому, просто, а не мовою "високою", священною церковно-слов'янською.

Те-ж саме робилося і у инших православних народів XII—XIV в., прим. у сербів, які теж, на свій сербський лад, робили виправки в літературній для них церковно-слов'янщині. Та й у самих болгар за той час розвилася мова, яка зветься "середньоболгарська" — і вони, болгари XII—XIV в., вносили свої середньо-болгарські зміни в стару мову літературну. Кінець-кінцем той "церковно-слов'янський язик", що повинен був об'єднувати всіх православних слов'ян, потроху-потроху почав різко одрізнятися в кожній країні.

І от, у XIV сторіччі, з'являється р е ф о р м а церковно-слов'янської мови в такім напрямі, щоб вона була загальнослов'янська православна. Це так звана реформа Евтимія Тирновського. Дякуючи йому, в XIV столітті знов пішли в хід призабуті юси, навіть великі (ѫ) (не кажучи вже малі: ѧ), поновилися архаїчні церковно-слов'янські форми. Ті, кому хтілося, щоб усі православні мали священно-літературну мову одну, ухопилися за цю підправлену церковно-слов'янщину; і наші прадіди XV в. теж. Але життя знову брало своє, од нього одкараскатися не можна було і в XIV і в XV і в XVI вв. — так само, як не можна було од нього втікти і в XI—XIV вв. Гербершгайн у XIV в. каже про Москву (та це й до нас прикладається): "Scribendum est slovenice, loquendum est rossice", тобто писати треба по церковно-слов'янськи, а говорити по-російськи. Але ж коли в живій обихідці не було слов'янщини, коли вона була мова мертва, то нема нічого дивного, що й після реформи Євтимія Тирновського в писаній мові фізично не могло бути чистої слов'янщини. Через те і в мові, і в правописі після XIV в. далі йде та сама середня лінія, лінія погодження, як і перед XIV віком.

II.

Література київських єретиків "жидовинників" [3] XV в. з її нахилом до простонароднього елементу і реформатські переклади св. письма на живу українську мову XVI в. принципово не одкидали правописної церк.-слов. традиції. Полемічна література XVI—XVII в., не вважаючи на рясну в ній народню стихію, закріпила панування церк.-слов. правопису друкованими граматиками ("Адельфотес" 1591 [4] та "Сінтагма" Мелетія Смотрицького 1619 [5]) і "Лексиномъ" Памви Беринди (1627) [6]. Спорадичне вживання польської латинки для української мови в XVII—XVIII в. не міняло становища.

Наприкінці XV сторіччя, а потім у XVI сторіччі, простонародня мова починає вдиратися в літературну навіть дуже сильно, вже не якимись невеличкими елементами, не якимись окремими написаннями і словами, а просто-таки аж не може не спиратися на те, як говорить простий люд. Особливо характерні дві течії, обидві релігійні, але не ортодоксальні.

Одна це так звана література ж и д о в и н н и к і в, "жидовствующихъ" XV в. Вони брали звичайну київську базарню мову, і на ню силувалися перекладати чи Аристотеля з його високими філософськими думками, чи кого иншого; брали астрологію, ворожіння, приміти, і писали про це як уміли. Перекладали й Старий заповіт з богослужебним розподілом на "параші". Цікаво одначе, що, хоч у "жидовинників" на практиці так різко висувається мова зовсім простонародня, а твердою

---

[3] Протестантська секта, що виникла в другій половині XV ст. в Києві та, переслідувана, поширилася в Москві й Новгороді. Жидовинники одними з перших в Україні почали втілювати реформаторську ідею перекладу Святого Письма народними мовами. — *Упор.*

[4] Граматика церковнослов'янської та грецької мов, написана учнями Львівської братської школи під керівництвом викладача грецької мови митрополита Арсенія; видана у Львові 1591 р. — *Упор.*

[5] "Грамматіки славенскиѧ правилное Сѵнтагма" (Єв'є, 1619) — мовознавча праця, у якій здійснено кодифікацію церковнослов'янської мови східнослов'янської редакції. — *Упор.*

[6] "Лексиконъ славенороссκій и именъ тлъкваніє" — перекладний церковнослов'янсько-український словник з доданим до нього словником топонімів та антропонімів, виданий 1627 р. у друкарні Києво-Печерської лаври. Найвидатніша пам'ятка староукраїнської лексикографії, що сприяла нормалізації лексики староукраїнської літературної мови на народній основі. — *Упор.*

теорією, твердим принципом вони собі цього *не* робили; навпаки, до правопису вони пнулися все ж церковно-слов'янського. Тут ми маємо у жидовинників і ъ на кінці, і букву ѣ, і букву ы, що одрізняється у них на письмі од "**и**" (хоч вимовлялися вони вже однаково). Цілком зірвати із старою традицією жидовинники не зважувалися.

В XVI сторіччі — ще одно таке аналогічне явище, та тут за простонародність дбає вже инша релігійна течія, р е ф о р м а т с ь к а. Підо впливом західньої реформації починається в XVI в. переклад святого письма на живу мову. Така — Пересопницька євангелія 1556—1561 р.[7] та инші. Ми бачимо по тих перекладах, що це мова дуже простонародня. Але ж правопис — він і тут, в основному, є церковно-слов'янський. Нехай собі, приміром, **и** та **ы** тут на практиці плутаються, але ж тенденція є на письмі їх все-таки одрізняти. І непотрібний твердий знак ъ — його теж у цих перекладах додержуються. М'який знак (ь) часто ставиться в дусі балканських мов і не раз грає ролю твердого знака, часом аж надто штучно. От приміром у Пересопницькій євангелії ми читаємо "оплюль" (тоб-то "оплів"): коли буква "ю" — тут яскравий українізм (ꙗ), то м'який знак на кінці — це вже правопис аж надто для нашої мови неприродній, це балканізм. А все ж зірвати і з ним, з церковною традицією, перекладачі наші не зважувалися. Шукали якоїсь середньої лінії, лінії погодження.

Тоді ж таки, в кінці XV — поч. XVI в., настало у нас книгопечатання, а в кінці XVI в. таки добре вкорінилося. Почали друкувати богослужебні книжки, а разом з тим дуже жваво потекла релігійна полемічна течія: і православна боротьба проти унії, і уніятська оборона тієї унії. І от тоді одбувається у нас на Україні міцна фіксація правопису способом друкарським, — тільки ж у дусі не народньому. Правда: що до самої мови полемічних писань кінця XVI та початку XVII в., до їх стилю, до словаря і т. инш., то в тих точках ми бачимо мову дуже далеку од мертвої церковно-слов'янщини; ба навпаки: в лексиці нашого письменства XVI—XVII в. яскраво одбивається мова справжньо-

[7] Рукописна пам'ятка української мови XVI ст. — один із перших перекладів четвероєвангелія на українську мову, здійснений Михайлом Василевичем із Сянока та архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм у селі Двірці та місті Пересопниці на Волині; у перекладі яскраво проступають риси живої народної української мови. — *Упор.*

го життя, ще й полонізмами перисищена до того. Але граматика, але правопис — то діло инше! тут — рішуче намагання іти за давньою церковною традицією.

Окрім фіксації правопису самий факт друкування книжок, маємо ми тоді й дві печатні граматики. (Можна б навіть говорити ще й про третю, але найважливіші дві). Одна вийшла в світ у Львові, в 1591 році; то "Адельфотес". Друга — "Граматика Словенская" (або "Сvнтагма") Мелетія Смотрицького 1619 р. Та ще вийшов у світ важливий для унормування правопису "Лексіконъ", що видав у Київо-Печерській Лаврі Памва Беринда 1627 року. Через оці три філологічні видання, кінця XVI — поч. XVII в., міцно закріплено у нас на Україні в системі правопису історичну етимологію, як основний принцип. В усіх трьох тих працях, по давньому, бачимо узаконений твердий знак (ъ) на кінці; одрізняються в них літери **ъı** та **и**, не зважаючи на те, що вони вимовлялися цілком однаково. Бачимо тут і букву ѣ (ять). Читалася вона у нас тоді, правда, за "і", але і з таким читанням все ж це була штучна правописна етимологія, намагання не одходити "отъ доброглаголивого словеньского язика". Причина для унормування правопису в традиційному, ненародньому дусі була тоді не неповажна: бажалося держатися такого правопису, щоб увесь православний елемент Польщі, і український, і білоруський, однаково вважав тую православну літературу XVII в. за свою, а не спеціяльно за українську. Та й про сильну православну державу Московію і про релігійну одність із нею теж не хтілося забувати. Мертвий, церковно-традиційний правопис повинен був усі ті "руські" народности об'єднувати.

Більше-менше тоді ж таки починається у нас іще одна правописна течія — писати латинкою. В ряди-годи запроваджується в XVII в. для нашої мови і латинський альфабет, у польському вживанні, себ-то коли треба віддати звуки "ш", "ч", "ж", то пишеться sz, cz, ż. Дуже гарні свої українські щиропростонародні "інтерлюдії" галичанин Якуб Гаватович, на початку XVII в. (1619), писав саме отаким альфабетом, "абецадлом". І навіть видрукував їх так. Треба сказати, що Гаватович не залишився спорадичним польсько-альфабетним українським письменником: він знаходив инших наслідувачів, що теж уживали тоді латинки для українських текстів. Візьмімо, наприклад, сатиричні вірші до 1650 року проти козацької сваволі, що починаються так: "Оу v

mistu Pereaslavlu, posered rinku, prodavala babuseyka toy hrin". Або возьмім близьку до того самого часу елегію про побоїще Хмельницького з поляками на Стирі: "Оу riczko Styru". І таких пам'яток дійшло до нас не так уже й мало.

Тільки ж, великого успіху латиниця у нас не здобула. Перемогу мав Мелетій Смотрицький з своєю об'єднально-правописною граматикою "Сvнтагмою" і церковно-слов'янським альфабетом, з його ѣ, ы, з твердим знаком ъ і иншими неживими книжними особливостями.

III.

Граматика Мелетія Смотрицького тісніш єднала українців і з московською писаною мовою XVII в. Правописні впливи на Україні з самої Москви. "Гражданка" Петра I на початку XVIII в. Об'єднання, через розбір Польщі, трохи не всієї України під московською владою за винятком Галичини, Буковини та Угорської Руси і філологічні дуалістичні наслідки од цього.

Граматику — "Сvнтагму" Мелетія Смотрицького визнавали й шанували не тільки ми та білоруси, польські підданці, а так само — й Москва, не добачаючи в ній нічого чужого для себе. Може навіть найбільшого успіху ця Мелетія Смотрицького граматика набула собі не де, як саме в Москві.

А коли Лівобережжя наше, за Хмельниччини, одійшло політично од Польщі до Москви, то ще менше було підстав на Україні XVII в. одкидати етимологічний правопис і поривати правописну спільність із Москвою. До того ж у Московії незабаром настала епоха Петра I, з його просвітніми реформами, і все це не залишалося без певного впливу для України і для її ортографічних поглядів. Між иншим, запроваджена через Петра I, для друкованих книг, азбука-гражданка[8] замість кирилиці — сталася і

[8] Шрифт, створений на основі московського скорописного кириличного письма, який почали використовувати в Росії за наказом царя Петра I у друкуванні книжок світського змісту замість незручного та складного давньоруського півуставу (1708—1710). 1709 р. гражданку було запроваджено в Україні, що входила до складу Російської імперії. У Західній Україні, яка перебувала під владою австрійського монарха, гражданку вперше застосували видавці "Русалки Дністрової" (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) 1837 р., однак остаточно в Галичині, на Буковині та в Закарпатті гражданка витіснила традиційну ки-

нашим надбанням. Гражданка корисна була тим, що вона присилувала нас одкинути деякі аж надто зайві старо-слов'янські ортографії (прим. слов. ѯ "ксі", слов. ѱ "псі", викинути ѧ), але за те гражданка надала нам ще тіснішу етимологічну "увязку" з Московщиною. До того ж Петрова "гражданка" засвоєна була більше на московсько-підданому Лівобережжі, ніж на польсько-підданому Правобережжі, і вона вносила тоді певну розбіжність у правописну справу на Вкраїні.

Так справа стояла до кінця XVIII століття, доки одна половина України перебувала під Польщею. Та, як відомо, року 1772-го розібрано Польщу — вперше; потім розібрано її в XVIII столітті ще двічи. Через ті розбори лише невелика частина українських земель дісталася од Польщі не до Росії: а саме Галичина, Буковина та Угорська Україна припали Австрії (вкупі з однією частиною справжньої Польщі; трохи й од Туреччини). Інші ж українські краї, мало не всі, об'єдналися під пануванням російським. Для історії розвитку літературної мови й правопису українців мав цей факт величезну вагу. Австрійська частина України вийшла з'ізольована, а всенька "велика" Україна, опинившися під російською владою, мусіла неволею або навіть і доброю волею не інакше розвивати свою письменську мову і свій правопис, як пристосовуючися до російських обставин.

IV.

Правописні вагання нового українського письменства XIX в. в російській Україні через те, що урядова московська вимова руських літер була инша, ніж тая, яку доти знала Україна. Етимологічний правопис у Котляревського, Бодянського, Максимовича. Правопис у Квітки, Гребінки, Шевченка, згідний з російською вимовою літер. Кулішівка, так, із середини XIX в. Урядова заборона проти кулішівки в 1880-х рр. і насильне запровадження "ярижки".

Здобувши в свої руки цілу Україну обох боків Дніпра, російський уряд одразу поставився дуже неприхильно до всяких окремішностей для українського правопису, навіть у тій угодовій формі церковно-слов'янській, яка тоді у нас була. Казали: з якої речи малоросіяни букву "ѣ" читають як "*і*"? Чому "*и*" во-

---

рилицю лише в другій половині XIX ст. Гражданка лежить в основі й сучасного українського алфавіту. — *Упор.*

ни читають як "*ы*"? І почалося нівелювання в вимові нашої азбуки та намагання придерти її до вимови великоруської і через церкву, і через школу. В церкві було заборонено, щоб прим. "Свѣть Христовъ просвѣщаеть всѣхъ" піп смів вимовляти: "Світ Христов просвіщает всіх"; а треба було за московським наказом, читати: "Свєт Хрістов просвєщает всєх". В церкві — то то особливо митрополит київський Мирославський кінця XVIII в. подбав про це, щоб Москві догодити. А що до шкіл світських на Україні, то тут справа инша: тут, уже й без церковної допомоги, світське царське правительство само поробило як слід. І таким чином нас навчено читати букви так, як читають їх по-російськи.

Цей факт сильно одбився і на новому нашому письменстві XIX в. Почавшися з Котляревського, воно, протягом XIX в., дуже вагалося в правописі.

Батько нашого письменства Котляревський був людина, вихована в XVIII віці. Йому важко було перейти зовсім на російську вимову літер, тобто вимовляти "ѣ" за "є", "*и*" за "*і*" і т. инш., дарма що він на російській військовій службі був, і чини мав. Тому, коли Котляревському треба бувало написати "*byty*", то він писав "*бити*" (і читати це треба було не "biti", а саме-іменно "byty"). Або, коли Котляревському треба було написати "b*i*lyj", то він писав "бѣлый", але читалося це "b*i*lyj", не як по російськи, *не* як "бєлий". Котляревський ще не звик до звуків російського правопису, і хоч зовнішньо його правопис ніби збігається з російським, але вимова — не та. Заразом коли йому — Котляревському треба було написати суто-українське "vin" (= ôнъ), то Котляревський сміливо писав "вѣнъ" (або ще "*ви*нъ"). — І Котляревський з таким правописом не був самітний, бо і в инших письменників початку XIX в. бачимо відгомін чи відбиток правопису XVIII в., — себто держаться вони правопису церковно-слов'янського, але пристосованого до нашої вимови. І хто найсильніше ладен був і в XIX в. додержуватись у нас на нашій Україні отакої системи, то це були мабуть-таки філологи. От, приміром, коли Бодянський, професор-славіст, пише під псевдонімом Їсько Материнка свої віршовані "Казки"; то в нього "ѣ" читається як "і"; Бодянський, щоб дати вимову "vin" (= ôнъ), пише "вѣнъ". Найбільше ж хто й теоретично обґрунтував для XIX в. старо-етимологічний правопис і пристосував його фонетично до всіх відтінків нашої вимови, задержавши традиційні букви

"ѣ", "ы", "ъ" та позаводивши літери з так званими дашками (ô й ê), це був професор-філолог Максимович. В передмові до своєї збірки українських пісень (1827) Максимович пише, що виключати букву ѣ "изъ малороссійскаго правописанія" ніяк неможна: хоч би як там не по нашому читали її росіяни, а ми маємо читати "*і*", а писати "ѣ". Букву ъ — казав Максимович — неодмінно треба задержати. Букву *и* читаймо як *ы*, але й букву *ы* теж на письмі задержуймо "для русскихъ, коимъ непонятно будетъ многое, если не сблизить правописанія малороссійскаго съ русскимъ". "B*i*lyj" писатимемо "бѣлий", але "vin" писатимем не "вѣнь", ба "вôнь", з буквою "ô", бо написаная з дашком вона має читатися у нас не "о", а "і", а "русскіе" розумітимуть, що таке "ô" відповідає "русскому о". Коли треба написати "zapliv", то треба за Максимовичем написати те слово з буквою "е", як у російському слові "заплелъ", але над "*е*" треба буде по українськи поставити дашок і написати "заплêвъ". Слово "dobr*i*' (pluralis, напр. dobr*i* ludy) — тут треба писати над *и* дашок: "добрû люди", і тоді таке *û*(*и*) читатиметься не широко, а вузько: "dobr*i*".

Цей правопис по суті треба б назвати етимологічним правописом спеціяльно Максимовича. Але потім він попросту звавсь "етимологічним".

Тільки ж для російської України цей Максимовича правопис, де-далі, ставав більше й більше неприйнятним. У школах на Україні XIX в. рішуче учили: "читайте ѣ як *є*", — то чи ж легко було б школяреві після шкільної науки прочитати в будь-якому тексті "бѣлый", за "б*і*лий", а не за "б*є*лий"? Живе життя протестувало проти такої тяжкої штучности, яку надумав Максимович, і наші письменники це відчували. Вони, вихованці російських шкіл XIX в., аж ніяк не могли вже привчитися до такого способу писання й читання, як радив Максимович, і шукали иншого способу. Раз вони знають російську мову, раз вони знають, як вимовляються букви по російськи, то для них писати по українськи буде геть-геть легше, коли вони братимуть звукове значіння для кожної букви лиш таке, яке дає російська мова і вимова. Тому Квітка, Гребінка, Шевченко переходять для української системи правопису на азбуку в вимові російській. Треба написати: "Добре роби, добре й буде" — пишуть "Добре роб*ы*". Коли треба написати "bilyj", пишуть "б*и*лый". Для звука "і", який би він не був своєю етимологією, вони пишуть "и": "в*и*нъ" (= він, вôнь) і "в*и*къ" (= вік, вѣкь), себ-то пишуть "и"

широке. Коли треба написати "blyźkyj", пишуть "блызькый". Твердий знак пишуть вони скрізь, за російською системою: пишуть "ъ" і там, де він зовсім звуково не потрібен (от як у кінці слова "винъ"), пишуть твердий знак і в середині, де він звукове потрібний ("бъе" = bje).

Отак стояла у нас справа до Куліша: з одного боку — незручний для нас (але "понятный для русскихъ") правопис Максимовича, з другого боку — правопис Квітки, Шевченка і инш., з вимовою букв такою, якої вчили в школах. Я проминаю одну (і то дуже дотепну) поправку Павловського (1818), бо з'єдную його з Кулішем.

Кулішів правопис, яким ми пишемо й досі, тільки з маленькими відмінами, інакше "кулішівка" — це є наслідок нашої графіки XVII віку, але трохи перероблений. У XVIII в., коли подивимося на наші пам'ятники, особливо котрі не друковані, а рукописні, то бачимо, що буква "*ы*" вже здебільша одкидається, і коли за граматикою треба, приміром, написати "сил*ы*", то писар XVIII в. натомість охоче пише "сил*и*", з буквою "*и*", а не "*ы*". Куліш це взяв як п о с т і й н е правило і зовсім скасував букву "ы". Але у XVIII в. була у нас у письмі буква "ѣ", що вона тоді читалася за *і*; Куліш вирішив, що відколи росіяни XIX в. навчили нас вимовляти "ѣ" за "є", то можна нам замість "ѣ" писати букву *і* (з крапкою). Знов же той звук "і", який вийшов з "о" — слід за Кулішем писати не так, як Максимович, не "ô" (з дашком), а теж писати "*і*" ("в*і*нъ" = "(в)ôнъ"). Що до цього пункту, то Куліш не сам до нього додумавсь, бо Павловський у своїй "Грамматикѣ малороссійскаго нарѣчія" (1818) раніш од Куліша постановив, щоб писати "і". Далі Куліш запровадив для йотованого "е" букву *є*, напр. "знає", "знаєте". Це теж уже бувало, — непослідовно правда, — і в XVIII віці (середню букву "є" в "знаєте" писали, бувало, не в такій формі, як на кінці в складі "те" або як у слові "везти", ба з ширшими краями). Букву ъ Куліш не одразу одкинув: він у перших часах своєї правописної реформи писав "ъ" і в кінці слів і в середині: коли треба було його написати "bjem", він писав "*бъємь*". Для звука "йо" (або для "ьо") Куліш, як і росіяни, взяв шведське "ë": коли треба було написати narodńoji movy, або joho, do ńoho, то Куліш писав: "народнёї мови" і "ёго", "до нёго". Але над кінцевим "і" в слові "народнёі" у нього двох точок не було. Літери "ї" він не придумав.

Певну корективу до цього Кулішевого правопису було внесено близько 1870 року. Мабуть найбільше це зробив "Юго-Западный Отдѣлъ Русскаго Географическаго Общества" в Київі [9]. В його виданнях відкинуто твердий знак ("ъ") на кінці, як абсолютно непотрібний (залишений він тільки в середині, напр. "бъє"), і запроваджено букву "*ї*", щоб вона читалася, як ji: "до неї", "її".

Тільки ж оцей Кулішівський правопис, дуже зручний для нашої мови, після того недовго міг існувати на Україні легально. Як ступив на престіл Олександер III — кулішівка рішуче була заборонена. За урядовим наказом треба було нам додержуватися такого правописа, який не одступав би од російської вимови букв. Скажемо: як візьмем слово "vin" (= ôнъ), то треба писати "винъ": коли ж чується "*и*", то треба писати "*ы*", напр. rgyplyv, Klym мусимо писати "пр*ы*пл*ы*въ", "Кл*ы*мъ", ще й з твердим знаком на кінці. За Олександра III здобув той правопис прозвання: "ярыжка" [10]; попереду вимовляли "єрыжка" (од букви "ы", "єры"), а потім стали казати "ярыжка", бо слово "ярыжка" мало б визначати щось чиновницьке, казенне, силоміццю накинене. Будьмо справедливі: хоч "ярижка" геть противна духові нашої мови, бо грубить її (ми ж не вимовляємо "с*ы*л*ы*", а щось середнє: "сили") і до того вона протиісторична, але тая ярижка все ж кінець-кінцем не так уже погано передавала звуки нашої мови. Писання "ярижкою", хоч і не гарним для ока способом, читати було можна не зле. Не дурно ж у першій половині XIX в. писали саме отак і Квітка і Гребінка і Шевченко. Ми чули навіть певне признання їй з уст людини, яка ненавиділа цей ярижний правопис більш, ніж хто инший: це був Грінченко. Грінченко казав:

---

[9] Наукове товариство, створене в Києві 1873 р. для вивчення географії, економіки та етнографії України: до його складу входили також відомі мовознавці (П. Житецький, К. Михальчук та ін.), що працювали над виробленням української правописної системи. "Юго-Западный Отдѣлъ..." було ліквідовано за постановами Емського указу 1876 р.

[10] Офіційний провопис, що був запроваджений у російській Україні після Емського указу про обмеження вживання української мови (1876) та побутував тут до 1905 р., коли ці обмеження були скасовані. За цим правописом українські тексти друкували російським алфавітом без зміни звукового значення його букв та згідно з російським правописом. Так, наприклад, українське [и] передавали російською літерою ы ("єри", або по-народному "яри", звідки й назва правопису — ярижка). — *Упор.*

правопис ярижний дуже негарний, проти його треба всіма силами боротися, але він зробив одну гарну річ: він наблизив українську книжку до нашого села. Селянин — казав Грінченко — ярижку читає одразу, бо селянин звик читати тільки так, як його в школі вчили; і коли дають йому кулішівку, якої він не бачив в офіціяльній школі, йому кулішівку тую не легко читати. — Але ця єдиная перевага тієї грубої ярижки не могла надолужити її лихих боків. І не дурно ж настав 1905 рік [11], коли зникла заборона, що тяжіла над кулішівкою, тоді громадянство наше разом одкаснулося од ярижки, і всі вдалися до кулішівки, яка виходить із історії нашої мови і віддає дуже гарно й гармонійно всі звуки нашої мови.

V.

Доля правопису в Україні Австрійській XIX в. Консервативна сила давньої традиції "язычія" XVIII в. — і поява "Русалки Днѣстровои" 1837 з живою українською мовою і новим правописом; протести консерваторів проти неї. Дві галицькі мовно-правописні течії бл. середини XIX в.: "тверді" русини з "историческими началами" і з правописом етимологічним — і "мнякі" народовці ("Правда" з 1867 р. і ин.) з кулішівкою, з правописом "фонетичним". Група прихильників польської латинки ("Ruskoje vesile" 1835 і ин.). Правопис Драгоманова в 1870-х рр.; опір проти того "женевського" правопису серед консервативного галицького громадянства. Рутенство; гасло: "розбрат із Україною". Загальний наворот галицьких русинів у 1880-их рр. до консервативного "твердого" етимологічного правопису Максимовича.

Так було з правописом на нашій Україні — Україні російській. В Галичині, в австрійській Україні, правописна справа пішла, складніше, в инший бік.

Як почавсь для Галичини XIX вік під володінням Австрії, там ніхто не захтів зірвати звичної для всіх вимови церковного ѣ, яке ніхто там ніколи не вимовляв на російський лад за "є". Буква *и*, як і давніш, не переставала в Галичині XIX в. читатися широко, так як "ы", а не так як по російськи, і буква "ы" і "ъ" —

[11] 1905 р. після революції в Росії за клопотанням вчених Російської академії наук (Ф. Корша, О. Шахматова) перед імперським урядом було скасовано заборони царських указів 1876 та 1881 рр. на українське друковане слово, що спричинило відновлення видавничої діяльності в Україні та актуалізувало проблему українського правопису. — *Упор.*

все там у Галичині залишалося в повній силі, — так, як воно було в XVIII в. Шкільні галицькі граматики поч. XIX в. для "руского язика" (по суті, українсько-польсько-церковно-слов'янського "язичія" [12]) офіційно, шкільно, закріпляли давню правописну традицію XVIII в. з її штучністю, далекістю од чистої української мови.

Але, хоч яка сильна була в Галичині рутина, у певної групи галичан XIX в. теж почавсь проти мертвої традиції протест: протест живої мови. І це сталося підо впливом України російської, де вже од Котляревського друкувалася література зовсім чистою народньою мовою. І от надумавсь Маркіян Шашкевич, із своїми товаришами, писать не старим мішаним язичієм XVIII в., а живою мовою галицького простого люду. Як наслідок, вийшла в світ збірка: "Русалка Днѣстровая" (Будапешт 1837). Правда, навіть у заголовку "Днѣстровая" ми бачимо стару букву ѣ, але ж писалася вона з умовою, що читати її треба як "і": отже це було писано так-сяк по фонетичному. Для таких слів, як "в*і*н", "п*і*д" (де *і* вийшло з ô), вживається у Шашкевича буква "і", — так само як у Павловського. Поробив він і інші спрощення, одкинув непотрібний "ъ", не дбав про букву "*ы*", раз вона вимовляється однаково з "*и*".

Тільки ж Шашкевича спроба дати, для літератури, і живу мову, і підхожий живий правопис замість церковно-слов'янського викликала велике обурення серед консервативних галичан. Проти "Русалки Днѣстровои" вчинили навіть судовий процес, і молодих студентів, які видали "Русалку Днѣстровую", потягли до суду.

Взагалі тоді в Галичині вияснилися дві течії для мови й правопису.

Одна течія — то були ті русини, котрі хтіли спиратися на "твердыи историческіи начала" [13], тоб-то писати язичієм XVIII в.,

[12] Штучно створена книжна мова, що побутувала в Західній Україні в XIX ст.; являла собою суміш старослов'янської мови з елементами російської і староукраїнської мов та західноукраїнських діалектів. — *Упор.*

[13] Ідеться про так званих москвофілів — прихильників мовно-літературної, а згодом — суспільно-політичної течії, що виникла у першій половині XIX ст. серед українців Галичини, Буковини й Закарпаття, стрижнем діяльності якої була ідея єднання з Російською імперією та російським народом. Звідси прагнення зберегти й насадити широким колам так зване язичіє. Москвофіли виступали також ревними оборон-

може хіба трохи пристосовуючи його ще й до російщини (бо Росія манила їх до себе політичною своєю силою). Навіть згоджуючися робити ніби деякі відступки живій мові, вони силувалися затерти її особливості через правопис "етимологію". От, вони замість "бувъ" писали "былъ", хоч казали, що вимовляти це любісінько можна й "був". Або знов: писали вони правописом Максимовича, яким — правда — можна було б передати усі звуки нашої мови, тільки ж під етимологічною шкаралущою: через усякі дашки. Наприклад, щоб віддати слово "він", ті "т в е р д і" русини писали "вôнъ", або й без "в" — "ôнъ". Щоб дати на письмі "від мене", то треба було писать: "ôтъ мене", тоб-то замість букви "д" написати "т", та ще над "о" поставити дашок (ô) і тоді читати "ôтъ" за "від". Таким чином, непопулярний на російській Україні, важкий правопис Максимовича, який дбав про те, щоб його легше розуміли росіяни, знайшов собі у "твердыхъ" русинів добру пошану. І доводиться сконстатувати, що той правопис Максимовича в Галичині довго, особливо в першій половині XIX в., мав безперечну перевагу над усякими иншими правописними напрямами.

Рівночасно одначе, що тільки було свіжого в Галичині, що належало до поступової партії, до прихильників простого народу, те йшло другим шляхом — шляхом Шашкевича та Куліша. Їх вважали за "м я к ш и х" русинів, а вони себе титулували "народовці" [14]. Для нашого часу "народовство" це було б явище уже реакційне, уже не поступове, але тоді, для того часу, так після середини XIX в. і далі, це була течія поступова: це для того часу були радикали. Вони прийняли фонетичний правопис Куліша. Ті галицькі журнали, які почали видаватися в 1860—1870-их роках, "Мета", "Вечерниці", "Правда" [15] і т. ін., більше-менше до

цями етимологічного правопису та традиційного кириличного шрифту. — *Упор.*

[14] Культурно-політичний рух, що виник у 60-ті роки XIX ст. серед молодої інтелігенції в Галичині як опозиція, опір москвофілам. Рух народовців постав під впливом творів Т. Шевченка, М. Шашкевича, М. Костомарова, національно-демократичного руху, репрезентованого Кирило-Мефодіївським братством у Києві та "Руською трійцею" у Львові. Народовці пропагували єдність з українцями, що перебували під владою Російської імперії, обстоювали літературну мову на живій народній основі, підтримували фонетичний правопис. — *Упор.*

[15] Періодичні видання народовців, які друкували кулішівкою. — *Упор.*

1880 р. — всі вони друкувалися кулішівкою. На перші часи ті народовці настільки слухняно йшли за Кулішевим правописом, що навіть твердий знак на кінці ставили, напр. в слові "відъ".

Отже в Галичині правописна справа стояла тоді так, що в школах задержався правопис Максимовича, офіційно проведений через граматику Осадци (і Огоновського — вже пізніше), а народовський журнал "Правда" (з 1867) друкувавсь кулішівкою, себ-то у народовців був спільний правопис з нашим українським (звичайно, доки у нас царське правительство зовсім кулішівку не заборонило).

Та окрім того в Галичині XIX в., найбільше з польського боку, з офіційних сфер, бачимо ще один правописний напрям: хтять завести для української мови л а т и н к у, і іменно латинку польську (де cz = ч, sz = ш і т. ин.). Такі спроби бачили ми ще й у XVII в., бачили й у XVIII-му, а в XIX в. ми маємо прим. таку книжку, писану навіть без полонізаторських тенденцій: "Ruskoje vesile opysanoje czerez J. Łozyńskoho" (Перемишль 1835 — двома роками раніш од "Русалки Днѣстровои"). Маємо й инші такі "абецадлові" видання, знаємо навіть газети (а Краківська Академія Наук — українські етнографічні тексти інакше й не друкує, як "абецадлом" [16], латинкою). Але проти латинки загал галицьких русинів раз-у-раз протестував дуже рішуче: латинка була для них символ полонізма, і тому латинка у галичан не прищепилася, хоч певне число прихильників вона все ж не перестає мати.

В 1870-их роках, як розвивалася в Галичині діяльність Д р а г о м а н о в а, то разом з його радикальною діяльністю політичною ми бачимо у нього радикальний напрям і в правописі. Правда, вплив його тут, у Галичині, був не безпосередній, він ішов з Женеви, бо в Галичину Драгоманова не пускали. Драгоманова правопис не тільки радикальний, але й надзвичайно науковий. Можна б сказати, з наукового погляду це і був і є найкращий із усіх наших правописів, тільки що він для нас незвичний, і через те не зміг прищепитися. Склався той Драгоманова правопис живовидячки підо впливом сербським. За правописом Драгоманова ("драгоманівкою"), не треба нам не тільки твердого знака, ба не треба букв *я, ю, є, ё* (як у Куліша); бо ці складні

[16] Так у Галичині називали польський варіант латинського алфавіту (від пол. abecadło "абетка"). — *Упор.*

букви в драгоманівці розкладаються на свої основні елементи і заміняються кожна двома буквами — або за допомогою латинської букви *j*, або за допомогою *ь*. Коли прим. візьмем наше слово "*в'язати*", то за Драгомановим треба написати: "в*ја*зати", а коли це буде слово "*свя*тий", то треба писати "св*ьа*тиј"; треба писати "бју" з йотою — і "коньу" з "ь", "јого" — і "до нього". Таким чином у драгоманівці усувалися всі наші звукові непорозуміння й непослідовності. Філологічно цей правопис був би найбільше підхожий для нас, бо він найточніший, і як би він свого часу був засвоєний у школах і в печаті, то багато теперішніх непорозумінь було б усунулося, усунулася б не одна різнобіжність у правописі між нами і галичанами.

Але чимало обставин довело до того, що цього правописа, "драгоманівку", русини відкинули. По-перше, він був незвичний, різав око. Ми можемо бути в інших галузях життя величезними радикалами, а в правописі боїмося радикалізму: звичка має велику вагу. Не дурно ж і сам Драгоманов це відчував, і цитував слова одного з французьких політичних діячів, що казав: "нам — французам куди-легше зробити чотирі революції, змінити скількись разів уряд, ніж викинути якусь одну-однісіньку непотрібну букву з нашого правопису, з нашого альфабету". Ясно, що коли у рухливій Франції справа відчувається отак, то тут у малорухливій Галичині консервативність мала ще більшу силу. А друга причина для страху перед Драгоманівським правописом була політична: політична діяльність Драгоманова викликала величезний жах у консервативно-клерикальній Галичині. "Соціялізм", "радикалізм" — слова, повні жаху. А хто додержується "драгоманівки"? Непевні люди: Франко і Павлик, що друкують Драгоманівським правописом радикальний "Дзвін", або "Молот" [17], де проповідують ідеї проти власности, проти цієї недоторканної святині, і взагалі проповідують ідеї проти міщанської моралі. Тому і правопис-"драгоманівка", так само як і взагалі все, що йшло од Драгоманова, зустріло в Галичині з боку реакційних сил різкий опір. Тут не тільки "тверді" русини, ба й "мнякші" народовці переполошилися однаковісінько, і забажали одмежуватися од усяких Драгоманівських ідей. Устами свого проводиря Володимира Бар-

[17] Збірники, видані за редакцією І. Франка 1878 р. у Львові згідно з правописом М. Драгоманова, заборонені та конфісковані австрійською цензурою. — *Упор.*

вінського вони навіть більше сказали: "Коли такі ідеї йдуть з України, то волимо розбрат з Україною!".

З цього боязливого гасла починається в Галичині нова фаза в історії українського правопису, на ціле десятиріччя (1880-і роки), навіть і більш. Починає видаватися в 1880-их рр. народовська газета "Дѣло" [18], яка друкується "етимологічним" правописом Максимовича. Таким самим правописом друкується в 1880-их рр. новий літературний орган "Зоря" [19] — і видає "Зорю" Товариство імени Шевченка. Серед ретроградної частини галицького суспільства вкорінюється думка (вперше висловлена ще й у 1870-их роках), що вони зовсім не українці: "Хіба ми українці? ми галичани, русини, або, як німці кажуть, "р у т е н ц і". Це рутенське гасло характерне для 1880-их років, і воно мабуть чи не найбільше відчужило тоді нас від галичан, між іншим і в правописі. — Незручний для нас "етимологічний" правопис Максимовича провадиться тоді в галицькій школі уже й не через "твердих" русинів, а через "народовців": граматика проф. Ом. Огоновського з тим правописом (1889) — то ж діло націоналіста українського.

VI.

Уперте небажання частини галицьких русинів і в 1880-их рр. іти до "розбрату з Україною"; вони держаться не "твердого" "етимологічного" правопису, а кулішівської "фонетики". Підновлена кулішівка у Желехівського в Ruthenisch-deutsches Wörterbuch 1885—1886. Офіційне затвердження правопису Желехівського для українських шкіл Австрії в поч. 1890-их рр.; офіційна шкільна "Руска граматика" Смаль-Стоцького 1893.

Тільки ж живе життя, далі бачимо, знов у Галичині взяло своє. І в ті нещасливі "рутенські" 1880-і роки здоровіша частина галичан відчувала ненормальність того "етимологічного" правопису і розбрату з Україною. Навіть один з видатних діячів цього "рутенського" правопису проф. Ом. Огоновський, автор "етимологічної" граматики, — він тим своїм правописом користувався лиш для друкованих книжок, а коли листувався з українцями, то

[18] Одна з провідних газет Галичини у 1880—1939 рр., періодичне видання народовців; "Дѣло" друкувалося етимологічним правописом, після 1902 р. перейшло на правопис фонетичний. — *Упор.*

[19] Літературно-науковий журнал, що виходив у Львові у 1880—1897 рр. спочатку етимологічним, а з 1891 р. фонетичним правописом. — *Упор.*

писав чистою кулішівкою, — "фонетикою", як висловлювалися тоді. Або от: характеристично зазначити правописну діяльність Євг. Желехівського, що 1885 р. почав друкувати велику свою філологічну працю — українсько-німецький словник. Заголовок був ніби "рутенський": "Ruthenisch-deutsches Wörterbuch", але правопис був не рутенський. Це була кулішівка, яку він трохи переробив на свій лад, учинивши в кулішівці певну реформу. Може не всі Желехівського одміни од Куліша практичні, але виходив він з потреб тільки нашої української мови, а не з инших — чужих міркувань, і дбав він про те, щоб дати спромогу як-найточніш висловлювати деякі тонкі відтінки звуків нашої мови. Ми у Желехівського бачимо букву "*ї*" (з двома крапками) в новій ролі, якої тая буква не мала раніш. Раніш, у "Юго-Западному Отдѣлѣ", *ї* — це було йотоване "і" (ji). А тут, у Желехівського, воно було ще й способом одрізняти мнякшеє вимовляння зубних *д, т, з, с, ц, н*. Коли писати "ді", "ті", "зі", "сі", "ці", "ні", тільки з одною крапкою над "і", то це, за Желехівським, вимовляється твердіш: "дъі", "тъі", "зъі", "съі", "цъі", "нъі" (напр. "діл, стіл, зірка, сіль, куці, ніс"); а щоб прочитати мняко, то треба було ставити "*ї*" (з двома крапками), себто писати "*дїло*", "*тїло*", "*зїлля*", "*сїрий*", "*цїлий*", "*нїс*". Звичайно, що така орфографія — складна й нелегка, та в кожному разі вона намагалася точно віддати одну нашу фонетичну особливість, яку кулішівка не віддавала як слід. Разом з цим у Желехівського, розбіжне проти Куліша, були запроваджені й ще деякі зміни — як от не одрізняти "вя" од "в'я", "з'явище" писати без апострофа (тоб-то писати "зявище", наче од слова "зяв"), не одрізняти "ря"од "р'я" і писати "бурян", а не "бур'ян". Та ще було заведено в його словнику писати "сьвіт", а не "світ" (як у Куліша), тоб-то додавати після *с* м'який знак — для того, щоб одрізняти вимову "сь" у цім слові од вимови "с" у слові "свій". Оце такі особливості правопису Желехівського проти тієї кулішівки, якої були колись додержувалися галицькі українці до 1880 р.

Цей Желехівського правопис 1885—1886 р. був для Галичини 1880-их рр. таким самим офіційно-невизнаним, як і кулішівка. Але йому незабаром судилося стати зброєю проти рутенства 1880-х років, проти панування "етимологічного" (Максимовичевого) правопису. Бо в кінці 1880-их рр. проти "етимології" з її *ѣ, ы, ô, ê* і т. инш., почалися вже надто різкі протести тих галицьких українців, що бажали йти спільним національним шляхом з нашими

українцями. І от починається видання з 1888 р. журналу "Правда"; редактором "Правди", з одного боку, був у Львові Олександер Барвінський (це був редактор фактичний, але підписувавсь инший галичанин), з другого боку — у Київі були редакторами для "Правди" Кониський і Антонович. В оповістці, що запрошувала до передплати на журнал, писалося, що наша мова повинна нормуватися на підвалинах наддніпрянщини, і що правопис для галичан повинен бути такий, який єднав би галичан з українцями, а не роз'єднував би. І видання "Правди", і всякі австрійські політичні міркування багато допомогли тому, що нарешті в початку 1890-х рр. русифікаторський правопис Максимовича був для Галичини офіційно одкинений, і реконструйовано шкільний правопис на фонетичних підвалинах. Тільки ж це була вже не кулішівка, а ж е л е х і в к а, з цим самим "ї" (з двома крапками) і иншими Желехівського особливостями. Найбільш кому доводилося провадити цей правопис, то був проф. Смаль-Стоцький, автор офіційно-шкільної "Руской граматики" (1893). З 1893 року скрізь і по школах і в офіційному вжитку позаводився в Австрії цей правопис.

VII.

Скасування заборон для українського друку й правопису в Росії через революцію 1905 року; українці "ярижку" рішуче одкидають. Суперечки на наддніпрянській Україні про "галицький" правопис Желехівського і чисту кулішівку. Грінченкові спроби погодити обидва правописи: його "Українсько-російський словар" 1907—1909; загальна перемога Грінченкового правопису на Наддніпрянщині. Світова війна 1914 р.; цензурна заборона української преси і кулішівсько-грінченківського правопису: насильний поворот до "ярижки". Справжня революція 1917 р., кінець для "ярижки", і остаточне запанування кулішівки, вкупі з офіційним її затвердженням: академічний правопис. Галицька Україна теж прилучається до правопису "соборної" України. Потреба вирівняти ще деякі дрібні розбіжності в правописних звичках усіх частин України.

Тим часом у поневоленій царській Росії потроху підготовлялася п е р ш а р е в о л ю ц і я.

І от настав 1905 рік у Російській імперії і дав підданцям волю друку, а українцям — волю друкувати своєю мовою і тою ортографією, яка їм до мислі. Ми мали нагоду зазначити, що всі наші українці раптом тоді одкинули ненавидну ярижку і зачали писати справжнім українським правописом, який відповідав би духові нашої мови.

Таких правописів могло бути на вибір тільки два. Один — чиста кулішівка, якої не переставали для себе додержуватися наддніпрянські українці навіть і тоді, коли для друку вона була царським наказом заборонена і коли друкувати дозволялося самісінькою ярижкою. Другий можливий правопис — то була желехівка, тобто перероблена кулішівка. До Київа переїхав зо Львова "Літературно-Науковий Вісник" [20], за ред. проф. М. Грушевського і друкувавсь у Київі желехівкою; з другого боку наддніпрянці видавали кулішівкою низку інших журналів та газет ("Нова Громада" [21], "Рада" [22] та инш.). І от тоді у редактора "Нової Громади" — Грінченка, який писав не желехівкою, а кулішівкою, ми бачим бажання привести обидва правописи до "згоди". Він друкує книжечку: "Три питання нашого правопису", де каже, що кардинальних правописних розбіжностей у нас з галичанами, по суті, є лиш три (справді ж він їх називав чотирі); і коли ми в тих трьох (чотирьох) питаннях дійдемо до згоди з галичанами, тоді вже легко буде погодити і всі інші правописні подробиці. Ті три (чотирі) питання були за Грінченком ось які:

1) Не треба писати "дїд" з двома крапками.

2) Не треба одділяти "ся" в дієсловах.

3) Треба вживати апострофа, щоб одрізняти "р'я" од "ря", "з'я" од "зя" і т. инш.

4) Не треба писати м'який знак у таких словах, як "світ" (не треба писати "сьвіт").

Коли ми в цих пунктах погодимося, — казав Грінченко, — тоді в инших ми зможемо легко помиритися, бо все инше погодити — це буде не так важко.

До якоїсь певної остаточної згоди з галичанами тоді не дійшло, але вся Наддніпрянська Україна писала саме так, як на-

---

[20] Український часопис, заснований у Львові 1898 р. як видання НТШ, що його друкували офіційним тут фонетичним правописом желехівкою. Після зняття заборон на українське друковане слово М. Грушевський (тоді редактор журналу) переніс "Літературно-науковий вісник" до Києва, де продовжив його видавати желехівкою, що закономірно створило тут ситуацію орфографічної двонормативності, адже видання Наддніпрянської України послуговувалися кулішівкою. — *Упор.*

[21] Літературно-науковий журнал, що виходив у Києві 1906 р. — *Упор.*

[22] Щоденна газета українською мовою, що виходила в Києві у 1906—1914 рр. — *Упор.*

вчав Грінченко. До того ж капітальна Грінченкова праця, його чотирохтомовий "Українсько-російський словар" (1907—1909) як-раз і запровадив у життя ці правила. За подробицями правопису окремих слів у "Словарі" доглядав відомий український філолог П.Г. Житецький і К.П. Михальчук.

Тільки ж після 1905 року воля друку для російської України тяглася недовго: всього дев'ять літ, лиш до 1914 року. В 1914 році, відколи зчинилася світова війна, всі полегкості для української мови були скасовані. Попереду було заборонено друкувати українською мовою періодичні видання, а нарешті, дякуючи відомому україножерові-цензорові С. Щоголеву, урядовим наказом знов запроваджено було ярижку, а на кулішівку знову впала заборона.

В 1917-м році настала вже справжня революція. Тоді заборони для українського слова й правопису — одпали. І з того часу ніхто з українців більше про ярижку й не думає. Ми тепер пишемо кулішівкою. Цей правопис і у р я д о в о-о ф о р м л е н о та затверджено тричі: за гетьмана, за директорії і нарешті за Радянської Влади; ним друкуються всі видання Української Академії Наук.

А як же до цього поставилися галичани? Та галичани кінець-кінцем прийняли цей самий наш правопис: вже вони желехівки не держаться. Правда, ще й досі є у нас і в них деякі одміни в подробицях, та ясно, що їх уже не важко вирівняти.

Оце така була в коротких словах історія правопису на Україні. Я спинявся лише на тих системах, про які справді варто було згадати, які мали за собою певні громадські кола. Зупинятися ж на всяких инших способах, особливо індивідуалістичних, нема потреби.

Акад. А.Е. Кримський.

Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 р. // Записки Історико-Філологічного Відділу УАН. — Київ, 1929. — Кн. XXV. — С. 175—186.

Микола СКРИПНИК

(1872—1933)

Державно-політичний діяч радянської України початку XX ст., народний комісар освіти УРСР з 1927 р. Відомий як ініціатор проведення в Україні так званої політики українізації — процесу переходу на українську мову преси, шкільництва, вищих навчальних закладів, громадських установ тощо. За наказом М. Скрипника 1927 р. у Харкові було скликано Правописну конференцію, на якій опрацьовано й схвалено український правопис, офіційно затверджений Народним комісаріатом освіти УРСР 1928 р. Цей правопис за його ім'ям дістав також назву "скрипниківський правопис". "Підсумки правописної дискусії" — звіт народного комісара освіти М. Скрипника про результати роботи Правописної конференції.

ПІДСУМКИ ПРАВОПИСНОЇ ДИСКУСІЇ

Не так давно закінчилась скликана Народнім Комісаріятом Освіти Всеукраїнська Конференція в справі упорядкування українського правопису. Та конференція підвела підсумки довгій історичній смузі розвиткові української культури. На протязі останнього півтора сторіччя питання правопису все частіше стояло перед українським письменством, викликало багато шукань й вагань.

Пригадаємо короткі головніші риси тої історії. Перед усім треба зазначити, що всі ті шукання й вагання були не лише спробами віднайти найліпші форми для виразу української мови, але виявляли також особливі історичні течії, мали свій політичний сенс, були виявленням політичної боротьби на грунті українського правопису.

Візьмемо хоча-б перше питання, що зустрічається в справі правопису, в справі альфабету. В цьому питанні ми на протязі останнього півтора сторіччя мали досить гостру боротьбу різних напрямків. Перші представники нової української літератури в кінці 17-го з початку 19 ст.ст. писали звичайною російською абеткою, передаючи українські звуки звичайними літерами російської гражданки, лише наближаючи їх вимову до українських звуків.

Эней бувъ парубокъ моторный,
И хлопець хочъ куды козакъ.

Одначе нецілковита пристосованість російської абетки до української мови була очевидна уже давно. І тому уже в першій половині 19 сторіччя з'явився так званий етимологічний правопис, що дав українським звукам написання не за фонетичною вимогою, а за їхнім етимологічним походженням. Наприклад, слово "піп", "сіль", "вівця", "ніс", "зберіг", писалося "пôп", "сôль", "вôвця", "нôс", "зберêг", і т. инш. Також заводили літеру "ять" в цьому правописі, для передачі українського звука "і", наприклад, "німий", "хліб", "білий", "нѣмой", "бѣлый", "хлѣб", і т. инш. Ці правописи — етимологічний і російський панували в українському письмі до 60—70 років, доки їм на зміну не прийшов так званий фонетичний правопис — "кулішівка", правопис, що єго завів відомий український діяч Куліш. Цей фонетичний правопис є і нині загально вживаний. Його характерні риси — введення йотованого звуку, вживання літери "і", "ї" та "и" широке замість не властивих українській мові літер, твердого знака "ери", "ять", "ё", а також вживання йотованого "о" ("йо"), а після м'ягких шелестівок "ьо".

В 80 роках відомий український письменник Драгоманів пропонував завести новий правопис, так звану "драгоманівку", що відрізнялась від "кулішівки" передусім скасуванням так званих йотованих голосівок. Замість "я", "є", "ю", "ї", драгоманівка вживала на письмі "ja", "je", "ju", "ji", а після шелестівок "ьа", "ьо", "ье", "ьу". Наприклад: "льуди" рівнялося "люди", "біу" рівнялося "б'ю", "јіјі" рівнялося "її", "јавір" рівнялося "явір", "тіјеји" рівнялося "тієї", і т. инш.

З поміж другорядних правописних течій, можна зазначити ще Гацука, що пропонував вживати півголосне "у", а саме "у", в таких словах як "увесь" рівнялось "ввесь", потім "сїу" рівнялось "сів", "буу" рівнялося "був" і т. инш., та Желехівського, що його правопис досить був поширений в Галичині. Його правопис має такі найбільш характерні риси: вживання "і", "ї" після шелестівок найбільш там, де було "ять". Коли додати ще прихильників переходу на латинський альфабет, то в зазначених течіях ми маємо всі найголовніші риси в історії українського правопису.

Треба зазначити, що історична боротьба тих правописних течій була одночасно і історичною, політичною боротьбою різних політичних угруповань й течій. Тепер навіть не можна уявити собі, як гостро проходила тая боротьба, з яким шаленим обуренням провадилася вона. Досить пригадати, що так званий етимологічний правопис був одночасно політичним прапором цілої політичної течії, так званих "москвофілів" [1]. Т-во імені Качковського [2] в Східній Галичині на свойому засіданні заявило свою уперту прихильність до етимологічного правопису, а один якийсь попик, на пропозицію перейти до фонетичного правопису, виступив

[1] Мовно-літературна, а згодом — суспільно-політична течія, що виникла у першій половині XIX ст. серед українців Галичини, Буковини й Закарпаття, стрижнем діяльності якої була ідея єднання з Російською імперією та російським народом. Звідси прагнення зберегти й насадити широким колам так зване язичіє; москвофіли виступали також ревними оборонцями етимологічного правопису та традиційного кириличного шрифту. — *Упор.*

[2] Культурно-освітнє товариство, засноване 1874 р. в Коломиї москвофілами на зразок створеної народовцями "Просвіти" (1876 р. перенесене до Львова), назване на честь Михайла Качковського (1802—1872) — суспільного й культурного діяча, відомого в Галичині мецената. Товариство видавало популярну літературу для народу, календарі тощо, користуючись язичієм та етимологічним правописом. — *Упор.*

на серед залі, роздер свою рясу і з надривом голосу крикнув: "Умру, а не отдам ьора" (твердий знак). Досить пригадати, що на терені колишньої Росії фонетичний правопис підпав забороні царським урядом, а спеціяльний указ не дозволив писати українською мовою, инакше, як за так званою "ярижкою", цеб-то за звичайним російським правописом.

Було ще спроби завести латинський альфабет для української мови. Видатнішими представниками введення цієї течії були з одного боку — група сполячених українських письменників 30 року 19 сторіччя, з другого боку, провідники колонізації в Західній Галичині 70-х та 90-х років, а останніми часами провідники чехізації на Закарпатській Україні, та румунський уряд, що в Бесарабії та Буковині нині живосилом провадить латинську абетку для українського населення Бесарабії та Буковини. Досить пригадати хоча б це, тоді зрозуміємо, що правописне питання має не лише свою історію, а цілковито звязане з цілою історією українського письменства, з цілою історією української культури півторасторіччя.

Отже ухвалені урядом УСРР заходи для об'єднання і спрощення українського правопису з огляду на зазначене, мало тим більшу вагу і тим більше значіння. Скликана за постановою Раднаркому УСРР від 23-го липня 1925 року конференція підсумовує досягнення цілої історичної смуги розвитку українського народу. Характерні причини, що призвели до постановки самої справи впорядкування українського правопису, та до організації Державної Комісії для упорядкування українського правопису. В 1921 році Народній Комісар Освіти УСРР затвердив "Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук", що в основному повторили правила правопису, затверджені ще в 18 році, гетьманським міністром освіти проф. Огієнко. Академічні правила правопису значно внормували український правопис і на свій час були досить важливі та все-ж в дальших виданнях цих правил Всеукраїнська Академія Наук, хоча і видавала їх з титульною приміткою, що вони затверджені Наркомосом УСРР, завела до них велику силу новел та змін.

Це знову спричинилося до розбіжности правопису, повстає правопис навіть окремих газет, досить різноманітний й сила правописних розходжень. На такі розходження довелося і мені натрапити, як Головному редакторові українського перекладу творів тов. Леніна. Виявилося, що навіть в редакції українського

перекладу творів Леніна, що складалося з 3-х осіб (крім мене як головного редактора, до редакції входили два моїх помічники т.т. Євг. Касяненко та А. Річицький) були розходження в поглядах на правопис, що їх не розрішили академічні правила. А проте зрозуміло було, що твори тов. Леніна в усякому разі треба видати за одним правописом, тоб-то єдиним для всього українського письменства. Тоді, як то я зазначив в своїй передмові до українського перекладу книги тов. Леніна "Дві тактики", я поставив це питання перед Політбюро ЦККП(б)У, і провів через Раднарком УСРР постанову про заснування Державної Комісії для упорядкування українського правопису при НКО[3] УСРР. Та ж постанова Раднаркому передбачала, що "з метою приваблення широких кол наукових літературних сил до участи в виробленні правопису української мови, доручити НКО скликати спеціальну [!] Конференцію для упорядкування пророблено Державною Комісією проекту правил правопису".

Отже, мало не після року роботи Державна Комісія виробила проект українського правопису, що став за предмет широкого обговорення на протязі року серед українських учених й письменників, учителів, серед кол українського громадянства по багатьох місцях, як от у Харкові, Вінниці, Київі, Луганському, Краснодару, Львові, Станіславові, і т. д., де відбувалися широкі наради учителів, письменників і инших громадян, інколи з участею де-кілька сот люду.

Крім 5 спеціяльних дискусійних листків-додатків до газети "Вісти", багато статей та заміток в справі проекту правопису друковано взагалі в пресі на Україні, а також й на закордонній Україні.

Нема напевне ні жодного кутка української землі звідкіля б не відгукнулися на цю справу листами, статтями та замітками з думками та пропозиціями: з усіх округ УСРР, з Кубани, Воронщини, Курщини, Донщини, Таганрогщини, Мелітопольщини, та з Українських колоній на Зеленому Клину (Сибір), в Узбекістані, Туркестані, та Казанщині, а також з Західної України, Закарпатської України, з Буковини, з Басарабії, і навіть з Українських колоній в Канаді й Сполучених Штатах. Можна з певністю сказати, що проведена на протязі року дискусія в справі українського правопису охопила широкі кола всіх українських земель, притяг-

[3] Народний комісаріат освіти. — *Упор.*

ла до себе увагу широких робітничих й селянських мас. Проект Державної Комісії українського правопису став колективною творчістю широких кол українських учених та письменників, з усіх українських земель, став за шлях до культурного об'єднання української людности навколо одного питання, навколо одного проекту. Дискусія в справі упорядкування українського правопису становить значну сторінку культурної історії цілого українського народу.

Скликана НКО на підставі зазначеної постанови Раднаркому конференція для остаточного обміркування виробленого Державною комісією проекту українського правопису мала підвести підсумки тієї дискусії, і в генеральній дискусії дійти остаточної згоди в справі українського правопису.

Отже, треба поставити собі таке питання — до **яких наслідків** дійшла правописна конференція, **які висновки** вона зробила з усієї попередньої роботи, та **що вона дала**?

Конференція зібрала коло 75 чоловіка українських учених, письменників, учителів, та инш. українських культурних діячів з усіх кутків УСРР, з українських земель РСФРР, а також і з закордонної України. Українське т-во ім. Шевченка у Львові делегували від себе 2-х представників, акад. Студинського та проф. Свенцицького. Брав участь директор Українського Педагогічного Інституту в Празі, відомий лінгвіст проф. Сімович; з академічних причин (переведення лекцій) не могли бути присутні проф. Степан Смаль-Стоцький з Праги та доктор Панькевич з Закарпатської України. Не змогли взяти участи письменники: В. Степаник з Галичини та Гренджа Данський [!] з Закарпатської України, бо їм відмовили у візі уряди польські та чеські. — Отже можна зазначити, що навіть цій справі — упорядкуванню українського правопису й культурному об'єднанню всього українського народу стали на перешкоді окупаційні уряди закордонних українських земель. В усякому разі треба визнати, що конференція мала дійсний й повний кворум. Це був своєрідний філологічний собор. Можна пригадати з історії українського народу другий такий собор, що 80 років тому зібрався й обговорював ту саму справу українського правопису. — Це було 1848 року, коли Европою трясла буржуазна демократична революція. В Східній Галичині вона виявилася в блідих проявах національного відродження, що спіткнулося на першому кроці — на першому питанні правопису і на цьому себе збила. Тоді

попи Східної Галичини, клерикальні діячі та москвофільські політики під час революційних бурхливих подій зібралися у Львові і на протязі багатьох день і тижнів сперечалися про "йот" і "ери", вагаючись та не зважаючись відкинути клерикальні впливи слов'янщини "яришки", та етимологізм цареславого москвофільства. Тая конференція нічого не дала, щоби розвязати справу українського правопису. Вона лише показчик культурної безсилости і тодішнього провідного клерикалізму галицького дрібного українського міщанства, що відіграв тоді контр-революційну ролю підпираючи австрійський цесаризм проти демократичної, хоча й шляхетсько-польської революції.

Та не дурно перейшло в історію українського народу 80 років. Скликана за почином політбюра ЦК Комуністичної партії більшовиків України, за постановою Уряду Української Соціялістичної Радянської Республіки конференція в справі українського правопису 1927 року мала инший характер, инший склад, иншим темпом працювала і довела до инших наслідків.

За період 80 років маємо смугу культурного розвитку України, назначилася історична лінія, перейшла доба демократичних й національних революцій, і сталася пролетарська Жовтнева революція.

Палкі дебати на конференції, що в них члени конференції, філологи, учителі, письменники, і політики боронили своїх думок, нічого спільного не мали з схоластикою й педантизмом попереднього культурного періоду України. В цих пропозиціях почувалося живе життя. Філологічні пропозиції мали своє політичне значіння, за філологічними формулами фонем і графем, почувалися залізні кроки міліонних мас робітників та селян, що йдуть до культури і потрібують остаточного й категоричного вирішення українського правопису як передумови для завойовання культури масами.

Три головніших потреби повинна була мати конференція, розглядаючи правила українського правопису, а насамперед знайти найліпші й найголовніші вирази правопису самої української мови та її властивости: не мова для правопису, — а правопис для мови.

Правопис лише тоді має значіння, коли він дає можливість кожному письменному виявити легко на письмі свої думки, не витрачаючи зайвих сил на вивчення штучних граматичних правил, а це значить, що правопис мови відповідає властивостям її.

Як писав я в 1926 році в своїй передумові [!] до перекладу Ленінових "Двох тактик", приходилося уникати ухилів в 2-х напрямках, що мають місце при виданні українського правопису: прагнення шляхом правопису відрізнити українську мову від польської, або від російської мови, залежно від тої чи иншої орієнтації, яка є у тих чи инших представників нашої науково-суспільної думки. Постанова Раднаркому УСРР від 23 липня 1925 року про те говорила виразно: у своїй праці Державна Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є сінтезом основних народніх діалектів. Державна Комісія в своїй передмові до свого проєкту [!] правопису заявила: "Комісія намагалася лише точно формулювати правила правопису і мови з метою усунути розбіжності, що з'являються в наслідок в українській літературній мові різних діалектів, впливів, звичок". Можна визнати, що конференція виконала це завдання дати в правописі вираз властивостям самої мови і тим дати можливість робітникам і селянам, що вчаться письму, виявити свої думки на письмі, без штучних правил правопису, а згідно з властивостями самої мови. Друге завдання, що стояло перед комісією, це знайти такі шляхи в правописі, що дали б змогу як найшвидче та і найпростіше вивчити правописну справу і просунути її як найширше в маси трудящих.

Тут перед конференцією вставали так чи инакше обгрунтовані різноманітні домагання, думки та течії.

Одна група членів конференції, наприклад, домагалася провести для української мови латинський правопис, чи хоча б уживати його паралельно з сучасною абеткою. Мені не доводиться тепер виявляти політичний сенс тієї пропозиції, оскільки вона означає своєрідний европеїзм й наближається до всім нам відомого й навіть обридлого "хвильовизму", чи пак "шумскізму" [4]. Дійсно заведення латинської абетки нині є фактом всіх тюркських народів СРСР, в Азербейджані, Туркменстані, Узбекістані,

[4] Назва суспільної течії в Україні початку XX ст., прихильники якої обстоювали ідею орієнтації культурного та суспільного розвитку України на Європу та категоричного розриву з Москвою, виходу з-під її культурно-політичного впливу. Заклик "геть від Москви" першим проголосив письменник М. Хвильовий, згодом його підтримала національно-комуністична опозиція, що утворилася в КП(б)У, на чолі з О. Шумським. — *Упор.*

в Татарській республіці, і у гірських народів Кавказа тощо. Правильно також, що латинська абетка значно спростила би український правопис, але автори тої пропозиції не зважили найголовніше того, що мілійони народів наших уже знають нашу звичайну абетку. Отже справа не в тому, щоб переучувати людей, що уже знають українську звичайну абетку на новий альфабет, а в тому, щоб яко можна скоріше навчити писати тих, що ніякої абетки не знають. Тому конференція після довгих гарячих дебатів, великою більшістю голосів відхилила пропозицію про перехід на латинський альфабет і потім знову свою постанову підтвердила.

Також конференція відхилила цілу низку пропозицій, що мали характер своєрідного академічного історизму, коли автори тих пропозицій пропонували визнати, що для установлення правопису того чи иншого слова, тії чи иншої форми треба виходити з сучасної вимови слова, в житті, в житьовій мові, а керуватися, наприклад, історичним походженням слова, шляхом яким воно перейшло до української мови, чи через російську мову, чи через польську, чи прийшло з Заходу з Европи, чи з Півдня, з був. Візантії. Може історичне право і стояло за такими пропозиціями, але правопис пишеться не лише для учених, а міліонів робітників та селян, що мають користуватися працею учених, і вони хочуть уміти писати, читати, виявляти свої думки на письмі, а не провадити історично-археологічні розвідки при написанні кожного свого слова звертаючись до учених праць істориків. Бо може філологи й історики і знають, що "лантух", "плуг", "базар" слова чужого походження, і тому ті слова на їхню думку треба писати на той чи инший кшталт, але ж селянин працює не над словом "плуг", а самим плугом, і садить картоплю, залишаючи ученим філологам продумувати, звідки вона походить, і як вона пишеться за чужими мовами.

Конференція відхилила всі такі пропозиції властивих перекручень й стала на той шлях, що і Державна Комісія, коли та писала в своїому проектові: "Базою для такого нормування й спрощення служили традиції й природа української мови: становлючи ті чи инші правила правопису й мови, комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби установлені традиції й сучасні норми, хоча розуміється весь час оглядалася на житьову мову в її різних діалектах та її історії". Конференція одначе проробила чимало поправок в роботі державної комісії: вона взяла

не традиції письменства, але взяла за підставу встановлені традиції живої мови та норми, засвоєні собі широкими трудящими масами. Отже, коли виникли де-які пропозиції про те, щоб писати ті чи інші слова, за прикладом писання їх в старовинній українській літературі, але життям відкинені, або забуті, конференція такі традиції відхиляла, орієнтуючись на живу мову, на сучасну українську літературну мову.

Складніше стояла справа в тих випадках, коли властивости української мови потрібували нових форм, що дали б дійсно повнійший та певніший вираз українським словам, але через їх новизну зовсім не зрозумілі масам. Такі питання поставили в дискусії з приводу альфабету. Так українська мова наприклад знає не два "л" як російська, а три: м'ягке "л", як в слові "сіль", чи "льох", тверде "л", як наприклад слово голубонька, що відповіда також твердому "л" російському, а крім того українська мова знає середнє "л", наприклад слово "Левко". У Полтавському діалекті, що складає й являє собою основний говір і основну базу української мови, це "л" досить поширено, але заразом єго знають і всі українські говірки. Була пропозиція вжити для цього "л" окремої літери, наприклад звичайне "л" з крапкою на горі, також була пропозиція щодо півголосного "у", наприклад в слові "весь", "ввесь", перше "в" вимовляється середнє, між "в" та "у", так як латинське "дабль-в", так в словах "був", "гуляв", то-що, була пропозиція передавати цей звук літерою "у", з значком чи з крапкою нагорі, чи літеру "в" з крапкою на горі.

Третя пропозиція стосувалася до складних звуків "дз", "дж", що в українській мові вимовляються зовсім инакше, аніж в російській мові, не різно, а вкупі одним звуком, як в англійській мові вимовляються слова "Джон", "Джек", і т. ин. При тому передача цих звуків двома літерами призводить до непорозумінь, коли однаково пишеться і слова "джерело", "гудзик", де вони вимовляються одним звуком, і слова "піджеврювати", "відзиватися", де ті нарізні звуки вимовляються як два звуки "дж", "дз", і тому була пропозиція писати їх одним якимсь звуком. Конференція визнала за моєю пропозицією, що такою формою найкращою були б літери латинської абетки "s" та "z" наприклад "Serело" — "Гuzик". Досить гостро й жваво велась дискусія з приводу пропозиції декотрих членів конференції замісць звичайної нашої літери "й" ввести "j" (йот латинське), а також й пропозиція чималої групи членів конференції перейти на драгоманівку, в написанні м'ягких йотова-

них голосівок, а саме писати "сьаду", тоб-то "сяду", "бју", "бйу" тоб-то "б'ю", "мьякиј" тоб-то "м'який" і т. инш.

Всі ці питання безумовно й цілковито відповідають властивостям української мови й дають можливість повніш й правильніш виявити українські слова на письмі. Але ж всякі нові літери не відомі міліонам трудящих, становитимуть великі труднощі для їх вивчання, і дальшому культурному підйомові трудящих мас. Через те конференція цілковито влучно або відхилила такі пропозиції, або як зробила за моєю пропозицією що до складних "дж", "дз", визнала, що оскільки це питання не дискутувалося перед самою конференцією, ці літери зараз уводить не можна і тому треба залишити попереднє правило що до їх письма, а питання про введення нових літер для складних "дж", "дз" поставить на дальшу дискусію.

Між иншим додам, що т. Річицький в своїй статті вміщеній в "Комуністі" [5], "Політичні підсумки дискусії в справі українського правопису" поквапився підсумувати наслідки дискусії, як вона ще не закінчилася. Коли б він був почекав, тоді напевне і половини статті не довелося б писати. Дискусійний запал виявлений т. Річицьким як і иншими учасниками конференції на самій конференції він завчасно переніс на сторінки преси. Це лише пошкодило його, взагалі беручи, цікавій статті. Оскільки правопис лише виявляє живу мову, остільки ці дискусійні питання можна було ще і далі виявляти, й коли в майбутньому буде потреба завести нові літери для складних "дж" та "дз", для півголосного "в", і для середнього "л", то це ще можна буде здійснити, бо й взагалі весь правопис не є щось непорушне, до-віку незмінне.

Конференції удалось уникнути обох шкідливих збочень, що могли спрямувати український правопис на шлях штучного відрізнення від російської мови чи від инших европейських мов, польської, то-що. Можна з певністю сказати, що так звані орієнтації не відбилися в постановах конференції. Однак конференція переборола й своєрідну "орієнтацію на власні сили". Зокрема це мало значіння в справі правопису російських власних імень, та географічних назв. Державна Комісія для упорядкування правопису тут стала на шлях, що його конференція не визнала за можливий. Державна Комісія в своїому правопису пропонувала

[5] Газета ЦК КПУ ідеологічно-пропагандистського змісту, заснована у Харкові 1919 р. — *Упор.*

писати російські імення на український лад: наприклад замість — "Саратов", комісія пропонувала писати "Саратів", за пропозицією Державної Комісії Голова Раднаркому СРСР Риков перехрещувався й діставав нове прізвище — Риків, а відомий пролетарський російський поет "Дем'ян Бедний" за правописом Державної Комісії діставав назву "Демян Бідний". Навіть нашого вождя Леніна — "Ленін" за цим правописом треба було-б писати "Ленин", цеб-то пишучи російським словом "Ленын". Досить таких прикладів показати, що показують хибність таких пропозицій, їх неправильність і штучність.

До того ж вели й інші пропозиції Державної Комісії, наприклад про передачу в чужоземних словах звука "і" через "и": не "Мірабо", а "Мирабо", передавати також чуже "g" українським "Г", а не "Ґ"; — наприклад в слові "Віктор Ґюго" писати "Віктор Гюго", то-що, чи передавати в чужомовних словах м'ягке "л" українським твердим "л". Під час дискусії були кореспонденти, що пропонували і чужоземне "ф" передавати через "хв", і писати тому "хвантазія", "Хвранція", "Хвауст", "рехворма", і т. инш. Цю лінію "Енеїди" на малоросійський лад перелицьованої, на жаль, був підтримав т. Річицький в його статті, коли він теж обстоював перекручення чужомовних слів на малоросійський лад, знищуючи літеру "Г" то-що, хоча цей звук цілковито властивий українській мові — "гудзик", "гирлига" і цілі десятки і сотні українських слів. Політичний сенс цієї "орієнтації на власні сили" зрозумілий. В усякому разі він доведе до зайвого формального відрізнення від російського правопису, російських власних й географичних [!] назв, наводив на хибний шлях спрощування правопису, пропонуючи цим перекручувати слова буцім то, на український, а в дійсности на міщанський лад. Конференція відхилила всі такі пропозиції і установила між иншим, що всі географічні назви, крім зрозуміло уже засвоєних українською мовою і широкими колами, писати за їх дійсною вимовою, себ-то за вимовою тієї країни, де є те чи инше географічне місце, наприклад: "Галія", а не "Галія", "Нагасаки", а не "Нагасаки", Ніягара", а не "Ніягара" (як то слід було за т. Річицьким) і т. инш., одночасно вживаючи усталені на Україні назви — Рим, Париж, Лондон й т. инш.

Подібний характер мала ще й пропозиція, що навіть була з початку прийнята на конференції, писати чужоземні слова, що кінчаються на "тр", "др". Оскільки тут не властиве українській мові сполученя шелестівок, встало питання з вставкою літери

"е", наприклад "циліндер", "міністер", "театер", "калібер", "барометер", і т. инш. Конференція в решті решт відхилила таку пропозицію, що довела б до перекручення чужомовних слів, але зазначила, що в життьовій мові вживається така форма, як "калібер", "циліндер" і т. инш.

Трохи подібний характер мали й пропозиції де кількох членів конференції, що до правопису українських жіночих імень. Українські жіночі імення звичайно за історією походили від імень чоловічих, і складалися від чоловічого імення, додаючи до них окремих наростків та закінчень — ова, ева, иха, ичка і т. инш. — Коваль — Ковалева, Чубар — Чубарева, Мороз — Морозова, чи Морозиха, чи Морозівна для дівчат й т. инш. Але за останнє сторіччя досить поширилась невідмінна форма жіночого імення. До того довело останнє десятиріччя й фактично жіноче ймення перестало бути змінною чоловічого імення, а стало властивим окремим іменням, з властивим йому значінням. Група філологів, так на самій конференції, як перед тим в Державній Комісії обстоювала, щоби відповідно властивостям української мови та історії української мови, жіночі ймення складалися від чоловічих з обов'язковим додатком наростків — ова, чи ева, наприклад, щоб не писати Марія Чуб, чи Ганна Скрипник, а лише Марія Чубова, Олеся Чубарева, Ганна Скрипникова й таке инш. Конференція не вважала таку пропозицію правильною. Перед усім конференція приняла мою пропозицію про те, що в разі коли якийсь громадянин чи громадянка хоче задержати в тій чи иншій формі своє прізвище, то зрозуміло, прізвище таке повинно писатися так, як вони самі визначили, а не за філологічними пропозиціями тих чи инших учених. В літературі ж може бути вживано, як звичайні для сільської мови форми закінченням на "ова", "ева", чи "ичка", (наприклад Марія Чубарева, Ганна Чубова, Олеся Скрипникова, Скрипничка), так і не відмінні форми, як Ганна Чуб, Олеся Скрипник і т. инш.

Питання про правопис жіночих імень це вже не лише питання правопису й філології, а питання соціяльних співвідносин, питання самого живого життя, а конференція мала установлювати правила й закони орфографії, а не юридичні закони і правила для співвідносин між чоловіками й жінками.

До досить гострої жвавої дискусії на конференції привів один літературний знак вживаємий у нас, а саме "йорчик", чи "апостроф". Справа в тому, що в Галичині досі його ніколи не вжи-

вали, коли у нас писалось "з'ясувати", чи "з'явище", чи "м'який", "з'їсти", "п'ю" "б'ю", то в Галичині останнє десятиріччя писали ці слова зовсім без апострофа і без йорчика. Конференція з початку прийняла взагалі скасування апострофа, але- ж потім залишила його спочатку для всіх чужомовних слів, а також для зазначення скорочення тієї чи іншої літери, наприклад "до'дного" замість "до одного" і т. инш. В решті після жвавої дискусії конференція великою більшістю голосів ухвалила залишити цей знак, аби уникнути однакового написання двох цілком різних слів, наприклад —"з'явище", "зявище" і т. инш. Всі ці "реформи" були конференцією відхилені.

Конференція повинна була мати на увазі й мала на увазі перед усім засвоєння українського письма масами і тому висловилася проти всіх цих пропозицій, хоча й би вони були правильні з філологічної точки зору, одначе склали б труднощі для засвоєння масами українського письма.

Додам ще одну потребу життя, що її мала на увазі конференція яко додаткову. Це питання економії, потреба усунути всякі пропозиції, що доводили б до нових величезних витрат без дійсної потреби в тому. Ми не настільки багаті, щоб викинути десятки і сотні тисяч навіть міліони на те, щоби виправити ту чи иншу хибу в нашім альфабеті й задовольнити всі потреби філологічної науки. Так наприклад пропозиція про зміну сучасної нашої літери "й" латинським "j" потрібувала б зміни цієї літери у всіх наших типографіях, перероблення всіх наших пишучих машинок, і т. инш., що склало б витрати для народнього господарства України на декілька соток тисяч, більш півміліона карбованців. Викинути таку суму грошей, на задовольнення бажань тих, хто такою зміною хотів наблизити нашу альфабету до латинської, було б цілковито зайвою й нікчемною витратою. Конечно, не можна грунтуватися на економії завжди, бо коли наприклад посилалися на те, що у нас в де-яких друкарнях книги друкувалися без вживаня літери "ґ" тому, що вона відсутня в друкарнях, то на самій конференції виявилося, що тут мали місця не відсутність тої літери в друкарнях, а своєрідний бойкот тої літери нашими складачами та коректорами. Конференція усунула ці пропозиції, що приводили до реформи нашого правопису, до перероблення нашого альфабету і твердо залишилася на грунті постанови Раднаркому, що поставила перед нею завдання упорядкування українського правопису.

Правопис кожної мови це є техніка її. Розрішення всіх спірних питань українського правопису, що перед тим на протязі 10-річчя і сторіччя розподіляло письменництво наше на різні групи, виявляючи різні політичні тенденції, розділяючи різні терени української землі за різним правописом, як то було до революції, має величезне культурне й політичне значіння. Велике значіння має складена ще перед конференцією заява Наукового Т-ва імені Шевченка, що вони від імени українського суспільства Східної України приймають участь в дискусії в справі українського правопису, і вкладають у вироблення цього правопису свою частину, але заздалегідь заявляють, що визнають потребу єдиного правопису для всього українського народу, і вони приєднуються і приєднаються до того правопису, що буде вироблений самою конференцією. Після закінчення роботи представники Східної української культури ту заяву знову підтвердили. Характерним виразом того прагнення до єдности культурного життя всіх українських народів на всіх українських землях була на конференції заява представника Закарпатської України депутата Чехословацького Сойму т. Мондока, що теж заявив, від імені трудящих мас Закарпаття, що вони приєднуються до праці правописної комісії і будуть користуватися в житті виробленим нею правописом.

Напевне, вироблені конференцією правила правопису мають свої хиби, напевне, життя їх в дальшому виправить, народнє ж життя, культура рушить і творить, мова розвивається, переміняється, відповідає дальшій зміні мови, і правила її правопису це справа дальшого майбутнього. Зараз ми можемо визнати факт величезної культурної ваги, факт досягнення єдиного українського правопису. Ми можемо свідчити, що ця величезна культурна праця проведена у нас на терені Української Радянської Соціялістичної Республіки за завданнями українського уряду з притягненням до цієї роботи культурних робітників всіх українських земель, з участю широких кол українських письменників, культурних діячів, з притягненням уваги широких робітничих і селянських мас.

Правопис дає правила правильно писати, виявляти свої думки.

Я можу скінчити свою статтю словами, що їми я закінчив вступне слово своєї відповіди конференції — "Хай під проводом пролетаріяту правильно пише історію свою український трудящий нарід".

М. СКРИПНИК.

Від Редакції. Цілком погоджуючися з т. Скрипником у тій частині статті, де він поціновує політичну важливість досягнення єдиного усталеного правопису, Редакція поруч того гадає, що наслідки роботи правописної конференції ще ніяк не можна вважать за остаточні (вже й відповідно ясному розумінню декрета від 23 липня 1925 р., де конференції надано тільки дорадчого значіння). На конференції досить таки було плутаних і суперечних постанов, і Державній Комісії, чи її президії, доведеться ще пильно попрацювати, щоб дати їм лад та вже тоді з повною відповідальністю подати остаточний проект на розгляд Ради Народніх Комісарів.

Скрипник М. Підсумки правописної дискусії // "Вісти". — Харків, 1927. — 19 черв. — № 137 (2027). — С. 2—3.

Олекса СИНЯВСЬКИЙ

(1887—1937)

Мовознавець, дослідник сучасної та історичної фонетики й граматики української мови, діалектолог; активний учасник процесу нормалізації української літературної мови 20—30-х років XX ст., автор відомої праці "Норми української літературної мови" (1931), що справила значний вплив на стандартизацію української літературної мови. О. Синявський був редактором остаточного варіанта "Українського правопису", ухваленого на Правописній конференції у Харкові 1927 р. «Коротка історія "Українського правопису"» висвітлює перебіг процесу формування й утвердження так званого харківського правопису, є детальною документальною хронікою правописної дискусії 1925—1927 рр.

КОРОТКА ІСТОРІЯ "УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ"

За початковий документальний момент досить довгої й складної історії "Українського правопису" треба визнати постанову Ради Народніх Комісарів УСРР з 23. липня 1925 р.:

"1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: Бутвина В., Ганцова В., Голоскевича Г., Грунського М., Єфремова С., Йогансена М., Калюжного Н., Касяненка Є., Кириченка С., Коряка В., Кримського А., Курилової (Курило) О., Пилипенка С., Попова О., Річицького А., Секунди Т., Синявського О., Скрипника М., Соколянського І., Солодуба П., Сулими М., Тимченка Є., Хвильового М., Яворського М., Ялового М.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діялектів, принявши за основу "Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук" затверджені НКО [1] УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участи у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціяльну конференцію для обміркування виробленого Комісією проєкта правил правопису".

Таким чином, як бачимо, в цій постанові дано директиву як щодо напряму праці (синтеза), так і щодо методи праці (конференція). Цих грунтовних засад Державна правописна комісія трималася в усій своїй наступній праці, починаючи від організаційної наради, скликаної Народнім Комісаріятом Освіти вже 1. серпня того ж 1925 року в Харкові. На цій нараді взяло участь понад половину членів Комісії: Бутвин В., Ганцов В., Голоскевич Г., Єфремов С., Йогансен М., Калюжний Н., Касяненко Є., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Солодуб П., Шумський А., Яловий М. Заслухавши інформацію О. Шумського про завдання Комісії та доповідь О. Синявського про плян праці й обміркувавши питання всебічно, Комісія на цій нараді одностайно визнала, що перед нею стоїть питання ширше за впорядкування самого правопису в вузькому значінні слова, що їй належить упорядкувати літературну українську мову й щодо морфології тощо, оскільки ця мова в несприятливих умовах дореволюційного існування не могла набути належної одноманіт-

[1] Народний комісаріат освіти. — *Упор.*

ности й сталости, так потрібних для органу державних і громадських установ, школи й науки. Та хоч перед Комісією питання нормалізації літературної української мови стало на весь свій зріст, кінець-кінцем їй довелося відібрати тільки найважніше з обсягу нормалізації мови, обмежившися головним чином на зоровій (писаній) формі окремих слів і їх рядів і відмовившися від систематичної нормалізації таких боків літературної мови, як ортоепія, наголос, не кажучи вже за синтаксу чи словотвір. Щодо наголосу, то вирішено подати його лише на прикладах до різних правописно-морфологічних правил, при чім у випадках непевности, неусталености його на тому чи іншому слові зовсім не подавати, а в випадках рівнобіжности двох наголосів в тому самому слові — подавати обидва [2]. Елементи ж ортоепії довелося зрідка вносити головним чином у зв'язку з правописними питаннями і тільки в найважніших випадках і принагідно, чимало ж ортоепічних питань, як іще дуже непевних у самій мові і не висвітлених теоретично, і зовсім не зачеплено, як напр., про вимову зубних (*н, д, т*) перед *і* в чужих словах тощо.

Зате довелося внести в плян праці Комісії дещо й дальше від нормалізації літературної мови, адже важне саме для тієї нормалізації й взагалі для піднесення й поширення літературної мови. Таким чином Комісія з першої своєї організаційної наради обмежила завдання нормалізувати літературну мову найпотрібнішим з утилітарного погляду, а також найменш сумнівним щодо його обов'язковости. Намічено поперше встановити український альфабет, подруге подати правила правопису слів у частині кореня, наростків і приростків (фонетика), потретє визначити закінчення відмінюваних слів (морфологія), почетверте встановити правопис чужих слів, поп'яте — власних імен, пошосте унормувати пунктуацію, посьоме встановити хоча б шкільну (елементарну) граматичну термінологію і, нарешті, повосьме додати ортографічний словничок. Тоді ж положено на окремих членів Комісії підготувати проєкти на кожний із цих розділів і переглянути їх в спеціяльно складених підкомісіях, куди ухвалено кооптувати нових членів: Вікула С., Волошина Г., Гладкого М., Дем'янчука В., Калиновича М., Ніковського А., Німчинова К. Пізніше по підкомісі-

[2] Проте у надрукованій книзі на власних українських і неукраїнських назвах наголоси часто не подані навіть і в випадках їх безсумнівности, і зовсім не подані на прикладах у розділі "Пунктуація".

ях кооптовано ще Булаховського Л., Наконечного М., Ткаченка Б. На цій же організаційній нараді винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західньої України: акад. В. Гнатюка, д-ра В. Сімовича, акад. Ст. Смаль-Стоцького.

Там же обібрана президія Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського мала координувати працю підкомісій і керувати справою взагалі. За секретаря в Комісії й президії був призначений від НКО П. Дятлів.

Ухвалений на тій організаційній нараді плян праці і обсяг її в основному залишилися непорушними до остаточного закінчення. Від одного тільки довелося Комісії далі відступитися, це від первісного наміру подавати до окремих правил правопису "стисле наукове пояснення для свідомого засвоєння їх". У процесі праці показалося, що, здійснюючи цей намір, часто довелося б подавати не "стисле" наукове обґрунтування, а тільки широке, на чому практичний характер книги дуже б стратив. Отже, такі пояснення брано на увагу лише в процесі наступної праці і тільки винятково залишано для тексту книги.

Перший пленум Комісії (після організаційної наради) відбувся в Харкові з 11. до 21. листопада 1925 року. Брало участь у нарадах понад 20 членів Комісії (з кооптованими) [3]. На цих нарадах докладно розглянено проєкти: В. Ганцова *Правопис невідмінюваної частини слова*, О. Синявського *Закінчення відмінюваних слів* та *Пунктуацію*, О. Курилової *Правопис чужих слів*, М. Сулими та М. Наконечного *Власні йменння* та скомпоновану з кількох проєктів *Граматичну термінологію*. Усі ці проєкти зазнавали чималих змін, поправок, додатків, особливо ж останні 3, як найменш усталені в практиці й найбільше дискусійні.

Працею Комісії в її тих чи інших ухвалах керувало ясно усвідомлене завдання — у н о р м у в а т и мову і правопис і с п р о с т и т и останній на базі т р а д и ц і ї й п р и р о д и української мови. Але намагаючися лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути в літературній мові зайву розбіжність, як наслідок боротьби різних діялектів, впливів, звичок і уподобань, Комісія мусила вважати на весь дотепе-

[3] Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'янчук В., Єфремов С., Йогансен М., Коряк В., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Пилипенко С., Попів О., Річицький А., Синявський О., Соколянський І., Солодуб П., Сулима М., Ткаченко Б., Яловий М.

рішній процес творення нашої літературної мови і не порушувати міжговіркового характеру її на догоду самій бажаній одноцільності й послідовності. Малося розв'язати дуже трудну проблему — поєднати супротилежні змагання в мові: доосередні й відосередні. Доосереднє змагання, прагнення єдиної літературної мови й правопису виявлялося на протязі всієї історії української мови нової доби і стало імперативним в останні часи, коли державно-суспільна функція мови настирливо вимагала від неї певної єдності, одноманітності, сталости. Алеж і відосередні змагання не менше властиві й законні в українській мові, бо хто ж зважиться заперечувати, що хоч і південно-східня (краще новоукраїнська) стихія лежить в основі сьогочасної літературної української мови, та остаточно формувалася й формується вона силами й засобами майже всієї етнографічної України, всмоктуючи поживні соки різних діялектів, і то не тільки з лексики. Тож треба було знайти розумний і доцільний компроміс, тобто уніфікувати мову так, щоб вона не відбігала народньої мови принаймні в її найголовніших діялектах, щоб вона була якнайближча до якнайбільшої маси народньої мови, а до всього того, щоб у її правописі і структурі без крайньої потреби не була порушена усталена традиція. Звичайно, не можна було забувати й за другий бік природи української мови — її історію, і ця остання не раз ставала в великій пригоді при вирішуванні найтяжчих питань мови й правопису. Але все ж треба зауважити, що серед мотивів до того чи іншого вирішення завсіди щонайбільше важили й переважували утилітарні мотиви, зокрема й мотиви педагогічні.

Численний склад Комісії хоч іще й без належної репрезентації Західньої України значною мірою відповідав надзвичайно складному питанню: тут були люди з різних місцевостей України, з різними правописно-мовними поглядами й звичками, отже й дискусій при першому перегляді досить великого матеріялу було дуже багато. Майже не було такого уступу в рефератах, де б не спинялися й не висвітлювали питання з різних, часто з супротилежних поглядів. Ці дискусії були вельми корисні для справи, бо поперше дали всім можливість усебічно глянути на неї, а подруге показали, кому треба було, що для радикальних якихось змін у дотеперішній літературній мові й правописі немає грунту, що треба тільки докінчити й оформити понадстолітній процес творення нової літературної мови й правопису в межах завдання Комісії. Тут варто згадати одну подробицю. На самому

початку праці Комісії підкомісії було доручено переглянути й зреферувати справу з альфабетом. Ця підкомісія, визнавши несвоєчасність радикальної реформи в альфабеті, напр., переходу на латинку, зважилася все ж запропонувати невелику зміну в дотеперішній альфабет — викинути літеру *щ* як зовсім зайву. Комісія це й приняла до відома, але потім, через 6 засідань, самі ініціятори скасування літери *щ* відмовилися від своєї пропозиції, побачивши, що нехтувати традицію навіть у такій дрібниці і недоцільно і небезпечно.

Розглянувши весь матеріял, наостанці Комісія вирішила передати його на редакцію обраній трійці з А. Кримського, В. Ганцова й О. Синявського, доручивши останньому попереду звести, упорядкувати той матеріял та уложити в систематичний, суцільний збірник правил і вказівок. Ортографічний словничок доручено скласти Г. Голоскевичеві. Увесь упорядкований матеріял (крім словничка) редакційна колегія з вищеназваних осіб та кооптованого Г. Голоскевича докладно переглянула в Києві (від 7. до 1. лютого 1926 р.), проробивши редакційні поправки та потрібні додатки в напрямі постанов і бажань Комісії.

За постановою першого пленуму Комісії опрацьований так матеріял мав бути надрукований як проєкт на ознайомлення ширших кіл заінтересованого громадянства, але з бажання Народнього Комісаріяту Освіти був скликаний 2-й пленум Комісії для нового перегляду другої редакції проєкту. Цей пленум відбувся також у Харкові 5 — 8 квітня 1926 р. з участю ще більшого числа членів, ніж на першому пленумі [4]. Звичайно, дискусійних питань чимраз зменшувалося, як це видно вже з самого часу тривання нарад, що все спадав (порів. 1. пленум, нараду редакційної колегії в Києві й цей 2. пленум). Найбільш дискусійним тепер був розділ про форму українських жіночих прізвищ. У поданому на розгляд 2. пленуму проєкті пропоновано встановити форму жіночих прізвищ від чоловічих із закінченням на приголосний та *-о* тільки з наростком *-ова* (*-ева*, *-єва*), отже цим самим

[4] Булаховський Л., Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'янчук В., Єфремов С., Йогансен М., Калинович М., Калюжний Н., Касяненко Є., Кириченко С., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Скрипник М., Соколянський І., Сулима М., Ткаченко Б., Хвильовий М., Шумський О., Яловий М.

не визнано таких невідмінних форм прізвищ, як (*Ганна*) *Чуб* і т. ін. Після довгої дискусії на 2. пленумі значною більшістю голосів ухвалено ці останні форми прізвищ не тільки визнати поруч відмінних (*Чубова...*), а навіть поставити їх на першому місці. В усій дотеперішній праці Комісії це було найгостріше розходження поміж певними групами членів її [5].

В іншому проєкт зазнав змін, поправок, додатків переважно у дрібницях, хоч було й їх чимало.

Третя редакція, зроблена за постановами цього пленуму, і була надрукована як проєкт українського правопису (з доручення Комісії виконав це О. Синявський).

Це — перший етап історії "Українського правопису".

З серпня місяця 1926 р. починається другий етап — широкої публічної критики проєкту. Половина двотисячного тиражу проєкту негайно по виході його була розіслана по різних наукових, педагогічних, громадських і шкільно-адміністративних установах, а також і до різних фахівців особисто і то не тільки в межах УСРР, а й по Західній Україні, СРСР і навіть іще далі [6].

Таким чином ознайомитися з проєктом і поробити свої зауваження могли дуже широкі кола і спеціялістів-філологів і педагогів-практиків і всіляких інших робітників слова. Майже всі писані дискусійні матеріяли з приводу проєкту були зосереджені при редакції "Вістей" [7] і здебільшого надруковані в спеціяльному додаткові до них під назвою "Український правопис (Дискусійний бюлетень)" [8]. Цих бюлетенів вийшло 5 №№ — 4.II., 20. IV., 4. V., 13. V., 21. V. 1927 р. Подекуди уваги на проєкт або взагалі з приводу впорядкування українського правопису й завдань Ко-

[5] Пізніше, уже на Конференції, справу з формою українських жіночих прізвищ розв'язано компромісово: не знехтувано й традиції села й нових звичок міста — див. § 77 "Українського правопису".

[6] З решти тиражу вислано на замовлення інших установ і приватних осіб.

[7] "Вісти" ("Вісти ВУЦВК") — друкований орган Верховної Ради УРСР, щоденна газета, що виходила в Харкові (1921—1941) та Києві (з 1934), — найпопулярніше в Україні періодичне видання періоду українізації, до співпраці з яким була залучена значна частина української провідної інтелігенції того часу. — *Упор.*

[8] Спеціальний додаток до газети "Вісти", у якому публікувалися матеріали дискусії навколо проекту українського правопису перед Правописною конференцією 1927 р. — *Упор.*

місії друковано й по інших органах, напр. в журналі "Україна" [9], в "Зап. Іст.-Філол. Відділу УАН" [10]. У бюлетенях надруковано 33 кореспонденції — рецензії й уваги на проєкт, крім того з 11-ох кореспонденцій тільки витяги — конкретні побажання. Усього ж на проєкт одержано понад 60 кореспонденцій, як від певних колективів (організацій тощо), так і від окремих осіб. Колективних — 9, в тім числі від Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Вінницької Окрінспектури, Луганського гуртка українознавців тощо. 24 кореспонденції від учителів, 4 від редакторів та перекладачів, решта від людей інших або невідомих фахів. Окремо слід ізгадати за друковані уваги академіків Ст. Смаль-Стоцького й А. Кримського та проф. Є. Тимченка.

Треба сказати, що значна скількість кореспонденцій (особливо колективних) з'явилася в наслідок дуже уважного ознайомлення з проєктом, докладних дискусій поміж членами колективів на цілій низці спеціяльних засідань (напр., Уваги від Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові).

Щодо території тієї правописної дискусії, то вона дуже широка: кореспонденції надійшли не тільки з найбільших центрів (Київ—Харків—Львів), а й з провінцій (Донбас, Кубань, Поділля, Херсонщина, Слобожанщина, Волинь) і навіть із Канади. $\frac{3}{5}$ кореспонденцій з території старої України, $\frac{2}{5}$ — з нової (східньої).

Загальний характер дискусії — надзвичайна різноманітність вимог і побажань. Серед побажань ширшого значіння, напр., виступають побажання, щоб унормовано й такі сторони літературної мови, як ортоепію, фразеологію, наголос, правопис власних імен людей. Одні вимагають, щоб усунено паралелізм у деяких формах, інші стоять за ще більше поширення їх, є вимоги зробити правопис більше етимологічним, але (частіше) бувають протилежні — за збільшення фонетичности; знов же інші стоять за

[9] Науковий українознавчий журнал, що виходив у Києві 1914—1930 рр. за редакцією М. Грушевського, спочатку як друкований орган Українського наукового товариства в Києві, а після 1924 р. — історичної секції ВУАН. — *Упор.*

[10] "Записки Історико-Філологічного Відділу УАН" — збірник, що виходив у Києві протягом 1919—1931 рр. за редакцією М. Грушевського, А. Кримського та П. Зайцева, містив матеріали з історії України, української мови та літератури. — *Упор.*

"наближення правопису до наукового", або за принцип "пиши, як правильно говориш" і т. ін. Не менше розбіжности і в конкретних увагах до окремих розділів проєкту, і хоч із усього проєкту на 97 §§ тільки на двадцять один параграф немає порад щось там змінити, все ж не знайшлося а ні однієї пропозиції, що на ній би сходилося хоча б третина кореспонденцій, величезна ж більшість із них належить двом-трьом, а то й одній лише кореспонденції. Так, за те, щоб зовсім скасувати апостроф висловилося 10 кореспонденцій та ще 8 за те, щоб не писати його тільки по губних [11]; 9 — проти *є*, *я*, *ю*, *ї*; 8 — за точнішу передачу слов'янських прізвищ; 6 — за послідовне *и* в чужих словах; 8 — за розрізнювання *г* і *ґ* в чужих словах; 6 — за послідовне *ля*, *льо*... в чужих словах; 8 — за приріст *с* перед усіма глухими приголосними в українських словах; 6 — за *и* у назвуці під наголосом і т. ін. Така велика різноманітність вимог і пропозицій зовсім не характерна для неспеціялістів, вона не меншою мірою властива й найкращим знавцям української мови, як от пропозиції ак. Ст. Смаль-Стоцького зовсім не сходяться з пропозиціями ак. А. Кримського й проф. Є. Тимченка, знов же й пропозиції останнього часто цілком суперечні поглядам ак. А. Кримського. Все ж треба відзначити, що в правописній дискусії більш одностайно виступали з своїми вимогами представники Західньої України, що пояснюється, очевидно, наявністю у них сталіших правописно-мовних традицій і звичок, бо вони ж мали свою школу.

Та можна сказати, що на однім всі учасники широкої дискусії сходилися, це на визнанні доконечної потреби впорядкувати український правопис і мову принаймні в розмірах проєкту. Про це часто так і заявляють, в інших же випадках за це свідчать самі оті поради так, а не ін-як розв'язати ту чи іншу правописну чи морфологічну тему. Самотою тут виступає лише акад. Ст. Смаль-Стоцький, не добачаючи ні можливости, ні потреби унормовувати граматичну сторону мови як морфологія тощо. На його думку потреба правописного усталення повинна обмежитися на точному визначенні графічної системи української мови (тобто на визначенні фонем і графем української мови) та випадків нефонетичности письма, хібащо з додатком іще ортоепічних вказівок.

[11] Отже, за те, щоб по губних не писати апострофа, можна вважати, висловилося 18 кореспонденцій — це те, що найбільше об'єднало кореспонденцій.

У цілому за восьмимісячною дискусією над проєктом "Українського правопису" треба визнати велике значіння задля справи впорядкування правопису й мови у всеукраїнському масштабі. Ця дискусія, як голос сучасности, являє собою третю базу для справи і так само, як і ті перші (традиція й природа української мови), не дає жадних підстав до впровадження якихось реформ або взагалі різких змін у графіку, правопис, морфологію, що складалися довгий час на ґрунті всіх найважніших діялектів народньої мови і почали синтезуватися уже з 1905 р. в єдину міжговіркову й надговіркову літературну українську мову. Дискусія тільки за те й промовляла, що ту синтезу треба остаточно оформити, усталивши альфабет, унормувавши правопис і морфологію без зайвого порушення набутих звичок і одночасно з якнайбільшою увагою на живу мову різних етнографічних груп українського народу.

Тим часом змінився склад президії Правописної комісії, де головою з постанови Р. Н. К. став Народній Комісар Освіти М. Скрипник, а в члени її, замість П. Солодуба, введено А. Приходька та С. Пилипенка.

У початку травня 1927 р. президія Комісії взялася підготовляти правописну конференцію, куди постановлено запросити: по-1. усіх призначених і кооптованих членів Комісії, по-2. як репрезентантів західньоукр. земель акад. Ст. Смаль-Стоцького, д-ра В. Сімовича, письменника В. Стефаника, І. Панькевича та представника Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові і по-3. до 40 душ громадських діячів, професорів, учителів з різних місць Радянської України й СРСР [12]. Таким чином на Конференції малося бути

[12] А саме: акад. Дм. Багалія (з Харкова), проф. О. Багрія (з Баку), О. Бадана (з Харкова), проф. П. Бузука (з Мєнську), письм. О. Вишню (з Харкова), письм. М. Вороного (з Києва), П. Гладкого (з Козина), акад. М. Грушевського (з Києва), педаг. В. Догу (з Києва), педаг. Г. Іваницю (з Києва), письм. В. Кириленка (з Києва), учит. Л. Ковалева (з Донщини), редакт. Г. Коляду (з Москви), виклад. І. Ліщину-Мартиненка (з Луганського), проф. Я. Мамонтова (з Харкова), О. Мізерницького (з Харкова), учит. М. Мусія (з Гайворону), проф. А. Музичку (з Одеси), учит. Г. Омельченка (з Кубані), редакт. П. Пеця (з Харкова), виклад. В. Рахинського (з Вінниці), лект. В. Мороза (з Харкова), Д. Ревуцького (з Києва), проф. Є. Рудницького (з Харкова), учит. П. Савицького (з Тульчина), З. Висоцького-Степового (з Харкова), аспір. В. Чаплю (з Дніпропетровського), проф. Я. Чепігу (з Харкова), письм. М. Чер-

до 80 чоловіка. Як останній момент всеукраїнської дискусії над проєктом Конференція повинна була остаточно виявити голос сучасности і сказати своє авторитетне слово в такій важній і пекучій справі. Відкрилася ця Конференція в Харкові 25 травня 1927 р. і тривала 10 день. Брало участь на ній понад 50 чоловіка, в тім числі з закордонних українських земель акад. К. Студинський та д-р І. Свенціцький (від Наукового Т-ва у Львові) та д-р В. Сімович (з Праги). Хоч запрошеного представника Закарпаття І. Панькевича й не було, але натомість під кінець Конференції депутат Чехословацького парляменту від Закарпаття І. Мондок виступив на ній із привітанням від трудящих мас своєї країни і заявою, що "вами тут ухвалений правопис і затверджений Раднаркомом УСРР буде для нас законом, буде для нас величезним культурним придбанням, що всіх нас об'єднуватиме". Так само і Голова Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові акад. К. Студинський декларував свою і Наукового Т-ва повну готовність приняти правопис, ухвалений на Конференції, і всіляко прищіплювати його в Західній Україні як єдиний і всеукраїнський. І взагалі на цій Конференції д о о с е р е д н і правописномовні потяги, бажання порозумітися виявлені були представниками різних земель і різних культурних осередків досить яскраво

нявського (з Херсону), проф. В. Щепотьєва (з Полтави), В. Щербаненка (з Харкова), проф. В. Юринця (з Харкова), проф. Д. Яворницького (з Дніпропетровського), критика Б. Якубського (з Києва), В. Ярошенка (з Києва), представника українського педтехнікума на Кубані і представника з Чорномор'я.

Зважаючи на вагу Конференції для нашого правопису, слід подати реєстр усіх н а я в н и х у ч а с н и к і в її з означенням місця походження їх (за анкетними даними):

1. Бадан О.І., журналіст (Західня Україна), 2. Бойків І.О., педагог (?), 3. Бузук П.О., професор (Бесарабія), 4. Булаховський Л.А., професор (Харків), 5. Висоцький З.Т., журналіст (Дніпропетровщина), 6. Вишня О., письменник (Полтавщина), 7. Волошин Є.К., викладач (Київ), 8. Воронин М.К., письменник (Дніпропетровщина), 9. Ганцов В.М., мовознавець (Чернігів), 10. Гладкий М.Д., природник (Чернігівщина), 11. Гладкий П.Д., учитель (Чернігівщина), 12. Голоскевич Г.К., мовознавець (Поділля), 13. Грунський М.К., професор (Харківщина), 14. Дем'янчук В.К., мовознавець (Західня Україна), 15. Дятлів П.Ю., службовець (Чернігівщина), 16. Йогансен М.Г., мовознавець (Харків), 17. Калинович М.Я., професор (Поділля), 18. Касяненко Є.І., журналіст (Полтавщина), 19. Кириленко В.Г., учитель (Чернігівщина), 20. Кондрашенко С.О., педагог (Дніпро-

і рясно, хоч, звичайно, не обійшлося й без боротьби за участь у літературній мові й правописі тих чи інших місцевих елементів.

Почалася Конференція з вступної промови Народнього Комісара Освіти М. Скрипника, де була вказана основна мета і завдання з'їзду. Потім акад. А. Кримський прочитав доповідь "Історія українського правопису" та О. Синявський "Підсумки правописної дискусії" (найголовніше з останньої увійшло в оцю статтю).

Уже з дискусії вияснилося, та й у Комісії це позначилося, що в справі впорядкування й усталення українського правопису й мови найбільше заперечень і суперечок може виникнути в питаннях альфабету, правопису чужих слів і власних імен. Ці теми й на Конференції стали центральними, хоч, звичайно, маючи в своєму складі чимало таких членів, що в Комісії не брали участи, Конференція мусила частенько спинятися і на зовсім уже вияснених для Комісії питаннях, тобто до деякої міри повторити операцію 1. пленуму Комісії (див. угорі).

Особливо довго дебатовано питання про те, чи не перейти на латинський альфабет, хоч власне кажучи це питання і не входи-

---

петровщина), 21. Кримський А.Е., академік (Волинь), 22. Ліщина-Мартиненко І.І., викладач (Полтавщина), 23. Мазуренко Ю.П., юрист (Донеччина), 24. Мізерницький О.М., педагог (Холмщина), 25. Мороз В.Б., педагог (Буковина), 26. Музичка А.В., професор (Західня Україна), 27. Мусій М.І., учитель (Західня Україна), 28. Наконечний М.Ф., мовознавець (Полтавщина), 29. Німчинов К.Т., мовознавець (Харківщина), 30. Пилипенко С.В., журналіст (Київ), 31. Плевако М.А., професор (Харківщина), 32. Попів О.І., професор (Харківщина), 33. Приходько А.Т., юрист (Кубань), 34. Рахинський В.Т., викладач (Чернігівщина), 35. Річицький А.А., літератор (Дніпропетровщина), 36. Рудницький С.Л., географ (Перемишль), 37. Савицький П.М., педагог (Західня Україна), 38. Свенціцький І., науковий робітник (Західня Україна), 39. Секунда Т.В., інженер (Західня Україна), 40. Синявський О.Н., професор (Таврія), 41. Сімович В.І., професор (Західня Україна), 42. Скрипник М.О., професійний революціонер (Донбас), 43. Соколянський І.П., професор (Кубань), 44. Солодкий Н.Л., учитель (Херсонщина), 45. Студинський К.О., академік (Західня Україна), 46. Сулима М.Ф., професор (Харківщина), 47. Тимченко Є.К., професор (Полтава), 48. Ткаченко Б.Д., аспірант (?), 49. Ткаченко Г.В., учитель (Київщина), 50. Чапля В.К., письменник (Дніпропетровщина), 51. Чепіга Я.Т., професор (Херсонщина), 52. Чернявський М.Ф., письменник (Дніпропетровщина), 53. Шумлянський Ф.М., професор (Поділля), 54. Щепотьєв В.О., професор (Поділля), 55. Ярошенко В.Г., мовознавець (Полтавщина).

ло в компетенцію Конференції, якщо стояти на грунті постанови РНК з 23 липня 1925 р. Та тільки дискусія та про латинку не була марна, бо багатьом прихильникам латинки дала можливість позирнути на справу з тих боків, з яких вони не хотіли або не могли дивитися, отже багатьох із них і витверезила. Кінець-кінцем, після дуже бурхливих і затяжних дебатів, за введення латинки замість дотеперішньої латинізованої кирилівки, голосувало лише 3. Але на тім справа з альфабетом іще не скінчилася, бо далі дебатували й голосували за паралелізм латинки й теперішньої абетки, за заміну *й* на *j*, за усунення *я, є, ю, ї* зовсім або частково (тобто так, щоб їх залишити після приголосних, але скасувати у початку складу), за скасування літери *ґ*, за скасування *ї*, за введення нових знаків для середнього *л* та білябіяльного *в* і нарешті за нові окремі знаки на означення африкат *дж* і *дз*. Вже сама велика скількість пропозицій змінити альфабет показує на відсутність серйозних підстав переглядати альфабет взагалі, і всі вони кінець-кінцем відпали. Тільки останню з них — про заведення нових знаків для африкат *дж* і *дз* — трактовано з поважнішою аргументацією, але й на цім місці Конференція мусила поступитися перед традицією й залишитися при старім способі означування їх, визнавши, що хоч означити ці африкати окремими знаками й бажано було б, алеж щодо самої форми тих знаків, то суспільна думка ще не спинилася твердо на чомусь одному, щó б можна вже заводити до альфабету.

Не менше дражливим було питання з апострофом. В одному з перших засідань Конференції дуже значною більшістю голосів апострофа були скасували зовсім, але під кінець знов таки значною більшістю голосів відновили цілком, тобто в редакції надрукованого проєкту. Тільки спеціяльно обрана наприкінці Конференції "Комісія для погодження суперечностей в ухвалах Конференції" висловилася була за те, щоб обмежити вживання апострофа, а саме, щоб не писати зовсім по губних.

З особливою увагою спинилася Конференція на деяких §§ розділу чужих слів. У питанні, як передавати *l* західньо-европейських мов, надрукований проєкт в цілому стояв на грунті "Найголовніших правил українського правопису УАН", тобто в основу взяв наддніпрянський спосіб передавати *la, lo, lu...* переважно через *ла, ло, лу...*, як також і в питанні про чужомовне *g*, що його проєкт рекомендував у загальних іменнях передавати через *г*. Це саме ті правописні моменти, що чи не найбільше відокрем-

лювали мову Західньої України від мови Радянської України та й взагалі Наддніпрянщини, бо ще й до революції тут здебільшого писали *зоологія* і т. ін. Треба зазначити, що серед членів Конференції було чимало представників закордонних земель українського народу (Галичини, Буковини), і в цих питаннях вони виступали досить одностайно. Настала уперта і затяжна боротьба, і слід сказати, що це було не стільки змагання двох правописномовних звичок, як двох культурно-історичних впливів. Щоправда, аргументація обох течій була досить різноманітна й ґрунтовна, але кінець-кінцем найістотніші мотиви відстоювати свої позиції в обох напрямів полягали в визнанні різних культурних впливів. Так, наддніпрянці, між іншим, доводили потребу писати чужі слова з нем'яким *л* тим, що українській мові властиве "середнє *л*" і що таким чином через *ла, ло*... краще віддавати середнє або европейське *l*, ніж через *ля, льо*, але все ж найважнішим їх аргументом був той історичний факт, що найстаріші европейські запозичення в українській мові були візантійські, сприймалися ж вони тільки з *ло, ла, лу*... (порів. старі *прологъ, Платонъ, Лука* і т. ін.). Заперечуючи наявність "середнього *л*" в західньо-українських говорах, наддністрянці знов доводили, що передавати европейські *la, lo, lu*... українськими *ла, ло, лу* — значить дуже згрубляти ті склади, без потреби віддаляючи такі слова від оригінальної їх вимови, а йшли ж і йдуть вони головним чином із Західньої Европи, головне ж, що здавна вже і транскрибувалися з *ля, лю*... (порів. *лямент*ъ, *пляц*ъ, *Люцидарій*... в пам'ятках 16—18 ст.), навіть і слова грецького походження. Отже, стояло питання, яку з традицій — старішу (візантійську) чи новішу (західньо-европейську) визнати істотнішою для української літературної мови. Але питання ще ускладнювалося тим, що спинитися на першому для наддністрянців значило визнати надто велику залежність нашої літературної мови від мови російської, що звичайно сприймає західньо-европейські слова з твердим *л*. Виходило, західньо-европейські слова до нас ішли і мають іти тільки через російську мову, а не безпосередньо. Так само й для наддніпрянців видавалося неймовірним попереробляти споконвічні наші *ла, ло*... в грецьких закінченнях на *ля, льо*..., бо в їх очах це значило безоглядно підлягати польщизні. Наслідком довгого ґрунтовного змагання з'явилося дуже непевне і власне значною мірою відповідне до справи голосування: 22 учасники Конференції стояло за *ля, льо*..., 20 за *ла, ло*... і 1

утримався. Очевидно, таку важну справу не можна було вважати вирішеною.

Аналогічно стояла справа й з *г—ґ* в чужих словах, хоч, правда, на Конференції голосувало за те, щоб чуже *g* передавати українським *ґ* значна більшість (26 за *ґ* і 10 за *г*), але це може й випадково, бож власне правопис *г—ґ* і *л—ль*... в чужих словах і з історичного боку і з фактичного ідуть як цілком рівнобіжні [13].

Третім досить дискусійним питанням на Конференції, як уже й у Комісії, виступило питання, як передавати групи *-др, -тр,* чи *-дер, -тер* (*театр* тощо). Хоч воно й далеко дрібніше супроти попередніх, але викликало дуже жваві дебати і кілька разів переголосовувалось.

Чимало нападів було й на § 62 (*і — и* в чужих словах), але кінець-кінцем Конференція спинилася на проєкті, унісши тільки ту зміну, що в наростках *-ік, -іка, -ікум, -ічний* писати *і* в тих самих випадках, що у корені тощо.

Згадана вже "Комісія для погодження суперечностей в ухвалах Конференції", зваживши дискусію і наслідки голосування, визнала можливим висловитися й про ті найсуперечніші питання правопису чужих слів, а саме "Щодо передачі чужого *l*, доручити редакційній колегії деталізувати це правило на основі "Проєкту" в напрямку ухвали Конференції" та "Щодо передачі чужого *h — g*, то визнати за потрібне повернутися до "Проєкту".

Як бачимо, на Конференції проєкт правопису чужих слів у найважніших своїх місцях хоч і не здобув якогось певного вирішення, але зазнав такої критики, що вимагав уже перегляду його в наступній редакції.

Значно змінила Конференція розділ "Правопис власних імен", надто у тих §§, де говориться про форми прізвищ і слов'янських (неукраїнських) географічних назов. Можна навіть сказати, що в цих останніх вирішення справи набуло протилежного характеру супроти проєкту, і коли в останньому щодо цього помітний був нахил до надмірної "українізації" слов'янських прізвищ та гео-

[13] Не слід, звичайно, тільки думати, нібито всі "наддніпрянці" на Конференції стояли за *ла, ло*... та *г*, а всі "наддністрянці" за *ля, льо*... та *ґ*: не раз було й навпаки.

Щойно вживані терміни "наддніпрянці", "наддністрянці", як бачимо, не мали там вузького значіння походження члена Конференції, а значіння належності до тієї чи іншої правописно-мовної течії.

графічних назов, то на Конференції стався деякий ухил у другий бік. Але така була воля значної більшости членів Конференції.

Дуже дискусійна справа з формами жіночих українських прізвищ у Комісії, як уже зазначено, на Конференції була розв'язана компромісово.

Звичайно, Конференція внесла чимало ще дрібніших змін і поправок у проєкт, зокрема в граматичну термінологію та § 94, усунувши в останньому чимало технічно обтяжливих розділок.

Коли ми визнали за широкою публічною дискусією велике значіння для справи упорядкування української літературної мови й правопису, то за Конференцією, звичайно, слід визнати те значіння ще більшим, бо перша власне точилася тільки, сказати б, навколо проєкту, а друга досить часто і розв'язувала правописно-мовні питання. Розуміється, велелюдна Конференція не могла точно вирішити й оформити геть усі питання, це вже видно і з тих побажань "Комісії для погодження суперечностей в ухвалах Конференції", що наведені вгорі. Та й формально вона мала більш директивне значіння, являючи собою власне найвищий організований вияв голосу сучасности. На підставі дискусій і ухвал Конференції за постановою тієї ж Конференції остаточно оформити "Правопис" мала вже президія Комісії. З цієї праці президії починається третій і вже останній етап історії "Українського правопису".

Таким чином президії належало розібратися в спадщині Конференції [14], себто застосувати до друкованого проєкту постанови й ухвали її, розв'язавши остаточно ті з них, що не здобули на Конференції повного вирішення. Насамперед слід зауважити, що склад президії (М. Скрипник, А. Приходько, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко) щодо найдискусійніших питань на Конференції (правопис чужих слів) майже точно відбивав саму Конференцію, тим то й вирішення цих питань було досить затяжне. Хоч чимало було розходжень і на інших місцях постанов Конференції, та кінець-кінцем на них порозумілися, але довго ніяк не йшлося до порозуміння в отих дискусійних питаннях щодо правопису чужих слів. Ще справа з апострофом у президії не викликала великих розходжень, бо тільки один член твердо стояв на тім, щоб апострофа по губних не писати, решта членів (четверо) погоджувалися на останній постанові Конференції, тобто

[14] Стенограми Конференції сягають понад 30 друкованих аркушів тексту.

вважали доцільним повернутися до друкованого проєкту, отже відновити апостроф цілком. Та далеко тяжче було вирішити справу з передаванням європейських *l* та *g*. Коли після довгих нарад і дискусій перед президією стали дві конкретні пропозиції — або повернутися до друкованого проєкту (тобто передавати чужі *la, lo...* через *ла, ло...* з деякими тільки винятками та чуже *g* в загальних назвах передавати через *г*), або приняти наддністрянський правопис (тобто з *ля, льо* і *ґ*), то голоси членів президії розбилися так, що, здавалося, питання ці і не можуть бути розв'язані: за першу пропозицію подано 2 голоси, проти — теж 2 і один утримався, за другу пропозицію подано 2 голоси і 3 проти [15]. Та розходження ці були такого роду, що навіть коли б одна з пропозицій і була принята перевагою одного голосу, то ледви чи можна б було вважати справу вирішеною. Треба було і тут знайти розумний компроміс, бо не випадало ж зовсім обминути в правописі такі важні на практиці моменти. І президія той компроміс ізнайшла в формулі, правда, зовсім незвичайній для дотеперішньої літературної мови, але як це видно і з дискусії на Конференції і з голосування в президії, неминучій і, мабуть, єдино можливій за наших реальних обставин. Адже справа стояла в площі примирення, поєднання двох культурних впливів на український народ і українську мову — старого візантійського і нового західньо-европейського. Знехтувати якийся з них у мові було ще тяжче, ніж відшукати таку правописну-мовну компромісову норму, що на ній погодилися б геть усі. Всім добре відомо, і президія не спускала того з ока, що походження слова — "грецьке" слово і "не грецьке" слово — річ часто важка навіть для спеціялістів-філологів, але все ж не було іншого способу, як визнати, що слова грецького походження, як здавна запозичувані з нем'яким *л* і *г*, так і слід передавати в українській мові через *л* і *г*, слова ж із інших европейських мов із середнім чи м'яким *l* перед *а, о, и* і в кінці складу та *g* передавати *л* м'яким та *ґ*. Хоч як може здатися ця формула штучною й трудною, але принято її в президії одноголосно, бо всі члени останньої пересвідчилися того, що тільки обопільними поступками можна остаточно знищити правописно-мовні розходження і справити нашу літератур-

[15] Але слід відзначити, що голосовано ці пропозиції не зовсім так, як оце зформульовані вони, бо в кожну з них увіходив іще один спільний пункт: "при умові, що апостроф залишається в обсязі проєкту".

ну мову в одно річище. Звичайно, це вирішення примушує на якийсь час геть усіх без винятку українців дещо переучуватися, бо ніхто ж не звик до такого письма й вимови, як "клясична філологія", "глосологія або лінгвістика", "ґальванографія" і т. ін., і немає сумніву, що деяка неусталеність, вагання у написах і вимові подібних слів буде довгенько, а почасти і завсіди, алеж у правописі чужих слів (та почасти й своїх) деяка неусталеність і вагання властиві усім живим літературним мовам. Життя, певна річ, дещо спростить цей правописний принцип, впроваджуючи, напр., послідовність на початках лише в часто вживаних комплексах грецького походження як *-грам-* (*-граф-*), *-лог-*, *-філ-*, (*програма, графіка, епілог, логіка, філософ, філолог* і т. ін.), алеж кінець-кінцем правопис чужих слів повинні встановляти лише освічені люди, обізнані з чужими мовами, народні ж маси сприймають чужі слова, як і свої власні, так, як їх чують і бачать написаними. З погляду ж природи української мови компромісове розв'язання справи видається слушним, бо, напр., нем'якого *л* в українській мові далеко більше, ніж м'якого, отже коли б усі чужі слова передавати з *л* м'яким, то тим ми б порушили природні відносини *л* нем'якого і м'якого в мові. Та чи так, чи ін-як, ця формула правопису чужих слів повинна зламати на цім місці однобоку традицію і наддніпрянців і наддністрянців і згодом утворити нову й всеукраїнську традицію з елементів перших. Збіжить 5—10 років і багато з того, що тепер нам може здатися чудним, незвичайним, стане звичайним і органічним, подібно до того, як давні запозичення в народній мові з інших мов нікого не вражають тепер тим, що в них буває і нем'яке *л*, і м'яке, і *ґ* і *ґ*. напр., і *Кирило* (гр.), *Микола* (гр.), *паланка* (лат.), *лантух* (нім.), *планка* (нім.) і *льох* (нім.), *пляшка* (нім.), *вершляг* (нім.); *Григор* (гр. γ), *Гапка* (гр. γ), *недошмиги* (нім. *g*) і *ґрунт* (нім. *g*), *ґанок* (нім. *g*) і т. ін., хоч іноді знов же й тут буває неусталеність: *лушня* і *люшня* (нім.) тощо.

Між іншим, слід відзначити, що перед остаточним переглядом у президії всіх намічених змін і додатків до друкованого проєкту, їх надіслано до Києва в редакційну колегію, поповнену проф. Є. Тимченком та О. Куриловою. Майже чисто всі одностайні побажання цієї колегії були приняті потім в президії [16].

[16] В цій редакційній колегії взяли участь акад. А. Кримський, проф. Є. Тимченко, Г. Голоскевич і О. Синявський. В. Ганцова не було на цей

До 10 засідань треба було відбути президії на те, щоб розв'язати всі правописні питання. Зовсім не порушені постановами Конференції питання звичайно й на президії не були порушувані, і в остаточну редакцію вони ввійшли з проєкту без змін.

З усього сказаного ясно видно, що "Український правопис" є витвір колективний у найширшому розумінні слова. Десятки людей із різних закутків Радянської й позакордонної України брали найближчу участь у вирішенні правописно-мовних проблем, а сотні в дискусії. Серед членів цього колективного автора бачимо 2 Народніх Комісарів Освіти, 2 заступників їх, 5 академіків, 28 професорів і філологів-спеціялістів, 8 учителів (педагогів), 7 робітників преси й друку, 8 письменників. Суспільна контроля, як бачимо, була цілком достатня. Дуже складне завдання — знайти для літературної мови "середнє аритметичне" звичок, бажань, інтересів людей з різних культурно-віддалених і політично-роз'єднаних частин української землі, і знайти, розуміється, без ушкодження природи мови й без непотрібного ламання традиції, все ж розв'язане. Принаймні про це може свідчити ставлення президії до "Українського правопису": як уже сказано, в її останньому складі були прихильники крайніх протилежних течій, і в цілому вона досить точно відбила Конференцію, а проте текст цього "Українського правопису" у цілому принятий на останньому засіданні її одноголосно. Це не виключає того, що в подробицях і дрібницях розходження поміж членами президії були до кінця і не раз їх розв'язувано більшістю тільки одного голоса, і напевно не тільки серед членів президії, ба й взагалі серед усіх українців не знайдеться жодного, хто б не був із чогось у "Правописі" невдоволений, але ж це зовсім природна річ.

Наостанці годиться подати загальну характеристику "Українського правопису" й разом відповісти на деякі закиди критики. Чим виправдується те, що від початку й до кінця трирічної праці Державна правописна комісія намагалася дати і нарешті дала те, що не є а ні український правопис, а ні українська граматика? Дивлячись на справу з становища нормального розвитку літературної мови, таке завдання, як усталити морфологію її, справді не можна виправдати. Взагалі літературна мова нормально складається поволеньки, і люди, носії її, власне й не відчувають тієї

час в Києві, а О. Курилова не взяла участи через хворобу і потім тільки надіслала до президії свої уваги листовно.

еволюції, мало відчувають навіть неусталеність її, бож та мова — то невід'ємна частина їх істоти, то вони самі. І нормування літературної мови за такого стану зводиться до академічно-педагогічних спроб визначити найбільше поширене й типове в мові, що і рекомендують, звичайно, як зразкове. Саме розуміння цього типового й зразкового в цих випадках більш-менш однакове, бо доосередні тяжіння при такому розвиткові літературної мови бувають дуже сильні. Неминучі мовні розходження й певні "правописні питання" існують і за такого стану, та вони мають більше академічний характер і спокійно дискутуються собі серед спеціялістів, мало або й зовсім непомітні в літературно-мовній практиці, де minimum єдности й усталености є. Але в історії розвитку української літературної мови є такі моменти, що ніяк не дозволяють назвати її розвиток нормальним. Поперше це й досі не зліквідоване політичне роз'єднання українського народу і подруге надзвичайна зміна значіння літературної мови в житті: з мови жменьки напівлегальної інтелігенції до Жовтневої Революції волею цієї останньої вона стає органом державного й громадського життя цілої країни. Не можна ж не зважити на те, що десятки й сотні тисяч дорослих більш чи менш освічених людей, звиклих до досить унормованої російської мови, повинні (і не всі ж "повинні" з примусу!) перейти на українську мову. Це, розуміється, ненормальність для життя української літературної мови, бо до цієї останньої ті люди неминуче мусять ставити такі ж вимоги, як і до звичної для них мови, алеж годі оцю ненормальність намагатися усунути чи бодай би хоч зменшити чимось іншим, як не унормуванням у межах можливого самої мови. Уже академічні "Найголовніші правила українського правопису" зробили великий крок до того унормування, алеж вони охопили лише частину того, що потребувало негайного унормування в наших реальних умовах життя. У величезній своїй більшости доросле населення вже не вчило і не могло вчити української мови так систематично й органічно, як то буває за нормальних умовин, воно здебільшого вчило й вчить її на практиці, отже й потребує не стільки систематичних курсів, як практичних довідників, та й для систематичного органічного вивчення (в школі) у нас бракувало твердої мовної бази, коли, напр., до виходу "Найголовніших правил українського правопису" важко було знайти дві граматики, де б однаково відмінювано такі слова, як "ніч", "радість", а іноді так і той самий автор відмінював їх різно в різних виданнях

своєї граматики. От чому Державна правописна комісія визначила своє завдання так саме, а не ін-як. Сама дійсність, повсякденне життя проказувало їй, що до нормальнішого розвитку української літературної мови треба передусім впорядкувати зорову та значною мірою і слухову форму слів, отже визначити найпотрібніші з практичного погляду правописні, фонетичні, морфологічні н о р м и для літературної мови. Адже це́ база для літературної мови, а не теоретичні подробиці про фонеми й графеми української мови й їх взаємини, та й пощо заглиблятися тут у те, що іноді не видне або сумнівне навіть із верховин науки? [17] Та жадною мірою "Український правопис" не має заступити систематичні курси української граматики від початкової до наукової, бо він між іншим призначенням має тільки полегшити й угрунтувати появу й розвиток цих останніх. Не менше безпідставно було б думати, що "Український правопис" виник із специфічних потреб "українізації" і для неї, що цей правопис сам здолає навчити людей української мови. Комісія свідомо з одного боку поминула дещо навіть із того, що безпосередньо в'яжеться з правописом, але не стоїть на перешкоді розвиткові української літературної мови, або не так надається до нормалізації (напр., вживання великих літер), а з другого взялася внормовувати таке, що зовсім власне до правопису і не належить, як от морфологію або граматичну термінологію. Не все Комісія розв'язала однаково категорично й однаково повно, не все, певна річ, і якнайкраще, але досить застосувати "Український правопис" до першої-ліпшої сторінки першого-ліпшого тексту української мови, щоб пересвідчитися того, як все ж багато правописно-мовних питань, непорозумінь і вагань усуває й розв'язує цей правопис.

---

[17] Так акад. Ст. Смаль-Стоцький, критикуючи проєкт правопису, заперечує рацію вживання апострофа після *р* в таких словах, як "пір'я" тощо супроти таких, як "рябий" тощо (див. "Україна" 1—2 кн., за 1927 р. ст. 233), а проте на величезній частині території українського народу розрізняються як різні слова, напр., "звіря́", і "звір'я́", "повíрю" і "повíр'ю", як розрізняються "ушка" і "юшка" тощо. Також видається йому с а м о в і л ь н и м застереження не писати в присвійних прикметниках *-ін*, а самоволі тут жадної нема, коли зважити, що по українських говорах досить поширені форми "нянін", "Галін" тощо, що такі форми трапляються навіть у Грінченковому словнику ("донін", "тетін"), у Шевченка ("Прісіне письмо" — див. Т. Шевченко, Т. III, Листування, ВУАН, 176 ст.).

Щодо свого одного з найголовніших завдань — спрощення правопису, то треба сказати, що Комісія далека була від тенденції спрощувати за всяку ціну, бо завсіди виходила з принципу — правопис для мови, а не навпаки, як і мова для людини, а не навпаки. Ніяким чином не мала Комісія за завдання своє дати елементарний правопис, і деякі подробиці з "Українського правопису", а іноді й розділи, призначаються власне для спеціялістів, як авторів граматик, перекладачів із чужих мов тощо. Але ніколи не забувала й завдання дати такий матеріял і так, щоб із нього могла покористати й кожна більш-менш письменна людина.

Як видно з усієї оцієї короткої історії "Українського правопису", завдання, методи й умови опрацьовування книжки були настільки складні й трудні, що годі від неї сподіватися суцільности, простоти й послідовности звичайної книги: вона настільки ж складніша, наскільки колектив складніший супроти окремого члена його. Але тим самим настільки ж більша й вага книги.

Синявський О. Коротка історія "Українського правопису" // Культура українського слова. — Збірник І. — Харків—Київ, 1931. — С. 93—112.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1928)

З 26 травня по 6 червня 1927 р. у Харкові відбулася скликана Народним комісаріатом УРСР Правописна конференція, на якій обговорювався проект українського правопису, укладений Державною правописною комісією і опублікований у серпні 1926 р.

З метою усунення незгод між існуючими українськими правописними системами (західно- та східноукраїнською) і вироблення єдиного для цілої України правопису на Конференцію були скликані й прибули делегати з усіх у той час роз'єднаних регіонів України: Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття.

У процесі обговорення проект українського правопису (1926) зазнав певної модифікації, зокрема, в пунктах, що стосувалися правил передачі на письмі іншомовних слів, власних назв, тобто в ділянках, де найбільше відрізнялися західно- та східноукраїнська правописні традиції. Остаточну редакцію нового варіанта українського правопису здійснила президія Правописної конференції у складі М. Скрипника, А. Приходька, А. Кримського, О. Синявського та С. Пилипенка. 6 вересня 1928 р. народний комісар освіти М. Скрипник за ухвалою Ради народних комісарів УРСР затвердив цей правопис як загальнообов'язковий в УРСР.

Після Конференції зазначений правопис почали популяризувати та поширювати також у Галичині й Закарпатті, що на той час не входили до складу радянської України. Так, зокрема, 1929 р. він був прийнятий Науковим товариством ім. Шевченка у Львові.

Український правопис 1928 р., відомий ще під назвами "харківський" та "скрипниківський", згодом був прийнятий також в еміграції; ним досі послуговується українська діаспора.

У межах радянської України цей правопис офіційно діяв до 5 вересня 1933 р. У Галичині, на Волині й Буковині він протримався до 1939 р. — часу приєднання їх до УРСР.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПОСТАНОВА

За постановою РНК УСРР з 23 липня 1925 року організована при НКО Державна Комісія для впорядкування українського правопису виробила проєкт українського правопису, що в його основу, згідно з тою ж постановою РНК, взято "Найголовніші правила українського правопису", прийняті Всеукраїнською Академією Наук 17.V 1919 р., 12.VII та 29.XI 1920 р., затверджені Народнім Комісаром Освіти УСРР 1921 року.

Проєкт правопису розглянула Всеукраїнська Правописна конференція з 26.V до 6.VI 1927 р. і, з її доручення, зредагувала його Президія Державної Комісії для впорядкування українського правопису.

За доповіддю Наркомосу РНК постановою з 4 вересня 1928 року визнала, що зазначений державний правопис мусить набути загальнообов'язкового характеру.

Отже, на підставі постанови з 4 вересня 1928 р. (протокол засідання РНК, ч. 43, п. 7) ухвалюю вищезазначений "Український Правопис" затвердити.

Народній Комісар Освіти УСРР

МИКОЛА СКРИПНИК

Харків,
6 вересня 1928 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ь.

Примітка 1. Апостроф (') в альфабет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *зя́вище* і *з'я́вище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в альфабеті, отже *то́пнути* в словникові стоятиме перед *ть́о́пнути*, а між ними будуть слова на **тр**..., **ту**..., **тю**..., **тя**...

Примітка 2. дж і **дз** (для означення африкат) не входять в альфабет, отже такі слова, як *джерело́, дзи́га*, стоять у словникові під літерою **д.**

<...>II
ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

Увага до таблиці відмін

§ 22. Зважаючи на закінчення іменників у назовному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень в інших формах однини й множини, усі іменники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать іменники всіх трьох родів, і іменники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти іменників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільности їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угрупування лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о** й **и**, а тільки **е** й **і** (*кни́гою — ї́жею, кни́ги — огоро́жі* і т. ін.). Щодо іменників чоловічого роду на **-р,** що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме іменники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки щодо вживання іменникових закінчень. ("Таблиця" на 30—31 ст.)

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді іменники чоловіч. роду

§ 23. 1. До твердих іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменники на **-г, -к, -х, -г..,** тобто такі, як *плуг, робітни́к, ґля́ґ, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, коц* (*Перетц, пала́ц, принц...* з чужих мов), *будз, міня́йло* й інші, а також на **-р:** *двір, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, ху́тір, папі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхір, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, шар, інжи́р, куши́р, ка́чур, кушні́р, жовні́р, ну́мер, бузуві́р, щур, те́нор, комуна́р, комі́са́р, каси́р, акто́р, команди́р, інспе́ктор, дире́ктор, профе́сор, тротуа́р, семіна́р, тракти́р, ма́дяр, кав'я́р, футля́р, та́ляр, фуля́р, монтанья́р, Абеля́р, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р* (на **-яр** звичайно чужі слова). Див. § 30 Примітка.

Тверді імен. ніяк. р.

2. До твердих іменників ніякого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменн. на **-го, -ко, -хо...,** тобто такі, як *бла́го, я́блуко, добро́, гніздо́, залі́зо, пле́со, депо́* й ін.

Тверді імен. жін. р.

3. До твердих іменників жіноч. роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменн. на **-га, -ка, -ха...,** тобто такі, як *сму́га, шту́ка, заду́ха, дзи́ґа, тюрма́, сту́па, графа́, журба́, грома́да, погро́за, кукуру́дза, кару́ца* (**-дза, -ца** тільки в словах із чужих мов) й ін., а також такі, як *гайдама́ка, недба́ха* тощо.

Мішані імен. чол. р.

4. До мішаної групи іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, вапня́р, тесля́р, фігля́р, смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, му́ля́р, повістя́р, газетя́р, бараня́р, повстя́р, воля́р, сідля́р* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. 7.

Примітка. Іменники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не -еві, -ем): *сто́лярові, му́ляром* і т. ін.

б) усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж:** *сто́рож, слуха́ч, това́риш...*

Мішані імен. ніяк. р.

5. До мішаної групи іменників ніякого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать усі іменники на **-же, -че, -ще:** *ло́же, ві́че, прі́звище...*, а також такі, як *діди́ще, баби́ще* і т. ін.

Примітка. Але до твердої групи належать такі іменники, як *леда́що* (*з леда́щом*), *Санчо* (*Санчом*).

Мішані імен. жін. р.

6. До мішаної групи іменників жіночого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) відносяться всі іменники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа:** *мере́жа, бу́ча, поро́ша, гу́ща, га́нджа, міхоно́ша...*

М'які імен. чол. р.

7. До м'яких іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать іменники на **-дь, -зь, -ль...,** тобто такі, як *ле́бідь, коло́дязь, учи́тель, кре́мінь, кара́сь, зять, їзде́ць, ґудзь, рій, Іва́сьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівча́р, байка́р, госпо́дар, інвента́р, вівта́р, бляха́р, віспа́р, ли́мар, ворота́р, чобота́р, дима́р, бо́ндар, калама́р, пролета́р, секрета́р, цви́нтар, цар, кобза́р, багати́р, проводи́р, поводи́р, гузи́р, боби́р, упи́р* і т. ін. Пор. 4.

М'які імен. ніяк. р.

8. До м'яких іменників ніякого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я,** що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і здебільшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обі́дя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, вій'я* (себто віййа), *збі́жжя, обли́ччя, піддашшя, підза́мчя, розто́ржя, рі́щя, ли́стя, вістря, пір'я, дуб'я́, стру́п'я, бездýм'я, здоро́в'я* і т. ін.; також *сім'я, тім'я, ви́м'я, по́лум'я, пле́м'я.*

М'які імен. жін. р.

9. До м'яких іменників жіночого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать іменники на **-ря, -дя, -зя...,** тобто такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, леге́ня, мату́ся, стаття́, робітни́ця, Га́ндзя, надія, сім'я́...,* також і чоловічого роду такі, як *суддя́, те́сля.*

Імен. ніяк. р. з наростками -ЯТ-, -АТ-, -ЕН-

10. До іменників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:

а) Назви малих істот і речей, як *теля́, козеня́, гуся́, вутя́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, голуб'я́, горща́, коліща́, горня́* (не плутати з іменниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Імен. жін. р. на приголосний

11. До іменників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *по́дорож, ніч, ро́зкіш, не́хворощ, кров, твар, мо́лодь, па́морозь, сіль, тінь, вісь, вість, міць.* Так само відмінюється й *ма́ти.* Але див. § 25_5.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі іменники однини мають закінчення **-у, -ю, -о, -е (-є).**

-У

1. **-у** мають іменники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наріст **-ко, -ик, -ук, -ок:** *ба́тьку, голу́бчику, ковальчу́ку, си́нку, ко́ничку, конине́ньку...*

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш:** *му́жу, погоничу, това́ришу...*

в) Окремі іменники тверді: *ді́ду, та́ту, си́ну, сва́ту.* Також такі, як *Гео́рґу...*

-Ю

2. **-ю** мають іменники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 І відм. 3 група): *кобзáр**ю**, ведмéд**ю**, мíсяц**ю**, кня́з**ю**, ковáл**ю**, кóн**ю**, Івáс**ю**, зя́т**ю**, крá**ю**, Корнí**ю**...*

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 І відм. 3 гр.) пестливі: *дóн**ю**, матýс**ю**, Гали́нц**ю**, Марýс**ю*** (і *Марýс**е***)...

3. **-о** мають усі без винятку тверді іменники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.): *Украї́н**о**, сéстр**о**, Гáнн**о**, гайдамáк**о**, бідолáх**о**...*

-Е

4. **-е** мають іменники:

а) Усі жіночого роду нетверді, тобто І відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): *рóж**е**, дóл**е**, зéмл**е**, вдови́ц**е**, Кáтр**е**, смéрт**е**, нóч**е**, твáр**е**...*

Але: *мáт**и**.*

Після голосних **-є:** *Марíє, збрóє ...*

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *сóкол**е**, ли́с**е**, гóлуб**е**, морóз**е**, грóм**е**, Днíпр**е**, Пáвл**е**, Пéтр**е**, громадя́нин**е**, нарóд**е**, вóвч**е**, козáч**е**, чумáч**е**, лýж**е**, ля́ш**е**, пáруб**ч**е, воя́ч**е*** (від *воя́к*), *Джóрдж**е**...*

-Е, -Ю

5. Іменники чоловічого роду на **-ець** мають закінчення **-е**, рідше **-ю:** *молóдч**е**, крáвч**е**, жéнч**е**, хлóпч**е**, нíмч**е**, зáйч**е*** (і *зáйц**ю***), *злочи́нц**ю**, перемóжц**ю**...*

Так само й іменники чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 І відм. 2 гр.) мають закінчення **-е** і лише зрідка **-у:** *тесля́р**е**, газетя́р**е**, повістя́р**е*** (і *повістя́р**у***)...

Ніяк. р.

6. Іменники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Примітка. Лише зрідка іменники ніякого роду з наростком **-к-** приймають у кличній формі закінчення **-у** підо впливом подібних іменників чоловічого роду: *"Ой сонечк**у**-батечку, догоди, догоди"*.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини іменники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї).**

1. **-а (-я)** мають:

а) Усі без винятку іменники ніякого роду І відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: *з сел**а́**, до ячмени́щ**а**, з пóл**я**, лиц**я́**, роздорíжж**я**, клóчч**я**, підзáмч**я**...*

б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назовн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означують точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без бра́та, до хло́пця, з лиході́я, від коня́, проти со́кола, мете́лика*...; предмети: *коло плу́га, без но́са, з па́льця, до олівця́, димаря́, ґвинта́, автомобі́ля, дощомі́ра, переря́вача, баро́метра, фоно́графа, грамофо́на, мікроско́па, мото́ра*...; певні міри: *з га́рця, до пу́да, без карбо́ванця, арши́на, ме́тра* (= міри), *гра́ма, сі́чня, листопа́да, вівті́рка, ти́жня, мі́сяця*...

-У, (-Ю)

2. **-у (-ю)** мають іменники чоловічого роду, коли вони означують поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні, ті, що означують одноманітну масу, середовище: *без ма́ку, з молочаю́, до пе́рцю, від часнику́, проти наро́ду, пролетаріяту, ми́ру, база́ру, бо́ру, всесві́ту, піску́, сні́гу, гно́ю, ме́ду, ква́су, льо́ду, тума́ну, цу́кру, тютюну́, ячме́ню, по́пелу, вогню́, дьо́гтю, льо́ну, жи́ру, горо́ху, ки́сню* (*ки́сень*), *во́дню* (*во́день*)...; безформні явища природи: *з ви́ху, від гро́му, до дощу́, без моро́зу, проти ві́тру, гра́ду, жа́ру*..., чинність, враження, душевний стан: *до почи́ну, без розбо́ю, від да́ру, з бо́лю, жа́лю, плачу́, ре́готу, гні́ву, стра́ху, сміху, ля́ку, су́му, до́тепу, за́паху, за́ходу, кло́поту*...; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: *без по́ступу, до по́буту, від ста́ну, проти по́ділу, звича́ю, у́ряду, за́кладу, а́кту, фа́кту, сти́лю, ме́тру* (= розміру), *ку́рсу, імперіялі́зму, комісаріяту, університе́ту, колекти́ву, шта́бу, архі́ву, декре́ту*; також такі скорочення, як *до лікнепу* ("ліквідації неписьменности") *від Комгоспу* ("Комунального господарства"), *коло Наркомосу* ("Народн. Комісаріяту Освіти"), *до Разалуку* ("Ради залізничників України"), *Ліфу* ("лівого фронту"), *Вуану* ("Всеукр. Акад. Наук").

-А (-Я) — -У (-Ю)

3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих іменниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *нема́ ка́меня* (= однієї каменюки) — *нема́ ка́меню* (= будівельного матеріялу), *без листа́* (= одного листка) — *без ли́сту* (= листя), *з звіра* (= вовка, лисиці...) — *з звіру* (= звір'я), *без жо́лудя* (= одного пло-

да) — *без жóлудю* (= жолуддя), *без папéра* (= "справи" в канцеляр. значінні) — *без папéру* (= матеріялу до писання...), *від морóзу — від Морóза* (прізвище).

Підвести геть усі інші іменники чоловічого роду під норми щодо **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік, вік, рáнок*, родовий відм. *рóку, вíку, рáнку*, але *вéчір — вéчора*.

Так само від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то з **-а, -я:** *з стéпу, коло лíсу, без лýгу, до горóду, край стáву, проти сáду, майдáну, яру, слíду, Сибíру, Туркестáну, Кавкáзу, Крúму, Дóну, Урáлу, Берлíну, Лóндону, Парúжу, Рúму, Нью-Йóрку, Херсóну*, але *коло бéрега, до кряжá, біля горбá, з Хáркова, Чернíгова, Кúєва* (міста на **-ів** тільки так), *Острá, Кам'янця, Перемúшля, Житóмира, Вíдня*. Зменшені ж звичайно тільки з **-а (-я):** *з яркá, до ліскá, біля ставóчка, горóдця, Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в назовному відмінку: *Дніпрó — з Дніпрá*).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., завсіди *без хлíба, вівсá*, наперекір прав. 2.

Декотрі ж уживаються в обох формах: *без стидá — без стúду, без сорамá — без сóрому, до мостá — до мóсту, з дворá — з двóру*.

-И

4. **-и** мають:

а) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *коло водú, без книжки...*

б) Іменники жіночого роду III відм. (див. § 22) на **-ть** за другим приголосним: *від рáдости, з вíсти, до смéрти, без чвéрти...*

Також винятково: *до óсени, без сóли, крóви, любóви, Рýси*.

в) Усі іменники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *до теля́ти, горща́ти...* і слово *íмення*.

-І (Ї)

5. **-і** мають усі іменники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 I відм. 3 і 2 групи): *без дóлі, бýрі, лисúці, сáжі, порóші, крýчі, гýщі...*

Після голосних та **'-ї:** *без надíї, Марíї, сім'ї́...*

Також **-і** мають усі іменники жіночого роду на приголосний, що не входять в 4б: *до нóчі, без пóдорожі, від рóзкоші, твáрі, мóлоді, пáморозі, тíні, Росі, артíлі, моралі, жóвчі, мáтері...*

Щодо чергування **о—і, е—і** (*Харків — Харкова, Київ — Києва, камінь — каменя, радість — радости* тощо), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини іменники мають закінчення **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї, -яті, -аті, -ені).**

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ)

1. **-ові (-еві**, після голосних та ' **-єві**) мають:

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** І відм. 1 групи, **-еві** І відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *брáтові, дýбові, Михáйлові, повістяре́ві*[1], *сто́рожеві, слухаче́ві, това́ришеві, кущо́ві, коса́ре́ві, ведме́деві, учи́телеві, го́стеві, хло́пцеві, ро́єві, куріє́ві*...

б) Зрідка іменники ніякого роду І відміни, головним чином назви живих істот на **-ко:** *ягня́тковí, теля́тковí, дитя́тковí, немовля́тковí*..., навіть *ли́ховí, ві́йськовí, свя́товí, се́рцеві, со́нцеві*...

-У (-Ю)

2. **-у (-ю)** мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду І відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *де́реву, гніздý, селý, сто́впищу, лицю́, обли́ччю, підза́мчю, зна́нню*... (порівн. 1б).

б) Усі іменники чоловічого роду з закінченням **-ів (-їв)**, **-ов** у назовн. відмінку: *Львів — Льво́ву, Мліїв — Мліє́ву, Драгома́нів — Драгома́нову, Воробйо́в — Воробйо́ву, Ковалів — Ковале́ву, Стеблів — Стебле́ву, Чугу́єву, о́строву, болúголову*...

Це закінчення буває і в іменниках, зазначених під 1а при збігові їх: *това́ришеві Гавришу* і т. ін. — див. § 78.

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ)

3. **-і (-ї)** мають:

а) Усі іменники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я:** *сестрí, жíнцi, дочцí, свекру́сі, нозí, гирли́зі, огоро́жі, гу́щі, Мару́сі, молоди́цi, но́чі, ро́зкоші, кро́ві, твáрі, мíдi, по́вістi, со́лі, при́язнí, бідола́сі, старшинí*... Також *Ме́кка — Ме́цці* і т. ін.

Після голосних та ' **-ї:** *надíї, Марíї, ши́ї, сім'ї́.*

Примітка. Але в Західній Україні подекуди пишуть **-и** в імен. жін. р. III відм. (див. § 22) на **-сть, -рть,** як також і в формах місцев. одн. та наз. — знах. множ.

[1] Див. § $23_{4а}$ Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теля́ті, курча́ті*... і в слові *і́мені*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини іменники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю)**, або вживаються у формі назовного відмінку.

-А (-Я)

1. **-а (-я)** мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та **-о (-ьо),** коли вони означують живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в § 25_{16}: *за хло́пця, мете́лика*..., *на ду́ба, за олівця́, карбо́ванця, плу́га, каганця́*..., навіть *університе́та, декре́та* й ін.

-У (-Ю)

2. **-у (-ю)** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду на **-а (-я):** *на ра́ду, старшину́, суддю́*...

Усі інші іменники (отже всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова *ма́ти* знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини іменники мають закінчення **-ом (-ем, -єм), -ою (-ею, -єю), -ю, -ям (-ам).**

-ОМ (-ЕМ, -ЄМ)

1. **-ом** мають усі іменники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі іменники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м'які іменники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 І відміна): *над сте́пом, під тягаро́м, за база́ром, перед бакаля́ром, село́м, повістяре́м*[2], *това́ришем*[3], *бича́м, бо́ндарем, кобзаре́м, го́стем, хло́пцем, коне́м, сто́впищем, ві́чем, лице́м, татуне́м, по́лем, кра́єм, куріє́м*...

-ОЮ (-ЕЮ, -ЄЮ)

2. **-ою** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду тверді, **-ею** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані іменники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 І відміна): *з сестро́ю, перед комо́-*

[2] Див. § $23_{4а}$ Примітка.
[3] Див. § 23_{5} Примітка.

рою, над міхоно́шею, за душе́ю, під кру́чею, гу́щею, їжею, земле́ю, до́ле́ю, Ві́вдею, пі́снею, колотне́ю, судде́ю, статте́ю, ріллє́ю, революці́єю, Марі́єю, збро́єю...

Не плутати з прикметниками: *під си́ньою, над свіжою...*, а також не скорочувати **-ою (-ею, -єю)** в -ой (-ей, -єй), див. § 38 Примітка 1 й 2.

-ю

3. **-ю** мають усі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над мо́лоддю, па́мороззю, сі́ллю, тінню, Ро́ссю, па́поротю, мі́ццю, глибочі́нню, сме́ртю, по́вістю, кро́в'ю, тва́р'ю, ма́тір'ю, по́дорожжю, ні́ччю, ро́зкішшю, не́хворощю, ха́рчю, жо́вчю...*

Щодо **і** й **о** в таких випадках, як *по́вістю, па́мороззю...*, то див. § $7_{1д,\ 2в}$.

-ям (-ам)

4. **-ям** мають усі іменники ніякого роду на **-я**, тобто як I відміни м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після **ж, ч, ш, щ:** *з бади́ллям, за безла́ддям, над галу́ззям, за смі́ттям, перед воло́ссям, дуб'ям, пір'ям, лушпа́йям, підза́мчям, розто́ржям, теля́м, голуб'я́м, горобеня́м, ім'я́м* (рідко *і́менем*).

Після **ж, ч, ш, щ -ам:** *з ведмежа́м, над курча́м, перед лоша́м, горща́м* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини іменники мають закінчення **-і (-ї), -у (-ю), -ові (-еві, -єві).**

-І (-Ї)

1. **-і** (після голосних та ' **-ї**) мають:

а) Усі іменники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я:** *на воді́, у руці́, на ті́тці, по землі́, при статті́, поли́ці́, кру́чі, мере́жі, надії́, збро́ї, сім'ї́, по́дорожі, пе́чі, кро́ві, тва́рі, мі́ді, по́вісті, ма́тері, бідола́сі, міхоно́ші, судді́...*

Примітка. У прислівниках, витворених з іменників жіночого роду на приголосний, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *почáсти, восени́* або *увосени́* (порівн. *по о́сені*). Див. іще $\S\ 26_{3а}$. Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *на теля́ті, горща́ті...*, також у слові *і́мені*.

в) Іменники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байра́ці, на язиці́, при сто́зі, на поро́зі, в ду́сі, лу́зі, на по́версі, кожусі́, горо́сі, бе́резі, мі́сяці, коні́, зу́бі, хресті́, коті́, во́зі, о́бразі, до́мі, ду́бі, чо́боті, ро́ці, хлі́бі, ґру́нті, сві́ті, стовпі́, листі́, хвості́, пні, дні, сні, ло́бі, ро́ті, па́льці, ре́готі, нали́гачі, молочаї́, тра́вні, зло́чині, камінці́, ка́мені...* (див. іще 4).

г) Іменники ніякого роду тверді (див. § 22 І відміна 1 гр.) без наростка **-к-:** *на селі́, у гнізді́, при я́блуці, в о́ці, молоці́, ву́сі, сло́ві, письмі́, чолі́, боло́ті, полотні́, в пальті́, у бюрі́, зо́лоті, добрі́, ма́слі, вікні́, багні́, дні, па́ливі, заступи́лні, товари́стві...*, а також іменники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 І відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці, у яйці́, при кільці́, в денці, плечі́, житті́, смі́тті́, гіллі́, грудді́...*, також: *на со́нці, у мо́рі, в по́лі, го́рі, се́рці, віко́нці, сто́впищі, зга́рищі, стано́вищі, в пита́нні, у збі́жжі, роздорі́жжі, картопли́нні, прокля́тті, обли́ччі, в лушпа́йї, у пі́р'ї, розто́ржі...* (див. іще 3).

-у

2. **-у** мають переважно іменники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к- (-ик, -ок, -ак, -ко...)**: *на ко́нику, при гвіздку́, у мішку́, ба́теньку, в буди́нку, на ри́нку, бідаку́, пуче́чку, до́щику, ставку́, грабу́нку, жовтку́, у ві́йську, на лі́жку, у вічку́, місте́чку, се́рде́ньку, горща́тку, яє́чку, видо́виську...*, а також і деякі інші ім. чоловічого роду тверді: *на воску́, в соку́, на снігу́, по моху, у міху́, в полку́, сліду́, бору́, меду́, степу́, току́, шляху́, яру́, льоду́, знаку́...* Також такі, як при *Ґеорґу...*

-у (-ю) — -і (-ї)

3. То **-у (-ю)**, то **-і** (після голосних **-ї**) мають деякі іменники чоловічого роду: *на роду́ — на ро́ді, в лісу́ — в лі́сі, в гаю́ — в га́ї, у саду́ — у са́ді, у склепу́ — в скле́пі, на ставу́ — на ста́ві, на торгу́ — на то́рзі, в бору́ — в бо́рі, в капшуку́ — в капшуці́, в по́тягу — в по́тязі, на козаку́ — на козаці́, на чумаку́ — на чумаці́, на това́ришу — на това́риші, на школяру́ — на школярі́, на косарю́ — на косарі́* (див. іще 4).

Також іменники ніякого роду І відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і (-ї)**, то з закінченням **-ю (-у):** *на со́нці — на со́нцю, у мо́рі — у мо́рю, на по́лі — на по́лю, при го́рі — при го́рю, на серці — на серцю, у сто́впищі — у сто́впищу, на ві́чі — на ві́чу, в пита́нні — в пита́нню, у збі́жжі — у збі́жжю, в роздорі́жжі — в роздорі́жжю, на обли́ччі — на обли́ччю* (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у (-ю)** після прийменника **по:** *по Дніпру́, по дну, по сло́ву, по кожу́ху, по олівцю́, по я́блуку*...

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ)

4. **-ові (-еві**, після голосних **-єві)** мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на ба́тькові, при ко́никові, на бра́тові, на това́ришеві, во́вкові, кобзаре́ві, Корні́єві, у ру́хові*...

Навіть іменники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: на *теля́ткові*, при *дитя́ткові* і т. ін.

МНОЖИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ 30. У назовному відмінку множини іменники мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я).**

-И

1. **-и** мають:

а) Усі іменники чоловічого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): *ро́ги, бере́ги, вовки́, городи́, холоди́, міхи́, ліси́, голоси́, руко́писи, по́лози, громадя́ни, селя́ни, тата́ри, цига́ни, болга́ри, се́рби, брати́, листи́, коли́, клини́, сини́, кумы́, чорти́, пола́ци, голуби́, сусі́ди, батьки́, старости́, міня́йли, інспекто́ри́, професо́ри́, коміса́ри, кушні́ри, база́ри, тенори, футляри, жовніри*...

Примітка. Але деякі з іменників цієї групи на **-р** (див. § 23_1) неодноскладові приймають під наголосом і закінчення **-і:** *хуторі́, тягарі́, комарі́, майстрі́, хабарі́.*

б) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *но́ги, ру́ки, се́стри, бро́ви, хати́*...

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *лю́ди, окуля́ри, шарава́ри, штани́, ку́ри, гу́си, ді́ти, сі́ни, са́ни, баля́си, гру́ди, же́бри, за́шпори, ма́ндри* й інші, при чім **-и** завжди після **-к, -г, -х, -ин, -їн, -б, -в, -м** (*ві́жки, обста́вини, збо́їни*...).

-І (-Ї)

2. **-і** (після голосних та **'-ї**) мають:

а) Усі іменники чоловічого роду нетверді, тобто I відміни 2 і 3 гр. (див. § 22): *ковалі́, ведме́ді, ячмені́, зяті́, хло́пці, місяці́, гаї́, солов'ї́, проводирі́,*

лікарі́, ножі́, орачі́, кущі́, міхоно́ші, столярі́, теслярі́, школярі́, дігтярі́...

Крім того, *хазя́їн — хазяї́* і *хазяїни́* (у різних значеннях), *друг — дру́зі* і *дру́ги*.

б) Усі іменники жіночого роду нетверді (див. § 22 І відміна 2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (ІІІ відміна): *бу́рі, ди́ні, молоди́ці, ши́ї, сім'ї́, кру́чі, ду́ші, рогожі́, бу́чі, но́чі, по́дорожі, ро́зкоші, тва́рі, тіні́, по́статі, по́вісті, вісті́, о́сі*..., але див. § $26_{3а}$. Примітка.

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *две́рі, драглі́, граблі́, коно́плі, на́кожні, о́сті*..., при чім **-і** завжди після **-ц, -ж, -ч, -ш, -щ, -дж**, а **-ї** після голосного (*манівці́, но́жиці, стогначі́, го́рдощі, хи́трощі, дріжджі́, поми́ї*...).

г) Два слова ніякого роду: *о́чі (о́ко), плечі́ (плече́)*.

Увага. З числівниками *два, оби́два, три* й *чоти́ри* іменники чоловічого роду мають закінчення назовного множини (а не родового), себто **-и, -і (-ї),** а не -а, -я: *два сини, три брати, оби́два стовпи, чоти́ри вчителі́, голуби́, товариші́, школярі́, гаї́*...

Іменники жіночого роду тверді (див. § 22 І відміна 1 гр.) з числівниками *дві, оби́дві, три, чоти́ри* можуть мати закінчення **-і** (як м'які), при чім **г, к, х** перед **-і** змінюється на **з, ц, с,** обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кни́зі, три вербі́, ха́ті, руці́, три квітці́, пісні́, чоти́ри норі́* і т. ін.

Але замість таких форм твердих іменників жіночого роду звичайно уживаються форми з **-и**, особливо після **г, к, х: *дві кві́тки, три руки́, кни́ги, чотири бо́чки***...

Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах назовн. відмінку множини: *два високі́ дуби, три крайні́ хати* і т. ін.

-А (-Я)

3. а) **-а** мають усі іменники ніякого роду нем'які, тобто тверді, мішані та з наростк. **-ят** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**), також поодинокі з **-ен-, -ес-** (див. § 22 І і ІІ відміни): *гні́зда, я́блука, теля́тка, дерева, слове́чка, пе́ра, кри́ла, чола́, стреме́на, ві́ча, ло́жа, сто́впища, ягня́та, лоша́та, імена, небеса́*...

б) **-а** мають кілька іменників чоловічого роду: *ву́са* (також *ву́си*), *рука́ва* (і *рукави́*), *ґрунта́* (і *ґрунти́*), *ві́вса* (і *ві́вси́*), *хліба́* (*хліби́* з іншим значінням).

в) **-а** мають деякі іменники, що вживаються тільки у множині: *ви́ла, я́сла, я́сна, воро́та, гу́сла, ле́щата, дверча́та.*

г) **-я** мають усі іменники ніякого роду м'які (див. § 22 І відміна 3 гр.): *поля́, кри́льця, серця́, оповіда́ння, пита́ння, подві́р'я, прислі́в'я, обли́ччя, піддашшя, підзамчя*..., як і деякі, що вживаються тільки у множині: *ві́нця, дави́льця.*

Увага. Іменники ніякого роду тверді на **-о** (див. § 22 І відміна 1 гр.) при числівниках *дві, обі́дві, три, чоти́ри* іноді мають закінчення **-і** з таким наголосом, як у родовому відмінку однини: *дві відрі́, дві сло́ві, три я́блуці́, чоти́ри вікні́* і т. ін., але звичайно *дво́є ві́дер, два відра́*...

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 31. У родовому відмінку множини іменники мають закінчення **-ів (-їв),** чистий пень (відсутність звукового закінчення), **-ей.**

-ІВ (-ЇВ)

1. **-ів** (після голосних та '**-їв**) мають:

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. 2б): *з ро́ків, від берегі́в, до осоко́рів, проти звірів, без ярмарків, коло синів, кумів, степів, чортів, на́сипів, пі́дписів, літо́писів, школярів, товаришів, мечів, дощів, косарів, ковалів, князів, карасів, днів, ведме́дів, сту́пенів, женців, зятів, гаїв, країв, солов'їв*... Також деякі іменн. чоловічого роду на **-а (-я)**: *до старости́в, те́слів, су́ддів.*

б) Виняткове іменники ніякого та жіночого роду: *без прислі́в'їв, подві́р'їв, во́лів* (від *во́ло*), *ба́гнів* (і *ба́гон*), *полі́в* (рідко *піль*), *морі́в, місці́в* (і *місць*), *обли́ччів* (і *обли́ч*), *роздорі́жжів* (і *роздорі́ж*), *сто́впищів* (і *сто́впищ*), *пита́ннів* (і *пита́нь*), *баб'і́в, хати́в* (і *хат*), *губі́в* (від *губа́* = labium), *ро́зко́шів, по́дорожів, матері́в, статті́в* (і *статте́й*), *ві́дповідів* (і *ві́дповіде́й*), *тва́рів* (і *тва́рей*) (див. іще 3а).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на **-щі:** *ра́дощів, мо́лодощів, кліщі́в* й под.;

б) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із іменниками чоловічого роду: *манівці́* — від *манівці́в* (порівн. *хло́пці* — *хло́пців*), *гала́нців, майо́рців, микола́йців, Чернівців* (і *Чернівці́в*), *Соро́чинців* (і *Соро́чинець*), *Яківців, баглаїв* (порівн. *гаї*— *гаї́в*), *драглі́в* та ін. (див. іще 2в).

в) деякі інші: *без ба́йдиків, з бе́льбухів, по́зіхів, бе́бехів, викрута́сів, вихиля́сів, зальо́тів, ма́ндрів, дрі́жджів, но́шів,*

*на́йм**ів**, нари́тник**ів**, пачо́с**ів**, обжи́нк**ів**, окуля́р**ів**, о́хрест**ів**, в'я́з**ів**, схо́д**ів**, штан**ів**, шарава́р**ів**, грабл**ів** (і грабе́ль).*

2. Чистий пень мають:

Чистий пень (без закінчення)

а) Майже всі іменники ніякого роду (див. § 22 I й II відміна) та іменники жіночого роду на **-а, -я** (I відміна): *без слів, до дере́в, з гнізд, серць* (частіше *серде́ць*), *озі́р* (і *озе́р*), *я́блук, ві́кон, колі́с, кіл* (*ко́ло*), *воло́ко́н, поло́тен, джере́л, ві́дер, кі́лець, яє́ць, сіл* (*село́*), *ягня́т, ягня́ток, пита́нь, роздорі́ж* (див. 1б), *іме́н, небе́с...; до гір* (*гора́*), *без кіз, з панчі́х, проти бліх, від борі́н, сторі́н, дорі́г, бур* (*бу́ря*), *зада́ч, шкіл* (*шко́ла*), *рож, ріс* (*роса́*), *груш, барв, форм, книжок, дощок, свічок, чайок* (*ча́йка*), *копійок, со́со́н* (і *со́сен*), *на́зов, мі́тел, во́єн* (*війна́*), *попівен, картопе́ль, сотень, кухонь, ове́ць, церко́в, буков, версто́в, дрохов, кроков, корого́в, відьом, земе́ль, пісень, і́гор, і́скор* (Див. іще § $7_{1е, 2аб}$).

Також деякі іменники чоловічого роду на **-а, -я:** *коло старши́н, міхоно́ш, п'яни́ць.*

б) Іменники чоловічого роду:

а) з наростком **-ин** в однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком **-ан (-ян)** перед **-ин:** *без міща́н, до селя́н, з галича́н, проти заробітча́н, тата́р* (і *тата́р**ів***), але звичайно *болга́р**ів**, воло́х**ів**, се́рб**ів**, хазяї́в* (і *хазяїн**ів***);

б) поодинокі після числівників: *сім день* (*дн**ів***), *сто раз* (частіше *сто раз**ів***), *па́ра чоб**іт**, сім чолов**ік*** і ін. (але *раз**ів** сто...*).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: *ле́щат**а** — без ле́щат, вил, дави́лець, ві́нець, ко́зел, я́сел, я́сен, ворі́т, обста́вин, запро́син, збо́їн, вечерни́ць, но́жиць, поми́й, конопе́ль, ви́сівок, гін* (і *го́н**ів***), *ві́жок, ночов, круп* (і *крупі́в*), *Яс, Ате́н, Черка́с, Бенде́р, Карпа́т, Лубе́нь.*

-ЕЙ

3. **-ей** мають:

а) Майже всі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *з ноч**е́й**, біля печ**е́й**, від віст**е́й**, ті́н**ей**, кост**е́й**, реч**е́й**..., але ро́зко́ш**ів**, по́дорож**ів*** і деякі інші (див. 1б).

б) З іменників чоловічого роду тільки: *ко́н**ей**, гро́ш**ей**, гост**е́й**;* жіночого на **-а, -я:** *свин**е́й**, миш**е́й**, во́ш**ей**;* ніякого: *оч**е́й**, плеч**е́й*** (і *пліч*).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *груд**е́й**, двер**е́й**, діт**е́й**, люд**е́й**, кур**е́й**, гус**е́й**, сін**е́й**, сан**е́й**.*

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-АМ (-ЯМ)

§ 32. Усі іменники всіх родів і відмін у давальному відмінку множини мають закінчення **-ам** або **-ям.**

Закінчення **-ям** приймають усі іменники м'які та жіночого роду на приголосний **-р, -дь, -зь, -ль, -нь, -сь, -ть;** усі інші — **-ам** (див. § 22): *чоловік**ам**, школяр**а́м**, ту́ч**ам**, гно́їщ**ам**, ягня́т**ам**, ноч**а́м**...*, але *коваля́**м**, косаря́**м**, тін**ям**, тва́р**ям**, обли́ччям, підза́мч**ям**...*

Ті іменники, що вживаються тільки в множині, приймають **-ам**, коли в назовному відмінку мають тверде закінчення **(-и, -а), -ям,** коли м'яке **(-і, -ї, -я)**. Але після (неподвоєних) **ж, ч, ш, щ,** як і завжди, буде **-а,** а не **-я:** *го́рдощ**і** — го́рдощ**ам*** і т. ін. Винятки: *лю́д**ям**, шта́н**ям**, ку́р**ям**, гу́с**ям**, ді́т**ям**, сі́н**ям**, са́н**ям**, гру́д**ям**.*

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 33. У знахідному відмінку множини іменники вживаються або в формі = назовному множ., або = родовому множини: *по кон**і**, за теля́т**а**, про гу́с**и**, коро́в**и**, воли́**й**, сви́н**і**, мете́лик**и**, на ковалів, про гостей, за молоди́ць* (і *молоди́ц**і***) і т. ін.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 34. В орудному відмінку множини іменники мають закінчення **-ами (-ями), -ми, -има.**

-АМИ (-ЯМИ)

1. **-ами** і **-ями** мають майже всі іменники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): перед *чоловіка́**ми**, школяра́**ми**, бу́ч**ами**, гно́їщ**ами**, ягня́т**ами**, ноча́**ми**, коваля́**ми**, косаря́**ми**, тін**ями**, обли́ччями, тва́рями, підза́мч**ями**...*

-МИ

2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: чоловічого роду, як от *з кінь**ми**, перед гість**ми́**, гріш**ми** (і грош**и́ма**), чобіть**ми́**, жолудь**ми́**;* ніякого роду, як от *коліньми* (*коліно* в значінні частини тіла), *крильми́* (*крило́* у птиці), *дівча́тьми*;* жіночого роду: *свиньми́*. Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудьми́* (і *груди́ма*), *перед воріть**ми́**, двер**ми́*** (і *двер**и́ма***), *сіньми, курми́, гусьми́, дітьми, людьми́, саньми́* і деякі інші.

-ИМА

3. **-има** вживається в словах *очи́ма, плечи́ма, уши́ма* (і *ву́хами*) — див. іще 2.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 35. У місцевому відмінку множини **-ах, -ях** в тих самих випадках, що **-ам, -ям** у давальному множини: *на чоловіка́х, на школяра́х, на обли́ччях, лю́дях* і т. ін.

(С. 28—44)

<...> III
ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ [4]

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л

§ 45. Чужомовне *l* в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто **ле, ла, ло, лу, л,** почасти як м'яке, себто **лі, ля, льо, лю, ль.** Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким **л**, запозичення пізніші — з **л** м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким **л** не можливо.

Нем'яке Л

1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким **л**, звичайно пишемо **ла, ло, лу, л,** а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) **ла** — *атла́нти, Атлантійський оке́ан, а́тлас, Лакедемон, лаконізм, латинський, облатка, парала́кса, пла́стика, Платон, платонічний, протопла́зма, сталакти́т, схола́стика, фа́була, фала́нга, філантро́пія, фістула, фо́рмула, халя́т, шарлата́н, шкату́ла,* при чім **а** завжди після подвоєного **л:** *ві́лла, Геллада, Сіцілла;*

б) **ло** — *аналогія (ло́гіка, каталог, пролог, рефлексоло́гія...), гелоти, диплом, кілогра́м, колона, колонія, колос,*

[4] До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *базар, галун, карто́пля, льох, ла́нтух, ли́цар, плуг* тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються.

Ло́ндон, охло́кра́тія, пілю́т, талю́н, троглоди́т, філоксе́ра, філосо́фія, хло́р, циклю́н, Цікло́пи, при чім **о** завжди після подвоєного **л**: *Бйонде́лло, Льонґфе́лло*;

в) **лу** — *лунати́зм, плутокра́тія, Поллу́кс*;

ґ) **л** у кінці складу — *адмірáл, арсенáл, артúкул, бал* (= відзначення, але *баль* = бенкет), *Балкáни, бокáл, генерáл, Далмáція, журнáл, ідеáл, інтернаціонáл, капітáл, капітул, квартáл, меморіáл, мінерáл, оригінáл, офіціáл, офтальмоскóп, протокóл, професіонáл, скандáл, скрýпул, Стамбýл, стúмул, талмýд, Тантáл, титýл, фалд, фалш, февдáл, фінáл, фурýнкул, Халдéя* і деякі інші.

б) Сполучення *le* послідовно передаємо через **ле** (з "середнім л" — див. § 15_5 Увага 4): *білéт, галéра, делеґáт, електри́чний, Каледóнія, колéґа, леґéнда, лéкція, Ленáв, Палéрмо, телеграмá, холéра* і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо **ь**: *Албіон, біл, бул, булдоґ, Велз, Вілсон, Далтон, гомрýл, ґолкíпер, Джон Мілл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффілд* і т. ін.

М'яке Л

2. В інших випадках новіші запозичення з західньо-європейських мов віддаємо м'яким **л**:

а) **ля** — *аеропля́н, баля́да, баля́нс, бацúля, бýля* (хоч старе *бýлля*), *вакуóля, гіпе́рболя* (у закінченнях **-ля** завсіди, окрім небагатьох винятків — див. 1а*а*), *ґалянтéрія, деклямáція, зáля, ісля́м, Каля́брія, капéля, кáпсуля, клявíш, кляса, ляборатóрія, ляґва, ляґвн-тéніс, ляґýна, ляж, Ля-Мáнш, Лямартíн, ляндшáфт, лятифýндія, ляфéт, макулятýра, Маля́ґа, Мон-Бля́н, новéля, номенклятýра, парлямéнт, плян* (хоч уживається й *план*), *плянтáція, плятúна, плятфóрма, пляц, пляцкáрта, постуля́т, проклямáція, скáля, тарантéля, флякóн, флямíнґо, флянéля, циферблят, шкарлятúна, шляфрóк*;

б) **льо** — *бальóн, бальотувáти, бльокáда, віольончéля, кольóквіюм, Кольóмбо, кольорúт, льóзунґ, льокáвт, Льокáрно, льомбáрд, одекольóнь* (і *одеколóн*), *пльóмба, сóльо, фабльó, фльóра, фльóта, шабльóн*;

в) **лю** — *блю́за, інфлюéнца, Лювр, лю́за, лю́па, металю́ргія, Нібелю́нґи, целю́ля, целюльóза, целюльóїд*;

ґ) **ль** у кінці складу — *автомобíль, адюльтéр, альґéбра* (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), *Альжíр, алькоґóль, альфабéт* (але *алфáвит*), *альхéмія, асфáльт,*

балько́н, бензо́ль, біно́кль, бухга́льтер, васа́ль, вольт, Ґвадалькові́р, ґве́льфи, ґо́льф, кальвіні́зм, опа́ль, п'єдеста́ль, порта́ль, Сенеґа́ль, скальд, фільтр, Це́льсій і багато інших.

Зокрема м'яким **л** віддаємо чуже *l* послідовно в комплексах — **-лювати, -люція, -ляндія, -ляр, -лярний..., -лярія, -лятор, -ляція, -льний** (див. §§ $14_{2в}$ та 15_5 Увага 4), **-льоз, льоза, -льозний** і в усіх вивідних від них словах: *протоколювати, титулювати, революція, Ґренля́ндія, Естля́ндія, Ляпля́ндія, Ютля́ндія, циркуля́р, канцеля́рія, реґуля́тор, спекуля́ція, капіта́льний, скрофульо́з, целюльо́за, компіля́торський, маніпуля́нтка* і т. ін.

Про **лі** з *li* див. § $62_{1г}$.

Чуже h—g

§ 55. Чуже *h* передаємо нашим **г**, щождо чужого *g*, то в новіших запозиченнях його треба передавати через **г**, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим **г** (порівн. § 54): *Англія, газ, газе́та, га́ма, гегемо́нія, генеало́гія (ло́гіка...), генера́л, ге́ній, геогра́фія, (грама́тика, програ́ма, грамофо́н, діяґра́ма, гра́фіка, грам, кілограм...), Герма́нія, гігіє́на, гімна́зія, гіпс, гра́дус, граф, Гру́зія, гру́па, дифто́нг, его́їзм, організа́ція, педаго́г, Ри́га, траге́дія, фігу́ра* й ін., але *аге́нт, агіта́ція, агроном, Араго́нія, бра́вінґ, Брю́ґґе, Гамбурґ, Геґель, гіда́льго, гугено́ти, Гюго́, гаранті́я, Гаро́нна, ґвардія, Ґвіне́я, Ге́ргард, Ге́те, Ге́ттінґен, гібелі́н, гірля́нда, гля́веберова сіль, глядіа́тор, гнайс, Го́льфштром, Грана́да, грандіо́зний, Ґріґ, гу́ма, Ґустав, дириге́нт, елега́нтний, інтеліге́нт, лінґві́ст, мігра́ція, Чика́го* і т. ін.

Чуже Ф

§ 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): ***ф**акт, **ф**ранцу́з, **ф**о́рма, **ф**унт, **ф**а́брика, **ф**анати́зм, **ф**анта́зія, **ф**аховий, **ф**амі́лія, **ф**унда́мент, **ф**отогра́фія, **ф**ілосо́фія, **ф**ілоло́гія, **ф**ундато́р, **ф**алши́вий, **ф**о́сфор, **ф**інанси, ре**ф**ера́т, о**ф**іціяльний, про**ф**е́сор, ре**ф**о́рма, Гаммер**ф**е́ст, **Ф**авст* і ін.

Грецьке θ (th)

§ 57. Грецьке θ (th) передаємо через **т** (а не через ф): не тільки *те́атр, теоло́гія, бібліоте́ка, те́орія, мето́да, ате́їзм*, але й *па́тос, ете́р, ката́едра, мі**т**, орто**г**ра́фія, аритме́тика, дитира́мб, логари́тм, етіо́пський, Піта**г**о́р, Ате́ни, Корі**н**т, Мето́дій* і т. ін.

Так само: ***Т**еофа́н, **Т**ео́дор, **Т**еодо́сій*, але ***Ф**е́дір* (рідше ***Хв**едір*), *Тимо**ф**ій, **Ф**о́н* (рідше *А**т**ос*), ***Х**ома́*. Та коли ці ймення

відносяться до людей Західньої Европи, то теж вживаємо *Тома́, Тео́дор*.

Грецьке β

§ 58. Грецьке *β* у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в:** *Вавило́н, Васи́ль, Варва́ра, Візантія, Віфлеє́м* (юдейський), *херуви́м, си́мвол, дия́вол, амво́н* (й *амбона*); але як ці слова перейшли до нас із Заходу, то пишемо їх через **б:** *Ара́бія, базиліка, бі́блія, бібліоте́ка, база́льт, аляба́стер, Бакх, бакха́нка, бакхана́лія, барбари́зм, ба́рбар* (і *ва́рвар*), *Те́би, Бетлеге́м* (в Америці).

С—З у чужих словах

§ 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: *Софі́я, Васи́ль, Наста́сія, філосо́фія, софі́ст, теосо́фія, просо́дія, семасіоло́гія*, також *гекса́метр, дисенте́рія*; але *фра́за, фа́за, ба́за, гіпо́теза, бальза́м, фі́зика, фанта́зія, А́зія*.

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенси́вний, ему́льсія, прете́нсія, університе́т, карусе́ля*, але *презу́мпція* й под.

Еспанське *s* між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: *песе́та, Венесуе́ля, Вальпараї́со, Роса́ріо, Веляскес*.

Англійське w

§ 60. Англійське *w* і перед голосними передаємо через **в** (а не через у): *Ва́йлд* (не Уальд), *Вайт* (не Уайт), *Велз* (не Уельс), *Вітман* (не Уітман), *Віклеф* (не Уїклеф), *Вестмінстер* (не Уестмінстер), *ват, кілова́т* і т. ін.

Неподвоєні — подвоєні приголосні

§ 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *акумуля́ція, апара́т, асимілюва́ти, баля́ст, белетри́стика, гру́па, жира́фа, ідилі́чний, інтелектуа́льний, кому́на, су́ма, терито́рія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *а́вва, баро́кко, бру́тто, бу́лла, ва́нна, ві́лла, галло́, геє́нна, до́нна, мадо́нна, ма́нна, мо́тто, не́тто, оса́нна, ра́вві* і деякі інші та звичайно (між голосними) у чужих власних назвах: *Ґаро́нна, Ші́ллер, Мю́ллер, Ні́цца, Андо́рра, Аннам, Едда, Ме́кка, Ді́ккенс, Маро́кко, Алла́х, Па́тті, Та́ссо, Ганно́вер, Страде́лла, Ґа́ллія, Ціммерман, Сієрра, Еде́сса, Шеффілд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *ґалліци́зм* (від *Ґаллія*), *марокка́нець, шеффілдський* тощо, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андо́рський, еде́ський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже І

§ 62. Чужомовне *і* (*ї*) в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

І (ія, ією...)

1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

а) У початку слова: *істо́рія, імпе́рія, іде́я, інститу́т, Іта́лія, Ісля́ндія* і т. ін. Пор. § 3_2.

б) Після всіх пригол. перед голосн. та **й**, при чім чуже *іа* передаємо через **ія**, *іе* — через **іє**, *іи* — через **ію** (у загальних іменниках), але *іо* через — **іо**: *матеріял, істо́рія, ко́пія, Азія, соціялі́зм, спеціяльний, мініятю́рний, паліятти́в, амоніяк, діяле́кт* і т. ін.; *авдіє́нція, гіє́на, кліє́нт, пієте́т, Тріє́ст* і т. ін.; *тріюмф, тріюмвіра́т, ра́діюс, консиліюм, ме́діюм*, але *Кіу-Сіу* і т. ін.; *ембріо́н, геліотро́п, біоско́п, соціоло́гія, аксіо́ма, Онтаріо; критерій, ра́дій* і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: *серйо́зний, курйо́з, бар'є́р, ар'єргард, кар'є́ра, прем'є́р, п'єдеста́ль, п'є́са, Ф'юме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі, Дільман, Тільман, Тімур, Зібер, Мазіні, Мадзіні, Ціцерон, Россіні, де-Бюссі, Шіллер, Чімароза, Жід, де-Нанжі, Мікель, Філіппо, Прісціян, Ґотфрід, Едінбурґ, Едінберґ, Сардінія, Тіроль, Кастілія, Тільзіт, Бразілія, Лузітанія, Абесінія, Мессіна, Сіцілія, Ляйпціґ, Альжір, Чікаго, Вашінґтон, Цюріх, Мадрід, Брістол, Ґібральтар, Бірмінгем, Вікторія, Гімалая, Пекін, Берлін, Мітава, Вінніпеґ, Ніцца, Піренеї, Мехіко, Хіва, Капрі, Нагасакі, Гаїті, Бріндізі, Поті, Сансусі* і т. ін. (інша річ *Анди, Вогези, Кордільєри* тощо — тут множина).

Винятково, як старі запозичення, з **и** пишемо такі слова, як *Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет*.

Примітка. У вивідних словах від назов із **і** це **і** зберігається: *вашінґтонський, абесінець* і т. ін.

г) У всіх інших випадках після **б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х** (у тім числі й у наростках **-ік, -іка, -ікум, -ічний**...): *біле́т, вівісе́кція, гігіє́на, кіно́, лі́га, мі́т, нігілі́зм, пілю́т, офіціо́з, архі́в, комуні́ст, утопі́ст, націоналі́ст, соціялі́зм, економі́ст, комуні́зм, те́хнік, те́хніка, те́хнікум, техні́чний, акаде́мік, академі́чний, пу́бліка, тро́пік, тропі́чний, гра́фік, графі́чний, бакхі́чний, філософі́чний, кубі́чний* і т. ін.

Примітка. Так само й у наростках при слов'янських пнях: *службіст, україніст, боротьбізм* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях **и:** *митрополи́т, євангéлик, єпи́скоп, катóлик.*

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї:** *Ка́їн, руї́на, егої́ст, Енеї́да, проза́їк, прозаї́чний, архаї́зм, теї́н, наї́вний, целюльо́їд* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформува́ти, преісторичний, заінтересува́ти* і т. ін. Пор. § 4.

2. **и** в чужих словах пишемо у загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р:** *дирéктор, методи́ст, метóдика, методи́чний, тип, тира́н, університéт, маркси́ст, пропози́ція, ци́фра, енциклопéдія, режи́м, масажи́ст, шифр, чичерóне, речитати́в, експериме́нт, терори́ст, матема́тик, математи́чний, фізика, істори́чний* і т. ін.

Але в кінці слова **і:** *жюрі́, попурі́, колі́брі, парі́, гаракі́рі, ефéнді, мерсі́.*

Примітка. Звичайно **і** не міняємо на **и**, коли воно має функціональне значіння, напр.., у хемічних термінах: *хлоріт* (при *хлорат*), *етін* (при *етен*), *бензіл* (при *бензил*) і т. ін.

Чужі еа, оа, ие, ео, ии

§ 63. Чужі сполучення *еа, иа* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя:** *ідéя, алéя, епопéя, Псіхéя, ста́туя, Ґéнуя* і т. ін., але *Бенуа́, Андрéа, Франсуа́* і т. ін.

В інших випадках сполучення *еа, иа* (франц. *oi*), а також завсіди *ао, оа, ае, ие, ое, ео, ии, ио* не змінюємо: *ідеа́льний, дуалі́зм, зуа́в, індивідуа́льний, вуа́ль, будуа́р, аксесуа́р, експлуата́ція, кака́о, каолі́н, Феґеро́а, боа́, коалі́ція, фаетóн, реа́кція, дуéль, поéт, дуумвіра́т, індиві́дуум, віртуо́з* і т. ін.

Але: *проéкт, реéстр, геéнна.*

Щодо **ія, іє, ію, іо** з чужих *іа, іе, іи, іо,* то див. § 62_{16}.

Грецьке η

§ 64. Грецьке *η* в словах давно запозичених передаємо через **и:** митрополи́т, псалти́р, Яри́на, Дмитрó, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е:** *летаргі́я, критéрій, телегра́ф, систéма, атлéт, оркéстра, аритмéтика, бібліотéка, гегемóнія* і т. ін., а так само *Атéни* (не Афини), *етéр* (не ефір), *амнестíя* (не амнистія), *магнéт* (не магнит), *хéмія* (не альхéмія) і т. ін.

Чуже е в початку слова

§ 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через **е** (а не є): ***Евро́па***, ***европе́йський***, ***Евпато́рія***, ***Ефра́т*** (не Євфрат), ***епіде́мія***, ***епізо́д***, ***евакуа́ція***, ***егоїзм***, ***експеримéнт***, ***е́тика***, ***есте́тика***, ***ефе́кт***, ***етногра́фія***, ***енéргія***, ***еконо́мія***, ***ква́тор***, ***Еспа́нія*** і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови **є : *Євге́н***, ***єрети́к*** (із *αἱρετικός*), ***Єги́пет*** (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Французьке ue, німецьке ö, англійське u

§ 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закритому складі) передаємо через **е:** *Гарфлер*, *Сент-Бев*, *Тепфер*, *Ґете*, *Шлецер*, *Бернс*, *Деффери́н* і т. ін.

Французьке u, німецьке ü

§ 67. Французьке *u* та німецьке *ü* передаємо через **ю:** *Бельвю́*, *бюро́*, *бюдже́т*, *бюст*, *вестибю́ль*, *жюрі́*, *купю́ра*, *меню́*, *нокти́рн*, *нюа́нс*, *увертю́ра*, *Жюль Верн*, *бю́рґер*, *Дю́рінґ*, *Дюссельдорф*, *Любек*, *Мюнцер*, *Шюц* і т. ін.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах

§ 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, р, ж, ч, ш** перед йотованими голосними: *мар'я́ж*, *суб'є́кт*, *об'є́кт*, *Барб'е́*, *Жюр'е́н де ля Ґрав'е́р*, *К'ю*, *Руж'е́*, *Кюв'е́*, *В'єн*, *П'ємо́нт*, *Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н, д, т, л, з, с, ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйонде́лло* і т. ін. Див. іще § 62_{16} та §§ 6 і $15_{1,2}$.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Алямбе́р*, *д'Аннýнціо*, *д'Ако́ста*, *О'Коннéль*, *О'Коннор* і т. ін.

НЬЙО, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах

§ 69. Після **н, д, т, л, з, с, ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйо́н*, *мільйо́н*, *компаньйо́н*, *павільйо́н*, *медальйо́н*, *мілья́рд*, *конья́к*, *віньє́та*, *альянс*, *марсельєза*, *рельєф*, *імбро́льйо*, *пеньюа́р*, *адьюта́нт*, *адьюнкт*, *конью́нктура*, *Тальйо́ні*, *Севіньє́*, *Тьєр*, *Вальян*, *Ґарньє́*, *Вальядолі́д*, *Тардьє́*, *Севі́лья*, *Мольє́р*, *Ґотьє́*, *Коліньї́*, *Лявуазьє́*, *Жюсьє́* й ін. Також: *акомпанью́вати*. Але див. § 68.

Дифтонг au, ou, eu

§ 70. Дифтонг *au* й *ou* передаємо через **ав (яв)** і **ов:** ***Авґуст***, ***Австрія***, ***авдито́рія***, ***авді́єнція***, ***авто́граф***, ***аргонáвт***, ***гавптва́хта***,

*гля́**в**берова сіль, льока́**в**т, бра́**в**нінґ, па**в**пери́зм, ра**в**т, фа́**в**на, Фа**в**ст (не Фауст), Га́**в**птман, Па**в**лі, Па**в**льсон, Штра**в**с, Макс Норда**в**, А**в**стерліц, Га**в**ф, Ґа**в**с, Ка**в**тський, Бічер-Сто**в**, Бернард Ша**в** і т. ін.*

Але звичайно *Ауе, Ауербах, Бауер, Шопенгауер, Ґебауер, Тоуер, Соуер* і т. ін.

Дифтонг *еи* передаємо через **ев:** *не**в**растенія, не**в**роло́гія, не**в**тра́льний, не**в**тралі́т* і т. ін., але нім. *еи* через **ой:** *Ной**м**ан* (Neumann), ***Ой**тінґ* (Euting) і т. ін., також Фоєрбах (Feuerbach).

Німецьке еі

§ 71. Німецький (і голяндський) дифтонг *еі* в нових запозиченнях передаємо через **ай,** після **л — яй** (а не ей): ***Ай**нштайн, **Ай**хенвальд, Ва**й**нгольд, Га**й**не, ля**й**бгва́рдія, ля**й**тмоти́в, Ля**й**бніц, Ля**й**пціґ, Шва**й**царія, Шта**й**нталь, Шля**й**хер, Фан Ва**й**к, Фан Да**й**к, Ра**й**н, ра**й**нва**й**н, портва́**й**н* і т. ін.

Французьке -eur, -aire тощо

§ 72. Французькі наростки *-eur, -aire* в іменниках чоловічого роду передаємо через **-ер:** *акціоне́**р**, антрепрене́**р**, ґувернє́**р**, контроле́**р**, мародє́**р**, місіоне́**р**, монте́**р**, парляменте́**р**, партне́**р**, режисе́**р**, резоне́**р** і т. ін.

Так само: *офіце́**р**, інжене́**р**,* але *дезерти́**р**, каси́**р**, команди́**р**, кірасі́**р**.*

У згоді з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *акто́**р**, до́ктор, інстру́ктор, репети́тор* і т. ін. (як також *секрета́**р**, нота́**р*** тощо).

Закінчення -ТР, -ДР і -ТЕР, -ДЕР

§ 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр, -др:** *ареоме́**тр**, баром**е́тр**, гігроме́**тр**, гексаме́**тр**, діяме́**тр**, динамо́ме**тр**, термо́ме**тр**, реє́**стр**, семе́**стр**, секве́**стр**, теа́**тр**, це́**нтр**, пюпі́**тр*** і т. ін., хоч подекуди (головним чином у старіших запозиченнях) і **-тер, -дер:** *Олексáн**дер**, бурмі́сте**р**, маґі́сте**р**, мініс**тер**, цилі́нде**р*** і деякі інші.

Ґ перед голосними у початку слова

§ 74. У початку перед голосними в чужих словах звичайно заховуємо придихове **ґ:** *ґа́рфа* (частіше а́рфа), ***Ґ**елла́да, ґісте́рія, ґістери́чний, ґомо́нім, ґієро́гліф, ґіпохо́ндрія, ґоте́ль, ґу́мор, ґело́ти, ґагіогра́фія, ґалябарда, ґебра́їка, ґалло́, Ґаннібáль, Ґамількáр, Ґадріян* (рим. імпер.).

Але: *істо́рія, ангáр, омáр.*

РІД У ЧУЖИХ ІМЕННИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих іменниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх в українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських іменників. Так, напр., всі іменники латинського походження на **-ум (-юм)** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенаро́дній референ́дум, університе́тський кольо́квіюм, мемора́ндум, фо́рум* і т. ін., або такі, як *декада́нс, алья́нс, префера́нс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі іменники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність щодо роду становлять лише ті іменники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. іменниках мають іменники й чоловічого й жіночого роду (*кінь — тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *алько́в* чи *алько́ва*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку щодо роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *а́вто, бюро́, депо́, кіно́, мо́тто, пальто́, піяні́но, трюмо́, са́го, ци́церо*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. Усі на **е, є,** як от: *купе́, негліже́, декольте́, турне́, кольє́, Га́йне, Туапсе́* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *по́ні, комі́, ра́ві, Поті* і т. ін.

3. Усі на **у, ю:** *какаду́, кенгуру́, інтерв'ю́, Анжу́, Лупуле́ску* і т. ін.

4. *бру́тто, не́тто, по́рто, со́льо, тріо, фра́нко, са́льдо, ра́діо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золя́, Інсіланді, Каподістрія*, див. § 80.

IV
ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРІЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

Жіночі прізвища

§ 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Ніс, Шевченко*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде прикметник від тих іменників з наростками **-ова (-ева, -єва):** *Ганна Чубова, Чубової, Чубовій, товаришка Носова, Шевченкова, Шевцева* (від *Швець*), *Палієва* (від *Палій*) і т. ін. — див. § 20_{26}.

Але, згідно з новими умовами життя, оскільки сама власниця прізвища або її батьки того бажають, від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, звичайно, невідмінного: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, товаришка Ніс, товаришці Ніс* і т. ін., або з наростком **-ка** (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, Антоновички...* (від *Антонович*), *Воличка* (від *Волик*) і т. ін.

Примітка. Із цих форм жіночих прізвищ від чоловічих лише одна може бути за прізвище, оскільки людина повинна мати стале прізвище, змінити ж своє прізвище жінка може на загальних підставах.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
Степовий	*Степова*
Задорожній	*Задорожня*
Гаврилів	*Гаврилова*
Ковалів	*Ковалева*
Паліїв	*Палієва*
Кузьмин	*Кузьмина*
Надіїн	*Надіїна*

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов-, -ев-, -єв-, -ів-, -їв-**: *Соколовський, Котляревський, Гаєвський, Зіньківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих нарostків норму для української мови становлять **-ів-, -їв-**, а решта з'явилась головним чином під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -евський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище іменник із закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін., хоч, знов же з бажання власниці прізвища або її батьків, від таких прізвищ жіноче прізвище може бути і в формі прикметниковій на **-ина (-їна)**: *Малинчина, Малинчиної..., Гамаліїна* (від *Гамалія*) і т. ін. — див. § 20_{19}.

Чоловічі прізвища

2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова (-ева, -єва)** або **-ина (-їна)**, то чоловіче прізвище від нього буде або той іменник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалась *Морозова*, для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз, Андрієнкова — Андрієнко, Шевцева — Швець, Сивошапчина — Сивошапка* і т. ін. — порівн. 1а і 1в, або, з бажання власника прізвища чи матері його, прикметник на **-ів (-їв), -ин (-їн)**: *Морозів, Андрієнків, Сивошапчин* і т. ін., при тім тільки так, коли жіноче прізвище на **-ова (-ева, -єва), -ина (-їна)** в основі має чоловіче й м е н н я (*Петро, Іван, Кузьма* і т. ін.), напр., син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Іванової — Іванів, Кузьминої — Кузьмин* і т. ін.

б) Коли в жінки (матері) за прізвище править інший прикметник жіночого роду, то чоловіче прізвище буде той самий прикметник із закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий, Чернявська — Чернявський* і т. ін. — порівн. 1б.

в) Іменникові жіночі прізвища на **-а, -я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. — пор. 1в.

Як відмінюються прізвища

§ 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів, -їв, -ин, -їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як іменники, напр.:

Однина

Наз.	*Гаврилів*	*Бутвин*
Кл. ф.	*Гаврилів*	*Бутвине*
Род.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Дав.	*Гаврилову* (не Гавриловому)	*Бутвинові*
Знах.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Орудн.	*Гавриловим*	*Бутвином*
Місц.	*при Гаврилову* (або *Гаврилові*)	*при Бутвині* (або *Бутвинові*)

Множина (для всіх родів)

Наз.—Кл.	*Гаврилови* (не Гаврилові)	*Бутвини́* (не Бутвині)
Род.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Дав.	*Гавриловим*	*Бутвинам*
Знах.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Орудн.	*Гавриловими*	*Бутвинами*
Місц.	*при Гаврилових*	*при Бутвинах*

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, іменникові — як іменники, напр.: *Марія Петров**а**, у Марії Петров**ої**, з Марією Петров**ою*** і т. ін., *Іван Лободюченк**о**, Івана Лободюченк**а**, з Іваном Лободюченк**ом**, Іванові Петровичеві* (*Петровичу*) *Лободюченк**ові*** і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 79. Найважніші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та інших слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю

1. Апостроф ставимо після тих самих приголосних, що і в українських словах (див. § 6), після ж **н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими голосними зберігаємо **ь:** *Зінов'єв, Прокоф'єв, Юр'єв, Лук'янов, Ульянов, Полозьєв, Дьяконов* і т. ін.

Перед **йо**, звичайно, апострофа не ставимо: *Воробйов, Соловйов.*

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева, Пясецький, Пяст*, пишемо без апострофа.

Ґ—Г 2. Російське, сербське, болгарське **г**, польське й ін. **g** передаємо українським **г**, чеське **h**, білоруське **г** — українським **г:** *Турґєнєв, Ґастєв, Неґош, Ґловацький, Яґіч* і т. ін., але *Гавлічек, Багдановіч* і т. ін.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 3. Закінчення російських прізвищ **-ский, -цкий,** білор. **-скі, -цкі**, польських **-ski, -cki**, чеських **-ský, -cký,** передаємо українськими **-ський, -цький:** *Карський, Троцький, Кринський, Палацький* (*Palacký*) і т. ін.

Але російські прізвища на **-ской, -цкой** так і передаємо: *Донской, Трубецкой* (*Донского...*).

-ІЧ, -ІН, -ІК, -ИЧ, -ИН, -ИК 4. Закінчення російських прізвищ **-ич, -ин,** білоруських **-іч,** польських **-icz**, сербських **-ић**, чеських **-ік** тощо передаємо через **-іч, -ін (-їн), -ік:** *Засуліч, Яґіч, Міцкєвіч, Караджіч, Пушкін, Чаплиґін, Державін, Ленін, Пипін, Софіїн, Ільїн, Льосік, Гавлік, Славік* і т. ін.

Але після **ж, ш** в російських прізвищах, звичайно, **-ин:** *Ґаршин* і т. ін.

-ЕК 5. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек* (*Їречка*), *Гавлічек* і т. ін.

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ 6. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передаємо через **-ов (-ьов, -йов)** та **-єв, -ев:** *Крилóв, Плетньов, Хрущов, Чернишов, Пуґачов, Муравйов, Некрасов, Татіщев, Цонев, Мірчев, Аракчеєв, Порфір'єв, Князєв, Ґолубєв* і т. ін.

-ИЙ, -И 7. Закінчення прикметникових російських прізвищ **-ый, -ий** передаємо українським **-ий:** *Бєлий, Ґорький* і т. ін., білор. **-ы**, польськ. **-у**, чеськ. **-ý** звичайно через **-и:** *Гартни, Бяли* (пол.), *Біли* (чех.) і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** так і передаємо: *Толстой, Полєвой* і т. ін., змінюючи їх як прикметники (*Толстого...*), як і інші (*Бялого...*).

Є—Е, І—И 8. Російське й білоруське **-е,** польське **-ie** в м'яких складах здебільшого передаємо українським **є**, особливо під наголосом, напр. *Бєдний, Рєпін, Грибоєдов, Авдєєв, Рилєєв, Турґєнєв, Нєдзєльський* і т. ін., але також

і українським **е** у прізвищах, що відповідають українським, напр.: *Воскресенський, Веселовський, Преображенський, Плетньов, Петров, Третьяковський* і т. ін.

Аналогічно передаємо й російське **и**, польське тощо **і:** *Радіщев, Чіріков, Нікітін, Міклошіч, Міцкєвіч, Пілсудський* і т. ін., хоч *Данилевський, Малиновський, Васильєв* і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі "Правопис чужих слів" (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же ймennях вони звичайно невідмінні: *Роза Люксембурґ — без Рози Люксембурґ* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний, звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паґаніні, Мірабо, Гайне, Ґете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Берéстя* (а не Брест-Литовський), *Ромéн* (а не Ромни), *Прилýка* (а не Прилуки), *Лубні* (а не Лубни), *Вóвча* (а не Вовчанськ), *Санджáр* (а не Сенжари), *Замóстя, Миропíлля, Рівне, Підкарпáття, Подíлля, Ков'яги, Підгíрна, Вінниця Чернігів, Галичинá, Прип'ять* і т. ін.

Зокрема щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

-ІВ, -ІВКА, -ІВСЬКИЙ

1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не -ов (після голосних та ', звичайно, **-їв**): *Хáрків, Львів, Крилів, Зóлочів, Рогачів, Хвастів, Сéднів, Бердúчів, Уланів, Хмелів, Київ, Чугуїв, Микола-*

їв, Зміїв, Мліїв і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-єв-**): *Харк**ов**а, Золоч**ев**у, у Рогач**ев**і* і т. ін. — див. § 20_{26}.

Відмінюються такі назви як звичайні іменники: *під Харков**ом**, за Чугуєв**ом*** і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та' **-ївка**): *Карп**івка**, Карл**івка**, Поп**івка**, Олен**івка**, Левк**івка**, Горл**івка**, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів (-їв)**, напр.: *Петр**івський** (хутір), Ількі**вський**, Андріївський, Павл**івське** (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Оз**івське** море* і т. ін., хоч *Покр**овська** (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ

2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не -ськ, -цьк): *Волочиськ**е**, Старобільськ**е**, Пинськ**е**, Зінов'ївськ**е**, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільськ**ого**, під Волочиськ**им*** і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН

3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина**, або **-ове, -еве, -ине**, або **-ів, -ин** за місцевою вимовою (а не -ово, -ево, -ино): *Шляхов**а**, Демурин**а**, Сталін**е**, Синельник**ів**, Виповз**ів**, Свято́ш**ин*** і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на -ая: *Лозов**а**, Весел**а**, Попасн**а*** і т. ін. Відповідно до російських назов на -ое вживаються закінчення на **-е (-є)**: *Погорілі**е*** (*село*), *Кругл**е**, Копан**е**, Красн**е**, Жовт**е**, Весел**е**, Підгороднє* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: *з Лозов**ої**, у Погорілом**у*** і т. ін.

-ПІЛЬ

4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не -поль): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелітопіль, Томашпіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах, звичайно, **-пол-**: *з Тернопол**я**, під Ольвіопол**ем*** і т. ін.

-ИН

5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: *з Кобрин**а**, під Чигирин**ом**, Гайсин**ом*** і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Російські, польські, чеські й інші слов'янські географічні назви передаємо аналогічно до слов'янських прізвищ (див. § 79), напр.:

1. *Калуґа, Беоґрад, Разґрад* і т. ін., хоч більш засвоєні із **г:** *Волга, Новгород* тощо.

2. *Скопін, Бжезін, Колін, Землін, Дубровнік, Уґліч, Лятовіч, Требіч* і т. ін.

3. *Саратов, Осташков, Авґустов, Цеханов, Ґрабов, Ґельчев, Брудзев, Ґельньов, Сміхов, Юр'єв, Тамбов, Балашов* і т. ін.

4. *Курськ, Томськ, Сімбірськ, Троїцьк, Вітебськ, Мєнськ, Ґлуськ* (польське *Głusk*), *Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлінськ, Липськ* і т. ін.

5. *Пулково, Ртіщево, Іваново, Тирново, Сараєво, Нікуліно* і т. ін. (відмінюються як іменники: *з Пулкова, під Пулковом* і т. ін.).

6. *Юр'євєц, Єлєц, Повєнєц, Болєславєц, Стариця, Бжезниця, Подґоріца, Маріца, Струміца, Столац, Шабац, Ловац* і т. ін.

7. *Пєнза, Мєзєнь, Вєтлуґа, Нєсвіж, Рибінськ, Жиліна, Братіслава* і т. ін., хоч *Петрозаводськ, Челябінськ* і т. ін.

8. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі* (рос. Боровичи), *Кошиці* (ч. Košice), *Домбровиці* (п. Dąbrowice), *Біскупиці, Бялобжеґи* і т. ін.

9. Російські географічні назви на пом'якшені **губні, шелесні** або **р** передаємо через **ь:** *Обь, Пермь, Кємь, Керчь, Твєрь* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські іменники: *над Об'ю, до Твері* і т. ін.

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двіна* (Сєверная Двина), *Льодовий океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін. [5]

[5] Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії* (*Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance*) і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 83. Чужомовні неслов'янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі "Правопис чужих слів" (§§ 54—76), але до того слід додати, що оскільки які чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назов, а не з сторонніх джерел [6], напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тессін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка) і т. ін.

(С. 62—77)

Український правопис. — Харків, 1928.

[6] У згоді з побажанням міжнародніх географічних конгресів.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1933)

Кінець 20-х років був позначений сповільненням запровадженої українським урядом політики українізації. Фактично цей процес зовсім згас у січні 1933 р. із приїздом в Україну новопризначеного секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева — ставленика Й. Сталіна. З цього часу тут розпочато боротьбу з "українським буржуазним націоналізмом" та всіма його проявами в культурному та суспільному житті.

Деукраїнізація українського народу стала одночасно процесом його русифікації, що відбувалася насамперед у сфері мови. Боротьбу з націоналізмом на "мовному фронті" супроводжували звільнення, репресії та розстріли серед філологів, вилучення з ужитку наукових праць "буржуазних мовознавців" та, зокрема, перегляд правопису. Попереднім орфографічним правилам закинуто "штучний відрив української мови від мови російської". Правопис було терміново перероблено без його публічного обговорення. Наприкінці 1933 р. відбувся категоричний і моментальний перехід до нових правописних правил у пресі та книгодрукуванні.

Нова переробка правопису була здійснена на засадах максимального наближення української мови до мови російської. У правила внесено близько 126 поправок, що суттєво змінювали обличчя української мовної системи, нівелюючи її специфічні риси й таким чином спотворюючи її природу, повністю змінено розділ про правопис іншомовних слів згідно з традицією їх передачі у російській мові, вилучено літеру ґ тощо.

Нові правописні правила були опубліковані спочатку в журналі "Політехнічна освіта" (1933, № 6), наприкінці 1933 р. вони вийшли окремою книжкою "Український правопис".

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПОСТАНОВА НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ УСРР

від 5-го вересня 1933 р.

Про "Український правопис"

"Український правопис", затверджений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, був скерований на штучний відрив української мови від тої мови, що нею говорять багатомільйонні маси українських робітників та селян, на штучний відрив української мови від мови російської. Правописна комісія на чолі з М. Скрипником провела націоналістичну лінію в побудові, в літературному оформленні правопису.

6-го квітня 1933 року наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням т. А. Хвилі для перевірки роботи на мовному фронті. Комісія, крім питань української наукової термінології, розглянула правопис і кардинально його переробила, відкинувши штучне відмежовування української мови від російської мови, спростивши правопис, ліквідувавши націоналістичні правила цього правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазну культуру.

Текст "Українського правопису" в редакції правописної комісії тов. Хвилі — затверджую.

Народний комісар освіти УСРР *В. Затонський*

ДО ВИДАННЯ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

На мовній ділянці українські націоналісти провели шкідницьку роботу. Але навіть після процесу СВУ [1] — старе керівництво

[1] Спілка Визволення України — сфабрикована радянським урядом "таємна антирадянська організація", за "участь" у якій було засуджено, знищено та репресовано багатьох представників української інтелігенції: вчених ВУАН, письменників, духівництва, зокрема, церковного проводу Української автокефальної православної церкви. Судовий процес над СВУ (1930 р.) став початком розправи над українською духовною елітою та українською культурою взагалі. — *Упор.*

НКО [2] на чолі з М. Скрипником не зробило належних висновків щодо мовної ділянки, не провело боротьби з націоналізмом і не приділяло тої уваги роботі на мовному фронті, якої вимагає ця важлива галузь будівництва української радянської культури.

В наслідок цього класовий ворог до останнього часу шкодив на всіх ділянках мовознавства: в складанні словників, в граматиці, правописі. НКО боротьби проти цього не вів, а М. Скрипник в питаннях мови розвивав націоналістичні теорії "мішаної говірки", боровся проти введення в українську наукову термінологію інтернаціональних термінів, відривав літературну українську мову від мови, якою говорять багатомільйонні українські працюючі маси.

Правопис, ухвалений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар'єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами.

Граматичні правила, що їх прищеплювали націоналісти, засмічували українську мову націоналістичними елементами. Націоналісти забороняли вживати в літературній мові ті форми, що зайшли в мову за революційної доби.

В галузі словниковій шкідники відкидали революційну термінологію, інтернаціональну лексику, відкидали лексику, властиву широким масам трудящих, зокрема ті терміни, що є спільні мовам народів Союзу Радянських Республік.

Все це було скеровано на відрив української літературної мови від потреб пролетаріату в його класовій боротьбі, на відрив української літературної мови від мови українських трудящих мас. Націоналісти намагалися українську мову протиставляти іншим мовам братніх народів нашого Союзу, особливо мові російській.

Комісія створена при НКО переглянула "Український правопис", очистила його від націоналістичних перекручень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від мови російської. Правопис перероблено і наново відредаговано.

Основні виправлення стосуються ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекручували сучасну українську мову, ставили бар'єр між українською та російською мовами. В зв'язку з цим — а) ліквідовано націоналістичні правила щодо правопису іншомов-

[2] Народний комісаріат освіти. — *Упор.*

них слів; б) викинуто з правопису форми, що засмічували сучасну українську мову архаїзмами, непотрібними паралелізмами, провінціалізмами; в) змінено правило про вживання роду в іншомовних словах; г) ліквідовано націоналістичне правило нормування географічних назв; д) змінено ілюстративний матеріал, що мав націоналістично-куркульський характер; е) внесено зміни в граматичну термінологію.

Викинуто встановлені націоналістами мертві консервативні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України. Правила в граматиці унормовано відповідно до тих форм, що є в сучасній українській мові.

Голова правописної комісії *А. Хвиля.*

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Юю, Яя, Ьь.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавіт не входить, отже на розміщення слів у словнику не впливає, наприклад, *бур'ян, бу́ряний* стоятимуть поруч.

Але **ь** має місце в алфавіті, отже *то́пнути* в словнику стоятиме перед *тьо́пнути*, а між ними будуть слова на *тр..., ту..., тю..., тя...*

Примітка 2. дж і **дз** (для означення африкат) не входять в алфавіт, отже такі слова як *джерело́, дзвін* стоятимуть у словнику під літерою **Д**.

І

ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. ПРАВОПИС ОКРЕМИХ ЛІТЕР І ЗНАКІВ

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

Ненаголошене О

§ 1. У складах з ненаголошеним **о** пишеться той самий знак (**о**), що й під наголосом, напр.: *робітни́к, розібра́ти, тобі́, мою́, твою́, чолові́к, розуміє* і т. ін.

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно виразні,. отже, щоб вияснити **о** чи **у** пишеться в слові, треба підшукати іншу форму слова, або інше слово тієї самої основи (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *розу́мний,* бо *ро́зум; робо́та,* бо *ро́бить* і т. ін.

Але коли не можна таким способом визначити, що слід писати — **о** чи **у** — треба брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатися до словника, напр., *ворушити, яблуко, яструб, будяк* та ін.

Е чи И

§ 2. Ненаголошені **е** і **и** пишуться за етимологією слова, наприклад: *вели́кий, пролета́р, інжене́р, берегти́, перед ти́м, несу́, мені́, учи́тель, перебудо́ва* і т. ін., як і *вико́нують, трима́ти, мину́лий, дире́ктива* і т. ін.

Примітка. Найлегше визначити, що треба написати в слові — **е** чи **и** — через наголос (див. § 1. Примітка): *вели́кий,* бо *ве́лич; несу́,* бо *не́сений; держа́ти,* бо *оде́ржати,* як і навпаки, *трима́ти,* бо *отри́мати, криве́,* бо *кри́во* і т. ін.

Про такі випадки, як *уме́р — умира́ти* див. § 11. Надійна ознака для визначення непевного **е** є те, що воно в певних випадках зникає: випадне буває **е**, а не **и** отже, *бе́резень,* бо *бе́резня, ві́тер,* бо *ві́тру, мі́тел,* бо *мітла́* і т. ін. (див. § 7[в]).

Слід також пам'ятати деякі постійні групи в словах з **е**, напр., **-ере-, -еле-:** *ще́лест, бе́рег, де́рево, се́ред* і т. ін. (див. § 7), наростки **-есеньк-, -ечк-, -еньк-, -енк-, -еро-, -тель-, -ен-:** *мале́сенький, се́меро, доручений* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як от, *кише́ня, лемі́ш, лева́да, пиріг* тощо, треба звертатися до словника.

И чи І

§ 3. 1. **и** (що іноді особливо після **г, к, х** та **ж, ч, ш, щ** наближається до **і**) треба писати за етимологією слова, наприклад: *хитки́й, ки́слий, кива́ти, жи́то, чима́ло, щи́ро* та ін., але *кін, тхір, гі́дний, жі́нка* і т. ін.

2. На початку слова завжди пишеться **і**: *існува́ти, і́стина, і́нший, і́ноді, і́нколи, і́ній, ім'я́, Іва́н, іти́, іду́, інжи́р, інститу́т, індустріаліза́ція* і т. ін.

Ї чи І

§ 4. Літера **ї** пишеться тільки на початку слова або на початку складу (після голосної), коли треба означити звукосполучення **ЙІ**: *їздити, їсти, їхати, їх, їду, їзда́, їде́ць, їжа́к, їжа, твої́, мої́, краї́на...*

Після голосних ніколи не буває **і**, лише **ї**, за винятком таких сприросткованих слів, як *поінформувáти, поінструктувáти, преісторúчний, переінáкшити* і т. ін.

Після приголосного ніколи не пишеться літера **ї**, хіба що з апострофом: *з'їзд, в'їхати* і т. ін. (див. § 6).

ЙО чи ЬО

§ 5. На означення звукового сполучення **й + о** пишеться **йо**, на означення м'якого приголосного + **о** пишеться після приголосного **ьо**.

йо пишеться на початку слова або складу (після голосного): *йогó, йомý, чийóго, райóн, завойóваний*, і т. ін., а також і після приголосних на означення йотованого звука: *серйóзний, курйóз, Воробйóв, Соловйóв, зйóржитися* і т. ін.

ьо пишеться в таких випадках, як *льон, сьогóдні, всьóго, сьомúй, трьох, трьомá, цьогó, Лінькóв, Кореньóв, Кошельóв* і т. ін.

Я, Ю, Є, Ї та апостроф (')

§ 6. Літерами **я, ю, є** визначається: на початку слова і складу (після голосних) **й + а, й + у, й + е**, як от, *я́кість, зна́ю, твоє́* і т. ін.; після приголосних вони визначають пом'якшення тих приголосних + **а, у, е**: *ря́д, лю́к, лю́ди, оста́ннє* та ін.

Роздільність **я, ю, є, ї** від попереднього приголосного означається апострофом. Це буває в таких випадках:

1. Після губних приголосних **(б, п, в, м, ф)**: *об'я́ва, б'ю, б'є́ться, п'ять, п'ю, в'я́зи, пов'яза́ти, здоро́в'я, в'є́ться, тім'я, м'я́со, рум'я́ний, на тім'ї, в'юн* і т. ін.

Без апострофа пишеться: *цвях, тьмя́ний, морквя́ний, медвя́ний, дзвя́кнути, свя́то* та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться, як і в тому слові без приростка: *зв'яза́ти, зв'язо́к, розм'я́кшувати, підв'я́зувати, розв'я́зувати, обв'я́зувати, зв'яли́ти* і т. ін.

Примітка 1. У 3-й особі множини дієслів після губних пишеться **л**: *сплять, ло́влять, ло́млять* тощо.

Примітка 2. У запозичених словах німецьке ü й французьке u після губних передається без апострофа: *бюро́, бюдже́т, Мю́ллер, Вю́ртемберг* і т. ін.

2. У деяких словах після **р**: *пір'я, бур'я́н, підгір'я, міжгір'я, подвір'я, ма́тір'ю, по міжгір'ю* і т. ін. (де **р** стоїть наприкінці складу перед складом, що починається з **я, ю, є, ї**), а також у таких запозичених словах, як *кур'є́р, кар'є́ра* і т. ін.

3. В окремих словах після задньопіднебінних: *Лук'я́н* та ін.

4. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед **я, ю, є, ї:** *з'яви́тися, роз'ясни́ти, з'я́вище* (порівняй *зя́вище*), *об'я́ва, з'є́днаний, об'є́днаний, з'їхати, під'їхати, від'їзд* і т. ін. (див. § 19).

Також у запозичених словах після приростків **об-, суб-**: *об'є́кт, суб'є́кт* і т. ін.

(С. 3—9)

<...> ПРИГОЛОСНІ

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (ПРАВОПИС Ь)

Коли Ь пишеться

§ 13. Знаком **ь** визначається м'якість приголосних звуків **н, л, д, т, с, з, ц, дз, р:** поперше в кінці слова й складу перед приголосним, напр.: *стань* (порівняй *стан*), *кінь* (порівняй *кін*), *га́ль**ь**ка* (порівняй *га́лка*), *ня́ньк**а*** (порівняй *ла́нка*) і т. ін., подруге після пом'якшених приголосних перед **о**, напр.: *сь**о**мий, трьох, тьо́пав* (порівн. *то́пав*) та ін. і потретє в запозичених словах після приголосних **н, л, д, т, с, з, ц,** перед йотованими голосними, як напр.: *барельє́ф, Меньє́, мільйо́н* і т. ін.

Зокрема **ь** пишеться:

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ, -ЗЬКИЙ, -СЬКО і т. ін.

§ 14. 1. У закінченнях **-ський, -цький, -зький, (-ськість, -цькість, -зькість...) -сько** та в зменшувальних наростках **-енько, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький:** *колго́співський, радя́нський, доне́цький, стріле́цький, близьки́й, вузьки́й, бли́зькість, ві́йсько, ру́ченька* і т. ін.

Лише в окремих словах в групах **-зкий, -ский** не пишеться **ь**: *боязки́й, баски́й, різки́й, в'язки́й.*

Після Л

2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **-л**) майже у всіх словах за винятком групи: **-лк- (-лч-, -лц-)** (див. § 15).

а) *комсомо́льський, сільськи́й, кова́льський* і т. ін.

б) *кільце́, па́льця, їда́льня* і т. ін., але *гілля́, зілля* і т. ін.

в) *спі́льник, ковальчу́к, бі́льший, учи́тельство, кова́льство.*

Ь в родовому множини

3. У закінченнях іменників жіночого роду в родовому відмінку множини м'якої групи: *пісе́нь, друка́рень, їда́лень, ста́єнь* і т. ін. (але не після **р** — див. § 15).

Ь після Ц

4. Після **ц** в кінці слів: *комсомо́лець, робітни́ць, кі́лець, крамни́ць* і т. ін. (але **ц** без **ь** в запозичених словах: *пала́ц, паяц*...)

Ь в дієсловах

5. В дієсловах наказового і дійсного способу: *прихо́дь, стань, ки́ньте, вино́сься, спить, беру́ть, стосу́ються* і т. ін. (див. § 15).

Коли Ь не пишеться

§ 15. 1. Ніколи після губних (**б, п, в, м, ф**) та шиплячих (**ж, ч, ш, щ**) *зиб, го́луб, сип, степ, сім, любо́в, пра́вте, піч, ніж, ріж, іде́ш, бере́шся, ба́чте* і т. ін.

2. Після **р** в кінці складу: *лі́кар, школя́р, секрета́р, тепе́р, вір, Ха́рків* і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14), і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, ї, ь:** *слід, світ, сміх, світ, гість, мисль, со́нця, ко́ристю, пізнє, кі́нський*, а також поміж двома однаковими м'якими приголосними, як от — *життя́, прила́ддя, камі́ння, мі́ддю, сі́ллю, лле́ться, лля́ти* і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж,** та наростком **-ство:** *ме́ншій, то́ншій, кінчик, кінча́ти, інжене́р, селя́нство* і т. ін.

ЛЧ — ЛЬЧ і т. ін.

Увага 1. Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли вона походить із **лк:** *спі́лка — спілча́нин, Ната́лка — Ната́лчин* і т. ін., але *Га́лька — Га́льченко.*

У присвійних прикметниках на **-ин, -ий,** так само і після інших голосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від слів із **ь**, і не пишеться, коли в іменниках його немає: *до́нька — до́ньчин, Ва́ська — Ва́сьчин*, але *Мотю́зка — Мотю́зчин* і т. ін.

Але *цвірі́нькати — цвірінча́ти* і т. ін.

ЛЦ — ЛЬЦ і т. ін.

Увага 2. У словозмінах **ь** послідовно пишеться після всіх приголосних, коли тільки він є у початковій формі; коли ж його тут немає, то й у словозмінах не пишеться: *Га́лька — Га́льці*, але *га́лка — га́лці, сторі́нка — сторі́нці, па́смо — у па́смі*, але *сторі́нонька — сторі́ноньці, письмо́ — на письмі́.*

-ЧЕНКО і т. ін.

Увага 3. Перед наростком **-ченко, -чук,** після приголосних (тільки не **л** — див. увагу 1) знак **ь** звичайно не пишеться: *Ра́дченко, Радчу́к, Фе́дченко, Се́нченко.*

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, часто змінюються.

Зміни приголосних перед Ч

1. Перед **ч** змінюються:

а) **к, ц** на **ч**, напр.: *ту́ро**к** — туре́**ц**ький — Туре́**чч**ина, ні́ме**ц**ь — німе́**ц**ький — Німе́**чч**ина, воя́**к**а — воя́**чч**ина.*

б) **х, с** на **ш**: *ко́ле**с**о — коліща́, пісо́**к** — піщи́на, піща́ний, лі**с** — ліщи́на, Поліс**с**я — поліщу́к* і т. ін.

в) **г, з** на **ж**, напр.: *Водола́**г**а (село) — водола́**з**ький — Водола́**ж**ченко, показа́**т**и — пока́**ж**чик, бря́**з**кати — бря**ж**ча́ти* (але див. § 15 увага 1).

Інші приголосні перед **ч** на письмі зберігаються: *квітча́стий, ті́тчин* і т. ін.

Увага. У прізвищах від власних імен на **-ська, -зька, -сько, -зько** перед закінченням **-ченко, -чук, -сь** і **-зь** змінюються так, як і **с, з:** *Ва́ська — Ва́щенко, Ва́щин, Они́ська — Они́щенко — Онищу́к, Ку́зько — Ку́жченко* і т. ін. Про такі прізвища, як *Радько́ — Ра́дченко* і т. ін. — див. § 15. Увага 3.

Про присвійні прикметники, як *Пара́ска — Пара́счин, Ва́ська — Ва́сьчин* і т. ін. — див. § 15. Увага 1.

Зміни приголосних перед -СТВО, -СЬКИЙ

2. Перед наростками — **-ство** й **-ський** деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі наростки:

а) **к, ч, ц, ць + -ство, -ський** зливаються в **-цтво, -цький,** напр.: *більшови́**к** — більшови́**цький**, узбе́**к** — узбе́**цький**, тка**ч** — тка́**цтво** — тка́**цький**, Га́дя**ч** — Га́дя**цький**, Прилу́**ки** — Прилу́**цький**, Кролеве́**ць** — Кролеве́**цький* і т. ін.

б) **х, ш, с + -ство, -ський** зливаються в **-ство, -ський** напр.: *пта**х** — пта́**ство**, че**х** — че́**ський**, лати́**ш** — лати́**ський**, това́ри**ш** — това́ри**ський**, пе́р**ський**, поліський.*

в) **г, ж, з + -ство, -ський** зливаються в **-зтво, -зький** напр.: *Ри́**г**а — ри́**зький**, поро́**г**и — запорі́**зький**, Пари́**ж** — пари́**зький**, Кавка́**з** — кавка́**зький**, францу́**з** — францу́**зький**.*

Примітка. У багатьох іншомовних словах, переважно географічних назвах, приголосні **х, ш, г, ж** не змінюються: *цюріхський, брюгський, шáхський...*

Інші приголосні перед наростками **-ство, -ський** на письмі зберігаються: *бра́**т**ський, письме́н**ст**во, студе́н**т**ський, президе́н**т**-*

ський, аге́нтство, інтеліге́нтський, марксі́стський, заводсько́ий, лю́дський, звенигоро́дський і т. ін.

Про **ь** у таких, як *село́ — сільсько́ий, кінь — кінський* і т. ін. див. §§ 14 та 15.

2-й ступінь прикметн.

3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до основи додається нарості **-ший (-ше, -ша)**, то **з—ший, г—ший, ж—ший** змінюється в **-жчий**, а **с—ший** у **-щий**: *низько́ий — ни́жчий, вузько́ий — ву́жчий, ду́жий — ду́жчий, дорого́й — доро́жчий, кра́сний — кра́щий, висо́кий — ви́щий* і т. ін.

Усі інші приголосні перед **-ший** на письмі зберігаються: *соло́дший, шви́дший, коро́тший, то́нший, м'я́кший* і т. ін.

Так само в дієсловах: *ву́жчати, кра́щати, м'я́кшати* і т. ін. та в віддієслівних іменниках, коли вони походять від дієслів із основами 2 ступ. прикметн.: *збі́льшення (збі́льшити), зме́ншення (зме́ншити), пом'я́кшення (пом'я́кшити)* і т. ін., але *здешеве́лення (здешеви́ти), скоро́чення (скороти́ти), поглиблення (поглиби́ти)* і т. ін.

-ЧН-, -ШН-

4. Перед **н** треба писати **ч**, коли воно походить із **к, ч, ц:** *безпе́чний (безпе́ка), со́нячний, серде́чний, вдя́чний, зру́чний, ві́чний, нао́чний, пшени́чний, мі́сячний, безконе́чний, помі́чни́к, я́чний, око́личний* (від *око́лиця*) і т. ін.

Але: *рушни́к, рушни́ця, двору́шництво, со́няшник*, а також у всіх прислівникових прикметниках: *вра́нці — вра́нішній, торі́шній.*

Ж, Ч, Ш, Т перед Ц

5. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** на письмі зберігаються: *до́чці, кни́жці, ді́жці* і т. ін.

Щодо правопису таких, як *ре́дьці — гру́дці, Га́льці — га́лці* і т. ін., то див. § 15. Увага 2.

-ЖСЯ, -ЧСЯ, -ШСЯ, -ТЬСЯ в дієсловах

6. У дієсловах перед часткою **-ся, — ж, ч, ш, щ,** і **ть** зберігаються: *маж — ма́жся, морщ — мо́рщся, руш — ру́шся, бере́ш — бере́шся, спить — спи́ться, беру́ть — беру́ться* і т. д.

Глухі перед дзвінкими і дзвінкі перед глухими

7. Корінні глухі приголосні перед дзвінкими на письмі зберігаються: *боротьба́* (бо *бо́роти*), *молотьба́* (бо *молоти́ти*), *про́сьба* (бо *проси́ти*), *о́тже* і т. ін.

Так само й дзвінкі перед глухими зберігаються на письмі: *ні́гті* (бо *ні́готь*), *кі́гті, дігтя́р, ле́гкий, во́гкий*, але *натхну́ти, натхне́ний* (пор. *надиха́ти*), *зітхну́ти.*

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

З(Д)Н, Ж(Д)Н, С(Т)Н

§ 17. 1. У сполученнях **-здн-, -ждн-, -стн-, д** і **т** випадають: *борозна́, пі́зно, ти́жня, ко́жний, пісни́й, че́сний, ка́посний, вла́сний, зві́сний, ві́сник, існува́ти, неща́сний, пе́рсня, ненави́сний, кори́сний, пе́рвісний, кі́лькісний, я́кісний* і т. ін.

Виняток: *шістна́дцять.*

С(Т)Л

2. У сполученні **-стл-** випадає **т**, а тому пишеться *щасли́вий, зави́сливий, жа́лісливий, розісла́ти* (*розстелю́*), але *пестли́вий, кістля́вий* тощо.

С(Л)Н

3. Сполучення **-слн-** спрощується в **-сн-:** *масни́й, уми́сний, навми́сне.*

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Подвоєння при збігові

§ 18. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приросток + корінь слова напр.: *обби́ти, відда́ти, зза́ду, завва́жити* (інше значення *зава́жити*), *за́ввишки* і т. ін.

Увага. Не пишуться подвоєні приголосні у таких словах, як *ото́й, оце́й, оту́т, ота́к, ота́м, отепе́р, отоді́* тощо. Інакше значення мають сполучення *от той, от цей, от тут, от так* і т. ін.

б) корінь (основа) + закінчення напр.: *ні́сся, тря́сся* і т. ін.

в) корінь (основа) на **н** + наросток — **-ний (-ник, -ниця), -ній:** *сон — со́нний, ра́нок (ра́но) — ра́нній, о́сінь — осі́нній, причи́на — причи́нний, впини́ти — невпи́нний, вина́ — безви́нний (безви́нність, пови́нність), годи́нник, кі́нний, письме́нний* (стара основа *письмен-*) і т. ін.

г) у наросткові **-енний** для збільшених прикметників: *здорове́нний, силе́нний, числе́нний* і т. ін., а також в деяких прикметниках, що походять із дієприкметників і визначають можливість чи неможливість дії, висловленої відповідним дієсловом: *незліче́нний, незчисле́нний, нескінче́нний, незміре́нний, невблага́нний, несказа́нний, недозволе́нний* та ін.

Увага. У дієприкметниках ніколи не пишеться подвоєне **н**: *зро́блений, спе́чений, ви́вершений, ви́хований, поо́раний, ска́заний, індустріалізо́ваний* і т. ін., як і в прикметниках на **-ений**

з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *пече́**н**ий* (пор. дієприкм. *пе́чений*), *варе́**н**ий*, отже й *варе́**н**ик* і т. ін.

Треба розрізняти такі словотвори, як *неприпи́**нн**ий — неприпи́не**н**ий, забороо́**нн**ий — забороо́не**н**ий* і т. ін.

д) в окремих словах, як ***сс**а́ти, **вв**есь, то́**нн**а, Га́**нн**а, ма́**нн**а, ва́**нн**а, ві́**лл**а*. Про подвоєні приголосні в іншомовних словах див. розділ іншом. слів.

Нове подвоєння

2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був **ь** + йотований голосний:

а) *життя́, Поділля, насі́ння, зна́ння, ході́ння, воло́сся, Поро́сся (річка Рось), прила́ддя, збі́жжя, роздорі́жжя, обли́ччя* і т. ін.

б) *суддя́, стаття́*, але *свиня́*.

Примітка. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *життю́, в житті́, життя́м* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *життє́вий* (або *життьови́й*), *життєпис, гіллясти́й* і т. ін.

в) *мі́ддю, сі́ллю, ті́нню, по́статтю, ні́ччю, ві́ссю, мі́ццю* і т. ін.

г) ***лл**є, **лл**ю, **лл**яти, налля́в* і т. ін.

Про такі, як *Туре́**чч**ина, Неме́**чч**ина*, див. § 16.

Увага 1. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні **б, п, в, м** і **р:** *підгі́р'я, ма́тір'ю* і т. ін.

Не подвоюються й усі інші приголосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *ща́стя, лу́стя, у ща́сті, ста́рість, че́стю, ше́рстю* і т. ін., а після **р** у таких випадках апостроф не пишеться: *повітря, вістря*.

Увага 2. Не треба подібно до цих випадків переносити подвоєння на запозичені слова та ймення.

Треба писати: *Валья́н* (не *Валля́н*), *Тальяко́ццо, мільйо́н, Мольє́р, барельє́ф, Готьє́* і т. ін. (див. розділ іншомовн. слів).

Увага 3. Ніколи не подвоюються приголосні у таких прикметників, як *теля́ча*, а також *тре́тя, тре́тьої* тощо.

(С. 14—20)

<...> Таблиця відмін і зразки відмінювання іменників

	Відмінки	Тверда група		М'яка група			Мішана група	
Перша відміна		Однина		Однина			Однина	
	Н.	*робітник*	*міст-о*	*учитель*	*край*	*місц-е*	*товариш*	*прізвищ-е*
	Р.	*робітник-а*	*міст-а*	*учител-я*	*кра-ю*	*місц-я*	*товариш-а*	*прізвищ-а*
	Д.	*робітник-ові*	*міст-у*	*учител-еві*	*кра-єві*	*місц-ю*	*товариш-еві*	*прізвищ-у*
	Зн.	*робітник-а*	*міст-о*	*учител-я*	*край*	*місц-е*	*товариш-а*	*прізвищ-е*
	Ор.	*робітник-ом*	*міст-ом*	*учител-ем*	*кра-єм*	*місц-ем*	*товариш-ем*	*прізвищ-ем*
	М.	*робітник-ові*	*у міст-і*	*вчител-еві*	*кра-ї(ю)*	*місц-і*	*товариш-еві*	*прізвищ-і*
		Множина		Множина			Множина	
	Н.	*робітник-и*	*міст-а*	*учител-і*	*кра-ї*	*місц-я*	*товариш-і*	*прізвищ-а*
	Р.	*робітник-ів*	*міст*	*учител-ів*	*кра-їв*	*місц-ь*	*товариш-ів*	*прізвищ*
	Д.	*робітник-ам*	*міст-ам*	*учител-ям*	*кра-ям*	*місц-ям*	*товариш-ам*	*прізвищ-ам*
	Зн.	*робітник-ів*	*міст-а*	*учител-ів*	*кра-ї*	*місц-я*	*товариш-ів*	*прізвищ-а*
	Ор.	*робітник-ами*	*міст-ами*	*учител-ями*	*кра-ями*	*місц-ями*	*товариш-ами*	*прізвищ-ами*
	М.	*робітник-ах*	*міст-ах*	*учител-ях*	*кра-ях*	*місц-ях*	*товариш-ах*	*прізвищ-ах*
Друга відміна		Однина		Однина			Однина	
	Н.	*фабрик-а*		*робітниц-я*	*наді-я*		*площ-а*	
	Р.	*фабрик-и*		*робітниц-і*	*наді-ї*		*площ-і*	
	Д.	*фабриц-і*		*робітниц-і*	*наді-ї*		*площ-і*	
	Зн.	*фабрик-у*		*робітниц-ю*	*наді-ю*		*площ-у*	
	Ор.	*фабрик-ою*		*робітниц-ею*	*наді-єю*		*площ-ею*	
	М.	*на фабриц-і*		*робітниц-і*	*наді-ї*		*площ-і*	
		Множина		Множина			Множина	
	Н.	*фабрик-и*		*робітниц-і*	*наді-ї*		*площ-і*	
	Р.	*фабрик*		*робітниц-ь*	*наді-й*		*площ*	
	Д.	*фабрик-ам*		*робітниц-ям*	*наді-ям*		*площ-ам*	
	Зн.	*фабрик-и*		*робітниц-і*	*наді-ї*		*площ-і*	
	Ор.	*фабрик-ами*		*робітниц-ями*	*наді-ями*		*площ-ами*	
	М.	*фабрик-ах*		*робітниц-ях*	*наді-ях*		*площ-ах*	

	Відмінки					Відмінки		
Третя відміна		Однина			Четверта відміна		Однина	
	Н.	*Вість*	*тінь*	*подорож*		**Н.**	*курч-**а***	*ім'**я***
	Р.	*вість-**і***	*тін-**і***	*подорож-**і***		**Р.**	*курч-**ат-и***	*ім-**ен-и***
	Д.	*вість-**і***	*тін-**і***	*подорож-**і***		**Д.**	*курч-**ат-і***	*ім-**ен-і***
	Зн.	*вість*	*тінь*	*подорож*		**Зн.**	*курч-**а***	*ім'**я***
	Ор.	*вість-**ю***	*тінн-**ю***	*подорожж-**ю***		**Ор.**	*курч-**ам***	*ім'**ям***
	М.	*вість-**і***	*тін-**і***	*подорож-**і***		**М.**	*курч-**ат-і***	*ім-**ен-і***
		Множина					Множина	
	Н.	*вість-**і***	*тін-**і***	*подорож-**і***		**Н.**	*курч-**ат-а***	*ім-**ен-а***
	Р.	*вість-**ей***	*тін-**ей***	*подорож-**ей***		**Р.**	*курч-**ат***	*ім-**ен***
	Д.	*вість-**ям***	*тін-**ям***	*подорож-**ам***		**Д.**	*курч-**ат-ам***	*ім-**ен-ам***
	Зн.	*вість-**і***	*тін-**і***	*подорож-**і***		**Зн.**	*курч-**ат-а***	*ім-**ен-а***
	Ор.	*вість-**ями***	*тін-**ями***	*подорож-**ами***		**Ор.**	*курч-**ат-ами***	*ім-**ен-ами***
	М.	*вість-**ях***	*тін-**ях***	*подорож-**ах***		**М.**	*курч-**ат-ах***	*ім-**ен-ах***

УВАГИ ДО ОКРЕМИХ ВІДМІНКІВ

І ВІДМІНА

ОДНИНА

РОДОВИЙ ВІДМІНОК[3]

§ 23. У родовому відмінку однини іменники 1-ої відміни мають закінчення **-а (я), -у (ю)**.

-А, -Я

1. **-а (я)** мають:

а) Усі без винятку іменники середнього р. цієї відміни — **-а** в твердій і мішаній групах і **-я** в м'якій групі: *міста, села́, га́сла, прізвища, мо́ря, по́ля, знання́, знаря́ддя*...

б) Іменники чол. р. цієї відміни **-а** в твердій і мішаній групах, **-я** в м'якій групі, коли вони означають точно окреслені предмети, назви мір: *робітника́, шахтаря́, промо́вця, студе́нта, тра́ктора, гвинта́, а́тома, димаря́, автомобі́ля, олівця́, Моро́за* (прізвище); *ме́тра, гра́ма, сі́чня, листопа́да, ти́жня, мі́сяця*, але *ро́ку, а́кта* (в значенні окремого документа), *па́кта*; а також *то́ма, відмі́нка, фа́кта, ра́діуса, се́ктора* та ін.

-У, -Ю

2. **-у (-ю)** мають: Імен. чол. р., коли вони означують предмети не точно окреслені (масу і матеріал, збірні, явища, поняття): *ячменю́, цу́кру, сні́гу, льо́ду, вогню́, лі́су, бо́ру, колго́спу, пле́нуму, акти́ву, колекти́ву, у́ряду, комісаріа́ту, шта́бу, Наркомо́су, Раднарко́му; дощу́, гро́му, моро́зу* (але *Моро́за*), *почи́ну, ана́лізу, ремо́нту, за́ходу, а́кту* (в значенні акції, дії), *по́ділу, сну, на́строю, ста́ну, гні́ву, за́паху, зви́чаю, по́буту, зми́сту, сти́лю, у́спіху, прогре́су* і т. д.

-У, (-Ю) та -А (-Я)

Примітка 1. -а (я) або **-у (ю)** вживаються в тих самих іменниках (п. 2 див. вище) залежно від значення: *ка́меня — ка́меню; листа́ — ли́сту; папе́ра — папе́ру; а́кта — а́кту; апара́та — апара́ту* і т. д.

2. Є ряд іменників, що мають паралельні форми (без відтінків у значенні): *сти́ду — стида́, мо́сту — моста́*, іноді з відтінками у значенні *сто́лу — стола́*.

3. Так само іменники — назви місцевостей, в родовому однини мають то **-у, -ю**, то **-а, -я**: *сте́пу, лу́гу, горо́ду, майда́ну, я́ру*, але *бе́ре-*

[3] Називн. відм. див. вище § 22.

га, горба́, кряжа́; зменшені форми звичайно тільки **-а (я):** *ліска́, ставка́, садка́, майда́нчика, горо́дця.*

Географічні назви здебільшого мають закінчення **-а, -я**: *Хáркова, Псκóва, Сарáтова, Тéтерева, Мéдвина, Тýльчина, Козельця́, Дінця́, Дніпропетрóвська, Херсóна, Ленінгрáда, Берлíна, Лóндона, Нью-Йóрка, Парúжа, Донбáса, Казакстáна, Урáла, Туркестáна* та ін., але *Сибíру, Крúму.*

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ)

§ 24. У давальному відмінку однини іменники 1-ої відміни мають закінчення: **-ові, -еві, -у (-ю).**

1) **-ові (-еві, -єві)** як основну форму поруч із рідшою формою на **-у (-ю)** мають:

а) майже всі іменники чол. роду (**-ові** у твердій групі, **-еві** у м'якій і мішаній групах): *удáрникові, Петрóві, Михáйлові, піонéрові, дирéкторові, вéлетневі, лéнінцеві, крáєві, носієві, шахтарéві, секретарéві.*

б) Зрідка іменники середнього роду переважно твердої групи з наростком **-к(о):** *дитя́ткові, немовля́ткові...*

2) **-у (-ю)** мають:

а) Майже всі іменники середнього р. цієї відміни, крім згаданих вище в § 22 (б), мають **-у** в твердій і мішаній групах, **-ю** у м'якій групі: *мíсту, гáслу, селý, прíзвищу, облúччю, знанню́, знаря́ддю, свя́ту, сéрцю, сóнцю...*

б) Усі іменники чол. р. з закінченням — **-ів (-їв), -ов** у називному відмінку: *Хáрків — Хáркову, Київ — Кúєву, Львів — Львóву, Воробйóв — Воробйóву, óстровy...*

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 25. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають закінчення **-а, -я** або вживаються у формі називного відмінка.

Знах. відм. = род. відм.

1) **-а (-я)** цебто однаково з формою родового відмінка мають усі іменники чол. р. цієї відміни, коли вони означують істот: *будівника́, доповíдача, коня́, хлóпця.*

Примітка. Таке закінчення поруч з формою однаковою з називним відмінком можуть мати інколи і деякі інші іменники, наприклад: *трáктор(а), комбáйн(а), плýг(а), дýб(а), стол(á), карбóванц(я), димар(я́), áкт(а), лист(á), декрéт(а).*

Знахідн. в. = наз. в.

2) Всі інші іменники чоловічого й середнього роду у знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: *комісаріа́т, колекти́в, ячмі́нь, стиль, сті́л, сон, лист, міст, буди́нок, декре́т, акт, мі́сто, мі́сце, село́*...

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

-ОМ, -ЕМ, (-ЄМ)

§ 26. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни мають закінчення **-ом, (-єм)** і **-ям**.

1) **-ом** мають усі іменники чол. та середнього роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані і м'які іменники чол. і середнього р., крім іменників середнього р., що кінчаються на **-я** (*обли́ччя, ли́стя*): *удáрником, тéмпом, монтéром, мі́стом, гáслом, селóм, товáришем, слухачéм, газетярéм, секретарéм, вуглярéм, тягарéм, плечéм, я́вищем, прі́звищем, вéлетнем, бійцéм, врожáєм, мі́цем, мóрем*...

-ЯМ

2) **-ям** мають усі іменники середнього роду безнароскові на **-я:** *знáнням, змагáнням, життя́м, знаря́ддям.*

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

-ОВІ, -ЕВІ, (-ЄВІ)

§ 27. У місцевому відмінку однини цієї відміни іменники мають закінчення: **-ові (-еві, -єві), -у (-ю), -і (-ї).**

1) **-ові (-еві, -єві)** мають іменники:

а) Чол. р. переважно — назви живих істот: *на робітникóві, на брáтові, на товáришеві, на газетярéві*...

б) Середнього роду з наростком **-к-:** *на телятковí, дитя́ткові*...

-У

2) **-у** мають іменники:

а) чоловічого і середнього р. тверді переважно з наростком **-к- (-ик, -ок, -ак, -ко...)** *у гурткý, у будúнку, у підрахýнку, у мішкý, на дóщику, у мíсячнику, на літакý, у держакý, на лíжку, у вíйську.*

-У

б) Деякі інші іменники чол. р. (переважно з наголосом на кінці у місцевому відмінку): *у степý, на шляхý, на льодý, на снігý, у сокý, у полкý*...

3) **-і** мають:

-І а) Іменники чол. р., переважно без наростків: *на поро́зі, на по́версі, на бе́резі, на місяці, в зу́бі, на гру́нті, на стовпі́, у листі́, в а́кті, у це́нтрі, в декре́ті, в те́мпі, в шта́бі, в ремо́нті.*

б) Іменники середнього роду тверді (без наростка **-к**; див. вище 22.а): *на селі́, у місті, у га́слі, у сло́ві, на письмі́, у пальті́, в бюрі́*; також іменники середнього р. мішаної та м'якої групи *на місті, у по́лі, у житті́, на плечі́, у стано́вищі, у прі́звищі.*

Примітка. Деякі іменники чол. роду мають паралельні форми: **-у (-ю) — -і (ї)** наприклад: *в гаю́ — в гаї́, в саду́ — в саді́, на ставу́ — на ста́ві, на торгу́ — на то́рзі, в по́тягу — в по́тязі*; **-ові (-еві, -єві) -у**: на робітнико́ві, на робітнику́; **-ові (-еві, -єві) -і**: в ру́хові, в ру́сі та ін.

При прийменнику "**по**" звичайно вживається лише закінчення **-у (-ю)**: *по місту, по селу́, по Дніпру́, по олівцю́* (але: *у місті, на місці, на селі́, у Дніпрі́, в олівці́*).

При можливих паралельних формах (див. вище примітку) питання про основну форму розв'язується на основі зазначених тут загальних правил вживання цих форм (див. п.п. 1, 2, 3).

КЛИЧНА ФОРМА

-У **§ 28.** Деякі слова 1-ої відміни (переважно назви живих істот) мають окремі закінчення **-у, -ю, -е** в кличній формі:

1) **-у** мають імен. чол. р.:

а) з наростком **-ко, -ик (-ук), -ок**: *ба́тьку, уда́рнику, си́нку...*; б) з кінцевими **-ж, -ч, -ш, -щ**: *това́ришу*; в) окремі імен. з іншими закінченнями: *ді́ду, та́ту, си́ну...*

2) **-ю** мають імен. чол. р.:

-Ю а) м'які: *ве́летню, ле́нінцю, вчи́телю, кра́ю, шахта́рю, пролета́рю, секрета́рю.*

Примітка 1. Частина іменників чол. р. на **-ець** має кличну форму на **-е**: *мо́лодче, хло́пче.*

Примітка 2. Імен. чол. р. на **-р** мішаної групи (тобто типу *тесля́р — теслярá — теслярéм...*) мають закінчення **-е**: *тесля́ре, газетя́ре, повістя́ре* і т. д.

-Е

3) **-е** мають іменники чол. р.:

а) тверді, крім перелічених в цьому § 1)а, 1)б, 1)в.

б) Частина іменників на **-ець** (див. вище п. 2) примітка 1).

в) Імен. на **-р** мішаної групи (див. вище п. 3) примітка 2).

Імен. середнього р. (а також і імена типу *Жак, Джон, Джордж, Георг* та такі слова, як *містер, сер*...) кличної форми не мають.

(С. 30—36)

<...> ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

ОДНИНА

§ 59. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. й середн. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	***-ого***	***-ої***
	-ього	***-ьої***
	-його	***-йої***
Давальн. відм.	***-ому***	***-ій***
	-ьому	***-ій***
	-йому	***-їй***
Знах. відм.	Називн. або Родов.	***-у***
		-ю
Орудн. відм.	***-им***	***-ою***
	-ім	***-ьою***
	-їм	***-йою***
Місцев. відм.	***-ому, -ім***	***-ій***
	-ьому, -ім	***-ій***
	-йому, -їм	***-їй***

Родов. в. 1. Приклади до родов. відм.: *ти́х**ого**, си́нь**ого**, безкра́й**ого**, ти́х**ої**, си́нь**ої**, безкра́й**ої**, Петре́нков**ого**, Петре́нков**ої**, мі́тчин**ого**, мі́тчин**ої**.*

Давал. в. 2. Приклади до давальн. відм.: ти́х**ому**, си́нь**ому**, безкра́й**ому** — *ти́х**ій**, си́н**ій**, безкра́**їй**, Петре́нков**ому**, Петре́нков**ій**, мі́тчин**ому**, мі́тчин**ій**.*

Знах. в. 3. Приклади до знахідн. відм.: *ти́х**ий**, ти́х**ого**, си́н**ій**, си́нь**ого**, си́н**є**, безкра́**їй**, безкра́**є**, ти́х**у**,*

си́ню, безкра́ю, Петре́нків, Петре́нкове, Петре́нкову, тітчин, тітчиного, тітчине, тітчину.

Орудн. в. 4. Приклади до орудного відм.: *ти́хим, си́нім, безкра́їм, ти́хою, свіжою, си́ньою, Петре́нковим, Петре́нковою, тітчиним, тітчиною.*

Місцев. в. 5. Приклади до місцев. відм.: *на ти́хому, або ти́хім, си́ньому, або си́нім, безкра́йому, або безкра́їм, ти́хій, си́ній, безкра́їй, Петре́нковому, Петре́нковій, тітчиному або тітчиним, тітчиній.*

МНОЖИНА

§ 60. У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Називн. відм.	*-і*
	-і
	-ї
Родов. відм.	*-их*
	-іх
	-їх
Давальн. відм.	*-им*
	-ім
	-їм
Знахідн. відм. =	Називн. або Родовому
Орудн. відм.	*-ими*
	-іми
	-їми
Місцев. відм.	*-их*
	-іх
	-їх

Називн. в. 1. Приклади до називн. відм.: *ти́хі, си́ні, безкра́ї, Петре́нкові, шевце́ві, тітчині.*

Увага. Див. іще § 45а про прізвища з прикм. закінченням.

Родов. в. 2. Приклади до родов. відм.: *ти́хих, си́ніх, безкра́їх, Петре́нкових, шевце́вих, тітчиних.*

Давальн. в. 3. Приклади до давальн. відм.: *ти́хим, си́нім, безкра́їм, Петре́нковим, шевце́вим, тітчиним.*

Знах. в. 4. Приклади до знахідн. відм.: *ти́х**і**, си́н**і**, безкра́**ї**, ти́х**их**, си́н**іх**, да́вн**іх**; Петре́нков**і** — Петре́нков**их**, ті́тчин**і** — ті́тчин**их**.*

Орудн. в. 5. Приклади до орудного відм.: *ти́хи**ми**, си́ні**ми**, безкра́ї**ми**, Петре́нкови**ми**, шевце́ви**ми**, ті́тчини**ми**.*

Місцев. в. 6. Приклади до місцев. відм.: *на ти́х**их**, си́н**іх**, безкра́**їх**, Петре́нков**их**, шевце́в**их**, ті́тчин**их**.*

Увага. Усі прикметникові іменники, як от *будівни́чий, лю́тий* (місяць), — *подоро́жний...*, відмінюються як звичайні прикметники — до *будівни́чого, будівни́чі, з будівни́чими.*

Щодо власних імен (прізвищ та географічних назв) прикметникових, то див. розд. далі.

(С. 46—48)

<...> ДІЄСЛОВО

ДІЙСНИЙ СПОСІБ

Теперішній час **§ 70.** 1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього простого (доконаного):

		I група	II група
Однина	1 ос.	[*е/у* (*є/ю*)]	[*и/я*, а (*ї/я*)]
		-у (-ю)	*-у (-ю)*
	2 ос.	*-еш (-єш)*	*-иш (-їш)*
	3 ос.	*-е (-є)*	*-ить (-їть)*
Множина	1 ос.	*-емо (-ємо)*	*-имо (-їмо)*
	2 ос.	*-ете (-єте)*	*-ите (-їте)*
	3 ос.	*-уть (-ють)*	*-ать (-ять)*

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. увагу 6) усі дієслова щодо особових закінчень теперішнього часу належать до I або II групи.

До II групи належать:

а) Усі дієслова, що мають в неозначеній формі (інфінітиві) **-ити** (після голосних **-їти**): *хвали́**ти** — хва́л**иш**, хва́л**ить**, хва́-*

лимо, хвáлите, хвáлять, варúти — вáрить..., робúти — рóбимо..., бáчиш, бáчити — бáчать, гóїти..., доїти [4].

б) Деякі дієслова на **-іти, -ати, -ти**: *велíти — велúш..., сидíти — сидúш..., кричáти — кричúш..., бíгти — біжúш, біжáть...* Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: *вúсіти — вúсиш, вúсить..., мýсіти (мýсити) — мýсиш...*

Усі інші дієслова належать до І групи: *пáсти — пасé, пасéш..., ждáти — ждéш..., горнýти — гóрнеш..., прясти — прядéш..., чýти — чýєш, чýє..., знáти, знáє..., вíшати — вíшаєш..., дарувáти — дарýєш...*

До цієї ж групи належать і *борóти, порóти, колóти, полóти, молóти, орáти, хотíти (хóчеш, хóчуть,* але від *хтíти — хтя́ть).*

Примітка. Усі дієслова на **-отáти** І групи, на **-отíти** — ІІ: *цóкотати — цокочý, цокóчеш, цокóчуть..., цокотíти — цокочý, цокотúш, цокотя́ть..., муркотáти, муркочý, муркóчеш..., муркотíти — муркочý, муркотúш..., булькотáти — булькочý, булькóчеш..., булькотíти — булькочý, булькотúш..., гуркотáти — гуркотíти...*

(С. 54—55)

ІІІ
<...> ПРАВОПИС ІНШОМОВНИХ СЛІВ

ПРИГОЛОСНІ

Іншомовне Л

§ 75. Слова іншомовного походження з **l** передаються:

Непом'якшене Л

1. **Л** непом'якшеним **(л, ла, ло, лу)**: *арсенáл, артúкул, бал* (відзначення), *інтегрáл, інтернаціонáл, капітáл, вулкáн, фóрмула, аероплáн, балáст, план, клас, блок, флот, велосипéд, колóнія, соціолóгія, металýргія, Атлантúчний океáн, Ла-Мáнш, Лафáрг, Гренлáндія, Лузитáнія...*

---

[4] Дієслова *бúти (б'єш...), лúти (ллєш...), рити (риєш...), шúти (шиє...), жúти (жúвеш...), вúти (виє...), вúти (в'є...)* і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення інфінітива не **-ити**, а **-ти.**

Пом'якшене Л

2. **Л** пом'якшеним **(ль, ля, льо, лю)**: *автомобі́ль, асфа́льт, магістра́ль, астоля́бія, поля́рний, регуля́тор, ля́піс, пляж, карт-бля́нш, кльош, алюмі́ній, блю́мінг, а́ншлюс, лю́фа, революція ... Золя́, Люксембу́рг, Фінля́ндія, Бе́льт, Те́льман, Саду́ль, Ба́зель...*

Сполучення **le** послідовно передається через **ле**: *біле́т, легенда, пле́нум, ле́кція, телегра́ф..., Пале́рмо, Кале́донія...*

В англійських словах у кінці й перед приголосними пишеться **л**, крім слів засвоєних уже із **л** м'яким. Отже: *Ме́лвілл, голкі́пер...* але: *біль, бульдо́г, Ві́льсон* і ін.

Іншомовні h і g

§ 76. Іншомовні **h** і **g** однаково передаються (незалежно від вимови) знаком **г**, напр.:

а) *гармо́нія, гектар, гумо́р, гу́мус, гербарій, горизо́нт, гіпо́теза, ге́дер, га́ндбол, гі́нгерланд..., Га́ртман, Гюго́...*

б) *аванга́рд, гва́рдія, генера́ція, гра́фік, гімна́стика, грандіо́зний, гу́ма, грунт, емба́рго, гоніометр, агіта́ція, мігра́ція, лінгві́стика, агре́сор, гегемо́нія... Гаро́нна, Ге́те, Гріг, Грена́да.*

Іншомовне Ф

§ 77. В іншомовних словах пишеться **ф** (а не **хв**): *фа́кт, фо́рма, фунт, фах, фа́брика, фамі́лія, офіціа́льний, реформі́ст, Га́ммерфест...*

Так само пишеться: *мі́ф, орфогра́фія, ка́федра, логари́фм, ефі́р, па́фос* при *ортопедія, ортодо́кс, театр, теорія...*

НЕПОДВОЄНІ — ПОДВОЄНІ ПРИГОЛОСНІ

Неподвоєні — подвоєні приголосні

§ 78. В іншомовних словах приголосні не подвоюються, отож пишеться: *комуна, гру́па, су́ма, колекти́в, акумуля́ція, теро́р, белетри́стика, комі́сія, ідилі́чний, інтелектуа́льний...*

Тільки в окремих загальних словах зберігається подвоєння: *баро́кко, бру́тто, то́нна, ва́нна, ві́лла, ма́нна, мо́тто, не́тто* і деякі ін., зокрема в словах типу: *ірреа́льний, ірраціона́льний, сюрреалі́зм* та звичайно (між голосними) в іншомовних власних назвах: *Гаро́нна, Ші́ллер, Мю́ллер, Ні́цца, Га́ллія, Андо́рра, Маро́кко, Ді́ккенс, Та́ссо, Ше́ффільд, Сіе́рра...*

Примітка. Подвоєні приголосні залишаються й у всіх вивідних словах: *галліці́зм* (від *Га́ллія*), *марокка́нець, ше́ффільдський* тощо; але в прикметниках перед наростком **-ськ** — пишеться одна приголосна: *андо́рський (Андо́рра), едéський (Едéсса)* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Іншомовне і (у)

§ 79. Іншомовне **і (у)** в українській мові в одних випадках передається через **і**, а в других через **и**.

1. Завсіди пишеться в іншомовних словах **і**:

а) на початку слова: *інстру́кція, іде́я, інформа́ція, інтерна́ціональний...; Іта́лія, Ісла́ндія...*

б) після всіх приголосних перед голосними та **й**: *матері́ал, соці́алізм, діале́ктика, індустрі́алізація, аудіе́нція, артері́альний, генія́льний, піете́т, кліє́нт, тріу́мф, радіу́с, соціоло́гія, аксіо́ма, партійний, професійний, ра́дій*... (причім завсіди пишеться **іа, іе, іу, еа**, крім позиції в кінці слова, як от *Ази́я, арте́рія, пре́мія, па́ртія, індустрія, іде́я*).

і перед голосними іноді скорочується: *серйо́зний, курйо́з, бар'є́р, ар'єргард, кар'є́ра, п'є́са...*

в) у власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви — після всіх приголосних **і**): *Дітцель, Зібер, Ціцеро́н, Россіні, Шіллер, Го́тфрід, Грімм, Едінбург, Бразі́лія, Алжір, Чіка́го, Ва́шінгтон, Хі́ва, Ка́прі, Нагаса́кі*... а також у таких загальних словах, як: *гра́тіс, екслі́бріс, піані́ссімо...*

Увага. З **и** пишуться такі власні назви: *Аме́рика, Африка, Парижж, Ри́га, Брита́нія.*

Увага 2. Після голосних в іншомовних словах **і** передається через **і** (а не через **ї**): *егоїзм, Енеїда, проза́їк, архаїчний, теїн, наївний, целуло́їд*... Так само: *поінформува́ти, преісторичний*... (після приростка).

г) у всіх інших випадках після **б, в, г, к, л, м, н, п, ф, х** (у тім числі і в наростках **-ік, -іка, -ікум, -ічний**...): *біле́т, кіно́, літерату́ра, лі́га, пілота́ж, кілогра́м, комуні́зм, економі́ст, те́хніка, техні́чний, гра́фіка, респу́бліка, фіна́нсовий, кубі́зм...*

2. **И** в іншомовних словах пишеться у загальних (невласних) назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж, (дж), ш, ч, р:** *дипло́м, дире́ктор, методи́ст, мето́дика, тип, інститу́т, систе́ма, колекти́в, маркси́ст, пропози́ція, ци́фра, режи́м, шифр, речитати́в, тексти́ль, брига́да, сти́мул, терори́ст, математи́чний, історичний.*

Але в кінці слова — **і**: *жюрі́, попурі́, парі́, мерсі́.*

Примітка. Іменники типу *жюрі, парі... кенгуру, ревю* і под. не відмінюються.

Е на початку слова На початку слова **е** в іншомовних словах передається через **е**: *Евро́па, европе́йський, Евпато́рія, Евфра́т, ентузіа́зм, еле́ктрика, ета́п, ене́ргія, еконо́мія, еква́тор, але єрети́к, Єгі́пет* і деякі інші...

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ

Апостроф в іншомовних словах **§ 80.** Апостроф в іншомовних словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, р, ж, ч, ш,** перед йотованими голосними: *об'єкт, Барб'є, Гарв'єр, К'ю, Руж'є, Кюв'є, В'єн, П'ємо́нт...* (але не після **н, д, т, з, с, ц**). Перед йотованим **о** апостроф не ставиться: *Бйонде́лло...*

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбе́р, д'Аннунціо, д'Ако́ста, о'Коннор...*

ЛЬЙО, ЛЬЄ і т. ін. **§ 81.** Після **н, д, т, л, з, с, ц** в іншомовних словах ставиться **ь** перед йотованими голосними в таких випадках як: *бульйо́н, віньє́та, марсельє́за, алья́нс, рельє́ф, імбро́льйо, адьюта́нт, коньюнкту́ра, Тьє́р, Валья́н, Севі́лья, Мольє́р, Лавуазьє́, Жюсьє́...*

Дифтонг AU і OU **§ 82.** Дифтонги **au** і **ou** передаються через **ау, оу**: *ауди́торія, ауді́нція, гауптва́хта, лока́ут, бра́унінг, пауери́зм, фа́уна... Га́уптман, Па́ульсон, Штра́ус, Макс Норда́у, Джо́уль...*

Але *Август, Австрія, а́втор...*

Німецьке EI **§ 83.** Німецький (і голландський) дифтонг **ei** передається через **ей**: *Ейнште́йн, Ейхенва́льд, Ге́йне, Ле́йпціг, Швейца́рія, Ре́йн...*

Закінчення -ТР, -ДР **§ 84.** У закінченнях іншомовних слів пишеться **-тр, -др**: *ареометр, барометр, діаметр, термометр, реєстр, театр, семестр, центр...*

Г перед голосними на початку слова **§ 85. Г** (придих) перед голосними на початку, звичайно не пишеться: *а́рфа* (а не *га́рфа*), *Елла́да, і́стерія, іпохо́ндрія, і́сторія...* при *го́тель.*

ДО РОДОВОЇ ФОРМИ ОКРЕМИХ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

§ 86. Нижче подані і деякі інші подібні до них іншомовні слова уживаються в такій (узвичаєній) формі:

а) *клас, флот, парáд, резéрв, шарж, оркéстр, контрóль, патрýль, кооператúв, коректúв, акредитúв; мéтод, анóд, періóд; прогнóз, анáліз, éліпс, туберкульóз, симбіóз; бензúн, нікотúн, анілíн;*

б) *адрéса, атáка; тéза, тáкса, крúза, фáза, бáза; програмá, діаграмá; фíлія, презúдія.*

IV
УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВЛАСНИХ ІМЕН

ПРІЗВИЩА

§ 87. Головніші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та ін. слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю

1. Апостроф пишеться після тих самих приголосних, що в українських (див. § 6); після **н, д, т, л, з, с, ц** перед йотованими зберігається **ь**: *Аляб'єв, Прокóф'єв, Юр'єв, Лук'янов, Ульянов, Полóзьєв, Дьяконов* і т. ін.

Перед **йо** апостроф не пишеться: *Воробйóв, Соловйóв.*

Примітка. В сполученнях пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах: *Вяльцева, Пясéцький, Пяст* апостроф не пишеться.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ

2. Закінчення російських прізвищ **-ский, -цкий**, білор. **-скі, -цкі**, польських -ski, -cki, чеських -ský, -cký передаються через **-ський, -цький:** *Майський, Маякóвський* т. ін.

Російські прізвища на — **ской, цкой** пишуться без **ь**: *Луговскóй, (Луговскóго), Лубецкóй...*

-ІЧ, -ІН (-ЇН), -ІК

3. Закінчення російських прізвищ на **-ич, -ин,** білоруських **-іч,** польських -icz, сербських -іč, чеських -ik передається через — **-іч, -ін (-їн), -ік:** *Тýлін, Ільїн, Пýшкін, Засýліч, Малúгін, Кáзін, Ягіч, Тарашкéвіч, Дýчіч, Рáдіч, Гáвлік* і т. ін.

Після **ж, ш** в російських прізвищах звичайно **-ин**: *Гáршин, Спáржин* та ін.

-ЕК

4. Закінчення **-ек** пишеться в прізвищах типу *Іречек (Іречка), Гавлічек.*

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ

5. Закінчення слов'янських прізвищ на **-ов (-ёв, -ьов)** та **-ев** передається — **-ов (-ьов, -йов)**

та **-єв, -ев:** *Крилóв, Некрáсов, Мáлишев, Мáлчев, Бóтєв, Порфíр'єв, Гóлубєв.*

-ИЙ, -И

6. Прізвища з закінченнями на **(-ий, -ый)** передається через — **-ий**: *Гóрький, Бéдний* і т. ін.; білоруське **ы**, польське у, чеське ý, звичайно, через **и**: *Гáртни, Бяли, Біли* і т. ін.

Примітка. Закінчення — **-ой** так і передається: *Толстой, Полевой* і т. ін., змінюються ці слова як прикметники (*Толстóго, Бéлого*).

-Е

7. Російські прізвища з складами з **е** (польські з **-іе-**) у складах — **-бе-, -ле-, -ве-, -ге-, -ре-, -зе-, -се-**... — пишуться з **е**, напр.: *Бердніков, Лебедєв, Вересаєв, Петров, Тургенєв, Ємельянов, Мельніков, Керженцев, Преображенський, Решетілов, Зелінський, Державін, Чернишевський, Плетньов... Павел, Єлізавета, Євгеній...* Але — *Бéдний, Матвєєв, Пєшков, Єрофєєв, Мєщанінов, Прєсняков, Сергєєв, Фадєєв...* (рос. **е** відповідає укр. **і**).

І — И

8. Російське **и** (також польське **і**) послідовно через **і**: *Єпіфанцев, Філіпов, Прісьолков, Зімін*, але після **ж** і **ш — и**: *Жилін, Шишов.*

Відмінювання прізвищ

§ 88. Чоловічі прізвища з закінченнями на **-ів, -їв, -ов, -ин, -ін** відміняються так:

Однина

Н.	*Панов*	*Волошин*
Р.	*Панова*	*Волошина*
Д.	*Панову*	*Волошину*
Зн.	*Панова*	*Волошина*
Ор.	*Пановим*	*Волошиним*
М.	*Панову* (або *Панові*)	*Волошині* (або *Волошинові*)

Множина (для всіх родів)

Н.	*Панови*	*Волошини*
Р.	*Панових*	*Волошиних*
Д.	*Пановим*	*Волошиним*
Зн.	*Панових*	*Волошиних*
Ор.	*Пановими*	*Волошиними*
М.	*Панових*	*Волошиних*

Жіночі імена на — **о** та на приголосні не відмінюються: *Ніні Петренко, Ганні Гайдай* і т. ін.

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

§ 89. Українські географічні назви треба віддавати на письмі так, як прийнято їх радянськими державними органами: *Дніпрельста́н, Дніпропетро́вськ, Ха́рків, Ста́ліно, Ки́їв, Черні́гів, Зо́лочів, Маріу́поль, Ков'я́ги, Дніпро́, Прип'ять.*

Щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то вони мають здебільшого такі форми:

-ІВ 1. Назви міст з наростком **-ів**: *Ха́рків, Рогачі́в, Чугу́їв, Миколаїв, Мліїв...* відміняються як звичайні іменники: *Ха́рковом, Чугу́євом, Миколаєвом, Мліева, Мліевом.*

-ІВКА 2. Назви слобід і станцій з закінченням — **-івка** (після голосних **-ївка**): *Ка́рпівка, Ка́рлівка, Оле́нівка, Вербі́вка, Миколаївка* відміняються як іменники жіночого роду твердої групи.

-ІВСЬКИЙ, -ОВСЬКИЙ 3. Назви з наростками **-ів (-ський, а, е), -ов (-ський, а, е)**, напр. *Петрівський* (хутір), *Андріївський* (хутір), *Па́вловське* (село), *Васи́лівська, Миколаївська* (слобода), *Покро́вська* (слобода)... відмінюються як прикметники.

-СЬК, -ЦЬК 4. Назви міст, що закінчуються на — **-ськ, -цьк:** *Дніпропетро́вськ, Зіно́в'ївськ, Старобільськ...* відмінюються як іменники чол. роду твердої групи.

-ОВА, -ЕВА, -ИНА 5. Назви станцій і селищ, що закінчуються на **-ова, -ева, -ина** або **-ове, -еве**: *Шляхова́, Дему́рина, Лозова́, Весе́ла, Попасна́, Підгоро́дна* і т. ін. відмінюються як прикметники: *Лозово́ї, у Весе́лій* і т. ін.

-ИН 6. Назви на **-ин** (*Ко́брин, Чигри́н, Га́йсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: *з Ко́брина, під Га́йсином.*

(С. 60—66)

Український правопис. — Харків, 1933.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1945)

14 травня 1938 р. Рада народних комісарів УРСР затвердила Державну правописну комісію для розгляду проекту змін українського правопису, підготовленого Інститутом мовознавства АН УРСР. Відповідальним редактором комісії призначено М. Грунського. Основним завданням цього правопису було "насамперед ліквідувати націоналістичні перекручення ... українського правопису". Восени 1938 р. його видано тиражем 350 примірників для обговорення.

Приєднання Радянським Союзом Галичини, Західної Волині та Північної Буковини 1939 р., де доти використовували харківський правопис 1928 р., знову актуалізувало проблему вироблення єдиної для цілої України правописної системи. Тому державна правописна комісія 1940 р. підготувала другий проект українського правопису, який опублікувала в 50 примірниках.

У 1942 р. уряд УРСР звернувся до Академії наук з пропозицією пожвавити працю над упорядкуванням українського правопису. Очолювати цю роботу доручили Л. Булаховському. Проект, що його склали співробітники Інституту української мови та літератури АН УРСР, було розглянуто й в основному схвалено під Харковом 28 серпня 1943 р. Нову (третю) редакцію українського правопису затвердив 5 травня 1945 р. народний комісар освіти УРСР академік П. Тичина.

У редакції 1945 р. лише поодинокі з усунутих правил правопису 1928 р. було відновлено, навпаки — деякі елементи далі наближено до російського правопису.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПЕРЕДМОВА

Питання про потребу врегулювати український правопис виникло ще за кілька років до Вітчизняної війни. Неврегульованість багатьох моментів у самому правописному кодексі, прийнятому в 30-их роках, а також самостійні зміни, запроваджені газетами на підставі ще не затверджених проектів, розхитали наш правопис. Особливо шкідливі були ці хитання в школі, де болюче відчувалися іноді кричущі протиріччя між тим, чого навчали за правилами і що не збігалося з практикою неучбової книги та багатьох органів преси (напр., *чеський, паризький* — за правилами, *чешський, парижський* — за практикою друку; різні написання іншомовних слів).

Дбаючи за культурні потреби українського народу і в суворий час Вітчизняної війни, Уряд у 1942 році звернувся до Академії наук УРСР з пропозицією поновити роботу над урегулюванням і удосконаленням українського правопису. Президія Академії наук доручила в Уфі цю роботу дійсному членові Академії Л.А. Булаховському, який, склавши з участю наукових робітників Інституту мови і літератури на підставі попередніх проектів з відповідними значними змінами новий, ознайомив із ним Інститут мови і літератури Академії на відкритих широких зборах і 2 жовтня 1942 року доповів свій проект Президії Академії, що схвалила викладені принципи, а проект передала Урядові. З наказу Уряду проект було розглянуто ще раз комісією під головуванням Заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М.П. Бажана у складі дійсних членів Академії наук П.Г. Тичини та М.Т. Рильського, письменника Ю.І. Яновського та автора проекту дійсного члена Академії наук Л.А. Булаховського і, з деякими змінами, апробовано для затвердження. З апробованим проектом широку громадськість було ознайомлено в Уфі на зборах, скликаних для цього Народним Комісаром Освіти УРСР тов. П.Г. Тичиною.

28 серпня 1943 року під Харковом у воєнній обстановці проект та думки правописної комісії, що прибула туди в повному складі, були викладені на нараді в присутності: Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М.С. Хрущова, Голови Президії Верховної Ради УРСР тов. М.С. Гречухи, Секретаря ЦК КП(б)У тов. Д.С. Коротченка, Заступника Голови Ради Народних Комі-

сарів УРСР тов. В.Ф. Старченка і Секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді тов. К.З. Литвина. Проект в основному було схвалено, і затвердження його доручено Народному Комісарові Освіти УРСР тов. П.Г. Тичині.

8 травня 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР постановила:

"З метою врегулювання українського правопису відповідно до зрослих вимог культури, науки і мовної практики населення України проект українського правопису, розроблений Інститутом мовознавства Академії наук Української РСР під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР тов. Л.А. Булаховського і затверджений Народним Комісаром Освіти УРСР тов. Тичиною, схвалити".

При укладанні правопису провідними настановами були такі:

1. Подбати в першу чергу про в р е г у л ю в а н н я чинного правопису, без поважних підстав не відходячи від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушуючи культурну масу країни переучуватись.

2. Зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас.

3. Орієнтуватись в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбивалась і відбивається в мові найкращих письменників.

4. У тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського, орієнтуючись на останній проект Державної комісії.

5. Уникати в міру можливості варіантів написань.

6. Якомога скоротити кількість винятків із правил.

7. При формулюванні правил — орієнтуватись на рівень розуміння людей з повною середньою освітою.

8. Історичні коментарі до правил, що подаються в примітках, викласти без порушення наукової правильності на догоду популярності викладу, але разом із тим без зайвих подробиць і вузько спеціальних моментів.

Оскільки подавані в "Українському правопису" правила не можуть охопити всіх окремих випадків, доконечним додатком до нього в практиці має стати "Орфографічний словник", що його згодом випустить Народний комісаріат освіти УРСР.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Юю, Яя, Ьь.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавіт не входить і на розміщення слів у словнику не впливає; напр., *бур'я́н, бу́ряний* стоятимуть поруч.

ь має своє місце в алфавіті; тому *тьо́пнути* в словнику стоятиме не після *то́пнути*, а після слів, що починаються з *тя*.

Примітка 2. дж і **дз** (для означення африкат) не входять в алфавіт, отже, такі слова, як *джерело́, дзвін*, стоятимуть у словнику під буквою (літерою) **д**.

(С. 3—5)

Апостроф

<...> **§ 6.** Роздільність вимови йотованих **я, ю, є, ї** від попереднього твердого приголосного позначається апострофом. Апостроф пишеться перед йотованими:

1. Після губних приголосних **(б, п, в, м, ф)**, напр.: *б'ю, п'ять, п'є, в'я́зи, у здоро́в'ї, тім'я, м'я́со, рум'я́ний, мереф'я́нський.*

Примітка. Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім р), який належить до кореня, напр.: *цвях, тьмя́ний, ма́впячий, дзвя́кнути, свя́то; ве́рф'ю, ве́рб'я.*

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, як і в тих же словах без префікса, напр.: *зв'язо́к, зв'яли́ти, підв'яза́ти, розм'якши́ти.*

2. Після **р**, напр.: *пір'я, бур'я́н, міжгір'я, подвір'я, ма́тір'ю, кур'є́р, на подвір'ї.*

Примітка. Апостроф не пишеться, коли **я, ю, є** означають сполучення м'якого **р** з дальшим **а, у, е**, напр.: *буря́к, рябий, бу́ряний, кря́кати, крюк, Ре́пін.*

3. Після префіксів, що закінчуються приголосним, напр.: *з'яви́тися, роз'ясни́ти, без'язи́кий, об'я́ва, роз'ю́шити, з'є́днаний, з'їхати, під'їхати, від'їзд.*

Примітка 1. Апостроф після таких префіксів перед **і, е, а, о, у** не пишеться, напр.: *безіме́нний, зекономити, загітува́ти, зокре́ма, зуміти.*

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 95, у прізвищах — § 103, п. 7, в географічних назвах — § 107, п. 8.

(С. 8—9)

<...> ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГУ ЇХ

Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-

§ 14. При словотворенні приголосні звуки часто змінюються.

1. а) Група приголосних **-цьк-** змінюється на **-чч-** при утворенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *туре́**цьк**ий — Туре́**чч**ина, німе́**цьк**ий — Німе́**чч**ина, воя́**цьк**ий — воя́**чч**ина.*

б) Групи приголосних **-ськ-, -ск-** змінюються на **-щ-** при утворенні іменників з тим же суфіксом **-ин(а)**: *полта́в**ськ**ий — Полта́в**щ**ина, пі**с**(о́)**к** (пор. піску́) — пі**щ**и́на, лі**ск**а — лі**щ**и́на.*

Примітка. Зміна **-цьк-** на **-чч-** пояснюється асиміляцією **ц** з дальшим **ч**, яке виникло з **к**, що в давній мові стояло перед **и** (= **і**): *Туре́**чч**ина* з *турецьк-*, *Німе́**чч**ина* з *нѣмецьк-* і под. Так само асиміляцією пояснюється і зміна **-ск-, -ськ-** на **-щ-**: *лѣска — лѣсч-ина — лішчи́на — ліщи́на* і под.

в) Групи приголосних **-ск-, -шк-** змінюються на **-щ-** при утворенні прикметників та іменників із суфіксом **-ан- (-ян-)**: *пі**с**(о́)**к** — пі**щ**ани́й, ві**ск** — во**щ**а́ний — во**щ**а́нка, до́**шк**а — до**щ**а́ний.*

г) Групи приголосних **-ск-, -ст-** змінюються на **-щ-**, група **-зк-** на **-жч-** при утворенні багатьох форм дієслів другої дієвідміни: *ве́ре**ск** — вере**щ**и́ш, вере**щ**а́ти, уго́сти**ш** — уго**щ**а́ти, уго**щ**у́, бря**зк** — бря**жч**а́ти.*

Примітка. -ск-, -зк- підлягають цій зміні в усіх формах, **-ст-**, коли воно в позиції не перед **и**, а також не в 3-ій ос. множини.

д) Групи приголосних **-ськ-, -зьк-** відповідно змінюються на **-щ-, -жч-** при утворенні прізвищ на **-енко, -ук:** *Ва́**ськ**а, Ва**сь**ко́ — Ва́**щ**енко — Ва**щ**у́к; Они́**ськ**а, Они́**ськ**о — Они́**щ**енко — Они**щ**у́к; Ку**зьк**о́ — Ку**жч**е́нко.*

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із **-ск-, -ськ- с** зберігається, а **к** переходить в **ч**, напр.: *Пара́**ск**а — Пара́**сч**ин, Ва́**ськ**а — Ва́**сьч**ин,* але **-шк-** дає **щ**: *Мела́**шк**а — Мела́**щ**ин.*

Зміни приголосних перед -СЬК(ИЙ), -СТВ(О)

2. Перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

а) **к, ч, ць + -ськ(ий), -ств(о)** переходять в **-цьк(ий), -цтв(о)**, напр.: *більшови́**к** — більшови́**ць-***

кий, па́рубок — парубо́цький — парубо́цтво, ткач — тка́цький — тка́цтво, молоде́ць — молоде́цький — молоде́цтво;

б) **х, ш, с + -ськ(ий), -ств(о)** переходять в **-ськ(ий), -ств(о)**, напр.: *птах — пта́ство, това́риш — товари́ський — товари́ство, залі́сся — залі́ський;*

в) **г, ж, з + -ськ(ий), -ств(о)** переходять в **-зьк(ий), -зтв(о)**, напр.: *убо́гий — убо́зтво, Пари́ж — пари́зький, боягу́з — боягу́зтво.*

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** на письмі зберігаються, напр.: *студе́нтський — студе́нтство, бра́тський — бра́тство, бага́тство, марксі́стський, інтеліге́нтський, заводський, людський.*

Примітка. Про творення прикметників із суфіксом **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів див. § 110, пп. 3—6.

Зміни приголосних перед -Ш(ИЙ) у вищому ступені прикметників (прислівників)

3. У вищому ступені прикметників (прислівників), у тім числі з утрачуваними суфіксами **-(ъ)к-, -ок-**, перед суфіксом **-ш(ий) [-ш(а), -ш(е)] з + -ш(ий), г + -ш(ий), ж + -ш(ий)** змінюються на **-жч(ий),** а **с + -ш(ий)** — на **-щ(ий),** напр.: *низький — ни́жчий (ни́жче), вузький — ву́жчий; дорогий — доро́жчий; ду́жий — ду́жчий; висо́кий — ви́щий.*

Але *ле́гкий — ле́гший.*

Те саме маємо в дієсловах з основами вищого ступеня прикметників: *ву́жчати, бли́жчати, кра́щати* і ін. та в іменниках, що походять від таких дієслів, напр.: *підви́щення (підви́щити), подоро́жчання (подоро́жчати).*

-ЧН-, -ШН-

4. Приголосні основи **к, ц** перед суфіксом **-н-** змінюються на **ч**, напр.: *безпе́ка — безпе́чний (безпе́чність, безпе́чно), вдя́чний, зру́чний, ві́чний, сьогорі́чний, нао́чний, со́нячний, серде́чний, пшени́чний, мі́сячний, безконе́чний, око́личний (від око́лиця)*; приголосний основи **ч** зберігається, напр.: *помі́чни́к, я́чний, ні́чний.*

Виняток становлять слова: *мірошник, рушни́к, рушни́ця, дворушник, серде́шний* (в значенні "бідолашний"), *со́няшник, торішній*, що відповідно походять від: *міроч-(мірка), руч-, сердеч-, соняч-, торіч-* (пор. *рік*).

Примітка 1. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** на письмі зберігаються, напр.: *кни́жці, ді́жці, дочці́, ю́шці, кві́тці.*

Примітка 2. У дієсловах перед часткою **-ся** зберігаються **ж, ч, ш, щ** і **-ть**, напр.: *маж — ма́жся, моро́ч — моро́чся, бере́ш — бере́шся, морщ — мо́рщся, спи́ть — спи́ться.*

Примітка 3. Глухі приголосні основи перед дзвінкими на письмі зберігаються, напр.: *боротьба́* (бо *боро́ти*), *молотьба́* (бо *молоти́ти*), *про́сьба* (бо *проси́ти*).

Так само й дзвінкі перед глухими на письмі зберігаються, напр.: *ні́гті* (бо *ні́готь*), *кі́гті, ді́гтяр, ле́гки́й, во́гкий; ба́бка, бори́дка.*

Але *натхну́ти, зітхну́ти* (хоч *ди́хати*), *за́тхлий, тхір.*

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

-З(Д)Н-, -Ж(Д)Н-, -С(Т)Н-

§ 15. 1. У групах приголосних **-здн-, -ждн-, -стн-** **д** і **т** випадають, напр.: *ви́їзни́й, пі́зно, ти́жня (ти́ждень), че́сний, вла́сний, ві́сник, існува́ти, неща́сний, кори́сний, кі́лькісний, я́кісний, хру́снути.*

Але *шіст**н**а́дцять, хваст**н**у́ти.*

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст, т** в групі приголосних **-стн-** не випадає, напр.: *форпо́ст — форпо́стний, контра́ст — контра́стний, аванпо́ст — аванпо́стний, баласт — бала́стний.*

-С(Т)Л-

2. У групі приголосних **-стл-** **т** випадає: *щасли́вий, зави́сливий, уле́сливий* (пор. *ща́стя, за́висть, ле́стощі*).

Але *пест**л**и́вий, кіст**л**я́вий, хваст**л**и́вий* і деякі інші.

-С(Л)Н-

3. У групі приголосних **-слн-** **л** випадає: напр.: *масни́й (ма́сло), уми́сний, навми́сне (мисль).*

-С(К)Н-, -З(К)Н-

4. У групах приголосних **-скн-, -зкн-** **к** випадає при утворенні дієслів із суфіксом **-ну-**, напр.: *бли́снути (блиск), плю́снути (плюск), тріснути, бри́знути, бря́знути.*

Спрощення в окремих словах

5. Спрощення в групах приголосних маємо також в окремих словах: *се́рце, со́нце.*

(С. 19—22)

<...> III. УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ПРИГОЛОСНІ

Л непом'якшене і пом'якшене

§ 89. L у словах іншомовного походження передається непом'якшеним або пом'якшеним **л** — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові:

1. **л** непом'якшеним (**л, ла, ло, лу**), напр.: *арсена́л, бал, інтегра́л, інтернаціона́л, капіта́л, футбо́л, вулка́н; халва́; моле́кула, нове́ла, при́мула, фо́рмула, аеропла́н, бала́нс, бала́ст, галантере́я, глазу́р, клас, план; блок, велосипе́д, коло́нія, со́ло, соціоло́гія, флот; блу́за, лу́па, металу́ргія; Атланти́чний океа́н, Гренла́ндія, Лама́нш, Ло́ндон, О́сло, Тулу́за, Го́лсуорсі, Майкл Голд, Вела́скес, Лафа́рг, Флобе́р, Флура́нс.*

2. **л** пом'якшеним (**ль, ля, льо, лю**), напр.: *автомобі́ль, магістра́ль, педа́ль, та́бель; асфа́льт, бульдо́г, гі́льза, гольф; вакуо́ля, пілю́ля, ля́піс, пляж, поля́рний, регуля́тор; кльош, туберкульо́з; алюмі́ній, блю́мінг, революція; Арль, Ба́зель, Бельт, Теруе́ль, У́льстер, Фінля́ндія, Лю́бек; Те́льман, Рафае́ль, Саду́ль, Ві́льсон, Лінко́льн, Фі́льдінг, Золя́.*

3. Сполучення **1е** передається через **ле**, напр.: *біле́т, желе́, леге́нда, ле́кція, пле́нум, телегра́ф; Вале́нсія, Каледо́нія, Пале́рмо, Толе́до; Галіле́й, Ле́ссінг.*

G, H

§ 90. g і **h** звичайно передаються буквою **г**, напр.: *аванга́рд, агіта́ція, агре́сор, гва́рдія, гене́тика, гімна́стика, гоніо́метр, грандіо́зний, гра́фік, грог, грунт, гумі-ара́бік, емба́рго, лінгві́стика, мігра́ція; гегемо́нія, гекта́р, герба́рій, гіпо́теза, горизо́нт, гугено́т, гу́мус, ге́рцог, го́спіталь; Гре́ція, Гаро́нна, Гвіне́я, Гренла́ндія, Гібралта́р; Гавр, Гаа́га, Гава́нна; Е́нгельс, Ге́те, Гізо́, Лю́ксембург; Гоме́р, Гора́цій, Гюго́, Ганніба́л, Ге́йне, Горн.*

В деяких словах, які в іноземних мовах мають на початку **h**, **г**, відповідно до української вимови, не пишеться, напр.: *а́рфа, іпохо́ндрія, істері́я, істо́рія, омо́нім.*

В окремих словах (особливо англійського походження) **h** передається буквою **х**, напр.: *ха́вбек, хе́скер, хоке́й; Ха́ггард, Хе́мінгуей.*

F, PH, TH **§ 91.** **f** і **ph** передаються буквою **ф**, напр.: ***ф**а́брика, **ф**акт, **ф**арту́х, **ф**ах, **ф**ая́нс, **ф**едерати́вний, **ф**ейлето́н, **ф**ігу́ра, **ф**о́рма, **ф**у́га, **ф**утля́р, о**ф**іціа́льний, ре**ф**о́рма; **ф**арао́н, **ф**і́зика, **ф**ізіоло́гія, **ф**оне́тика, катастро́**ф**а, **ф**о́с**ф**ор, **ф**ілосо́**ф**ія, е**ф**еме́рний, **ф**легма́тик; **Ф**ра́нція, **Ф**лоре́нція; **Ф**іліппі́ни, **Ф**і́нікія; **Ф**ірдо́усі, Лонг**ф**е́лло; **Ф**ао́н.*

th, залежно від того, як слово узвичаєне в українській мові, передається то буквою **ф**, напр.: *ари**ф**ме́тика, е**ф**і́р, ка́**ф**едра, логари́**ф**м, мі**ф**, ор**ф**огра́фія, па́**ф**ос,* то буквою **т**, напр.: *бібліоте́ка, ор**т**одо́кс, ор**т**опе́дія, **т**еа́тр, **Т**ебрія.*

Примітка. У власних іменах, давно запозичених в українській мові, **ph** передається також через **п**: ***П**или́п, Степа́н,* іноді через **х**: *Юхи́м* та ін.; **th** — зрідка через **п**: *Опана́с,* а також через **т, ф** і **х**: ***Т**одо́сь, **Т**адде́й, **Ф**е́дір, **Х**ома́.*

НЕПОДВОЄНІ І ПОДВОЄНІ ПРИГОЛОСНІ

§ 92. У загальних (невласних) іменах іншомовного походження приголосні не подвоюються, отож пишеться: *а**к**умуля́ція, бе**л**етри́стика, гри**п**, гру́**п**а, іди**л**і́чний, інте**л**ектуа́льний, ко**л**екти́в, ко**м**і́сія, ко**м**у́на, су́**м**а, шо**ф**е́р* та ін.

Тільки в небагатьох загальних іменах зберігається подвоєння **н**: *а**нн**а́ли, бо́**нн**а, ва́**нн**а, ма́**нн**а, пе́**нн**і, то́**нн**а,* подвоєння **л** у словах *бі**лл**ь, бу́**лл**а* і подвоєння **р** у назві рослини *ду́**рр**а* та рослини й ароматної смоли *мі**рр**а.*

Примітка 1. У невідмінюваних словах італійського походження подвоєні приголосні зберігаються, напр.: *баро́**кк**о, інтерме́**цц**о, лібре́**тт**о, не́**тт**о, форті́**сс**імо, стак**к**а́то.*

Примітка 2. У прикметниках, похідних від *ва́**нн**а, ма́**нн**а, то́**нн**а,* пишеться два **н**: *ва́**нн**ий, ма́**нн**ий, тритО́**нн**ий.*

При збігу однакових приголосних префікса і кореня подвоєний приголосний пишеться лише у випадках, коли існує в мові паралельне непрефіксальне слово; отже, пишемо: *а**п**ара́т, а**с**иміля́ція, ди**с**иде́нт, і**м**орте́ль, і**р**еденти́зм,* але *а**пп**ерце́пція* (бо є *перце́пція*), *і**мм**ігра́ція* (бо є *мігра́ція*), *і**рр**аціона́льний* (бо є *раціона́льний*), *ко**рр**еляти́вний* (бо є *реляти́вний*), *контр**рр**еволю́ція* (бо є *революція*), *сю**рр**еалі́зм* (бо є *реалі́зм*).

Примітка. У випадках, коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального, напр.: *нота́ція — анота́ція*, подвоєний приголосний не пишеться.

Подвоєні приголосні іноземних мов зберігаються у географічних назвах та взагалі у власних іменах, напр.: *Андо́рра, Гаро́нна, Голла́ндія, Калькýтта, Маро́кко, Міссу́рі, Ні́цца, Я́ффа; Мю́ллер, Ренн, Руссо́, Торрічéллі, Уáтт, Фламмаріо́н, Ші́ллер, Бе́тті, Джо́нні.*

Примітка. Подвоєні приголосні залишаються і в усіх похідних словах, напр.: *андо́ррський (Андо́рра), марокка́нець (Маро́кко), я́ффський (Я́ффа).*

<...> ЙОТАЦІЯ. ГОЛОСНІ

J, I, Y

§ 93. 1. Відповідно до вимови **j** у словах французького походження пишеться через **ж**: ***Же***рóм (Jérôme), ***Жа́нна*** (Jeanne), ***жабó*** (jabot), ***жюрí*** (jury), у словах англійського походження — через **дж**: ***Дже́рсей*** (Jersey), ***джаз*** (jazz), ***Джемс*** (James), ***дже́мпер*** (jumper), у словах іспанського походження — через **х**: ***хýнта*** (junta), *Бадахóс* (Badajoz).

2. Початкове **ie (hie)** звичайно передається через **іє**, напр.: ***іє***рáрхія, ***іє***рóгліф; початкове **je** передається через **є**, напр.: ***Є***нсен, ***Є***сперсен.

Примітка. Через **іє** пишуться зокрема: ***Іе***мен, ***іє***на, ***Іє***нна; через **є**: ***Є***русалúм, ***є***зуї́т. Два останні належать до давно узвичаєних в українській мові з такою вимовою.

3. Початкові **io, yo, jo** передаються через **іо**, коли в українській мові вони вимовляються як два склади, напр.: ***іо***мен, ***іо***н, ***іо***ні́йський; через **йо**, коли вимовляються як один склад, напр.: ***йо***д, ***йо***та, Нью-***Йо***рк та ін.

4. Початкові **ia, ya, ja** звичайно передаються буквою **я**, напр.: ***я***кобі́нець, ***я***мб, ***я***рд, ***я***хта, ***я***шма; ***Я***ва, ***Я***по́нія, ***Я***рмут, ***Я***сси; ***Я***зо́н, ***Я***кобсен, ***Я***нус.

5. Початкові **iu, yu** (а також здебільшого **ju**) звичайно передаються буквою **ю**, напр.: ***ю***ві́ле́й, ***ю***гер, ***ю***сти́ція; ***Ю***ката́н, ***Ю***ко́н; ***Ю***гу́рта, ***Ю***ліа́нський (календар), ***Ю***нг.

6. **i, y** (а також **u** німецького дифтонга **eu**) в позиції між двома голосними (в іноземній мові) звичайно не передаються окре-

мим знаком, напр.: *бу́єр, лоя́льний, плея́да, роя́ль, саквоя́ж, фая́нс.* Лише в окремих словах вони передаються через **й**, напр.: *конве́йєр, фейєрве́рк, фойє́; Фейєрба́х, Саво́йя, Вайя́н-Кутюр'є́, Го́йа.*

7. **і** і **у** (ігрек) передаються залежно від позиції і вимови в українській мові буквами **і, ї** та **и**.

1) **і** пишеться:

а) На початку слова, напр.: *ідея́, Іліа́да, інстру́кція, інтернаціона́льний; І́ндія, Іспа́нія, Іта́лія, І́бсен, Івон, Ізабе́лла.*

б) Після всіх приголосних перед голосним (нейотованим і йотованим) та перед **й**, напр.: *артеріа́льний, геніа́льний, діале́ктика, індустріалізація, матеріа́л, соціалізм, фіа́лка; аудіе́нція, гіе́на, кліє́нт, пієте́т; аксіо́ма, революціоне́р* (у поезії іноді вживається *революцьоне́р*), *соціоло́гія, фіоле́товий; ра́діус, тріу́мф; партійний, ра́дії; Біа́рріц, Фіу́ме; Віардо́, Оссіа́н, Фіоравє́нті.*

і в середині слова перед голосним іноді переходить в **й** і відповідно передається на письмі, напр.: *курйо́з, серйо́зний; ар'єрга́рд, бар'є́р, кар'є́ра, п'єса; вольтер'я́нець.*

іа в кінці слова передається звичайно через **ія**, рідше через **іа** (залежно від того, як те чи інше слово узвичаєне в українській мові), напр.: *артері́я, індустрі́я, істо́рія, хі́мія; Апу́лія, Гре́ція, Му́рсія; Га́рсіа, Бо́рджіа.*

в) Після всіх приголосних у географічних назвах і взагалі у власних іменах (а також у словах, що походять від них) перед дальшим приголосним і на кінці слова, напр.: *Алжір, Бразі́лія, Вашінгто́н, Е́дінбург, Замбе́зі, Ка́прі, Кріт, Мадрі́д, Міссісі́пі, Нагаса́кі, Ніл, Севі́лья, Сі́дней, Сіці́лія, Чіка́го; Анрі́, Бі́лль, Гальва́ні, Грімм, Дідро́, Дізель, Овідій, Россіні, Тіціа́н, Цицеро́н, Ші́ллер, алжі́рський, корсіка́нець, сіцілі́єць, ші́ллері́вський.*

Примітка. З **и** пишуться такі географічні назви (з кінцевим **-ика**): *Аме́рика, А́рктика, Анта́рктика, Атла́нтика, А́фрика; Ба́лтика,* чотири давно узвичаєні назви із сполученням **-ри-**: *Брита́нія, Пари́ж, Ри́га, Рим,* а також *Єги́пет, Єрусали́м* (див. ще прим. до д).

г) Після всіх приголосних у кінці невідмінюваних слів, напр.: *візаві́, жюрі́, мерсі́, парі́, попурі́, таксі́,* і перед дальшим приголосним у таких невідмінюваних словах, як *грати́с, піаніссімо, фортіссімо* і под.

д) В усіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед дальшим приголосним, напр.: *білéт, пілóт, вібрáція, мікроскóп, академíк, фінáнси, грáфік, гіпопотáм, логíчний, гімн, кілогрáм, кінó, архів, хімія, хірýрг, літератýра, респýбліка, комуніст, ніша.*

Примітка 1. В ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні в українській мові, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишеться відповідно до вимови **и**, напр.: *бурми́стер* (але *бургомíстр*), *імби́р, спирт, ви́мпел, ми́ля, мирт, ки́т, кипари́с, химéра, єхи́дна, лимáн, ни́рка* та ін.; також у словах, запозичених із східних мов, переважно тюркських: *ги́ря, кирги́з, башки́рин, кинджáл, кишлáк, кисéт, калми́к; Китáй* і под. Такі слова визначаються словником.

Примітка 2. З **и**, а не з **і** пишуться також *дия́кон, християнство* і под.

2) **ї** пишеться після голосного, напр.: *мозáїка, наї́вний, прозáїк, руї́на, теї́н, Енеї́да, Ізмаї́л.*

Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і**, напр.: *староіндíйський, новоірлáндський,* так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний, напр.: *поінформувáти, доісторúчний, антиісторúчний.*

3) **и** пишеться в загальних (невласних) іменах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед дальшим приголосним, напр.: *ди́зель, динáмо, диплóм, дирéктор, метóдика, тип, інститýт, сти́мул, тексти́ль, математи́ка, зигзáг, пози́ція, фізи́чний, маркси́зм, силуéт, систéма, си́лос, ци́фра, жирандóль, режи́м, джигíт, чичерóне, речитати́в, шифр, риф, бригáда, фáбрика.*

4) У словах, запозичених із французької мови, після шиплячого **ш** пишеться, відповідно до французького **u** укр. **у**, а не **ю**: *брошýра, парашýт.*

Е

§ 94. е звичайно передається буквою **е**, напр.: *еквáтор, елéктрика, енéргія, ентузіáзм, етáп, ідеáл, теáтр, фаетóн; карé, філé; Екбатáна, Па-де-Калé, Теруéль, Éнгельс, Есхíл.*

Коли іншомовне **е** (іноді дифтонг **ai**, а також **hai**) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення **й + е**, воно передається буквою **є**, напр.: *європéєць, європéйський; Євпатóрія, Єврáзія, Єврóпа, Євфрáт, Єгúпет, Єлісéйські Поля́.*

Після апострофа, **ь, й, е, і** пишеться **є**, а не **е**, напр.: *бар'є́р, портьє́ра, фойє́, реєстр, феєрія, абітурієнт, гігієна, гієна, дієта, клієнт, орієнталіст, орієнтація, паціент, реквієм; В'єнна, Льєж, Овіедо, Тріест; В'єле-Гріффен, Мейербер, Вандріє́с, Дієго.*

Але: *реемігра́ція, реевакуа́ція, діелектрик, поліедр* і под.

У слові *траєкторія* пишеться **є**; у словах *проєкт, проєкція* і под. пишеться **е**.

(С. 101—106)

<...> IV. УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВЛАСНИХ ІМЕН

ПРІЗВИЩА

Українські прізвища

§ 102. Українські прізвища на письмі передаються за загальними нормами правопису українських слів.

Інші слов'янські прізвища

§ 103. Найголовніші правила щодо правопису інших слов'янських прізвищ такі:

Е

1.1) **е** передається через **е**: *Ле́рмонтов, Бе́стужев, Веселовський, Держа́він, Алекса́ндров, Кема́лов, Ле́бедєв, Петро́в, Тургенєв, Мічатек, Чапек, Белич.*

2) **е** передається через **є** в таких випадках:

а) На початку слова, напр.: *Євтушевський, Єлізаров, Єршов*; так само після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Благоєв, Раєв, Буєраков, Вересаєв, Достоєвський, Ісаєнков; Аркадьєв, Аляб'єв, В'ельгорський.*

б) У суфіксі **-єв**, у російських прізвищах, якщо цьому суфіксові не передують шиплячі або **ц**, напр.: *Голубєв, Певнєв, Мятлєв*; але: *Нехорошев, Подьячев, Усвятцев; Ботев* (болг.), *Друмев* (болг.).

в) У прізвищах на **-єєв: Рилєєв, Свербєєв, Алексєєв-Гордєєв.**

г) У кореневій частині російських прізвищ, що за їх етимологічним складом в українській мові російському **е** мало б відповідати **і**: *Белінський, Лєско́в, Пешков, Звєрєв, Рєпін.*

д) У польських прізвищах з **іе**: *Міцкевич, Сенкевич.*

Ё

2. **ё** передається:

а) Через **йо** на початку і в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**, напр.: ***Йо**лкін, Око**йо**мов, Воробйов, Соловйов.*

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**, напр.: *Журавльóв, Кочкарьóв, Огарьóв; Алфьóров, Новосьóлов, Подкольóсін, Поскрьóбишев.*

в) Через **о** під наголосом після шиплячого, напр.: *Грачóв, Хрущóв, Кулешóв, Обручóв.*

И(І)

3. **и (і)** передається через **и** в прізвищах, належних до слов'янських мов, які не розрізняють у своєму правопису **и** від **і** (болгарська, сербська): *Хри́стов, Вели́чков, Ми́летич, Я́гич, Ра́дич, Бе́лич*; але через **ї** після голосного: *Ра́їч, Сто́їч.*

и (і) передається через **і** відповідно до правопису польського, чеського і словацького: *Мі́цкéвич, Красі́нський, Га́влік, Лі́нда, Мі́чáтек*, крім суфікса **-ич (-ович, -євич)**: *Сенкéвич* і т. ін.

Російське **и** передається:

а) Через **і** в основі слів і в суфіксі **-ін,** напр.: *Бірюкóв, Віскováтов, Нілов; Іванóв, Ісáєв; Лéнін, Стáлін, Пýшкін, Сусáнін, Лáрін, Кáзін.*

б) Через **ї** після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Вóїнов, Захáр'їн* (пор. ще п. 7).

в) Через **и** після **ж, ч, ш, щ** перед приголосним, напр.: *Жúлін, Кóжин, Чúчиков, Кóчин, Ширшóв, Гáршин, Щигрóв, Рóщин, Пýщин.*

г) Через **и** у прізвищах від людських імен, спільних для української і російської мов, напр.: *Борúсов, Васúльєв, Григóр'єв, Сúдоров;* але *Ніколáєв, Нікíтін, Філíппов* (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

д) Через **и** в прізвищах, утворених від коренів (разом із суфіксами), спільних для української і російської мов, напр.: *Виноградóв, Кисельóв, Одинцóв, Пивовáров, Пúсарєв, Смирнóв, Тихомúров; Котéльников, Нóвиков.*

Примітка 1. Виняток становлять прізвища, утворені від близькозвучних у російській мові коренів з **ы** і **и**; такі прізвища передаються відповідно через українські **и** та **і**, напр.: *Мúшкін (Мышкин), Мішкін (Мишкин), Пиля́єв (Пыляев), Піля́єв (Пиляев).*

Примітка 2. З правил пп. "г" та "д" можливі винятки, зокрема щодо написання російського **ли** через **лі**, з метою найближчої передачі російських прізвищ, особливо прізвищ історичних осіб, в українській транскрипції: *М.І. Калінін.*

е) Через **и** в префіксі **при-**, напр.: *Прива́лов, Прише́він.*

є) Через **и** в суфіксах **-ич-, -ович, -євич,** напр.: *Гне́дич, Засу́лич, Станюко́вич, Трублаєвич.*

Білоруські прізвища передаються аналогічно до російських.

Ы

4. **ы** (польськ., чеськ., словацьк. **у**) передається через **и**, напр.: *Крути́х, Куни́цин, Циганко́в, Чернишо́в; Висьпя́нський; Маса́рик.*

-СК(ИЙ), -ЦК(ИЙ) та ін.

5. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(і), -ck(і), -sk(у́), -ck(у́)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий),** напр.: *Даргоми́жський, Маяко́вський, Му́соргський, Остро́вський, Гомулі́цький, Городе́цький*; так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой),** напр.: *Луговско́й (Луговска́), Трубецко́й (Трубецка́).*

Прізвища з прикметниковими закінченнями

6. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ый** передається через **-ий; -ий** після твердого приголосного — через **-ий,** після м'якого приголосного — через **-ій; -ая, -яя** — через **-а, -я,** напр.: *Бе́лий, Го́рький, Крайній; Горова́, Горо́дня.*

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы,** чеських **-у́,** польських **-у** передаються через **-ий,** напр.: *Бя́лий, Га́ртний; Пала́цький, Неедлий.*

Примітка. Закінчення прізвищ **-ой** передається через **-ой,** напр.: *Полево́й, Толсто́й.*

Апостроф

7. Апостроф пишеться у прізвищах після губних, задньоязичних і **р** перед йотованими **я, ю, є, ї,** напр.: *Аре́ф'єв, Водоп'я́нов, Лук'я́нов, Ю́р'єв, Захар'їн;* перед йотованим **о** апостроф не пишеться, напр.: *Воробйо́в, Соловйо́в.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у,** то апостроф перед ними не пишеться, напр.: *Бядуля, Вяземський, Вяльцева, Лубянцев, Помяловський, Пясецький, Румянцев, Рюмін.*

Ь

8. 1) **ь** пишеться у прізвищах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н:**

а) Перед йотованими **я, ю, є, ї,** напр.: *Дьяконов, Полозьєв, Панкратьєв, Третьяко́в, Ульянов, Ананьїн.*

б) Перед приголосним, напр.: *Вольнóв, Конькóв.*

в) В кінці слова, напр.: *Лóсь, Сóболь.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у,** то перед ними **ь** не пишеться, напр.: *Дя́гілєв, Зя́брєв, Ляпунóв, Тюмéнєв, Цявлóвський.*

2) Твердий кінцевий приголосний **ц** у прізвищах із суфіксом **-ець** пом'якшується, напр.: *Скита́лець, Глухове́ць.*

Неслов'янські прізвища

§ 104. Про правопис неслов'янських прізвищ див. розділ "Уваги до правопису слів іншомовного походження" (§§ 89—99).

Відмінювання прізвищ

§ 105. 1. Чоловічі прізвища на **-ов, -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за такими зразками:

	Однина	
Н.	*Пáвлов*	*Гáршин*
Р.	*Пáвлов-**а***	*Гáршин-**а***
Д.	*Пáвлов-**у***	*Гáршин-**у***
Зн.	*Пáвлов-**а***	*Гáршин-**а***
Ор.	*Пáвлов-**им***	*Гáршин-**им***
М.	*...Пáвлов-**і, -у***	*...Гáршин-**і, -у***
	Множина	
Н.	*Пáвлов-**и***	*Гáршин-**и***
Р.	*Пáвлов-**их***	*Гáршин-**их***
Д.	*Пáвлов-**им***	*Гáршин-**им***
Зн.	*Пáвлов-**их***	*Гáршин-**их***
Ор.	*Пáвлов-**ими***	*Гáршин-**ими***
М.	*...Пáвлов-**их***	*...Гáршин-**их***

2. Жіночі прізвища на **-о, -й** і на приголосний не відмінюються, напр.: *Ніни Петре́нко, Га́нні Шугáй, з Марíєю Кобзáр.* Аналогічні чоловічі прізвища відмінюються, як відповідні іменники, напр.: *Івáна Петре́нка, Степáнові Шугаю́, з Дмитрóм Кобзаре́м.*

Примітка. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 100.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

Українські географічні назви

§ 106. Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису, напр.: *Кúїв, Хáрків,*

Львів, Кривий Ріг, Запоріжжя, Трипілля, Прип'ять, Кам'янець-Подільський, Ніжин, Охтирка, Миколаїв, Дніпро, Житомир, Вінниця; Чернівці, Чернігів, Кременчук, Маріуполь, Одеса, Верхньодніпровськ, Нижньодніпровськ.

Примітка 1. У назвах українських міст треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке polis "місто"): *Нікополь, Маріуполь,* і **-піль** (з укр. поле): *Тернопіль, Борispіль.*

Примітка 2. Пишеться за вимогою *Житомир,* хоча з походження *жито-мір* (пор. *мірити*).

Географічні назви інших республік СРСР

§ 107. Географічні назви інших республік Радянського Союзу передаються в українській мові відповідно до російського написання їх, причому:

Російське Е

1. **е** передається через **е**, напр.: *Верхоянськ, Ветлуга, Шексна, Новочеркаськ, Воронеж, Нева, Онега, Пінега, Пенза, Терек, Карачев, мис Дежнєва.*

Але інколи **е** передається через **є**:

а) На початку слова, напр.: *Єлець, Єнісей, Євпаторія, Єреван*; так само після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Колгуєв; Посьєт, Єгор'євськ.*

б) Коли воно сполучає в складних географічних назвах дві основи, перша з яких є скорочений прикметник м'якої групи, напр.: *Середнєколимськ, Верхнєкамчатськ* (про правопис складних українських слів див. § 19).

в) Коли російському **е** основи відповідає в аналогічних українських основах **і** (тобто на місці колишнього ѣ), напр.: *Белгород, Белово, Белуха, Благовєщенськ, Вєтка, Орєхово-Зуєво.*

Ё

2. **ё** передається:

а) Через **йо** на початку і в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**, напр.: *Йолкіно, Соловйово.*

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**, напр.: *Берьозов, Бєльов*, але *Орел.*

в) Через **о** під наголосом після шиплячого, напр.: *Рогачов, Кулешовка* (але українське *Кулешівка*).

Э

3. **э** передається через **е**, напр.: *Ельбрус, Ельтон.*

Російське И

4. **и** передається через **і** в основі слів, зокрема на початку слова, а також у кінці слова в назвах, що вживаються не у формі множини, напр.: *Вітебськ, Двіна́, Кінешма́, Крічев, Свія́га, Тіхвін, Чіату́ра, Бо́лді́но, Дуді́нка, Во́ткінськ, Челя́бінськ, Ігарка, Індігірка, Іртиш; По́ті, Со́чі, Батумі́*; через **ї** після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Тро́їцьк, Кутаїсі, Зілаїр; Ана́ньїно, Ма́р'їно.*

Але в ряді випадків російське **и** передається через **и**:

а) Після **ж, ч, ш, щ** перед приголосним, напр.: *Жига́лово, Жи́здра, Дзержи́нськ, На́льчик, Бахчисара́й, Ачи́нськ, Ту́шино, Єго́ршино, Ками́шин, Каши́ра, Іши́м, Шигрі́.*

б) Як правило, в географічних назвах, утворених від людських імен, спільних для української і російської мов, напр.: *Дми́тров, Миха́йловське*; але *Ніколаєвськ на Аму́рі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

Примітка. і зберігається в географічних назвах від людських імен, які в українській мові пишуться через **і**, напр.: *Леоні́дово.*

в) Як правило, в коренях географічних назв, якщо ці корені спільні для української і російської мов, напр.: *Виногра́дово, Кисловодськ, Ли́пецьк, Лихосла́вль, Дани́лов.*

Примітка. З правил пп. "б" та "в" можливі винятки в цілях якнайближчої передачі російських географічних назв в українській транскрипції і уникнення перекручень.

г) У складних географічних назвах, де **и** виступає у функції сполучного звука, напр.: *Владивосто́к, П'ятигорськ, Семиріченськ.*

д) У префіксі **при-**, напр.: *Примо́р'я, Прику́мськ.*

е) В суфіксах **-ик, -ич, -иц,** напр.: *Березники́, В'язники́, Дубро́вник; Боровичі́, Осипо́вичі, Коте́льнич, Углич; Бро́нниці, Луховиці.*

є) В кінці географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа, напр.: *Валу́йки, Го́рки, Березники́.* Але **и** передається через **і,** якщо в російській мові м'яка основа, напр.: *Жигулі́, Митіщі́.*

ж) У слові С*иб*і́р і похідних від нього (напр. *Новосибі́рськ*).

Ы

5. **ы** передається через **и,** напр.: *Ви́кса, Вите́гра, Іртиш, Си́зрань, Сиктивка́р, Чебоксари, Шахти.*

6. У російських географічних назвах подвоєні приголосні не пишуться, напр.: *Росія, російський.*

Географічні назви з прикметниковими закінченнями

7. а) Прикметникові закінчення географічних назв передаються так: **-ый, -ой** передаються через **-ий; -ий** після твердого приголосного — через **-ий,** після м'якого приголосного — через **-ій; -ая, -яя** — через **-а, -я; -ое, -ее** — через **-е, -є,** напр.: *Гро́зн**ий**, Станови́**й*** (хребет), *Го́рьк**ий**, Вели́к**ий** У́стюг, Оле́н**ій*** (острів); *Чусова́, Лиха́, Іле́цьк**а** Защи́та, Ве́рхня Тунгу́ска; Углове́, Борове́, Покро́вськ**е**.*

Але *Негоре́лое, Бологóє, Бе́лая* (річка).

б) Російські назви з кінцевими **-ово** та **-ино** передаються через **-ово** та **-іно (-їно)** (пор. українські **-ове, -іне, -їне**), напр.: *Оре́х**ово**-Зу́єв**о**, Бородін**о**.*

в) Прикметникові закінчення географічних назв **-ые, -ие** передаються через **і,** напр.: *Нов**і** Лу́ки, Ка́рськ**і** Воро́та, Чи́ст**і** Пруди́.*

Апостроф

8. Апостроф пишеться в географічних назвах після губних, задньоязичних і **р**, а також після префіксів, що закінчуються приголосним, перед йотованими **я, ю, є, ї,** напр.: *Прокóп'євськ, Гу́р'єв, Аму-Дар'я́;* перед йотованим **о** апостроф не пишеться, напр.: *Муравйóво.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у,** то апостроф перед ним не пишеться, напр.: *Вя́зьма, Рязáнь, Кя́хта.*

Ь

9. 1) **ь** пишеться в географічних назвах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н:**

а) Перед йотованими **я, ю, є, ї,** напр.: *Улья́новськ, Усóлье.*

б) Перед приголосним, напр.: *Лисьва́, Льгов.*

в) В кінці слова, напр.: *Сімферóполь, Нахічевáнь.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у,** то перед ними **ь** не пишеться, напр. *Челябінськ, Тюме́нь.*

2) Твердний кінцевий приголосний основи **ц** в географічних назвах пом'якшується, напр.: *Повєне́**ць**, Чере́повец**ь**, Оло́нец**ь**; Ре́чиц**я**; Гори́ц**і**, Клинц**і**.*

3) Суфікси географічних назв **-ск, -цк** в українській мові передаються відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк,** напр.: *Брян**ськ**, Кур**ськ**, Кузне́**цьк**.*

Іноземні географічні назви

§ 108. Про правопис іноземних географічних назв див. розділ "Уваги до правопису слів іншомовного походження" (§ 88—89).

Слов'янські географічні назви пишуться відповідно до правил § 103.

Відмінювання географічних назв

§ 109. 1. Географічні назви з іменниковими закінченнями — українські й інших союзних республік, а також іноземні — відмінюються, як звичайні іменники I, II, III відмін, напр.:

I відміна: *Полта́ва — Полта́ви, Полта́вою, у Полта́ві; Оде́са — Оде́си, Оде́сою, в Оде́сі; Москва́ — Москви́, Москво́ю, у Москві; Во́лга — Во́лги, на Во́лзі; Пра́га — Пра́ги, у Пра́зі; Шепетівка — Шепетівки, в Шепетівці; А́фрика — А́фрики, в А́фриці; Лохви́ця — Лохви́ці, в Лохви́ці; Ре́чиця — Ре́чиці, в Ре́чиці.*

II відміна: *Сталінгра́д — Сталінгра́да, Сталінгра́дом, у Сталінгра́ді; У́жгород — У́жгорода, У́жгородом, в У́жгороді; Но́вгород — Но́вгорода, Но́вгородом, у Но́вгороді; Мадрі́д — Мадрі́да, Мадрі́дом, у Мадрі́ді; Оре́л — Орла́, Орло́м, в Орлі; Буг — Бу́гу, на Бу́зі* (і *по Бу́гу*); *Е́дінбург — Е́дінбурга, в Е́дінбургу* (і *в Е́дінбурзі*); *Владивосто́к — Владивосто́ка, у Владивосто́ку* (і *у Владивосто́ці*); *Токма́к — Токмака́, у Токмаку́* (і *в Токмаці*); *Цю́ріх — Цю́ріха, Цю́ріхом, в Цю́ріху; Ха́рків — Ха́ркова, Ха́рковом, у Ха́ркові; Ки́їв — Ки́єва, Ки́євом, у Ки́єві; Тамбо́в — Тамбо́ва, Тамбо́вом, у Тамбо́ві; Га́йсин — Га́йсина, Га́йсином, у Га́йсині; Ками́шин — Ками́шина, Ками́шином, в Ками́шині; Терно́піль — Терно́поля, Терно́полем, у Терно́полі; Ні́кополь — Ні́кополя, Ні́кополем; Лихосла́вль — Лихосла́вля, Лихосла́влем; Теруе́ль — Теруе́ля, Теруе́лем.*

III відміна: *У́мань — У́мані, У́манню; Си́зрань — Си́зрані, Си́зранню; Бретáнь — Бретáні, Бретáнню; Свір — Свíрі, Свíр'ю; Об — Óбі, Óб'ю; Керч — Кéрчі, Кéрчю.*

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюються, як відповідні іменники, напр.: *Прилу́ки — Прилу́к, Прилу́ками; Ков'я́ги — Ков'я́г, Ков'я́гам; Пли́ски — Пли́сок, Пли́скам; Лубни́ — Лубе́н, Лубна́м; Ромни́ — Роме́н, Ромна́м; Чернівці́ — Чернівці́в, Чернівця́м, у Чернівця́х; Го́рки — Го́рок, Го́ркам; Єсентуки́ — Єсентуки́в, Єсентука́м; Чебокса́ри — Чебокса́р, Чебокса́рам; Філіппíни — Філіппíн, Філіппíнам; Сало́ніки — Сало́нік, Сало́нікам; Березники́ — Березники́в, Березника́м; Жигулí — Жигулíв, Жигуля́м.*

3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюються, як звичайні прикметники: *Го́рьк**ий** — Го́рьк**ого**, Го́рьк**ому**; Черво́н**е** — Черво́н**ого**, Черво́н**ому**; Борове́ — Борово́**го**, Борово́**му**; Болого́**є** — Болого́**го**, Болого́**му**; Лозова́ — Лозово́**ї**, Лозові́**й**; Чусова́ — Чусово́**ї**, Чусові́**й**; Бе́л**ая** — Бе́л**ої**, Бе́л**ій**.*

4. Географічні назви, що складаються з прикметника й іменника, відмінюються в обох частинах, напр.: *Криви́**й** Ріг — Кри́во**го** Ро́г**а**; Вели́к**ий** У́стюг — Вели́к**ого** У́стюг**а**; Го́л**а** При́стань — Го́л**ої** При́стан**і**, Го́л**ою** При́станн**ю**; Іле́цьк**а** Защи́т**а** — Іле́цьк**ої** Защи́т**и**, Іле́цьк**у** Защи́т**у**; Вели́к**і** Лу́к**и** — Вели́к**их** Лук; Мінера́льн**і** Во́д**и** — Мінера́льн**их** Вод; Єлісе́йськ**і** Поля́ — Єлісе́йськ**их** Поле́**в**.*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників, відмінюються лише в другій частині, напр.: *Оре́хово-Зу́єво — Оре́хово-Зу́єв**а**, в Оре́хово-Зу́єв**і**.*

Примітка. Географічні назви на **-о,** переважно іншомовні, напр.: *Гла́зго, Маро́кко*, також утворені від жіночих прізвищ, напр.: *Осипе́нко;* на **-у,** напр.: *Баку́, Ала-Та́у*; на **-і** (не в формі множини), напр.: *Тбілі́сі, По́ті, Уссурі́, Ка́прі*, не відмінюються. Так само не відмінюються і деякі географічні назви на **-а,** як *Махач-Кала́, Алма-Ата́;* на **-е,** як *Фру́нзе, Орджонікі́дзе, Туапсе́, Улан-Уде́, Фіу́ме* і под. <...>

(С. 110—119)

Український правопис. — Київ, 1946.

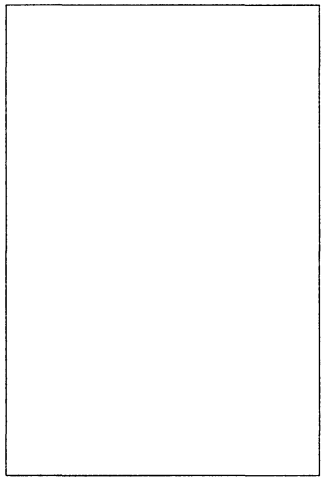

Іван ГАРАЙДА

(1906—1945)

Філолог, автор кількох перекладних словників, які, проте, не були закінчені й опубліковані; голова "Подкарпатского общества наук" — науково-освітнього товариства, заснованого у Закарпатті (1941—1944). "Грамматика руського языка" (1941), офіційно затверджена як підручник для українських шкіл Угорщини, відображає фонетико-граматичну систему місцевих українських говорів.

ГРАММАТИКА РУСЬКОГО ЯЗЫКА

<...> 1. АЗБУКА

Рѣчь складаеся изъ словъ. Слова можемо подѣлити на маншѣ части, на с к л а д ы. Але складъ еще не е найменшою складовою частью слова. Складъ складаеся изъ т. зв. з в у к о в ъ. Звуки суть найменшѣ складовѣ части слова. Въ письмѣ звуки изображаеме т. зв. б у к в а м и. Руський языкъ мае 34 буквы. Изъ нихъ якѣсь (*г, и, ѣ*) изображають и два звуки. Порядокъ всѣхъ буквъ называеся **азбукою** отъ старославянской назвы двохъ первыхъ буквъ въ азбуцѣ: **азъ** и **бу́ки**.

Азбучный порядокъ буквъ зъ ихъ выговоромъ и зъ старославянскими назвами:

а	б	в	г	д	е	ж	з
А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З
			г або лат. g		е або йе		
азъ	буки	вѣди	глаголъ	добро	есть	живите	земля
и	і	й	к	л	м	н	о
И	І	Й	К	Л	М	Н	О
иже і зъ точкою		йота	како	люди	мыслете	нашъ	онъ
п	р	с	т	у	ф	х	ц
П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц
покой	рцы	слово	твердо	укъ	ферть	хѣрь	це
ч	ш	щ	ы	ъ	ь	ѣ	
Ч	Ш	Щ	Ы	Ъ	Ь	Ѣ	
червь	ша	ща	еры	грам. знакъ	грам. знакъ	ять	
				ёръ	ѣрь		
ю	я	ё					
Ю	Я	йо					

<...> 2. ПОЯСНЕНІЯ ДО ПООДИНОКИХЪ БУКВЪ.

В означае у насъ два звуки: зубный *в* (прим. *вести*) и губный *в* (прим.: *читавъ, вовкъ* и пр.); сей послѣдный у выговорѣ близько стоить до короткого *у*. Але всеже не есть самозвукомъ и такъ не може творити складъ; прим.: *вовкъ* лишь одинъ складъ и не можъ дѣлити на склады *во-укъ*. Сей губный *в* повставъ въ замкненыхъ складахъ изъ оригинального *л*. Прим. чита*в*ъ, говори*в*ъ, до*в*гий, жо*в*тый, во*в*къ, мо*в*чати, шо*в*къ, сто*в*пъ и пр. Всеже ся перемѣна въ даякихъ словахъ не настала, прим. полкъ,

холмъ и пр. З а м к н е н ы м и называеме склады, котрѣ кончаються на с п о в з в у к ъ, коли же складъ кончаеся на с а м о з в у к ъ, называеся о т к р ы т ы м ъ, прим. *конь* — замкненый складъ, *ко-ня* — оба склады открытѣ.

Звукъ **у** и **в** въ скорой бесѣдѣ выговорюються часто такъ, что **у** перемѣняеся у *в*, а **в** перемѣняеся в *у*. Прим. *у*павъ = *в*павъ, *у*же = *в*же, *у*меръ = *в*меръ и т. д. И наоборотъ предложникъ **в** у насъ вообще выговарюеся якъ *у*. Прим. *въ* лѣсѣ = *у* лѣсѣ и пр. Але только тогды пишеся якъ **у**, если за нимъ слѣдуе слово, котрое начинаеся на *в*. Прим. *у* всѣхъ частяхъ, вмѣсто: *въ* всѣхъ частяхъ. Въ письмѣ по возможности все придержуемеся етимологичного правописаня и пишеме: *у*павъ, *у*меръ, *у*же, *въ* лѣсѣ и пр., не дивлячися на дасколько выимковъ, прим. за*в*тра.

Г означае два рознѣ звуки: 1. гортанный лат. *h*; 2. заднеподнебѣнный лат. *g*. Вообще **г** въ нашомъ языцѣ выговорюеся якъ лат. *h*; лат. *g* выговорюеся только въ немногихъ руськихъ або обрусѣвшихъ словахъ, дале въ чужихъ словахъ, кромѣ того въ даякихъ руськихъ фамилійныхъ именахъ. Прим. би*г*арь, *г*елетка, мозо*г*ъ, *г*азда, *г*азета, *г*анокъ, *г*анчъ, *г*нотъ, *г*ратя, *г*рунь и еще дасколько другихъ. Чужѣ слова: *г*ео*г*рафія, *г*азъ, *г*имназія, ма*г*азинъ и т. д. Руськѣ фамилійнѣ имена: *Г*елебанъ, *Г*ан*г*ур и пр. Тоже въ чужихъ фамилійныхъ именахъ: *Г*аламбъ, *Г*ер*г*ель.

Примѣтка. Г на конци словъ вообще выговорюеся якъ *х*. Прим. Богъ = Бо*х*ъ, бѣгъ — бѣ*х*ъ, снѣгъ — снѣ*х*ъ и пр. То, что де треба писати на конци словъ *г*, а де *х*, узнаеме изъ того, что **г** може перемѣнитися только въ *ж* або *з*, **х** только в *ш* або *с*. Слѣдовательно треба творити новѣ слова, въ котрыхъ бы сяка перемѣна настала. Прим. снѣ*г*ъ = снѣ*ж*ный, бѣ*г*ъ = бѣ*ж*у, але поро*х*ъ, бо поро*ш*ити.

Е означае звуки: 1. твердый лат. *е* послѣ сповзвуковъ (прим. бе*з*ъ, ре*в*е, не*с*е); 2. мягкий йотованый лат. *йе* на початку слова (прим. *е*сть = *йе*сть, *е*ъ = *йе*ъ и прим.), послѣ самозвуковъ (прим. мо*е* = мо*йе*) и послѣ апострофа (прим. в'едно). Выимокъ творять чужѣ слова, въ котрыхъ и на початку слова читаеся якъ *е*. Прим. *е*тнографія, *Е*рделій, *е*стетика и т. д.

Примѣтка. 1. Такъ якъ у насъ послѣ шипячихъ (*ж*, *ч*, *ш*, *щ*) етимологичное **е** въ окончѣняхъ повсюду утвердило, тоже вообще въ корняхъ, зато послѣ шипячихъ тому отповѣдно пишеме *о*, прим. ножомъ, хижою, чашою, мужомъ, чоло, чого, нашого, чоловѣкъ, жона. Але: женитися, жертва, жердь и т. д.

Примѣтка. 2. Йотованое етимологичное **е** (*йе*) въ нашомъ языцѣ въ мягкихъ окончѣняхъ и въ многихъ мѣстоименниковыхъ пняхъ вообще перемѣнилося въ *йо*. Сей звукъ означаеме буквою *ё*. Прим. учителёмъ (учитель*о*мъ), ёго (*й*ого), моёго (мо*й*ого) и т. д. Смотри ниже.

Примѣтка. 3. Буква **е** въ народномъ говорѣ часто выговарюеся якъ "и". Прим. теперь = т*и*п*и*рь, отець = от*и*ць, десять = д*и*сять и пр. Въ письмѣ недопустимо.

И означае тоже два звуки: 1. твердый *и* (короткий закрытый звукъ *е*) и 2. мягкий йотованый *йи*. Якъ *йи* выговорюеся *а*) послѣ самозвуковъ прим. мо*и*мъ = мо*йи*мъ, до*и*ти = до*йи*ти, по*и*ти = по*йи*ти и т. д.; *б*) въ окончѣняхъ дакотрыхъ т. зв. мягкихъ приложниковъ, прим. сини*й* = сини*йи*, середни*й* = середни*йи* и т. д.; *в*) въ даякихъ руськихъ словахъ якъ *йі*, прим. *и*мити = *йі*мити, *и*хъ = *йі*хъ, *и*мъ = *йі*мъ. Се есть архаичный (стародавный) выговоръ.

И есть характерный руський звукъ, зато уживаеме его только въ чистыхъ руськихъ словахъ або въ такихъ чужихъ словахъ, въ которыхъ бѣгомъ часу сей звукъ вытисъ лат. звукъ *i*. Прим. *магазинъ, директоръ, семинарія, философъ, филологъ, физика, грамматика, аритметика, математика, Берлинъ, Мадридъ* и т. д.

І у насъ не змягчае предидучий звукъ и пишеся только въ чужихъ словахъ и въ окончѣняхъ передъ самозвуками. До чужихъ словъ причисляеме церковнославянскѣ и великорусскѣ слова, насколько они уживаються въ нашомъ языцѣ. Сѣ вообще кончаються на *-іе, -ія*. Прим. *Кішъ, Бітнер; условіе, мнѣніе, благословеніе, крещеніе, матерія, епархія*.

Й пишеме лише передъ самозвукомъ *о* (если *йо* не повстало изъ етимологичного *е*), инде лишъ передъ самозвукомъ, або въ окончѣняхъ родовыхъ або падежныхъ. Прим. *йойкати, йойкъ, майоръ, Майданъ, высокий, библій* и т. д. Но въ чужихъ словахъ вмѣсто *йо* на початку слова пишеме *іо*. Прим. *Іосифъ, Іоанъ, Іолана* и пр.

Ы есть тоже характерный руський звукъ. Отповѣдае дуже коротко выговореному закрытому поднебѣнному *ö*. Не пишеся на початку слова и послѣ слѣдуючихъ звуковъ: *к, г, х, ж, ч, ш, щ*.

Ъ не есть звукъ, только грамматичный знакъ. Колись ся буква такожъ означала звукъ, якъ было сказано высше, але потомъ въ непаристыхъ складахъ (отъ заду) утратила свое звуковое значаніе, хотя писалася и надале, примѣромъ и у насъ. Ся буква означае твердоту предидучого сповзвука, зато може писатися только послѣ самозвуковъ. Есть нынѣ уже завсѣмъ нену-

жна буква и мы уживаме еѣ головно лишь изза той причины, что нашъ культурный животъ еще тѣсно связаный зъ нашою Церковью и нашимъ обрядомъ, а нашѣ церковнѣ книги сю букву уживають по традиціи и нынѣ.

Пишеся вообще на конци словъ, если они кончаються на сповзвукъ, кромѣ *-й*. Примъ. *дубъ, ножъ, грѣхъ* и т. д. Але: *лукавый, бѣлый, ей, мой* и т. д. Передъ *-ся* у зворотныхъ, взаимныхъ и середнихъ дѣесловъ, если передъ *-ся* стоить твердый сповзвукъ, не пишеся **ъ**. Прим. *чесався, бився, гнѣвався*. Такожъ не пишеме **ъ**-а (и тоже **ь**-я) въ серединѣ слова, а вмѣсто них уживаме апострофъ. Прим. *в'едно, б'ю, з'їздъ* и пр.

Ь тоже не звукъ, только грамматичный знакъ. Есть то знакомъ змягченя предидучого сповзвука и зато пишеме его вообще послѣ тыхъ звуковъ, котрѣ въ руськомъ языцѣ можуть змягчатися. Сякихъ есть 8, именно: *д, л, н, т, з, р, с, ц*. Прим. *кадь, король, долонь, носить, близький, царь, десь, тыцьнути*. Съ самѣ сповзвуки змягчаються еще йотованными самозвуками: *ю, ѣ, я* и *ё*. Прим. *дяк, нюхати, дѣло, учителёмъ, дынёю*; **ь** пишеся только передъ самозвукомъ *е* и *о*, прим. *читаньем, дзьобъ, бузьок, выговорьовати* и т. д.

Примѣтка. У насъ губнѣ и шипячѣ сповзвуки уже не змягчаються, але изза уживаня **ъ**-а примушенѣ есме повсюду тамъ, де колись стоявь **ь** для показаня змягченя послѣ сихъ буквъ, писати **ь** изза научныхъ причинъ. Зато пишеме: *идешь, любовь, мышь, церковь, ночь* и т. д. (2. особа однины теперѣшнего часа и именники женского рода на **-ь** зъ пнемъ на губну або шипячу букву).

Ѣ означае два звуки: 1. твердый *і*, 2. йотованный *йі*. На початку слова и послѣ самозвуковъ читаеся якъ *йі*, послѣ сповзвуковъ, если они не можуть змягчатися, якъ *і*. Прим. ѣсти = *йісти*, еѣ = *йейі*; мѣсто = м*і*сто, бѣгати = б*і*гати и т. д.

Ѣ уже у насъ не змягчае сповзвукъ *с*, только выимково, прим. *сѣдати = сідати, сѣяти = сіяти*; але *носѣ = носы, колосѣ = колосы* (7. падежъ однины).

Ѣ вообще не пишеся въ чужихъ словахъ окремъ даякихъ словъ прим. *апрѣль, цѣсарь*, дале тамъ, де треба попередний сповзвукъ змягчити, прим. *Нѣредьгаза, Нѣтра* и пр., або на початку слова, прим. *ѣжакъ*.

Ё всегда означае йотованое *о* (*йо* або *ьо*). Послѣ самозвуковъ и початкомъ слова читаеся и выговорюеся якъ *йо*. Прим. *моёго = мойого, ёго = його, ёму = йому* и т. д. Послѣ сповзвуковъ

пишеся только тамъ, де сповзвукъ може змягчатися. Въ семъ случаи такъ вплывае на попередний сповзвукъ, якъ другѣ йотованѣ самозвуки (*ѣ, ю, я*). Прим. *конёмъ = коньомъ, трёхъ = = трьохъ, сёого = сього, путёмъ = путьомъ* и т. д. Въ письмѣ двѣ точки надъ буквою ё (¨) можъ пролишити и писати лишь *е*. Прим. *его, тремъ, учителемъ* и пр. <...>

(С. 9—14)

Гарайда І. Грамматика руського языка. — Унгваръ, 1941.

Ілля КИРИЧЕНКО

(1889—1955)

Мовознавець, лексикограф, дослідник проблем стилістики; член-кореспондент АН УРСР (із 1951); автор "Орфографічного словника" (1955), що зазнав кілька перевидань, співупорядник "Російсько-українського словника" (1948) та "Українсько-російського словника" (1953). І. Кириченко брав участь у створенні "Українського правопису" 1946 р.

ОСОБЛИВОСТІ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

15 листопада 1946 р. Рада Міністрів Української РСР постановила:

"Запровадити розроблений Інститутом мовознавства Академії наук УРСР і схвалений постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 8 травня 1945 р. № 694 Український правопис до обов'язкового вжитку в усіх навчальних закладах, установах, виданнях і пресі на території Української РСР з 1 грудня 1946 р.".

(С. 3)

<...> Структура нового українського правопису нагадує побудову попереднього, але в ньому є розділи, яких не було в правопису 1933 р.

Новий "Український правопис" 1946 р. складається з таких розділів:

Український алфавіт.

I. Правопис невідмінюваної частини слова: вживання окремих букв і знаків, правопис префіксів, правопис суфіксів, правопис складних слів, написання слів разом і через дефіс, правопис частки *не*, правопис частки *ні*, вживання великої букви, правила переносу, знак наголосу.

II. Правопис закінчень відмінюваних слів.

III. Уваги до правопису слів іншомовного походження.

IV. Уваги до правопису власних імен: прізвища і географічні назви.

V. Найголовніші правила пунктуації.

В кінці додана граматична термінологія — українсько-російська і російсько-українська.

У передмові до нового українського правопису вказано ті провідні настанови, які були покладені в основу при написанні його.

Насамперед було поставлено завдання в новому правопису врегулювати чинні правописні правила: ствердити те, що набуло усталення, якщо усталене не суперечить науковим даним, уточнити формулювання різних положень, а також доповнити правописний кодекс тими правилами, яких зовсім не було в правопису 1933 р. <...>

У зв'язку з критикою чинного на той час правопису видання 1933 р. і виготовленням нового українського правопису та озна-

йомленням з ним почалось ще до Вітчизняної війни самовільне запровадження в друкованих виданнях окремих нових правописних положень, що становили відступ від правил правопису 1933 р. <...>

У практиці друку, особливо деякими газетами, було введено написання окремих слів і форм супроти чинного правопису, напр. написання слів мільйон у формі *міліон, мільярд* у формі *міліард*, слів типу *запорізький, паризький, гадяцький* у вигляді *запоріжський, парижський, гадячський*, слів *Європа, європейський* (за правописом 1933 р. — *Европа*), написання родового відмінка однини іменників четвертої відміни з кінцевим голосним *і* замість встановленого правописом 1933 р. написання з кінцевим *и* (замість *імени, племени* тощо писали *імені, племені*), написання складених з числівниками **два, три, чотири** слів типу *двометровий, тритонний, чотирирічний* у вигляді *двохметровий, трьохтонний, чотирьохрічний*. Складені числівники на означення сотень — *двісті, триста, чотириста, п'ятсот* і т. д. — за правописом 1933 р. відмінюються розпадаючись: *двох сот, трьом стам, п'ятьом стам, чотирма стами* і т. п. Практика друку була вже інша — писали *двохсот, трьомстам, п'ятьомстам, чотирмастами*.

Пів, що за правописом 1933 р. треба було писати окремо від того слова, перед яким воно стоїть, у практиці друку часто писали разом з таким словом. У написанні чоловічих імен по батькові теж вносились зміни: замість *Олексійович, Сергійович* тощо (за правописом 1933 р.) писали *Олексієвич, Сергієвич*.

Насамперед треба було розв'язати питання про всі ці і декілька інших відступів від чинного правопису: чи прийняти і ствердити їх, чи залишити так, як того вимагали правила правопису 1933 р., чи якось ще по-іншому усталити написання таких груп слів.

У правопису 1933 р. нема правил вживання великих букв, не розроблено питання про перенос слів, крім короткої побіжної вказівки, поданої в примітці, що "переносячи, не можна розривати *дз, дж*, коли вони значать один звук, а також *йо, ьо*" (стор. 79); дуже мало сказано про написання різних словосполучень через дефіс, разом і окремо; не все викладено про вживання розділових знаків; неповно розроблено питання про кличну форму іменників чоловічого роду другої відміни; нічого не сказано, напр., про форму прізвищ прикметникового походження і взагалі про форму

прізвищ у звертаннях тощо. Наведені тут тільки як приклад факти ілюструють неповноту правопису 1933 р.

У правопису 1933 р. були й неясності, що походили від не цілком точного формулювання правила або від недостатньої ілюстрації його, напр.: за правописом 1933 р. важко визначити написання таких слів, як *алюмінійовий, радійовий* тощо. У ньому сказано, що прикметниковий наросток **ев(ий)** [**єв(ий)**] уживається при м'яких основах (також після *ж, ч, ш, щ*), коли на *е* (*є*) падає наголос; коли є наголос на іншому складі, то після таких приголосних пишеться **ов(ий)** [**йов(ий)**], і тут же наведено такі приклади: *дощовий, життьовий, польовий, гайовий, крайовий, бойовий*. Отже, відсутність таких прикладів, як *алюмінійовий, сланцьовий* (прикметників з наголосом не на закінченні), не давала упевненості в правильному написанні подібного характеру прикметників: *радійовий* (а не *радієвий*).

Врегулювання виниклих розбіжностей між практикою і правописом, встановлення правописних правил, яких не було в правопису 1933 р., уточнення формулювань певних положень і освітлення їх достатнім і всебічним ілюстративним матеріалом і було одним із завдань при побудуванні нового українського правопису.

Другою настановою у створенні нового правопису було "зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас". Цією настановою розв'язано питання про цілі ряди слів, де маємо додержувати фонетичного принципу написання, як було і в попередньому правопису, а не етимологічного. Це маємо, напр., в написанні без *т, д* таких українських слів не іншомовного походження, в яких є комплекс звуків *стн, ждн, стл* тощо, напр.: *власний, вісник, чесний, тижня, улесливий* тощо; в написанні слів типу *багатий, гаразд, гарячий, калач, качан, хазяїн* тощо, де маємо *а* на місці етимологічного *о*. На цій же підставі і в прикметникових географічних назвах типу *волзький, онезький, ризький, празький, запорізький, воронезький, парижський, владивостоцький, кременчуцький, казбецький, гадяцький, бахмацький, золотоніський* тощо залишається попереднє написання (не *волжський, бахмачський, парижський, чешський*).

Вимовою викликана, напр., і така зміна в правопису іншомовних слів, як написання *ї* після голосних, напр.: *героїзм, архаїзм, прозаїк, мозаїка, руїна, теїн, Гаїті*, а також вживання *є* після *е, і*, напр.: *феєрія, абітурієнт, дієта, клієнт, пацієнт,*

коефіцієнт, орієнтувати, Трієст. За вимовою усталено в новому правопису і написання слів *Європа* (і похідних від нього слів *європеєць, європейський*), *Євпаторія, Євфрат* тощо.

Третьою засадою при створенні нового правопису, як зазначається у передмові, було "орієнтуватись у всьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбивалась і відбивається в мові найкращих письменників". На підставі цього зроблені зміни в новому правопису у формі родового відмінка однини іменників чоловічого роду другої відміни, що означають власні географічні назви. Ці іменники географічні назви в родовому відмінку за правописом 1928 р. мали закінчення то *у, ю* (частіш), то *а, я*, напр.: писалось *Кавказу, Уралу, Берліну, Лондону, Парижу, Нью-Йорку, Херсону, Києва, Остра, Перемишля, Житомира, Відня.* За правописом 1933 р. всі подібного роду географічні назви, за винятком кількох слів, вживались із закінченням *а, я* <...>

<...> правописна комісія не мала беззастережних підстав ні відновити стару форму родового відмінка цих іменників, ні лишити введену правописом 1933 р. Тому вона встановила такі правила: у родовому відмінку однини мають закінчення *а, я* ті іменники другої відміни чоловічого роду, які означають назви міст та інших населених пунктів, напр.: *Ленінграда, Сталінграда, Києва, Дніпропетровська, Тернополя, Воронежа, Маріуполя, Краснодара, Ашхабада, Намангана, Миргорода, Ніша, Вашінгтона, Лондона, Парижа, Рима, Берліна, Бухареста, Марселя*; теж інші географічні назви з наголосом в родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами *-о, -ев, -єв, -ів, -ськ*, напр.: *Дніпра, Дінця, Остра, Тетерева, Колгуєва, Норільська.* Всі інші власні географічні назви, крім назв міст та інших населених пунктів, тобто назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо, мають в родовому однини закінчення *у, ю*, напр.: *Амуру, Бугу, Дону, Рейну, Сейму, Нілу, Байкалу, Хасану, Чаду, Алтаю, Уралу, Ельбрусу, Сахаліну, Кріту, Цейлону, Каніну, Пелопоннесу, Алжіру, Ірану, Китаю, Донбасу, Криму, Сибіру, Казахстану, Паміру.*

Подібним чином розв'язано в новому правопису також питання про вживання й написання складних прикметників, іменників і числівників, першим компонентом яких є числівники **два, три, чотири**. І за традицією і за правописом 1933 р. такого типу прикметники, іменники і порядкові числівники, як напр., *двоме-*

тровий, тритонний, чотириповерховий, чотирикутник, писались в першій своїй складовій частині у формі **дво-**, **три-**, **чотири-**, а не **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-**. Але з часу складення проекту нового українського правопису перед Вітчизняною війною дуже часто зустрічалася форма з числівником у родовому відмінку — **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** (*трьохтонний, двохсотий, чотирьохповерховий, чотирьохтисячний*). Все це взято на увагу, і питання про написання указаного характеру прикметників, іменників і порядкових числівників у новому правопису розв'язано так: в складних словах з числівниками в першій частині береться форма **дво-**, **три-**, **чотири-**, якщо друга частина такого слова не числівник (або взагалі не числівникового походження); якщо ж друга частина такого слова числівник (або числівникового походження іменник), то перша частина вживається у формі **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-**; у цій останній формі маємо першу частину і в тих складних словах, в яких друга частина починається голосними *а, о*. Отже, правописом 1946 р. встановлено таке вживання й написання указаного типу слів: *двоногий, двометровий, двотижневик, триніжок, трирічний, тримісячний, чотирикутник, чотиригодинний, двохсотий, трьохтисячний, чотирьохмільйонний, трьохаршинний, двохосьовий*. Форму родового відмінка має числівник, що становить першу частину в складних числівниках, у такого типу утвореннях, в яких один із числівникових елементів ужитий уже в родовому відмінку, напр.: *тридцятитрьохрічний*.

У правопису 1933 р. живі й часто вживані форми числівників *п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять..., двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* у род., дав. і місц. відмінках із закінченням *и* вважались не як звичайні форми, а як такі, що тільки "іноді вживаються". В новому правопису виправлено це твердження: зафіксовано дві паралельні форми цього типу числівників, отже, маємо таке відмінювання: наз. — *п'ять*, род. — *п'яти, п'ятьох*, дав. — *п'яти, п'ятьом*, знах. — *п'ять* або *п'ятьох*, ор. — *п'ятьма, п'ятьома*, місц. — *п'яти, п'ятьох*. Так відмінюються всі інші числівники цього типу.

Внесені ще й такі зміни морфологічного характеру. Для іменників 4-ої відміни із суфіксом *-ен-* встановлено у родовому відмінку однини закінчення *-і* (а не *-и*, як було за правописом 1933 р.); крім того, такі іменники мають і паралельну форму,

напр.: від *ім'я, плем'я* родовий однини *імені* і *ім'я, племені* і *плем'я*.

Живі форми окремих слів теж зафіксовані у новому правопису, напр.: родовий відмінок однини від слів *та, одна* може бути не тільки *тієї, однієї*, а припускається і форма *тої, одної*, а орудний відмінок однини не тільки *тією, однією*, а й *тою, одною*.

У новому правопису наведена деяка кількість слів, що припускають паралельні форми в різних відмінках (бо фактично вони мають ці форми у мові), напр., родовий відмінок множини від *війна — воєн* і *вій*н, від *граблі — граблів* і *грабель* та ін., в той час як у попередньому правопису були вказані тільки форми *воєн, грабель*.

Звичайно вживані у літературі й живій мові форми родового відмінка від *губа — губів*; від *баба — бабів*, що зафіксовані були правописом 1928 р., у правопису 1933 р. були замінені формами за загальним правилом для цих іменників — *губ, баб*. Такі форми родового відмінка вказаних слів були введені без урахування живого вжитку цих слів у формі *бабів, губів*. Це взято на увагу і встановлено дві форми родового відмінка від слів *баба* і *губа — баб* і *бабів*, *губ* і *губів*.

Орієнтацією на мову письменників пояснюється зміна щодо чергування *у — в* та *і — й*. У правопису 1933 р. правило про чергування в основному читалось так: "На початку речення частіше пишеться *у*, всередині речення такі слова вживаються з *у*, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з *в*, коли попереднє слово кінчається голосним: *наш учитель, наша вчителька*" (стор. 13). У правопису 1946 р. теж говориться про чергування *у — в, і — й*, але при чергуванні вказаних звуків береться на увагу більша кількість моментів, що викликають це чергування; не тільки закінчення попереднього слова на голосний чи приголосний впливає на вживання *в* чи *у*, а також швидший або повільніший темп мови, так що можуть бути такі фрази: *ми були у саду* і *ми були в саду*. Береться на увагу ще й характер приголосного: "незалежно від закінчення попереднього слова перед наступним *в* здебільшого віддається перевага прийменникові *у*: *Увійшли у ворота*". Взагалі порядок чергування *в — у, і — й* в новому правопису детально визначений.

Підкреслено у правопису 1946 р., що при побудуванні речень треба звертати увагу на моменти евфонії, чого додержують у

своїх творах кращі поети. Коли говориться про відмінювання займенника *сей*, зазначається, що він рідко вживаний; вживається він, напр., з мотиву евфонії: *се цікаво.*

Правописні положення, особливо в синтаксичній частині, багато ілюстровані уривками з творів кращих українських дореволюційних і сучасних письменників.

Дуже важливою провідною настановою при створенні нового правопису було забезпечення у спільних моментах єдності українського правопису "з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо російського". <...> Однакові правила для цих двох мов у спільних моментах багато сприятимуть полегшенню вивчення мови та підвищенню грамотності і, таким чином, піднесенню рівня культурності широких мас. <...>

Укажемо написання деяких груп слів, встановлене правописом 1946 р. в порядку погодження з написанням відповідних російських слів, визначених проектом російської Державної правописної комісії, а також слів, внесених у правопис в порядку максимального охоплення їх щодо написання.

Пишуться разом кількісні числівники в непрямих відмінках типу *двісті — двохсот, двомстам, триста — трьохсот, трьомстам, чотириста — чотирьохсот, чотирмастами* і под., які за правописом 1933 р. писались окремо (*трьох сот, трьом стам* тощо).

Складні слова з **пів** пишуться разом у загальних (не власних) іменниках, напр.: *півогірка, півгодини, пів'ящика, півдюжини*, і через дефіс з власними іменами, напр.: *пів-Києва, пів-Європи* (за старим правописом у всіх таких випадках **пів** писалось окремо).

Складні прислівники й прийменники, утворені сполученням прийменника з іменником, пишуться разом, напр.: *безвісти, вбік, вголос, внаслідок, впень, вслід, всмак, збоку, дотла, зранку, набік, напідпитку, навесні, насилу, скраю* (стор. 33). Такі ж прислівникові сполучення, що складаються з прийменника й іменника, в яких іменник зберігає своє лексичне значення і граматичну форму, а також сполучення прийменників з незмінюваними словами, вживаними в значенні іменників, пишуться окремо, напр.: *без кінця, без краю, без ладу, без сліду, без угаву, без упину, в разі, в цілості, до вподоби, до гурту, до діла, до краю, до ладу, до лиха, до обіду, до останку, до пори, до побачення, до уття, до речі, за години, за кордоном, з розго-*

ну, на видноті, на відчай, на відшибі, на гамуз, на самоті, на світанку, на сміх, на ходу, на щастя, над силу, під час, по змозі, по суті, у вічі тощо (стор. 34), також *до завтра, на сьогодні, на потім, на ура, на добраніч* (стор. 33).

Окремо пишуться також словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників з одним або двома прийменниками, напр.: *рік у рік, день у день, раз у раз, з боку на бік, з дня на день, з краю в край* та ін. (стор. 34).

Складні прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником, пишуться разом, напр.: *втім, зате, нащо, почому, почім, притому, притім, причому, причім, внічию.*

Зафіксовано в новому правопису написання разом складних прислівників, утворених спóлученням часток **аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **що-**, **як-** з будь-якою частиною мови, напр.: *абияк, абикуди, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, дедалі, деколи, чимало, щоночі, щомога, щонайбільше, щораз, щосили* (але *дарма що, хіба що, чи що, тільки що, поки що*), *якомога, якраз, якнайдужче, якнайдовше* і т. д. (але *як коли, як слід, як стій, як треба*) (стор. 35).

Пишуться разом такі складні сполучники і сполучні слова: *адже, отже, тож, отож, також, теж, ніж, аніж, якщо, якби, мовби, немовби, начеб, начебто, ніби, нібито, щоб, себто, тобто, цебто*, а також слова: *атож, авжеж, тощо, абощо, щодо, щождо.* В інших випадках **би(б)**, **же(ж)** пишуться окремо, напр.: *коли б, коли б то, хоч би, хоча б, але ж, а як же, бо ж, або ж, адже ж, годі ж бо, отже ж* (стор. 36).

Складні прикметники, що означають колір, пишуться разом, "коли йдеться про один тон, а не про поєднання кількох кольорів в одному предметі"; "складні прикметники, що означають поєднання в одному предметі двох і більше кольорів", пишуться через дефіс. Отже, пишемо, наприклад, *яснозелений, зеленожовтий* (тобто середній між зеленим і жовтим), але *синьо-червоний* (олівець), *зелено-жовто-біле* (пір'я) тощо (стор. 39).

Встановлено в новому правопису написання через дефіс складних займенників та прислівників, в яких складовою частиною є **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-** і под. (за правописом 1933 р. такі слова писались разом), напр.: *будь-хто, будь-що, будь-який, будь-чий, хто-будь, чий-будь, хто-небудь, який-небудь, казна-що, хтозна-який, будь-як, будь-коли, будь-де, коли-будь, куди-будь, як-небудь, де-небудь, казна-де, хтозна-*

коли. Якщо ж усередині таких займенників з'являється прийменник, то слово розпадається на складові частини, напр.: *будь у кого, будь на чому, казна з ким, хтозна при кому* (стор. 39).

Встановлено написання через дефіс часток **бо, но, то, от, таки**, напр.: *іди-бо, тільки-но, тим-то, стільки-то, якось-то, як-от, все-таки, узяв-таки, його-таки, половина-таки*; але дефіс не ставиться, коли перед **таки** є **же** або **ж**, напр.: *все ж таки, він же таки*.

Складні прийменники, першим елементом яких є *з* або *із*, пишуться через дефіс, напр.: *з-за, із-за, з-над, з-перед, з-поза, з-поміж, з-серед* та ін. (стор. 39).

Словосполучення, які становлять повторення того самого слова із службовими словами між ними або без службових слів, пишуться через дефіс, напр.: *віч-на-віч, пліч-о-пліч, всього-навсього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, де-не-де, коли-не-коли, як-не-як, ну-ну, ось-ось, от-от, то-то, ледве-ледве* та ін. (стор. 40).

Зафіксовано в новому правопису написання через дефіс таких словосполучень, які становлять повторення тієї самої основи з різними закінченнями, суфіксами або префіксами, напр.: *сила-силенна, давним-давно, помалу-малу, повік-вік, з давніх-давен, з діда-прадіда*; але в тих сполученнях, де одно слово стоїть в називному відмінку, а друге в орудному, дефіс не ставиться, напр.: *кінець кінцем, одним одна* (стор. 40).

Через дефіс пишуться два синонімічних або антонімічних слова, наприклад: *тишком-нишком, зроду-віку, без кінця-краю, більш-менш, видимо-невидимо* (стор. 40).

Встановлено в новому правопису написання через дефіс прислівників, що складаються з прийменника **по** і числівникової частини, напр.: *по-перше, по-друге, по-третє* і т. д. (стор. 40).

Указано в новому правопису спільне чи окреме написання ще багатьох інших груп слів і словосполучень. Наведено тільки деякі з них, що мають зміну в написанні, порівнюючи з правописом 1933 р., а також ті, написання яких зовсім не фіксувалось у правопису. Указані зміни встановлені з метою уніфікувати написання слів і однакових груп їх в українській і російській мовах.

З метою уніфікації для двох мов — української і російської — вживання граматичної термінології у новому українському правопису зроблена зміна порядку відмін іменників відповідно до порядку їх у російській мові: іменники першої відміни за правописом 1933 р. (іменники чоловічого роду з кінцевим приголосним

та з *-й* або із закінченням *-о* і середнього роду із закінченням *-о*, *-е*, *-я*) вважаються іменниками другої відміни, а іменники другої відміни за попереднім правописом (іменники жіночого роду із закінченням *-а*, *-я*) віднесені в новому правопису до першої відміни. Ця зміна має полегшити засвоєння граматичного матеріалу тим, хто вивчає українську і російську мови.

У новому правопису досить детально розроблено правила вживання великої букви, чого нема в попередньому правопису. <...>

У правопису 1946 року читаємо: "Індивідуальні назви кораблів, човнів, літаків, підприємств, готелів, журналів, газет, творів тощо пишуться з великої букви". І серед ілюстрацій до цього маємо: "Комуністична освіта" (журнал), "Київська правда" (газета), "Комуністичний маніфест" (назва твору).

Отже, бачимо, що в указаних складених назвах з великої букви пишеться тільки перше слово. До п. 5 правопису, в якому говориться про написання назв держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць, є примітка, де вказано, коли пишеться слово з великої букви в неофіціальних назвах держав та образних назвах географічних об'єктів, напр., таких, як *Радянський Союз, Країна Рад, Ради, Червона Москва, Білокаменна, Славута*; також у спеціальному стилістичному вживанні *Соціалістична Батьківщина, Батьківщина* тощо. В п. 6 говориться про вживання великої букви в назвах окремих вищих партійних, державних і професійних установ і організацій, напр.: *Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)* <...> а також *Сталінська Конституція*. Всі слова в цих назвах пишуться з великої букви, крім узятих у дужки і слова *партія*. В інших офіціальних назвах установ і громадсько-політичних організацій, що складаються з кількох слів, тільки перше слово пишеться з великої букви, напр.: *Академія наук, Народний комісаріат освіти* (отже, *Міністерство освіти*), *Харківський державний педагогічний інститут, Палата мір і ваги, Зіньківський районний виконавчий комітет, Петрівська сільрада* та ін.

Зазначається також у цьому пункті правопису, що в звертаннях, напр., при заявах, всі слова в таких назвах, крім службових слів та *імені*, пишуться з великої букви, напр.: *Київський Державний Університет імені Т.Г. Шевченка, Палата Мір і Ваги.*

Вказується і написання назв визначних подій та революційних свят, — якщо ці назви складаються з кількох слів, то тільки перше пишеться з великої букви, напр.: *Ленський розстріл, Пер-*

ше травня (*1 Травня*), *Дев'яте січня* (*9 Січня*), *Паризька комуна*. Якщо ж усередині складної назви є іменник або прикметник, що становить індивідуальну назву установи, події, свята, то він теж пишеться з великої букви, напр.: *Велика Жовтнева соціалістична революція, День Конституції*.

Указано в новому правопису правила написання назв орденів і відзнак. Якщо назва ордена чи відзнаки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої букви, крім службових і родових, напр.: *орден Леніна, орден Трудового Червоного Прапора, орден Червоної Зірки, орден Перемоги*. Якщо назва відзнаки синтаксично самостійна, то вона ставиться в лапках, причому з великої букви пишеться тільки перше слово, напр.: *орден "Знак пошани", медаль "За бойові заслуги", медаль "За трудову доблесть"*.

Говориться і про прикметники, утворені від власних імен, — в яких випадках їх пишемо з великої букви і в яких з малої. Такі прикметники пишуться з великої букви, якщо вони цілком присвійні, тобто означають приналежність чогось даній особі, напр.: *Шевченкові листи, Лідина книжка*; коли ж вони вказують тільки на зв'язок з ім'ям особи, а не на приналежність, то пишуться з малої букви, напр.: *пушкінські дні* (дні вшанування Пушкіна). З малої букви такі прикметники пишуться, коли вони входять у складені терміни, напр.: *торрічеллійова пустота, базедова хвороба*, або фразеологізми, як напр.: *прокрустове ложе, сізіфова робота, дамоклів меч*.

З великої букви пишуться прикметники, коли входять до складу назв, що змістом дорівнюють "*імені*", "*пам'яті*", когось, — *Сталінський стипендіат, Ломоносовська премія*.

Назви посад, звань, учених ступенів, почесні назви пишуться з малої букви, крім: *Генералісимус Радянського Союзу, Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці, Маршал Радянського Союзу*, які пишуться з великої букви. <...>

Назви сторін світу: *південь, північ, схід, захід* пишуться з малої букви, у значенні ж країв чи народів — з великої, напр.: *історія Заходу, народи Сходу*.

Крім зазначених тут правил уживання великої букви, у правопису наведено ще багато їх, що охоплюють велику кількість випадків, коли пишеться слово з великої букви. Значна більшість цих правил загальновідома, напр., про написання з великої букви слова на початку тексту, у власних іменах, після крапки тощо.

При побудуванні нового українського правопису стояло завдання уникати в міру можливості варіантів написань і якомога скоротити кількість винятків із правил. Так, можна вказати, напр., що іменники чоловічого роду, які втрачають у множині *ин*, не мають у род. відм. мн. закінчення *-ів*; отже, *селян, громадян, полтавчан* тощо і *татар, болгар*, за правописом же 1933 р. було *татар* і *татарів, болгар* і *болгарів*. Також від слова *стаття* род. відм. мн. тільки *статей* (не *статтей* — пор. рос. *статей*, а не "*статьей*") і не фіксується форма *статтів*, що була як паралельна форма у правопису 1933 р.

Заслуговує на увагу в новому правопису те, що в ньому вміщено деякі коментарі, які науково з'ясовують певні правописні правила. Таких коментарів або зовсім не було в правопису 1933 р., або виклад їх був недостатній. При формулюванні як правил, так і різних пояснень у новому правопису була орієнтація на рівень розуміння людей з повною середньою освітою. З таких коментарів можна зазначити, наприклад, пояснення до правил чергування *о — і*, *е — і* (стор. 9—14), пояснення *-поль*, і *-піль* у географічних назвах, а саме: "У назвах українських міст треба розрізняти *-поль* у словах грецького походження (грецьке πολις — місто): *Нікополь, Маріуполь*, і *-піль* (з укр. *поле*): *Тернопіль, Бориспіль*" (стор. 114).

Відзначимо ще пояснення до дієприкметників минулого часу на *-ний*: "Дієприкметники на *-ний*, утворені від дієслів недоконаного виду, вживаються в значенні теперішнього, минулого і майбутнього часу, залежно від змісту словосполучень у реченні, напр.: *ми вивчаємо форми, вживані в сучасній українській мові* (форми, що вживаються тепер, — дієприкметник теперішнього часу), *ми вивчаємо форми, вживані в давній українській мові* (форми, що вживались колись, — дієприкметник минулого часу)" (стор. 99).

Відповідно до настанов, що були провідними при створенні українського правопису 1946 р., зроблено зміни та значні доповнення і в написанні іншомовних слів та власних імен: прізвищ і географічних назв.

У правопису іншомовних слів, крім указаних вище змін (пишеться *є*, а не *е* після звуків *е, і*, а після голосних пишеться *ї*, а не *і*), відзначимо ще такі, як встановлене в новому правопису писання апострофа у словах після кінцевого приголосного префікса перед йотованим голосним кореня, напр., *кон'юнктура,*

ад'ютант, ін'єкція, що за старим правописом писались з м'яким знаком (*коньюнктура, іньєкція*), подвоєння приголосних і в похідних словах від власних імен і географічних назв, напр., *андоррський* (*Андорра*), *марокканець* (*Марокко*), *яффський* (*Яффа*).

Важить, що в новому правопису повніше сказано про подвоєні і неподвоєні приголосні в словах іншомовного походження. Приголосні в загальних (невласних) іменах іншомовного походження не подвоюються, як це було і за старим правописом, напр.: *група, ідилічний, комуна*. Але в окремих небагатьох загальних іменах маємо подвійний приголосний, залишений для того, щоб уникнути змішування таких слів з подібними словами з одним приголосним. У правопису 1933 р. наведено з таких слів тільки *вілла, манна, ванна, тонна* та невідмінювані *барокко, брутто, мотто, нетто, піаніссімо*; у правопису ж 1946 р. вказані ще й такі: *аннали, пенні, більль, булла, дурра* (назва рослини), *мірра* (назва рослини й ароматної смоли) та невідмінювані слова італійського походження *інтермеццо, лібретто, фортіссімо, стаккато*.

У префіксованих словах при збігу однакових приголосних, з яких один належить до кореня, а другий до префікса, теж пишеться подвійний приголосний у тих випадках, коли є в мові паралельне слово і без префікса. Тому за правописом 1946 р. треба писати з неподвоєним приголосним такі, наприклад, слова, як *а**п**парат, а**с**игнація, а**с**иміляція, а**с**оціація, ди**с**идент, і**л**юстрація, і**м**атрикуляція, і**м**ортель, і**м**унітет, і**р**едентизм, і**р**игація, ко**р**еспонденція, ко**р**упція*, але з подвоєним такі слова, як *а**пп**ерцепція* (бо є *перцепція*), і**мм**атеріальний* (бо є *матеріальний*), і**мм**іграція* (бо є *міграція*), і**мм**оральний* (бо є *моральний*), і**мм**обілізація* (бо є *мобілізація*), і**рр**аціональний* (бо є *раціональний*), і**рр**еальний* (бо є *реальний*), і**рр**егулярний* (бо є *регулярний*), ко**рр**елятивний* (бо є *релятивний*), конт**рр**еволюція* (бо є *революція*), сю**рр**еалізм* (бо є *реалізм*). Префіксальне а**н**отація* пишеться з одним **н**, бо *нотація* своїм змістом далеко відходить від префіксального.

У словах іншомовного походження пишеться звук **і** після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед дальшим приголосним, напр.: *білет, мікроскоп, логічний, кіно, комуніст, архів, хімія* тощо; такий напис був усталений і правописом 1933 р. Але в новому правопису відповідно до вимови в деяких словах іншомовного по-

ходження, давно узвичаєних в українській мові, після вказаних вище звуків установлено написання з **и**, а не з **і**. І тут наведено як приклад ряд таких слів — *бурмистер* (але *бургомістр*), *імбир, спирт, вимпел, миля, мирт, кит, кипарис, химера, єхидна, лиман, нирка*. До цієї групи щодо написання належать також слова, запозичені із східних мов, переважно тюркських, напр.: *гиря, киргиз, башкир, башкирин, кинджал, кишлак, кисет, калмик* і под. З **и**, а не з **і** пишуться також слова *диякон, християнство* і подібні, узвичаєні з такою вимовою.

Фіксується в деяких іншомовних словах відповідно до вжитку інший рід, ніж це було зазначено в попередньому правопису; так, маємо, напр., *синтаксис, паратаксис, гіпотаксис* (не *синтакса, паратакса, гіпотакса*), *теза* і *тезис, фазис* і *фаза, адреса* і в значенні привітального листа *адрес*.

Укажемо приклади змін у написанні прізвищ і власних географічних назв.

Російське *и* у російських прізвищах від людських імен, спільних для російської і української мов, а також у прізвищах, утворених від спільних слів для цих мов, передається через українське *и*, напр.: *Борисов, Васильєв, Сидоров, Григор'єв, Виноградов, Писарєв, Смирнов, Новиков*.

У прізвищах від імен, що в українській мові мають виразно відмінну форму цього імені від форми у російській мові, російське *и* передається українським *і*, напр.: *Ніколаєв, Нікітін, Філіппов*. У правопису 1933 р. сказано, що російське *и* послідовно (крім випадків після шиплячих) передається через українське *і*. Аналогічно за правописом 1946 р. передається і написання російських географічних назв, напр.: *Дмитров, Михайловське, Виноградово, Кисловодськ, Липецьк, П'ятигорськ*. У правопису 1933 р. зовсім не подано орфографічних правил щодо російських географічних назв. Російські прізвища на *-ской, -цкой*, що за правописом 1933 р. писались без *ь*, напр. *Луговской, Трубецкой* за новим правописом пишуться з м'яким знаком — *Луговськой, Трубецькой*. Російське *и* передається в новому правопису українським *и* в суфіксах **-ич**, **-ович**, **-євич**, напр.: *Гнєдич, Станюкович, Трублаєвич*; те саме маємо і для орфографії прізвищ інших слов'янських мов, напр.: *Міцкєвич, Ягич*. За старим правописом в таких випадках писалось *і* (*Засуліч, Ягіч* тощо).

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ *ы*, чеських — *у*, польських — *у* за новим правописом передаються через *-ий*,

напр.: *Бялий, Гартний, Неєдлий* (за старим — *Бяли, Гартни, Біли*).

Зазначені моменти, крім кількох інших, ілюструють грунтові зміни в правопису прізвищ.

Великий розділ присвячено в новому правопису орфографії географічних назв. В той час, як у правопису 1933 р. були тільки короткі уваги до правопису українських географічних назв, в новому порівнюючи повно розглядається написання географічних назв — українських, російських, географічних назв інших республік Радянського Союзу та іноземних.

У цьому розділі знаходимо правила, що охоплюють багато різних моментів у написанні географічних назв. Вкажемо частину з них. Російське *е* передається через українське *е*, напр.: *Ветлуга, Воронеж, Нева, Онега*. На початку слова російське *е* передається через українське *є*, напр.: *Єлець, Єнісей*; так само після голосного і при роздільній вимові після приголосного, напр.: *Колгуєв, Єгор'євськ*. Через українське *є* передається російське *е*, коли воно в складних географічних назвах сполучає дві основи, з яких перша становить скорочений прикметник м'якої групи, напр.: *Нижнєколимськ, Верхнєкамчатськ* (в аналогічних випадках в українських назвах пишеться *ьо*, напр.: *Верхньодніпровськ*), а також коли російське *е* відповідає в аналогічних українських основах *і*, напр.: *Бєлгород, Благовєщенськ, Вєтка*. Російське *и* передається через українське *і*, напр.: *Вітебськ, Двіна, Тіхвін*, після голосних і при роздільній вимові після приголосних через *ї*, напр.: *Троїцьк, Мар'їно*.

Після шиплячих перед приголосним російське *и* передається через українське *и*, напр.: *Жиздра, Тушино, Щигри*. Пишеться *и* у префіксі *при* і в суфіксах *-ик, -ич, -иц*, напр.: *Примор'я, Прикумськ, Березники, Дубровник, Осиповичі, Углич, Бронниці, Луховиці*. Кінцевий твердий приголосний *ц* російської географічної назви в українській мові пом'якшується, напр.: *Череповець, Олонець, Рєчиця*; суфікси *-цк, -ск* в українській мові передаються через *-цьк, -ськ*, напр.: *Брянськ, Кузнецьк*.

У новому правопису порівнюючи детально розглянуто питання про правопис складних географічних назв і встановлено правила написання їх. Так, наприклад, фіксується, що пишуться окремо такі географічні назви, які складаються з іменників, з'єднаних українським прийменником або сполучником, а також утворені від них прикметники, напр.: *Ростов на Дону, Комсо-*

мольськ на Амурі, Франкфурт на Майні, департамент Сени та Уази; ростовський на Дону, комсомольський на Амурі, франкфуртський на Майні.

Встановлено написання разом географічних назв-іменників, що складаються з іменника й прикметника, з'єднаних сполучним звуком, і прикметників, утворених від них, напр.: *Новосибірськ, новосибірський, Новоросійськ, новоросійський, Новомосковськ, новомосковський, Кіровоград, кіровоградський, Старокостянтинів, старокостянтинівський, Нижнєудінськ, нижнєудінський, Нижнєколимськ, нижнєколимський, Верхньодніпровськ, верхньодніпровський.* Пишуться разом також географічні назви-прикметники, що складаються з двох прикметників, які з'єднані сполучним звуком, напр.: *Новосибірські* (острови).

Пишуться разом прикметники від географічних назв, що складаються з прикметника й іменника, напр.: *біломорський* (від *Біле море*), *білоцерківський* (від *Біла Церква*), *великолуцький* (від *Великі Луки*), *великотокмацький* (від *Великий Токмак*), *криворізький* (від *Кривий Ріг*), *новоушицький* (від *Нова Ушиця*), *вишнєволоцький* (від *Вишній Волочок*), *західноукраїнський* (від *Західна Україна*), *західноєвропейський* (від *Західна Європа*), *новозеландський* (від *Нова Зеландія*).

Вказано в новому правопису ряд випадків написання географічних назв через дефіс.

Через дефіс пишуться географічні назви, що складаються з двох іменників або з іменника і дальшого прикметника, а також утворені від них прикметники, напр.: *Орєхово-Зуєво, орєхово-зуєвський, Бурят-Монголія, бурят-монгольський, Азово-Чорномор'я, азово-чорноморський, Кам'янець-Подільський, Рава-Руська.*

Але пишуться разом *Індокитай, Чехословаччина, Югославія.*

Через дефіс пишуться складні географічні назви від імен і прізвищ людей, напр.: назва села *Михайло-Коцюбинське.*

Усталюється в новому правопису написання через дефіс таких прикметників, які входять до складу власних географічних назв і починаються словами **західно-, східно-, південно-, північно-**, напр.: *Західно-Казахстанська область, Східно-Китайське море, Східно-Сибірське море, Південно-Африканський Союз, Південно-Китайське море, Південно-Оркнейські острови, Північно-Осетинська область.* Через дефіс пишеться також *Південно-Осетія.*

Указано в новому правопису, як пишуться назви населених пунктів, в яких першим компонентом є слова **верхньо(є-)**, **нижньо(є-)**, **ново-**, **старо-**, **велико-**, **мало-**, **червоно-** і под. При написанні таких географічних назв треба зважати на те, чи існує та чи інша назва без цієї першої складової частини, чи ні. Якщо є географічна назва і без цієї першої частини, то нова назва, до якої входить першою складовою частиною **верхньо(є)**, або **нижньо(є)**, або **ново-** і под., пишеться через дефіс, напр.: *Верхнє-Вілюйськ* (бо є географічна назва *Вілюйськ*), *Ново-Орськ, Ново-Омськ, Ново-Айдар* (бо є *Орськ, Омськ, Айдар*), *Старо-Михайлівка* (бо є *Михайлівка*), *Мало-Архангельськ* (бо є *Архангельськ*). Якщо ж назв населених пунктів без **нижньо(є)-**, **верхньо(є)-** і подібних нема, то такі складні географічні назви пишуться разом, напр.: *Верхньодніпровськ, Нижнєудінськ, Новомосковськ, Новоросійськ, Стародуб, Старокостянтинів, Малоярославець* (бо нема населених пунктів "*Дніпровськ*", "*Удінськ*", "*Московськ*", "*Російськ*", "*Дуб*", "*Костянтинів*", "*Ярославець*").

Через дефіс пишуться складні іншомовні географічні назви, а також прикметники, що походять від них, напр.: *Адді́с-Абеба, Ала-Тау, Алма-Ата, Буенос-Айрес, Іссик-Куль, Кара-Богаз-Гол, Копет-Даг, Лоб-Нор, Махач-Кала, Мікоян-Шахар, Небіт-Даг, Нар'ян-Мар, Нью-Йорк, Сир-Дар'я, Суук-Су, Улан-Уде*; *алма-атинський, нью-йоркський, сир-дар'їнський.*

Так само через дефіс пишуться іноземні географічні назви, що складаються з іменників, які зв'язані між собою іншомовними прийменниками, сполучниками або мають при собі частку, артикль, напр.: *Булонь-сюр-Мер, Ріо-де-Жанейро.*

Указані тут правила написання географічних назв становлять тільки незначну частину всіх правил цього розділу нового правопису.

Багато ще є змін у правопису, що стосуються написання дуже незначної групи слів або поодиноких, напр.: встановлено написання слова *гончар, монастир* (через *о*), *марево* (через *е*), *прищеплювати* (через *е*), *завірчувати* (через *і*), *Єрусалим* і *Єгипет* (через *и*), *кожум'яка* (через *у*), написання через апостроф слів, де маємо сполучення губного з йотованим і в тих випадках, коли перед губним звуком є приголосний, який належить до кореня, але цей приголосний *р*, напр.: *верф'ю, верб'я.*

Усталено написання прийменників, сполучників, прийменників з артиклями при іншомовних прізвищах, іменах і географічних назвах.

Приділено увагу в новому правопису і такому питанню, як перенос слів з одного рядка в другий. Правила переносу досить повно зібрано і подано. Все, що було узвичаєне при переносі слів, наведено в правопису. Із нового треба відзначити правило про перенос слів типу *життя, зілля, суддя*; такі слова припускають подвійний перенос, напр.: *жи-ття* і *жит-тя, зі-лля* і *зіл-ля, су-ддя* і *суд-дя, зна-ння* і *знан-ня, пита-ння* і *питан-ня, воло-сся* і *волос-ся*.

Правила пунктуації досить детально розроблено в новому правопису. Викладені вони систематично і ілюстровані багатьма прикладами із творів соціально-економічної і художньої літератури <...>.

(С. 6—28)

Кириченко І. Особливості нового українського правопису. — Київ, 1947.

ПРОЕКТ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (1999)

АНКЕТА ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ФАХІВЦІВ

У 90-х роках XX ст., що принесли Україні державну незалежність, скасування численних обмежень та утисків, дали поштовх національному й мовному відродженню українського народу, знову стала актуальною проблема українського правопису.

Стало очевидним, що орфографічний кодекс потребує перегляду після тривалого препарування на догоду ідеологічній настанові зближення російської та української мов, а фактично — тотального уподібнення української мови до російської.

Правописна комісія при Інституті української мови НАН України почала роботу над проектом нової редакції українського правопису.

Новий проект надруковано в 1999 р. у 150 примірниках та розіслано для обговорення до провідних наукових та освітніх установ України, до редакцій видавництв, газет, журналів тощо.

Одночасно з метою ознайомлення широкого кола мовознавців із запропонованими в проекті новаціями та залучення фахівців до навколоправописної дискусії того ж року було створено й розповсюджено своєрідну анкету, що містила основні правописні нововведення, підстави пропозицій і передбачала їх оцінку.

Вельмишановні колеги!

Дирекція Інституту української мови НАНУ просить уважно прочитати запропоновані зміни та уточнення до української орфографії і висловити про них свою думку. Обведіть, будь ласка, колом цифру біля запропонованого правила або його можливого варіанта, що його Ви підтримуєте.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
1	I. Писати послідовно букву *ґ* у питомих (*ґава*), засвоєних (*ґанок*) загальних назвах та у власних найменуваннях (*Гіґа* — прізвище; *Ґаничі* — топонім).	Правило в чинному кодексі сформульовано нечітко. Підстава: українські загальні та власні назви пишемо відповідно до їхнього звукового складу в живому мовленні.		
2	I. Писати літеру *и* на початку українських питомих та засвоєних слів перед приголосними *н* та *р*, на початку відповідних вигуків, звуконаслідувань і похідних від них утворень: *инший, ирій, ирод, ич!, икати*, на початку іншомовних запозичень — загальних і власних назв, коли в мові-донорі на початку слова наявний звук, близький до українського *и*: *ир* "загальна назва пісні в деяких тюркомовних народів", *Игиатта* "річка в Якутії".	Наявність у живому мовленні слів із початковим *и*. Під впливом написання на початку слів тільки *і* руйнується фонологічна система української мови — *и* не має повноправного статусу фонеми. Класики української літератури до правописної реформи 1927 р. вживали саме *и* в зазначених випадках.	II. Писати *и* в питомих і засвоєних словах тільки перед *р* та у вигуках, звуконаслідуваннях і похідних від них словах, у запропонованих іншомовних запозиченнях. III. Писати *и* тільки на початку вигуків, звуконаслідувань і похідних від них слів та в запропонованих іншомовних запозиченнях.	

3	I. Писати слово *пів* у значенні "половина" тільки окремо від сусідніх слів. Коли елемент *пів* має інше значення, писати його разом: *пів ночі*, але *північ, півночі* і т. д. Разом *пів* писати і в прикметниках, похідних від сполуки *пів* із іменником: *пів години — півгодинний.*	Наявність в українській мові незмінного повнозначного слова *пів*: *пів на п'яту, о пів на другу* та ін.	
4	I. В іменниках третьої відміни з кінцевою групою приголосних, а також у словах *кров, любов, осінь, сіль, Русь* у родовому відмінку однини вживати флексію *-и*.	Наявність нині флексії *-и* в говірках, які лягли в основу літературної мови, вживання цього закінчення у зазначених випадках класиками української літератури до "реформи" 1933 р.	II. Вживати паралельно закінчення *-і* та *-и* (пор. паралельні *-ові*, *-у* в давальному відмінку однини та *-і*, *-у*, *-ові* в місцевому відмінку однини іменників чоловічого роду другої відміни).
5	I. Вживати закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників четвертої відміни, які при відмінюванні приймають *-ен-*: *ім'я — ім-ен-и*.	Вживання його в живому мовленні, у творах класиків української літератури до прийняття змін у правописі 1945 р. (1946), цільність парадигми четвертої відміни: *ягня — ягн-ят-и, ім'я — ім-ен-и.*	II. Вживати паралельно закінчення *-і* та *-и*: *імені — імени.*
6	I. Відмінювати іноземні запозичення — іменники на *-о*, крім тих, у яких перед *о* є інші го-	Відмінюваність їх у живому мовленні, в літературній мові до "реформи" 1933 р., у творах деяких	II. Дозволити паралельні відмінювані та невідмінювані форми: *кіно — кіна* і т. ін.

Продовження табл.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
	лосні: *пальто — пальта, бюро — бюра* і т. д.; *Леонардо — Леонарда*, але *радіо — радіо, Маріо — Маріо.*	нинішніх письменників. Незмінюваність їх руйнує відмінювання питомих українських іменників на *-о* (пор. неправильне *брати Кличко*).	III. Не відмінювати, але не вважати грубими помилками відмінювані форми. IV. Відмінювати тільки власні назви: *Леонардо — Леонарда, Коломбо — Коломба, Конго — Конга.*	
7	I. Писати в запозичених загальних назвах тільки *г*, незалежно від того, *h* чи *g* вимовляють у мові-джерелі: *гербарій, гіпотеза, газета, гол.* В окремих словах, запозичених переважно через російську мову з англійської, відповідно до *h* передбачено й далі писати *х*: *хобі, хокей, ноу-хау.*	Закоріненість такої вимови в мовленні вихідців із південного та середньої і східної частин північного наріч завдяки псевдоаналогії: усі слова, що в російській мові вживаються і пишуться з *г*, по-українськи ніби мають звучати з глотковим *г*.	II. Писати *г* або *ґ* залежно від того, як слово звучить у сучасних західноєвропейських мовах: *демпінґ, хотдоґ, ґімназія.* III. Дозволити паралельні написання: *демпінг — демпінґ.*	
8	I. В антропонімах та похідних від них лексемах вживати *г* або *ґ* відповідно до звукового складу (*h — g*) назв у мовах-донорах: *Ґете, Ґеґель.* У влас-	Написання власних найменувань як засобів ідентифікації особи мають максимально відбивати фонемний (звуковий) і графічний склад їх у мові-джерелі.	II. Розрізняти *г* і *ґ* відповідно до звучання і написання (*h — g*) у мові-джерелі у **всіх** власних назвах: антропонімах (*Ґете*), топонімах (*Гонконґ*).	

	них географічних назвах вживати *г*, незалежно від того, *h* чи *g* маємо в мові-джерелі.		
9	І. Вживати як нормативні паралельні форми: *ефір—етер, кафедра—катедра, марафон—маратон* і т. д. у словах грецького походження на місці букви *θ* (*th*).	Вживання таких форм у літературній мові до заборони їх у 1933 р. Практика деяких друкованих ЗМІ в Україні.	ІІ. Вживати варіанти з *т* у художній та конфесійній літературі.
10	І. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передаємо: *тона, нето, брутто*, але *ванна, вілла, манна, булла* та деякі інші (бо є слова *віла* "русалка в сербів", *мана* і т. д.).	Так ці слова звучать в усному мовленні.	ІІ. Відповідно до живого мовлення не відбивати подвоєння приголосних в іншомовних власних назвах: антропонімах (*Тромбеті*), топонімах (*Голандія*).
11	Слова з церковно-релігійної сфери (давні запозичення) з "правилом дев'ятки" не пов'язуються. У них між усіма приголосними пишемо *и*: *євангелист, єпископ, алилуя, Вифлеєм.*	Сучасна практика україномовних церков, зокрема УПЦ (КП), УАПЦ, УГКЦ, тисячолітня традиція. У чинному правописному кодексі (1993, с. 101) це правило подано лише в примітці.	
12	І. Поширити "правило дев'ятки" на правопис іншомовних власних назв: *Аристотель, Едип, Сизиф; Занзибар, Сиракузи.*	Невиправдане різке протиставлення запозичених загальних і власних найменувань. Вже дозволено писати *и* в кінцевих *-ида, -ика*, а також після *ж (дж), ч, ш, ц* та *р*	

Продовження табл.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
		(тобто після п'яти букв) у чинному кодексі (1993, с. 101—102) та в багатьох винятках; *і* після *д, т, з, с*. Непом'якшені приголосні перед *і* в мовах-донорах.		
13	І. У загальних назвах іншомовного походження перед йотованими після губних писати апостроф: *б'юро, б'юджет, п'юпітр, м'юзикл.*	Живе мовлення українців. Уодноманітнення написань слів іншомовного походження.	ІІ. Писати апостроф тільки в загальних назвах, у власних найменуваннях не вживати: *б'юро,* але *Мюнхен.*	
14	І. У словах іншомовного походження, де в мові-джерелі звучить *j*, у позиції перед *о* писати *й*: *йонійський, йоаніт, Йоан, Йов.*	Жива вимова *Йона, Йов* і под. Передавання неспотворено звука мови-джерела, уодноманітнення написання слів грецького походження з початковою "*йотою*" (пор. у чинному кодексі: *йод*, але *іон*).	ІІ. Залишити *іо* в словах грецького походження (*іон* і споріднені), але писати з *й* відповідні назви германського походження: *йола* "тип невеликого вітряного судна", *йох* "стара одиниця земельної міри в Німеччині, Швейцарії".	
15	І. Писати слово *проєкт* і похідні від нього з буквою *є*.	У мові-джерелі — латинській — тут наявний *-je-: projectus*. Уодноманітнення написання слів із спільним коренем, пор.: *об'єкт, су-*		

		б'єкт. Нормативність форми *проєкт* до "реформи" 1933 р.	
16	І. Написання *ія* всередині слів іншомовного походження на місці *іа*: *артеріяльний, геніяльний, матеріял*.	Живе мовлення (пор. навіть *валер'янка, матер'ял*), тисячолітня писемна традиція, перервана 1933 р. Наявність "опорного" *й* у багатьох словах: *матерія — матеріяльний, геній — геніяльний*.	ІІ. Писати *ія* тільки у словах з конфесійної сфери: *парафіяльний, уніят, василіянин* та ін. ІІІ. Тільки в словах із релігійної сфери і в тих, де є "опорний" *й*: *матерія — матеріяльний, геній — геніяльний*. IV. Паралельне вживання написань з *іа* та *ія*: *матеріальний* і *матеріяльний*.
17	І. Не писати зайвої букви *й* у словах, де його немає в мові-джерелі запозичення: *гуява* "вид тропічних деревних рослин", *мая* "індіанський народ у Латинській Америці", *фоє*.	У мовах-джерелах в цих словах подвійний *й* не вимовляють і не пишуть: іспанські *guyaba, mayа*, французьке *foyer*.	
18	І. Писати тільки початковий *ю* в словах, де в мові-джерелі початкова група *ju*: *Юда*.	Жива мова, тисячолітня традиція, написання в текстах україномовних церков.	Залишити паралельні написання: *Юда — Іуда*.
19	Передавати іншомовний дифтонг *au* через *ав* у загальних найменуваннях: *авдит, авдито-*	Жива українська орфоепія: *аўдит, аўдиторія* і т. д.	ІІ. Вирівняти тільки *фавна*, бо пишемо ім'я міфічного бога *Фавн, інавгурація*, бо пишемо *авгур* «у стародав-

Закінчення табл.

№ з/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
	рія, авкціон, автобіографія, автор, інавгурація. Аи передавати через *ау* тільки в словах: *аут, джоуль, клоун, но-хау, Каунас, Лаура, Фауст, Пауль* та деяких інших (за традицією).		ньому Римі член жрецької колегії, що віщував "волю богів"» (за нинішнім кодексом паралельно: *інавгурація* та *інаугурація*).	
20	Писати м'який знак після *р* в іменах по батькові: *Ігорьович, Лазарьович.*	Імена *Ігор, Лазар*, крім називного відмінка однини, виступають як іменники м'якої групи: *Ігоря, Ігореві, -ю; Ігорем, Ігорями.*		

Зазначте, будь ласка, Ваші:

1. Прізвище та ініціали: _____

2. Освіту і фах: _____

3. Науковий ступінь та наукове звання: _____

4. Місце праці й посаду: _____

5. Дату: _____

Щиро дякуємо за відповіді.

З повагою В.В. Німчук.

ПОКАЖЧИК ОСІБ

Антонович Володимир (1834—1908) — історик, археолог, археограф; член НТШ; один із засновників та керівників київської "Громади".

Багалій Дмитро (1857—1932) — історик; член ВУАН, професор і ректор Харківського університету; у 1920-х роках — голова Харківського наукового товариства при ВУАН та науково-дослідної кафедри історії України.

Багрій Олександр (1891—?) — літературознавець, бібліограф; професор Бакинського університету.

Бадан Олександр (?—?) — учений секретар Народного комісаріату освіти УРСР, співробітник кафедри національного питання Українського інституту марксизму.

Бажан Микола (1904—1983) — поет; політичний діяч; у 1943—1948 рр. — заступник голови Ради народних комісарів УРСР (згодом Ради Міністрів УРСР).

Бантиш-Каменський Дмитро (1788—1850) — історик, автор відомої праці з історії України "История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче" (1822).

Барвінський Олександр (1847—1927) — громадсько-політичний діяч, педагог, історик, перший голова НТШ; автор серії підручників для українських шкіл. Як член створеної при австрійському уряді Галицької шкільної краєвої ради обстоював інтереси українського шкільництва та, зокрема, сприяв офіційному запровадженню фонетичного правопису в школах Галичини, підтримавши ініціативу С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893).

Бельовський Август (1806—1876) — польський поет, історик та археограф; опублікував велику кількість документів, що стосуються історії України.

Беренштам Вільям (1839—1904) — педагог, громадський діяч, член київської "Громади".

Бич Лука (1875—1944) — економіст, юрист, політичний діяч Кубані; автор статей та підручників з економіки.

Бодянський Осип (1808—1877) — філолог, славіст, фольклорист, історик, письменник та перекладач; активно обстоював самостійність і самобутність української мови, був прихильником фонетичного принципу організації українського правопису.

Бойків Іван (?—?) — мовознавець і педагог; у 1929—1932 рр. — співробітник Інституту мовознавства ВУАН; співавтор кількох підручників з української мови, "Словника чужомовних слів" (1932), академічного "Російсько-українського словника" та ін.

Бузук Петро (1891—1937) — мовознавець, дослідник проблем української й білоруської діалектології та лінгвогеографії, а також білоруської літературної мови; із 1925 р. — професор Білоруського університету (Мінськ); у 1931—1933 рр. — директор Інституту мовознавства АН БРСР.

Булаховський Леонід (1888—1961) — мовознавець, академік АН УРСР (із 1939); дослідник питань загального мовознавства, історії слов'янських мов, акцентології; автор проекту та редактор українського правопису 1946 р.

Вагилевич Іван (1811—1866) — філолог, перекладач, фольклорист, етнограф, громадський діяч; священик. Член "Руської трійці". Автор "Граматики малоруської мови в Галичині" (Львів, 1845), опублікованої польською мовою; дослідник мови й культури Гуцульщини.

Васильченко Степан (1878—1932) — письменник-прозаїк.

Вацлав з Олеська (псевдонім Вацлава Залеського) (1800—1849) — польський етнограф, що видав збірку "Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego" (1833), де вмістив здебільшого українські народні пісні, зібрані в Галичині.

Верхратський Іван (1846—1919) — філолог, письменник, педагог; член НТШ. Автор численних праць із діалектології та діалектологічної лексикографії; активний учасник дискусій із проблем унормування української літературної мови, у тому числі й української правописної системи.

Вишня Остап (псевдонім Павла Губенка) (1889—1956) — український письменник, працівник газети "Вісті ВУЦВК" (із 1921).

Волошин Августин — див. с. 276.

Вороний Микола (1871—1942) — поет, театрознавець, перекладач.

Гаватович Якуб (1598—1679) — автор перших українських інтермедій та інтерлюдій, написаних живою народною українською мовою, але надрукованих латиницею (1619).

Галятовський Йоаникій (?—1688) — письменник, церковний діяч.

Ганцов Всеволод (1892—1979) — мовознавець, відомий дослідник питань української історичної діалектології, історії української мови та правопису, лексикограф; науковий співробітник ВУАН, член правописної комісії та автор розділу "Фонетика" в проекті українського правопису (1926).

Гарайда Іван — див. с. 536.

Гартнер Федір (Теодор) (1843—1925) — австрійський філолог-романіст, професор Чернівецького університету. Крім "Рускої грамати-

ки" (1893), у співавторстві зі С. Смаль-Стоцьким написав працю "Граматика рутенської (української) мови" (1913); активний учасник боротьби за утвердження в Галичині фонетичного правопису.

Гатцук Микола — див. с. 82.

Герберштайн Зигмунт (1486—1566) — німецький дипломат, мандрівник; автор книги "Rerum Moscovitarum commentarii" (1549), що містить перший докладний географічний опис України, а також історичні відомості про неї.

Гладкий Микола (1885—1942) — мовознавець, активний учасник процесу нормалізації української літературної мови 20-х років XX ст., що обстоював позиції радикального пуризму; автор численних праць із проблем мовної норми ("Мова нашої преси (До проблеми культури українського слова)" (1926), "Мова сучасного українського письменства" (1930), "Новий український правопис" (1929) та ін.).

Гладкий Петро (?—?) — мовознавець, дослідник говірок Київщини й Волині.

Гнатюк Володимир (1871—1926) — народознавець, філолог, громадський діяч. Дослідник південно-західного наріччя; автор численних праць із проблем українського правопису ("Чи можливе у нас тепер уодностайненє літературної мови й правопису" (1911), "В справі української правописи" (1923) тощо); у правописній дискусії початку XX ст. обстоював фонетичний правопис Є. Желехівського.

Головацький Яків (1814—1888) — лінгвіст, народознавець, поет, педагог і громадський діяч. Член "Руської трійці". Уклав "Грамматику рѹского ѧзыка" (1849), що була основним підручником у школах Галичини до 1862 р. Автор багатьох відомих і свого часу піонерських праць із української діалектології, лексикографії, археографії; дослідник фольклору та етнографії карпатських українців.

Голоскевич Григорій — див. с. 269.

Грінченко Борис — див. с. 168.

Грунський Микола (1872—1951) — мовознавець, славіст; професор Київського університету.

Грушевський Михайло — див. с. 386.

Гренджа-Донський Василь (1897—?) — письменник.

Гулак-Артемовський Петро (1790—1865) — письменник.

Гус Ян (1371—1415) — національний герой чеського народу, що очолив його національно-визвольний рух; провідна постать Реформації; розробив систему чеської орфографії, що в основних рисах збережена й досі.

Гушалевич Іван (1823—1903) — літературний діяч, журналіст, видавець та редактор; священик; належав до галицького руху москвофілів.

37*

Добровський Йосиф (1753—1829) — чеський славіст, один із основоположників слов'янознавства; автор відомих праць з історичного мовознавства, старослов'янської мови тощо.

Дога Василь (1886—?) — педагог, співробітник науково-педагогічної комісії ВУАН, автор праць із методики викладання української мови.

Доманицький Василь (1877—1910) — філолог, фольклорист, етнограф, історик, бібліограф; його "Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів" (1906) — перший український словник іншомовних слів.

Дорошенко Володимир (1879—?) — бібліограф, літературознавець, громадський і політичний діяч; член Українського наукового товариства в Києві (з 1913); дійсний член НТШ (із 1925).

Драгоманов Михайло — див. с. 160.

Дубровський Віктор (1876 — після 1936) — лексикограф; автор кількох термінологічних та перекладних російсько-українських словників.

Дурдуківський Володимир (1874—?) — педагог; керівник науково-педагогічної комісії ВУАН.

Дятлів Петро (1880—?) — громадський діяч, журналіст.

Єфремов Сергій (1876—1939) — літературознавець, публіцист, політичний і культурний діяч; академік ВУАН, член НТШ; активний учасник правописних дискусій 20-х років XX ст.

Желехівський Євген (1844—1885) — лексикограф, етнограф. Автор двотомного "Малорусько-німецького словаря" (1886) — грунтовної, найповнішої свого часу української лексикографічної праці, яка не тільки сприяла утвердженню нової (на народній основі) літературної мови в Галичині та витісненню з ужитку язичія, а й, написана створеним на основі кулішівки фонетичним правописом (желехівкою), спричинила його офіційне утвердження в школах Галичини й Буковини (1893) замість попереднього етимологічного правопису.

Житецький Павло (1836—1911) — філолог, педагог, громадський діяч; один із основоположників українського мовознавства; автор багатьох відомих та актуальних і сьогодні праць з історії української літературної мови. Брав активну участь у виробленні норм українського правопису на фонетичних засадах, зокрема, доклався до вдосконалення правописної системи П. Куліша.

Заклинський Олексій (1819—1894) — священик, суспільно-політичний діяч; член Головної Руської Ради (1848) і делегат від неї на Всеслов'янський конгрес у Празі; автор спогадів "Записки О. Заклинського" (1890).

Залозний Петро (1865—1921) — мовознавець, письменник, педагог. Його підручник "Коротка граматика української мови" (1906—

1913) відіграв помітну роль у процесі формування української літературної мовної норми.

Затонський Володимир (1888—1937) — політичний діяч, один із засновників КП(б)У; в 1933 р. замінив М. Скрипника на посту комісара освіти УРСР; з 1929 р. — дійсний член ВУАН.

Зизаній Лаврентій — див. с. 27.

Зубрицький Денис (1777—1862) — історик, який досліджував історію Галичини та, зокрема, міста Львова; свої твори писав язичієм, німецькою та польською мовами.

Іваниця Григорій (1892 — після 1930) — педагог, автор статей із методики викладання української мови й літератури, підручників та читанок, а також курсу української мови для росіян; професор Київського університету народної освіти, секретар Комісії історико-філологічного відділу ВУАН.

Йогансен Михайло (1895—1937) — письменник, перекладач, журналіст, критик. У мовознавстві відомий як лексикограф та фонетист; автор проекту латинізації українського алфавіту ("Пристосування латиниці до потреб української мови" (1923)); разом із С. Пилипенком та І. Ткачуком обстоював цю пропозицію на Правописній конференції у Харкові 1927 р.

Казимир (1310—1370) — Казимир III Великий, польський король (з 1333) із роду П'ястів, розпочав експансію Польщі на українські землі.

Калайдович Костянтин (1792—1832) — російський мовознавець, історик, археограф; віднайшов та видав багато пам'яток давньої української літератури.

Калинович Михайло (1888—1949) — філолог, перекладач, дослідник романських мов і санскриту, лексикограф; академік АН УРСР.

Калюжний Наум (1885—1933?) — журналіст, редактор офіційної газети КП(б)У "Червоний шлях".

Караджич Вук Стефанович (1787—1864) — видатний сербський мовознавець, етнограф; творець сербської літературної мови. Видана ним збірка сербських народних пісень викликала інтерес галицьких українців до власної народної творчості і тим підштовхнула їх до національного відродження та, зокрема, сприяла витісненню етимологічного правопису.

Касяненко Євген (1889?—1930?) — політичний діяч, редактор багатьох періодичних видань КП(б)У, зокрема офіційного друкованого органу Всеукраїнського виконавчого комітету "Вісті ВУЦВК".

Квітка-Основ'яненко Григорій (1778—1843) — письменник, громадський діяч.

Кириленко Іван (1902—1939) — письменник-прозаїк.

Кирило (827—869) — як і його рідний брат Мефодій, — слов'янський просвітитель-місіонер, перший перекладач грецьких богослужбових

книг слов'янською мовою, який, за свідченням джерел, розробив слов'янську азбуку — глаголицю. На його честь, однак, була названа й створена пізніше, але тривалий час приписувана йому слов'янська система письма — кирилиця, що в багатьох слов'янських народів побутує й до сьогодні.

Кириченко Ілля — див. с. 542.

Кокорудз Ілля (1857—1933) — педагог, класичний філолог, україніст; дійсний член НТШ; голова й фундатор українського педагогічного товариства "Рідна Школа", заснованого у Львові 1881 р.

Копітар Єрней Вартоломей (1780—1844) — словінський славіст, засновник словінської літературної мови; активно виступав проти панування язичія в Галичині.

Коряк Володимир (1889?—1937?) — літературознавець, критик.

Котляревський Іван (1769—1838) — письменник, автор поеми "Енеїда" (1798), що, написана живою народною українською мовою, започаткувала етап формування української літературної мови на народнорозмовній основі. І. Котляревський дотримувався традиційного історико-етимологічного правопису XVIII ст.

Кримський Агатангел — див. с. 392.

Куліш Пантелеймон — див. с. 73.

Курило Олена (1890—?) — мовознавець; старший науковий співробітник ВУАН, член Термінологічної комісії при Інституті наукової мови ВУАН; дослідниця фонетики й фонології української мови, укладач численних термінологічних словників; опрацюванню норм української літературної мови присвячені її відомі праці "Практична граматика української мови" (1918, 10 перевидань), "Уваги до сучасної української літературної мови" (1920).

Левицький Йосип (1801—1860) — мовознавець, богослов, поет, фольклорист, педагог і культурний діяч; священик. Автор відомої свого часу в Галичині граматики української мови (фактично — язичія). В опублікованій польською мовою статті "Відповідь на запровадження польської азбуки в руську писемність" (1834) першим виступив проти пропозиції Й. Лозинського латинізувати український алфавіт.

Лобода Андрій (1871—1931) — фольклорист, літературознавець, педагог; член ВУАН та НТШ.

Лозинський Йосип (1807—1889) — мовознавець, етнограф, теолог і громадський діяч; священик. Автор однієї з перших граматик української мови польською мовою "Gramatyka języka ruskiego (małoruskiego)" (1846).

Лукашевич Платон (1809—1888) — етнограф і фольклорист, видавець першої збірки пісень, зібраних із цілої України, — "Малороссийские и червонорусские народные думы и песни" (1836).

Лук'яненко Олександр (1879—1974) — мовознавець-славіст, педагог.

Мазепа Іван (1639—1709) — гетьман України 1687—1709 рр.

Мазуренко Юрій (1885—?) — юрист, політичний діяч, професор Харківського інституту народного господарства, на початку 30-х років — голова Харківського наукового товариства при ВУАН.

Максимович Михайло — див. с. 88.

Мамонтов Яків (1888—1940) — театрознавець, драматург; викладач педагогіки у вищих навчальних закладах Харківщини.

Марковський Михайло (1869—1947) — літературознавець, критик; співробітник історико-філологічного відділу ВУАН.

Мисловський Самуїл (1731—1796) — церковний діяч, учений, київський митрополит, професор та ректор Києво-Могилянської академії (1761—1768); спонукуваний урядом Російської імперії, провадив активну русифікацію цього українського навчального закладу.

Михальчук Костянтин (1840—1914) — мовознавець, етнограф, громадський діяч; основоположник української діалектології; досліджував також проблеми історії української мови, правопису; разом із П. Житецьким взяв участь в упорядкуванні кулішівки.

Міхновський Микола (1873—1924) — громадський і політичний діяч, публіцист; основоположник українського націоналізму.

Мондок Іван (1893—?) — учитель, політичний діяч Закарпаття.

Музичка Андрій (1886—?) — літературознавець; професор Одеського інституту народної освіти.

Наконечний Микола (1900—1981) — мовознавець, дослідник проблем фонетики, орфоепії, історії та культури української літературної мови.

Науменко Володимир — див. с. 228.

Нечуй-Левицький Іван — див. с. 192.

Ніковський Андрій (1885—1942) — філолог, журналіст, перекладач; науковий співробітник Словникової комісії ВУАН; автор праці "Український правопис. Частина І. Словничок" (1918).

Номис М. (псевдонім Матвія Симонова) (1823—1901) — етнограф, письменник і педагог, автор численних статей про українські народні звичаї й обряди та першої в україністиці збірки "Українські приказки, прислів'я і таке інше" (1864).

Огієнко Іван (1882—1972) — мовознавець; церковний, державний та культурно-освітній діяч; міністр освіти (1918) та міністр віросповідань (1919—1921) в уряді УНР. Автор праць з палеографії, історії української мови та правопису, акцентології тощо. Див. також с. 282.

Огоновський Омелян (1833—1894) — філолог, етнограф, педагог, громадський діяч; автор популярної в Галичині "Граматики руского языка

для школъ середныхъ" (1889), написаної етимологічним правописом. Німецькомовна праця О. Огоновського "Студії з історії руської мови" (1880) містить обширний матеріал з історичної граматики української мови.

Осадца Михайло (1836—1865) — мовознавець, педагог, автор першого підручника української мови для шкіл "Граматика руського язика" (1862), у якій представлено етимологічний правопис.

Павлик Михайло (1853—1915) — громадсько-політичний діяч Галичини, публіцист, письменник; дійсний член НТШ; разом із І. Франком редагував місячник "Громадський Друг", збірники "Дзвін", "Молот", а також із М. Драгомановим та С. Подолинським у Женеві журнал "Громада".

Павловський Олексій — див. с. 39.

Панькевич Іван (1887—1958) — мовознавець, педагог, етнограф, громадський діяч Закарпаття; член НТШ. На основі правопису М. Максимовича створив новий фонетико-морфологічний правопис (панькевичівку), що 1922 р. був офіційно прийнятий для вжитку в школах Закарпаття, де проіснував до 1945 р.

Партицький Омелян (1840—1895) — мовознавець, етнограф, історик, педагог; один із засновників та керівників львівського товариства "Просвіта". Автор першого німецько-українського словника, що його вихід (1866—1867) сприяв утвердженню в Галичині української народної мови як літературної та витісненню язичія.

Петро Великий, Петро I (1672—1725) — російський цар, відомий жорсткими утисками українського народу й козацтва, ініціатор численних державно-адміністративних заходів, скерованих проти української культури та, зокрема, українського друкованого слова.

Пилипенко Сергій — див. с. 348.

Плевако Микола (1890—1941) — літературознавець, бібліограф; професор Харківського інституту народної освіти (з 1921).

Подолинський Сергій (1850—1891) — політичний та громадський діяч, економіст, соціолог; разом із М. Драгомановим видавав у Женеві альманах "Громада".

Попов Олександр (1885—?) — економіст, науковий співробітник ВУАН.

Поповичъ Омелян (1856—1930) — громадський і політичний діяч, активний учасник руху народовців на Буковині. Автор численних підручників та читанок для українських народних шкіл, прихильник і пропагандист фонетичної системи Є. Желехівського (желехівки).

Приходько Антон (1892—?) — політичний діяч, заступник народного комісара освіти М. Скрипника.

Прокопович Феофан (1681—1736) — православний архієпископ, видатний церковний діяч, письменник, один із ректорів Києво-Могилян-

ської академії. Після поразки гетьмана І. Мазепи почав служити російському цареві Петрові І.

Ревуцький Дмитро (1881—1941) — музикознавець, фольклорист, музичний діяч; з 1923 р. — співробітник Етнографічної комісії ВУАН, професор Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка (1918—1932).

Рильський Максим (1895—1964) — поет, перекладач, культурно-освітній діяч; дійсний член АН УРСР (з 1943).

Річицький Андрій (1882—1937) — політичний діяч; автор праць із літературознавства, новітньої історії, соціології; член КП(б)У, у якій активно співдіяв М. Скрипникові у веденні політики "українізації".

Рудницький Євген (?—?) — мовознавець, дослідник подільських говірок української мови.

Рудницький Степан (1877—?) — географ, політичний діяч; дійсний член НТШ, засновник і голова Українського науково-дослідного інституту географії та картографії, з 1929 р. — дійсний член ВУАН.

Рудницький Ярослав Богдан (1910—1995) — мовознавець, літературознавець, фольклорист; дійсний член НТШ (з 1947), член УВАН у Канаді (з 1955); автор праць із українського словотвору, топоніміки, діалектології (досліджував говори канадських українців), перекладознавства, культури української мови, методики викладання української мови іноземцям; лексикограф (укладач відомого "Етимологічного словника української мови" (1962—1966)). 1942 р. видав у Празі "Український правопис", заснований на харківському правописі 1928 р., що зазнав два перевидання (Авсбург, 1948 та Вінніпег, 1949).

Рудченко Іван (1845—1905) — письменник, етнограф, літературний критик, перекладач; упорядник фольклорної збірки "Народныя южно-русскія сказки" (1869—1870).

Самойлович Іван — гетьман України (1672—1687).

Свенціцький Іларіон (1876—1956) — філолог, етнограф, мистецтвознавець; директор Національного музею у Львові, член НТШ, професор Львівського університету.

Секунда Тадей (1892?—? — кінець 30-х років) — інженер-механік; перекладач науково-технічної літератури на українську мову; у мовознавстві відомий як автор перекладних та тлумачних словників технічної термінології; як науковий співробітник Інституту української наукової мови ВУАН виконував функції голови технічної секції правописно-термінологічної комісії ВУАН.

Синявський Олекса — див. с. 431.

Сімович Василь — див. с. 245.

Скарга Петро (1536—1612) — визначний польський проповідник-єзуїт, активний учасник полеміки з протестантами та православними (у тому числі й українськими) XVI—XVII ст.

Сковорода Григорій (1722—1794) — видатний український філософ і письменник.

Скрипник Микола — див. с. 415.

Смаль-Стоцький Степан — див. с. 147.

Смотрицький Мелетій — див. с. 32.

Соколянський Іван (1889—1960) — педагог, дослідник проблем методики навчання сліпоглухонімих дітей; один із організаторів і директор Інституту педагогіки та Інституту дефектології ВУАН.

Срезневський Ізмаїл (1812—1880) — російський філолог, фольклорист, етнограф, педагог. Зібраний ним на Харківщині, Полтавщині, Катеринославщині етнографічний і фольклорний матеріал разом із власними додатками й коментарями опублікував в альманасі "Запорожская Старина" (1833—1838).

Стадіон-Вартгаузен Франц Серафім (1806—1853) — австрійський державний діяч, губернатор Галичини (1847—1848); прихильник українців у боротьбі за вживання рідної мови в шкільній освіті та в адміністрації.

Старицький Михайло (1840—1904) — письменник, культурний та театральний діяч.

Стефаник Василь (1871—1936) — письменник.

Студинський Кирило (1868—1941) — літературознавець, громадський діяч — голова НТШ у Львові (1923—1933).

Сулима Микола (1892 — після 1930) — педагог, мовознавець; автор праць та підручників із сучасної української літературної мови, української діалектології та історії мови; дослідник норми у сфері синтаксису, словотвору, лексики та фразеології ("Українська фраза" (1928), "Проблеми літературної норми в українській мові" (1928) та ін.).

Сушицький Феоктист (1883—1920) — літературознавець; ректор Українського державного університету в Києві.

Тимченко Євген — див. с. 341.

Тирновський Євтимій (?—?) — болгарський патріарх XIV ст., ініціатор реформи староболгарського правопису й "исправленія книжнаго" — правописної уніфікації церковнослов'янських священнобогослужбових текстів; ці процеси охопили всі слов'янські народи, об'єднані східним церковним обрядом. В Україні запровадження реформи патріарха Тирновського справило великий вплив на книжну мову й правопис, відомий під назвою "другого південнослов'янського впливу".

Тичина Павло (1891—1967) — поет; дійсний член АН УРСР (із 1929), з 1938 р. — депутат Верховної Ради УРСР, а з 1946 — Верховної Ради СРСР; міністр освіти УРСР (1943—1948).

Ткачук Іван (1891—1948) — письменник і журналіст, редактор кількох радянських газет та журналів.

Українка Леся (псевдонім Лариси Косач) (1871—1913) — видатна письменниця України.

Федькович Юрій Осип (1834—1888) — видатний письменник Буковини.

Фіоль Швайпольт (1460? — після 1525) — слов'янський першодрукар, який прибув із Німеччини до Кракова, де заснував друкарню на кириличних шрифтах, виконаних майстром Рудольфом Борсдорфом.

Франко Іван — див. с. 208.

Хвиля Андрій (1898—1937) — політичний діяч УРСР, публіцист; завідувач відділу агітації й пропаганди ЦК КП(б)У, з 1933 р. — заступник народного комісара освіти УРСР; голова комісії, створеної 1933 р. для переробки українського правопису, затвердженого 1928 р., із метою усунення розбіжностей між українською та російською мовами.

Хвильовий Микола (1893—1933) — письменник, публіцист, провідна постать національного та культурного відродження України 20-х років XX ст. Пропагандист ідеї орієнтації культурно-політичного розвитку України на Європу та звільнення його з-під впливів Росії.

Хоткевич Гнат (1877—1938) — письменник, мистецтвознавець, культурний діяч.

Цертелєв (Церетелі) Микола (1790—1869) — дослідник українського фольклору та, зокрема, українських народних дум і пісень, які опублікував у збірці "Опыт собрания старинных малороссийских песней" (1819), що стала надзвичайно популярною серед українських письменників того часу та справила великий вплив на їхню творчість.

Чепіга-Зенкевич Яків (1875—1938) — педагог, освітній діяч, співробітник Інституту педагогіки в Харкові із 1928; автор кількох підручників з української мови для початкових шкіл.

Шаля Іван (1891—?) — мовознавець; автор (у співавторстві з П. Горецьким) найпопулярнішого та найґрунтовнішого свого часу підручника "Українська мова. Практично-теоретичний курс" (1926, 8 перевидань).

Шахматов Олексій (1864—1920) — російський філолог-славіст; дослідник історії російської мови, писемності Київської Русі; автор праць з історії української мови й українського глотогенезу (обстоював існування давньоруської мови як спільного джерела трьох східнослов'янських мов: української, білоруської та російської). О. Шахматов

брав участь у складанні декларації Петербурзької академії наук "Про скасування обмежень малоруського друкованого слова" (1905—1906).

Шашкевич Маркіян — див. с. 64.

Шевельов Юрій (1908) — мовознавець, літературознавець; автор праць з історії української мови, історичної фонології, морфології, лексикології, антропонімії; досліджував проблеми норми української літературної мови та, зокрема, українського правопису; дійсний член НТШ (із 1949) та УВАН (з 1945), академік НАН України (з 1990).

Шевченко Тарас — див. с. 68.

Шемет Володимир (1873—1933) — громадський і політичний діяч, з 1919 р. — співробітник ВУАН.

Шкурган Микола (1840—1922) — педагогічний діяч Буковини, учитель середніх шкіл у Чернівцях; автор шкільних підручників та методичних праць.

Шумлянський Федір — див. с. 282.

Шумський Олександр (1890—?) — політичний діяч; у 1924—1927 рр. як народний комісар освіти УРСР ініціював та активно впроваджував політику українізації, виступав (разом із М. Хвильовим) за дерусифікацію українського суспільства у сфері мови, культури тощо.

Щепотьєв Володимир (1880—1937?) — етнограф, літературознавець; професор Полтавського інституту народної освіти; член Етнографічної комісії при ВУАН.

Юринець Володимир (1891—1937) — філософ-марксист, публіцист, поет, літературний критик; дійсний член ВУАН (із 1929).

Яворський Матвій (1885—1937) — історик; політичний діяч; у 20-ті роки — завідувач Управління укрнауки в Харкові, голова історичного відділу Українського інституту марксизму; співпрацював із М. Скрипником.

Ягич Ватрослав (1838—1923) — філолог-славіст, який досліджував, зокрема, й проблеми української мови, обстоюючи її самобутність у полеміці з М. Погодіним; член НТШ.

Яловий Михайло (1895—1934) — поет, прозаїк та драматург.

Яновський Юрій (1902—1954) — письменник-прозаїк.

Ярошенко Володимир (1888—1957) — мовознавець; співробітник Інституту мовознавства ВУАН (1926—1934); автор праць з українсько-молдавської лексичної взаємодії, медичної термінології та ін.

ЗМІСТ

Німчук Василь. Переднє слово 5
Зизаній Лаврентій. Грамматіка словѣнска 27
Смотрицький Мелетій. Грамматіки славе́нскиѧ пра́вилное Сѵ́нтагма 32
Павловський Олексій. Грамматика Малороссійскаго наръчія 39
Прибавленіе къ Грамматикѣ Малороссійскаго наръчія. Или, отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику 54
Русалка Днѣстровая 60
Шашкевич Маркіян. Руское весѣлє описаное через І. Лозъньского в Перемишли — в типографіи владичній гр. кат. 1835 64
Шевченко Тарас. Букварь южнорусскій (1861) 68
Куліш Пантелеймон. Граматка 73
Гатцук Микола. Ꙋкраїньска абѣтка 82
Максимович Михайло. О правописаніи Малороссійскаго языка: Письмо къ Основьяненку 88
Смаль-Стоцький Степан, Гартнер Федір. Руска граматика 106
Руска правопись зі словарцем (1904) 122
Смаль-Стоцький Степан. Правописні непорозуміння 147
Драгоманов Михайло. В справі реформи нашої правописі 160
Грінченко Борис. Три питання нашого правопису 168
Нечуй-Левицький Іван. Сьогочасна часописна мова на Украіні 192
Грамматика українського язика 205
Франко Іван. Азбучна війна в Галичині 1859 р. 208
Науменко Володимир. Загальні прінціпи українського правопису . . . 228
Граматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Київі 243
Сімович Василь. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці 245
Голоскевич Григорій. Український правописний словничок з короткими правилами правопису 269
Волошин Августин. Методическа грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ 276
Шумлянський Федір. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року (Розвідка) 282
Найголовніші правила українського правопису (1921) 306

Правописні правила приняті Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові (1922) 315
Тимченко Євген. Desiderata в справі нашого правопису 341
Пилипенко Сергій. Odvertyj lyst do vsix, xto cikavyt'sja cijeju spravoju 348
Український правопис (проєкт) (1926) 352
Грушевський Михайло. До управильнення українського правопису 386
Кримський Агатангел. Нарис історії українського правопису до 1927 року 392
Скрипник Микола. Підсумки правописної дискусії 415
Синявський Олекса. Коротка історія "Українського правопису" .. 431
Український правопис (1928) 453
Український правопис (1933) 487
Український правопис (1945) 515
Гарайда Іван. Грамматика руського языка 536
Кириченко Ілля. Особливості нового українського правопису 542
Проект нової редакції українського правопису (1999): анкета для опитування фахівців 561
Покажчик осіб 570

Наукове видання

Національна академія наук України
Інститут української мови

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ: XVI—XX століття

ХРЕСТОМАТІЯ

Видавництво "Наукова думка"

Оформлення художника *Р. К. Пахолюка*
Художній редактор *І. П. Савицька*
Технічний редактор *С. Г. Максимова*
Коректори *Л. Г. Бузіашвілі, Е. В. Малиновська*
Оператори *В. Г. Каменькович, М. А. Кравченко*
Комп'ютерна верстка *Л. М. Каткової*

Підп. до друку. 29.09.2004. Формат 60 × 90/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Антиква. Друк офс. Ум. друк. арк. 36,5. Ум. фарбо-відб. 73,0.
Обл.-вид. арк. 36,80. Наклад 500 прим. Зам. 4—2084.

Видавництво "Наукова думка"
Р. с. № 05417561 від 16.03.95.
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3.

ЗАТ фірма "Віпол"
03151 Київ 151, вул. Волинська, 60.